

Thury Etele

A Dunántúli
Református Egyházkerület
története

Első kötet
(I–II. korszak)
1523–1674

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony

Ajánlás

Különös könyvet, különös sorsú könyvet tart kezében az olvasó. Thury Etele professzornak, a Pápai Református Teológiai Akadémia hosszú időn át volt egyháztörténet-tanárának fő műve most jelenik meg először egységes kiadásban. Jövendő egyháztörténészeknek, derék kutatóknak, szorgalmas teológus ifjaknak szép feladatot jelent majd annak pontos kiderítése: miért alakult így a Dunántúli Református Egyházkerület történetéről megírt hatalmas munka kiadásának a sorsa.

Egy mai történész nyilván egészen más módszerekkel közelítene egy egyházrész történetének kutatásához, megírásához. A szerző szemlélete az úgynevezett pozitívista egyháztörténetírásnak sajátos változatát testesítette meg. Többen fölemlégetik, hogy a XX. század eleje óta az egyháztörténeti források föltárásában, ismertté válásában jelentős változások következtek be: egy csaknem 100 éves földolgozásnak ma már csak tudománytörténeti jelentősége lehet. Mégis, hadd mondjam így: ahhoz, hogy Thury Etele régen megírt munkája méltó tudománytörténeti értékelését elnyerhesse, szükséges végre nyomtatásban megjelennie!

Illesse köszönet a Thury Etele idejében még egységes egyházkerülethez tartozók északra került ágának dicséretes vállalkozását. A könyvet lapozva, reménység szerint lelkeszek, tanárok, gyülekezeti tagok kedvet kapnak majd a munka folytatására: a könyv születése óta eltelt csaknem egy évszázad s az 1735-től tovasuhant századok históriájának a megírására. Jóllehet nem látjuk még, de remélnünk talán szabad, hogy már közöttünk él, aki a Kárpát-medence nyugati felének református egyháztörténetét megírja majd a következő évszázad, a kezdődő új évezred számára!

Dr. Márkus Mihály
a Dunántúli Református Egyházkerület
püspöke

Thury Etele

1861-1917

1861. október 4-én született az akkori Zala megyéhez tartozó Zánkán. A hat gimnáziumi osztályt magánúton, a szülői háznál végezte el. VII. osztályosként járt először nyilvános iskolába, Pápára, ahol a teológiát is hallgatta. Thury Etele hamarosan belépett a híres Képzőtársaság tagjai közé, teológusként pedig a magyar protestáns egyháztörténet kutatását tűzte célként maga elé. Tanulmányait 1882-ben fejezte be, majd három évre akadémikus rektornak ment az ácsi gyülekezetbe. Rektorkodása után atyja mellett Zánkán, majd 1885-ben Fehérvárcsurgón segédlelkészkedett. 1886-ban az akkori igazságügyminiszter a soproni fegyházban szervezett lelkészi állásra nevezte ki. Sopronban azonban csak másfél évig maradt, mert a csurgóiak - lelkipásztoruk halála után - visszahívták. Itt alapított családot: 1888-ban feleségül vette a buzgó ifjú lelkész a Baranya megyei Old lelkészének leányát, Beregszászi Emmát. 1890-ben a nemesvámosi gyülekezet hívta meg lelkipásztornak.

Egyházmegyéje és az egyházkerület is felismerték képességeit, mert előbb egyházmegyei jegyző, majd 1897-től kerületi aljegyző lett. Mindeközben fáradhatatlanul végezte egyháztörténeti kutatásait, s ennek elismeréseként 1900-ban az egyházkerület az egyháztörténet professzorává nevezte ki a pápai Theológiai Akadémiára. Ugyancsak történetírói tevékenysége hozta meg számára azt az elismerést, hogy a Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagjául választották (1908), és a bécsi protestáns teológiai fakultás doktorává fogadta (1910).

Kutatási eredményeit a pápai Főiskolai Nyomda által 1908-ban kiadott A Dunántúli Református Egyházkerület története című monográfiájában foglalta össze a kezdetektől 1670-ig. Sajnos, hirtelen halála miatt a munkának csak az első kötete láthatott napvilágot. Ez a munka tekinthető Thury Etele főművének. Természetesen nem hibátlan műről van szó, hiszen tudományos célkitűzéseit már a megjelenéskor számos kritika érte. Bizonyos szempontból elnagyolt az a kép, amelyet Thury felvázolt, de az

egyházkerület története iránt érdeklődők számára még ma is ez az egyetlen, tudományos alapossgal megírt összefoglaló, amelyből tájékozódhatnak.

Fő műve mellett természetesen kisebb terjedelmű írásokat, tanulmányokat is publikált. Szinte a korában létező összes protestáns folyóiratnak munkatársa volt hosszabb-rövidebb ideig. Hosszú éveken keresztül jelentek meg cikkei a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, a Vasárnap, a Vasárnapi Újság, a Szabad Egyház, a Protestáns Szemle, a Dunántúli Protestáns Lap, a Lelkészegyesület, a Történelmi Szemle, Czelder Figyelője, a Történelmi Tár stb. hasábjain. (Néhány esetben „Tímár Elek” vagy „Kéri Pál” álnéven jegyezte írásait.) Szerkesztette a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár köteteit.

Munkájának alapvető fontosságú része volt az adatgyűjtés. Összegyűjtött és jobbára kiadatlan kéziratok - melyek a Pápai Református Gyűjtemény Kézirattárában találhatóak - tanúskodnak arról, hogy milyen nagy gondot fordított a történeti adatok, tények pontos megismerésére. Elsődleges forrása természetesen a Dunántúli Egyházkerület levéltára és kéziratára volt, azonban külföldön is végzett kutatómunkát, elsősorban a zürichi Stadtbibliothek magyar protestáns gályarabokra vonatkozó anyagában. Több száz, főként latin nyelvű iratot másolt le és látott el magyar nyelvű regesztával. Az 1600-as évek elejére vonatkozó iratok egy részét az esztergomi hercegprímási főegyházmegyei könyvtárban gyűjtötte, s ezeket később a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárban tette közzé. Ez a hatalmas anyag szorgalmas, pontos, önmagával szemben is igényes jellemre utal.

Thury Etele 1917. április 19-én hunyt el tragikus hirtelenséggel, noha betegsége, az érrelmeszesedés, már hosszabb idő óta nyilvánvaló volt. Egykori tanítványa, Ólé Sándor pápai lelkész így ír emlékirataiban: „Thury Etele faluról jövén az akadémiai tanszékre, magával hozta természetességét, nemes egyszerűségét, puritán gondolkodását, viseletét és érzésvilágát. Magával hozta a romlatlan falusi ember tiszta észjárását, magával a mező illatát. Beszédje az volt, ami egy született intelligenciájú, józan és okos falusi magyar kálvinista ember beszédje, mely cifraságot és szóvirágot nem tűr, de minden szavának színe és súlya van. A mesterkéeltség és a képmutatás olyan messze volt tőle, mint Makó Jeruzsálemtől; de természetessége, őszintesége, igazlelkűsége és igazságszeretete olyan volt, amit máig is visszasírunk még imáinkban is!”

THURY ETELE EGYHÁZTÖRTÉNETI MUNKÁINAK
VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

Önállóan megjelent művei

1. A fehérvárcsurgói ev. ref. egyház rövid története. Pápa, 1885.
2. A zánkai ev. ref. egyház rövid története. Bp., 1886.
3. Bornemisza Péter első ref. püspök élete és munkái. Bp., 1887.
4. A révkomáromi ev. ref. egyház története a XVI-XVII. században. Bp., 1889.
5. A veszprémi ref. egyház története. Bp., 1893.
6. A szentantalfai ev. ref. egyház története. Pápa, 1896.
7. Az Isten házának építése: Egyházi beszéd elő- és utóimádsággal, melyet a tótvázsonyi ref. egyház templomának megújítása alkalmával ... elmondott. Veszprém, 1896.
8. Az ev. ref. magyarországi keresztyén egyház története, tekintettel az ágost. hitv. evang. egyházra. Pápa, 1898.
9. A pápai ref. főiskola rektorai és felsőbb tanulói 1752-ig. Különlenyomat a főiskolai értesítőből. Pápa, 1904.
10. A Dunántúli Református Egyházkerület története. I. Pápa, 1908.
11. Adatok a magyar protestáns gályarab-lelkészek történetéhez. Bp., 1912.
12. Iskolatörténeti adattár (szerkesztőként). I., II. Pápa, 1906, 1908.
13. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár (szerkesztőként) VII. évfolyam, 1908. (csak saját közléseiből)

FOLYÓIRATCIKKEK, TANULMÁNYOK

Dunántúli Protestáns Közlöny

- Adatok a veszprémi ev. reform. egyházmegye történetéhez. IV. évf. (1888) col. 86-87.
- Adatok a veszprémi ev. reform. egyházmegye történetéhez. A rátóti kálvinista lakosok instantioja 1764-ből. IV. évf. (1888) col. 404-407, 413-414.
- Fegyházi lelkészek a Dunántúlon. IV. évf. (1888) col. 2-4, 10-13, 100-102.

Dunántúli Protestáns Lap

- Adatok a veszprémi ev[angéliumilag] reform[ált] egyházmegye történetéhez. I. évf. (1890) col. 273-275, 562, 578-580.
- Egy egyháztörténeti téves adat helyreigazítása. I. évf. (1890) col. 204-205.
- Egy lap a veszprémi reform. egyház történetéből. I. évf. (1890) col. 24-26.

- Csonka Ferenc (nekrológ). II. évf. (1891) col. 745-749.
- A fehérvár-csurgói ev[angéliumilag] reform[ált] egyházzól. II. évf. (1891) col. 169-170.
- A zánkai reform. egyházzól. II. évf. (1891) col. 199-200.
- Az inotai reform, egyház múltja - 107 éves templomának renoválása alkalmából. IV. évf. (1893) col. 617-621, 636-638, 651-652.
- Az arácsi reformált egyház múltja. V. évf. (1894) col. 28-30, 44-47, 90-93, 108-109.
- Dunántúli egyházkerületünk püspökei. VII. évf. (1896) col. 579-582.
- A felső-örsi nemes Antal familia. VII. évf. (1896) col. 582-584.
- A papkeszi ev. ref. templom felavatása. VII. évf. (1896) col. 777-780.
- Régiségek. Adatok a szentantalfai reform. egyház történetéhez. VII. évf. (1896) col. 148-152, 164-168, 180-185, 200-202, 216-219, 229-231, 245-248, 261-262, 276-278, 291-293, 307-309, 332-334, 341-343, 356-358, 371-373, 388-390, 407-409, 421-424, 437-438, 468-470, 516-519, 533, 709-711.
- Adatok a régi dunántúli egyházkerület történetéhez. VIII. évf. (1897) col. 10-12, 30-32, 46-48, 76-79, 92-94, 753-755, 774-776, 789-792, 807-809, 824-827.
- Péczeli-e vagy Pécselyi? VIII. évf. (1897) col. 666-668.
- Szombath János (nekrológ) X. évf. (1899) col. 216-219.
- A régiek elmúltak, imé mindenek megújultak. XI. évf. (1900) col. 53-55.
- Szemelvények a nagyszombati prot. egyházak múltjából. XI. évf. (1900) col. 476, 498, 510, 525, 542, 559, 583, 592, 614, 636, 846, 863. XII. évf. (1901) col. 11, 25, 42.
- Egyháztörténetírásunk ügyében. XII. évf. (1901) col. 253-255.
- Felső-Dunamellék reformatioja. XII. évf. (1901) col. 315, 330, 345, 363, 378.
- Tisza Kálmán 1830-1902 (nekrológ). XIII. évf. (1902) col. 213-217.
- Kálmáncsehi Sántha Márton. XIV. évf. (1903) col. 171-175.
- Körmendy Sándor 1829-1903 (nekrológ) XIV. évf. (1903) col. 47-51.
- A pápai ev. reform. egyház története. XIV. évf. (1903) col. 501, 534, 552, 568, 581, 620.
- Az izlam vallás elismerése. XXVII. évf. (1916) col. 26-27.

Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár

- Ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] zsinatok a bécsi béke előtt. II. évf. (1903) p. 1-117.
- Pathay István, Kanizsai Pálfi János, Alvinczi Péter, Csatári György, Samarjay János, Csene Péter és Pécsely Király Imre ref. papok levelei 1620-1636. III. évf. (1904) p. 40-81.
- Dunántúli ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyházak összeírása 1661-ből. IV. évf. (1905) p. 93-99.

- Pathay István és Kanizsai Pálfi János levelezése 1607-1636. IV évf (1905) p. 49-92.
- Páriz Pápai Ferenc: Romlott fal felépítése (1685) [Közli: Thurv Etele] V évf. (1906) p. 129-181.
- Kis Bertalan és Musay Gergely dunántúli ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] püspökök egyházlátogatási jegyzőkönyve 1631-1654. VI. évf. (1907) p 11-193.
- Adatok a dunántúli ref. egyházkerület történetéhez. VIII. évf. (1909) p. 1-101.
- Adatok a dunántúli reform. egyházkerület történetéhez. IX. évf (1910) p. 42-105.
- Adatok a felsődunamelléki reform. egyházkerület történetéhez. IX évf. (1910) p. 1-41.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lap

- Dobray István (nekrológ) XXVIII. évf. (1885) 544. p.
- Bornemisza Péter élete és munkái. XXX. évf. (1887) 950, 984,1047, 1082, 1112, 1143, 1206, 1234, 1270. p.
- Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontja. XXX. évf. (1887) 1458, 1495. p.
- Huszár Gál élete. XXX. évf. (1887) 19, 83. p.
- A felső-eörsi ev[angéliumilag] ref[ormált] egyház múltjának rövid rajza. XXXI. évf. (1888) 22, 54, 88, 115, 149, 185, 215, 246. p.
- Még valami a Bornemisza Péter vallásfelekezeti álláspontjáról. XXXI. évf. (1888) 1235. p.
- Adatok a török hódoltság történetéhez. XXXII. évf. (1889) 838. p.
- A deák-i reform. egyház múltja. XXXII. (1889) 1509, 1540, 1572. p.
- A révkomáromi egyház múltja. XXXII. évf. (1889) 1238, 1273, 1305, 1335, 1376, 1401. p.
- Bessenyei György levele Eszterházy Ferenc kancellárhoz 1774-ből. XXXIII. évf. (1890) 1417. p.
- Szemelvények Szenei Molnár Albert levelezési albumából. XXXIII. évf. (1890) 1024, 1052, 1086. p.
- Sörös István (nekrológ) XXXV. évf. (1892) 316. p.
- A veszprémi reformált egyház múltja. XXXVI. évf. (1893) 421, 439, 454, 468, 483, 500, 517, 534, 551, 567, 583, 598, 627, 665. p.
- Dragoni Gáspár. XXXIX. évf. (1896) 74. p.
- Lelkipásztorsági elmélet a múlt századból. XXXIX. évf. (1896) 58, 89, 220, 235, 314, 330. p.
- A dunántúli ág[ostai] hitv[allású] ev[angélikus] egyház 1596. [évi] hittanának előszava. XL. évf. (1897) 474, 492, 508. p.

- Véghely Dezső (nekrológ) XL. (1897) 300. p.
- A pécselyi ref. egyház múltja. XLIX. évf. (1906) 709. p.

Protestáns Szemle

- Adatok a veszprémi ev[angéliumilag] reform[ált] egyházmegye történetéhez. I. évf. (1889) 110-131. p.
- Sibolti Demeter élete és munkái. II. évf. (1890) 744-754. p.
- Hodosi Sámuel dunántúli ref. püspök élete (1654-1748). V. évf. (1893) 211-220. p.
- Dragoni Gáspár és a körmendi főiskola. VII. évf. (1895) 309-321. p.
- A Dunántúl reformációja. VIII. évf. (1896) 438, 495. p.
- Eszéki Imre, magyar reformátor. X. évf. (1898) 316-326. p.
- A gályarabok történetéhez. XIII. évf. (1901) 411-415. p.
- Körmendi Péter. XIV. évf. (1902) 364-371. p.
- Az 1713. évi kocsi zsinat. XV. évf. (1903) 10-21. p.
- Felső-Örs reformációja. XV. évf. (1903) 292-305. p.
- Kanizsai Pálfi János püspökké választása. XV. évf. (1903) 423, 470, 549. p.
- Pathay István Belényesbe menetelének oka és ideje. XV. évf. (1903) 361-366. p.
- A protestánsok együttes tanácskozásának első nyomai. XVI. évf. (1904) 471-488. p.
- A győri reformált egyház megalapítása. XVII. évf. (1905) 295-302. p.
- Bíró Márton naplója. XVII. évf. (1905) 537-542. p.
- Czeglédi Pál dunántúli református püspök élete. XVII. évf. (1905) 236-248. p.
- Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek. XVII. évf. (1905) 606-612. p.
- A bécsi békekötés. XVIII. évf. (1906) 357, 447. p.
- A dunántúli reform. egyházkerület főgondnokainak és a budai zsinatra megválasztott képviselőinek névsorához. XIX. évf. (1907) 385-391. p.
- Reformációkori egyháztörténeti emlékek. XIX. évf. (1907) 242-256. p.
- A wittenbergi magyar tanulók anyakönyvéből. XX. évf. (1908) 242-247. p.
- Gályarabjaink megszabadítása. XXI. évf. (1909) 510, 583, 642. p. XXII. évf. (1910) 32, 106. p.
- Öt év a magyar reformáció történetéből. XXII. évf. (1910) 251-266. p.
- Pázmány Péter levelei. XXIII. évf. (1911) 502-511. p. XXIV. évf. (1912) 35-41. p.
- Az 1550. évi vaskaszentmártoni zsinat. XXV. évf. (1913) 425, 475. p.
- Batizi Andrásról és a szántói iskoláról. XXVII. évf. (1915) 681-696. p.
- Dévai Bíró Mátyás haláláról. XXIX. évf. (1917) 454-458. p.

Századok

- Dragoni Gáspár és a körmendi főiskola (Korrajz a XVI. századból).
XXIII. évf. (1889) 215-228. p.

Történelmi Tár

- Bethlen Gábor levelei Sopron városához (1619-1620). (1889) 394. p.
- Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről.
(1903) 395; (1904) 1. p.
- Adatok a szepességi reformatio történetéhez. (1905) 377. p.
- Az Óvárhoz tartozó városok és falvakban levő bírák rendtartása 1635-ből.
(1905) 572. p.
- Veszprém város története: veszprémi krónika. (1905) 13. p.
- Anyakönyvi feljegyzések a XVI. és XVII. századból. (1906) 553. p.
- A győri kovács czéh szabályai 1611-ből. (1907) 444. p.
- Adatok a magyar protestáns gályarab lelkészek történetéhez (1674-1676).
(1909) 546; (1910) 95, 198, 429, 543; (1911) 247, 322, 565. p.

Írta és összeállította:

Szalayné Gubicza Emese és Mezei Zsolt
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei
(Pápa)

Benevolo lectori salutem!

*„Csak törpe nép felejthet ős nagyságot.
Csak elfajult kar hős elődöket;
A lelkes eljár ősei sírlakához,
S gyújt régi fénynél új szövétneket.”*

(Garay János)

A Kalligram Könyvkiadó nem titkolt szándéka régi és új fények gyűjtása az elmékben s a szívekben, hogy ne kísértsen és ne veszélyeztessen a sötétség, amelyben bizonytalanság, félelem és veszély lappang. Tiszteljük és becsben tartjuk őseink sírlakát, de nem akarunk csupán mélázással tekinteni a múltba, hanem szorgalmasan keressük azokat a történelmi, szellemi-lelki forrásokat, amelyekből nyugton meríthetünk. Fáklyákat szeretnénk a magasba emelni, hogy segítő fény hulljon úttalan útjainkra, hogy eligazodást, valós válaszokat kapjunk nagy kérdéseinkre: Kik vagyunk, honnan jöttünk, merre tartunk?

Meggyőződésem, hogy tiszteletes és tudós Thury Etele, a református lelkész-tanár múltunk azon nagyjai közé tartozik, akiknek szellemi hagyatéka valóságos kincstár. Jóllehet a Dunántúli Egyházkerületben tevékenykedett, munkássága a dunántúli és a felső-dunamelléki részek hajdani területi és egyházszervezeti egysége folytán a Csallóköz, a Mátyus-föld, Nyitra, Bars, Hont, sőt Nógrád és Gömör vármegyék népeinek is szól, mindnyájunkat megérint, az összmagyarságot gazdagítja.

Most kiadásra kerülő hatalmas, kétkötetes művében nemcsak a nyugat- és északnyugat-magyarországi reformáció terjedésének, szerveződésének, gyors diadalának, belső meghasonlásának és drámai térvesztésének - a gyászévtizednek - szomorú eseményei vonulnak el előttünk az akkori idők kórképeként, hanem a hűség, az állhatatosság és a hit hősei is megelevenülnek. Aki gondolkodik, ismeretekre vágyik, s érző szíve van, örömmel veszi majd kezébe ezt a művet.

Hálás köszönettel tartozunk a Kalligramnak a megjelentetésért,
és szíves szeretettel köszönti az olvasót, ajánlva e nagyszerű munkát
mindenki figyelmébe

Hanván, az Úrnak 1998. esztendejében. Pünkösöd havának
22-ik napján

Dr. Erdélyi Géza,
a Szlovákiai Református Keresztyén Egyház
püspöke

Előszó

Mire ezen sorok napvilágot látnak, húsz éve múlik el annak, hogy a Dunántúli Református Egyházkerület történetének megírhatása érdekében, adatgyűjtés céljából egy felhívást tettem közzé (*Századok*, 1887. évf. 287. lap), mely ugyan csak kiáltó szó lett a pusztában, mert reá még a visszhang sem felelt, de attól kezdve fáradságot nem ismerve, lankadatlan buzgósággal gyűjtögettem mindazt, amit a viszontagságos múlt emlékeiből találtam, s ezeket részint eredetiben közölgettem egyházi lapjainkban, részint kisebb-nagyobb tanulmányokat írtam s tettem közzé belőlük folyóiratainkban, mivel az eredeti célt nagyon messze láttam, s úgy tűnt fel, mintha a hézagokat sohasem lehetne kitölteni.

Midőn az Egyetemes Konvent 1896-ban azon határozatot hozta, hogy *„minden egyházkerület írassa meg a maga történetét, hogy végre egyetemes magyar református egyházunk története megírható legyen”*, egy lépéssel előbbre haladt ezen ügy. Majd 1902-ben Egyházkerületünk azzal bízott meg, hogy gyűjtssem össze a még összegyűjthető adatokat. Így tettem kutatásokat az Országos Levéltár, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar Tudományos Akadémia, Debreceni Református Főiskola, a Tiszántúli Református Egyházkerület könyv- és levéltáraiban, az Esztergomi Hercegprímási Levéltárban és Főegyházmegyei Könyvtárban, mely oly gazdag eredménnyel járt, hogy megbízatásom eredményéül százhusz nyomtatott ívnél többre terjedő, értékesnél értékesebb adatról számolhattam be. Ekkor 1904. évi közgyűlésünk 191. számú határozatában azzal bízott meg, hogy írjam meg Egyházkerületünk történetét két kötetben, összesen hatvan ívre terjedően.

Ezen megtisztelő felhívásnak teszek eleget most, midőn munkámat sajtó alá bocsátom. Lelkiismeretes utánjárással felkutattam és összegyűjtöttem mindazt, ami Egyházkerületünk múltjára világosságot vet, s ha *Katona* nagy munkájának (*Historia critica regni Hungariae*, 42 kötet) tulajdonképpeni értékét az abban közölt roppant történelmi anyag adja meg, s becsessé, kútfői értékűvé épp az ott olvasható oklevelek tették: úgy nekem, aki gyűjtő és feldolgozó voltam egy személyben, nem lehetett egyedüli célom a művészi feldolgozás, hanem megbízatásom szerint arra kellett törekednem, hogy mint „*Katona művét az abban felhalmozott nagy anyagközlés tette méltán keresetté, s ezért maradt megbecsülhetetlen tárháza Magyarország történelmének s kiindulópontja minden kutatásnak*”: úgy én is minél értékesebbé tegyem történelmi adatokkal munkámat, hogy később is haszonnal forgathassa az olvasó.

Nem mulaszthatom el, hogy hálás köszönetemet ne nyilvánítsam az előszámlált könyv- és levéltárak vezetőinek és különösen *Borsos István* főgimnáziumi tanár barátomnak a latinból fordított részek átnézéséért, s ha munkámmal az olvasók és szakférfiak méltánylását kiérdemelhettem: fáradságom jutalmazva leend.

Pápa, 1907, a Krisztus születése ünnepén

Thury Etele

Bevezetés

A Dunántúli Kerület határai s történetének felosztása

A győri és veszprémi róm. kat. püspöki megyék területén, Sopron, Vas, Zala, Somogy, Fehér és Veszprém vármegyében a reformációhoz csatlakozott egyházak idő folyamán egy egyházkerületet alkottak, a *dunántúlit*, mely az egykorú emlékekben *dunáninnyi*, *pápai* és *veszprémi* néven fordul elő. Ezen hat vármegye református gyülekezeteiből alakult a dunántúli református püspökség, míg a Duna bal partján Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, a mindkét parton fekvő Győr, Komárom, Esztergom s a jobb parton levő Moson vármegyéből a reformációhoz csatlakozott egyházak a *mátyusföldinek* vagy *felső-dunamellékinek*, *csallóközinek*, *komárominak* és *somorjainak* is nevezett református egyházkerületet alkották, melyek előbb az esztergomi érsekséghez és a nyitrai, részben a győri püspökséghez tartoztak. A reformációt elfogadó két egyházkerület, a dunántúli és felső-dunamelléki 1734-ig állt fenn külön-külön. A szomszédsági jó viszonyt különösen a XVII. században egymás között fenntartották, egymás zsinataira követeket küldtek, végre egy püspökség alatt egyesültek, és hivatalos néven *Dunántúli Egyházkerület* elnevezéssel él(tek) és él(nek) azóta mai napig. Midőn az így egyé olvadt két egyházkerület történetét előadom, szükségesnek tartottam, hogy mindegyik egyházkerület történetét az egyesülésig külön fejezet alatt tárgyaljam, hogy munkám áttekinthetőbb legyen.

Ugyanazon szempontból, ha az egyházkerület történetét felosztani akarjuk, az átélt és lezajlott események alapján abban négy korszakot jelölhetünk meg olyanul, mely körül a tények csoportosíthatók. Az első korszak, a reformáció elterjedésének és megszilárdulásának kora 1612-ig tart, mely

idő után már mindkét kerületben rendezett viszonyokkal találkozunk, mindegyik önállóan szervezkedik. Ámde önállóságra jutása után csakhamar létezéséért kellett mindegyiküknek küzdenie, s ez kerületünk történetének második korszaka, mely 1734-ig tart. A nagy küzdelem alatt egyik egyházkerület megszűnt, és az előbbi kettőből királyi parancsra egy egyházkerület alakult, melyben mindjárt az eggyé olvadás után a templomfoglalások napirenden voltak, mígnem II. József türelmi parancsa után lassanként új életre keltek egyházaink, s az 1791: XXVI. törvénycikkkel a vallás szabad gyakorlata biztosítván, ennek áldó hatása érezhető volt mindenütt. Eszerint az eggyé alakult Dunántúli Egyházkerület történetében is két korszakot vehetünk fel, az első a küzdelem és újjászervezkedés kora 1791-ig, a második az újraéledés és szabad vallásgyakorlat korszaka 1907-ig.

ELSŐ KORSZAK

A reformáció elterjedésének és megszilárdulásának kora 1612-ig

1. A DUNÁNTÚL REFORMÁCIÓJA

Valamint a reformáció kiindulópontján Zwingli, Luther, Kálvin nem gondoltak arra, hogy egy, a katolikus egyháztól teljesen különvált, önálló egyházat alapítsanak, hanem annak gyökeres reformációját, a becsúsztott visszaélésektől való megtisztítását sürgették, úgy hazánkban is a kat. egyház körén belül óhajtották a kezdeményezők keresztülvinni a reformációt. A dúsgazdag főpapság általában hallani sem akart a reformról, ám egyes tagjai mégis lemondtak nagy javadalmaikról, megnősültek, és ezzel a reformáció terjesztésére jó példát adtak. Főuraink versenytársaikat látván a fényűző főpapokban, meggyőződésüket követve sürgették a reformációt. Ezek közül első helyen említendő *Enyingi Török Bálint*, kinek nagy kiterjedésű birtokai voltak Somogy, Fehér, Veszprém és Komárom vármegyékben, s aki Pápának is földesura volt. Ez a dúsgazdag főúr 1523-ban nőül vette Mária királyné udvarhölgyét, a szellemdús Pemfflinger Katalint, Pemfflinger Márk szász gróf közeli rokonát, vagy mint Istvánffy állítja, leányát,¹ aki lutheránus érzületéről általánosan ismeretes volt, s éppen ezen férjhez menése alkalmából nevezte el Szerémi „*lutherána-oroszlánnak*”,² aki férjét a reformáció részére megnyerte, s

¹ *Historia Regni Hungariae*. Bécs, 1758. VII. 63.

² *Emlékirata Magyarország romlásáról*. Pest, 1857. (Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók. Első kötet) 99-100. „*Et Valentinus spondidit et copulavit eam latronculam, quae demum erat leona lutheriana.*”

annak elsőrangú pártfogója és előmozdítója lett, s azt minden birtokain, úgymint a Balaton mellékén, Somogy és Veszprém vármegyékben, ahol többnyire minden várak és faluk őt uralták, igen hathatósan terjesztette.¹

Ha a reformáció terjedésének nyomait vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy *Sopron* városában ismerkedtek meg azzal legelőször ezen a részen, melyre vonatkozólag II. Lajos magyar királynak 1524. okt. 14-én, Budán kelt azon rendeletére hivatkozhatunk, melyben a városi tanácsot a lutheránus tévely kiirtására és Luther könyveinek megégetésére utasította, s a vizsgálattal Gergely ferencrendi szerzetest bízta meg.² A királyi biztos a vizsgálatot okt. 23-án teljesítette, s a fentmaradt jegyzőkönyv³ szerint először a bevádolt minorita hitszónokot, *Kristófot* idézte meg, mivel azzal volt vádolva, hogy a szentek tisztelete, a böjt és a gyónás ellen prédikált, a papokról pedig azt mondta, hogy ágyasokat tartanak, és uzsoráskodnak. Kristóf ügyesen védekezett, s miután a kihallgatott 29 tanú nagyobb részben mellette nyilatkozott, s eskü alatt azt vallotta, hogy prédikációiban eretnek tudományt nem hirdetett: a biztos őt a vád alól felmentette. Radinger Tamás templomatyát, akiről a tanúk vallomásaiból bizonyossá lett az, hogy beszélgetés közben az isteni gondviselésnek az emberek cselekedeteire való befolyását megtagadta, arra kötelezte, hogy Luther és követői ellen tartson nyilvánosan beszédet, és tévedését ismerje be. Végül pedig egy Pál nevű kereskedőt, akiről a nyomozás folytán bebizonyult az, hogy böjt idején húst evett, s lutheránus könyveket tartott házában, arra kötelezte, hogy a templomban jelenlevő közönség előtt bocsánatot kérjen. Gergely a Luther könyveinek elégetésére vonatkozó parancsot is pontosan teljesítette, összeszedetvén a lutheránus könyveket, azokat október 30-án a templom előtt rakott máglyán, a városi hóhér által ünnepélyesen megégettette. A városi tanács az eretnekség vádját le akarván teljesen magáról rázni, már okt. 31-én tiltakozott a király előtt az ellen, hogy Sopronban

¹ Budai Ézsaiás: *Polgári lexikon*. Nagyvárad, 1805. III: 446. 1.

² Révész Imre: *Magyar Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező*. 1871. évfolyam. 524. lap.

³ Uo. 1873. évf. 165-177. 1.

lutheránus tévelygést hirdettek volna.¹ És jöllehet egy 1526. jún. 15-iki levelében elismeréssel veszi II. Lajos tudomásul, hogy a soproniak a lutheránus eretnekség megakadályozására kiadott rendeletének eleget tettek,² mégis azt látjuk, hogy ezen évi jún. 26-án már azon királyi parancsot küldi a soproni tanácsnak, hogy a lutheránizmus miatt fogságba vetett Szabó Vid ottani polgárt, ha megtért és kezeseket állít, szabadon bocsássa.³

A reformáció terjedése mellett bizonyít Campeggio kardinálisnak 1525. június 18-ról Székesfehérvárról kelt jelentése,⁴ mely szerint két lutherizáló papot elfogtak, kiket Szálkai László érsek Esztergomba vitetett, hol érdemük szerint fog elbánni velük. Bizonyára a rákosi országgyűlés IV. cikkét értette a büntetés alatt, melyet csakhamar alkalmaztak, mert Burgio Antal pápai követ ezen évi aug. 9-iki jelentéséből⁵ tudjuk, hogy a budai bírák egy lutheránust halálra ítélték, ki midőn kintpadra vonatott, sok budai német polgárt és kereskedőt nevezett meg, kik szintén lutheránusok,⁶ melyből a reformáció terjedése az üldözéssel szemben is bizonyítható. Hiszen a Sopron és Pozsony vármegyékbe kiküldött királyi biztosok 1526. jún. 3-ról azt jelentik Szálkai érseknek, hogy a lutheránizmus ügyében a papok és polgárok között vizsgálatot tartottak, a klérus, a nép és az egész közösség alávetette magát a királyi rendeletnek, és a lutheri tant tárgyaló könyveket nyilvánosan elégették.⁷ A mohácsi vész előtt ezen nyomokat tudjuk a dunántúli reformációról felmutatni. Kevés, de tény, hogy azt megelőzőleg is tudtak a reformációról, és nem a mohácsi vész után következett zavarok alatt csúszott az be. Igaz, hogy ezután is alig egy-két ponton tudjuk megnevezni reformátorainkat, de mind határozottabban kimagaslanak

¹ Bunyitay Vince, Rapaics Rajmund, Karácsonyi János: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Bpest, 1902. I. kötet. 172. l.

² Ribini: *Memorabilia August. Confessionis*. II. 402. l.

³ Bunyitay: Idézett mű 270. l.

⁴ *Vatikáni Magyar Okirattár*. Második sorozat. I. kötet 224. l.

⁵ Ugyanott 256. l.

⁶ Ugyanott 262. l.

⁷ Bunyitay: Idézett mű 262-263. l.

egyres központok, melyek a földesurak pártfogása alatt egész vidékeket vontak maguk után.

A reformáció hajnalát Pápa városa felett látjuk felragyogni ezen a részen, melynek földesura Enyingi Török Bálint volt. „Pápa városát 1531-ben Bálint pap *vivé az evangéliomi világosságra*”, írja Tolnai F. István¹, s hogy ez a világosság milyen jótékony hatással volt a közművelődés előmozdítására, bizonyítható azon ténnyel, hogy Pápa már ezen esztendőben, iskolájával is a reformáció szolgálatába állott, mert 1585-ből fennmaradt iskolai törvényeink bevezetéséből bizonyos, hogy az iskola 1531-ben már létezett: „A mi eleink iskolájuk számára 1585-ben a következő törvényeket alkották, kik ámbár 54 éven keresztül csaknem minden írott törvény nélkül voltak, mégis mi, azok utódai, ezen táblára azokat feljegyeztük, és főiskolánk növendékeit azok szerint kívánjuk igazgatni.”² Bizonyára ezen évszám bizonyítására öntettek később azon ma is meglevő, de már elhasadt harangot, melyen ezen felírás olvasható: „*Scholae reformatae Papensis 1531.*” A Pápát reformáló Bálint papról alig maradt más adat reánk, de abból, amit Tolnai F. István Debrecen reformációjáról mond, hogy azt is Bálint pap vitte véghez, „*kit Török Bálint hozza Pápáról alá 1536-ban*”:³ kétségen kívül következik, hogy Bálint pap vagy Pápán, vagy földesurának Veszprém, Komárom és Somogy vármegyékre is kiterjedő birtokain folyvást hirdette ezen hat esztendő alatt az evangéliomi tudományt. Arról a Török Bálintról, aki 1536. szept. 30-án kapta zálogba Debrecen városát Zápolyától,⁴ s már ezen évben új birtokára viszi Pápáról Bálint papját, hogy azt is reformálja: fel lehetne-e tenni, hogy dunántúli uradalmaiban, Pápán kívül ne hirdettette volna az általa üdvösnek elismert reformációt? Ami keveset mondó adat az ezen időben fennálló pápai iskoláról reánk maradt, felemlíthető Bálint pap reformátorsága mellett, mert ez 1534-ben Gyzdawyth Pétert pápai *ludi magisternek* és *capellanus sed non papisticusnak* említi.⁵ Nincs ugyan kizárva

¹ Kalauz. Kolozsvár, 1679. 563. 1.

² Pápai Reform. Főiskola Értesítője 1903-1904. évről. 3. 1.

³ Kalauz: 563. 1.

⁴ A záloglevelet közölte Révész: Figyelmező V. 491. 1.

⁵ Szilády Áron: Régi Magyar Költők Tára V. 266. 1.

Gydzawyth pápai szolgálatával Bálint papnak ugyanott való munkálkodása, de mindenesetre alkalmas bizonyítékul kínálkozik arra, hogy vele Bálint papnak Pápán kívül, a dunántúli vármegyékben, különösen Török Bálint birtokain való reformátorságát vitassam, mert amint óhajtotta új városának, Debrecennek az evangéliomi tudományra való átvitelét, úgy okozati összefüggést találok ebben a Sió, Sárvíz, Balatonmellék, Gesztes és Szigetvár vidékének, Török Bálint uradalmainak ugyancsak Bálint pap által való reformáltatására.

Csekély értékűnek nem minősíthetjük Bálint pap munkáját, ha szinte nem követhetjük is nyomról nyomra, amint a reformáció eszméjét terjesztette azon hat esztendő (1531-1536) alatt, mely Pápa és Debrecen reformálása között eltelt. De hogy ezen idő nem múlt el hasztalan, azt megértjük a következő évek alatt előállt helyzetből, mikor az egész Dunántúl(on) visszhangzik csakhamar az evangéliom felemelő és vigasztaló szava, melyen az első magvető fáradozásait gazdag aratás jutalmazta. *„Lélek az, amely megelevenít.”*

Reformátoraink célja éppen az volt, hogy minél jobban terjesszék a Jézus és az apostolok fundamentomára visszavitt keresztyén hitet; s a nép, mely a latin nyelvű egyházi szertartásból semmit sem értett, örömmel hallgatta az édes nemzeti nyelven megzendült Isten igéjét, *melynek első hirdetője a dunántúli részeken kétségen kívül Bálint pap volt, kinek ha vezetéknevét nem tudjuk is, de áldásos munkálkodását nem vonta kétségbe senki sem. Uráról és pártfogójáról, Török Bálintról is azt olvassuk, hogy „a Kálvin új tudományát nemcsak maga szívta be, hanem annak mások előtt is igen buzgó pártfogója és előmozdítója volt, és azt minden jószágaiban, úgymint a Balaton mellékén, Somogy és Veszprém vármegyékben, ahol többnyire minden várak és faluk ötlet uralták, igen hathatósan terjesztette”*.¹ Még előbbi időből, a XVIII. században elpusztult cseszneki református egyház történetében² Fodor Ferenc lelkész egy régi kézírás

¹ Budai Ézsaiás: *Magyarország polgári históriájára való Lexikon*. Nagyvárad, 1805. III. k. 445. l.

² Tóth Ferenc: *A pápai reformáta szent ekklezsia históriája*. Komárom, 1808. 17. l.

után emlékezetben hagyta, hogy „*Török Bálint egy Bálint pap nevű prédikátor szolgálataival élt, ki által Pápát és e tájon levő faluit reformálta, és azután azt elvitte Debreczennek reformálására, az ő tanítványira bízván az itt elkezdett reformálásnak konfirmációját*”.

Arról, hogy kik voltak Bálint pap tanítványai, emlékeink mélyen hallgatnak, s mind e mai napig nincs eldöntve a kérdés, ki vagy kik voltak a Dunántúl reformátorai. A Bálint pap utódjait körülvevő homályból alig sugárzik valami kis világító fény felénk. Amit erre nézve egyháztörténet-íróink: *Ember Pál*,¹ *Bod Péter*² és a nyomaikon haladt *Tóth Ferenc*³ írtak, a mi időnkbeli kutatók régi regék mesébe illő hagyományának állítják, melyek minden történeti valóságot nélkülöznek,⁴ egy elfogulatlan történetíró pedig az ilyenekre semmit nem adhat, reájuk mit sem építhet. Mindebben sok igazság van, de ha arra gondolunk, hogy a XVI. század közepén már mindenütt hangzott a reformáció Dunántúl, s az egész vonalon a protestánsok voltak többségben: méltán kereshetjük Bálint pap utódait, mert ő egymaga ezt a nagy munkát nem vihette véghez. Igaz, hogy nem lehet az eszmék terjedésének irányát nyomról nyomra követni, avagy meghatározni, hol, mikor, mily erővel hatották át a lelkeket, mert csak azon eredménnyel foglalkozhatunk, amelyet hódításaik előidéztek, s mivel a Dunántúl(on) a reformáció eszméi mindenütt erős gyökeret vertek: keresnünk kell annak hirdetőit, akik ezen nagy változást előidézték.

A sokszor igazat mondó szájhagyomány *Dévai Bíró Mátyást tartja a Dunántúl reformátorának*. *Ember Pál* azt írja,⁵ hogy *Dévai Budán, Pápán, Sárváron, a Rába és a Balaton mellett rettenthetlenül hirdette az evangéliomot, és sokakat megnyert a Krisztusnak*. *Bod Péter* pedig⁶ *Dévait tartja az elsőnek a magyarok közül, aki a reformáció hajnalán az evangéliomot Magyarországon körülhordozá, akit - úgymond - éppen ezen magasztos lelkesültségéért szokás Magyar Luthernek nevezni, s kiváló reformátorkodásának helyeiül ő is ugyanazokat nevezi*

¹ *Historia ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania*. Utrecht, 1721.

² *Magyar Athenás*. Szeben, 1766. és *Historia Hungarorum Ecclesiastica*.

³ *Magyar- és erdélyországi protestáns ekklézsiák históriája*. Komárom, 1808.

⁴ Révész Imre: *Dévai Bíró Mátyás életrajza*, és Eötvös Lajos: *Prot. Egyh. és Isk. Lap*. 1866. évf.

⁵ Idézett mű: 73. l.

⁶ *Historia Hungarorum Eccles.* I. 237. l.

meg. De úgy tetszik, Bod ezek közül a Rába és Balaton mellékét már szembetűnően sorolja elő, s mintha Dévai tanításainak, reformátori működésének fősúlyát ezen vidékekre helyezné. A nyomaikon járó *Tóth Ferenc*¹ már kerüli az általános meghatározásokat, s Dévait 1527-ben Újszigeten, 1536-ban Nádasdynál, 1544 körül a Balaton mellékén szerepelteti, s bizonyosságul felemlíti a kádártai anyakönyvi bejegyzést is. Lehet, hogy Révész Imre éppen ennek hibás közlése miatt zárta ki még csak lehetőségét is annak, hogy itt Dévai megfordult volna.² Közlöm azért ebből a tárgyra vonatkozót:

„Anno 1725. Emlékezetre méltó régi dolgok, melyeket nagyobb részint a régi hiteles öregek bizonyosságából vettünk a religio dolga és itt való prédikátorok iránt, akik itt eleitől fogva szolgáltának. Tudniillik:

Primo. Soha senki nem emlékezik arra, hogy itt valaha más religion levő tanítók lettének volna, sőt

Secundo. A régi öreg emberek bizonyosságából volt ez(en) helyben egy Mátyás nevű pap, mint akkor a prédikátorokat hívták, aki is mintegy másfél esztendeig itt szolgálván, a körüllevő helységeken is szolgált, ez pedig, mint Lampe históriája bizonyítja, volt 1535. esztendőben. Ez a Mátyás pap pedig volt Dévay Mátyás. Azután, mint arra is a régi öregek bizonyosságából a mostani öregek emlékeznek, szolgált itt egy Mihály pap...”³

Azt akarja ezen 1725-ből való feljegyzés bizonyítani, hogy Dévai 1535 körül másfél évig forgolódott az evangéliom terjesztésében Kádártán és vidékén. Vizsgáljuk meg, lehetséges-e ez.

Minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy Dévait Ferdinánd király egyenes parancsára⁴ Szalaházy Tamás egri püspök fogatta el 1531. november 6-án Pekri Lajos huszárjaival, és Likava várába vitette,⁵ ahonnan Fáber János bécsújhelyi püspök börtönébe szállították. Itteni fogsága 1533. július 18-21-ig tartott, mely napok valamelyikén,

¹ Idézett mű 28., 29. l. és a pápai ref. ekk. históriájában.

² Idézett mű: 28. l.

³ A kádártai reform. egyház anyakönyvében levő eredetiről.

⁴ Bunyitay: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából.* II. köt. 162. l.

⁵ Ugyanott: 171. l.

midőn már az egri püspökhöz akarták vitetni, hogy az a törvények értelmében bánják el vele, börtönéből szerencsésen elmenekült. Ferdinánd már július 23-án kiadta ellene az elfogatási parancsot,¹ de nem ment ezúttal vissza Kassára, hanem a János király hatalma alatt levő Budát kereste fel, hol reformátori munkálkodásáért ennek parancsából szintén börtönbe vettetett, s 1534. január 27-én már a Nagytoronyba volt elzárva.² Arra, hogy innen mikor szabadult ki, nincsenek adataink, de az bizonyos, hogy május 16-án Sárváron, Nádasdy Tamásnál volt.³ Ha ehhez hozzávetjük, amit Révész bizonyít,⁴ hogy „*Dévay az év vége felé külföldre, a reformációnak folyvást erőteljes tüzhelye, Wittenberg felé indult*”, és amit most már bizonyosan tudunk, hogy 1536. november 10-éről Nürnbergből értesíti pártfogóját, Nádasdyt odaérkezéséről:⁵ minden mesterkélrt rabulisztika nélkül kitűnik, hogy budai fogságából való kiszabadulása és ezen külföldi utazása között majdnem teljes egy és fél esztendő jelölhetünk meg Dévai életében, melyről nagy általánosságban azt szokás mondani, hogy Sárváron Nádasdynál volt, mely idő 1535. május 16-tól 1536 október végéfeléig tartott.

Mikor fordulhatott meg Dévai Kádártán? *Bizonyára 1535. május 16. előtt*, hiszen nem szorul bizonyításra Révész Imrének azon állítása, hogy olyan reformátornak, mint Dévai, nem az volt a célja, miszerint magának biztos, nyugodalmas, állandó hivatalt szerezzen, hanem az, hogy a reformáció eszméit és intézményeit *minél több különböző helyen hirdesse és szilárdítsa*,⁶ tehát Budáról Sárvárra való költözködése alkalmával és *valószínűen még azután is, külföldre menetele előtt*, mert róla nem tételezhetjük fel, hogy állandóan Sárváron tartózkodott volna ezen másfél esztendő alatt, sőt vitatnunk kell, hogy huzamosabb ideig nem volt egy helyen, hanem ha egy oly pártfogója volt, mint Nádasdy, kinél biztosan megvonhatta magát, onnan kijárt a körüllevő

¹ Ugyanott: 263. és 269. l.

² Ugyanott: 322. l.

³ *Confutatio apologiae cuiusdam Gregorii Szegediensis etc.* című munkájának ajánló levelét e napról keltezi Sárvárról.

⁴ Révész. Idézett mű. 41., 42. l.

⁵ Bunyitay. I. m. III. köt. 102. l.

⁶ Idézett művében.

vidékre is, és hintegette mindenfelé a reformáció magvait. Hogy ezen idő alatt sem tartózkodott mindig Nádasdynál, előbb említett levelével is bizonyíthatjuk, melyben azt írja, hogy külföldre való utazásakor Hásságyi Ferenc segítette, és ezen felyül 10 forintot adott neki. Ez a Hásságyi 1535. december 31-én kapta Ferdinándtól a zalavári apátságot,¹ és a következő évben beiratkozott a wittenbergi egyetemre,² akivel Dévai állandóan fenntartotta az összeköttetést. 1536. december 1-jén Nürnbergből azt írja róla Nádasdynak, hogy küldött neki levelet Wittenbergbe, de még nem kapott tőle választ,³ arra kéri azért, hogy *szorgalmazza Hásságyi szüleinél a részére küldendő segítséget*. Ugyanazon évi december 19-én is azt írja Dévai Nürnbergből Nádasdynak, hogy *sürgesse Hásságyi atyját, küldjön neki pénzt*. Az ifjú Hásságyi már válaszolt levelére, azt kéri abban, hogy jövő évben még Wittenbergben maradhasson, ahol 2100-nál több tanuló van.⁴

Dévainak ezen leveleiből mindenesetre levonhatjuk azt a következtetést, hogy Nádasdy hírével, mondjuk segélyével és támogatásával ment 1536 októberében külföldre, de hogy a zalavári apátságához tartozó javadalmakat élvező Hásságyi Ferenc atyját általa sürgetteti, hogy neki pénzt küldjön, ez kizárólag a patrónust megillető köteles tiszteletnek jele azonkívül, hogy arra is mutat, miszerint az idősb Hásságyinak is tett valami szolgálatot, amelynek alapján ismételve kéreti a fáradsága jutalmát. Úgy, de ebből meg az következik, hogy 1535. május 16-tól 1536 októberben történt külföldre utazásáig nem volt mindig Nádasdynál, mert ha ezt az időt teljesen ott tölti, akkor hogyan tett Hásságyinak olyan mérvű szolgálatot, melyért a jutalmat várja? s ezenkívül semmi szüksége sem lett volna arra, hogy ezen külföldi útját felhasználva Melanchtonnal is ajánltassa magát Nádasdynak. Mert azt nem vonhatja kétségbe senki, hogy *Dévai erre kérte Melanchtont*. „*Noha ismeretlen vagyok Méltóságod előtt - írja Melanchton Nádasdynak*⁵ -, *mindazonáltal Mátyás kértére*

¹ Bunyitay: I. mű. III. 63. 1.

² Frankl V.: *Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. 109. 1.

³ Bunyitay: I. m. III. 109. 1.

⁴ Ugyanott: 114. 1.

⁵ Ugyanott: 192-193. 1. és Révész I.: i. m. 45. 1.

kész szívvel írtam hozzád ezen levelet, részint, hogy Mátyással kedves dolgot tegyek, részint, hogy magamat barátságodba ajánljam, mely okok közül az első múlhatatlan kötelességem, nehogy barátom akaratát teljesítetlen hagyjam, a másik pedig reám nézve igen óhajtandó.” Ha Dévai a budai fogságból való kiszabadulása után következő időt külföldre meneteléig állandóan Nádasdynál tölti, bizonyára nincs szüksége arra, hogy pártfogója oltalmába Melanchtonnal ajánltassa magát, s ez mutassa be neki „*Mátyást, a kitűnő tudománnyal és bölcsességgel ékes férfiú*”. Ezt az időt tehát nem csupán Nádasdynál, hanem általában a dunántúli részeken kellett töltenie, s ebből csak egy kisebb időszakot jelölünk ki olyanul, melyet Sárváron töltött. Vagy mivel okirattal nem lehet igazolni reformátorainknak minden lépését, merre jártak, hol, mit tanítottak: ki meri állítani, hogy azok csak azon egy helyben hirdették az Isten titkait, melyről saját levelük, egy- vagy közeli korú feljegyzés tanúskodik? Sőt inkább nem azt kell-e vitatnunk, bizonyítanunk, hogy egy helyen állandóan kevés ideig maradtak, vagy ha egy-egy helyen nagyobb és állandóbb munkálkodást fejtettek is ki, akkor is szétjártak abból a körülötte fekvő részekre, mint ezt Huszár Gál magyaróvári példájával is igazoljuk, Sztárai, Szegedi eljárásából is látjuk?

Kétségtelen, hogy az 1535., 1536. évben reformálta Dévai a Rába és különösen a Balaton mellékét, általánosságban szólva a régi Dunántúlt, s ezt annyival könnyebben megtehetette, mert kat. történetírók állítása szerint¹ a veszprémi, nagy kiterjedésű püspöki megye a mohácsi vész után több, mint két évtizeden keresztül egyházi gondozás tekintetében a legárvább állapotban sínylődött. Név szerint volt ugyan püspöke Kecseti Márton személyében, de a püspökség javait sem élvezhette teljesen, aki különben maga is rokonszenvezett a reformációval, melynek nyilvános jelét adta akkor, midőn 1545-ben székhelyéről, Veszprémből eltávozott, az evangélika vallásra tért, s nőül vette Homonnai Drugeth Antal leányát.² Bizonyára az említett idő alatt tette Dévai oly felejthetlenné nevét e részeken, hogy a kegyes szájhagyomány még két század múlva is áldva emlegette

¹ Lányi-Knauz: *Magyar egyháztörténet* II. k.

² Tóth Ferenc I. mű 110. 1.

emlékezetét a férfiúnak, aki „*az Isten beszéde életet adó kenyerének édességét vele megkóstoltatta s ízeltette*”.¹ Ezen állításomat különben maga Dévai bizonyítja, melyet eddig minden életírói figyelmen kívül hagytak, s midőn dunántúli reformátorságát vitatom, döntő tanúmul magát szólaltatom meg.

Dévai A *boldog lelkek élet utáni állapotjáról* írt művének Bebek Imre *székesfehérvári*² préposthoz intézett ajánló levelében, mely 1535. máj. 16-án kelt Sárvárról, miután megemlékezett volna pár szóval arról, hogy 1531-ben, midőn Zápolya és környezete Budáról Pécs felé ment, s ő a maga hivatalos tisztében forgolódott, mikor már az elindulásra szintén készen valának, hozzá ment egyik barátja, és igen kérte, hogy a szentek aluvásáról írjon valamit számára. Írt ekkor néhány tételt erről röviden, amint az akkori idő hozta magával, mely ellen egy franciskánus barát (Szegedi Gergely) apológiát írt, felette magasztalva saját igazságait, diadalt énekelve a győzelem előtt. „*Kényszerítettek barátaim is - így folytatja s írja maga Dévai - mégpedig mind arra, hogy saját igehirdetésem igaz voltát mutassam meg. Mely igehirdetésemnek tanúja mindkét Pannónia, s Magyarország mindkét királya, akiktől Istennek hála, nemcsak haragot, de rabláncokat és fogságot is szenvedtem.*”³

Íme arra hivatkozik a legfőbb tanú, maga Dévai, hogy igehirdetésének tanúja mindkét Pannónia, s mivel az eddig felkutatott adatok szerint 1531 (-ben) Budáról ment Kassára, és reformátori munkájáért mind a két helyen elfogták s bebörtönözték: fel kell tennünk a kérdést, mit értsünk a mindkét Pannónia alatt. Thuróczi magyar krónikájában s a Budai krónikában erről a korról azt olvassuk, hogy a magyarság főereje (a) Dunántúl(on), a régi Pannóniában volt. Midőn Dévai 1535. máj. 16-án igehirdetése tanújául hívja mind a két Pannóniát, akkor ezen idő előttről, dunántúli reformátorságáról csak 1531-iki budai szereplését, innen

¹ Bod Péter: *Athenas* 79. 1.

² Bunyitay: I. m. III. 528. 1. „*Midőn Bebek Imre Ferdinánd király hűségére tért, ez neki az 1541. febr. 8. oklevél szerint a múltra nézve teljesen megbocsátott s meghagyta a Szent Miklósról nevezett székesfehérvári prépostság birtokában.*”

³ Uo. 192., 193. és Révész i. m. 74. 1.

Pécs felé való útját és Bebek Imre székesfehérvári prépost pártfogásával Buda-Székesfehérvár körül kifejtett munkálkodását hozhatjuk fel, és valamint budai fogságából kiszabadulása után, innen Sárvára vezető utazását, eszerint midőn itt ajánló levelét megírta, jogosan hivatkozhatott dunántúli igehirdetésére. Ha Dévai maga mondja, csak elhisszük neki, mivel mind a két Pannóniát hívja igehirdetésének tanúbizonyságául, hogy valóban ő volt a Dunántúl reformátora. Mert ha széjjel nem jár ezen vidékeken, hanem mint Révész vélte,¹ csak félrevonult, s éppen mint irodalmi művekkel foglalkozó tudós élvezte Sárváron Nádasdy védelmét és pártfogását, akkor ha Budától Sárvárig tartó útjában sehohsem, s itt sem hirdette az evangéliomot, akkor bizonyára nem hivatkozott volna igehirdetése tanújául mindkét Pannóniára. Reformátori tiszte sem engedte, hogy egyedül és kizárólag Sárváron tartózkodjék, s ha itt is a majdnem egy és fél évre terjedő időt munkái sajtó alá készítésével tölti, akkor hogyan vall igehirdetéséről bizonyosságot a tanúul felhívott mindkét Pannónia? De mivel határozottan erre hivatkozik: Dévainak saját szavaival eldönthettük az ő dunántúli reformátorságát.

Dévai 1536 végétől 1538 elejéig tartó külföldi utazását munkái kinyomatására használta fel, s ekkorra hittani kézikönyve is kikerült a nyomda alól, melyben a tízparancsolatot, az úrvacsorátant Kálvin értelme szerint magyarázta. Midőn visszatért a hazába, nem Nádasdyhoz ment Sárvára, hanem a Dunántúl másik hatalmas urához, Batthyányhoz Németújvárra. Hogyan került ide, ki ajánlotta a volt horvát bánnak, aki maga kat. maradt, s ebben a vallásban halt meg, olyan kérdés, mely még eldöntésre vár. Annyit tudunk csak, hogy Dévai 1538. máj. 30. és június 6. közt Németújvárról keltezi Nádasdy Tamáshoz azon levelét, melyben odaérkezéséről s arról tudósítja, hogy a maga dolgairól Sebestyén által előszóval értesítette, rendelkezését várja; s ugyaninnen június 10-én kelt levelében arra kéri Nádasdyt, hogy ha a Pozsonyba összehívott országgyűlésre útra indul, intézkedjék ládájának oda szállíttatásáról, mert

¹ Uo. 37. 1.

abban vannak könyvei, s azok nélkül el nem lehet.¹ Eszerint tehát külföldről való visszatérése után nem volt Nádasdynál; hol töltötte az esztendő hátralevő részét, nincs rá adatunk, de 1539-ben már Perényi Péter udvarában találjuk, ahonnan 1540 júliusában pedig Serédy Gáspárhoz ment, aki a szikszói iskolában tanítóul alkalmazta.²

Ha most az előadottakat a kádártai feljegyzéssel egybevetjük, kitűnik, hogy Dévai budai fogságából való kiszabadulása után, Sárvára menetele előtt, valamint innen keltezett ajánló levele és (az) 1536 okt(óberi) külföldi utazása közt lefolyt idő alatt fordult meg itt, s bizonyára módját ejtette annak, hogy szétnézzen ama viruló tájakon, hol az Úr nyáját már előbb kies mezőkön legelteté. Külföldről való visszatérése s Perényihez való jutása között megfordult-e vagy nem az általa reformált dunántúli helyeken, az álláspontunkon mit sem változtat, mert már ezen idő előtt, saját szavaival meghatározhattuk (az) eme vidéken kifejtett apostolkodását, s azt hosszabb vagy rövidebb időre tenni semmi érdekünk.

Igazat mond tehát a kádártai szájhagyomány után tett kegyeletes feljegyzés; igazat írt Ember Pál, mikor Dévainak Rába-Balaton melléki reformátorságát (az) 1535. évre tette, s nekem jólesik ezen dicső férfiúra gondolnom, aki régi kifejezés szerint (a) Dunántúlt, a mi felső Pannóniánkat reformálta. Kádártát ekkor a Rátóthy nemzetségből származott Gyulafy László bírta, aki tihanyi várparancsnok volt, s akit, mint a nyomok mutatják, Dévai nyert meg a reformációnak, s a reformátor az ő oltalma alatt reformálta a Balaton mellékét; valószínűen Gyulafy útján került Batthyányhoz Németújvárra.

Erre az 1535. esztendőre egy más adatunk is van, s abból is, jóllehet nincs megemlítve, Dévai reformátorságára következettünk. Az 1591. évi csepregi hitvitán összekülönbözött protestánsok azon része, mely az ágostai hitvallás úrvacsorátana s az egyezségi formula mellett síkra szállt, s ily értelemben egyházát is rendezni igyekezett, erre vonatkozólag 1596-ban elkészült hittanuk előszavában érdekes dolgokat beszélnek nekünk, „*Ím mi, Isten lelkének segítségéből, megírjuk ezen jelen való írásunkban rövideden,*

¹ Dévai: *A tíz parancsolatnak* etc. című műve, 141-142. l.

² Bunyitay: I. mű. III. 467. l.

de igazán, a ti tartománytokban való Isten anyaszentegyházának históriáját... Minek utána a felséges Isten, az ő választott eszköze által, Luther Márton által az ő anyaszentegyházát a pápistaságnak Egyiptomából megszabadította (Széljegyzeten: „Anno 1517”), hirdette is az ő idvességes evangéliomának igéjét legelőször Saxoniában, ahol Luthernek lakása volt. De amiképpen az ő szent fiát nemcsak egy nemzetségnek, hanem e széles földön való minden népeknek küldte vala: azonképpen az ő evangéliomának égő szövetségét is e mi időnkben nemcsak Németországban, hanem egyéb nemzetségek között is meggyújtotta... Abból az Istennek hozzánk való jó akaratjából lett, hogy ezen mi édes hazánkban sem maradt az evangéliomnak tündöklő világossága nélkül, hanem ez előtt nem sokban hatvan esztendővel kezdte itt is hirdettetni Isten az ő evangéliomát (Széljegyzeten írják: „Ab Anno 1535.”) jámbor, Istenfélő, tudós emberek által, s annak erőt, gyarapodást is adott, és mind a mi időnkig, amint látjuk, megtartotta közöttünk...”,¹ melyből mint tárgyunkra vonatkozó, majdnem egykorú följegyzésből az vonja magára figyelmünket, hogy Sopron, Vas, Zala vármegyék reformációját (az) 1535. évtől számítja, mely évben Dévainak ezen részekén való tartózkodását az előzőkben már meghatározhattuk.

Míg Dévai az ige hirdetés és az evangéliom terjesztésével a reformáció nagy munkáját diadalra viszi, feltűnik „egy jámbor, istenfélő, tudós férfiúnak”, Sylvester Jánosnak nemes alakja, aki (az) 1534. év közepe körül ment Nádasdy Tamáshoz Sárvárra, s míg Wittenberget megjárja, ura iskolát épít Újszigeten, Sárvár alatt, s abba tanítónak Sylvestert állítja be 1535-ben, hol mint iskolás gyermekek tanításával foglalkozó, megírja az első magyar nyelvtant,² s lefordítja az Újszövetséget,³ mely munkái a Nádasdy által felállított

¹ *Summája Azoknak az Articulosoknak kikreol vetekedések támadtanak az Augustana Confessioban való tanettok között, és akkik Ez keövetkezendeo irásban (mely az Egygyessegnek koeniuebuel Magyar nielven irattatott) Isten igeinek felelemmel megmagyaráztattanak. Anno M.D.XCVIII. 8. r. A-L 4. = 10¹/₂ ív = 84 számozatlan levél. Előljáró beszéd.*

² Megjelent 1539-ben ily cím alatt: *Grammatica Hungaro Latina in usum puerorum reces.*

³ Megjelent 1541-ben.

újszigeti nyomdában láttak napvilágot. 1535(-tól az) 1543. év végéig folyvást Újszigeten volt Sylvester, mikor a gyermekek tanítójából a bécsi egyetemen a héber nyelv nyilvános rendes tanárává lett, s (az) 1544. év januáriusában már ott mint ilyen tanított.¹ Hatását bizonyára jótékonyan érezte az újszigeti iskola éppenúgy, mint a magyar újtestamentomhoz jutó közönség, s Sylvester nélkül nem is lenne teljes az új világot teremtett reformáció képe (a) Dunántúl(on). Az evangéliomnak élőszóval való terjesztése az igehirdetés által; az iskolában egy hitben erős s kellő ismeretekkel rendelkező új generáció képzése az iskolai nevelés által; a sajtó mint a műveltség terjesztésének egyik elkerülhetetlen eszköze ezen célt szolgáló egyén által, mind csakhamar szolgálatára állanak a dunántúli reformációnak, s ez a három hatalmas tényező: az igehirdetés, az iskola és a sajtó, élén egy Dévai, Sylvester, pártfogolva egy Batthyány, Török és Nádasdy által, az egész vonalon diadalra juttatták a reformáció eszméit.

Igaz lesz tehát, amit Tóth Ferenc írt:² *„A Sió és Sárville között a reformáta vallást követő Batthyány és Enyingi Török családok birtán, az ő példájukat követő nép csakhamar itt is az evangéliomi vallást vette be. Somogyban Szigetet - mint Istvánffy írja - ezen időben Török Bálint bírta; hihető, hogy amit cselekedett ő Pápával és Debreczennel, azt cselekedte Szigettel és az egész Somogysággal is, melynek alsó és felső határszélein, a Balaton partján és baranyai hegyeken zeng vala már ekkor a protestáns vallásnak kellemetes hangja”*, s csak kevés számú egyháztörténeti emlékünknél gyér tudósításának tulajdoníthatjuk, ha az úttörők névsorát, munkálkodásuk színhelyét teljesebbé nem tehetjük. De mégis találunk egy-két nevet, kik felváltják a régieket, és fényt vetnek a homályos múltba.

Nem a véletlenség összetalálkozása, hogy a főurak után az őrséggel bíró városokban találunk egyes nyomokra, melyek a reformáció terjedését tanúsítják, hanem rajta kívül a kardforgató vitézek lelki szabadságra törekvése vagy a városokban jobban kifejlődött műveltség

¹ Szilády Áron: *Régi Magyar Költők Tára*. II. 434. 1.

² *A magyar- és erdélyországi protestáns ekkl. története*. Komárom, 1808. 91., 92. 1.

biztosította a reformra igyekezők munkálkodását, s örömmel hallgatta tanításaikat, kik közül csak néhánynak maradt ugyan fent emlékezete, de mivel ezek egymástól jókora távolságra voltak, következtetnünk kell a közbeeső vidékek rokonszenvére, ahonnan őrségeiket toborzottak.

1544-ben Kanizsa várában, *Szeremlyéni Mihály pap*, bánatjában egy éneket írt: „*Egyiptombóli kijövéséről Izraelnek*”.¹ Ily tárgyú és kidolgozású énekeink - írja Szilády Áron² - a XVI. század első feléből mind a reformáció papjaitól származnak s ezért Szeremlyénit még akkor is ezek közé kellene számítanunk, ha énekét nem Bornemisza *Énekeskönyve* tartotta volna fenn.

Székesfehérvár 1543. aug. 29-én jutott török kézre, s Tóth Ferenc beszéli,³ hogy ezen évben azt írták Luthernek Magyarországról, hogy azt a székesfehérvári prédikátort, aki itt az úrvacsoráját két szín alatt szolgáltatta ki, s a népet a római eklézsiától elszakasztotta, az úrvacsoráját ekképpen felvevőkkel együtt a katolikus valláson levő rész tömlőre hányatni kívánta, de azt a városi főigazgató nem teljesítette. Ki volt ez a székesfehérvári prédikátor? Bizonyára az a *Baranyai Pál*, ki a tékozló fiúról írt szapphói költeménye versfejeiben nemcsak magát, hanem annak szerzési helyét is⁴ meghatározta. Az utolsó versszak szerint szerzője 1545-ben meghalt,⁵ de ezt kétségen kívül más írta hozzá, amiből nem az következik, hogy az éneket 1545-ben írta szerzője, hanem az, hogy előbb írta, s az utolsó strófában említett halála a római egyházba való visszatérését jelzi,⁶ de kétségtelen, hogy Baranyai Pált tarthatjuk a fehérvári első protestáns

¹ Bornemisza Péter: *Énekek Háromrendbe*. Detrekő, 1582. CCLXXVIII. 1.

² *Régi Magyar Költők Tára*. 462. 1.

³ *Magyar- és erdélyországi prot. ekkl. hist.* 30. 1.

⁴ *Bornemisza*: I. mű CCI. levél, versfejei: PAVLVVS BARANJAI DE MEVCHE, DE PRODIGO FILIO AD CONSOLATIONEM MESTORVM AB EVANGELIO ALBE FECIT E.

⁵ „*Énekbe minap aki ezt beszerzé,
Az ő életét Isten elvégezé,
Mikor Irának az másfélezerben,
És negyvenötben.*” - Ugyanott.

⁶ Szilády Áron: *Régi Magyar Költők Tára*, III. 469. 1.

papnak vagy tanítónak, aki azonban egy vagy másfél évnél tovább e hivatalt nem viselte.¹

Ugyancsak Székesfehérvárra (az) 1543. évre vonatkozólag, az egykorú Szerémi György emlékiratában olvashatjuk,² hogy a polgárok teljesen elszakadtak a kat. egyháztól és a római szentszéktől, s midőn a török szultán a város meghódolása után a tisztelgő polgárokat fogadta, *a megjelent hét pap közül csupán egy öreg mondta, hogy a régi hithez ragaszkodik, s a város elestét egyenesen annak tulajdonítja, hogy a katolikus lakosok lutheránusokká lettek, kiknek prófétájuk Lajos deák (Ludovicus scholasticus) volt, és akik már cikkelyekbe is szedték, mit kell hinni és követni.* Lehet, hogy csak a régi egyház érdekei mellett való aggodalom mondatta ezt Szerémivel, hogy az általa gyűlölt reformáció már ekkor szervezkedett, melyről ugyan hiteles adatok nem maradtak ránk, de leveléből mégis vonhatunk le annyi következtetést, hogy Székesfehérvárt is jó aratásuk volt az evangéliom magvetőinek.

Fehérvár megszállása fordulóponthoz képez a dunántúli reformáció történetében, mert a török uralom alatt mindenütt szabadon terjedt az evangéliom, annyira, hogy egykorúak³ ezt az Isten különös gondviselésének tartották, s adatunk van rá, hogy a budai basa később hathatósan pártfogolta az alatta levő részeken a reformtörekvéseket. Igaz, hogy különben is kevés számú emlékeink nem nyújtanak erre nézve teljes útbaigazítást, de fel kellett ezt itt mutatnunk, mint olyan tény, melynek áldásait a hódoltságban levő Fehér, Veszprém, Zala és Somogy vármegyék lakosai jótékonyan érezték. A keleti és déli részen tehát a török, a nyugatin Nádasdy, Bánffy, Enyingi Török oltalma alatt szilárdult meg mind jobban az evangéliomi hit. Jegyezzük itt még fel az 1547. évből *Kapuy Mihály kapuvári pap* nevét⁴, hiszen vele még csak hétre emelkedik ezen a részen az evangéliom szolgálatába állt hithősök száma. Továbbá említsük fel *Tőke Ferencet*, aki 1553-ban *Alsólendván* Spiera

¹ Ugyanott 468. l.

² *Epistola de perditione Regni Hungariae.*

³ Gyalui Torda Zsigmondnak Melanchtonhoz írott levele 1546. dec. 25-ről. Bindseil: *Phil. Melanchtonis epistolae* 270. l.

⁴ *Magyar levelestár*, I. k. 400 magyar levél. 43. lap.

Ferenc olasz jogtudós és ügyész azon esetét, hogy az általa igaznak megismert és hirdetett evangéliomi hitet a hitnyomozó törvényszékek nyomása alatt s a pápás egyháztól való félelmében benső, lelki meggyőződése ellenére, nagy templomi közönség jelenlétében esküvel megtagadta és visszavonta, s ezen cselekedete után Isten ítéletétől reszketve, vigasztalanul, kétségbeesve halt meg - visszavonó néppel való vesződésben nem minden tanulság nélkül énekelte meg, hogy mind prédikációval, mind hegedűszóval és énekléssel intse megtérésre a tévelygőket.¹

Ma is fennálló egyházaink közül Kádárta (az) 1535., Enying (az) 1540., Csór (az) 1542., Felsőörs (az) 1542., Kenese (az) 1544., Szentkirályszabadja (az) 1545., Lepsény (az) 1560. évtől számítják keletkezésüket, melyek mind a török hódoltságban voltak. Nem tudunk ugyan névvel megnevezni senkit az igehirdetők közül, de minden kétségen felyül van, hogy a töröknek akár ravasz számításból, akár a más vallásúak iránt való megvetésből vagy türelemből tanúsított azon eljárása, hogy a reformáció szolgálatába állott igehirdetőknek, tanítóknak szabad jövőst-menést biztosított, ha a hódoltság területén akár az iskolában, akár a templomban tanítanak:² az evangéliom terjesztését nagyban előmozdította. Erre vall már az 1550. évi pozsonyi országgyűlésen a dunántúli megyék követeinek azon sürgetése, hogy az 1548. (évi) lipcsei országgyűlésen létrejött módosított interim, mely a protestáns tanokat is elismerte, Magyarországra is terjesztessék ki, mely kíváncsággal szemben a többi huszonegy vármegye és a királyi városok követei az új felekezet érdekében szólaltak fel.³

De fel kell itt még egy más körülményt is említenünk. Midőn a török 1552-ben elfoglalta Veszprém várát, a püspök és káptalan az ostrom elől elmenekültek, s jóllehet a várt

¹ Bornemisza Péter: *Énekek Háromrendbe*. Detrekő, 1582. CCXL-CCLVI. levél; végsorai ezek:

„Ezerötszáz után és ötvenháromban,
Az kárhozandókról való bánattyában,
Tőke Ferencz szerzé ezt Lyndván versekben,
Visszavonó néppel való vesződésben.”

² Gyalui Torda Zsigmond levele, idézett helyen.

³ Fraknói Vilmos: *Magyar Országgyűlési Emlékek*, Budapest, 1876. III. 246., 247. l.

csakhamar visszafoglalták az ellenségtől, de a püspök 1629-ig nem tért vissza a városba, az őrség prot. lelkészeket tartott, s a vidéken is mindenütt megszilárdult a reformáció.¹

Ugyancsak (a) Dunántúl reformációjának előrehaladása mellett felemlíthetjük Baranya reformátorának, Sztárai Mihálynak 1551. évi Debrecenbe küldetését, hova a budai basa azon levelével indult el, amelyben az a fennhatósága alatt levő területre átköltözni akaró tanítóknak és papoknak nemcsak biztosságot, hanem jutalmat is ígért, s ahova vitte a török uralom alatt levő egyházak pásztorainak az ekkor Debrecenbe összegyűlt hitszónokokhoz írt azon levelét, melyben sürgetik azokat, hogy az első alkalommal jöjjenek ezen területre. Gyalui Torda Zsigmond 1551. október 10-ről Melanchtonhoz írt leveléből olvassuk ezt, s ennek mintegy igazolásául írja tovább, hogy az, akinek a basától megbízatása volt, felkereste Debrecen városában az összes pásztorokat, hitszónokokat és tanítókat, és az egyházba egybegyűlteknél elibe tette úgy a basa, valamint a török uralom alatt levő pásztorok levelét. Azok az Istennek ily nagy jótéteményét megismerve, a meghívást szóval megköszönték, és kevés nap múlva azoknak nagy része a török hódoltságba elutazott.² Ha Torda Zsigmond mint tény sietett tudatni Melanchtonnal, hogy Debrecen vidékéről az 1551. évi zsinatra összegyűltek nagy része ide, a dunántúli részekre jött, ha neveiket még nem ismerjük is, de bizonyos, hogy nemcsak Tolna, Baranya, hanem Fehér, Veszprém, Zala, Somogy vármegyék hódoltságban levő helységeit is felkeresték azok, akik (a) Tiszántúlról az Isten elhívását követve ide jöttek, és itt, ezen részeken tündököltek tanításaikkal, és világosítottak a léleknek ajándékaival. A XVI. század végi, rendezett egyházi viszonyokból ennyi következtetést itt le kell vonnunk; de ha szinte mély homály fedi is történelmünk ezen időszakaszát, ezt a békés fejlődés magáról nem beszélhető hatásának, irodalmi műveket nem írt nevesebb reformátorok hiányának kell tulajdonítanunk. S míg a török uralom alatt háborítatlanul, részleteiben előttünk ismeretlen módon nagy hódításokat tett a reformáció: addig a dunántúli vidék

¹ Bővebben lásd *Felsőőr reformációja* című közleményemet. *Prot. Szemle* 1903- évf. 292. 1.

² Bindseil: idézett helyen.

északnyugati részén az esztergomi érsek és győri püspök üldözése dacára maradandó nyomokat hagyott munkálkodásra találunk.

Huszár Gál, a magyarországi reformáció egyik legtevékenyebb munkása, (az) 1554. év elején Magyaróváron hirdeti az evangéliumot.¹ Valószínű, hogy mint kat. pap előbb az esztergomi érseki megyében, Mátyusföldén vagy (a) Csallóközben szolgált, honnan Oláh Miklós űzte el. Ezen véleményemet Sztárai *Az igaz papság tüköre* című komédiája elé írt ajánló soraiból következtetem, melyet így vezet be: „Nemcsak a Mátyus földjét és Csallóközt fosztá meg az Oláh érsek a nagy Istennek ígétől és a Krisztusról szerzett sakramentumoknak igazán való kiszolgáltatásától...”, melyre ő mint vele éreztetett üldözésre közvetlenül hivatkozhatott, s ezt panaszolja később, Bullingerhez írott levelében is. Óvár Miksa főherceg birtoka volt, melyet anyjától, II. Lajos magyar király nővérétől örökölt. Itt az őrség kapitánya, Vóniczky Zakariás, bízva Miksának a protestánsok iránt nyilvánosan kijelentett jóindulatában, szívesen fogadta, és üldözői ellen melegen oltalmazta.² Mivel azonban mint Óvár mezőváros magyar lelkészének csak 25 forint volt az évi fizetése, maga fenntarthatása végett a szomszéd Mosony mezővárosban és Kálnok községben is végzett lelkészi teendőket, s a környéken lakó uraknál és nemeseknél is gyakran megfordult: hirdette az evangéliumot, és kiszolgáltatta az úrvacsoráját.

Nem lehet kicsinylenünk Huszár Gál reformátorságát, mert a győri és pozsonyi káptalanok, mihelyt tudomást szereztek munkálkodásáról, felhatalmazást kértek Miksa főhercegtől arra nézve, hogy Óvárra mehessenek, s ott vele a hit dolga felől nyilvános vitatkozást tarthassanak. Miksa engedelméből 1555 pünkösd ünnepein megjelentek Óváron négyen a pozsonyi és győri káptalan tagjai közül, s megtartották a vitatkozást, nyilvános helyen, a templomban, melyről csak annyit tudunk, hogy Huszár Gál az igazság

¹ Óvárról 1560. január 10-én írja, azon levelében, melyben a kassai magyar hitszónoki állomásra ajánlkozott, hogy „ezen minőségben már hat esztendő óta forgolódik”. Huszár G. levele Kassa város levéltárában.

² Fraknoi Vilmos: *Huszár Gál Óvárt, Kassán és Komáromban. Századok*, 1876. évf. 22. lap, melyből vesszük a többi részleteket is.

beszédével, a hit pajzsával, a békesség evangéliomával felfegyverkezve annyira meggyőzte a hallgatókat, hogy a kanonokok gúnyjal tetézve kényszerültek Óvárt elhagyni.

Az óváriak tehát Huszár Gálnak adtak igazat, aki ezután kétszeres buzgósággal, zavartalanul terjeszthette az evangéliom világosságát, és mivel meg volt arról győződve, hogy az igehirdetés mellett az iskola az a hely, ahol evangélistákat is nevelhet, a hitre vonatkozó ismereteket közvetlenebbül taníthatja, ahol a serdülő ifjakat idejekorán elvezérelheti az örök igazság útjára: azért iskolát állított fel, sok szegény tanulót nagy fáradhatlansággal ingyen tanításban és ellátásban részesített, és ezeket annyira kiképezte, hogy a közel fekvő falvakba kiküldötte őket az Isten igéjének hirdetésére, s ezen gondoskodásával az evangéliomi hitigazságok mellett való állhatatos kitartást nagyban előmozdította ezen a vidéken.

Valódi reformátori lelkületéről tanúskodik azon levele, melyet 1557. október 26-án, Bécsben létele alkalmával írt Bullinger Henrik zürichi lelkészhez,¹ mert csak egy, hazája és egyháza sorsán odaadó lélekkel csüngő férfiú írhatott oly közvetlen melegséggel. *„Ugyan igen sok ügyek volnának - mondja levele bevezetésében - úgy magányosak, mint közönségesek, amelyekről kegyelmességedhez illenék írni”*, de mivel mindazokat az idő rövidsége miatt szabatosan körül nem írhatja, csupán azokat óhajtja röviden elősorolni, amelyek Bullingert is leginkább érdeklik, amilyenek például ezen legszerencsétlenebb királyságban Magyarországnak és elszéledt egyházainknak állapota. *„Tudd meg tehát, hogy a Krisztus vérén szerzett egyházat nálunk már több év óta oly kemény és sajnálatra méltó rabszolgasággal üldöztették, hogy aki ennek szerencsétlen sorsát szemléli, bizony vasból legyen a szíve, hogy fájdalmait és könnyeit visszatartóztathassa.”* Majd megrendítő érzéssel rajzolja azt a nyomorgatást, melyet a magyar nép a törököktől szenved, és panaszolja, hogy a római Antikrisztus annyira dühöng az evangéliom józan tana és az Isten igéjének hűségesei ellen, kiváltképpen oly helyeken, melyeket a török veszettség még egészen el nem foglalt, hogy városokat és falvakat foszt meg

¹ Lampe-Ember: *Historia Ecclesiae Reformatae*. 112-117. 1.

lelkipásztoraiktól. Az egyházi szolgák közül senki sem kerülheti el ezen a részen az iszonyú üldözést, hacsak vissza nem vonul a török hódoltságba, hol az evangéliom terjedését semmi sem akadályozza, és terjesztőivel emberségesen bánik a török. Valóban gyakran megtörténik, hogy maguk a törökök csapatonként jelen vannak az egyházi gyülekezéseken, míg a beszéd tart a keresztyén néphez, mikor pedig az úrvacsoraosztás kezdetét veszi, békével kimennek. Az üldözésben Oláh Miklós esztergomi érsek jár elől, ki három egyházi szolgát börtönbe vetett, kik közül kettő nyilvános szószékből megtagadta az Úr Jézus kegyes tanítását, és elbocsáttatott, a harmadik pedig az igazság hitvallásában állhatatosan megmaradt, de azt már nem tudni, hogy a börtönből hová jutott. Mivel a keresztyén egyház a kétnejűséget nem engedi meg, tanácsot kér tőle bizonyos házassági ügyben, hogy mit csináljanak azon gyakran előforduló esetben, midőn a feleség a török által fogságba hurcoltatván évekig oda van, mely idő alatt a férj újra megnősül; ha azonban az elrablott nő visszatér, az esetben némelyik férj hajlandóbb ezt fogadni vissza, viszont vannak olyanok, akik elutasítják. Végül tudatja, hogy jóllehet hitvallás és tudomány dolgában csaknem minden reformált egyház egyetért Magyarországon, mert leginkább Kálvin és Bullinger iratait követik a magyarok, mindazonáltal a sakramentumok kiszolgáltatásában nincsen egyforma eljárás. Ezért igen kéri Bullingert, hogy a zürichi egyház szertartásait valamely arra alkalmas emberrel írassa meg, és küldje el hazánkba, s azután majd senki sem követi többé tudatlanul a saját találmányait, és az egymástól eltérő szertartással nem zavarják az egyház egységét, s azon óhajtással zárja be kérelmeit, vajha Melancton nyilván kijelentené és közzétenné már az úrvacsorájáról való nézetét, mert az ő színlelése nem kevés bajt szült eddigelé az egyházban.

Nem lehetetlen, hogy ezen bécsi útja alkalmával szerezte nyomdáját, hogy annak segítségével is a reformáció ügyét szolgálja. Bullingerhez írt levele végén a választ Hoffhalter bécsi nyomdászhoz kérte címeztetni, kinél a könyvnyomtatás technikáját is tanulhatta, vagy az ahhoz szükséges eszközöket megrendelhetette, mert már 1558-ban saját nyomdájában három egyházi beszédet adott ki: *Az Vr Jesus Chrestusnak Szent vachoraiarol, kinszenvedesereol es*

*dicheoseges feltamadasarol valo Predicatio*¹ cím alatt, s azt Miksa főhercegnek ajánlotta, hogy tanácsosainak ítélete és vizsgálata után meggyőződést szerezhessen arról, miszerint ő az igaz tudományt hirdeti, s ezért kéri maga és iskolája számára ellenségeinek támadásaival szemben magas pártfogását.

Reformátori buzgó munkálkodását egész Győrig kiterjesztette, hol a várórség tisztjeinek felhívására többször megjelent, és hirdette az evangéliomot. Hiába intették a pápás papok híveiket, hogy Huszár Gált ne hallgassák, hiába próbálták fenyegető nyilatkozataikkal a „szakadár eretneket” megfélemlíteni, mert az bízott igaz ügye diadalában, és kijelentette, hogy bármikor kész velük tanításaira vonatkozólag vitatkozni. Meg is idézték 1558. április 18-ára a győri szentszék elé, hova mindenáron óhajtott elmenni, hogy mint már egy alkalommal Óváron, itt is legyőzhesse a róm. kat. papokat, de az óvári kapitány nem merte biztosítani a Győrben történendők felől, s mivel Miksa főherceg is ellenezte lemenetelét, az idézésre nem jelent meg.² Ekkor a győri káptalan bepanaszolta Ferdinándnál, ki 1558. november 1-jén Oláh Miklós ellenjegyzése mellett szigorú rendeletben meghagyta neki, hogy „ezután az eretnek tudomány terjesztésétől és a könyvek nyomtatásától a legsúlyosabb büntetés terhe alatt tartózkodjék”,³ s a kapitányt az e felett való örökös megbízta.

Az óvári kapitány ekkor Miksához írt levelében készségét nyilvánította a királyi rendelet foganatosítására, és kérte urának utasítását, hogy mit csináljon Huszár Gállal, de mentségére kiemelte, hogy őt mindazok, akik a magyar nyelvben jártasok, okos és szerény, istenfélő és erényes embernek tartják; nem kételkedik, hogy ura is ilyennek találja, ha őt maga kihallgatja, vagy papjai által megvizsgáltatja.⁴

¹ Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár*. I. 17. 1. 36. szám. A bécsi csász. könyvtárban levő egyetlen példányról Rácz Károly szapáryfalvai lelkész betűhű másolatot készített, és azt a debreceni reform. főiskolai könyvtárban helyezte el.

² Fraknoi Vilmos idézett közleménye.

³ A bécsi állami levéltárban levő rendelet egykorú másolatára kívül ezt jegyezték: „*Discretio Gallo presbytero in Owar commoranti, fideli nobis dilecto.*”

⁴ *Századok*. 1876. évf.

Úgy látszik, a protestáns eszmékkel rokonszenvező Miksa szabad munkatért engedett Huszár Gálnak Óváron, aki a jó alkalmat fel is használta: hirdette az evangéliomi eszméket templomban és iskolában élőszóval, nyomdájával az irodalomban. Mert a fenti rendelet ellenére is 1559-ben kiadta Sztárai említett munkáját,¹ mely célt nem tévesztett hangjával, nagy szerepet játszhatott a nép minden rétegei között.

Nem tudunk adatot reá, hogy Óváron és vidékén kifejtett reformátori munkálkodásáért valami baja lett volna, s egész 1560 tavaszáig itt volt, ezen évi február 26-áról még innen írja levelét a kassai tanácshoz: „*már egynéhány levelet küldtem tihozzátok, de megérkeztek-e? nem tudom, mivel választ nem kaptam. Amiért ha szolgálatomra szükség lesz tinálatok, azt ti már szabad lélekkel nyilváníthattátok volna*”.² Ezután elment ez a tevékeny férfiú a dunántúli vidékről, s 1560 nyarán már Kassán volt. Felső-Magyarország ezen neves városa, majd Debrecen, Révkomárom, Nagyszombat, Komjáti híven jelzik apostoli buzgalmának sikereit, mert áldott emlékezetet hagyott maga után mindenütt. Utoljára említett tartózkodása helyéről 1574 októberében ismét a Dunántúlra, Pápára jött lelkésznek,³ s itt is halt meg.

Szólnom kell még arról a férfőről, kinek nevét fentebb a kádártai anyakönyvből idéztem: „*azután (ti. Dévai után) amint arra is a régi öregek emlékeznek, szolgált itt egy Mihály pap, de meddig, nem bizonyos...*”

Ez a *Mihály pap* az 1560 körül Laskóról Pápa felé tartó *Sztárai Mihály* lehetett. Nem példátlan eset, hogy későbbi reformátoraink ugyanazon helyeket keresték fel, melyeken az elődök és úttörők már előttük jártak, sőt ezt követelte az egyházaknak a megismert igazságban való megtartása is. Az a fáradhatlan Sztárai, aki egymaga 120 egyházat reformált Baranyában és Tolnában, de akinek a régebbi nyomozások szerint 1560-ban Laskón nyoma veszett: 1570-1574-ben pápai pap volt, melyet ma is meglevő levelével és Sopron

¹ *Comoedia lepidissima de sacerdotio, authore Michele Starino Altiniensis ecclesiae ministro. Az igaz Papságnak Tikeore, mellyet a Starai Mihály mester mostan szerzett.*

² Levele Kassa szab. kir. város levéltárában.

³ Dr. Erdélyi Pál: *Énekes könyveink a XVI. és XVII. században.* 28. 1.

város számadó könyvével bizonyítunk. A soproniak felajánlották Sztárainak 1570-ben a magyar hitszónoki állomást, mely kitűnik azon évi február 7-én Pápáról keltezett válaszából,¹ melyben magát itteni papnak és hitszónoknak írja, és megköszöni, hogy meghívták prédikátoruknak; tudatja, hogy kész lett volna azonnal engedni meghívásuknak, és felmenni hozzájuk, de az utak rosszasága miatt tüstént nem indulhat, hanem igyekezni fog, mihelyt csak teheti, hogy meghívásuknak eleget tegyen, s vagy maga marad náluk, vagy beleegyezésükkel más, alkalmas egyént rendel hozzájuk.

Sztárai mindezek dacára Pápán maradt, s mikor 1574-ben ismét üresedésben volt a magyar hitszónoki állomás Sopronban, nem vele, hanem Beythe Istvánnal töltötték azt be. Jellemző, hogy ekkor személyesen is megfordult Sopronban, s a városi számadáskönyv szerint útiköltségét kifizették: „*április 15-én a polgármester úr parancsa folytán Sztárai Mihály pápai magyar prédikátornak, aki ide megválasztandó lett volna, 2 tallért és 4 fillért adtam.*”²

Ez a két adat kétségen kívül helyezi Sztárai Mihály pápai papságát, s vele a mai dunántúli kerületben, élete végén reformátorságát, s nem lehetetlen, hogy az Aquincumot Sabariával összekötő római út mellett fekvő Kádártán, Dévai egykori tartózkodása helyén a Pápára készülő Sztárai megállapodott, hol a mai templom helyén a laskói templom dombjához hasonló szép, emelkedett helyre talált, hol szinte énekelte hegedűje mellett, szép hangos szóval az általa magyarra fordított zsoltárokat. Ha 1565 körül ment Pápára,³ s ettől visszafelé 1560-ig semmi nyoma nincs tartózkodási helyének, több mint valószínű, hogy ő az a Mihály pap, kinek emlékét fenntartotta Kádártán a hálás hagyomány, s aki végigélte a XVI. század főbb vallási mozgalmait, melyekből kiváló része jutott anélkül, hogy a hosszú pályán valaha megrestült volna; 1578 körül Pápán halt meg.

¹ Megvan Sopron szab. kir. város levéltárában, levél alakban összehajtván ép pecséttel, melynek közepén egy kereszt van, mellette M(ichael) S(tarinus). Ladula XII. et M. Fasciculus I. nro. 29.

² Ugyanott. Sopron város számadáskönyve 1574. évről.

³ Prot. Szemle 1896. évf. 503. l.

Nemcsak elterjedt, hanem meg is szilárdult már (a) Dunántúl(on) a reformáció, midőn ennek ügyét nagy kiterjedésű uradalmaiban Batthyány Boldizsár diadalra segítette. Ugyanis midőn Batthyány Ferenc horvátországi bán 1556. november 28-án örökösök hátrahagyása nélkül meghalt, a roppant kiterjedésű családi vagyont a felsőörsi prépostság kegyuraságával együtt testvérének, Boldizsárnak fia, Kristóf, majd ennek 1567 körül történt halála után egyetlen fia, Batthyány Boldizsár örökölte. Ennek a Boldizsárnak gondos és fényes nevelést adatott öreg nagybátyja, kiküldötte tanulmányai folytatására Párizsba is, s meghagyta neki, hogy útjában Máriát, II. Lajos szerencsétlen királyunknak Belgiumban még ekkor is élt özvegyét meglátogassa, aki küldetésében híven eljár, s arról nagybátyját értesítette. Batthyány Boldizsár két évig tanult Párizsban, 1561- és 1562-ben. Franciaország ezen időben véres harcok és üldöztetések színhelye volt, egyrészt az özvegy anyakirályné, Medici Katalin és a vele tartó Guisek, másrészt az hugenották és az őket pártoló országnagyok között, s míg ezeknek indító okait a nemeslelkű ifjú kipuhatolni igyekezett, megismerte és megtanulta az hugenották tanait, s csak helyeselni tudta és megkedvelte azokat, annyira, hogy elhatározta, mihelyt önálló lesz, áttér a felújított hitre. Mikor hazajött, a szigetvári hős, Zrínyi Miklós leányát, Dorottyát vette nőül, s mikor a Batthyány-javak egyedüli ura lett, nyilván áttért a reformált vallásra,¹ és 1576-ban már Beythe István, a későbbi hírneves dunántúli püspök volt az udvari papja Németújváron. Batthyány áttérése nagy horderejű esemény volt a dunántúli reformáció történetére nézve, mert nagy kiterjedésű uradalmi voltak Vas, Veszprém, Fehér, Somogy és Tolna vármegyékben, és jobbágyságai a németújvári, borostyánkői, szalónaki, battyányi, enyingi és felsőnyéki uradalmaiban s (az) Órség 18 falujában háborgatás nélkül gyakorolhatták a földesúr által is vallott reformált vallásukat. Németújváron könyvnyomdát állított fel, melyen Manliusz János, (a) Belgiumból általa behívott nyomdász itt nyomatta Beythe István munkáit,² amiről később lesz szó.

¹ Magyar Nemzeti Múzeumi kéziratár. Fol. Hung., 1209.

² *Prot. Szemle* VII. 309. lap.

Mielőtt (a) Dunántúl reformációjának rajzolását befejezném, szólnom kell még a veszprémi róm. kat. püspökség legdélibb részén, Somogyban folyt apostoli munkáról, jóllehet ez a rész ekkor még nem a mai Dunántúli Refomátus Egyházkerülethez tartozott.

Eszéki Imre, Tolna reformátora, Sztárainak a Dráván innen és túl reformált 120 egyház szervezésében méltó munkatársa, midőn a wittenbergi egyetemről 1545-ben visszatért, először is Tolnára ment, mint ezt azon levelében emlékezetben hagyta, melyet Flacius Illyricus Mátyáshoz 1549. augusztus 3-án küldött, s aki azt egy rövid előszóval kinyomatta.¹ Itt azonban ekkor csak két hétig időzött, s annyi ezer ember között alig hármát-négyet talált, kiknek az evangéliom igazsága tetszett. *„Tolnáról - úgymond - Kálmáncsehibe jöttem, s ott az Isten igéjét másfél hónapig prédikáltam, és az Úristen segítségemre volt, mert sokan elhagyták a hamis és Istentelen tudományt, és a Krisztust követték, különösen a Páduában tanult Endericus Máté, ki ott iskolatanító vala, és néhány pap.”* Ez az Endericus Máté 1540 körül tanult a páduai egyetemen,² aki Eszéki idézett levele szerint 1545-ben kálmáncai tanító volt, s akit eszerint megnyert az evangéliomnak. Ettől fogva tizenhárom évig nincs adatunk reá, ki folytatta Eszéki Imre reformátori munkáját Kálmáncsehiben és vidékén, de hogy az már ekkor mily eredményes volt, levelében maga ezen szavakkal jellemzi: *„Nagy tömeg nép megtért, és az evangéliom az egész alsó Magyarországon, mind a két Mysiáig (a mai Bulgária és Szerbia) hangzott és elterjedt.”* Azon körülmény, hogy 1558-ban Szegedi Kis István laskói lelkész és a baranyai egyházak püspöke Kálmáncsehibe ment lelkésznek, az itteni egyháznak 1545-től kezdődő reformációját feltételezi.

Midőn Szegedit 1554-ben a baranyai egyházak püspökévé választották, hivatalos állásából kifolyólag meglátogatta gyülekezeteit. Horváth Márk szigetvári kapitány, aki talpig

¹ *Ein Schrifft, eines fromen Predigers aus der Türckey an Illyricum geschrieben, Darinnen angezeigt wird, wie es dort mit der Kirche und dem Evangelio zugehet.* Magdeburg, 1550. Megvan a M. N. Múzeumban, bemutattam *Prot. Szemle* 1898. évf.

² Frankl Vilmos: *Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* Bpest, 1873. 271. l.

katona volt,¹ nemcsak ilyen alkalommal, hanem egyébkor is gyakran hívogatta Laskóról Szegedit igehirdetés és fontosabb ügyekről való értekezés végett, mely érintkezésből legbensőbb viszony fejlődött ki közöttük, s ezt csak a halál szakította meg. Perneszi Farkas babócsai és Horváth Márk szigetvári kapitány kérésére tehát felcserélte Szegedi laskói állomását a kálmáncsehivel, s midőn itt az új lelkészeket hivatalukra felavatta, ily ünnepélyes alkalommal a katonák is csapatosan jelentek meg, sőt Szigetvárbán a fő- és köznemességből való tisztikar előtt is gyakran prédikált. Horváth Márk kiválóan tisztelte és szerette, minden szükséges élelmiszerral ellátta, végrendeletében is megemlékezett róla, s arra kérte, hogy a szigetváriakat és kálmáncsehieket engesztelje ki iránta, ha mint katona szigorúan bánt velük, melyet Szegedi pártfogója halála után, 1559-ben benső fájdalmas érzések között híven teljesített a szószékből, s vitézeitől is elbúcsúztatta. A kálmáncsehi reformált egyház ezen időbeli rendezett viszonyairól Szegedi ottani munkálkodásán kívül az is tanúskodik, hogy ugyanekkor Belléni Tamás, előbb a tolnai iskolának jeles készültségű növendéke volt az iskola tanítója, aki 1559-ben Szegedi mostoha leányát, Beremeni Katalint eljegyezvén, Wittenbergbe ment, ahonnan, midőn 1561-ben hazatért, előbb decsi tanító, majd pesti prédikátor lett.

Horváth Márk halála után nem sokáig maradhatott Szegedi sem Kálmáncsehiben. Ugyanis 1561-ben, újév napján tartott prédikációjában a keresztnevek értelmét magyarázta, melynek egyik pontját, az Orsolya (nőstény medve) névről mondottakat Furia Albert felesége magára nézve sérelmesnek tartotta, és ezért Szegedire megharagudott, és férjét is ellene ingerelte, aki később bosszút is állt rajta. Mikor ugyanis a kálmáncsehiek az új pécsi bégnek, Mahmudnak ajándékkal kedveskedtek, ez figyelmeztette őket, hogy Drafer kaposvári vajdát is keressék meg 4-5 rőf jóféle posztóval, ezek azonban nemigen siettek az ajándék átadásával, melynek reájuk s különösen Szegedire nézve szomorú következménye lett, mert a haragos vajda éppen istenitisztelet ideje alatt rajtuk ütött, s úgy őt és Imre nevű tanítóját, valamint a lakosok közül többet

¹ Skaricza Máté: *Vita Szegedini*, melyből merítjük Szegedire vonatkozó többi adatainkat is.

kocsikra rakva elvitette Kaposvárra. A vajda értesítette a történekről a pécsi bégét, de nagy ravaszul úgy adta elő a dolgot, mintha csak holmi szolgákat fogdostak volna össze - Kálmáncsehiben. Mikor a kálmáncsehi bírák ekkor hirtelen összeszedett ajándékaikkal a vajdához Kaposvárra mentek, késedelmükért bocsánatot kértek, az elfogottaknak, különösen Szegedinek szabadon bocsátásáért könyörögtek, akitől azt a választ nyerték, hogy ő most már nem teljesítheti kívánságukat, mivel tudatta a béggel, hogy néhány szolga embert papjaikkal együtt elfogatott, hanem sietve forduljanak a béghez, az megengedheti, amit kérnek. Ekkor a kálmáncsehi bírák Pécsre siettek, szép szóval és ajándékkal meg is kérelték a bégét, valamennyi fogoly szabadon bocsátását már el is rendelte, mikor a kérelmezők maguk rontották el dolgukat a vajda ellen való vádaskodásukkal, ki a terhére felhozottakat tagadta. Ekkor a bég is mást gondolt, s azt mondá: ezt a peres ügyet értelmesebb emberekkel akarom eldönteni, ezért papotokat mint igazmondó embert is meg fogom hallgatni.

Mikor ismét megjelentek a bég előtt, ez fenyegetőzve förmedt Szegedire: „Pap létedre miért szoktál vakmerő eb módjára a magyar végvárakba szaladgálni? Azt gondold, hogy én már régóta nem tudom, hogy te miért jársz-kelsz oda? Majd veled is tudatom” Szegedi csak ennyit felelt: „Nekünk itt tűz és víz közé szorulva még ha nem akarjuk is, oda kell mennünk, ahova kényszerítettünk”, melyre a bég még ingerültebb lett, és megparancsolta, hogy Szegedit vigyék a börtönbe. A kálmáncsehiek ajándékkal és könyörgéssel forgolódtak a bég körül, Perneszi Farkas babólcsai kapitány is segítette őket, de sok húzás-halogatás után is csak azt ígérte a bég, hogy Szegedit mindaddig nem bocsáthatja szabadon, míg Furia Albert vissza nem jön. Perneszi két nap alatt előkeríttette szolgálival a Pettauban járt marhakupec Furiát, és meghagyta neki, hogy mindent elkövessen a bégnél arra nézve, hogy Szegedi szabadon bocsáttassék, aki mire Pécsre ért, már a fogoly súlyos rabsága megkönnyebbült, csak szabadon bocsátása nem történt még meg, mely csak egy pártoló szavába került volna Furiának. De a felesége által felbőszített ember oktalanságnak nyilvánította a bég Perviz nevű vajdája előtt, hogy ilyen foglyot olyan könnyen

eleresztenek, kiért ezer forint váltságdíjat is fizetnének. Ezt úgy vitték hírül a bégnek, mintha Szegedi már meg is ígérte volna az ezer forintot. Ekkor szabadság helyett még súlyosabb fogságba vettetett, 1561. aug. 10-től nov. 30-ig a legdurvább bántalmazásokat szenvedte. Benedek deák házában egyszer Perviz vérig korbácsolta Szegedit, aki eszméletét veszítve az ütések alatt már összerogyott, s csak az elősietett szomszédok mentették meg a halál torkából.

Nem sokkal ezután Mahmud bég Pécsről Szolnokra helyeztetvén át kijelentette, hogy Szegedit onnét fogja elbocsátani. Hiába járt veje, Belléni Tamás is e célból Pécsett, a bég magával hurcolta Szegedit. Útjukban Tolnán keresztül menvén, egykori kedves tanítójukat az itteni lakosok gazdag ajándékkal próbálták kiszabadítani, de a bég azt mondta, hogy csak a tolnai kádi magyar fogságba esett leányaért adja ki cserébe. A kálmáncsehiiek ekkor 300 forintért egy szép rableányt vettek, azt Szolnokra vitték, de a bég akkor megint mást gondolt. Szegedi fogságának híre János Zsigmond fejedelemhez is eljutott, aki utasította Németi Ferenc tokaji várparancsnokot, hogy eszközölje ki szabadon bocsátását, majd Méliusz Péter debreceni és Czeglédi György váradi lelkészt egy értékes serleggel küldte a béghez, majd Bakonyi Albert püspök, ceglédi lelkész is közbenjárt érte, de hasztalan volt minden, csupán fogsága könnyebbült meg, amennyiben kezesség mellett kijárhatott nappal egyesekhez, hol az őt számosan hallgatók előtt prédikálni szokott. Történt egy alkalommal, hogy midőn Magyar Hasszán pribék házában prédikált, a hallgatók között volt Mező Ferenc gyulai kereskedő, nejével, Baranyai Ilonával, akik ekkor a nő születése helyére, Ráckevére költözködtek. Mező neje nem sokkal ezután halálos betegségbe esvén, végrendeletében szívére kötötte férjének, hogy Szegedit fogságából szabadítsa ki, ha az hajlandó lesz az üresedésben levő ráckevői papságot elfogadni. Mező Ferenc nejének utolsó kívánságát teljesítette, Szegedit az ő kezességére 1200 forint váltságdíjért szabadon bocsátották. Szabadulásakor jelen volt Duskás Ferenc gazdag debreceni polgár, aki Szegedit kocsin nagy örömmel Debrecenbe vitte, s a szomszéd városokban is körülhordozta, ahol a szegény kiszabadult rabot

mindenütt megajándékozták úgy, hogy mire Ráckevébe értek, már 800 forintot visszafizettek Mező Ferencnek.

Szegedi innen Kálmáncsára sietett, hol nagy örömmel várták, de itt nem sokáig maradhatott. 1563-ban, kevéssel húsvét előtt, családjával együtt Ráckevébe költözött, hol 1572. év május hó 1-jén halt meg.

A dunántúli kerület reformátorai közül Dévai Bíró Mátyás-, Huszár Gál-, Sztárai Mihály- és Szegedi Kis Istvánról tudjuk, hogy mindnyájan a Kálvin értelmét követték; ennek kell tulajdonítanunk, hogy Baranyától fel egész Pápáig, nyugaton Németújvárig, a magyar ajkú lakosság sorai között a svájci reformáció szilárdult meg, ha nyomról nyomra nem tudjuk is az igehirdetőket név szerint előszámlálni, de a XVI. század végén észlelhető eredmény ezt a véleményt határozottan megerősíti.

2. A FELSŐ-DUNAMELLÉK REFORMÁCIÓJA

A mai Dunántúli Egyházkerület éjszaki részét a régi Felső-dunamelléki Egyházkerület¹ képezi. Ha ezen nagy vidék lakosságának a reformációhoz való csatlakozását kutatjuk, s azon nyomokat keressük, amelyek történelmileg bebizonyítható tényekkel tárják fel előttünk ama nagy szellemi mozgalomnak térfoglalását és hódításait: úgy találjuk, hogy a Felső-Dunamelléken is feltartóztathatlanul terjedt a megújhódási vágy, és a tanulni mindig szerető magyar nép itt is lelkesedett a reformáció vívmányaiért, a

¹ Lampe-Ember „*Cis et infra Danubianis*”-nak, Tóth Ferenc felső-dunamellékinek, a Nemzeti Múzeumban levő kézirat-gyűjteményében egy, a két kerület egyesülését tárgyaló XVIII. századi, latin nyelvű kéziratban előbb „*Cis et Ultra Danubianis*”, majd „*Cum igitur utraque Superintendentia Veszpremiensis scilicet et Comaromiensis*”-nek, Warga Lajos „felső-dunamellékinek”, Rácz Károly „komárominak, mely somorjainak és felső-dunamellékinek is szokott neveztetni”, Zoványi Jenő „mátyusföldinek” írja. Mivel a Duna jobb partján levő Mosony s a mindkét part mellett fekvő Győr, Komárom és Esztergom vármegyékben levő egyházak ide tartoztak, s mivel a közelnevezésbe is úgy ment át, s valósággal is úgy van: legmegfelelőbb a Felső-Dunamellék elnevezés.

szabad vizsgálódásért, a tudományért, a vallásért, és seregestől ment hallgatni az Isten igéjét, mely édes nemzeti nyelvén zengett füleibe a reformátorok ajkairól. Szálkai László esztergomi érsek már 1526. április 10-én kelt levelében kiközösítés terhe alatt megparancsolta a pozsonyi kerületi papságnak, hogy a lutheránus eretnekségtől óvakodjanak, ennek tanait tartalmazó könyveket ne olvassanak,¹ de vele a reformáció terjedését fel nem tartóztathatta.

Jóllehet a győri róm. kat. püspöki szék 1527-től 1554-ig, a nyitrai pedig 1528-tól 1557-ig üresedésben volt,² az ezen utóbbihoz tartozó egyházi javakat Enyingi Török Bálint foglalta el, aki, mint Tóth Ferenc megjegyzi,³ mint a reformáta vallásnak szeretője oly tanítókat hívatott ide az ő Komárom vármegyében fekvő gesztesi jószágából s Pápa tájékáról is, kik ezen részeken nagy előmenetellel terjeszthették a reformált vallást. Ezt a nyitrai püspöki jószágot 1534-ben nagy összeg pénzen engedte át Török Bálint Thurzó Elek országbírónak,⁴ a reformáció egy másik buzgó pártfogójának: és mégis alig találunk a XVI. század első felében ezen a vidéken a reformáció nyomaira. Maga az országbíró, továbbá Balassa Menyhárt, s fia István és unokája, Menyhárt, Forgách Simon főpohárnok, Dobó Ferenc barsi, Balassa Endre nógrádi főispánok, gróf Salm Egyed és Miklós Pozsonyban, Forgách Imre Trencsényben mind buzgó pártfogói voltak a

¹ Bunyitay Vince: *Egyháztörténeti Emlékek a Hitújítás korából*. Bpest, 1902. I. 249. 1.

² Lányi-Knauz: *Magyar Egyháztörténet*. Esztergom, 1869. II. 75. 1.

³ *Magyar és Erdélyországi prot. ekl. hist.* Komárom, 1808. 56. Idézzünk itt még egy régi tanút: Tolnai F. István 1679-ben megjelent *Kalauza* 561-562. lapján ezt írja: „Magyarország akkori reformációjának alkalmatossága ez volt. Ama híres és nevezetes Mohács mezei magyar romlás után és Lajos királynak elesése után 1526. esztendőben látván az urak, hogy a papok az egész Magyarország jövedelmének nagyobb részét, sőt a szőlőhegyeket, szántóföldeket, malmokat, dézmákat etc. maguknak koporították volna, azonban, hogy nem a jövedelem értéke szerint tartanak vitézeket, hanem hogy igen keveseket, még pedig azokat is olyakat, kik tunyák, restek, engedetlenek, és csélcsapok volnának: egyező tetszésből és akarathból a püspököket és barátokat jószáguktól megfosztják és az egri prépostságot Török Bálint, a nyitrai Czibak Imre maguk számára elfoglalják és a pápistaságot oda hagyják.” A következő idézet szerint a nyitrai püspöki javakat Török Bálint foglalta el.

⁴ Wagner: *Analecta Scepusiensis* I. 173. 1.

reformációnak, mégis nagy homály borong annak terjesztői, a reformátorok térítői munkássága felett. Erre különben abban is találhatunk némi magyarázatot, hogy nálunk sem váltak egyszerre ki a róm. kat. egyházból, hanem csak annak reformálását sürgették, s a külön egyházzá alakulás hosszabb idő munkája volt, s abban nyilatkozott, hogy igyekeztek magukat a róm. kat. püspökök fennhatósága alól kiszabadítani. Itt találjuk már a Felső-Dunamellékének sajátos reformációját, mely akkor kezd mind jobban határozott alakot ölteni, mikor már a győri és nyitrai, hosszú ideig üresen levő püspöki székek betöltettek, az új püspökök, élükön a Nagyszombatban székelő esztergomi érsekkel, tervszerűen megkezdték az üldözést.

A reformáció elterjedésére jelentékeny befolyást gyakorolhatott ezen a vidéken a fent előszámlált főurak pártfogásán kívül Thurzó Ferenc nyitrai püspök esete, akiről tudjuk, hogy Luther tudományához csatlakozott, és főpapi hivatalát elhagyván megházasodott;¹ ugyanezt tette utódja, Listhiusz János, s a kat. történetíró, Lányi is azt mondja,² hogy „a papok százanként hagyták el az egyház ősi szabályait s magát az egyházat”, és az új tan szolgálatába álltak. Ennek lehet tulajdonítani azt a nagy eredményt, hogy Clusius bizonyítása szerint (a) Csallóközben 1550 körül körülbelül 300 prot. eklézsia volt.³ Fájdalom! emlékeink nem maradtak fenn, amelyekkel nemcsak igazolhatnánk a régiektől reánk maradt feljegyzéseket, hanem egyszersmind meg is nevezhetnénk a reformáció szolgálatába állt lelkészek neveit s gyülekezeteiket. Azon néhány férfión kívül, kiknek munkásságát épp ezen lapokon ismertetjük, csak a XVI. század utolsó negyedéből tudunk még egynehányat megnevezni, de számuk s szolgálati helyük negyvenre sem megy,⁴ pedig a reformáció itteni nagy elterjedését katolikus írók állításaival igazoljuk.

Kik voltak ezen a vidéken a reformáció első terjesztői? – oly kérdés, melyre az emléküink felett borongó sűrű homály miatt alig tudunk egy-két nevet felmutatni. Ezek közül való a Nyitra

¹ Pray: *Specimen Hierarchiae Hungariae*. I. 372. 1.

² Idézett mű: 138. l.

³ Tóth Ferenc: Idézett mű 112. l.

⁴ Az Orsz. Levéltárban őrizett tizedlajstromokból merített adatok szerint.

vármegyei Bánkáról énekeinek versfejében magát Nagybánkai (újabbán: Nagybáncsai, ill. Nagybányai is. A szerk. megj.) Mátyásnak nevező szerző, mert költeményeinek szelleme, tartalma kétségtelenül arra enged következtetni, hogy szerzőjük a reformáció tanítói közé tartozott¹, aki mint ilyen, hitének terjesztéséért fogságot is szenvedett, mint erről *A nyomorúságban való vigasztalásról* című énekében maga írja:

„Mi keresztyének megemlékezzünk,
Ha ily fogságba bevettetendünk,
Hogy az Istentől azért feddetünk,
Hitetlenekkel, hogy el ne vesszünk.

Azért ha Isten vetett tömlöczben,
És itt tartatom erős kötélben,
Semmit nem bizom én az emberben,
Ki segíhetne engem ezekben.

Jézus Krisztusunk által könyörgünk,
Kik itt fogságban berekesztettünk,
Kit felségedtől megérdemlettünk,
Tőled óránként sok jót reménylünk...”²

Éneke végsoraiban annak szerzetési idejéül „ezerötszáz negyven esztendőök, született után, kik nevezendőök” jelöli meg. Mivel pedig *Historia az vitéz Hunyadi János vajdáról* című énekét 1560-ban, Nagyszombatban írta,³ Bornemisza tanúsága szerint pedig a *Historia a Jákob patriarcha fiáról Józsefről* című énekét még előbb, 1556-ban ugyancsak Nagyszombatban írta,⁴ minden valószínűség szerint ő volt

¹ Szilády Áron: *Régi Magyar Költők Tára*. IV. 268. 1.

² Bornemisza Péter: *Énekek Három rendbe*. Detrekő, 1582. CXLIII. levél.

³ „Mikor imának ezerötszázban és az felett hatvanban,
Hunyadi Jánosnak sok viadaljáról gyakran gondolatjában,
Nagy-Bánkai Mátyás rendelé versekben Nagyszombat városában,
Az vitézlő népnek ajánló, kik vadnak környül végházakban.”

⁴ Idézett mű CCLXXXVIII. levél:

„Ezerötszázötvenhat esztendő számban,
Böjtben, az beteges márczius havában,
Magát vigasztalván háborúságában,
Nagy-Báncsai Matthyas szerzé ezt Nagyszombatban.”

Nagyszombatnak és vidékének egyik reformátora, ki még 1575-ben is élt *Könyörgés* című éneke végső sorainak bizonyítása szerint.¹ Toldy Ferenc is azt írta róla, hogy Nagybánkai a nagyszombati protestáns gyülekezetnek tagja, utóbb papja vagy iskolamestere, vagy mindketteje lehetett, s mint ilyen szenvedhette jó korán (1540) azon fogságot, melyről vigasztaló énekében is emlékeznek.

A reformáció terjedését megakadályozni akaró ilyen bebörtönözések(ről) és elfogatásokról több példát is tudunk felhozni így az 1545-iki februáriusban Várdai Pál esztergomi érsek vezetése alatt Nagyszombatban tartott országgyűlésről a besztercebányai követek azt írták haza küldőiknek, hogy a protestáns lelkészeket megkötözve hozták be Nagyszombatba.² Néhány evangélikus papnak 1550-ben való elfogatása s Léva s Eger várába való záratása az azon évi pozsonyi országgyűlésen is nagy zajt támasztott, mivel azoknak tanítását igaz és helyes keresztyén tannak állították a rendek, s felkérték a királyt, hogy az elfogott prédikátorokat bocsássák szabadon, és kijelentették, hogy ők a vallás ügyében semmi mulasztást nem követtek el, s óhajtják, hogy a király hívja fel komolyan a püspököket, miszerint hivatásuk és a törvény követeléseinek megfelelően szerezzenek tudós papokat, s ha tapasztalni fogják, hogy ezek az igaz hitet hirdetik, felkarolják őket, ellenesetben elbocsátják.³

Az országos közhangulatból meg lehetett győződni arról, hogy az a reformáció ügyének minél jobban való megerősödését óhajtotta. Csütörtökben, (a) Csallóközben a régi kat. templomot megosztották, egyik felében a katolika, a másikban a reformáció követői tartották istenitiszteleteiket,⁴

¹ Idézett mű CCXXVII. levél:

„Született után ezerötszázban és az hetvenötben,
Pünkösd havának első hetében ezt szerzek versekben,
A nagy Istennek könyörög igyen keserőségében.”

² Zsilinszky Mihály: *Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve.* Budapest, 1880. I. 30. 1.

³ Fraknói Vilmos: *Magyar országgyűlési emlékek.* Budapest, 1876. III. kötet 247.

⁴ Ipolyi Arnold: *Csallóköz műemlékei.* 59. 1. (Új kiadás: Kalligram, 1994. 77-78. 1.)

mint ezt hazánk más vidékein, Nagykőrösön,¹ Pécsen² is látjuk. Éppen ezért a kat. főpapság, támogattatván a habsburgi királyok által, minden erejét a reformáció elnyomására fordította. Oláh Miklós esztergomi érsek teljesen eljöttnek látta az időt arra, hogy egész hatalmi állását a felbomlott rend helyreállítására, tehát egyházának megerősítésére felhasználja, nagy kiterjedésű birtokain nem tűrt meg lutheránus papot vagy tanítót, és a reformációt saját egyháza reformációjával igyekezett közönyösíteni.³

Oláh Miklós első gondját a róm. kat. egyház helyreállítására fordította, s hogy meggyőződjék a hatósága alatt levő papok gondolkodásmódjáról, 1557. augusztus 1-re megidézte őket Pozsonyba, s különösen meghagyta, hogy a választásuk-, kinevezésük- és megerősítésükről szóló iratokat jogaik bizonyítása végett magukkal vigyék. Rendeletére azonban a reformációhoz csatlakozott lelkészek nem jelentek meg, mert a hit dolgában velük egy véleményen levő pártfogóik s a városi hatóságok visszatartották őket. Ekkor az érsek az országgyűlésen kimondatta, hogy ha a városok vagy földesurak a zsinatra püspöki megintésre sem engednék a lelkészeket elmenni, akkor a királyi felség keresztyén fejedelmi hivatalát és kötelemét fogja ellenük teljesíteni.⁴

Ez a fenyegetés teljesen elegendő volt arra, hogy a reformáció elfojtása végett szigorúbb rendszabályokhoz nyúljon az érsek, és tervszerű következetességgel lépjen fel ellene, hogy „az egy és örökkévaló, csalhatatlan és szent katolikus egyházat” helyreállíthassa. A reformáció elveit pártoló vagy ennek gyanúja alatt levő lelkészeket, tanítókat maga elé idézte, s ha a dogmatikai vizsgálat alkalmával hitük mellett szilárdul megmaradtak, szigorúan büntette őket, melyből a Nagyszombat és Pozsony vidékén levőknek bőséges rész jutott. Ilyen fogságot szenvedett a már előbb említett Nagybánkai Mátyás 1556-ban; majd 1558-ban Somogyi Péter vágsélyei tanító, aki megidéztetésének, fogsága alatt kiállott

¹ Balla: *Nagykőrösi Krónika*. 13. 1.

² *Annuae lit. Societatis Jesu*. 1612. 192. 1.

³ Lányi-Knauz: Idézett mű 103-105. 1.

⁴ Uo. 101. 1. Vö. Fraknoi: Idézett mű IV. kötet 19.

szenvedéseinek történetét körülményesen leírta,¹ melyből tudjuk, hogy Oláh Miklós maga tartotta az ilyen elfogottakkal a vizsgálatot, s ha Somogyi első (1556) fogsága rövid ideig tartott is, a második egy évig elhúzódott (1557. július-1558. július 7.), mikor a király kegyelméből szabadon bocsátották. Legyen itt megemlítve Somogyi elbeszéléséből azon tény, hogy 1557-ben Vágsélyén egy András nevű prot. lelkész s egy Hadán nevű presbiter volt, ki az előadás szerint Erdélyben a „tisza vallás”-ban nevelkedett, s később pappá szenteltetett fel, de itt szolgálaton kívül időzött. András papot a csallóközi Szerdahelyről vitték Vágsélyére, ahol 1557-ben Oláh Miklós parancsára mind a hármójukat elfogták. Ezek azonban mindjárt Pozsonyba történt elhurcoltatásuk után megfélemlettek, és az érsek által követelt esküt letették, hitüket megtagadták; de mikor látták, hogy így sincsenek valami nagy becsületben az érseki udvarban: Hadán (a) Dunántúlra szökött, András pedig, miután kényszerítették, hogy evangéliumi hitét előbbeni szolgálati helyén, a vágsélyei szószékből nyilvánosan tagadja meg, a szégyenérzet súlya alatt még 1558-ban meghalt.² Ezen nagymérvű üldözésről Huszár Gál is megemlékezik 1557. október 26-án kelt, Bullinger Henrik zürichi lelkészhez írt levelében.³ Az idézések ezután még nagyobb mérvet öltöttek, s 1558. szeptember 16-án Znióváralján, Nyitra, Zólyom és Bars vármegyéből kétszáznál több lelkész és tanító jelent meg, akik kényszerhelyzetükben elfogadták az érsek által szerkesztett cikkelyeket.⁴ Melanchton egy 1559-ben kelt levelében 300 olyan papról beszél, akiket Oláh Miklós esztergomi érsek az ágostai hitvalláshoz való ragaszkodásuk miatt hivatalukból kiüldözött.⁵

¹ Stropm László: *Somogyi Péter fogsága*. Pozsony, 1891. 123. 1. és *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár*. Budapest, 1903. II. kötet

² Uo. 44. lap.

³ Debreczeni Ember Pál: *Hist. ecclesiae reformatae in Hungaria*. 116. 1.

⁴ Lányi-Knauz: Idézett mű 106. 1.

⁵ Brettschneider: *Corpus Reformatorum IX*: 1018. 1. „Der Bischof zu Gran in Ungarn fordert, aus Bewiltigung Kaisers Ferdinandi alle Bischöfe und Pfarrerherren in seinem Kreis zusammen, und welche er in Verdacht hatte, dass sie der Augsburgischen Confession anhangig waren, die verhört er, und welche durch ihren eigen Bekenntniss, oder von ander überzeugt Werden, dieselben jaget er von ihren Kirchenamptern, dass also in die 300. Kirchen ihrer Seelsorger beraubt worden.”

A mind nagyobb arányokat öltött üldözések, elfogatások és bebörtönzések dacára is az érseki székhelyen levő Nagyszombatban találunk a reformáció terjedésének újabb nyomaira. Igaz, hogy ezek is csak közvetve bizonyítanak álláspontunk mellett, de mégis elegendő okot szolgáltatnak arra nézve, hogy velük az érsek mindennemű elnyomási törekvéseivel szemben is vitassuk Nagyszombat város tanácsa és lakosságának a reformáció eszméihez való szilárd ragaszkodását. Ezen egyház történetében¹ azt olvassuk ugyan, hogy 1545-ben, tehát (a) Luther halálát megelőzőt évben ezen város számos polgára már az ágostai hitvallást követte, melyet Nagybánkaival is bizonyíthatunk, de hogy nem csökkent az evangéliomi tant vallók száma, abból is következik, hogy 1558. július 24-én Ferdinánd király, nyilván Oláh érsek kérelmére, rendeletet küldött a tanácshoz és a káptalanhoz, melyben megparancsolta, hogy a város falai között semmiféle eretneket meg ne tűrjön.² A tanács, úgy látszik, nem igen engedelmeskedett a királyi rendeletnek, sőt Sántha Pál városkapitány és Panithy János előkelő polgár 1562-ben protestáns prédikátort vittek Nagyszombatba, kinek eltávolítását, mivel eretnek módon prédikál, és a szentségeket is kiszolgáltatja, Oláh Miklós egy ezen évi augusztus 18-án Bécsből kelt levelében követeli.³ Mindennek dacára az eretnek prédikátor Nagyszombatban maradt, mert 1564. augusztus 23-án ugyanilyen tartalmú rendeletet küldött az érsek a nagyszombati tanácshoz.⁴

Panithy János nagyszombati előkelő polgárnak a prédikátor bevivésén kívül buzgó protestáns voltát erősen bizonyítja Házasoknak könyörgési cím alatt 1554. június elején írt éneke is, melyből hadd álljanak itt eme bevezető sorok:

„Istennek szent lelke ihlette szívemet,
Nagy kegyelmessége elővon engemet,
Mikor társul ada énnekem tégedet,
És szent szerzésében helyeztete minket.

¹ Stelczer János Károly: *Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinden, sowohl Augsb. als Helv. Confession in der königl. Freistadt Tirnau in Ungarn.* Pest, 1870. 3. lap.

^{2 3 4} Ugyanott 111. lap.

*Hiszem, hogy sem a menny, sem a föld még nem volt,
Mikor az én dolgom nálad tökélvén volt...”¹*

A reformációnak nagyszombati pártfogói közül felemlíthetjük még Nyilas Istvánt, a város egyik tanácsosát is 1555-ből, akinek nejével, Zsámboki Annával 1548-ban történt menyegzőjére írta egy névtelen - talán éppen Nagybánkai Mátyás² - a *Házások énekét*. Ez a Zsámboki 1569-ben városbírája volt. Hogy a nagyszombati tanács az ott székelte érsekséggel és káptalannal szemben is követte és sikeresen védelmezte a reformációt, csak úgy képzelhető, írja Szilády Áron,³ ha az arra vállalkozott testület tagjai egy értelemben vannak. Ezek pedig, mint még látni fogjuk, mindig módját ejtették annak, hogy protestáns prédikátor legyen a városban.

A nagyszombati viszonyokkal csaknem teljesen azonos jelenséggel találkozunk Pozsonyban is, s jóllehet adatunk nagyon kevés van itt is, mely a reformáció terjedését hivatott volna bizonyítani, miután az ezen korra vonatkozó okiratok a városi levéltárból eltűntek, de azért feljegyezhetünk mégis itt néhány eseményt, amely a pozsonyi tanács protestáns érzelmeire fényt vet. Már (az) 1526. év tavaszán, a tanács beleegyezésével, egy András nevű egyén a reformáció elveit hirdeti: ugyanaz 1527-ben leírhatja, kifüggeszteti s kihirdeteti a lutheri tantételeket; ugyanaz 1535-ben reformátori könyveket rendelt meg Németországból közhasználatra; ugyanaz 1542-ben egy kivetkőzött szerzetest, aki később házasságra lépett, pappá fogadott;⁴ mely tények a pozsonyi tanácsnak a protestáns eszmékkel való rokonszenvét híven jellemzik. Mivel az országgyűlések ezen időben már nagyobb részint itt tartattak, s ezeken a vallásügyeket rendszerint tárgyalták, a rendek legnagyobb része pedig maga is protestáns volt, így ezen az úton is terjedt a reformáció világa a koronázó városban, ha követői 1565-ig magánházaknál tartották is isteniszteleteiket.

¹ Bornemisza: Idézett mű CCXXXVII. levél.

² Szilády Áron: Idézett mű 303. lap.

³ Ugyanott 302. lap.

⁴ Stromp László: Idézett mű. 103. 1.

A Felső-Dunamellék egy másik jelentékeny városában, Révkomáromban 1562-ben találunk a reformáció nyomaira. Igaz, hogy az ottani róm. kat. gimnázium 1883/4. évi Értesítőjében azt olvassuk, miszerint „*a városi polgárság 1560. év körül már legnagyobb részben Zwingli és Kálvin követője volt*”: de ezen általános jellegű meghatározást a fent említett évig ki kell terjesztenünk. Nem zárhatjuk ugyan ki annak a lehetőségét, hogy a révkomáromi protestáns várparancsnokok által 1530-tól kezdve tartott protestáns táborig papok némi hatást ne gyakoroltak volna a várórség útján is a reformációnak a polgárság közt való elterjedésére, mégis előbből kelt adatok hiányában határozottan állíthatjuk, hogy Révkomárom város lakossága között erősebb gyökeret csak akkor verhetett a protestantizmus, midőn (az) 1562. év őszén a lánglelkű reformátor, *Huszár Gál* ott megjelent, s munkálkodása színteréül ezen várost választotta, mert eddigi kutatások szerint a magyarországi reformációnak ezen legbuzgóbb terjesztője volt az első, aki - hogy Erdősi (Sylvester) János szavaival éljek - itt e tárgyban először szólt magyarul, akit a város lakosai és az ott állomásozó csajkás vitézek, valamint a prot. eszmékkel megismerkedett Komárom vidékiek is a legszívesebben fogadtak.

Az a Huszár Gál, aki már tizenkét évvel előbb (1554) a reformáció tántoríthatlan bajnokának bizonyította magát Magyaróváron, az a férfiú, akit Kassán a börtön sem ijesztett vissza reformátori munkájától: az nem működhetett oly zajtalanul és eredménytelenül, hogy a híveiért aggódó bíboros érsek, Oláh Miklós hírét ne vegye azoknak, amik Révkomáromban történtek. Fájdalom! a részletekről semmi adat sem maradt reánk, de ha okmányokkal nem igazolhatjuk is tüzetesen Huszár Gál révkomáromi prédikációinak hatását, eredményét: egy hű képet mégis alkothatunk magunknak arról azon következményekből, amelyeknek mindenesetre fontos és nevezetes előzményei voltak, s melyeket az ő szereplése idézett elő. Értem itt azon főhercegi parancsot, mellyel a reformációnak ez a lánglelkű apostola Révkomáromból elűzetett, s amelyre vonatkozó levelezések a bécsi titkos levéltárban fentmaradtak.¹

¹ *Századok*: 1876. évf. 34. lap. Fraknoi Vilmos közleménye.

Ezen levelek szerint, értésére esvén Oláh Miklós esztergomi érseknek az, hogy érseki megyéjében, nevezetesen Révkomáromban milyen nagy arányokat öltött a reformáció, s a száműzött kassai lelkész, Huszár Gál milyen szíves fogadtatásra talált ott a városi polgárság és a csajkások körében, mit sem késett, hogy gyors intézkedéseivel a vándor reformátor hathatós működésének gátat vethessen. Ezért nem lehetett tartós itteni maradása sem, mert a nevezett érsek felhívta a város bíróját és a csajkások kapitányát, hogy az eretnek prédikátort űzzék el a hatóságuk alá tartozó területről, vagy fogják el, és börtönözzék be.

Mikor látta az érsek, hogy rendeletének semmi eredménye sem lett, királyi parancsért esedezett Ferdinándnál, s azt jelentette neki 1563. január 15-én kelt felterjesztésében, hogy a múlt évi október 31-én kelt levelében már jelentést tett bizonyos Gál nevű gonosz bujtogató s lázadást szító eretnek szentségtagadóról (sacramentáriusról) és sok elvetemedett bűnökben leledző emberről, aki Révkomáromban lázítja a népet. De, úgymond, azóta ismét kapott panaszos leveleket Révkomáromból, melyekben azt írják neki, hogy az a bizonyos Gál ott prédikált, és a nép közül többeket maga részére megnyert, sőt még kevéssel ezelőtt is összegyűjtötte azt. Felemlíti levelében, hogy hasztalan ír a város bírójának és a vár kapitányának, miszerint azt az eretneket maguk között ne tartanák, mert annak sem lett semmi haszna sem: de hiszi, hogy ha a révkomáromiak kevés jelentőségűnek tartották is az ő leveleit, a hasonló értelmű királyi parancsok mindenestre engedelmeskedni fognak. Kéri azért a Felsőket, eszközölje eltávolítását, majd így végezi levelét: „Méltóztassék királyi felségednek meggondolni, hogy ezen gonosz országháborító kóbor (vagabundus) férfiú az ellenkező irányba fordult helyeken mily sok rosszat tett, és kiváltképpen Kassának mily zajos nyugtalanságot és zűrzavart okozott, míg kebeléből kikergethette.”¹

Nagyon valószínű, hogy Ferdinánd azért nem küldött Oláh Miklós kérésére királyi parancsot Huszár Gál elűzésére, mert a kassai vizsgálatból jól tudta, hogy az ottani zavargásra

¹ A levéltöredék latin eredetije Fraknóitól, ugyanott.

is éppen Huszár Gál tervezett elfogatása adott alkalmat. De ha az óhajtva várt királyi parancs elmaradt is, találta más módját az érsek annak, hogy Huszár Gált Révkomáromból elűzhesse: a hadügyek élén álló Károly főherceget kereste meg, és azt kérte fel arra, hogy céljai eredményre vezessenek.

És Oláh Miklós nem számított rosszul, mert Károly főherceg még (az) 1563. év elején szigorú parancsot küldött a révkomáromi vár kapitányá(hoz) és tiszttartójához, hogy Huszár Gált fogják el, melyről Ferdinándot is értesítette: „Jöllehet a veszélyektől való félelemből Huszár Gált alig tartóztathatja fel ezen részekre való visszatéréstől, mindazonáltal jobban meggondolták a már kétszer megkísérlett elfogatást, melyet Nagy Istvánnak, a révkomáromi naszádosok kapitányának kötelessége lesz elintézni.” Ez a Nagy István azonban Huszárnak mély tisztelője és a reformációnak buzgó híve lévén, s különben is az üldözött reformátornak hallgatóihoz és pártfogóihoz tartozván: lehetőségessé tette neki, hogy a parancs végrehajtása előtt Révkomáromból elmenekülhetett. Ekkor már negyedszer vette kezébe a vándorbotot, s úgy látszik, most egyenesen az érseki székhely, Nagyszombat felé tartott.

Fentebb már említettem, hogy (az) 1564. évből ismerjük Oláh Miklósnak egy levelét, melyben követeli a Sántha Pál és Panithy János által Nagyszombatba bevitt eretnek hitszónok eltávolítását. Vajon ki volt az az eltávolítandó reformátor? Nincs megnevezve; de mivel az 1563-ban Révkomáromból szerencsésen elmenekült Huszár Gál 1565. január 28-án királyi parancssal üzetett ki Nagyszombatból, nagyon valószínű, hogy az érsek már 1564-ből ismeretes levelében is az ő eltávolítását követelte, mivel erre a levélre a mindjárt idézendő királyi parancs is úgy hivatkozik, hogy abban is Huszár Gál eltávolítását követelte Oláh Miklós, s ezen két összhangzó parancsból önként kínálkozik azon következtetés, hogy a reformációnak ez a megtörhetlen lelkű bajnoka Révkomáromból való elmenekülése után örömmel fogadta a nagyszombati kapitánynak és a tekintélyes városi polgárnak (Panithynak) meghívását, hogy ezen befolyásos pártfogóinak oltalma alatt, az érsek székhelyén hirdethesse az evangéliumot. Bizonyára eredményes munkálkodásának elfojtására küldte Oláh érsek 1564-iki levelét, melyben az eretnek eltávolítását követelte, s mivel felhívását a protestáns

érelmű városi tanács nem teljesítette, mint Huszár Gál révkomáromi szereplésekor is megkísértette, királyi parancsért esedezett, s ezen alkalommal ki is eszközölte azt, mely így hangzik: *„Miksa király rosszallja, hogy a nagyszombati városi tanács, Oláh Miklós esztergomi érsek előbb kiadott parancsolata ellenére és beleegyezése nélkül, megint bizonyos Gallust fogadott a városba, aki a lelkészi és hitszónoki állást istentelen módon bitorolva, keresztyén oktatás színe alatt eretnekséget és lázadást terjeszt, és akit gonosz tanaiért már több helyről elkergettek. Ennélfogva szigorúan meghagyja a király, hogy Gallust azonnal kiutasítsák a városból, és az érseknek mint prelátusuknak mindenben engedelmeskedjenek, valamint neveztesse meg mielőbb Gallus pártfogói, végre haladéktalanul terjesztessenek fel azon kalmároknak nevei, kik Váradról és Erdély egyéb vidékeiről Nagyszombatba költöztek, és ott megtelepedni szándékoznak.”*¹

A Nagyszombatból királyi paranccsal kiűzött Huszár Gálról teljes hitelt érdemlő valószínűséggel mondhatjuk, hogy ezután is (a) Felső-Dunamellékén végzett reformátort tisztet, mígnem elfáradva talán, vagy csak megelégedve az eddigi szakadatlan küzdelem, folytonos üldöztetés tetet-lelket egyaránt bénító kellemetlenségeit, biztosabb és nyugalmasabb menhelyet óhajtott szerezni magának hátralevő napjaira. Úgy látszik, csakhamar meg is találta ezt, s a Forgách családban olyan pártfogót nyert, hogy annak védszárnyai alatt teljes biztonságban és zavartalanul folytathatta reformátort hivatását. Azon körülmény, hogy 1565 után régi üldözői (Oláh, Verancsics) nem foglalkoznak vele, azt engedi következtetni, miszerint olyan biztos helyre vonult, ahova ellenségeinek kezei nem értek el. Ipolyi² azt írja, hogy „1568 körül Komjatin, a hely hatalmas urai, a Forgáchok pártfogása alatt felállította a hitjavítás terjesztésén dolgozó nyomdáját”. Komjāti kis mezővároska Nyitra és Érsekújvár közelében, a Forgáchok ghimesi uradalmának birtoka, s a családnak egyik régi és kedvelt székhelye volt. Az ő pártfogásuk alatt, írja Ipolyi tovább,³ a XVI. század közepe

¹ Stelzer: Idézett mű 113.

² Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Bpest, 1875. 39. l.

³ Ugyanott 139. l.

táján mára hitújításnak is egyik nevezetes fészkévé lőn, hol Huszár Gál is, könyvsajtójával együtt menedéket találva, a hitjavítás mellett buzgón dolgozott és munkálkodott.

A ghimesi Forgáchok a reformációt nemcsak pártfogolták, hanem elveit maguk is vallották. Egy XVIII. századi író¹ Komjátiról és Huszár Gálról a fentebbi adattal egyezően azt jegyezte fel, hogy „*Komjátinak, a Forgách család birtokának, mielőtt Kálvin tudományát bevette, a XVI. században sok esztendeig lutheránus egyháza volt, mely különösen Forgách István és neje jótékonyágának örvendezett. 1570-ben Huszár Gál adott alkalmat a lakosoknak a másik vallás elfogadására, jóllehet Bornemisza püspök előtt mindig tetette, hogy ő igazi követője Luthernek, kit a kálvinisták nem szeretnek.*” Ezt azzal egészíthetjük ki, hogy Huszár Gált különösen báró Forgách Imre fogadta oltalmába, s Komjatin bátorságos és nyugodalmas menhelyet biztosított számára, hol üldözőinek karjai már nem érték el. Mint itteni szolgálatára teljesen világot vető fényt, felemlítem itt pártfogójának, Forgách Imrének naplójából azon bejegyzést, mely szerint 1573. március 11-én a ghimesi várban *mint komjati lelkész* keresztelte meg urának és pártfogójának Judith nevű leánykáját, mely adat nemcsak minden kétséget kizárólag tanúskodik ezen városban viselt rendes lelkipásztori foglalatossága mellett, hanem ezenkívül a róla emlékezetben hagyott „*praestantissimum theologum*”² jelző is kiváló bizonyíték nem mindennapi készsége, fáradhatatlan reformátori eljárása mellett.

Az ige hirdetésén kívül nyomdájával is a reformáció ügyét szolgálta Huszár Gál, mivel Komjatin 1573-ban kinyomatta Bornemisza Péter semptei és szeredi lelkész egyházi

¹ Fabó András: *Monumenta Evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria Historica*. III. köt. 160. l. Klanicza: *Facies* etc.

² „*Anno 1573. in Castro nostro Gyemes... Baptisata est in eodem Castro per Clarissimum virum Dominum Gallum Huzár concionatorem Comjatiensem praestantissimum theologum die martii undecimo eiusdem Anni.*” *Magyar Könyvszemle* 1888. évf. 213. l. Dr. Komáromi András közleménye.

beszédeinek első részét.¹ Ugyanitt adta ki 1574-ben Énekes könyvét² is, melynek előszavát ezen évi október 6-áról még innen keltezi, s melyben van az általa szerzett, mai énekeskönyvünk 71. és 72. száma alatt olvasható, erőteljes dicséretnek első kiadása. Énekeskönyvének kinyomatása után elhagyta Komjátit s vele (a) Felső-Dunamellékét, miután ezen évi október 14-én Pápára hívatott meg lelkésznek. Itt azonban nem sokáig hirdette az evangéliomot, mert egy év múlva meghalt, mint ezt szinte Forgách Imre naplójával bizonyíthatjuk, aki kiválóan jellemző feljegyzésével egyszersmind ezen sokat hányatott, lángbuzgalmú reformátorunk halála helyéről a kortárs hitelességével tudósít, midőn ezt írja:³ „Huszár Gál úr, az én második atyám, s mindenek között legkedvesebb barátom, nagy képzettségű hittudós, Isten evangéliomának kiváló hűségű és fáradhatlan hirdetője, a jóknak nagy fájdalmára, Pápa városában 1575. október 23-án, pestisben meghalt azon napon, melyet ezen legjobb és csaknem szent férfiú, jóval azelőtt, ép és egészséges állapotában, utolsó napjaként nem egyszer előre megjövendölt.”

Báró Forgách Imrének Huszár Gál jellemzésére vonatkozó szavaiból az őszinte tiszteletnek és benső szeretetnek hangja szól, (s) hogy nem túlzott a kortársnak az igaz hit bajnokáról szóló dicsérete, üldözőjének, Verancsics Antal egri érseknek leveléből is kitűnik:⁴ „Anaxius Gál hitvallását illetőleg – írja Ruchanyth

¹ *Elsoe része az Evangeliumokból es az Epistolakból való tanuságoknak, melyeket a keresztyéneknek Gyülekezetibe szoktanac predikálni minden ünnep nap. Kit az Ur Jesusnak lelke által az együgyü keresztyeneknek idwességés tanuságokra, ira Bornemisza Péter pestifi. Keoelt Sempteről 1573. 4-d réttü 460 levél. Ajánlja latinul: gróf Salm Gyulának és magyarul Salm nejének, Bethlenfalvi Thurzó Erzsébetnek 1573. okt. Bornemisza Péter pesti fi, most semptei és szeredi lelkipásztor. A könyv végén: Nyomtatása Comjátin kezdetett Huszár Gal által, végeztetett Semptén, mindszent havának első napján 1573. esztendőbe.*

² *A keresztyéni gyülekezetben való Isteni dicséretnek és imádságok. Psalmo CXLIX. Dicséretet mondgyatok Istennek a szenteknek gyulekezetiben. MDLXXIII. 4. réttü 355. l.*

³ „Anno MDLXXV. 23. octobris. Dominus Gallus Huzár Parens meus alter et amicus longe omnium carissimus, Theologus doctissimus Evangelii Dei concionator fidelissimus et indefessus, magno bonorum luctu ac dolore peste obiit in oppido Pápa, die quem, Vir optimus et plane Divinus, multo ante salvus ac incolumis sibi summum futurum non semel vaticinatus fuerat. Emericus Forgach de Gyemes.” *Magyar Könyvszemle.* Idézett helyen.

⁴ Katona: *Hist. Critic. Regn. Hungariae* XXIII. 373. l.

Mátyáshoz intézett, 1560. december 2-án, Egerből kelt levelében - melyről írsz, s melyről azt mondod, hogy afölött sokat vitatkoztál vele: hiszem, hogy könnyű dolgod volt. *Azonban jusson eszedbe figyelmeztetni Gált, hogy ne csak egyedül az evangéliomra, hanem az egyház méltóságára is tekintsen.*” Ő azonban ezen intésre mit sem adott, minden gondját és idejét az evangéliom terjesztésére fordította. Semmivel nem gondolt, élete sem volt előtte drága, csak elvégezhesse örömmel az ő futását. (Csel. 20. 24.)

Az előadottakkal Huszár Gálnak Révkomáromban, Nagyszombatban, Komjátin és vidékén levő reformátorkodása igazolva s életének vége felderítve van, és jogosan számítjuk ezt a valóban kiváló férfiút (a) Felső-Dunamellék reformátorai közé, aki kiváló képességével és fáradságot nem ismerő buzgalomával ezen nagy vidéken sok lelket megnyert az evangéliumnak, melynek igazolására hívjunk fel még egy régi tanút. Iratosi T. János toronyai prédikátor *Az ember életének boldogul való igazgatásának módgyáról* című, angolból fordított s 1637-ben kiadott munkája ajánló levelében Huszár Gálról így emlékezik meg: *„Nem kevés haszonnal forgolódék Mátyus földje körül Huszár Gál és Bornemisza Péter is, a pápistaságnak két kemény pörölyei.*” Szóljunk azért most már Bornemisza Péter munkásságáról, melyet ő maga megörökített az Ördögi kísértetekről írt s főiskolánk könyvtárában meglevő művében, melyből adatainkat is vettük.

Bornemisza Péter 1535.¹ február 22-én² született Pesten,³ nemesi családból. Szüleiről azt írja,⁴ hogy sok világi jókkal látogatta volt meg az Úristen őket Pesten, de azokat semmivé tevén pogány miatt, gondviselők alá rendelte, s ifjúkorát

¹ „Egy deákot 18 esztendő, Bornemisza Pétert (széljegyzeten: „1553. én voltam”) Feledi Lestár kassai kapitány igen meg vert buzogánnyal, hogy a deák feddette, ne imádkoznék a fakép előtt. Őtet is úgy veré egy szolgája Kálnai nevű, hogy meghala belé.” Ördögi kísértetekről 880. 1. (1553—18 = **1535.**)

² Ötödik és utolsó része az evangéliomokból és az epistolákból való tanuságoknak című mű végén: „Végeztetett Detrekő várában 1579. febr. 22. az tájba, amikor értettem, hogy születésem napja esett.”

^{3 4} *Prédikációk egész esztendőre* ajánló levelében és a DCCVI. lapon: „Pesten az én hazámba.” Prédikációi első kötetén, neve után írja: *Pestífi*

számos viszontagságok között, főurak udvaraiban töltötte.¹ Saját feljegyzése szerint 1553-ban Kassán tanult,² honnan Bécsbe ment, s mint tanuló Nádasdy Tamás jótékonyágát élvezte.³ Mivel 1564-ben Balassi János prédikátora volt Zólyomban,⁴ Bod Péter elbeszélése szerint pedig nyolc évig járt külföldön,⁵ bécsi tartózkodása (az) 1556-1558. évre esik, ahol szállásán indikációkat tartott. *„Mikor még Bécsbe tanuló ifjú voltam,”* írja,⁶ *„izgatott az Úristen erővel is, hogy szállásomon prédikáljak, kire sokan gyűltek. E miatt Oláh érsek, az egri pispék, ki osztán érsekké lön Veranczius Antal, és a nyitrai pispék, reám gyülekeztek, és hol eleikben, hol császár eleibe hivattak, ijesztettek sokképen, hogy ne prédikálnék. De mint szent Pál és Jeremiás mondja maga felől: egy felől félttem, másfelől égett a szívem, és talán az oldalamon is kifakadt volna, ha a számat fel nem tátottam volna. Noha sok ezer bizonyoságból láthatnák, melyik legyen az igaz tudomány, a mienk-e, vagy az övék?”*-nem írja sehol, hogy bécsi tanulása alatt ezen idézés(en) és ijesztésen kívül valami bántódása lett volna. Ugyanitt 1558-ban kinyomatta *Tragédia magyar nyelven* című, Szophoklész Elektrájából fordított munkáját, s valószínű, ezután járta be Olasz-, Francia- és Németországot *„látásért, hallásért, nyelvek és egyéb szükséges tudományoknak tanulásaért”*.⁷ Jóllehet a külföldön tanult magyar ifjak névsorában sehol sem találjuk nevét, mégis a közvetlen szemlélőre tett benyomások hatása alatt hoz fel az *Ördögi kísértetekről* írt könyvében erkölcstörténeti példákat Krakóból (869. l.), Majlandból (870., 876. l.), Rómából (874. l.), Velencéből (874., 882. l.), Párizsból (876.

¹ ³ *Prédikációk egész esztendőre.* Ajánló levél: *„A Tekintetes Nagyságos Nádasdy Tamás uram, Magyarországnak főnádor ispánja, Bécsben még tanuló koromban is tengetett, ki igen kevés ismeretségemre is megbecsült.”*

² *Ördögi kísértetekről* írt műve fent idézett helyen.

⁴ *Ördögi kísértetek.* 864. levél. *„1564. Két fő pispék addig törének én reám, hogy fel kellették jönnöm császár eleibe Zólyomból. Elein azzal vádoltak császár előtt, hogy oltárt rontottam, és eretnek vagyok és észvesztő. Végre hogy szembe kelék, azt kezdék kérdezni, miért házasodtam meg, miért nem vettem tőlük fel a papságot, miért az úrvacsoráját kenyérral szolgáltatom. És több mérgüket kezdék fejtegetni. Ez alatt titkon mesterkedtek, hogy megfogjanak. De nem tölt még be cursusa az én tisztemnek.”*

⁵ *Magyar Athenas.* 50. l.

⁶ *Ördögi kísértetekről.* 368. levél.

⁷ Bod Péter. Idézett hely.

1.), Nürnbergből (873. 1.), Tübingából (848., 873. 1.), Wittenbergből (az) 1554. évből beszéli (811., 874., 878. 1.), hogy egy zsidót öltek meg, mert 11 kicsiny gyermeket ellopott, és hitsorsosainak adta, (végül) Magdeburgból (880. 1.), Lipcséből (881. 1.), Heidelbergből (877. 1.).

Külföldről való hazatérése után Nagyszombat vidékén, talán éppen a városban kezdte Bornemisza reformatori pályáját, melyet ezen feljegyzésével bizonyíthatunk: „*Midõn a nagyszombatiak Telegdi Miklós nagyprépostot sodomitaságáért és egyéb dolgaiért vádolnák, míg az õ maga tisztességét oltalmazná, addig az Isten igéje békességgel hirdettetének, mert annak csuda háborgatója vala; engem is háborgatott, s egynehányszor császárt és minden püspököt felindított ellenem, de mindenkor eleit vette az Úristen. Sõt ily nagy csudát mívele az Úr, hogy midõn húsz mérföldön kergetnének Zólyomban is, Isten szinte orruk eleibe, két mérföldre hozta (ti. Semptére) és itt akará, hogy a nyomtatást elkezdjem. Itt midõn sok ezerképpen álnokoskodnék, mint taszitana el tovább. Azomban egy alávaló faluból Jókából Sibolti Demetert szintén oda be Szombatba vitette az Isten.*”¹ Ez a húsz mérföldre való kergetés, úgy látszik, gyakorlatban volt, mert Verancsics is 1560. február 21-ről azt írja Ferdinándnak, hogy néhány Eger vidéki protestáns papot, kik sem felhívására, sem fenyegetéseire nem távoztak el egyházaikból, bebörtönöztetett, s az egri nemesek és katonák folyamodására csakis oly feltétellel engedte meg szabadon bocsátásukat, ha fogadást tesznek, hogy Egertől húsz mérföldig sehol meg nem állapodnak, és nem tanítanak.² Bornemisza a Vág mellékén számos egyházat, köztük Szeredet is reformálta, mely városnak különben - miután ott egy rész jószágot vásárolt - földesura is volt³, s maga is így említi: „*itt az én városomban Szeredben, Sempte mellett.*”⁴ Innen járt be prédikálni egyes magánházakhoz Nagyszombatba; egy ilyen alkalomról beszéli, hogy midõn Balassa János házánál prédikált, „*a mennyütõ kő úgy üté a*

¹ Ördögi kísértetekről. 863. levél.

² Verancsics Antal összes munkái VIII. köt. 144-150. 1.

³ Fabó András: *Monumenta evangelicorum aug. Conf. in Hungaria historica*. Pest, 1865. III. köt. 201. és 217. 1.

⁴ Ördögi kísértetekről. 911. levél.

derék szentegyházat, hogy a feszület apróra rontatnék, és az uraim ajándékon küldöznék a morzsalékját. Ki miatt mind Balassának, mind nekem, mind a szombatiaknak sok bajunk volt, de ártalom nélkül nagyobb épületünkre, mert azután Sibolti Demetert Isten esztendeig prédikáltatta mindennap az Ispitály kápolnájában. És az ő hiveit kívül is mindennap tengeti ma is.”¹ A bántalmakat Telegdi Miklóstól kellett szenvednie, aki 1564-ben embereket fogadott, hogy azt bizonyítanák, miszerint Bornemisza Péter, Sibolti Demeterrel együtt, a szentek képeit összetörte, a nemességet a király ellen támasztotta, mely üldözés elől Zólyomba, Balassa Jánoshoz menekült, s ekkor ennek udvari papja lett.² „De itt is két főpüspökök addig törének én reám, hogy fel kellett jönnöm császár eleibe Zólyomból. Eleintén azzal vádoltak császár előtt, hogy oltárt rontottam, és eretnek vagyok és észvesztő. Végre, hogy szembe kelék, azt kezdték kérdezni, miért házasodtam meg, miért nem vettem tőlük fel a papságot, miért az úrvacsoráját kenyérrel szolgáltatom, miért azt nem imádtatom.” Zólyomban hosszabb időt töltött Bornemisza, mert miután 1565-ben Ungváron Balassa Menyhártnál és Lázárnál s Huszton Bornemisza Boldizsárnál megfordult, ismét ide tért vissza. (Az) 1567. és 1569. évben is itt volt.³ Mint Balassa János udvari papja fordult meg az 1569. évi pozsonyi országgyűlésen,⁴ s innen írt levelet Nagyszombat város tanácsához, melyben a keresztyéneknek idvességes tanúságukra írt evangéliumi magyarázatainak kinyomatási költségeire - „mely többre menne ezer forintnál” -tőlük némi segítséget kért.

A zólyomi udvari papságot 1571-ben a galgóci lelkészséggel cserélte fel Bornemisza, hol a papi széken 1562-ben Tolnai Sibolthy János volt az elődje.⁵ Mint galgóci lelkész Verancsicstól valami „beneficium”-ban részesült,⁶ s még 1572-

¹ Ugyanott: 879. levél.

² Uo. 864. levél.

³ Az Isten városáról szóló éneke végsorai: *Énekek három rendbe*, 458. 1. „Az ezerötszázhatvanhét esztendő, hogy volna Bornemisza Péter ezt írta Zólyom várába.”

⁴ 1569. szept. 30-án kelt levelét így írta alá: „Bornemisza Péter Zoliomba, Balassi János predikátora.” *Történelmi Tár* 1878. évf. 385. 1.

⁵ Az ez évi tizedet felvevő nyugtája az Országos Levéltárban.

⁶ *Magyar Történelmi Emlékek*. XXV. köt. 354. 1. 1571. dec. 18. „Antonius Verantius Archiepiscopus Strigoniensis Petro Abstemio Galgociensi haeretico.”

ben is itt volt,¹ azonban már a következő évben semptei és szeredi lelkész, és gróf Salm Gyula udvari lelkésze lett.² Ez a hely volt tanúja munkálkodásának, s itt választatott püspökké is, talán még ez évben,³ de hogy 1574-ben már az volt, bizonyítható azon levelével, melyben Beythe István felavatásáról és képzettségéről értesíti a városi tanácsot Sopronban, s ajánlja azt a magyar hitszónoki állomásra.⁴ Nem állhat tehát meg Klaniczának azon véleménye,⁵ mintha Bornemisza 1574-ben a semptei egyházmegyének csak esperese lett volna, hanem az általa felsorolt adatok inkább amellet bizonyítanak, hogy már ekkor hat egyházmegye volt az ő kerületében szervezve, úgymint a berencsi, csejtei, galgóci, tapolcsányi, bajmóci és a magyar egyházakból alakult semptei egyházmegyék, s ez utóbbiban nemcsak esperes, hanem egyszersmind püspök is volt, mint ezt később, a XVII. században is látjuk, hogy azon egyházmegyének, melyben a püspök egyháza volt, nem volt külön esperese. Mint semptei lelkész könyvnyomdát szerzett, és maga nyomatta ki a reformáció ügyét előmozdító prédikációit, melyekből az *első rész* megjelent Semptén 1573-ban, 4-edrétű 460 levél; a *második rész* 1574-ben, 4-edrétű 718 levél, a *harmadik rész* 1575-ben 4-edrétű 965 levél, a *negyedik rész* 1578-ban, 4-edrétű 930 levél, melyből: *Ördögi kísértetekről, avagy rettenetes utálatosságáról ez megfertőztetett világnak* cím alatt külön is kiadott egy részt; ugyancsak Semptén nyomatta 1577-ben *Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról* című művét 8-adrétben, melyből az I. rész 12, a II. 52, a III. 151, a IV. 73 levél. Továbbá *Igen szép és szükséges prédikációk az Istennek irgalmasságáról és a mi egymáshoz való irgalmasságinkról* című, 120 leveles művét is még itt elkezdte nyomtatni, és *Ötödik és utolsó része az evangéliomokból és epistolákból való tanuságoknak* című, 679

¹ Fabó A.: *Monumenta etc.* III. köt. 158.

² *Első része az evangéliomból való tanuságoknak* című, fentebb idézett műve ajánló levele szerint.

³ Fabó András: *Beythe István életrajzában* (Pest, 1866. 17. 1.) Szilády Áron: *Régi Magyar Költők Tára* V. k. 321. és dr. Kis Áron: *Prot. Szemle* 1891. 8. 1. püspökké választását 1570-re teszik, de ez nem lehetett 1573 előtt. Zoványi: *Egyháztörténeti monográfiák*. Budapest, 1898. 31. 1.

⁴ Megvan a városi levéltárban, Sopronban.

⁵ Fabó: *Monumenta* III. 149. 1.

levélre terjedő prédikációit, de ezeket itt nem végezhetette, mert mint Illyésnek (I. Kir. 19.3.) Jezábel elől, meg kellett futamodnia, s mindegyiket Detrekő várában fejezte be 1579-ben, február 22-én.

Gróf Salm Gyula pártfogását hat esztendeig békességben élvezte Bornemisza Semptén, azonban a *Negyedik része az evangéliomokból és epistolákból való tanúságoknak* című prédikációiból külön is kiadott Ördögi kísértetekről szóló fejtegetéseiért nagyon sokan elítélték, azt goromba, meggondolatlan, csúfolódó írásnak tekintették, s vele magára vonta ura haragját is, ezért el kellett mennie e helyről. Mint maga feljegyezte,¹ ez 1579. január elején történt, ám előbb még fogságot is kellett szenvednie.

Perneszi András beszéli,² hogy gróf Salm Gyula őt azon megbízással küldte Bornemiszához, miszerint hívja fel arra, hogy menjen ki a jószágából; a nyomtatószerkeit is el akarta vétetni, és az *Ördögi kísértetekről* szóló könyvét is, de Bornemisza megkérte urát, hogy addig ne küldje ki Semptéről, míg jámbor, tudós emberekkel ítéletet nem tartatott felette. Ekkor Salm gróf Trencsénből, Galgócról, Szempcről (Szenc), Bazinból, Szentgyörgyről, Mácsédról összehívatta a prédikátorokat, és velük várában három napig tanácskozott az *Ördögi kísértetek* irálya felől, s azt határozták, hogy az annak kiadásával vétett az evangéliom ellen és földesura ellen, akinek tudta nélkül azt kinyomatta, s arra kötelezték, hogy amit írt, mindazt vonja vissza, mit Bornemisza meg is ígért egy térítvényben, sőt abban arra is kötelezte magát, hogy ezen iratát ki is nyomatja; de ezt nem teljesítette, hanem 1579-ben felment Bécsbe, s ott mentette magát, de elfogták, tömlöcbe vetették, honnan megszabadult ugyan, de az ugrásban megütötte a lábát. Így az ellenfél; kivel szemben Bornemisza szavaival igazolom, hogy fogsága előbb, vagyis 1578-ban volt.

Egész esztendőre való prédikációiban, a Vízkereszt előtt való vasárnapi beszédben ezeket írja:³ „Ezen tájban (tehát január elején) 1579. esztendőben, hideg, fagyos esőbe, fél

¹ *Praedikatiók egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliomból.* Detrekő, 1584. LXXII. levél.

² *Választétel Bornemisza levelére.* Nagyszombat, 1579.

³ *Praedikatiók egész esztendő által.* Detrekő, 1584. LXXII. levél.

esztendő két kicsiny szoptató gyermekeskéimmel családotól üzettem ki, én is oly városból, kinek hat esztendeig igen híven szolgáltam.” Semptéről tehát 1579-ben ment el. Ha ehhez hozzávetjük bécsi fogságáról való feljegyzését: „Határt és módot szab Isten a mi nyomoruságainknak is, ha szintén kezükbe ereszt is háborgatóinknak; és ha megölnének is, csak oly móddal ölhetnek meg, ha Isten engedi. Ellenségünk talán olajba rakatna, megnyúztatna, vízbe, árnyékszékre, kaszára vettetne, de ha Isten nem engedi, nem lehet, amint engemet is mindezekkel és többekkel ijesztettek fogságomban, és sok több igaz tanítókat csak a mi időnkben is. De az Isten megjelenti nekünk gonosz szándékjukat és utat ad az elszaladásra. Mint Szent Pál kosárba kiereszkedék Damaskusból, csak én is nagy kőház ablakán Bécsből. Kassán 1553-ban két hétig, Bécsben három hétig voltam fogva és Isten kiszalasztott kezükből, mint a madarat a kalitkából. Már minden azt hitte, hogy megölnék, és meg lett volna, ha az Isten engedte volna; maga öfelsége bizonyosságom, hogy imádkoztam értük, és javukat kívántam az írásba is, melyet ellenük írtam jó végre.”¹ Ha ugyancsak saját szavaiból tudjuk, hogy Bécsből való kiszabadulása után alsólendvai Bánffy Lászlóhoz menekült Beckó várába, Trencsény vármegye eme félreeső helyére, ahol az 1578-ban meghalt Somi Borbálát, a ház urának öt hónapon keresztül betegeskedett feleségét, rövid ott tartózkodásának ideje alatt vigasztalta:² akkor kétségtelen, hogy 1578-ban szenvedte bécsi fogságát, mert „onnan való kiszabadulásom után - írja másutt,³ - Bánffy László uram Beczkó várában két hónapig, titkon röjtökbe, tisztességesen éltetett, és igen nyugalmasan tartott, és onnét tértem Detrekő várába”.

Detrekő Balassa István birtoka volt, s mikor Bornemisza nála biztos menedéket talált, Semptéről végképpen odaköltözött: „Hálát adok öfelségének - úgymond⁴ - hogy mint a halcyon jégmadárnak a nagy habokkal hánykódó tengerbe kösziklát adott, melyre fészket rakja, és fiait kiköltse, és ki is költi, noha a hab mindenfelől felcsap reá: úgy én mellém is, a több hívei között gyámolokat támasztott, ennyi sok felől való háborúimban is, az ő igéjében való fáradságaim miatt; s midőn

¹ Ugyanott: LXXIV. levél.

² Ugyanott: CCCCXXI. levél.

³ Uo. az előljáró beszédben.

⁴ Ugyanott.

némely fejedelmek, urak, írástudók, papok, prédikátorok, nemesek, községek ostromoltak, kiválasztá Isten te kegyelmedet, hogy nagy szükségnek idején, magamat is várásban Detrekőben tartanál, és minden szükségemben családostul éltetnél, és ott létemben ezen könyvem megírnám és kinyomtatnám, s annyi segítséggel lennél, hogy ennek fele költségét meghaladná, mert noha igen megáradott ennyi öreg könyvre a költség is, de te kegyelmed semmit nem hallgatott azokra, akik károsnak és haszontalannak ítélték erre való költségedet.” Semptéről való elmenetelének körülményeit ő maga így adta elő:¹ „Azért üzentem ki, mert nem kedvezhettem senkinek a bűnök megfeddésében, melyben minémű főemberek, urak, nemesek, hízelkedő prédikátorok voltak részesek, ha értenéd, csudálkoznál rajta, kik azután mindnyájan megpirultak. De én velem az Isten áldása hamar ismét elfelejtette, sőt örültem rajta én is, sok hívek is. Csak én is ezen könyvet röjtőkben Beczkó és Detrekő várába írtam és nyomtattam, okosság szerint igen erőtelen emberi gondviselés és oltalom alatt. Szegedi István, Sztáray Mihály, Huszár Gál és több időmbeli lelkipásztorok, tenger amennyit szenvedtek, mind a törökök, mind a pápások miatt. De ennek mind azért kellett történnie, mert a Krisztus is szenvedett érettünk s nekünk is szenvednünk kell az igazságért.”

Irodalmi téren folytatott nagymérvű munkásságát ezután hagyta félbe, jóllehet azt gondolnánk, hogy a bevégzett óriási munka és régi, megszokott helyéből való kiűzetése után félrevonult az élet zajától, s nyugalomban élte le életének hátralevő részét a Balassák sasfészkeiben, Detrekő várában, a biztos menedékhelyen, még hírt sem hallatva magáról. Ám Bornemisza ennek éppen az ellenkezőjét cselekedte. Jóllehet evangéliomi magyarázatainak ötödik részét befejezván hét levélen ad hálát az Úristennek vele tett csudáiról és arról, hogy nagy csudaképpen prédikációinak mind az öt részét végrevinni engedte, mégsem tudott tevékeny lelke megnyugodni. Más, újabb munkán, a vallásos buzgóság emelésére legjótékonyabb hatást gyakorló művön, egy *Énekes könyv* kiadásán buzgólkodott.

Vallásos, szívet-lelket felemelő, gördülékeny, szép, zengzetes magyarsággal, mély és éles ítélettel, mégis népszerű

¹ Ugyanott: LXXII. levél.

modorban írt, eddig felsorolt munkáinak terjedelme 4160 levél, vagyis 520 nyomott ív, mai számítás szerint. Ennek a roppant munkának, mely csakis oly dúsgazdag főrangú pártfogók áldozatkészségével jelenhetett meg, milyenek a Bornemiszáéi voltak, mintegy koronájául kiadta énekes könyvét ily cím alatt: *Énekek három rendbe, külömb-külobb félék. I. Elsőbe rövid dicséretetek vadnak, kiknek számok 118, kik közül sok praedikatiok mellé valók. II. Másikba hosszabbak vadnak, a szentírás intési és magyarázati szerint, kik praedikatiok gyanánt oktatnak, kiknek számok apróval elegy 60. III. Harmadikba a Bibliának kiválogatott fő-fő XVIII. historiájából valók. Rendeltettek Bornemisz Péter által. Nyomatott Detrekő várába 1582. 4-drétű 334. levél. Ajánlotta: Czoron Annának, Gyarmati Balassa István uram kedves házastársának, mely munkájával örök hálára kötelezte le maga iránt az irodalomtörténetet, mert ebben összegyűjtötte, megmentette reformátorainknak általa becseseknek tartott, vallásos tárgyú költeményeit, s könyve ma a reformáció századában élt és írt költők műveinek kincsesbányája.*

Az evangéliomi magyarázatok és prédikációk írásában kifáradhatatlan és kifogyhatatlan Bornemisz Péter még egy nagy munkával gazdagította az irodalmat. 1584-ben kiadta *Praedikatiok, egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliomból* című, 723 fólió levélre terjedő művét, melyet Gyarmati Balassa István úrfinak ajánlott Rárbokról, a maga házából. „Nyomatása kezdetett Detrekő várába, végeztetett Rárbokon, hozzátartozó faluba, márczius 25-én, kin az Ur Krisztus fogantatása predikáltatik.” Ezen könyvében több helyen előhossa, hogy mily nagyon szeretné az egész szentírást kibocsátani; emlékezik kéziratban levő katekizmusáról, továbbá *A szentekről való igen jeles evangéliumoknak magyarázatiról* is, melyeket ezen könyvével együtt akart kiadni, de úgymond, e könyvnek temérdeksége miatt külön könyvecskére kellett azt halasztania, s ha az Úristen arra is segedelmet ad neki, igyekezni fog azzal is a mi sokféle lelki, testi megterhelhetett és megtévelyedett nemzetünknek segítségére szolgálni. Valóban igaz, amit Bauhofer mond róla, hogy többet írt, mint azóta az ág. hitvallású püspökök mindösszesen.¹ Detrekőből 1584-ben

¹ *Geschichte der Evang. Kirche in Ungarn vom Anfange der Reformation bis 1850.* Berlin, 1854. 118. lap.

Nádasd (Rárbok) Pozsony vármegyei községbe ment Bornemisza, s itt végezte be munkás életét 1585-ben.

Hogy mily nagy összeköttetése volt Bornemiszának kora főuraival, élénken tanúskodnak arról kiadott munkái elé írt ajánló sorai és előljáróbeszédei. Gróf Salm Gyula és neje, Thurzó Erzsébet; Bánffy László s neje, Somi Borbála; Balassa András nógrádi főispán, s neje Mérei Anna; Balassa Menyhárt; Enyingi Török István; Balassa István s neje, Czoron Anna s fiuk, Balassa István voltak azok, kiknek munkáit ajánlotta, s akik azoknak kiadásában segítettek. De emlékezik Máriássy Pál Szepes vármegyei alispán sógoráról, Kapi Ferenc Sáros vármegyei alispán(ról), régi barátja s tanuló társáról, Esterházy Ferenc pozsonyi alispánról, Debreczeni György tárnokmesterről, Nádasdy Ferencről stb., mint akik kisebb-nagyobb adományaikkal munkáinak kiadását elősegítették, s ezeknek a főuraknak lehet köszönni, hogy Toldy Ferenc számítása szerint¹ ezernégyszáz nyomtatott ívre terjedő munkáit kiadhatta, s a reformációt a sajtó útján is jelentékenyen terjeszthette, melynek kétségtelen, hogy egyik legtevékenyebb és legbuzgóbb apostola volt.

Ördögi kísértetekről írt művében említi,² hogy Semptén Tuba Mihály volt az elődje. Érdekes azon elbeszélése is, melyre egy későbbi kéz az oldaljegyzetben a *farkasdiak megtérését* alapítja, ahol ti. 1577-ben az egész falu annyira megrémült az ördög által kínozott két emberen, hogy midőn hallották volna a prédikátor biztatását, a falu is megkívánta, és ezen okból Bornemiszához mentek, és *arra kérték: bocsásson hozzájuk egy prédikátort.*³ Ez az adat egyszersmind püspöksége mellett is bizonyít, melyről az első 1574. ápr. 24-ből való, mint fentebb láttuk. Jóllehet már az 1550. évi toronyi zsinat intézkedett a püspöki hivatalról: mégsem tudjuk sem a Felső-Dunamellékén, sem (a) Dunántúl 1574-nél, illetőleg 1575-nél előbbre felvinni a püspökválasztás idejét, melyből az következik, hogy nálunk mint a Habsburg-ház uralma alatt levő ország részben legkésőbbben tudott

¹ *Magyar költők élete.* 65. 1.

² Idézett mű. 818. levél, b. lap.

³ Ugyanott. 803. levél.

különszakadni egyházunk a római katolikustól, s egyszersmind azt is tanítja, hogy mivel itt folyt mindig a legkiméletlenebb üldözés a protestáns egyház ellen, azért nem csudálkozhatunk rajta, ha a hazai protestáns egyházak közül legkésőbbben tudott szervezkedni.

Említsük itt fel még azon két adatot, melyek közül egyik Bornemiszának püspöki állására céloz, a másik pedig mint ilyent tünteti fel. *„Midőn egy ifju lelki tanító kétszer vádoltatott volna előttem, de nem a többi prédikátorok előtt, hanem csak titkon... keményen megfenyegettem, azután írásokat adtam eleibe, kiből magát fenyték alatt tartaná”,*¹ mely eljárása szeretetteljes, szelíd bánásmódjáról is tanúskodik, s mikor úgymond² *„én hozzám is jöttek vala egynéhány prédikátorok, kik vádolnak vala előttem, mint superintendens előtt egyet... és kérnék vala, hogy szégyennel levonjuk róla a prédikátori tisztet”*: dorgálással és jó tanáccsal ezt is jó útra térítette.

A Felső-Dunamelléken tehát Nagybánkai Mátyás, Huszár Gál és Bornemisza Péter terjesztették és szilárdították meg a reformációt. Munkájuk eredményét a városi tanácsok, főurak nagyon elősegítették, de a reformátorok buzgalmát az esztergomi érsek, a nyitrai és győri kat. püspökök tervszerű és folytonos üldözéseikkel nagyon megbénították. Mindennek dacára a XVI. század második felében annyira megerősödött itt is az evangéliomi egyház, hogy kat. történetírók szerint³ az esztergomi érsekség területén 1573-ban fennállott 900 egyházból 1596-ig 800 protestánssá lett. Fájdalom, éppen ma is fennálló egyházaink reformációjáról maradt reánk legkevesebb adat, s alig tudjuk keletkezésüket a XVI. századig felvinni, pedig legnagyobb részük már akkor virágzott. Ez a töredékes visszapillantás is azt bizonyítja, hogy sok adatnak kell még előkerülni, míg minden egyházunk múltjára teljes fény derül.

De szólnom kell még valamit reformátoraink hittani irányáról.

¹ Ugyanott 731. levél, b. oldal. *„Ha nyilván vádolták volna, nyilván is megbüntettem volna.”*

² Ugyanott 818. levél.

³ Lányi-Knauz: Idézett mű. 154. l.

Huszár Gálról Bullingerhez küldött, hivatkozott leveléből tudjuk, hogy ő Bullingert s Kálvint követte. Telegdi Miklós Bornemiszának írt feleletében azt mondja: „*Ki lutheránus bennetek, ki zvinglinus, ki kálvinista, ki flacianus, ki majorista, ki anabaptista, ki nem tudom micsoda. Sőt csak annak sem mehettem még eddig végére, te mi légy. Ugymint ki néhol a lutheránusokkal tartasz a kálvinisták ellen, néhol a kálvinistákkal tartasz a lutheránusok ellen.*”¹ Tagadhatlan, hogy Bornemisz munkáiból lutheri vagy kálvini iránya mellett egyaránt lehet érveket felsorolni, de hogy kortársai tényleg Kálvin-követőnek tartották, kitűnik az 1576. évi pozsonyi országgyűlésen jelen volt kat. egyházi rendnek a vallás ügyében Miksa királyhoz intézett felterjesztéséből, melyben azt írják, hogy: „*A világi urak soraiból az ügyész által megidézett Balassa János, de nem azért, hogy az ágostai, vagy bármely más hitvallást követné, hanem mivel egy bizonyos Bornemisz Péter sacramentariust, akit Salm Gyula királyi felségednek néhány komoly rendelete ellenére Sempte városában tart, egyszer s másszor Nagyszombatba, ezen város néhány sacramentarius polgárainak tetszésére bevitte és a saját szállásán prédikáltatott vele.*”² A sacramentariusok alatt általában a helvét hitvallásúakat értették egykor és később is,³ és bizonyára tévedésből mondta Fraknói,⁴ s utána Zsilinszky⁵ Bornemiszát háromságtagadónak, helvét hitvallású helyett. Tény, hogy már 1564-ben egyik fő vád az volt ellene, hogy *kenyérrel* szolgáltatja ki az úrvacsorát, és a templomokból az oltárokat kiszóratta,⁶ de ő maga nem egy helyen esküdjözik arra, hogy az ágostai hitvallást tartja.⁷

¹ Idézett mű. 164. l.

² Fraknói Vilmos: *Magyar országgyűlési emlékek*. Bpest, 1879. VI. köt. 169. l. „...sed quia quendam Petrum Abstemium sacramentarium (quem comes Julius contra aliquot seria mandata vestrae sacratissimae maiestatis in oppido Sempte fovet) semel atque iterum Tyrnaviam, in favorem quorundam eius civitatis civium sacramentariorum induxit, et in suo hospitio concionari fecit.”

³ Bartal: *Magyar-latinság szótaára*. 585. l.

⁴ Idézett mű: 143.

⁵ *Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai*. Bpest, 1880. I. köt. 163.

⁶ *Ördögi kísértetekről*. 864. levél.

⁷ Rupp Kornél: *Telegdi és Bornemisz*. Bpest, 1898. 7. lap.

Nem is öltött nagyobb mérvet a Felső-Dunamellékén a hittani eltérések miatti vitatkozás sem ekkor, sem később. Itt éltek legtovább együtt békességben a protestánsok, melyre Bornemisza békítő, közvetítő szerepe nagyon jó befolyást gyakorolt, sőt itt, mint látni fogjuk, még a XVII. század elején is igyekeztek az elválasztó tanok felett megegyezésre jutni.

3. A DUNÁNTÚLI PROTESTÁNSOK SZERVEZKEDÉSE

Dunántúli kerületünk XVI. századi szervezkedéséről kevés történeti emlékünk maradt fenn, s amit ezekből megtudunk is, csak a püspökválasztás tényéig vezet el. Pedig a reformáció ezen részen való elterjedéséről elég az elmondottakra utalnunk, s ha itt felemlítem erre vonatkozólag még azt, miszerint Miksa király a kat. püspökök sürgetésére, Oláh Miklós érsek ellenjegyzése mellett, 1567. okt. 31-én a Sopron és Vas vármegyékben elterjedt kálvini eretnokség elnyomására egy rendeletet adott ki, melyben a kálvinizmust veszélyes és kárhozatos eretnokségnek s az országban meg nem tűrendőnek nyilvánítja:¹ látjuk, hogy ekkor már a reformációnak mind a két iránya erős gyökereket vert itt, s a szabadelvű és a reformációval rokonszenvező királyt a kálvini irány terjedésének ürügye alatt akarták annak megakadályozására rábírní. Annak okát tehát, hogy csak a XVI. század utolsó negyedéből tudunk felmutatni valamilyen szervezkedést, más, külső körülményekben kell keresnünk.

Míg hazánk más vidékein, Erdélyben, Tiszántúl, az Alsó-Dunamellékén jó korán szervezkedett egyházunk, a Ferdinánd uralma alatt levő országországban az országos törvények tiltották ezt, s még az 1559. évi XLI. törvénycikk is az 1557. évre való hivatkozással elrendelte, hogy minden plebánusok és tanítók, *bárkik legyenek*, mind az urak és nemesek, mind a szabad városok birtokaiból a kat. püspökök felhívására minden ellenkezés nélkül tartoznak az üdvös

¹ *Történeti Tár.* I. 493. 1. Zasius levele 1570-ből.

tanítás meghallgatása végett megjelenni.¹ Törvénnyel álltak tehát szemben, mely gátolta őket a szervezkedésben, s mivel a földesurak oltalma az esetleges üldözések elől eléggé megvédélmezte a lelkipásztorokat, míg Nádasdy Tamás nádor élt, az ellenük hozott törvényeket nem hajtották végre.

Az 1576. évi pozsonyi országgyűlésen *az összes világi rendek, a főrendek és nemesek*, a királyi és bányavárosok arra kérték Miksát, hogy őket az ágostai hitvallásban, melyben nagyobb részben születtek és neveltettek, s amelyhez mindnyájan régtől fogva állhatatosan ragaszkodnak, s életük fogytáig ragaszkodni akarnak, tartsa meg, és engedje meg, hogy birtokaikon azon hitvalláshoz tartozó plebánusokat és prédikátorokat tarthassanak. Melyre a király leiratában azon kitérő választ adta, hogy reményli, miszerint a világi rendek megnyugosznak, újítási szándékukról lemondanak, s mindent meghagynak a mostani állapotban. Mivel a rendek ezt a leiratot nem várták be, hanem január 30-án ünnepélyes óvást tettek a nádori helytartó előtt, és kijelentették, hogy az egyházmegyei ügyészek által ellenük indítandó perekben a netán hozandó ítéleteknek nem fognak engedelmessékedni: hazamentek.² Ezen hangulatot és magatartást a dunántúli protestánsok is alkalmasnak tartották arra, hogy az ágostai hitvallás mellett több alkalommal nyilatkozó Miksa előtt a kat. püspökök túlkapásai ellen szervezkedjenek.

Egykorú emlékünk az első szervezkedést 1576-ra teszi. Itt a mi hazánkban is - írják -,³ hogy az evangéliom hirdetésének és terjedésének az ördög eszköz által akadékjá ne lenne, akkorbeli keresztyén tanítók gondolták, hogy egy bizonyos megíratott vallást követnének, mely szerint az ő tanításukban foglalatoskodhatnának. S mivelhogy az *Augustana Confessio* Istennek az evangélium hirdetésére bizonyos választott személyétül a szentírásnak folyása szerint íratott volt, és sok fő-fő népektől s istenfélő hercegektől is vallattatott, ők sem választottak más Confessiót, hanem azt bevévén (széljegyzeten: Anno 1576)

¹ *Corpus Juris Hungarici*.

² Fraknói V.: *Magyar országgyűlési emlékek*. VI. 142-144. l.

³ Az 1596-ban készült s Keresztúron 1598-ban kiadott *Egyezés könyve* előszavában.

aszerint tanítottanak egyebeket is, és abban való állhatatos megmaradásukról mind Isten előtt, s mind az ő anyaszentegyháza előtt tudományt tettek. Ezen előadásból világosan kitűnik, hogy itt egy meg nem nevezett helyen, de 1576-ban tartott zsinatról van szó, melyen az augsburgi hitvallást bevették a Sopron, Vas és Zala vármegyékben levő protestánsok, tehát az első egyetemes szervezkedés ekkor történt, és ezen alkalommal választották meg az első püspököt Szegedi Máté sárvári lelkész személyében, melyre vonatkozólag az egykorú emlékiratban ezt olvassuk:¹ *„Ennek pedig a vallásnak őrizésére és Isten után való oltalmazására s az egész anyaszentegyháznak igazgatására választották superintendensül amaz tudós és Istenfélő Szegedi Máté prédikátort, ki meg-megemlékezvén tisztérül, gondot is viselt egyességben, és nagy becsületességben tartotta az ő tíz újja alatt való anyaszentegyházakat.”*

Zarka és Wietoris² azt mondják, hogy némelyek az augsburgi hitvallás elfogadására vonatkozó dunántúli határozatot 1568-ra viszik vissza, de ők biztos adatok alapján állítják, hogy ez 1576-ban történt, *miután a kálvini dogma már akkor ide is bejutott*, s úgy ezen munkájukban, mint másutt³ Szegedi Mátét tartják (a) Dunántúl első püspökének. Szegedi Máté püspökségéről Lampe-Ember és Bod Péter, valamint Schmal nem tudnak semmit, a két első azonban Beythe püspöksége után említ egy Szegedi Gergelyt, aki hogy itt püspök nem volt, már Tóth Ferenc kimutatta.⁴ Ma már tudjuk róla, hogy 1545-ben Wittenbergben tanult,⁵ talán éppen Nádasdy segítségével, és csakhamar sárvári lelkész lett, s mint ilyen választották püspökké, *„hogy semmit az Isten igéjéből vétetett Augustana Confessio szerint való istenitiszteletben meg ne változtatna, hanem maga is aszerint tanítana s egyebeket is arra igazgatna, s minekutána ebbeli szorgalmatosságában tisztességes vénséget ért, sok vigyázási és fáradozási után,*

¹ Ugyanott.

² *Superintendentes Hungari Evangelico Lutherani* című, 1770-ből való kéziratukban.

³ *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evang. Prediger in allen Gemeinden des Königreichs Ungarn.* 1789.

⁴ *Túl a dunai ref. püspökök élete.*

⁵ *Történelmi Tár.* VI. kötet. 220. 1. *„Matthaeus Szegedinus Ungarus.”* Jún. 13.

ebből a siralomnak völgyéből az örök anyaszentegyháznak társaságára vitetett”, mondják az Egyezés könyvének kiadói.¹ Erről a Szegedi alatt volt egyezségről Zvonarics Mihály is elismeréssel szól 1616-ban Klaszekovics István püspökhöz küldött azon levelében, melyet válaszként írt Pathay Istvánnak: *„Adta volna bár az Úristen, hogy Szegedi Máté uram idejében való egyenesség maradhatott volna meg a tudományban mindeddig. Mert annak idejében az Augustana Confessiotul idegen atyafiak, ha voltak is valakik, meg sem mertek motszanni. De hogy annak halála után, más bíró járása lőn, nagyobb szabadsággal kezdték az emberek egynéhányan az Augustana Confessiotól különböző tudományt behozni.”*² Azonban hogy már őalatta sem volt valami nagy a lutheri és kálvini irányúak között az egyezés, hogy ő maga is a kálvini irány felé hajolt, közvetlen utódának, Beythe Istvánnak előadásából tudjuk:³

„Szegedi Máté a ki volt, magatok is tudjátok. Te Reczés, mennyi baknyakat vontál vele, amig éle, hány pörötök volt. Amint magát tartotta és mint szolgált a keresztyénségnek, hiszen meg is ajándékozták érte. De Isten senkinek ne adjon oly háznépet és holta után való szerencsét, mint annak a jámbornak, amint ti mondjátok. Ne szóljatok hamis tanubizonyságot, megver Isten érte. E felől többet szólhatnánk, de megvagyon hagyván: halottnak gonoszt ne mondj. Lelkiismeretek ellen irtatok, amit irtatok.” Mivel az egyezés szerzői Szegedinek az augsburgi hitvallás mellett való buzgólkodását emelik ki, melyről Beythe azt mondja, hogy ne szóljanak hamis tanúbizonyságot, s mivel a betűre esküdő Reczésnek volt vele is perlekedése, láthatjuk, hogy ő maga is hajolhatott a kálvini irány felé éppen úgy, amint szemet hunyt annak az 1567. évi királyi rendeletben említett Sopron és Vas vármegyében való terjedése ellen, s erre vonatkozólag hányja szemükre Beythe a nagy egyetértésnek a valósággal meg nem egyező felemlegetését, Szegedinek holta után való szerencsését.

¹ Idézett könyvük előszavában.

² Vilfinger: *A Dunántúl való kerületben levő aug. Conf. ekl. főigazgatóinak, avagy superintendenseinek rendje.* Sopron, 1796. 11. 1.

³ *Az igaz keresztyénektől meghasonlott confessionariusoknak rágalmozó articulusok ellen irattatott igaz mentség etc.:* 1599-ből kelt kérirat a pápai ref. főiskola könyvtárában.

Távol legyen, mintha Szegedinek reformátusságát akarnám minden áron igazolni; de meg kell említenem, hogy Pálházi Göncz Miklós ág. h. ev. püspök *Az Úr vacsorájáról* 1613-ban Keresztúron kiadott művében azt írja,¹ hogy Szegedi Máté, Beythe István a hozzájuk tartozókkal nagyobb részre kálvinisták voltak; mégis hangsúlyozni kívánom, hogy püspöksége alatt nem öltött nagyobb mérvet a hitvallások felett való áldatlan vitatkozás, s azon tudatban hunyta le 1585. július 12-én² szeméit az örök álomra, hogy kerületében a protestantizmus egységét az eltérések dacára is megőrizte.

Nem sokára Szegedi halála után, 1585. július 25-én a Sopron vármegyei Hegyfaluba³ jöttek össze püspökválasztásra a dunántúli kerület lelkészei, „*miért hogy az anyaszentegyház olyan előjáró nélkül nem lehetett, s idejére és tudományára nézve választatott Beythe István prédikátor, ugyanazonképen, mint amaz első. Erre a mi közönséges gyűlésünkben fogadást is tett, de minemi szívvel és lelkiismerettel, az ő utolsó cselekedetei megjelentik*”, mondják ellenei az *Egyezés könyvének* előszavában, melyre ő maga így felel:⁴ „*Amit a Beythe István választása felől irtok a superintendensségre, jól emlékezik még reá; de kár ilyen nemes prédikátoroknak oly igen hamis beszédüekké lenni. Nem tudjátok-e azt, hogy soha ő tinéktek meg sem esküdt, hanem ti, a ti hiábavaló lelkiismeretetekre esküttetek meg neki a hegyfalui szentegyházban, Szent-Jakab napján 1585. esztendőben, hogy hozzá hallgattok és oktatását beveszitek.*”

Beythe életével hazai íróink, egy Czvittinger, Bod, Horányi, Ribini, Wallaszky, Zárka és Wietoris, Klein, Weszprémi, Hrabovszky, Gamauf foglalkoztak, hű képét óhajtotta rajzolni Tóth Ferenc a *Túl a dunai református püspökök életében*, mígnem 1864-ben Fabó András nagy apparátussal megdönteni igyekezett Tóth Ferenc érveit,

¹ A 34. levélen.

² Kanizsai Pálfi János feljegyzése a Dunántúli Ref. Egyházkerületnek az Esztergomi Hercegrímási Főegyházmegyei Könyvtár kéziratárában levő régi jegyzőkönyvébe: „*Matthaeus Szegedinus superintendens et pastor ecclesiae Sárváriensis Anno 1585. 12. die Julii.*”

³ Ugyanott: „*Venerandus Dominus Stephanus Beythe ordinatus est in Superintendentem ecclesiarum Cis-Danubianarum in oppido Hegyfalu, Anno 1585. 25. die Julii, hoc est in festo Dominica Jacobi Apostoli.*”

⁴ *Igaz mentség.*

(midőn) *Beythe István életrajzával* foglalt széket a Magyar Tudományos Akadémiában. Nem lehet céлом, hogy nevezett íróinkat cáfoljam, de érveik ellenében adatokra való hivatkozással tárom fel ezen sokféleképpen megítélt férfiú életét.

Baranya vármegye Kő helységében született 1532-ben.¹ Minden valószínűség szerint a hírneves tolnai főiskolában tanult Szegedi Kis István reformátorunk keze alatt. Iskolái végződtével az akkori és későbbi idők szokása szerint meglátogatta a tudományos külföldet is,² de hogy melyik egyetemet látogatta meg 1555-ben, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy az ifjú, még csak 23 éves Beythe nem sokáig mulatott külföldön, mert 1556. március 1-jén már Héderváron volt.³ Bizonyos, hogy ő is, mint utána harmadfél századon keresztül majdnem minden református pap nyilvános pályáját iskolai tanítóságon kezdette, s ezen minőségben szolgált Szokolcán, 1559-ben Alsólendván, 1564-ben Sárváron,⁴ tehát nyolc esztendőn keresztül folytonosan tanítással foglalkozott, mígnem 1565-ben alsólendvai lelkésszé lett,⁵ mely hely a Bánffyak jószága volt. Mint itteni lelkészt hívták meg 1574-ben a soproniak a magyar hitszónoki állomásra, melyet 1570-ben Sztárai Mihálynak ajánlottak fel, de mégis Beythe volt az első magyar pap Sopronban, melyet a városi számadókönyvvel bizonyíthatunk, hol 1574. április 5-diki kelet alatt ezt olvassuk:⁶ „*István úrnak, a helybeli magyar prédikátornak, midőn alkalmaztatott, öt tallér engedélyeztetett az előjáróság által, és hogy április 11-én a házi bútorait Alsólendváról Sopronba szállító fuvarosok fuvarját kifizették.*” Kétségtelen tehát, hogy Beythe 1574. április 11-én Sopronba hurcolkodott. És mivel nem tudunk adatot arra vonatkozólag, hogy ő a lelkészi szolgálatra felavatva s kibocsátva lett volna, jóllehet minden kétséget kizár alsólendvai paposkodása, mert erre vonatkozólag saját maga ezt jegyezte fel: „*1565-ben léptem Lendván az Isten igéjének szolgálatára*”, mégis, hogy a királyi városban püspöki megbízás nélkül ne legyen, megkereste a felső-dunamelléki

^{1 2} Ezen adatokat Beythe maga jegyezte fel, közölte Kisfaludy Zsigmond, *Idők Tanuja*. 1865. 283. szám.

^{3 4 5} Ugyanott.

⁶ Az eredeti számadókönyv Sopron szab. kir. város levéltárában.

kerület püspökét, Bornemisza Péter semptei lelkészt, hogy őt a lelkészi hivatalra ünnepélyesen bocsássa ki, melyet (amaz) 1574. április 24-ről kelt levelében teljesített.¹

Beythe nem sokáig volt soproni magyar lelkész, mert 1576. április 18-ról már Németújvárról ír levelet Sopron város tanácsához, mégpedig mint Batthyány Boldizsár udvari papja, melyben tudatja velük, hogy ura beleegyezik abba, miszerint Dragoni Gáspár hozzájuk menjen prédikátornak,² melyből minden kétségen kívül bizonyos, hogy Sopronból egyenesen Németújvárra ment, s itteni lelkészsége kezdetét 1576-ra kell tennünk. Fabó fentebb említett művében³ 1583-ra teszi Beythe németújvári papságát, de a hivatkozott levélből bizonyos, hogy 1576-ban már Batthyány udvari lelkésze volt. És míg Batthyány Boldizsár 1578-tól 1582-ig a törökök elleni háborúval volt elfoglalva,⁴ módot talált Beythe István abban, hogy urának fiát, Ferencet a keresztyén vallásra tanítsa, és hogy a hírneves fűvész Clusius Károllyal 1582-ben fűvészeti kirándulásokat tegyen. Nevezett tudós *1583 január havában, művének Bécsből keltezett előszavában*⁵ egyebek között ezeket írja: „Bizonyára nem hiányzottak, akik engemet munkámban segítettek, de mindenek között kiváltképpen a tudós férfiú, Beythe István úr, aki Nagyságos vitéz Batthyány Boldizsár úrnak németújvári városában az Isten igéjének hirdetője, aki a magyar nevek legnagyobb részére az ő buzgalma szerint engem megtanított, midőn néhányszor növények vizsgálása végett együtt kimentünk.” Mivel Clusius januárban írja ezt Beythéről, *1582 tavasza vagy ősze után* nem tehetett vele fűvészeti kirándulásokat. Mivel tehát 1576 áprilisről és (az) 1582. évnek legalább is őszeről írott és nyomtatott emlékek Beythe németújvári lelkészsége mellett szólanak, kétségtelen, hogy 1576-tól kezdve állandóan itt volt.

A dunántúli egyházkerületnek ezen időből nem ismerjük olyan törvénykönyvét, melyből akár az egyház igazgatásáról, akár a lelkészek fegyelmezéséről bővebb értesítést

¹ Ugyanott: Ladula XII. et M. Fasciculus I. numero 32.

² Beythe ezen levelét közöltem a *Századok* 1889-es évfolyamában 215. l.

³ Beythe István életrajza. 8. l.

⁴ Buday Ézs.: *Polgári lexikon*.

⁵ Munkájának címe: *Stirpium Nomenclatur Pannonicus*. 1583.

nyerhetnénk. Igaz, hogy az 1576. évi hercegszöllősi kánonokat később bevették, és az(oka)t kötelező erejűvé tették, de az úrvacsora-tanban határozottan a református értelmet elfogadó cikkek nem voltak alkalmasak a még egységben levő protestáns kerület igazgatására. Beythe István tehát szükségesnek tartotta, hogy bizonyos törvények alkottassanak, melyeket az 1587. március 12-diki csepregi zsinaton ki is hirdetett. Hogy kik voltak itt jelen? - emlékeink nem szólnak róla, magukat a törvényeket is Gál Imre veszprémi lelkésznek a XVII. század első felében összeírt kánongyűjteménye¹ mentette meg az enyészettől, s mint a címirat² mondja, Beythe István által hirdettettek ki az említett zsinaton, melyek szabatos rövidséggel, de mégis pontosan és részletesen feltárják a lelkészek kötelelességeit, s amennyiben nem úgy cselekednének, intés(sel), pénzbírság(gal) és hivataltól való megfosztással rendeli őket sújtatni. Íme a szövegük:

AZ 1587. MÁRCIUS 12-DIKÉN TARTOTT
CSEPREGI ZSINAT KÁNONAI

***Egyházi törvények, melyeket tisztelendő Beythe István
úr hirdetett ki***

1. Minden egyes lelkipásztor szorgalmasan töltse be hivatását, tanítson, és a nyilvános istenitiszteleteken mindig jelen legyen a templomban; ha valaki másként tesz, föl kell jelenteni.

2. Saját egyházán kívül senki ne futkározzon, se sarlóját a más vetésébe ne vágja, nehogy többi szolgatársait semmibe se véve, lenézzék híveik. Ha valaki másként tesz, azt büntesse meg a saját esperese három forintra, amit zsinat idején a közélélmezésre kell fordítani.

3. A gyülekezet lelkipásztora feje legyen a saját házának, családját Isten iránt való félelemben kormányozza, hogy a

¹ Megvan a Dunántúli Református Egyházkerület levéltárában, melyből némi eltérésekkel közölte Tóth Ferenc *Túl a dunai ref. püspökök élete* 47-50. és Mokos Gyula: *A dunántúli ág. h. ev. egyház 1598. törvénykönyve* 135-136. l.

² *Canones ecclesiastici per Venerabilem Dominum Stephanum Beythe promulgati.*

közel s távolban lakóknak jó például szolgáljon. Ha valaki másként cselekszik, saját esperese büntesse meg.

4. Az egyházi szolga (lelkipásztor) ne legyen részeges, veszekedő, szerencsejátékos, csúfolódó, hízelkedő, lator, uzsorás, sem pedig kincsvágyó.

5. Ruházatában, életmódjában, föllépésében és másokkal való érintkezésében szerényen viselkedjék, ne legyen nagyravágyó, sem pediglen dicsőséget hajhászó.

6. Új, eddig nem hallott, magától kitalált tudományt senki ne hirdessen, a hamis tudományt meg ne erősítse, s ne legyen botránykozásra a kegyesek gyülekezetének. Ha valaki nem engedelmeskedik, meg kell büntetni három forintig. S ha aztán sem tér eszére, meg kell fosztani hivatalától.

7. Az egyháznak igaz és elfogadott hitvallása mellett mindenki megálljon; tanítsa, hogy Krisztus a mi egyedüli üdvösségünk, s kerüljön minden babonát. Ha valaki bálványimádásra vetemedik, többé be ne fogadják.

8. A lelkipásztorok a gyalázkodástól és az éktelen átkozódástól tartózkodjanak, ne civakodjanak, s világias és illetlen dolgokba ne ártsák magukat.

9. A saját maguk s az egyháztól rendelt előjáróiknak engedelmeskedjenek, és valahányszor hívatatnak, megjelenjenek. Az ellenszegülőket hat forintra kell büntetni.

10. A szentírásból mindennap olvassanak egy vagy két fejezetet, s azt véssék emlékezetükbe, különösen Pál apostol leveleit.

11. Senki esperesének tudta nélkül parókiájából máshova el ne távozzék, se valami hivatalt ne vállaljon.

12. A zsinatokon mindig meg kell jelenniök; az első ízben távollevők három forintra büntetessenek, akik pedig ezt tovább is megkísértik, hivataluktól megfosztandók.

13. Az iskolarektorok saját lelkipásztoraiknak engedelmeskedjenek, s tisztükben szorgalmasan eljárjanak.

14. Az összes iskolamesterek, tanítók és nagyobb tanulók lelkipásztoraikkal együtt - hasonló kötelezettség terhe alatt - a zsinatokon mindig jelen legyenek.

15. Vasárnapokon: reggel egyházi beszédet tartsanak vagy az evangéliomokból, vagy a próféták könyveiből; délután pedig vagy Pál leveleit magyarázzák, vagy a gyermekek mondják fel a kátét.

16. Népesebb gyülekezetben hetenként legalább két napon legyen egyházi beszéd, s tanítsák a kátét.

17. A tanítást az iskolákban el ne hanyagolják, hanem mindenütt szorgalmas tanítókat állítsanak be, és az ifjúságot a vallásban s a nyelvtan elemeiben oktassák.

18. Legalább kétszer legyen az év folyama alatt zsinat, s akkor mindenki megjelenni tartozzék.

19. A püspök mindenkinek életmódjáról szorgalmasan tudakozódjék, s espereseivel együtt vigyázzon, hogy senki cégéres bűnökbe ne essék.

20. Senki se merjen a gyülekezetekben egyházi beszédet tartani az esperesek engedélye nélkül, és senki se bátorkodjék az egyház sákramentomait kiszolgáltatni nyilvános felavatás nélkül.

21. A lelkipásztorok ne perlekedjenek a törvényszék előtt világiakkal, se ne ügyvédeskedjenek.

22. Ha valakit azok közül patrónusai vagy hallgatói megkárosítanak, espereséhez forduljon abban az ügyben, s az hozzon köztük létre egyezséget, és döntse el ügyüket.

23. Ha a lelkipásztorok nyilvános helyen részegen találtatnak, első ízben három forintra büntetessenek; ha pedig még máskor is erre vetemednek, hivatalukból letétessenek.

24. A részeges és nyilvánosan tobzódó iskolarektorok, ha lelkipásztoraiktól egyszer vagy kétszer megintetve sem térnek észre, iskolamesteri tisztjüktől fosztassanak meg.

25. Ha a lelkipásztort uzsoráskodáson kapják, egy egész évre függeszték fel hivatalától.

26. A házasulok kihirdetessenek, mielőtt a házastársakat összeesketik. Ha valaki másképp cselekszik, három forintra büntetessék. Lakodalmat tartani vasárnap nem szabad.

27. A felavatandók a tisztelendő lelkész társak élelmezéséről és ellátásáról gondoskodjanak, s tisztességgel eleget tegyenek. Hasonlóképpen azok is, akiknek ügyében ítéletet hoznak, fejenként egy forintot fizessenek. Így kell egyebekben is eljárni.

Kelt Csepregen, 1587. március 12-dikén

Mint ezen törvényekből látható, bennük óvatosan kerülte Beythe a hittani vonatkozásokat, egyszerűen csak utalt a VII. cikkben az egyház által bevett igaz hitvallásra, hogy abban

mindenki megmaradjon, s az új tudomány hirdetőit büntetni, illetőleg hivatalukról letéetni rendeli (VI.). A többi cikk méltán az egyházi közigazgatás, illetőleg a lelkészek, tanítók fegyelmezése szempontjából alkottatott, és alkalmas volt a jó egyházi kormányzásra.

De bármily jó volt is az egyházi közigazgatás szempontjából az 1587. évi csepregi zsinaton alkotott törvény, amit itt óvatosan elkerültek: a hittani eltérések miatt csakhamar kiélesedtek az ellentétek, s a szakadás (a) Dunántúl(on) is bekövetkezett.

Beythe 1582-ben kiadott kis kátéjában¹ határozottan a reformált egyház álláspontjára helyezkedett,² míg az ugyanazon évben kiadott *Agendájában*³ olyan óvatos körültekintéssel tárgyalta az úrvacsora kérdését, hogy a reformáció bármelyik irányzatához tartozó lelkész meg tudta vele egyeztetni a maga véleményét, mert abban ostya, kenyér, Krisztus teste és vére, lelki eledel, hit általi részesülés: ezek a külső és belső ismertető jelek mind előfordultak, bár tagadhatatlan, hogy ebből is könnyebb a Kálvin értelme szerint való irányát vitatni, mint a lutherit, mely miatt több alkalommal vitatkoztak, de Beythe egyelőre „megoltalmazta az egyezséget”. Mikor semmire nem mentek, Nádasdynál árulkodtak ellene. „Mindenkor - mondja az Igaz mentségben - onnét bontották fel az isteni és atyafiúi egyességet. Hányszor vesztegettétek meg a keresztyénség convocatoriáit az idegen

¹ *Körösztényi tudománnak rövid summája, az tiz parancsolatról, evangéliomról, imádságról, körösztiségről és az Ur vacsorájáról az gyermekeskének isteni félelemben való nevedésükért iratott Beythe István praedikátor által. Nyomtatott Velagos-Várat Manlius Jánostul 1582. 8-adrét, 96 lap, ajánlotta a „nagyságos ifjúnak Batthyány Ferencznek, néked pedig ajánlom uram ez könyvecskét, hogy az Úristennek félelmében is nevedgyél, és hogy a te példádból egyebek is intessenek a mennyei tudománnak szerelmére, hogy Istennek minden jó akarattyával meggazdagodjanak és beteljenek”.*

² Lásd bővebben *Beythe István hittani álláspontja* című tanulmányomat Prot. Egyh. és Isk. Lap 1891. évf.

³ *Miképpen a körösztényi gyülekezetben az körösztiséget, ur vacsoráját, házasok esküttetését, áldozatot, gyónást ect. Zolgáltassanak az egyházi tanytok, arról iratott könyvecske Beythe István praedikátor által. Nyomtatott Gyzzing várassában Manlius Jánostul. Anno M D LXXXII. 8-adrétű 50 számozatlan levél, a szövegbe nyomott 6 fametszettel. Az úrvacsoráról szóló agendáját közöltem az idéztem helyen.*

nemzetséggel. Maguk amire elegek nem voltának, az alattomban való árulkodás mind arra vitte őket, hogy idegenekkel kezdenék háborgatni az egységét, a sok jámbor tanító atyafiaknak.” Maga Beythe említ ilyen huzavonást:¹ „Im ez előtt való időkbén Crajczér Györgyöt hozták vala az egyességük megháborítására az úristen szolgáinak. Amit Beythe István cselekedhetek a mi jó Istenünk segítségéből, az egyességet oltalmazd. Te vagy Úristen abban bizonyosság. Az fölkerelkedek, elméne mind Gabel mánussával egybe.” Majd ugyancsak az Igaz mentségben szemükre veti, hogy „az Úristen próbáiért Isten szolgáira a jó Horváth Gergelyt ki hozá először Siboltitokkal össze, azután Severinustokkal?” Ezen utóbbiakkal való szóváltásról Pathay István is megemlékezik: „Emlékezhetik kegyelmed - írja Klaszekovicsnak² - arról, hogy szegény Nádasdy uram egynéhányszor hozott ilyen haragos embereket mireánk. Tudja kegyelmed, hogy szegény Siboltival, Crajzterus-doktorral ilyen collatióknk volt.” Hol tartották meg ezeket a szóváltásokat? - nem tudjuk. Pathay említi egyről, hogy Hegyfaluban volt:³ „Tudom emlékezhetik kegyelmed róla, mikor még velünk egy értelemben valátok, mikor szegény Nádasdy uram Horváth Gergelynek ösztökéléséből kezdé a követ mozgatni, mikor Crajzterus doktort szegény Gábriel deákkal együtt a hegyfalui gyűlésünkben hozzánk küldötte vala önagysága, intvén arra, hogy a mi vallásunknak egyenességet hátrahagyván, állanánk a tőlünk szokatlan vallásnak követésére.”

Ily előzmények után elmaradhatlan volt a két fél közötti szakadás, melyre csak az alkalmas időt várták, hogy Beythe ellen egész erővel léphessenek fel, mely csakhamar el is következett. „Csepregre gyűlést tétetetek, Beythe Istvánt barátságos szóra oda hívtátok (nála leveletek), nem akart menni, de egynéhány fő emberek által addig unszólátok, hogy elméne.”⁴ Így jött össze a csepregi hitvita, melynek lefolyásáról Skultéti Szeverin még a vita évében a következő munkát adta

¹ Igaz mentség.

² Megvan a dunántúli egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

³ Ugyanott.

⁴ Igaz mentség 12. levél.

ki:¹ „**Az urvacsorájáról tartott csepregi hitvita története,** mely tisztelendő *Skultéti Szeverinusz* bártfai lelkész és *Beythe István* németújvári lelkész és a rábamelléki egyházak püspöke között, Tekintetes és Nagyságos Nádasdy Ferenc úr, Fogarasföldének, Vas és Sopron vármegyék örökös főispánjának, királyi főlovászmesternek, császári és királyi fensége tanácsosának elnöklete alatt tartatott. Feljegyeztetett részint Horváth Stansics Gergely, ez idő szerint Szepes vármegyének alispánja, részint az arra választott jegyzők, úgymint a püspök részéről annak fia, *Beythe András* surányi lelkész által és Szeverinusz részéről morvaországi arnszvaldi *Otto Dániel*, (a) Nádasdy úr szentkereszti birtokán levő iskolának rektora által 1591. június 3-án a régi naptár szerint.”

A könyvecskében Skultétinak az olvasóhoz szóló, a címlap belső felén levő rövid ajánlata és Nádasdynak 1591. július 29-ről Horváth Gergelyhez írt azon levele után, *melyben a hitvita leírását a valósággal megegyezően előadottnak mondja*, maga Horváth Gergely a vitatkozásra alkalmat adott körülményeket így beszéli el:

„*Horváth Gergely Skultéti Szeverinusz urat - aki kegyesen elhunyt Tisztelendő s tudós Wagner Márton úr helyébe Bártfa város közönsége által lelkészül választatott - a Szepességről (a) Dunántúlra való utaztában útitársul magával vitte, oly célból, hogy Szeverinusz úr a stájerországi Grácban, az evangélikus főnemesek Tisztelendő lelkészei által előrebocsátott vizsgálat után könyörgések, imádságok és kezeiknek rávettetése által a*

¹ *Historia Colloquii Csepregiensis, de Coena Domini, inter Reverendos Viros D. Severinum Sculteti Bartphensis liberae in superiori Hungaria civitatis Pastorem, et D. Stephanum Böyte, Pastorem in Német-Uyvar, Ecclesiarum praeterea, quae sunt circa Rabam fluvium superattendentem: praeside Spectabili ac Magnifico Domino, D. Francisco de Nádasd, perpetuo terrae Fogaras, et Comitatum Castriferrei et Soproniensis Comite, Agazonum Regalium Magistro, et Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliario etc. Consignata partim a Gregorio Horváth, aliter Stansith, pro hoc tempore Comitatus scepusiensis vicecomite, partim per delectos ad id notarios, ut Andream Böyte filium superattendentis, in Suran ecclesiae pastorem, ex parte ipsius superattendentis: et Danielelem Otto Marchicum Arnsvaldensem, scholae in S. Cruce possessione D. Nadasdi rectorem, ex parte D. Severini Anno 1591. 3. Junii, secundum vetus. Bartphae. A Magyar Nemzeti Múzeum példányát használtam*

lelkészek közé avattatnék, amely útjukban és szándékukban Isten által megsegítettén, a felavatás mindkét naptár szerint a mennybemenetel ünnepe után való második napon, az egyházi gyülekezet részvétele mellett megtörtént. Grácból visszatérőben nemcsak kötelességből és tiszteletből, hanem mivel Gergelynek magánügye is volt Nádasdy úrral tárgyalandó, meglátogatták Nádasdy Ferenc urat, aki szokott vendégszerető nyájasságával, barátságosan fogadta őket. A többi között arra kérte Nádasdy úr mindkettőjüket, hogy az ő birtokain levő egyházakban a keresztyén vallás némely tantételei fölött keletkezett meghasonlást a püspökkel tartandó barátságos és igazságos szóváltás útján kiegyenlíteni igyekeznének. Ezek jóllehet megemlézték, hogy haza kellene sietniök, mégis megígérték, hogy Ónagysága kérése előtt nem térnek ki, és amennyiben nekik az úr megengedi, elintézik, csak a hitvita napját minél előbbre tűzzék ki. S ezt Nádasdy úr különös örömmel fogadván megígérte, hogy azonnal elküld, és levelet ír a püspökhöz azért, hogy a hitvitát a régi naptár szerinti június 2-án Csepregen tartsák meg. Ennélfogva pünkösöd ünnepének második napján az ő Csepreg városi egyházának lelkipásztorát, Reczés János urat előhivatván, bizonyos megbízással és levéllel Beythe István püspök úrhoz küldötte. Az ezen dologról szóló levél tartalma Nádasdy úr által sajátkezűleg magyar nyelven írt eredeti(je) szerint most latin nyelvre fordítva szóról szóra így volt:

»Tisztelendő Úr! Emlékezhetik reá Uraságod, hogy az elmúlt időben, mivel az Isten anyaszentegyházában sok egymással ellenkező magyarázatot észleltem, Gábor¹ úr és Reczés úr által Uraságodat bizonyos megtartandó magánbeszélgetésről értesítettem, melyre Uraságod a nevezett urak előtt késznek nyilatkozott. Most tehát, mivel erre időm és alkalmam van, a napot és helyet kijelölván, azt Uraságoddal közölni elhatároztam. Kérem ennélfogva Uraságodat, hogy a következő héten kedden, vagyis az ónaptár szerint június elsején jelenjék meg Csepregen, ahol szerdán, vagyis másnap a Szentlélek vezérlése mellett a jó, igaz és kegyes, vagy az Istennek tetsző egyetértésről beszélgethetünk és határozhatunk. Ugyanerről üzenetem előszóval is Reczés úrtól Uraságodnak, adjon Uraságod hitelt szavainak. Isten tartsa meg Uraságodat jó egészségben!«

Erre szószerint így felelt a püspök úr latinul:

¹ Szentgyörgyi Gábor, Nádasdy titkára.

»Tekintetes és Nagyságos Úr! Kegyelmes Uram! Szolgálatom alázatos ajánlása után Nagyságod kegyébe ajánlom magamat. A Jézus Krisztus egyházának csepregi szolgái, Reczés és Thokoics urak Nagyságod levelét hozták nekem, és előszóval is értesítettek Nagyságod akarata és az Isten egyháza iránt való jószágos indulatáról. S ezért halmozza el javaival Nagyságodat az Isten, adjon hosszú életet és minden tettehez szerencsét. Mert bizonyára semmi sem lehet a kegyesek előtt kívánatosabb, sem Isten előtt kedvesebb a testvérek egyetértésénél és az egyház egységénél. Tehát Nagyságod kegyelmes parancsolatjának engedelmességre fogunk, és a közelebbi szentháromság ünnepe után való harmadik napon, este Csepregen leszünk. Akiknek jelenlétét Nagyságod óhajtja, rendelje be; mert rövid az idő, és én azokat nem hívhatom össze. Szerencsét, jó egészséget kívánok Tekintetes és Nagyságos uraságodnak. Kelt Németújváron, 1591. évi május hó 25-én. Tekintetes és Nagyságos uraságodnak alázatos szolgája: Beythe István prédikátor.«

Nádasdy úr vévén a püspöknek ezen levelét, Horváth Gergelyhez saját kezével a következő levelet írta:

»Nagyságos Úr, tiszteletre méltó barátom! Üdvöt és szolgálatomnak ajánlását! Beythe úr a mondott napon, vagyis kedden Csepregbe jön. Nagyon kérem Uraságodat, legyen jelen azon napon. Hozza magával Szeverinusz és Miklós urakat is. Ha magánügyeiben emiatt valamit elmulasztana, halassza el más napra, amit a jó Isten sokszorosan kipótol uraságodnak. Várom uraságod eljövetelét. Isten sokáig tartsa meg uraságodat, és jó egészségben ide vezesse. Sárvárból, 1591. május 29-én. Szolgája és barátja, Nádasdy Ferenc.«

Erre Horváth Gergely így felelt:

»Tekintetes és Nagyságos Úr, nekem különösen tisztelt uram! Üdvözetemet és szolgálatomnak ajánlását! Harmadnapja írott levelét Nagyságodnak végre ma megkaptam. Holnap Isten kegyelméből útra kelünk úgy, hogy Miklós úrhoz jutunk, és onnan őt is magunkhoz vévén, estve Csepregen leszünk. Tisztelendő Szeverinusz úr szintén sok szerencsét kíván Tekintetes és Nagyságos Uraságodnak, és velem együtt kéri az Istent, hogy aki Krisztus Urunknak felöltött természete szerint mindeneket alávetett (Eféz. 1.), mindnyájunk gondolatait és beszédét igazgassa, hogy ezen megkezdett egész vitatkozás a lelkeknek üdvére és Krisztus megrongált anyaszentegyházának építésére szolgáljon. Ámen. Jó egészséget kívánok

Nagyságodnak úri nejével és kedves gyermekeivel együtt számos esztendeig lelkemből, és kívánom, hogy Isten bőséges jótéteményeivel áldja meg. Kelt Fülesen, 1591. évi május 31-én az ó-naptár szerint. Tekintetes és Nagyságos uraságodnak mindenkor szolgálja: Horváth Gergely, másképpen Stansics.«

Miután június első napjának délutánján magántanácskozást tartottak Csepregen, Nádasdy úr úgy intézkedett, hogy másnap a parókiális templomban, mint legalkalmasabb helyen gyűljenek össze, mivel igen sok lelkész és világi úr volt jelen. Másnap reggel öt órakor a lelkész úr és az iskolás gyermekek a helybeli szokás szerint néhány kegyes éneket elénekelvén és a Szent leckét is felolvasván magyarul, istenitiszteletet tartott, s püspök úrnak helyét a többi magyar papokéval együtt kijelölte. Velük szemközt foglaltak helyet Skultéti Szeverinusz úr és a többi német lelkészek, kik a szomszédságból önként eljöttek. Nádasdy úr különös székét elfoglalván, megnyitoul magyarul szólt a püspökhöz. Ugyanazon értelemben nemzetes és vitézlő Szentgyörgyi Gábor úr, Őnagyságának tanácsosa a magyar nyelvben járatlanok kedvéért ezután körülbelül ezt mondta latinul: Az én Tekintetes és Nagyságos Uram szomorúan látván azon zavarokat, melyek részint a szertartásokban, részint a vallási tantételekben, az Őnagysága birtokain és azok szomszédságában levő egyházakat elárasztani kezdték, mint jó felsőséghez illik, gyakran gondolkodott arról, hogy ezt a zürzavart valamely kegyes és barátságos beszélgetés útján megszüntesse. Ezen szándékáról mind mástól, mind általam is Tisztelendő Beythe urat, az egyházaknak mostani püspökét értesítette, és kérte őt, hogy Őnagysága ezen kegyes szándékának engedjen, amit a püspök úr előttem és ezen városnak lelkésze, Reczés úr előtt már ezelőtt egy évvel örömmel megígért Őnagyságának. De mindeddig mindkét részről különböző akadályok jöven közbe, ezen igen szükséges szándékot elhalasztották. Most pedig, miután Isten saját rendeléséből Tisztelendő Szeverinusz urat, aki különben más járatban volt, erre a földre vezette, és mivel Őnagysága, az én uram is látja, hogy más közügyekkel való elfoglalása neki most némi pihenést enged: előbbi szándékának véghez vitelére ezen jó alkalmat kedvezőnek tartja. Ennélfogva a hazasiető Szeverinusz urat mind maga Őnagysága, mind mások által is arra kérte, hogy ezen vidéken időzvén, szenteljen még néhány napot Őnagyságának, főképpen Istennek és az ő anyaszentegyházának, hogy a püspök úrral tartandó barátságos

beszélgetés útján az ellentéteket óhajtott egyetértésre juttatni segítsen. S miután erre Szeverinusz urat megnyerte, ezen város lelkészét, Reczés urat tüstént elküldötte a püspök úrhoz, kérvén azt, hogy megemlékezvén előbbi ígétéről, a mai napra itt jelenjék meg. Mivel tehát látja, hogy mind Szeverinusz úr, mind a püspök úr megjöttek, nekik köszönetet mond, és mind a két fél nagyon kéri, hogy különbség nélkül, a kegyes egyetértés eszközésére tekintettel legyenek, mindent barátságos beszélgetéssel Isten félelmében hozzanak elő. És mivel a Nagyságos úr ágostai hitvallású, legcélszerűbbnek látja Őnagysága, hogy ha a két fél között levő vitás tételeket az ágostai hitvallásból felolvassák, s az ellentétes véleményen levő fél, ahol őt valamely tétel ki nem elégíti, hozza fel az ellentétes okokat szerényen a szentírásból, és türelmesen hallgassa meg az Isten ígéje szerint felelőt.

Erre a püspök Nádasdy úrnak röviden válaszolt magyarul: Köszönetet mond neki a vallás és egyházak körül való fáradhatatlan buzgólkodásáért és az egyetértés megerősítése körül való fáradozásaiért, a maga részéről szentül állítja, hogy az egyházaknak egységét Isten ígéje szerint keresi.

Mindkét fél részéről mondott több ilyen értelmű nyilatkozat után végre azt határozták, hogy olvastassék fel az ágostai hitvallás tizedik cikke, mely az Úr vacsorájáról szól.

Horváth Gergely tehát az Egyezés könyvét kezébe vévén, az említett cikket olvasni kezdte, amint következik.”

Ez eddig Horváth Gergely feljegyzése. Amelyek következnek, azok, aki a jegyzők közül egyedül volt jelen, az egyik jegyzőnek, Beythe Andrásnak, a püspök fiának írásából szóról szóra íratlak le.

AZ 1591. JÚNIUS 2-ÁN TARTOTT CSEPREGI HITVITA JEGYZŐKÖNYVE

„Először is olvastatott az ágostai hitvallás tizedik cikke: Az úrvacsoráról tanítják, hogy abban Krisztus teste és vére valósággal jelen van, és adatik az élvezőknek, és helytelenítik a másként tanítókat.

Püspök: Ezen hitcikkely magyarázatát óhajtjuk.

Horváth Gergely: A tizedik hitcikkely magyarázata az ágostai hitvallás Védelmében olvasható.

A tizedik hitcikkely elfogadtatott, melyben megvalljuk, hogy

érezzük, miszerint az úrvacsorában Krisztus teste és vére valósággal és lényegileg jelen van, és valósággal közöltetnek azokban a dolgokban, amelyek láthatók a kenyérben és borban azokkal, akik a szentséget veszik. Ezt a véleményt állhatatosan védelmezzük, szorgalmasan nyomozva és tárgyalva a dolgot. Mert midőn Pál azt mondja, hogy a kenyér jelenti az Úr testében való részesülést, következnie kell, hogy a kenyér nem a Krisztus testével, hanem csak szellemével való részesülés, ha valósággal nincs jelen az Úrnak teste. És amelyek itt következnek.

Püspök: Hogy ne látszassam egyedül beszélni, kérdezem a többiek közül töletek, vajon ez-e a ti hitvallástok?

Reczés: Ez a miénk. A péceli zsinat úgy határozott, és mi egyhangúlag megnyugszunk benne.

Püspök: Szeverinusz uram! Először azt kérdezik lelkész testvéreink: mi a Krisztus teste? És nem szörszálhasogatásból kérdezik, hanem azért, mert akarják tudni pontosabb magyarázatát.

Szeverinusz: Ami ezt a kérdést illeti, illik rá a példabeszéd: minden kérdés homályos.

Kérdezem azért a Tisztelendő püspök úrtól, vajon fizikai, arisztotelészi vagy teológiai meghatározását óhajtja-e? Mert más a fizikai, más, amit a Szentlélek mond és tanít, nemcsak a Krisztus testéről, hanem más emberek testéről is, bizonyítja Pál I. Kor. 15: Elvettetik rothadandó test, feltámasztatik rothadatlan stb.

Püspök: A kérdés nem felelet. Nem azt keresem, hogy Krisztus testéről mit tanít a fizika, hanem Szeverinusz mit mond nekem.

Szeverinusz: Krisztus teste valóságos emberi lényeg, húsból és okos, ép és tökéletes lélekből állván, a testnek és léleknek minden lényeges sajátágaival, a Szentléleknek mindenható ereje által, Szűz Máriának méhében és valóságos húsából fogantatván, és ugyanattól születvén, a dolgok rendes folyamatán kívül és ellenére, az Istenségbe felvitetett, azaz a mindenható Istennel igazán, valósággal és személyesen egyesült, megváltásunkért önmagát feláldozta, és a mindenható és mindenütt jelenvaló atya Istennek jobbára helyzetet, és onnét leszen eljövendő az élőknek és holtaknak megítélésére. Ha ezen meghatározásban valami megvitás tárgyává tétetnék, ajánlkozom annak szerény előterjesztésére és bizonyítására.

Püspök: Megmagyarázta-e Uraságod teljesen a Krisztusnak testét, és az Isten igéjében nincs-e többé említés a Krisztusnak semmi más testéről?

Szeverinusz: *Előadtam az én képességem szerint. Bölcsőbb és teljesebb meghatározásokat a tudósabbaktól kérjenek. Mindazáltal, amint mondtam, ajánlkozom a felvilágosításra és bizonyításra. Amit pedig Tisztelendő püspök úr kérdez, vajon a Krisztusnak semmi más testéről nincs-e többé a szentírásban említés? felelem: Én a Krisztusnak semmi más testét a szent könyvekben nem tudom, nem ismerem azon kívül, amit az égnek és földnek ura Szűz Máriának méhéből magához felvett, és a maga tulajdonává tett. Mert már ez a test magának Istennek tulajdon teste és annak vére, az Istennek tulajdon vére, nem pusztán emberé. Pál mondása szerint (Csel. 20.) Isten az ő tulajdon egyházát a maga vérével szerezte. Ha a vér sajátja, tehát a test is Istennek tulajdon teste.*

Püspök: *Az efézusiakhoz küldött levél első fejezetének vége felé az egyház Krisztus testének nevezetik; tehát, Szeverinusz úr, Krisztusnak más teste is feltalálható a szentírásban.*

Szeverinusz: *Felelek. Hamis okoskodás ez a többi kérdés szerint. Ez a kérdés ugyanis a Krisztus testéről, ami az egyház, nem bír jelentőséggel a mi vitatárgyunkra, minek legfontosabb kérdése Krisztus testének Szűz Máriától való fogantatásáról és Istennel személyileg való egyesüléséről szól. Tehát megáll az én hitvallásom, hogy Krisztusnak más testét el ne ismerjem, mint amit Szűz Máriától felvett, s ne tudjak másról a szentírásban azon kívül, ami az Istenségbe felvétetett és a mindenható és mindenütt jelen való Istennek jobbjára helyeztetett, ami végre az úrvacsorában ezen a földön nekünk igazán és valósággal kiosztatik. Ami pedig Krisztus testének más meghatározását illeti, ami most a mi vitatárgyunkra nézve nem bír fontossággal, tudom, hogy ez a szó: »Krisztus teste«, az Efézusi levél első fejezetében más test helyett és más értelemben vétetik, mint az a test, amely Máriából fogantatott, tudniillik az egyház helyett.*

Püspök: *Méltatlanul gáncsolja az én kérdésemet, mivel én egyszerűen Krisztus testét kerestem, hogy mi az, s nem emlékszem arról, hogy azt kérdeztem volna, amit a boldogságos szűzből vett fel, hanem teljes meghatározását kívántam.*

Szeverinusz: *Vajon méltán vagy méltatlanul gáncsoltam-e Tisztelendő püspök úrnak előbb említett kérdését, ítélik meg a hallgatók. Mert az ágostai hitvallás felolvasott cikkéből és abból a magyarázatból, mely annak védelméből vétetett, már bizonytalán tudva volt, hogy vitatkozást kezdtünk a Krisztusnak nem más testéről, hanem arról, amit Szűz Máriából felvett, a mérhetetlen Istenségnek személyes egyesülésébe, a fiúnak személyében, és*

amit az úrvacsorában ezen földön szolgáltatnak az egyház táplálására.

Püspök: A hallgató uraknak ezen ítéletét én sem kerülöm ki. Ítéljenek tehát: Én egyszerűen kérdeztem, hogy mi a Krisztus teste. Kik lesznek a bírák? Eddig még nem kaptam kielégítő feleletet, hogy mi a Krisztus teste. Arra nézve kielégítő feleletet kaptam, amit a boldogságos szüztől vett fel, és ezt a hitet az összes kegyes emberek követelik. De mivel egyszerűen azt kérdeztem, hogy mi a Krisztus teste, úgy vélem, hogy még kielégítő feleletet nem kaptam. Az Úr mindenek ítéletére rábízta, tehát keresem mindenki ítéletét. Ezért nincs kielégítő felelet az én kérdésekre, mivel egyrészt az úrvacsorájában hiszik, hogy Krisztus testét és véréát valósággal és lényegileg veszik az élvezők; másrészt pedig az úrvacsora szavaiban valósággal ott van: ez az én testem; ez a kettő, a Krisztus jelenlétének hite és a szavak közül a mondott majd összezavartatik, majd szétválasztatik, ezért kérdeztem, hogy a Krisztus testének teljes meghatározását adná elő nekem.

Szeverinusz: Felelek. Amit tisztelendő püspök úr felpanaszol, hogy nem kapott kielégítő feleletet a Krisztus testének meghatározásánál, már jeleztem, egyrésztől hogy az ítéletet bízzuk másokra, másrésztől hogy magamat ajánlom fel az egyszerű magyarázatra. Csak jelentse ki, hogy az adott meghatározásnak melyik pontja nem elégíti ki. Ami pedig ennek a kérdésnek másik részét illeti, kérem tisztelendő püspök urat, hogy nyilvánítsa ki, és mutassa meg, hogy mi módon és kik zavarják össze az úrvacsorában Krisztus jelenlétének hitét, a vacsora szereztesének szavaival.

Püspök: Először. Midőn azt mondja Szeverinusz úr, hogy a Krisztus testének meghatározására vonatkozólag, ha valamit bővebben kérdeznének, ő kész a felvilágosításra, ha kívánják tőle, belekezd a dologba, mivel arra nézve már megegyeztek. Ezt pedig már másodszor kérdezem, feleljen is uraságod. Thezmár István uram Krisztus testének az úrvacsorában valósággal és lényegileg való vételét és e szavakat: »ez az én testem« kevéssel előbb, mikor nekem felelt, majd szétválasztotta, majd összezavarta; ezért vagyok kénytelen ezt a kérdést tovább is firtatni.

Thezmár István: Felelek Tisztelendő uramnak. Azelőtt Tisztelendő püspök úr felvetette a kérdést Krisztus testéről általánosságban, melyre feleletet adtunk különösen Krisztusnak azon testéről, mely szűz Máriától fogantatott, és pedig azért, mert ez az összejövétel s ez a magyarázat Krisztusnak nem

általánosságban, hanem különösen azt a testét kutatja, melyről tudjuk, hogy fogantatott, és az Istennel egyesült. Tehát ezeket megemlítve s a vitának mind céljára, mind végére tekintetbe véve, semmi zavar sem történt, különösen minthogy nem a kenyérről, nem a borról, sem azok vételéről vagy a személyes jelenléteiről tettem említést, hanem csak ezen összejövétel tárgyát és célját ismételtem.

Püspök úr: Volna mit mondanom István uramnak, mivel az ő feleletében azt mondta, hogy én általánosságban tettem kérdést a Krisztus testéről, és nekem különleges feleletet adott Szeverinusz uram. De ezt mellőzöm. Mégis ismétlem a kérdést: Vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek adatik, és az úrvacsorában valóban és lényegileg vétetik Krisztusnak teste; ez az én testem - úgymond, vegyétek és egyétek; kérem ennek a magyarázatát.

Szeverinusz: A kérdésre Krisztus ezen szavainak magyarázatát, illetve összeköttetését illetőleg: »Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek adatik«, az ágostai hitvallás szavaival felelek: »Az úrvacsorájában valósággal és lényegileg jelen van, és szétszattatik...« stb. És felelek az ég és föld mindenható igaz Urának szavaiból vett ezen bizonyítékkal:

Bármilyen legyen is itt a földön kiszolgáltatót úrvacsorájában, az ő lényege minden élvezőknek, akik között több rossz is van, nyújtatik az élvezésre, mert az a maga lényegével valósággal jelen van, és osztogattatik ezen vacsorában.

De a Krisztusnak teste ebben az úrvacsorában, melyet itt a földön szolgáltatóknak, a Krisztus szavai szerint: »Vegyétek és egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek adatik«, valósággal nyújtatik a Krisztus testének saját lényegével együtt minden élvezőknek.

Tehát az ágostai hitvallás szavai szerint valósággal és lényegileg jelen van Krisztus teste az úrvacsorában. Ami pedig Krisztus testéről mondva van, ugyanazt kell érteni a véréről is.

Püspök: Bocsásson meg Szeverinusz uram, kérdem, vajon komolyan hozza-e fel ezt a bizonyítékot? Később felelni fogok, és megmagyarázom magyarjaimnak.

Szeverinusz: Ezt a bizonyítékot komolyan, szívem és lelkem mélyéből mondom Tisztelendő püspök úr kérdésére, a Krisztus szavainak értelmére. »Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek adatik«, az ágostai hitvallásnak és annak Védelmének szavai szerint az úrvacsorájában Krisztus teste valósággal és

lényegileg jelen van, és adatik az élvezőknek.

Püspök: A Szeverinusz úr által felhozott bizonyítékra ezt felelem: Amit nyilatkozatában felhozott, azt az Istenben hívők nem tagadják, de a mi kérdésünkre érvül nem hozható fel. Tehát vagy más bizonyítékot hozzon elő nekem Uraságod, mellyel egyesíttessék az én kérdésem, vagy egyszerűen feleljen az úrvacsora szavaira.

Szeverinusz: Tisztelendő püspök úr megengedi a bizonyítást a maga és minden hívők nevében. De vajon megteszi-e ezt a magától feltett kérdésre, ítélik meg mások Krisztus tanításának szavaiból és az ágostai hitvallás kifejezéseiből. Azt a kívánságát illetőleg pedig, hogy a Krisztus szavaira feleljek, kérem tisztelendő urat, ne legyen terhére megmondani, hogy a szereztetés mely szavaira s mit feleljek?

Püspök: Az úrvacsora szereztetésének ezen szavaira: »Vegyétek, egyétek, ez az én testem, mely tiérettetek adatik.« Hogy pedig mit kelljen felelnie, Uraságod fontolja meg.

Szeverinusz: Először is hiszem és vallom lelkemből, hogy ezek a szavak a mindenható és igazságos Isten fiának, az ég és föld urának szavai, aki minden égi és földi hatalommal fel van ruházva. Azután az igazságos és mindenható Istennek a teljes írás szerint hinni kell, akár felfoghatjuk azt értelmünkkel, akár nem. Ugyanazon tántoríthatlan hittel állítom, hogy ezen szavakkal Krisztus azt akarja, hogy mindenek, akiknek mondja: »Vegyétek, egyétek, ez az én testem«, valósággal vegyék ezt a testet, amely érettünk halálra adatott, és a mindenható és mindenütt jelenvaló Istennek jobbjára felmagasztaltatott, amely test valóban igazi test, természetileg és lényegileg, s nem elnevezés, nem képlegesség.

Püspök: Felelek. Nem tett eleget Szeverinusz úr az én kérdésemnek, mivel kevéssel ez előtt az Isten egyházának nevében megengedettett, amit be akart bizonyítani, hogy tudniillik valósággal és lényegileg, nem névleg, sem valamely kifejezés szerint, sem jelképileg vétetik a Krisztus teste és valódi vére az úrvacsorában. De egyszerűen azt kérdeztem, amiről mondotta az úrvacsorában Krisztus: »Vegyétek, egyétek, ez az én testem«, mit nevezett a maga testének? a kenyeret-e, vagy önmagát, mivel hozzátette: »amely ti érettetek adatik«. Feleljen uraságod határozottan.

Szeverinusz: Felelek. Ami Tisztelendő püspök úr beszédének első részére tartozik, midőn azt mondja, hogy nem kapott kielégítő

feleletet, ismétlem az általam feljebb mondottakat, és ezek alapján ítéletet kérek. Ami a másikat illeti, ismét Tisztelendő úr állítja, hogy a mi már kétszer ismételt hitvallásunk igaz. Ami a harmadikat illeti, melyben kérdezi, mit nevez a szereztetés szavaiban Krisztus a maga testének, először az evangélisták szavaival felelek: »Vette Jézus a kenyeret« stb. Mivel az úrvacsora kenyéréről kinyilvánítja, hogy ez az ő teste, mint azt Pálnak I. Kor. 10. kijelentése bizonyítja, a kenyér, melyet megtörünk, vajon a Krisztus testének nem közlése-e? Mivel azonban elnevezése a kenyérré vonatkoztatva nem jelentheti a távollevő testnek a jelét vagy a puszta kenyeret, mely csak jelképileg lehet a Krisztus teste, tiltja ezt testének magától Krisztustól adott meghatározása, midőn ezt mondja: »Mely tiérettetek adatik«. Kétségtelen ugyanis a Krisztus kínszenvedésének történetéből, hogy sem a kenyér, sem a testnek jele, sem jelképes test, hanem igaz, természetes és valóságos, a szűz Máriától fogantatott test adatott értünk a halálra. És ugyanezt jelzi Pál, mikor nem egyszerűen azt mondja, »a kenyér Krisztus teste«, hanem hozzáteszi, hogy a kenyér a Krisztus testében való részesedés vagy osztályozódás, azaz a nyújtott és vett kenyérral az úrvacsora alkalmával valósággal nyújtatik és vétetik az élvezők által a Krisztusnak természetes teste, mely érettünk a halálra adatott.

Püspök: István uram! Kérdem, vajon te is úgy gondolkozol-e, mint Szeverinusz úr?

Thezmár István: Én Tisztelendő Szeverinusz úrral együtt hiszem először, hogy Krisztusnak éppen az a teste, mely a kereszten jelen volt, az a szent vacsorában is valósággal jelen van, és kiosztatik a Krisztus szavai szerint: »Ez az én testem, mely tiérettetek adatik«. Ami pedig a kenyérral való egyesülését illeti és a Krisztus testének a kenyérről való hirdetését, ugyanaz az én véleményem is, amit Pál apostol I. Kor. 1.10-ben kifejt és kinyilvánít, nevezetesen, hogy sem a kenyér maga nem test (ha ugyan a kenyér értünk nem töretik meg), sem a kenyér nem Krisztusnak a jelképes vagy szemlélhető teste, hanem a Krisztus teste a kenyérral együtt valósággal kiosztatik az élvezőknek.

Püspök: Hála legyen az Istennek és Krisztusnak! Elértünk oda, amit kérdeztem. Szeverinusz úr megerősítette Krisztus szavaival, hogy az úr vacsorájának kenyere az ő teste; és Krisztus szavainak ez az igazi értelme. De Thezmár uram Szeverinusz úrnak éppen ezen igaz feleletét nem helyeselte. Hogy mi okból tette? nem tudom. Tehát vigyázzanak, hogy okosabban

megfontolják Megváltónknak szavait, és úgy építsenek, hogy ne rontsanak a gyülekezet között. Az Isten ügyéről van szó, nem a saját magunkéről. Én mindezekhez jó lelkiismeretem szerint hozzájárulhatok.

*Szeverinusz: Már harmadszor helyesli püspök úr az én hitvallásomat, tehát vigyázzon, hogy ne támadja azt. De hogy mi az én nézetem és hitem, ítélje meg és nyilvánítsa ki, ne a hamis részletezés segélyével egyedül ezen mondatból: »a kenyér Krisztus teste«, hanem az én említett hitvallásomnak következő egész szövegéről, amit Krisztusnak és Pálnak szavaiból vettem. S ennek értelme az, hogy a kenyér neve alatt nem érthetem a távollevő test jelét vagy ünnepélyes kinyilatkoztatását, hanem a Krisztus testének igaz és valóságos jelenlétét a kenyérben, a kenyér alatt, vagy kenyérral együtt, amint a régi egyház tanította. Tehát Krisztus előadásában: »ez az én testem«, a mutató névmás (**ez**) nem a puszta kenyeret jelenti és mutatja, hanem egyszersmind Krisztusnak igazi és valóságos testét is jelenti, mivel Pál szerint »a kenyér Krisztus testében való részesülés (koinónia)«, vagy a közbenjáró Krisztus által rendelt kenyérral valósággal osztogatatik minden élvezőknek a Krisztus jelenlevő teste.*

Püspök: Aki ellentételekkel játszik, az az igazságot elhomályosítja. Nem így kell lenni az Isten eklézsiájában, hanem ily misztériumnál az igazságot el kell fogadnunk, az emberi vélekedést pedig el kell távolítanunk. Nem vagyunk mi magánál a Krisztusnál bölcsebbek, hogy azt mondhassuk: »Ez az én testem«, majd meg ezt mondjuk: »Nem ez az én testem«. Vajon építés-e ez? Beszéljünk tehát úgy, amint az igazság kívánja. Ne tekintsünk a mi ügyünkre, maradjunk a Krisztusénál. Min alapulnak tehát a mi istenes fáradozásaink az Isten fiának lelkével egyesülten? Ezen az igazságon: »Ez az én testem«. A kenyérről mondja Krisztus, nem valami másról. És az úrvacsorában valósággal vétetik Jézus Krisztus, és nem más azonkívül, aki a keresztfán függött, mivel ha nincs Krisztussal való részesülés, nincs együtturalkodás sem. Ez a mi hitvallásunk.

*Szeverinusz: Mi nem játszunk ellentétekkel. Mert mi az állító kifejezést oltalmazzuk: »Ez az én testem«; és nem a tagadást: ez nem test, hanem az én testemnek jele. És nem azt mondjuk, hogy egyedül a puszta kenyér a Krisztus teste, vagy hogy ezen szócskával („**ez**”) Krisztus csupán a tiszta kenyeret jelzi. Mert ezen szócska vagy mutató névmás („**ez**”) egyszersmind a kenyérben mutatja és jelenti azt, ami fődolog a vacsorában, tudniillik a*

Krisztusnak a testét, mely érettünk halálra adatott, Pál kinyilatkozása szerint. A kenyér, melyet megtörünk, vajon nem Krisztus testében való részesülés-e? Ez a mi hitvallásunk, mely Krisztus szereztetési szavaival és Pál kinyilatkoztatásával megegyezik.

Püspök: Megengedem, hogy a fentebb mondottakból ítéltessek meg, vajon méltán vádoltam-e én az urakat azzal, hogy ellentétekkel játszanak. Az úrvacsora kenyéréről azt mondani: ez az én testem, és ismét megengedni, hogy nem az, hanem a kenyérral, benne és alatta valóban jelen van a Krisztus teste - vajon nem ellentétek-e ezek? És mire való ez a sok kibúvás? Világosságot követelünk az Isten igéje körül, ki értheti a sok álokoskodást? Ragaszkodjunk az igazsághoz!

*Szeverinusz: Felelek. Igaz szabály minden ellentétéről, hogy szembeállítatnak azok ugyanarra a dologra, ugyanaz szerint, és ugyanazon tekintetből. Ugyanezt kell mondanunk a jelen vita ellentéteiről, amit említeni tetszik a Tisztelendő püspök úrnak. A kenyér Krisztus teste, és a kenyér nem a Krisztus teste, mert mindegyik tétel különböző módon értve lehet igaz, és igaz is. Mert az eklézsiának és az ágostai hitvallású teológusoknak feljebb már néhányszor kinyilatkoztatott kifejezése szerint igaz ez a tétel: »a kenyér Krisztus teste«, mivel Pál szerint a kenyérral mint egy látható dologgal kiosztatik és elfogadtatik a Krisztus teste. A kenyér - úgymond - melyet megtörünk, vajon nem a Krisztus testével való részesülés-e? Ugyanez a tanítás pedig nem igaz először a pápások értelmében, akik hozzákötik e kifejezéshez és az Úr szavaihoz az átlényegülést, azaz a kenyérnek átváltozását a Krisztus testévé oly módon, mint amilyen a víznek átváltozása a galileai Kánában borra és Mózes vesszőjének kígyóvá. Azután ugyanaz a tanítás hamis a helvét teológusoknak, Kálvinnak és másoknak véleménye szerint, kik a kenyér neve alatt csak a távollevő testnek jelét értik, ezen értelemben: »A kenyér Krisztus teste, azaz jegyzi vagy jelöli a távollevő Krisztus testét.« Mivel tehát a mi állításunkban és tagadásunkban különböző a vélemény, fel vagyunk mentve az ellenmondás és ellentét vádjától, amit szemünkre vet a Tisztelendő püspök úr. Ami pedig ezen szókat illeti: **»benne, alatta és vele«**, azok nem a mieink, hanem a régi egyházé, azé is, mely a papság előtt virágzott, ami bizonyítható az egyházi atyák irataiból. Alkalmaztatnak pedig ezek az ágostai hitvallású teológusok által a világos kifejezés kedvéért, hogy határozottan és ékesen megkülönböztessék a*

saját véleményüket mind a két téves felfogástól, mind a pápásokétól, akik eltüntetik a kenyeret az úrvacsorájából, mind a helvétákétól, akik ugyanazon úrvacsorájából eltávolítják a Krisztusnak igazi és valóságos testét. Azok a szócskák pedig jelzik, hogy az úrvacsora - eukharisztia - Irenaeus szerint két dolgon alapszik, földin, azaz a kenyéren, és égin, azaz a Krisztus testén stb. Ugyanez áll az úrvacsora másik részéről, azaz a pohárról és az Úrnak vérééről.

Püspök úr: Nem szöveget olvasunk, hanem az igazságot keressük, hogy ezen ellentétek egyesíthetők-e. Isten ígéje legyen a bíránk! Már nem az a vita tárgya, hogy a kenyér Krisztus teste-e, hanem az, hogy az úrvacsora kenyere nem a Krisztus teste. Hogy mily alapon mondom ezt a tagadó kifejezést, hivatkozom az igazi bíróra. A pápás átlényegülést nem fogadjuk el, mivel Istennek ígéje arról semmit sem bizonyít; ha vannak helvéták, kik az úrvacsorát a Krisztus testének jeléül említik, mi ezt az értelmet visszautasítjuk. Ami ezeket a szócskákat illeti: »benne, alatta és vele«, ezek Krisztus szavainak ellentmondanak. Az egyházi atyák írták ugyan, de Krisztust és az ő apostolait ezeknek elébe kell helyezniünk. Azt állítani, hogy Krisztus teste ott van a kenyérben, a kenyér alatt vagy a kenyérral együtt, gyengeségnek s nem mindenhatóságnak a jele.

Szeverinusz: Csudáljuk, hogy Tisztelendő püspök úr visszautasítja ezen tételeknek általunk való összekötését: A kenyér Krisztus teste, és a kenyér nem a Krisztus teste, noha ő maga azt erősíti. Mikor ugyanis azt mondja, hogy ő nem helyesli a pápás átlényegülést, ugyanaz, mintha mondaná, hogy ezen tétel: »a kenyér Krisztus teste«, egyértékűnek véve a pápások véleménye szerint, hamis. Hasonlóképpen midőn erősíti, hogy a helvétákat, akik azt állítják, hogy a kenyér a távollevő testnek a jele, nem kell helyeselni, ismét ugyanaz, mint ha kinyilatkoztatná, hogy az említett nyilatkozat a helvéták ezen véleménye szerint hamis. Hogy pedig ezen dologban a helvétákat semmi jogtalansággal nem illetjük, bizonyíthatjuk magának Zwinglinek szavaival. Ő pedig így beszél magáról könyvében, melynek címe Az üdvözülés segítsége: Hátra volt még - úgymond - egy nagy törekvés, hogy mintegy példával fejezzük ki azt, ami semmiféle hasonlattal ki nem fejezhető. Elkezdtünk tehát mindent meggondolni, mindent újra fontolóra venni, mindazáltal a példák közül semmi más nem ötlött szemünkbe, mint amit Commentarius című munkánkban előadtunk, vagy ami szemünkbe ötlött, azokhoz hasonló volt.

Miután pedig a 13-ik nap közeledett (igazat beszélek, annyira igazat, hogy bár eltitkolni akarnám, lelkiismeretem kényszerít kinyilvánítani, amit az Úr velem közlött, tudva, hogy mennyi sértésnek és gúnynak teszem ki magamat) midőn - mondom - április 13-ik napja érkezett, úgy tetszett, mintha álmomban nagy undorral újra vitatkoznám ellenfelemmel, és úgy elnémultam, hogy amit biztosan tudok, azt nem tudom kimondani, megtagadván nyelvem a szolgálatot, s ez a szorongás, amint néha éjjel a csalárd álmok szoktak velünk játszani (mert nem mást, mint álmot beszélek el, ami engem illet, ámbár nem semmiség, amit az álom által tanultam, Istennek legyen hála, akinek dicsőségére ezt elmondom) nagyon megzavarni látszott. Ekkor gépiesen látszott megjelenni az intő (vajon fekete volt-e vagy fehér, nem emlékezem, mert álmot beszélek), aki azt mondta: Miért nem feleled neki, ó gyáva, ami II. Mózes 2. 12-ben meg van írva: »Mert megjelenés volt, azaz, az Úrnak átmenetele.« Legott, amint ez a tünemény látszott, egyszerre felserkentem álmomból, és az ágyból kiugrottam, először is a LXX-es fordításban ezt a helyet mindenütt keresem, és arról az egész gyűlés előtt férfiúhoz illő módon beszélek. Ezt mondja Zwingli. Ugyanezen értelemben ír Kálvin is, a genfi helvéták 1555-ben kinyomatott hitvallásában. Akik - úgymond - az úrvacsorának ünnepélyes szavaiban: »ez az én testem, ez az én vérem« pontos, betűszerinti értelmet követelnek, amint mondják, azokat mint téves magyarázókat megvetjük. Mert vitán kívül állónak mondjuk, hogy jelképesen kell vennünk, midőn a kenyér és a bor annak lenni mondatik, amit jelez. Béza is a 231. kérdésre adott feleletben így szól: A jel a jelzetről nem mondható, kivéve csak névképzés (metonímia) útján, és azért az elsőrendű tétéleket szószerint jelzi (értsd a sakramentomi jelentésről, melyhez a kiszolgáltatás is mindig hozzá van kötve), a későbbieket pedig megengedő szóval mondja, hogy »ez a kenyér az én testem«, azaz ez a kenyér sakramentomilag jelöli az én testemet. Az én testem ez a kenyér, azaz, az én testemet sakramentomilag jelöli ezen kenyér. Így tanít Kálvin és Béza. Ami Tisztelendő püspök úr beszédének utolsó részét illeti, melyben visszautasítja a régiek által használt szavakat: »benne, alatta és vele«, és kijelenti, hogy e tekintetben magukat az egyházi atyákat sem kell követni, ismét csudálkozom, hogy noha Tisztelendőséged kevéssel ezelőtt az atyákra hivatkozott, és név szerint Augustinusra, aki ezen szavakkal élt is, minket, akik ugyanazok tekintélyére hivatkozunk, helytelenít. Mert Augustinus ezt mondja: Vegyétek ezt a kenyérben, ami a kereszten függött;

vegyétek ezt a pohárban, ami kifolyt a Krisztus oldalából. Az egyházi atyáknak ehhez hasonló értelmű más mondásait rövidség okáért mellőzöm.

Püspök: Felelek. Ha az átlényegülésről szóló pápás vélemény, ez az én testem, elvetjük, nem következik mindjárt, hogy nem engedjük meg, hogy az a Krisztus teste, sem hogy úgy áll a dolog, miként azok éreznek, kiket tanúbizonyságul idézett. Mert Krisztusnak, midőn azt állítja, hogy az ő teste a kenyér, inkább kell hinni neki, mint mások megszámlálhatlan bizonyítékainak. Ami pedig feleletének utolsó részét illeti, midőn a »benne« szócskáról Augustinus tekintélyére hivatkozott, másképp értette Augustinus a »benne« szócskát, s nem úgy, miképp maguk értik, a szavak kézzel fogható értelme szerint.

Szeverinusz: Tisztelendő püspök úr beszéde két részből áll. Ami az elsőt illeti, melyben azt mondja, hogy az ő állításából, melyben visszautasította a pápások és helvéták felfogását, nem következik, hogy ez a tétel is hazug: »ez az én testem«, nem tudom, hogy kivel harcol. Mert minden szóm szándékosan arra irányul, hogy az Úrnak ezen szavait hagyjuk meg eredeti és betűszerinti értelmében. Csudálom, hogy megváltoztatja a jelen vita álláspontját is, mely szól az egyház kifejezéséről: »A kenyér Krisztus teste«, és nem arról, mely magának Krisztusnak a kifejezése: »Ez az én testem«. Mert mindig az Isten fia új szövetségének szavaira támaszkodva, ezt a második kijelentést: »A kenyér Krisztus teste« amaz első szerint értjük, mely a Krisztus szereztetésének ígéje. Éspedig úgy értjük, hogy az ellenfelek hamis magyarázatai miatt ez szorul magyarázatra, mely a szereztetés ígéből van leszármaztatva, maguk a szereztetés ígéi pedig oly világosak, hogy semmi magyarázatra vagy támogatásra nem szorulnak, és e mellett életünk utolsó leheletéig megállunk, és meg akarunk maradni. Ami a másik részt illeti, Augustinust illetőleg csudálom, hogy ott is eltér Tisztelendőséged a tételtől. Mert a kérdés nem az volt, hogy Augustinus mily értelemben használja a »benne« szócskát, hanem hogy használja-e azt. Ez az, amit mi saját szavaival kimutatunk.

Püspök: Sőt a ti beszédetek nem következetes, mivel kevésse előbb mind állítólag, mind tagadólag védelmeztétek, amit az Isten egyházának tekintélye alapján nem tehattétek, és a kifejezés nem az Isten egyházáé. Micsoda kifejezést használhatna az Istennek egyháza, hogy a kenyér nem a Krisztus teste? Az világos, de a szavakban szörszálhasogatás

rejlük. Ami azokat a bizonyos szócskákat illeti, elfogadjuk, hogy azok latin szavak, az összes írók használták azokat, de az úrvacsoránál sem Krisztus nem használta, sem tanítványai. Tehát hatalmunkban áll elfogadni, vagy el nem fogadni. Méltatlanul vádoltak tehát bennünket következetlenséggel.

Szeverinusz: *Először is tagadjuk, sőt elvetjük, hogy mi ennek a tételnek: »A kenyér Krisztus teste«, mind állítását, mind tagadását ugyanazon tekintetből védelmeztük vagy védelmezzük, mely dologban mi szükség van a szavakra. A fentebb jegyzettek és mondtak elég világos bizonyítékot nyújtanak nekünk. Ami a »benne, alatta és vele« szócskákat illeti, kimutatható, hogy az írás is használja néha azokat, mint ezen kifejezésben: »E pohár az újszövetség az én vérem által« stb. De ezekről a szócskákról nem sokat vitatkozunk, akár éltek azokkal, akár nem (ámbár illő és vallásos dolog az Isten anyaszentegyházával egyezően beszélni, és az ő általa komoly megfontolás alapján, az Isten igéje szerint bevett szólás formákat vakmerően vissza nem utasítani), csak a mindenható és igaz Isten fia szövetségének szavai hagyassanak meg nekünk a saját betű szerinti értelmükben, amelyeket bizonyára egy teremtménynek sem lehet vagy kell megváltoztatni vagy eltörölni. És ugyanazt gondoljuk Pál kifejezéseiről és nyilatkozatairól, amelyeket nekünk okvetetlenül meg kell tartanunk, és azoktól nem kell eltérnünk az emberi magyarázatokhoz és felfogáshoz. Harmadszor, ami az egyház tagadó nyilatkozatát illeti: »a kenyér nem a Krisztus teste«, fentebb kimutattuk, hogy az, ha úgy használtatik, mint akár a pápások, akár a helvéták használják, igaz, amit maga püspök úr is visszautasítván, azon téves véleményeket tényleg megengedte és helybenhagyta.*

Püspök: *Bizonyára elég köznapi felelet ez. Azt kérdezem, mit jelent ez a kifejezés: »a kenyér nem Krisztus teste«?*

Szeverinusz: *Vajon köznapi-e a felelet? megítélhető részint éppen a felelet szavaiból, részint a fentebbi jegyzőkönyvekből. Ami pedig ezen tagadó kifejezést illeti: »a kenyér nem Krisztus teste«, ugyanazok a mi fentebbi jegyzőkönyveink bizonyítják, hogy a kenyér nem Krisztus teste, akár a pápások átlényegülése szerint, akár a helvéták képletes elnevezése szerint. Az egyháznak és az ágostai hitvallásnak értelme szerint, mely az úrvacsora szereztetésének szavaival összhangzásban van, sem nem mondtuk, sem nem mondjuk, hogy ez a tagadás igaz, sőt azt elvetjük és helytelenítjük, mint tévesét és hamisat.*

Püspök: *Csudálatos dolog, hogy az ember sem a saját szavaira nem emlékszik, sem nem bizonyít állhatatosan valamit, de ezek a könnyelmű lélek ismertetőjelei. Ha a fentebbieket olvassuk, mind a hármát azon módon találjuk, amint én forgattam a kutatást.*

Szeverinusz: *Mivel tisztelendő püspök úr a kezdetben mindkét fél által ajánlott magállapodás ellenére gyalázkodni kezd, éppen ezzel bizonyítja, hogy az igazság, amely az Isten ígéje, cserbenhagyta őt. Én a békesség kedvéért nem viszonozom a gyalázkodást gyalázkodással, hanem rábízom az ítéletet az egyházra és magára az Istenre, s ismételten hivatkozom a mindkét részről vezetett jegyzőkönyvekre, s kérem, hogy a kegyesek nem előítéletből, hanem Isten félelmében állapítsák meg, hogy mit kell tartani a tudományról és értelemről, mind az enyimről és más, velem együtt gondolkodókéról, mind éppen a Tisztelendő püspök úréről.*

Püspök: *Méltán nevezhetnek gyalázkodónak, ha az általa fentebb elmondottak meg nem cáfolják éppen saját magát.*

Szeverinusz: *Már rábíztuk az ítéletet Istenre és az összes kegyes emberekre.*

Ezzel az első napi hitvita véget ért.

Püspök úr eltávozása után, a következő napon hozzákapcsoltattak némely tekintélyes tanúknak aláírásai:

Nádasdy Ferenc

Reczés János csepregi lelkész

Samarjai Vidos Lénárd sárvári lelkész

Tethényi Imre cenki lelkész

Muraközi György pulyai lelkész

Báthai István kőszegi lelkész

Thokoics György csepregi lelkész a hosszú soron

Elöttem, Dragoni Gáspár, a rohonci magyarok és horvátok méltatlan lelkipásztora előtt tétettek a fentebbi nyilatkozatok

Komári Péter, most szakonyi lelkész

Thesmár István szentkereszti lelkész

Alsólendvai Péter horpácsi lelkész

Buphen Amandusz bizonyítom, hogy ezen hitvita megtartatott, és híven vétetett fel a jegyzőkönyv

Pythiraeus Gergely kőhalmi lelkész

Szegedi András újkéri lelkész.”

Hogy ezeken kívül kik voltak jelen a hitvitán? - nincs róla említés téve a könyvecskében; a hitvita további lefolyásáról Horváth Gergely még ezeket jegyezte fel:

„Mikor Nádasdy úr látta, hogy a püspök a hitvitában előbbre jutni nem akar, és tudta, hogy közel van már a délutáni négy óra, ameddig a hitvita folyvást tartott evés nélkül: kérte a püspököt, hogy maradjon ott másnapra is, folytassa a hitvitát, és a többi lelkész urakkal való magántanácskozás útján az Isten ígéjével megegyező egyetértést eszközölje. Miután a püspököt nagy nehezen rávette a maradásra, és a jegyzőkönyveket Nádasdy úr magához vette, mindnyájan Nádasdy úrnál étkeztek. Másnap, azaz június 3-án reggel 5 órakor ismét a templomban jöttek össze. Ott a püspök éneklés alatt a templomból kijövén és egyenesen eltávozni akarván, Nádasdy úr és a magyar lelkészek küldötteinek kérelmére visszatért a templomba. Ekkor Nádasdy úr arra kérte, hogy az első napon félbeszakított hitvitát barátságosan folytassa tovább a püspök úr. A püspök azonban különféle kérdésekkel, melyeket részint magyar, részint latin nyelven tett, az időt eltöltvén, a hitvitát Szeverinusz úrral jegyzőkönyv mellett folytatni vonakodott. Azon kérdések, mivel jegyzőkönyvbe nem vétettek fel, hogy valakinek a rágalmazásra ok ne adassék, mind a kérdések, mind a feleletek, melyeket azokra latin vagy magyar nyelven adtak, már hallgatással mellőztetnek. De az mindenestre megemlítésre méltó, hogy midőn Horváth Gergely a püspök úrtól magyarul kérdezte volna, hogy miért tagadja azt, amit előző napon már megengedett, a püspök tudni akarta, hogy mi az. Erre Horváth Gergely így felelt: Tagadod, hogy minden úrvacsorával élő Krisztus valóságos testét és vérét veszi az úrvacsorájában, holott tegnap a jegyzőkönyvbe engedted venni. Ámde erre a püspök azt felelte: Ha megengedtem, kérem, törjék ki a nyakamat, Horváth Gergely pedig állítását bizonyítani akarván, megjegyezte, hogy nem nyaktörést, hanem először megtérést kíván a püspöknek. Azután kivévén Nádasdy úr kezéből a jegyzőkönyvet, melyet egész terjedelmében magának a püspöknek András fia írt, felolvasta Szeverinusz úr nyilatkozatát, mely így kezdődik: »Bármilyen legyen is itt a földön kiszolgáltatót úrvacsorájában, az ő lényege minden élvezőknek nyújtatik« stb. Azután a püspöknek ezen bizonyításra adott válaszát, mely így hangzik: »A Szeverinusz úr által felhozott bizonyítékra ezt felelem: Amit nyilatkozatában felhozott, azt az Istenben hívők nem tagadják« stb. Ezt azért említi fel, hogy mily

hasznos dolog a vitás tételeknek jegyzőkönyvbe való feljegyzése, nehogy ami egyszer mondva volt, végre nem mondottként tagadni lehessen, bárki megnézheti és követheti. Végre a püspök a hitvitát tovább folytatni nem akarván, és hallván, hogy egyes kérdéseit azon tárgyról szóló, az Isten ígéből vett feleletekkel, azon nyelven, melyen azokat tette, megcáfolják, nagy haragra gerjedt, és annyira felindult, hogy az egész gyülekezetet otthagyván, fiával együtt a templomból méltatlankodva eltávozott.

Ezt látván Nádasdy úr előbb maga tiltakozott az ellen magyar nyelven, melyet Őnagyságának tanácsosa, az említett Gábor úr latinul ily értelemben ismételt: Szerfelett fáj az én Tekintetes és Nagyságos uramnak, hogy az elkezdett hitvitát folytatni nem lehetett, és a vallási vitás kérdéseket igazságos egységre és egyetértésre juttatni nem lehetett. De Isten és minden kegyesek előtt tiltakozik, nem őrajta múlt, hogy az egymástól elidegenedett lelkek barátságos egyetértéssel Isten ígéje szerint nem egyesültek, mert minden, a Szentírásban erre nézve megengedett módot megkísértett Őnagysága. Most pedig, mivel Beythe úrnak eljárásával, mint mindnyájan látják, ezen dicséretes dolog megzavartatott, nem akarja Őnagysága a maga lelkiismeretét másnak kevéssé érett meggyőződéséhez kötni. Azért Őnagysága a saját birtokain levő egyházak minden lelkészeit összehívja, és arra törekszik, hogy az ágostai hitvallással, mely az Isten ígéje által eléggé meg van erősítve, egyetértsenek, és arról vallást tegyenek. Akik pedig nem akarnának így cselekedni, sem magából az Isten ígéből nekik nyújtott utasítást elfogadni nem akarják, azokat Őnagysága a maga birtokain tovább nem tűri. Reményli Őnagysága, hogy ezen kegyes munkájában Isten kegyelmesen vele lesz a maga segítségével. Köszönetet mond továbbá Szeverinusz úrnak és a többieknek, akik részint jelenlétükkel, részint előszóval a rendezett hitvitát előmozdítani törekedtek. Azoknak sok szerencsét kíván, és biztosítja őket Őnagysága kegyes jóindulatáról.

Gábor úrnak ezen beszédét Horváth Gergely a többiek nevében, akik vele voltak és a maga nevében röviden folytatta: Buzgón kérte a többi magyar lelkész urakat, hogy mellőzvé az emberi észnek tetsző nézeteket, amelyek, hogy az Isten ígéjével szemben mit érnek, eléggé kitűnik jelen hitvitából is - egyedül Isten ígéhez ragaszkodjanak, mely a szóban forgó tárgyról szól. Erre mindnyájunkat méltán indíthat egyrésztől éppen magának

Krisztusnak az igazi szabadságról szóló ígérete (Ján. 8.), másrésről az utolsó napon tartandó rettenetes ítélettel való fenyegetés. (Ján. 12.)

Ezek ily módon befejeztetvén, Nádasdy úr kérte az egyházaknak jelenlevő lelkészeit, hogy a felvett két jegyzőkönyv alá bizonyságul neveiket írják oda. Miután ez megtörtént, az egyik jegyzőkönyvet, amelyet éppen Beythe István úrnak fia, András saját kezével írt, magához vette. Ebből másoltuk le éppen ezt a hitvitát is. Most már használhatja ezen feljegyzést a kegyes és egyedül az Isten ígétéhez ragaszkodó keresztyén lélek haszonnal.

Az Urat pedig kérem, hogy ígétével mint pörölllyel törje meg a mi szíveink kemény kőszikláját, és változtassa alkalmatos földdé, mely az Isten ígétének magvát ez életben hasznosan befogadva, a Krisztus által amaz örök életnek örökségébe mindnyájan átültethessük. Ámen, Ámen.”

Vége a csepregi hitvita történetének.

A csepregi hitvita lefolyását ismertető könyvecskében ezután még két levelet találunk. Egyik Fáber Tamás bártfai iskolaigazgató levele az olvasóhoz, a másik Luthernek 1544. április 21-én Wittenbergből kelt, az eperjesi és vidékebeli lelkészekhez intézett levele, melyben tudatja, hogy nagyon csudálkozik azon, amit Dévai felől írtak neki, hogy az úrvacsoratanban Kálvint követi, mert azt a tudományt nem tőlük tanulta.

Horváth Gergelynek a csepregi hitvita lefolyását ismertető tudósítása magyar fordítását egész terjedelmében felvettem, egyrésről azért, mert a tényállással való megegyezését nagyon hangsúlyozza, s ez arról az eddig ismert legteljesebb feljegyzés; másrésről azért, hogy ezt a hitvitát eddig ilyen részletesen még nem tárgyalták, de mikor ezt szükségesnek tartottam, az ellenkező fél érveit is be kell mutatnom. A többször említett Igaz mentségben erre vonatkozólag így válaszol Beythe:

„Ahol azt írjátok, hogy (az) 1591. esztendőben tisztetek szerint emlékeztettétek Beythe Istvánt az elébbi egyezsége, aminthogy ő az egyezésben soha ellentartó nem volt, azonképpen nem is emlékezik reá, hogy egyenetlenségekre okot adott volna... Csepregre gyűlést tétetétek, elméne az napra Beythe István. Horváth Gergelyt mind Szeverinuszával és az ő pártjával ott találó. Valamennyien voltának, kedvezésért-e, miért-e, egy sem állá mellé, hanem ő maga szegény másfél egész nap felele nekik. Ha a bolondság kellett kedvüknek, miért nem

küldték ki közülük, jókedvvel ott hagyta volna őket. Ott is tudjátok, hogy ő maguk a vetélkedő jámborok meghasonlanak. Egyik azt monda, hogy a kenyér a Krisztus urunk teste; másik pedig, hogy alatta vagyon. De tinéktek nem fér az Isten igazsága fejetekbe, mert megvakított az Isten ítélete bennetek. Hogyha nem akartatok hinni az igazságnak, higgyetek a hamisságnak. Mert Isten reátok haragudott, még csak vakságotokat sem engedi megtudnotok, noha tudományotok ilyen igen nagyon hánykolódik bennetek.

A magatok kívánságának hagyattatok. Ezek után két nótáriust választátok, egyiket a Beythe fiát, másikat egy ifjút. Amit mindkét felől szólottak, megírták, úgy tetszik, egyik fele e mai napig jelen vagyon. De hogy látá Beythe István, hogy háborúra, nem az isteni szeretetre igyekeztek, megmondó előttetek, hogy soha csak egy gyűlésnek sem volt jó vége. Búcsut vévén töletek, kiméne. Azt költetek utána, hogy haragjában és azon való szégyenletében ment el, hogy meggyőztetek, hiszen bizonyoságot teszen az írás, senki kedvéért nem hazudik. Még akkor, nemes prédikátor uraim, mindnyájan magatoknak maradtatok, és ostyapártiakká lettetek. Jobballottátok az egy cipót és a pohár bort az Úristennek tiszta és fürtelem nélkül való beszédénél. Itt a ti atyafiúi szeretetből való beszélésteik méreggégé változék... Még nagyobb lön, fölméne Horváth Gergely Szeverinuszával, ott azt szerzek Beythe István ellen, valamit akarának; Bártfán-e, vagy hol kinyomtaták, és a maguk szégyenére kiadák, kit tud az Isten, hogy hamis, mert magatok vagytok bizonyságok, még éltek sokan, hogy az igazságot meg nem győzték, hanem ők győzettek meg az igazságtul.”

Ennyit mond Beythe a csepregi hitvitáról, s ebben Horváth Gergely leírásának hitelességét tagadja, ám ezt a tagadást Horváthnak csupán a második napi vitatkozásról mondott azon szavaira vonatkoztathatjuk, midőn azt írta, hogy Beythe a hitvitát nem akarta tovább folytatni, mert kérdéseit megcáfolták, s emiatti haragjában távozott el fiával együtt a templomból. Ezt visszautasítja, s nem ismeri el, hogy legyőzték volna, s itt hivatkozott az *Igaz mentség* írásakor még élt és a hitvitán jelen volt sok bizonyságokra.

Tagadhatatlan, hogy mikor Beythe Krisztusnak az úrvacsorában való jelenlétét válaszában elismerte, de ha a kenyér és bornak a Krisztus testévé és vérévé való átváltozását és Krisztusnak az úrvacsora kenyerével, vagy

benne vagy felette való testi jelenlétét és az úrvacsorában való testi kiosztását tagadta is, még mindig joggal vallhatta magát az egyezés megtartójának, mert ez a vélemény az ágostai hitvallásnak Melanchton-féle módosításával megegyezett, melyet hazánkban is követtek, bevettek és aláírtak,¹ s mint Pázmány is bizonyítja,² *ezt a hitvallást két kézzel kapták az atyafiak, és (az) 1580. esztendeig ezt tartották, ennek hirdetésére esküdtették tanítóikat. De valamint külföldön, úgy hazánkban is titkos kálvinistasággal vádolták ezután azokat, akik a Melanchton szellemű hitvallásgyűjteményt elfogadták, s ennek elnyomására, illetőleg a lutheri igazhitűség megmutatására itt is az Andreas és társai által írt Egyezés könyvének aláírását követelték. Erre céloz Nádasdy is a berekesztő beszédben, s előre kijelenti, hogy aki alá nem írja, azt jószágaiban nem tűri meg.*

A hitvita tehát véget ért anélkül, hogy az eltérő véleményűeket egymáshoz közelebb hozta volna, sőt a Nádasdy kijelentése jelezte, hogy ha kell, kényszert is alkalmaz, s ez egyszersmind a hitvita célját is híven visszatükrözi. Szemükre is veti Beythe Reczésének, hogy³ jóllehet ő sohasem halogatta *„a ti javatokra való dolgot, de uratoknál árulkodástokkal meggyűlöltetetek, jámbor szolgálatját eretnekségnek magyarázatok, hamis gondolatokkal, mert ítéletet felőle tenni nem hogy akkor, de most sem tudtok, és hív munkájáért a keresztyénségben megpellengéztetek. Hogy semmint őmiatta uratok a keresztyén gyülekezetet háborgassa, inkább mind tiszt nélkül és szolgálatotok nélkül akart lenni. Ez bizony igaz.”*

Egyelőre azonban minden maradt úgy, amint volt. Beythének még 1593. szeptember 2-ről kelt leveléből is azt látjuk, hogy Nádasdy nem hajtotta végre azon szándékát, mellyel a csepregi hitvita végén fenyegetődött, mert nemcsak együtt tanácskoztak, hanem mint püspök az ügyeket tovább is vezette. Arra kéri ugyanis hivatkozott levelében Nádasdy titkárát, Szentgyörgyi Gábort, hogy bizonyos Wolmár nevű egyén részére eszközöljön ki a grófi uradalomban valahol lelkészi vagy tanítói állomást, ahova már egy alkalommal meg is hívták, s kéri ezt az Isten dicsőségére való tekintetből és

¹ *Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 1903. évf.

² *Hoedegus, isteni igazságra vezérlő Kalauz* 1613. évi kiadás 350. lap.

³ *Igaz mentség* 6. levél.

azon fenyegető veszélyek miatt, melyek között az egyház lebeg, s megemlíti, hogy ez a Wolmár ugyanaz, kinek beszédét gyűlésükben Szentgyörgyi is hallotta.¹ Nincs semmi adatunk arra vonatkozólag, hogy a csepregi hitvitán nyilvánosan kitűnt hitelvi különbség miatt 1595-ig valami olyan kezdeményezés történt volna, mely a Beythétől való elszakadást s a vele nem tartóknak külön egyházkerületté alakítását sürgette volna.

Ám Reczés János nem hagyta abban a dolgot. Mint Soós János lósi lelkésznek 1595. augusztus 21-én kelt leveléből kitűnik,² jóllehet senki sem bízta meg azzal, hogy az esperesek tudta nélkül gyűlést hívjon össze, mégis Hegyfaluba hívja őket az *Egyezés könyvének* aláírására, hivatkozik a vépi gyűlésre, melyen úgy határoztak, hogy míg Nádasdy haza nem jön,³ addig nem bolygatják ezt a dolgot, mert az is jó keresztyén, és az egyezséget akarja, nem a szakadást. Ezzel a gyűléssel minden egyenetlenségnek és szakadásnak okozója Reczés lesz, aki egy coetusból kettőt akar csinálni. De Reczés, úgy látszik, semmit nem adott ezen figyelmeztetésre, hanem még a vépi gyűlésből egy káromló levelet küldött Beythének, melyre az választ nem írt, hanem csak bűneiket számlálta elő, és hamis hitükre emlékeztette, mert azzal tiszte szerint tartozott.⁴ Úgy látszik, csak élesztette a tüzet azon körülmény, hogy Beythe 1595/1596-ban az egyházak látogatására Reczést kibocsátotta, mert ő ezen alkalmat felhasználta arra, hogy a lelkészekkel aláírassa az *Egyezés könyvét*. De ez sem ment minden nehézség nélkül, mert ha később aláírták is, a keresztyén szabadság megsértését látták az arra való kényszerítésben. Kincses Pál kőszegi lelkész nyíltan ki is fejezte ezt 1596. március 11-én Reczéshez küldött levelében:⁵ „*Vettem eszemben, ellenem felgerjedett haragját kegyelmednek, kinek nem kellene lenni. Mert kész vagyok mindenkor az egyezésre és békességre, sőt szolgálatra is, amiben tudok szolgálni kegyelmednek.* A könyv alá való subscribálásra pedig nem kényszeríthet senki,

¹ „*Wolmarius ille cuius oratiunculam Vestra Dominatio in synodo nostra audiverat.*” Fabó: Beythe élete 54. 1.

² Uo. 55. 1.

³ A török háborúban volt. Szalay László: *Magyarország története* 390. 1.

⁴ *Igaz mentség.* 6. levél

⁵ Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára. Fol. Lat. 2077.

hanem ha valaki kételkedik bennem, vegye elő az én vallásomat tőlem, és kész vagyok előadni szent Péter mondása szerint. (I. Pét. 3. 15.) Tisztelem és becsülöm az úr önnagyságát,¹ de Önnagysága sem kényszeríthette volna kegyelmeteket, hanem akiben kételkedett, vetett volna számot vele Önnagysága, és így a szétszakadás nem lett volna közöttünk. Mindazonáltal, amit énvelem ér kegyelmed, kész vagyok törekedni benne, hogyha egyezségnek kell lenni, legyen.”

De a kőszegi lelkész nem egyedül volt, aki Reczésék eljárását helytelenítette. Soós János lósi lelkész is vele tartott, s 1595. márc. 18-ról írja neki: „Hírt semmit, jó Pál uram, nem írhatok, hanem a vislálók ma mennek ki Csepregből visitálni. Először is Andreas Budaeushoz mennek, valamint állja meg a sárt. Téthényi Imre² és Dániel igen bánják, hogy az írást tették a quaestiók alá, bizony hogy én is igen pirongatom őket”³. Meg is nyerte érte az elfogultak kárhozható ítéletét, de ő ezzel nem sokat törődött, a régi jó békesség helyreállításán munkálkodott tovább is. Mind a két rész érzékenységét jellemzi ugyancsak Kincses Pálnak ezen évi március 29-ről Soós Jánoshoz írt levele, mely egyúttal bizonyíték arra vonatkozólag is, hogy az agg Beythével az összeköttetést még mindig fenntartották. Íme a levél⁴: „Fitos Lénárt⁵ biztonnyal írta Zrínyi uram önnagysága ispánjának, hogy pribékké lettél, jó uram. Ha nem hiszed, hogy pribék vagy, ihon a levélnek a mása. Tégy róla, ha bánod. Mindazonáltal más bizodalمام vagyon kegyelmed felől mindaddig, míg amoda nem subscribálsz, ahova nem illik, s nem méltó. Várom vala Újvárról hozzám kegyelmeteket, jeles halakat is készítettem vala bizony reá. De nem jöve erre kegyelmetek, kit bizony igen bántam. Hétfőn csak előttem szaladtatok el Bükkről, kin is igen bánkódtam... Ím egy éneket küldöttem kegyelmednek, énnekem is ugyan hozták, kegyelmed vegye jó néven tőlem.” Ez az ének bizonyára A Csepregi Synatról, ott a praedikátorok között való meghasonlásról című históriás ének volt, melynek két végső versszaka szerint:

¹ Nádasdyt érti.

² Cenki lelkész.

³ Levele a Magyar Nemzeti Múzeum említett gyűjteményében.

⁴ Ugyanott.

⁵ Sárvári lelkész.

*„Ez éneket szerzek Nádasdy jószágában,
Kik prédikátorok valánk jószágában,
De az igasságért valánk búcsúztatásban,
Isten hozzád immár én jó Nádasdy uram.*

*Irnak vala ekkor kilenczvenhatodikban,
Mikor mind e dolgok lönek az országban,
Kin a keresztyének kik vannak ez országban,
Vannak nagy keserves bánatban és sírásban.”¹*

Siratták a mi szegény eklézsiánk állapotját a sok eláradott botránykozások és egyenetlenségek miatt, és kenyeret kérő családjukat. Nem ok nélkül veti szemére Kincses Pál Reczésnek, amiért az április 2-ára Kőszegre kitűzött egyházlátogatást nem tartotta meg, hogy beszámíthatatlan állapotban volt, mikor levelét írta, s másnap az nem jutott eszébe, majd figyelmezteti *ama meszlényi zsinatban végeztetett VI. kánonra, hogy ha megegyesülhetnek Isten által, aki minemű helyet érdemel, mindennek olyan adatik,*² de ha egy vagy két ember aláírt ez *Egyezés könyvének*, ő is aláír, majd április 10-én azt írja neki,³ hogy a köztük levő botránykoztatás, pártütés mind a két résznek fáj, s az egész országban nincs oly keresztyén, a pápásokat kivéve, akinek szíve ne fájna rajta, de ha meg kell lenni, ő aláír, Reczést és Nádasdyt kész külön-külön megkövetni, *„még kegyelmetek a mieink, mi még kegyelmeteké vagyunk”*.

Ez valószínűen a fentebb említett, meszlényi zsinaton hozott határozatra vonatkozik. Hogy mi volt ennek a tartalma? - fájdalom, nem tudjuk, de hogy valami egyezményre lépett itt a két fél, mégpedig a területi viszonyokra és az egyházkormányzásra vonatkozólag olyformán, hogy az *Egyezés könyvét* elfogadókat Beythe nem látogatja, hanem csak a hasonló hittani állásponton levő esperesek, abból következik, hogy az említett kézirat szerint az ág. hitv. ev. egyházaknak nem volt külön püspöke, de az elszakadt jegyzőkönyvből 1607-ig több esperes és lelkész

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum *Collectanea ad historiam ecclesiasticam protestantium in Hungaria* című kéziratgyűjteményéből.

² Fabó: Idézett mű 61. l. közli Kincses Pál eredeti levelét.

³ Magyar Nemzeti Múzeum Fol. Lat. 2077. l.

nevét meg lehet állapítani, s a konzisztóriumhoz csupán azon egyházak tartoztak, amelyek Sopron és Vas vármegyében feküdtek, mint a jegyzőkönyvekben levő feljegyzés tanúsítja. A Zala vármegyei egyházak csak később csatoltattak ehhez. Nyilván kitűnik ez az 1630. évi június 5-iki csepregi zsinat leírásából, lásd mégis *Concordiam Meszlenianam Anno 1595*. Míg valamely szerencsés kutató ezt a meszlényi egyezséget fel nem találja, a különválás okait teljesen feltárni nem lehet.

Azonban nem sokáig mondták el ezt egymásról. Reczés gyűjtötte az aláírásokat, s nem járt a Beythe gyűlésére, holott ez még mindig az egyezés helyreállításán munkálkodott; az említett meszlényi zsinat ma ismeretlen határozatára való előbbi hivatkozás is e mellett szól, s midőn 1597 elején végre gyűlést hirdetett, Reczés és pártja nem jelentek meg azon, hanem Hegyfaluban megtartott összejövetelükről egy gyalázó, goromba levelet küldtek a vépi zsinatra, melyre Beythéék elhatározták, hogy válaszolnak, de az egyesülés reményét még mindig nem adták fel, legalább Beythe András esperes 1597. március 6-án kelt, Reczés, Thokoics és Klaszekovics esperesekhez küldött levelének végén erre ismét felhívta őket: *„Ha szíveitek szerint törekedtek”* -ügymond - *„az egyház egységére, ha ezen felyül az igazi kegyesség barátai vagytok, jöjjetek a világosságra, ne rejtőzzetek el, mint eddig. Mert mindenki, aki rosszat cselekszik, gyűlöli a világosságot, és nem jön a világosságra, hogy a maga tettei szembeötlők ne legyenek: jöjjetek azért, és jelenjete meg. Ím zsinatot hirdettünk folyó március 18-ra Rohoncra, tárgyaljunk ott komolyan az egyház dolgáról, megláthatjátok, melyiket keressük, jelesen Istenét, kinek dicsősége bizonyára szemeink előtt van, melyért készek vagyunk a tűzhalált és száműzetést elszenvedni. De ti pillanatnyi haszonért megtagadtátok a hitet, és megsértettétek a lelkiismeretet. Menjete a samaraktól az ökrökhöz, de én nem akarom, hogy ti arra hivatkozzatok: *αρθος ερα* (Ő mondta). Feleljete, amit akartok. Tudom, hogy ti nem tudtok jól beszélni. De tudjátok meg, hogy szíveiteknek gondolatai nemsokára felfedeztetnek, hacsak azt megelőzni nem igyekeztek. Az Isten, ha meg akartok térni, térítsen meg titeket, felejtse el a ti vétkeiteket, és könyörüljön rajtatok.”*¹

¹ Fabó A.: *Beythe élete* 67. lapján közli az eredeti levelet.

Ezen rohonci zsinaton olvashatta fel Beythe azon hitvallását, melyet *Confessio fidei Németújváriensis certis comprehensa articulis 1597* cím alatt szoktak említeni, de amelynek ma egy példányát sem ismerjük, de Pázmány említi,¹ s mivel idézeteit magyarul közli, csak a címlap lehetett latin. Ebből azt a kis töredéket, amit a híres ellenfél megmentett az enyészettől, im itt átveszem: „*A mi magyar kálvinistáink abban a hitvallásban, melyet a Beythe István zászlója alatt csatázó prédikátorok 1597-ben nyomtatának Német-Újvárban, megvallják, hogy: a Szent Lélek, mindörökké származik az atyától és fiútól (l. Articulus²)... Közönségesen azért, vagy kívánság, vagy gondolat, vagy cselekedet legyen, Isten előtt elvetett dolognak, örök halálra kötelezőnek mondja ez írás, ha az Isten az ő fia érdeméért meg nem bocsátja. (7. Art.)³ Az igazság sem a törvénynek teljesítéséből, melyre egy ember sem elég, sem valaki jámborságából, amely Istennél nem kellemetes, mert tökéletlen, nem adatik. (9. Art.)⁴ A bűnnek érdeme, vagy jutalma, vagy nagy, vagy kicsiny: a halál.⁵ De az Úr Isten szerető fiának érdemes voltából mindeneket kegyelmébe fogad, üdvözít, örök élettel ajándékozik, minden érdemnek és jó cselekedetnek kivülről. (10. Art.)⁶ Ajándékon az Úristen minden embert kegyelmébe fogad, és üdvözít, minden érdem vagy cselekedet nélkül. (Art. 10.)⁷”*

De ugyanezen évben egy körülmény nagyon elmérgesítette a kisebbséget, mely az elvek feletti harcot a személyeskedés terére vitte át. Értem azon „*bakbüzű fűzfa verseket*”,⁸ melyek *Encomium ubiquisticum* cím alatt szintén 1597-ben Németújváron adattak ki, melynek példányaiból ma egy sem ismeretes, de Pázmány közli belőle a Thokoics György, Politoris János, a sárvári Fitos Lénárt, Hegyfalui Miklós, Kevi Dániel, Klaszekovics István, Benkóczi Mihály és Budai Andrásról írtakat. Mindenki azt hitte, még Pázmány is azt hirdette később is, hogy a verseket Beythe István írta. A gyanút és egyszersmind a vádat már az *Igaz mentség* visszautasítja:⁹ „*Komédiátokat nem ő írta, sem ő hírével nem*

¹ Kalauz 1613. évi kiadás.

² Uo. 387. l.

^{3 4} Uo. 203. l.

^{5 6 7} Uo. 204., 212. l.

⁸ Uo. 221. l.

⁹ 6. levél

költ, hanem csak aki igaz, azt írta; nem kellett néki a gyermeki játék.” Pázmány könyvének főiskolai könyvtárunkban levő példányába egykorú kéz ezt írta a versek mellé: „Ezek a személyek lutheránus prédikátorok voltak, de ezekért a versekért mikor haragudván kívánnák, hogy fejükre rakja ezen hamis híreket, magát a püspök menté, hogy nem az ő versei, aminthogy nem is azok voltak, hanem Beythe Andrásé, kiért őtet előfognán, vissza kellé hazudni verseit, és meg kellett sírva mindezeket a személyeket követni, mely követésben némely lutheránus urak is voltak jelen.” Erre vonatkozólag írja Nádasdy 1597. december 19-én Reczés és Thokoics espereseknek, hogy válaszoljanak Beythe azon levelére, melyben nem az ellenkező hitcikkekről való kegyes és barátságos beszélgetésre, hanem a civakodások és gáncsolódások elhárítására ajánlja magát.¹ Még 1598. január 25-iki levelében is arra kéri Beythe Nádasdyt, hogy állítsa helyre az egyház feldúlt békéjét, a szakadásnak nem ő, hanem a dicsvágyó Reczés az oka,² de annyira elmérgesedett már ez a kérdés, különösen a személyeskedések miatt, hogy a jobb érzésűek által forrón óhajtott békességet többé helyreállítani nem lehetett.

Ahelyett ugyanis, hogy Beythe András esperes előbb említett meghívására a rohonci gyűlésre elmentek volna, kiadták 1598-ban a *Formula Concordiae* magyar fordítását,³ s annak előszavában meggyalázták az egyházak nagy többsége által még mindig tisztelt püspököt, aki ugyan már 1595-ben lemondott tisztségéről, de azt nem fogadták el. Nádasdy még 1598-ban is püspöknek címezi őt, de mivel látta Beythe, hogy az *Egyezés könyvét* aláírókkal az egyházi közösséget fenntartani nem lehet, sem azt nem akadályozhatja meg, hogy ki ne váljanak, s külön ne szervezkedjenek, most említett levelében önérzettel tudatja a gróffal, hogy ő ugyan

¹ Magyar Nemzeti Múzeum Fol. Lat. 2077.

² Fabó: I. mű 70. l. közli az eredeti levelet.

³ Teljes címe: *Summája azoknak az articulusoknak, kikről vélekedések támadtanak az augustana Confession való tanítók között és akik ez következő írásban, mely az egyességnek könyvéből magyar nyelven irattatott Isten igéinek tanítása szerint és a hitnek egyenlő folyása szerint isteni félelemmel megmagyaráztattanak.* Keresztur, 1598. Egyetlen példánya a kassai püspöki könyvtárban, melyet Récsey Viktor úr szívességéből használtam.

mindig a békességre törekedett, egyháza érdekében minden kötelességét pontosan teljesítette, s bizonyára többet tett az egyház közjavanak előmozdítására úgy az iskolában való tanításával, mint az Isten anyaszentegyházában való igehirdetésével, mint ellenfelei: de vitatkozni többé hozzájuk nem megy, mert támadó fél és bíró egy személyben senki nem lehet. Belenyugszik tehát az elkerülhetetlenbe: újtukra bocsátó, akiket tartóztatni nem lehetett.¹ Reczés és pártja hozzáfogott a szervezkedéshez. Az 1598-ban Keresztúron kiadott *Egyezség könyve* záradékául kinyomatták azoknak a névsorát, akik azt még 1596-ban aláírták. Számuk elég tekintélyes, 78-ra megy,² de a 18. helyen aláírt Soós János lelkész 1598. augusztus 25-iki leveléből látjuk, hogy voltak köztük, akik Beythével még mindig fenntartották az összeköttetést, s az óhajtott egyezség létrejövetelén munkálkodtak, éppen azért fakad ki Reczés ellen, hogy azzal rágalmazza, miért ment be Meszlénybe a Beythe gyűlésébe, s kéri Klaszekovics István esperesét, hogy intse meg

¹ A Nádasdyhoz írt levelet közölte Fabó: I. mű, 69-71. l.

² Sequuntur nomina eorum, qui libro Concordiae, in eodemque contentae huic Epitomae, praemisso solenni iuramento Anno 1596. subscripserunt: Joannes Reczés senior, Georgius Tokoitch senior, Stephanus Klaszekovith senior, Leonhardus S. Vidos senior, Georgius Muraközi, Ambrosius Jazkai, Gregorius Károli, Emericus Pápai, Andreas Budaeus, Georgius Kosztolani, Matthias Musith, Joannes Perich, Joannes Ruber, Stephanus Kelemenovich, Emericus Théténi, Dániel Théténi, Gregorius Pithyraeus, Joannes Soos, Joachimus Styber, Michael Benkóczi, Georgius Szentgyörgyvölgyi, Joannes Kreuterer, Joannes Algerus, Joannes Scharlapaur, Andreas Cheke, Georgius Lynduxus, Joannes Dyanovich, Benedictus Pyrus, Nicolaus Livbetics, Stephanus Comarinus, Mattheus Kenézi, Ambrosius Polyanyi, Joannes Szeremlyéni, Joannes Kóla, Joannes Somogyi, Joannes Körmendi, Martinus Gazdagh, Andreas Rőjtöki, Emericus Pápai, Joannes Csepregius, Stephanus Körmendi, Basilius Frank, Matthias Letenye Szentgyörgyi, Petrus Pápai, Michael Ruzsa, Lucas Transylvanus, Ambrosius Samariai, Vitus Altenmarkter, Adamus Metzlerus, Joannes Cziczak, Antonius Iványi, Michael Partos, Franciscus Szennyesi, Gregorius Ságodi, Paulus Hegedüs, Michael F. Kereszturi, Joannes Foris, Jacobus Talabér, Caspar Belechich, Stephanus Berdóczi, Georgius Csebenics, Nicolaus Jagodics, Michael Zvonarics, Martinus Reczius, Stephanus Csepreginus, Laurentius Stenackerus, Georgius Szentmiklósi, Basilius Tompor, Christophorus Felxerus, Joannes Mallo, Stephanus Magyarinus, Basilius Küszöginus, Nicolaus Ancheforeus, Andreas Beythe de Kő, Gregorius Miskolczi, Ambrosius Hegyi Szerdahelinus, Metteus (!) Végh Baraniai, Petrus Komari.

őkegyelmét, hagyjon békét a sok zűrzavarnak, maradjunk meg az atyafiúi szeretetben, legyen az egyezésnek lelke nálunk, ne háborogjunk, ne kisebbítsük egymást semmi dologban.¹ Azon körülmény, hogy Beythe fia, András is aláírta az egyezségi formulát, Soós János panaszával együtt elég bizonyíték arra, hogy még mindig reményltek az egyesülést. Ám Reczésék nem engedtek. 1598-ban *Ágendájukat* is kiadták,² s hogy még azon törvényekkel se kelljen élniök, melyeket Beythe hirdetett ki, még ez évben egy külön törvénykönyvet is szerkesztettek,³ s tán ha Reczés 1599. december 13-án meg nem hal,⁴ püspökké is választatja magát, melyre mindig vágyott az *Igaz mentség* szerint, s bár vannak rá adataink, hogy Beythe életében Reczés, Tokoics, Klaszekovics esperesek látogatták az egyházakat,⁵ de püspököt nem választottak.

Míg az Egyezés könyvének betűjére esküdő fél szervezkedését így nyomról nyomra kísérhetjük, Beythe és pártfeleiről alig tudunk valamit, nekik nem kellett szervezkedni, megmaradtak a maguk határaiban. Kanizsai Pálfi Jánosnak 1612. évi feljegyzéséből tudjuk csak, hogy még Beythe idejében öt esperese, tehát ugyanannyi egyházmegyéje volt a Dunántúli Református Egyházkerületnek, kiket név szerint is felemlít:⁶ Alsólendvai Péter vépi, Beythe Imre körmendi, atyja halála után németújvári, Perlaki Márton a Szentgyörgy mellett levő vízlendvai, Nagy Gáspár veszprémi és Soós János kiskomáromi lelkészek. Valószínűnek tartom,

¹ Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára Fol. Lat. 2077.

² Agenda, azaz szentegyházi cselekedetnek avagy szentségeknak és egyéb egyházi szolgálatok kiszolgáltatásának módja. Keresztúr, 1598.

³ Címe: *Canones, azaz, az egyházi szolgálóknak életének, tisztinek, és tisztességes magoktartásának regulái. Irattattak a Sopron vármegyebeli eklézsiák senioritul Isten tisztességére és az anyaszentegyháznak s abban való tanítóknak épületekre I. Timoth. 3. Haec scribo: ut scias, quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quae est ecclesia Dei vivi, columna et firmamentum veritatis etc. Anno 1598.* Közölte Mokos Gyula a *Prot. Szemle* 1891. évf. és külön füzetben 1892-ben.

⁴ A dunántúli reform. egyházkerületnek az esztergomi hercegprímási főegyházmegyei könyvtár kéziratárában levő, 1612. éven kezdődő eredeti jegyzőkönyvéből, *melyre ezután csak mint régi jegyzőkönyvre fogok hivatkozni.*

⁵ Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára. Fol. Hung. 206. Vö. *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* 1907. évfolyam.

⁶ A Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

hogy Beythe Imrét az 1599-ben meghalt¹ Beythe András helyébe választották esperessé.

Élükön volt az agg püspök, kiről Kanizsai püspökké választásakor mondott beszédében így emlékezik meg:² Midőn 1612. június 16-án Pápára jött, ezen idő körül történt, hogy a halhatatlan emlékezetű aggastyán, az evangéliomi igazságnak serény és mindhalálig tántoríthatatlan bajnoka, Beythe István, a dunántúli egyházaknak püspöke, neki a németújvári egyházban egy közbevetéssel előde, teljes huszonhat esztendeig folytonosan teljesített püspöki hivatala, a Krisztusért való megszámlálhatatlan munka, kimerítő fáradság s bajvívás után, a harc és küzdelem teréről elhivatott, és mennyei karddal ajándékozott meg 1612. május 3-án. Halála után választottak külön a reformátusok és külön az ágostai hitvallásúak püspököt Dunántúl.

4. FELSZŐ-DUNAMELLÉKI EGYHÁZI VISZONYOK SIBOLTI ÉS DOBRONOKI PÜSPÖKSÉGE ALATT

Bornemisza Péter halála után régi íróink: Ember Pál, Bod Péter, Schmal, Klanicza tanúsága és a Dunántúli Egyházkerület régi jegyzőkönyvének 1628-ban feljegyzett bizonyítása szerint Sibolti Demeter volt a felső-dunamelléki püspök, mégpedig a részekre nem szakadt egységes protestáns egyházak püspöke. Kerületéhez tartoztak az itteni magyar ajkú gyülekezetek, de hogy melyek voltak ezek, s hány egyházmegyébe voltak beosztva, adatok hiánya miatt megállapítani nem lehet; de hogy az egyházkerületnek már ekkor volt püspöke, bizonyára azon ténnyel is igazolható, hogy midőn a zsolnai zsinat az itteni ágostai hitvallásúaknak megengedte, hogy helyettes püspököt választhatnak, Thurzó nádorhoz küldött kérvényükben arra hivatkoznak, hogy nekik már a bécsi békekötés előtt külön püspökeik voltak, úgymint

¹ Ugyanott.

² Ugyanott.

Bornemisza Péter és Sibolti Demeter.¹ Ugyancsak Klaniczánál látjuk,² hogy az egyházmegyékbe való beosztás a XVI-ik század végén már megvolt, s a hat egyházmegye közül a tapolcsányiban 1580 körül Benedikti Miklós nagytapolcsányi, a bajmóciban 1569-ben Schupka Menyhért, 1595-ben Szoczovszky András, a sempteiben 1574-ben Bornemisza Péter volt az esperes, de sajnos, a szervezkedésre vonatkozólag ennél több adat nincs.

Sibolti Demeter születése helyét homály fedi. Valószínű, hogy Tolna ringatta bölcsőjét, mert előnevét róla írja, s ezenfelül tanulását is az itteni iskolában kezdte,³ melynek hírneves tanára Dombi Péter volt. Majd Temesvárra vitték⁴ Szegedi Kis István iskolájába, hogy ott e nagy mester kezei alatt folytassa megkezdett tanulmányait, itt tanult 1551-ben.⁵ Iskoláit Temesvárt bevégezvén, a Massai családnál nevelősködött,⁶ tanítván hat éven keresztül e dúsgazdag főúr gyermekeit, amikor azután a wittenbergi egyetemre ment, tán éppen Massai Imrének, a Kálvin-követők nagy pártfogójának költségén. Wittenbergi tanulására nézve eltérők forrásaink. Bod Péter azt írja,⁷ hogy Sibolti 1557-ben tanult Wittenbergben, 1562-ben pedig már úgy szerepelteti, mint az ottani egyetemen tanuló magyar ifjak társaságának széniorát. Érdeemesnek tartom itt megemlíteni, hogy a wittenbergi egyetemen tanult magyar ifjak, más nemzetiségűek példájára, már 1546-ban egy magyar társulatot alapítottak, alapszabályaikban tagjaikat áhítatos, vallásos buzgóságra, szorgalmas és erényes életre, kihágások és bűntények elkerülésére hívják fel.⁸ Ennek volt Sibolti (az) 1562. év első felében a 11-ik széniora, mely tény úgy tünteti őt fel, mint

¹ Fabó András: *Monumenta evangelicorum Aug. Conf. in Hungaria* Pest 1865. III. 198. l.

² Uo. 147-149. l.

³ Schmal: *Brevis de vita Superintendentum evangelicorum in Hungaria Commentatio*. Fabó: *Monumenta*. I. 83. és III. 201. l.

⁴ Ugyanott és III. 202. l.

⁵ Ember Pál: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylv.* és Rácz Károly: *A zarándi egyházmegye története*. 48. l.

⁶ Fabó: Idézett mű. I. 83. és III. 202. l.

⁷ *Hist. Hung. Eccles.* 363., 364. l.

⁸ Ember Pál: Idézett mű. 275. s köv. Vö. Bartholomaeides: *Memoriae Hungarorum, qui in alma universitate Wittenbergensi studia in ludis patriis coepta confirmarunt*. Pest, 1817.

kortársai által is elismerést érdemlő jeles ifjút.¹ Schmulnál² pedig Klaniczával³ egyezően úgy találom, hogy Sibolti 1559-ben ment a wittenbergi egyetemre, de mind a három írónk megegyez abban, hogy 1562-ben jött haza egyetemi tanulmányairól. A Révész Imre által közölt hiteles névsor szerint⁴ az 1558-1559. iskolai évben volt az egyetem anyakönyvébe beírva, mindazonáltal ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy már 1557-ben a wittenbergi magyar bursa tagja ne lehetett volna.

Hazajövele évében, 1562-ben a gyulai iskola rektora lett;⁵ itt tanított 1565-ig, amikor megalapítván gróf Nádasdy Tamás özvegye, Kanizsai Orsolya a csepregi iskolát, Siboltit hívta meg abba tanítónak Gyuláról,⁶ ahol úgy tetszik, hogy főteendője az ifjú Nádasdy Ferencnek Isten félelmében való tanítása és nevelése volt. Sibolti eme tisztének híven megfelelt, elkísérte ifjú urát Bécsbe is, mellette volt szüntelen, és az ekkor még csak 12 éves Ferencet a jó erkölcsökben való állhatatosságra serkentette. Fennmaradt Siboltinak egy 1567. június 26-án Bécsből kelt levele,⁷ melyben patrónájának, Kanizsai Orsolyának nyílt őszinteséggel írja, hogy: „...*semmi nagyobb gonosz erkölcsét urának nem ismeri, mint azt, hogy mikor valamiért megszólítja vagy megfeddi, másképp adja elő a dolgot, mint ahogyan volt, és mentegeti magát, úgy veszi észre, hogy nem örömet érzi magát bűnösnek, melyért gyakran összevesz vele, mert ez egy neme a hazugságnak...*” Különben az egész levélből úgy tűnik ki, hogy csak világlátásért és a német szó tanulásáért mulatának ott fent. Meddig volt Sibolti Csepregen? - pontosan nem lehet meghatározni, mert Nádasdy Ferenc 1568. július 14-ről kelt levelében azt olvassuk, hogy úgy értesült, miszerint Sibolti Demeter, aki neki ezelőtt mestere volt, mindent pénzen vesz,

¹ Thury E.: *Iskolatörténeti Adattár*. II. évf. 18. 1., hol a bursa eredeti anyakönyvét közlöm.

² Idézett mű. 83. l.

³ *Fata aug. conf. ecclesiarum etc.* Fabó: III. 201., 202. l.

⁴ *Magyar Történelmi Tár*. 1859. VI. kötet. 227. l.

⁵ Klein: *Nachrichten von dem Lebensumstanden und Schrifften Evangelischer Prediger*. II. 493. l. Fabó: *Monumenta ev.* I. 83. és III. 202. l.

⁶ Ugyanott mind a három helyen.

⁷ Az országos levéltárból.

és munkájával szerez, mely dolog, ha igaz, bizony nem jó. Arra kéri azért édesanyját, hogy megtekintvén az ő munkáját és jámborul való tanítását, ha valami nyomorúságba van, ne hagyja őt, ha az Úr megtartja, egy mesterének sem akar háládatlan lenni, s jóleső érzéssel említi július 19-iki levelében, hogy megértette a válaszból, miszerint anyja eddig sem hagyta Demeter mestert, melyet jól tett, s kéri, hogy ezután se hagyja szükségében.¹ Csepregről hívta gróf Salm Gyula Semptére.²

Mint a semptei iskola rektora, tehát oly férfiú, aki papi pályára készül, s mint olyan, aki külföldi akadémián is volt, Bornemisza Péter felső-dunamelléki püspök által 1574-ben a jókai prédikátorságra bocsáttatott ki, oly utasítással, hogy annak vidékére is kiterjessze örökös gondját.³ Bod Péter is azt írja róla, hogy „*Sibolti a hazában pap volt elsőben Jókán, annak utána vitetett Nagyszombatba, ahol sokat szenvedett a Krisztus evangéliomáért a püspököktől*”.⁴ S amit Bod ugyanott Siboltira vonatkozólag a szentek képeinek összetörésére nézve említ, azt megerősíti az esztergomi főkáptalannak 1576. évi tanúhallgatása, mely szerint vizsgálatot rendelt el arra nézve, hogy „*Sibolti Demeter midőn Jókán hitszónok volt, kikelt-e a szentek képei ellen s tanácsolta-e azoknak kidobálását? Mely kérdésre a tanúk igenlően válaszoltak*”.⁵ Ezen vizsgálati jegyzőkönyvből világosan kitűnik, hogy Sibolti egész reformátort lelkesedéssel szolgált Jókán azon ügyet, melyre Bornemisza püspök által kiküldetett; világosan látjuk ebből, hogy 1574-ben és 1575-ben szolgált itt, s midőn 1576 elején Nagyszombatba ment, az Esztergomi Főkáptalan szükségesnek tartotta, hogy előbbeni tartózkodása helyéről olyan adatokat gyűjtsön ellene, amelyekkel bevádolhassa a király előtt, és mint eretneket kikergethesse a szent városból.

¹ Dr. Károlyi Árpád és dr. Szalay József: *Nádasdi Tamás nádor családi levelezése*. Budapest, 1882. 192., 193. l.

² *Monumenta evangelicorum*. I. 83. és III. 165. l.

³ Ugyanott. 221. l. Klanicza is megemlíti, hogy Jóka és a szomszédos helységek később Kálvint követték.

⁴ *Magyar Athénás*. Szeben, 1766. 239. l.

⁵ Stelczer: *Geschichtliche Darstellung der sehr merkwürdigen Schicksale und Glaubenskämpfe der ev. Kirchengemeinden sowohl Augsb. und Helv. Confession in der Königliche Freistadt Tyrnau in Ungarn*. Pest, 1870. 41. l.

Sibolti az Esztergomi Főkáptalan minden ellenzése és erőlködése dacára is 1576 február havában¹ elfoglalta a nagyszombati lelkészi állomást, és jöllehet Bornemisza püspök őt már 1574-ben kibocsátotta az igehirdetésre, a nagyszombati egyház az akkori szokás szerint mégis Wittenbergbe küldötte, hogy ott avattassa fel magát, melyet Oberdorfer Mihály itteni lelkész ezen év július 11-én ünnepélyesen teljesített.² A nagyszombati egyházra szép fényt vet a wittenbergi magyar tanulók társulatának anyakönyve, melyben az 1576-ik évről ezen feljegyzést olvassuk: „*Tiszt. Sibolti Demeter és Lingeliusz Kristóf a nagyszombati eklézsia nevében ajándékoztak két német forintot*”.³

Ezután apostoli lelkesedéssel folytatta Nagyszombatban az elkezdett munkát, nem kevés bosszúságára az ott székelő bíboros érseknek, mert Sibolti volt az első, aki az Ispotálykápólnában nyilvános istenitiszteleket tartott egy esztendeig,⁴ s rendes hitszónoka volt az itteni protestáns egyháznak, melyet nagy botránynak tartottak a számos templomáról Kis-Rómának nevezett városban. Telegdi Miklós nagyszombati prépost, esztergomi érseki helynök Nagyszombatban, 1576-ban, május 12-én kelt, XIII. Gergely pápához írt levelében szomorú érzések között panaszkodott a magyar kat. egyház végromlásáról. Nem gondolja, úgymond, hogy ne tudná a pápa, miszerint néhány évvel ezelőtt Esztergomot a török elfoglalta, mely városban érsekség és a káptalannak állandó széke és hazája volt, s ők száműzöttek és földönfutók lettek, Ferdinánd király pártfogásából és engedelméből Nagyszombatban székhelyépítéshez kezdtek, hol kezdettől fogva annyi munkát és gondot vállaltak magukra, gyakran roppant költséget áldoztak, s mindezekért az emberek gyűlöletét és haragját kellett tapasztalniuk; míg vallásuk épségéről gondoskodtak, addig az eretnekek

¹ Doleschall Mihály Dénes: *Die wichtigsten Schicksale der Ev. Kirche Augsburg. Bekentnisses in Ungarn.* 205. 1.

² *Monumenta.* I. 83. és III. 202. 1. Stromp László: *Magyar ev. egyháztört. emlékek.* 1905. Közli a Wittenbergben lelkésszé avatott magyarok jegyzékét, melynek 49. lapja a Siboltira vonatkozólag felsorolt adatainkat megerősíti.

³ Thury Etele: *Iskolatörténeti Adattár.* II. 37. 1.

⁴ Bornemisza Péter: *Ördögi kísértetekről.* 849. 1.

fanatikus kísérleteit ugyanazon módon letörni igyekeztek. Szándékaiktól az Isten sem vonta meg segítségét, sőt a maga isteni oltalmával őket sokszor megsegítette, az eretnekek tudományának megsemmisítésében és azoknak csalárdságai ellen nekik biztosságot mutatott. De mindezen dolgoknak csak úgy lenne nagyobb sikere, ha volnának főpapjaik, kik velük együtt harcolnának, és az Isten egyházáért ellenállanának. S mivel most mindezekről megfosztattak, *az eretnekek nagyobb vakmerőséggel és erőszakossággal zaklatnak és forgatnak mindeneket: a magyarországi egyetemes egyház elpusztítása és romlása a legbizonyosabban fenyeget.* Tehát a rosszak fenyegetése, vagy inkább a garázdálkodók miatt való félelem kényszeríti arra, hogy a pápa kegyességéért és jóságos segélyéért könyörögjön; némely előkelő nagyszombati polgárok már évek óta a legbuzgóbb szándékkal és legfőbb erőlködéssel fáradoznak különböző eretnekségeknek, *leginkább a kálvini és lutherinek* veszedelmes fertője, valamint az eretnek hitszónok bevitelével, s arra törekednek, hogy az egységes népet az istentelen kultuszra átvigyék, és azt a minap, kétségkívül február havában, elkezdették komolyan véghezvinni. *Mert annak a gonosztévő embernek* (értsd Siboltinak) *magában ebben a városban az ispotály-templomot kijelölték, hol a maguk istenkáromlásait mennydörgi, amit serényen teljesít, és az istentelen emberek közül sokan nagy tetszés- és örömnnyilvánítással hallgatják.* Ő ugyan tisztársaival együtt könnyezve a napokban a gonosz kígyónak jobban ellenállni akarván, már ezelőtt három hónappal nem szüntek meg a szükséges segélyért a császári fenségénél könyörögni. A pápa nunciusa is őfelségét gyakran ostromolta és kérte, hogy ezt a dögvészt a városból, melyben az érsekség székhelye van, és amely eddig csak katolikus hitszónokokat hallott, irtsák ki, de sem ez, sem Radecki István egri, sem Liszti János győri püspökök segítségével nem használt semmit. Eddig csak azt érhatték el, hogy őfelsége kegyeskedett bizonyos küldötteket megbízni, hogy nyomozzák ezt a dolgot, s arról őfelségét értesítsék. Nem kételkedik ugyan, hogy őfelsége mint a kegyességnek és a szent vallásnak jóságos védelmezőjéhez illik, ennek a gonosznak ellenáll, és a pártoskodó emberek igyekezetét megakadályozza: mégis, mivel ez a dolog gyorsaságot és sürgős megfontolást követel, alázatosan

térdelve könyörög a pápának, a megváltó Jézus szerelmére, a közbenjárásért.¹

Telegdi, mint a levélből kitűnik, minden követ megmozdított, hogy Siboltit Nagyszombatból eltávolíttassa, s erre még a pápa közbenjárását is kérte. Ezért kellett azután a Krisztus evangéliomáért oly sokat szenvednie, annyi megaláztatást és méltatlanságot kiállania, s ezért kellett királyi parancsra való hivatkozással Nagyszombatból eltávoznia. A főkáptalan által ugyanis Rudolf király előtt mint itteni eretnek-prédikátor és a szentek képeinek összetörője bevádoltatván, könnyen kieszközölték tőle (az) 1578. febr. 5-én kelt azon rendeletet, melyben egy bizottságot nevez ki oly utasítással, hogy az Nagyszombat város tanácsának az ő nevében, összes kiváltságai elvesztésének terhe alatt parancsolja meg, hogy a király tudta és akarata nélkül sem Sibolti Demetert, sem pedig más eretnek papot befogadni ne merészeljen.² Két évi munkálkodás után tehát el kellett hagynia Nagyszombatot; mint Bod Péter írja,³ Telegdi Miklós reáharangoztatott, és sok ceremóniával a gyertyát reá kioltotta a templomban.

Sibolti Demetert 1579-ben a semptei papi széken találjuk,⁴ hol az innen január elején kiűzött Bornemisza utóda lett; itteni lelkészi állomásán érte azon tisztesség, hogy az 1585-ben meghalt Bornemisza helyébe a Felső-dunamelléki Egyházkerület püspökéül választották, s már mint püspök ment el a következő évben a győri egyházba lelkésznek. Szenci Molnár Albert írja naplójában, hogy midőn 1586. február 3-án Győrbe vitte tanulni eddigi tanítója, Szabó Farkas, ott Sibolti Demeter volt a lelkész, aki - mivel atyjának komája volt - gyakran segítette.⁵ Majd az 1604-ben kiadott *Latin-Magyar Szótára* ajánlásában is megemlékezik Siboltiról, midőn úgymond hazájából először is Győrbe ment, nemcsak legnagyobb jóltevője volt, hanem magyar írásait is szorgalmasan olvasta, és prédikációit figyelmesen hallgatta.

¹ Schmitth Miklós: *Episcopi Agrienses fide diplomatum concinatti. Tyrnaviae. 1768. III. 114-118. 1.*

² Stelczer: Idézett mű. 119. 1. közli a rendeletet.

³ *Magyar Athénás*, jelzett helyen.

⁴ Az Országos Levéltárban meglevő eredeti nyugtája szerint.

⁵ Dézsi Lajos: *Szenci Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai.* Budapest, 1898. 5. 1.

Ezekre való hivatkozással írta Bod Péter¹ azon következtetést, hogy Molnár Albertet Sibolti keresztelte 1574-ben, keresztapja is volt, aki Szencről ment Győrbe lelkésznek. Mivel 1574-ben Bornemisza Jókára bocsátotta ki Siboltit, Molnárt megkeresztelhette ugyan, de hogy keresztapja nem volt, s nem Szencről ment Győrbe, azt egyszerűen azon tény bizonyítja, hogy Molnár egyiket sem említi. Sibolti gróf Salm Gyulának is udvari papja volt Semptén, s mint ilyen ennek pártfogására is számíthatott, s minden valószínűség szerint ő választotta meg püspöknek is éppen úgy, mint előbb Bornemisza Pétert. Az Országos Levéltárban megvannak Siboltinak sajátkezű nyugtái (az) 1579., 1580., 1581., 1582. évről, melyekben elismeri, hogy a semptei papi dézsmát felvette; 1583-1585-ről egy nyugta sincs Semptéről, de az 1586-ikat már Samarjai Vidos Lénárt vette fel. Az bizonyos, hogy négy évig Semptén volt Sibolti; ha oka volt rá, hogy 1583-ban elmenjen innen, akkor grófja akarata ellen nem lehetett volna püspök 1585-ben, de ennek akaratából és a kat. papság iránt való ellenszenvéből már könnyen következett az, hogy az ő püspöke is Győrből ügyeljen fel az egyházakra, s éppen ezen okból szenci lelkészsége idejét történeti adatok hiányában 1578-ban, Nagyszombatból való kiűzetése évében kell keresnünk.

Kanizsai Pálfi Jánosnak a Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvében való feljegyzése szerint Sibolti 1589. február 17-én halt meg.² Tehát mindazok, akik őt még 1594-ben is mint első felső-dunamelléki püspököt említik, majd a somorjai, szenci, győri vagy pataházi lelkipásztorok között szerepeltetik, tévednek, mert ismeretlen volt előttük a haláláról szóló adat.

Azon kérdésre, hogy Sibolti melyik reformációi iránynak volt a követője és terjesztője, íróink különbözőképpen felelnek. Az evangélikusok, elkezdve Czwittingertől, mindnyájan egyházukhoz tartozónak állítják, a reformátusok pedig Ember Pál óta a saját hitfelekezeti részére foglalják le, de hogy mindegyik minden biztos alap nélkül teszi ezt, az bizonyos. Amazok hivatkoznak Wittenbergre, ahol tanult, s

¹ *Litera Panno-Dacia*. Liber I. cap. 58. 1.

² „*Demetrius Sibolti, superattendens ultradanubianarum mortuus est anno 1589. die 17. februari.*”

hova felszenteltetése végett is ment; emlegetik patrónusait, Nádasdnyét, a Thurzókat, Salm Gyulát; ezek a tolnai iskolában való tanulását, mesterét, Szegedi Kis Istvánt, az oltárok és szentek képeinek összetörését s több effélét. De Sibolti kizárólag egyik felekezeté sem, ő még a reformátorok közül való, fennmaradt munkáiból legalább nem lehet eldönteni hitfelekezeti álláspontját. Annyi tény, hogy jó és nagy munkát végzett, a Felső-Dunamellékén levő összes protestáns egyházak püspöke volt, s mint ilyet mindegyik hitfelekezet a maga részére foglalja le, a szakadás csak az ő halála után következett be. Bornemisza úgy jellemzi, hogy szelíd lelkű, békességet szerető, a protestáns egységet szíven hordó férfiú volt.¹ Két kis munkáját ismerjük, melyekről alább lesz szó.

Sibolti után Dobronoki Miklós volt a Felső-Dunamellék püspöke. Ipolyi úgy jellemzi,² hogy tekintélyes, már aggkorú férfiú, ki közszeretnek és bizalomnak örvendett, bár akkor (a XVII. század elején) öregsége miatt gyarlóbb, s úgy látszik, irodalmilag is és hittanilag kevésbé művelt és tudományos ember volt. Hogy ez túlzott álláspontból való ítélet, Kanizsai Pálfi János leveléből következtetem, aki - midőn 1634-ben a pápaiak attól féltek, hogy hozzájuk akar menni - méltó szemrehányással írta:³ „*Lám, a komáromi keresztyén gyülekezet Dobronoki Miklós püspököt, ki ifjúságának virágát köztük töltötte volt el, vénségére Érsekújvárból hazavitte, és noha vénsége miatt már nem szolgálhatott, mégis holtig tisztességesen eltartotta*” - mellyel egyszersmind azt is tudtunkra adja, hogy lelkipásztorságának első nyomait Komáromban keressük, s ez a nyom az 1563-ban innen menekülő Huszár Gál reformátori munkájának örökségébe vezet, s mivel Kanizsai tizennégy évig szolgált Pápán, s erről az időről ugyanezen levelében azt írja, hogy „*ifjúságának erejét, virágát köztük töltötte*”, Dobronoki komáromi szolgálatát is tehetjük legalább ennyire. Mikor volt ez? - nem

¹ *Predikációk egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliumokból.* Detrekő, 1584. LXXXI. levél.

² *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái.* Bpest, 1875. 40. l.

³ A Dunántúli Egyházker. régi jegyzőkönyvéből.

lehet adatok hiányában megállapítani, de mindenesetre 1592 előtt kell keresnünk.

Mint Monoszlóy András cáfoló iratából¹ látjuk, a reformációhoz csatlakozott felső-dunamellékiek 1592-ben Galántán tartott zsinatukon szervezkedtek, kánonokat alkottak ezekben, különösen az úrvacsoratanban, Kálvin szellemű határozatokat hoztak, melyek közül ugyan, fájdalom, egy sem maradt reánk, de amiket erre vonatkozólag Monoszlóy elmond, abból is meg lehet állapítani a református egyházkerületté alakulás alapvonalait. Fájdalommal említi az 1593. július 5-én kelt, Fejérvölgyi István nyitrai püspök(höz) és Magyarország helytartójához intézett ajánló levélben, hogy többet ne említsen - úgymond -, végighordozza szemeit, és szemléli az őket körülzajongó azon sakramentárius hirdetményeket, amelyekkel már az Úr vetésének szántóföldjét behintették, ördögi találmányuk kísérleteit a napokban, az ő határukban közzétették, kikkel szomszédságban vannak, s akik míg bizonytalan székhelyeken barangolnak, előbb *Galántán*, most *Semptén*, közben *Komjátin* helyezik el táborukat, sátrakat készítenek...² Két sakramentom alapított, a keresztség és az úrvacsorája, melyek közül az egyiket a csecsemőknek az üdvösségre kevésbé szükségesnek tüntették fel (a szülők hitével megelégedvén), a másiktól végre valami házi vendégséget csináltak: ennek *a múlt évben* is nyilvános tanújelét adták a sakramentáriusok, Galántán valami gyűlésecskére jöven össze, és *Kálvin atya eretnokségével bemázolt, tévelygésekkel teljes új hitcikkeket koholtak*, amelyeknek védelmezését valami *Dobronoki* (az ő ítéletük szerint püspök, és Cypriánus mondása szerint senkinek sincs alávetve, és önmaga által avatott fel az apostol mondása ellen: senki nem veszi ömagának e tisztességet. Zsid. 5.) *magára vállalván*, övéinek

¹ *Brevis ac Catholica Confutatio* inuiciorum novorum articulorum nuper in Galantha a sacramentariis concinnatorum. Authore Andrea Monoszlói, ecclesiarum Posoniensis, ac Felhaeviziensis praeposito. Impressum Tirnaviae Anno Domini 1593. 8-ad rétü 12+80. levél. (A 30. levél nincs megszámozva, a tulajdonképpen 31-ik 30-cal van jelölve, így a 79-ik levél tulajdonképpen a 80-ik.) A pannonthalmi Szent Benedek-rend példányát használtam, melyért e helyen is köszönetemet nyilvánítom.

² Idézett mű ajánlásának 5. levelén.

esztelen írásait Nagyságos Illésházy úrhoz intézett saját két levelével palástolgató, ezenközben veszedelmes kelepcébe és labirintusba hálózta be magát, hogy mit állítson, teljesen kinyilvánítani nem tudja, mint ezen könyvecske a kegyes olvasót megtanítja.¹

És noha azoknak örültségeit az elmúlt decemberben megcáfoltam, szükség volt rá, hogy ez a könyv a kellő időben megjelenjék, ím Istennek lelke által felindítatva ezen könyvecske megjelent, *mely a galántai sakramentáriusok cikkelyeinek leglényegesebb fejtegetéseit és Dobronoki levelét cáfolja*, amelyeknek alakjáról látható, hogy miféle bűzös mocsárból merítették hitcikkeiket, nem is tagadhatják, sőt maguk elárulják, hogy igazi atyjuk és szerzőjük Kálvin. Mert azok Kálvinnak és a sakramentáriusoknak szellemét lehelik.²

Monoszlóy ajánló levele szerint tehát a felső-dunamelléki reformátusok, mint ő mondja, sakramentáriusok előbb Galántán, most Semptén, időközben Komjatin szervezkedtek, mivel a két utóbbinak lelkészét ezen időből ismerjük, amennyiben a tizedlajstromokban meglevő nyugtáik szerint³ Komjatin 1592-1595-ben Dávid András, Semptén 1591-ben Tolnai Lukács, 1592-ben Turóczi György volt a lelkész: a galántai papi széken Dobronokit kell keresnünk, nemcsak azért, mert nem tudjuk, ki volt ekkor itt a lelkész, hanem azért is, mert az Illésházyhoz írt mentegetődző levél is e mellett bizonyít. Kitűnik továbbá az ajánlásból, hogy 1592-ben Galántán zsinatot tartottak, melyen a Kálvin szellemében megalkotott hitcikkeket maga a püspök, Dobronoki védelmezte az ellenvéleményűekkel szemben, mely körülmény arra kényszerítette Monoszlóyt, hogy ezeket cáfolja meg, s könyvével egyszersmind értékes adatokat szolgáltat tárgyunkra. Csak az a kár, hogy nem terjeszkedett ki a galántai hitcikkeik mindegyikére, hanem először (az) annak első hitcikkébe foglalt úrvacsoratant cáfolja az 1-26. a) levélen, s azt bizonyítgatja, hogy a szeretetvendégségben nem kenyér, hanem Krisztusnak igaz és valóságos teste vétetik fel, a kenyérnek és bornak anyaga és lényege nélkül. Ezen fejezetben tárgyunkra vonatkozólag ennyi van:

¹ Ugyanott 6. b) és 7. a) levél.

² Ugyanott és 7. b) levélen.

³ Az Országos Levéltárban levő eredetiekről.

„A galántai konvent úgy bizonyítja a szellemi evésről szóló cikkelyét, hogy azt teljesen kétértelművé engedi tenni. Mert, úgymond, az írásokban sehol sem tanítatik a Krisztus testének, azaz magának a Krisztusnak más élvezési módja, mint hit által, más módot tehát nem fogadunk el, míg az az írásokból nyilván ki nem mutattatik, ahol különösen a hitcikket kétségbe vonja, és kétértelművé teszi, ő addig nem akar mást hinni, míg Krisztus testének valóságos evéséről fel nem világosítatik, melyet az egyetemes egyház eddig tanított, és így vagy kevés, vagy semmi alapja nincs az ő jegyzékének; ezen dologról Luther is írt a sakramentáriusok ellen.”¹ Igen oktanul fogja fel és magyarázza az illető helyet Dobronoki Miklós az ő Simon Páljával, midőn levelében ezt mondja: Ez az, úgymond Simon Pál, amely eszközök által az úrvacsorájának törvényes vételében Krisztusnak valóságos teste és valóságos vére közöltetik velünk.² „Ezeket az a Dobronoki nem veszi észre az ő társaival, melyik bokor alatt lappang a kígyó”³... „Így is felelek Dobronoki gyarló bizonyítékára”⁴... „Ha tehát a galántai új sakramentáriusok gyűlése és Simon Pál szerint”⁵...

A második fejezetben a 26. b)-32. a) levélen előadja, hogy amint Polikarpus tanítványa, szent Irenaeus bizonyítja, a szeretetvendégség sakramentumában földi és égi dolog van, és adja Irenaeus szavainak igazi értelmét. A harmadik fejezetben (32. b)-49. levél) bizonyítgatja, hogy János evangéliumának hatodik fejezetét a Krisztus teste és vére evéséről nem a sakramentáriusok értelme szerint szellemileg, hanem betű szerint kell értelmezni, s mindjárt a 32. b) levélen idézvéen Augustinus véleményét, így folytatja: „*ezt az érvet használják az összes szent atyák, és ezt a galántai eretnek gyűlésnek figyelembe kellett volna venni*”⁶ - majd ezt mondja: „*Igen gyarló azoknak a galántaiaknak a bizonyítéka, akik a Krisztusnak a sakramentomban való valóságos jelenlétét*

¹ Ugyanott 15. a) és 16. b) levélen.

² Uo. 21. a) levél.

³ Uo. 22. b) 1.

⁴ Uo. 24. b) 1.

⁵ Uo. 24. b) 1.

⁶ Uo. 33. b) 1.

tagadják, mivel, úgymond, törni nem lehet: a csontot nem vagdalhatjátok kicsiny darabokra abból”¹...

A harmadik és negyedik fejezetben azt tárgyalja, hogy a hitetlenek és bűnösök is valósággal veszik a Krisztus testének sákramentomát, és így az áruló Júdás is vette Krisztus valóságos testét az úrvacsorában. Tárgyunkra vonatkozólag pedig ezt írja: „Jóllehet az új dogmáknak amaz oltalmazói, mint Dobronoki prédikátor is (de bizonyára nem az Isten igéjének prédikátora) és a többi galántaiak azt hazudják, hogy nem tartoznak Kálvinhoz vagy más valakihez, mindazonáltal dogmaik a legvilágosabban Kálvinból vannak merítve, hogy erről a hitcikkéről is az ő szavait ismételjem:² idézi Kálvin Instit. 4. könyv 17. fej. A sákramentom (hogy ismét Augustinust idézzem) két dologból áll, így tanít Irenaeus, ti. földi és égi dologból, azaz majd mint a kenyérnek és bornak jele tűnik fel, majd mint a két dolog, a földi és égi összetételéből előállt kenyérből és húsból, mint Augustinus állítja (amely helyet a galántaiak esztelenül a maguk számára bitorolnak és hoznak fel a második hitcikkelyben).”³

A hatodik fejezetben (68-74. levél) arról tárgyal, hogy a sakramentáriusok istentelenül megtagadják a Megváltó testét, de „nem számít, amit Dobronoki többi galántai sakramentárius társaival és másokkal együtt ürügyül felhoz... amit Dobronoki levelében ezen szükségesség enyhítéséül említ”.⁴ Végül a hetedikben (74. b) levéltől 80-ig) a galántai sakramentáriusok azon új és istentelen állítása ellen, hogy a házassági ünnepélyeket csak hétköznapiokon engedték megtartani, síkra száll, és bizonyítja, hogy ezeket a hív keresztyének vasárnapokon és ünnepeken törvényesen és kegyesen gyakorolták és gyakorolják.

A Felső-dunamelléki Egyházkerület történetében két fontos tényt bizonyíthatunk tehát Monoszlóy András könyvecskéjével. Egyik az, hogy a Kálvin értelme szerint való szervezkedés az 1592. évi galántai zsinaton, Dobronoki Miklós püspök alatt megtörtént, aki az alkotott hitcikkeket védelmezte, a másik pedig az, hogy ekkor már Dobronoki püspök volt, mely körülményből azon következtetést vonhatjuk le, hogy

¹ Uo. 44. b) 1.

² Uo. 50. a) 1.

³ Ugyanott 51. b) 1.

⁴ Uo. 69. a) 1.

közvetlen utóda volt Siboltinak. Azon tény, hogy 1593-ban Monoszlóy ajánló levele keltezése előtt is két gyűlést tartottak a reformátusok, Komjátin és Semptén, csak a mellett bizonyít, hogy a megalakult kerület éberén örködött a maga határain belől, s tán lesz idő, mikor ezen ismeretlen határozatok felől is teljes részletességgel ítélni lehet az egyháztörténetírás; most meg kell elégednünk annyival, hogy meg tudjuk határozni a református egyházkerület megalakulását, és ismerjük annak püspökét. Ezen időben különben már nagyon szomorúan állott a katolikusok ügye. Veresmarti Mihály megtérése történetében azt írja,¹ hogy ürményi prédikátorsága idejében *alig volt már azon vidéken egykét községük*, s csak Tardoskeddet, Mocsonokot, az esztergomi érsek és nyitrai püspök jószágát, továbbá Surányt és Sellyét említi mint olyanokat, ahol még akkor katolikus papok voltak. Nem is lehetett ez másként, hiszen ezen vidék hatalmas földesurai: a Thurzók, Ungnádok, Balassák, a ghymeszi Forgáchok, az alsólendvai Bánffyak, Nyáryak, Berényiek, Vízkeletiek, Révayak, Szerdahelyiek jószágaiban mindenütt hírneves evangéliumi egyházak voltak.²

Bizonyára ebből az időből való a Szilágyi Bénéámin István *Synodáliáiban* fennmaradt azon 32 cikkből álló szabályzat, melyet 13 Bars és Nógrád vármegyei lelkész írt alá.³ Bizonyítható ez magából a szabályzatból, mely az 1576. évi hercegszöllősi kánonokból van merítve, illetőleg annak az alapján készült, de az úrvacsora kiszolgáltatásáról szóló szakaszok ki vannak hagyva belőle, fennhagyván a lelkészeknek, hogy kenyérrel vagy ostyával éljenek annak osztogatásánál, de mivel azon egyházak mindegyikében, amelyeknek lelkészei magukat nevük aláírásával ezen cikkek megtartására kötelezték, a reformált egyház szilárdult meg, bizonyos, hogy keletkezését az 1592. évi galántai zsinat előtt kell keresni. Mivel a cikkekben főpüspökről és esperesekről van szó, s mégis csak barsi és nógrádi lelkészek írták alá,

¹ Ipolyi Arnold: *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái*. Bpest, 1875. 41. lap.

² Fabó András: *Monumenta evangelicorum aug. conf. in Hungaria historica*. III. 139-140. 1.

³ Megvan a debreceni református főiskola könyvtárában.

egyik példányát kell keresnünk benne a szláv és német ajkú evangélikusoktól magukat külön szervezett magyar reformátusoknak. A XVII. század elejéről már több Bars megyei lelkész nevét ismerjük, ekkor már Barsban is tartattak a zsinatok, (az) ezen cikkek alá írt lelkészek nevei pedig ekkor már nem fordulnak elő: a történeti következetesség kívánja, hogy keletkezését 1592 előtt keressük. És ha ismeretese is ezen cikkek a hercegszöllősi kánonokból, mégis felvettem ide, hogy mint a szervezkedés korából való történeti emlék, egyszersmind legrégebb kánongyűjtemény, itt a maga helyén is feltalálható legyen, továbbá azért is, mert Mokos¹ a lelkészek névsorát tévesen közölte. Ímé a cikkek:

1. Egy az igaz és örökkévaló Isten, kit minden keresztyén embernek igazán kell ismerni és vallani, semmit e világi hatalmasokkal nem kell gondolnunk, ha őtőle minket el akarnának szakasztani, és más, idegen Istent tiszteltetni.

2. Ezt pedig, az igaz Istent, kinek kivüle más Isten nincsen, hisszük egynek lenni természetiben vagy állatjában; de ugyanezen egy Istent a Szentírás szerint valljuk és imádjuk három személyben, mely az Atya, a Fiú és a Szentlélek.

3. A főpüspök semmit az önnön fejtül ne cselekedjék, hanem minden dolgot a szeniorokkal és a több arravalókkal közöljön; azonképpen a szeniorok is az ő dioecesiájukban való atyafiak tanácsából és akaratjából cselekedjenek és végezzenek.

4. Tartoznak az anyaszentegyházban minden közönséges tanítók a szenioroknak engedelmességgel, és valamikor az ő jelenvoltuk kívántatik, minden okvetetlen legyenek jelen, hanemha oly dolog állana előttük, ami semmiképpen őket oda nem eresztené.

5. Senki se prédikáljon, se a szentségeket ne szolgáltassa más megyében az ott való tanítónak híre és akaratja nélkül.

6. Próbálás nélkül senki az anyaszentegyházi szolgálathoz ne nyúljon; ez okáért azt kívánjuk, hogy senki se prédikáljon, se ne kereszteljen, míg az ő tudománya és erkölce meg nem próbáltatik.

7. A gyermekszülő asszonyállatoknak beavatásukat és az

¹ Idézett mű 240-241. lap.

apostolok emlékezeti napjait, noha erre kötelesek nem volnánk az Istennek törvényéből, mindazáltal botránkozásnak eltávoztatásáért, ahol gyenge község vagy, megtartjuk, és az ígét hirdetjük; kézimunkátul senkit nem tiltunk.

8. Esztendő által az Úr napját, a Krisztus születésének, halálának, feltámadásának, mennybe menésének és a Szentléleknek elbocsátásának napjait megszenteljük és megüljük, mivelhogy hitünknek ágazatának és idvességünk emlékezetit tartják.

9. Az Úr napján senkit nem esketünk, mert a szent nap szent életet kíván, az emberek pedig a házasságnak lakodalmiban sok hívságos dolgokat cselekesznek: részegeskednek, kajabajálnak, éktelenül szöknek, az ígét elmulatják, miket Isten igen bán és tilt; azért mi is tiltjuk az Úr napján való házassulást.

10. Minden prédikátor az ő tisztében hívséggel járjon, Úr napján kétszer prédikáljon, az Úrnak vacsoráját vagy minden hónapban, vagy minden kántorban - mennél gyakrabban lehet, szolgáltassák a községnek.

11. Senki a tanítók közül nagyobb terhet fel ne vegyen, hanem amennyit ismer magában, hogy elviselhet; azért senki nagyobb jövödelemnek okáért helyét ne változtassa, még hogyha hivatalja volna is. A község is pedig az ő pásztorát vagy reá való haragjában az önnön fejtül, a főgondviselőknek hírük nélkül el ne küldje, és mást ne fogadjon, mert ez gyakorta esik, hogy a község a hízelkedőkben és csélcsapokban inkább gyönyörködik, hogynem mint az igaz és hív tanítóknak, és így leszen, hogy az ő kedvük szerint doktorokat válogatnak maguknak.

12. A szent Pál kívánja és parancsolja a tanítóknak a józan életet; ez okáért minden prédikátor megoltalmazza magát a részegségtül, mert ha valaki szent hivatalát és önnön személyét részegségével megrútítja, tisztitül megfosztatik és csépre, kapára hajtatik; azért nem engedjük senkinek, hogy a parasztokkal a korcsmán együtt dőzsöljön.

13. Minden esztendőben kétszer a főpüspök színódust tegyen; a szeniorok pedig, mennél gyakrabban lehet, ha lehetséges, el is menjenek, és vizitálják az eklézsiákat mind a tanítóknak és községnek jobbulásáért.

14. Senki az ő tanítótársát alattomban ne rágalmazza, se nyilván avagy titkon gonosz akarattól a szenior előtt ne

vádolja, hanem atyafiúi szeretetből cselekedjék ővele, hogy az ő lelkét Istennek megnyerhesse. A községtől is azt kívánjuk, hogy az ő tanítóját ok nélkül be ne vádolja a gondviselőknak, hanem inkább tegyen őfelőle minden tisztességes emlékezetet.

15. A prédikátor hivalkodó ne legyen, hanem foglalatoss az isteni szolgálatban, prédikálásban, imádkozásban, hálaadásokban, a szent életnek követésében, hogy legyen így példaadó az őalatta való községnek, és építsen mind tanításával, mind pedig erkölcsével.

16. Senki az eklézsiáját el ne hagyja esztendejének előtte; akkor is a szeniornak az ő elmenését és annak okát megjelentsen. Azt is akarjuk, hogy senki magát úgy valahová ne kötelezze, hogy azután őket megcsalja, hanem először meglássa, ha lehet vagy nem; mert a hazugság jóllehet mindenkiben rút erkölcs, de főképpen azokban, akik sokaknak tüköri; azért meglássák, hogy hazugsággal tisztüket és személyüket meg ne rúttítsák.

17. Senki az ő tanítótársát titkon való hízelkedéssel helyéből ki ne ássa, mert ezzel az eklézsia nem épül, hanem romol, és a gyarló község ismét kész lesz minden csalárdságra és felebarátjának romlására.

18. Az eklézsiáknak ügyét, jámbor tanítóknak sok törekedésük által szerzett jövedelmét ha nem öregbíthetik, el ne veszessék, mert a község igen örül az ingyen szolgának, bátor alávaló legyen is.

19. Ha valami nehéz dolog támadna a keresztyének között, semmit a tanító önnön fejétül ne cselekedjék, hanem mindjárt az Isten igéjére és a régi keresztyéneknek Isten igéje szerint rendelt kánonira tekintsen, és minden dolog felől ítéletet aszerint tegyen.

20. Senki a házasulókat különben össze ne eskesse, hanem ha elébb mindkét félnek szabadsága felől bizonyos leend; egyenetlen személyeket, azaz aggal ifjat össze ne eskessen, fejedelmektől való féltében.

21. Senki, se prédikátor, se mester egy püspökség alól más püspökség alá ne menjen, hanem attól, akinek püspöksége alatt lakott, levelet kérjen jámborsága mellett.

22. Az iskolamesterek az ő prédikátoruknak tisztességgel és engedelemmel legyenek; alattomban őket ne árulják, se rágalazzák avagy a község között, avagy mások előtt. A

pásztorok ismét az ő mesterüknek, kik jó erkölcsben viselik magukat, tisztességgel legyenek.

23. Minden nyilvánvaló cégéres bűnben élő heverő embereket, akik életüket jobbítani soha nem akarják, mint a részegeket, hamis esküvőket, szitkos átkozókat, lopókat, paráznákat, uzsorával kereskedőket és egyébféle botránkoztatókat kitiltunk a keresztyén gyülekezetből, hogy akik megtérendők, megtérjenek, akik pedig jobbulni nem akarnak, nyilván legyenek, miképpen hogy eleitől fogva ez a szokás az Istennek népe között megtartatott. Addig pedig a kitiltottak be ne vétessenek, míg az Istent és a keresztyéneket meg nem követik.

24. A pásztorságnak tisztit akik fel akarják venni, azoknak, kik érettük oda munkálódnak, étellel és itallal tartoznak.

25. A táncot mind menyegző lakodalmában, mind pedig egyéb közönséges helyen a prédikátoroktól és azoknak házastársuktól is tiltjuk erősen.

26. A szentségeknek szolgáltatása, jóllehet bizonyos helyhez nincsen köteleztetvén, mindazáltal az Isten szerzésének becsületes voltaért azt akarjuk, hogy a templomban legyen; ahol pedig templom nem leend, más közönséges helyen is meglehet. A keresztségben pedig a gyermekeknek atyjaik jelen legyenek.

27. Szent Pál nem engedi a tanításnak tisztit a templomban az asszonyi állatnak, azért a szentségek szolgáltatását sem engedi, mert a szentségek az igével együtt járnak. Ha pedig bába-anyánk kézközön, mint ők nevezik, megkereszteli is a gyermeket, az hiábavaló leszen, és az egyházi szolga affelől ugyan megkeresztelheti.

28. A sűgő-gyónást, mit a pápa papjai kívánnak az emberektől, nem javalljuk; mindazáltal a megrettent lelkű emberek elmehetnek a prédikátorhoz, és őtőle vigasztalást vehetnek.

29. Akik nem akarnak semmiképpen élni az Úrnak vacsorájával, azokat először a tanító intse, és ha meg nem jobbulnak, a keresztyének közül kitiltsa; gyermekeket, esztelen bolondokat, kik még nem tudják próbálni magukat, és becsülni az Úrnak szent testét és vérét, az Úrnak asztalaiul tiltunk.

30. Mivelhogy az ördög a beteg ember körül igen

forgolódik, hogy őtet kétségbe ejthesse az Istennek irgalmassága és bűnének bocsánatja felől: a prédikátor tartozik elmenni, és az Istennek szent igéjével biztatni, bátorítani és erősíteni minden ördögi kísértetek ellen.

31. Senki a prédikátorok közül tisztin kívül ne hágjon, amint szent Pál is Timotheusnak parancsolja, azaz, ha pásztor, hát udvarbíró, dézsmás, rationista és egyéb efféle rendtartásnak ellenemondjon; sok dologba magát ne avassa.

32. Minden tanító ez artikulusoknak, azt kívánjuk, fogadjon engedelmességet, s az ő tulajdon nevét aláírni tartozik.

Bars és Nógrád vármegyében aláírták:

Gyöngyösi Gondán András lévai lelkipásztor.

Baranyai Miklós sarlói lelkipásztor.

Komáromi János ölvedi lelkipásztor.

Bukonyi Mihály, az Isten igéjének szolgája, Zselízen.

Magyaradi Mihály egyházi hitszónok, Kuralyon.

Dávid B. János, omnium nimirum E. V. A.

Dániel András, a kálnai egyház szolgája.

Taksonyi János, a sárói egyház lelkipásztora.

Bradi Michael, indignus minister Verbi Dei humillime
mea subjicio praescriptis articulis.

Corvin Ábel, a varsányi eklézsia lelkipásztora.

Corvin Éliás, a perőcsényi eklézsia lelkipásztora.

Farnadi Mihály, a farnadi eklézsia lelkipásztora.

N(agy) Péter, a füzesgyarmati eklézsia lelkipásztora.

Midőn Veresmarti Mihály 1599-ben Kőrösről menekülő híveivel Ürményben letelepedett, a szomszédságában levő Komjátin, Forgách Péter birtokán, Dobronoki Miklós, a dunáninnyi virágzó kerület püspöke volt a lelkész,¹ kiről említett munkájában többször megemlékezik, mely mint korrajz élénk képet nyújt ezen vidék akkori egyházi viszonyairól. Veresmarti előbb ceglédi, majd kecskeméti rektor volt, azután körösi lelkész lett, de innen a török által zaklatott lakosokkal erre a részre menekült. Ürményből gyakran átment Komjátiba, hol egy alkalommal Dobronoki

¹ Ipolyi: Idézett mű.

jelenlétében, Suri Mihály rektornál¹ valami polemikus könyv került a kezébe, s vitatkozás közben a katolikus álláspontot védelmezte, ám azért a szószéken nyíltan támadta a katolikus egyházat, melyről Forgách Ferenc nyitrai püspök, midőn tudomást szerzett 1604 július havában, vagyis a pozsonyi országgyűlés után, az általa szerkesztett híres XXII. törvénycikk alapján fegyveres katonákkal elfogatta, és várába záratta, honnan azonnal írt a püspöknek, tudakozódván tőle esetének okát. Forgách megfordította Veresmarti levelét, s hátára ezt írta: „*Fogságodnak az az oka, hogy te egy kálvinista eretnek vagy, ki a Krisztus juhait eltántorítod, és az igaz keresztyén hitet gyalázod híveid előtt.*”² Veresmarti ugyan továbbra is a nyitrai vár börtönében maradt, de a levelet elküldte Komjátiba saját püspökéhez, Dobronokihoz. Elfogatása nagy feltűnést és megdöbbenést okozott mindenfelé, Nyitra vármegye háromszor küldött közgyűléséből Forgáchhoz, hívei és egyéb főemberek is közbenjártak érte, először Újfalusi János, majd Apponyi Pál, végre maga az alispán, Szerdahelyi Mihály, de hiába: az 1604-ik évi országgyűlésről bosszúsan hazaérkezett érsekjelölt az eretnekek kihágásainak megfékezéséről írt munkáját gyakorlatilag is alkalmazni igyekezett. Veresmarti tehát fogságában maradt, hol Keresztesi Máté nyitrai kanonok térítgetni kezdé, s a gyenge hitű ember már ekkor elesett. Mikor szeptemberben eljött a híre, hogy Bocskai az alkotmány és a vallásszabadság biztosításáért fegyvert fogott: Forgách is jónak látta Veresmartit fogságából szabadon bocsátani. Visszatért tehát Ürménybe híveihez, s midőn 1605 tavaszán Bocskai az egész vidéket meghódította, Veresmarti is örömmel üdvözölte, s midőn Homonnai Bálint Érsekújvárt, Rhédey Ferenc Nyitrát bevették: mindkét helyen jelöltek ki a reformátusok számára is templomot, a hitéért fogságot szenvedett s ott megrendült férfiú a nyitravári tábori lelkészségre vállalkozott, de csak két hónapig volt itt, mert innen késő ősszel Komjátiba vitték, az Érsekújvárba távozott Dobronoki Miklós püspök helyébe.³

¹ Uo. 43. 1.

² Uo. 52. 1.

³ Uo. 109-141. 1.

A római katolikus egyház ekkori székhelyén, Nagyszombatban is visszaadta Bocskai az ispotály-templomot a református egyháznak, melyben már Sibolti is esztendeig prédikálta az evangéliumot. Asztalos András itteni tekintélyes református polgár a zsoldárfordító Szenci Molnár Alberthez 1608. március hó 6-án kelt levelében örömmel eltelve írja, hogy május hó 16-án lesz három esztendeje, tehát 1605 óta, hogy van lelkészük és tanítójuk. Taksonyi Péter esztendeig volt rektor, két év óta van már náluk Somorjai Patkó Tamás, akit 1609-ben a deáki prédikátorságra bocsátottak ki; lelkészük 1605 óta Hollósi Márton, ki mellett volt egy évig Suri Mihály, mikor egyikőjük a ferencrendiek templomában szolgált, melyet az érsek 1607-ben visszafoglaltatott. A két lelkész azonban nem fért össze egymással; Suri Heidelbergben tanult, az úrvacsora-tanban a svájci reformátusokat követte, az ostya miatt az öreg Hollóssival nem alkudhatának meg, azért Komjátiba ment az állomásáról lemondott Veresmarti helyébe. S mikor Hollósi 1609-ben februárban meghalt, Dobronoki püspök felszólította Veresmartit, hogy fogadja el a nagyszombati prédikátorságot, majd az egyház megbízottait, Bédi Istvánt és Sánta Pált küldé hozzá levelével, s kérte, hogy szolgáljon egy darabig ezen újonnan plántáltatott eklézsiának, „*azután*” - úgymond - „*megtanít az idő, mit kelljen cselekednünk. Az én esztendőm ím eltelik, s ha nem akarsz ott maradni, helyembe (Érsekújvárra) akarlak elhelyeztetni*”. Veresmarti el is ment ekkor Nagyszombatba az egyház küldötteivel, de mivel már ekkor az a hír volt elterjedve róla, hogy katolikussá lett, a hívek is kedvetlenül fogadták,¹ s azért nem is őt, hanem Rátkai Györgyöt vitték Hollósi helyébe Deákiból; rektoruk ekkor Makai Máté volt, akit Györgyösről vittek magukhoz.² Az iskolában száz körül volt a tanulók száma,³ mint Asztalos András írta Molnárhoz.

Míg Illésházy nádor élt, a nagyszombati református egyház szép fejlődésnek indult, azonban ennek halála után Forgách Ferenc érsek nem akarta őket megtűrni az ő

^{1 2} Ugyanott, 223. l.

³ Dézsi Lajos: *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Budapest, 1898. 330. l.

városában, s támogattatva a püspököktől és a káptalantól, az ország törvényei ellenére rávette a városi tanácsot, hogy támadjon ellenük; először Asztalos Andrást vették elő, amiért az iskolának és a rektornak helyet adott, s 250 forint értékű marháját elvitték, s két hét múlva, vagyis okt. 16-án¹ hatalmasul rákerekedtek a prédikátor házára a katolikus polgárok, és feldühödve megesküdték, hogy addig sem nem isznak, sem nem esznek, míg a prédikátort és az iskolamestert ki nem vetik a városból. Négy tanácsbeli a fertálymesterek és drabantok jelenlétében az oda rendelt szekerekre portékáját felrakták, feleségével, gyermekeivel kiküldték a város határából az iskolamesterrel együtt. Az odasereglett hívek mást nem tehetvén részvétüket nyilvánították, de a katolikusok fennhangon kiáltották: csak menjenek oda, ahonnét jöttek; senki sem adott nekik engedélyt arra, hogy itt megtelepedjenek.²

A nagyszombati határból erőszakkal kivitt Rátkai György lelkész és Makai Máté rektor a szomszédos Majtényban, Écsy Gáspár jómódú pártfogójuknál kerestek szállást, aki nem lévén otthon, kénytelenek voltak egyelőre ennek barmai között, az istállóban megvonni magukat, de midőn hazaért, vendégszeretettel fogadta az üldözötteket mindaddig, míg a nagyszombati egyház egyik főembere, Szegedi Gáspár a város mellett levő pusztáján menhelyet nem nyújtott a hontalanoknak.³

A vallása szabad gyakorlatában méltatlanul megtámadott s belhivatalnokaitól megfosztott nagyszombati református egyház ezen sérelmes ügyét a november 1-jén megnyílt pozsonyi országgyűlés elé terjesztette. *„Immár az ország előtt vagyunk dolgunk”* - írja Asztalos András⁴ - *„de még elő nem vétetett, míg palatinust nem választanak Illésházy helyett. Az urakat eléggé felbuzdítottuk és a vármegyéket, felette ajánlják magukat, hogy az előbbeni végzésben, mely szerint szabad legyen a vallás, semmit, egy pontot sem hagynak hátra, hanem inkább megerősítik, mindazonáltal jó reménységünk vagyunk, hogy ismét behozhatjuk a prédikátort és az iskolát is.*

¹ Uo.

² Uo. 336. 1.

³ A rektor Makay verses leírása. Uo. 467. 1.

⁴ Uo. 331. 1.

Vannak bizonyára sok ellenségeink, kik ellenünk szegülnek, de az Úr hatalmasabb mindazoknál, és ellenük állhat, mint ennek előtte.”

A nádorválasztás után követelték a protestáns rendek, hogy ezen sérelem orvosoltassék. Ámde a kat. párt, élén a botrányt rendező Forgách Ferenc érsekkel, nagy és hosszú vitát idézett elő, s úgy viselkedett, mintha a bécsi béke s az azt becikkelyező törvény nem is léteznék, s a nála járt nagyszombati katolikus küldötteket is kitartásra buzdította, ő a maga részéről, úgymond, kész a végletekig elmenni, kész életét is feláldozni inkább, mint eltűrje, hogy az ő városába valamely prédikátor bevitessék. Azonban hiába erőltette az érsek törvénytelen álláspontját, az országgyűlés többsége kimondta, hogy Nagyszombat városa tartozik a királyi biztosok által visszahelyezendő prédikátort és iskolamestert befogadni. Thurzó nádor dec. 19-én tudatta a határozatot a várossal, s 28-án megjelentek a biztosok, Herman Márton és Bajcsics Péter, s az elűzött lelkészt és tanítót visszahelyezték.¹ Makai Máté 1611-ben Losoncra ment innen, amikor Samarjai János lett utána a rektor; Rátkai pedig midőn 1615-ben Lévára ment lelkésznek, a nagyszombatiak Patkó Tamást vitték helyébe.

A bécsi békekötés és az azt becikkelyező 1608. évi pozsonyi országgyűlésnek a vallás szabad gyakorlata ügyében törvénybe iktatott azon határozata, hogy sem végvárakban, városokban, falukon senkit hitében nem szabad háborgatni, hanem szabad legyen a vallás mindenütt egész Magyarországon: (a) Felső-Dunamelléken is új életre keltette a reformált egyházat. Asztalos András nagyszombati polgár 1609. február 10-én örömmel írja Molnár Albertnek: *„Immár Isten kegyelméből most minden helyeken, hol ennek előtte még csak házuknál sem volt szabad olvasni a szentírást, most nyilván nagy bátorsággal hirdettetik az evangélium, Pozsonyban, Szombatban, Komáromban, Győrött, Samarjában, Sellyén, a jezsuitákat be sem bocsátják az országban. Sok helyeken, hol a háború előtt be sem mert menni az evangélikus prédikátor, most immár a pápistát be sem bocsátják, mint Komáromban, (Érsek) Újvárbán, Samarjában, Sellyére, mely*

¹ Ipolyi: Idézett mű. 278., 279. 1.

ugyan a jezsuitáké vala, és több falukban is. Csakhogy bizonyára a tanítók szűken vannak, és az iskolamesterek annál is szűkebbek.”¹ Mint mindjárt látni fogjuk, lelkészeik és tanítóik közül többet ismerünk, emlékezetüket részint Molnár Albert levelezése, részint a katolikussá lett Veresmarti tartotta fenn, kiknek irataiból a különben eléggé mozgalmas egyházi élet képét megrajzolhatjuk.

A komjáti lelkészi állomásról lemondott Veresmarti, mint megtérése leírásában elmondja, többször kérte Dobronoki püspököt, hogy vallási kételyei felől nyugtassák meg, ki ügyében több zsinatot hívott össze, így egyet 1609 szeptemberben Barsra, hol a püspökön kívül hatvan lelkész volt jelen, kik közül felemlíti Csene Péter csallóközi esperes samarjai, Csatári Gergely mosonyi, Puha Pál esperes barsi, Suri Mihály esperes komjáti, Taksonyi Péter jókai, Patkó Tamás deáki, Rátkai György nagyszombati lelkészeket.² Úgy látszik, Bars rendes zsinati székhely volt, Szenci Szijjártó Lukács nagymegyeri lelkész írja Molnár Albertnek,³ hogy Taksonyi Péter(rel) és Suri Mihállyal együtt az 1607. május 26-iki barsi zsinaton avattatott fel; maga Dobronoki is emlékezik egyről 1608. szept. 22-iki levelében, melyben azt írja Kanizsai Pálfi János somorjai rektornak, hogy „a múltkor, a mi barsi zsinatunkon *említettem neked, sőt a mi újvári iskolánk igazgatására szóló tisztes meghívást el is küldöttem*”,⁴ mely világosan egy itt tartott zsinat emlékét újítja fel. Veresmarti leírása szerint a zsinatot jókor reggel elkezdték, s miután a többi tárgyakat elintézték, mikor az ő dolga következett, mindenkit, az iskolamestereket is (Lóveit, Gáspár Flóriánt és Suri Pált) kiküldték a barsi régi, gót ízlésben épült templomból, melynek hosszú csúcsos ívezete alatt, a szentély elején, hosszú fekete tógájában ő a középre állt, előtte körben hatvan prédikátor ült. Először Dobronoki püspök szólt, majd Suri Mihály vette át tőle a szót, és kérdé: vitatkozást kíván ökegyelmüktől, vagy orvosságot? Hosszas gondolkodás után kijelentette, hogy vitatkozást nem kíván; beszédére Puha Pál, Suri és Taksonyi válaszoltak, de mivel a

¹ Ugyanott. 298. 1.

² Ipolyi: Idézett mű. 270. 1.

³ 1608. nov. 5-ről. Dézsi: I. mű. 290. 1.

⁴ Fabó: *Codex Diplomaticus*. 43. 1.

vitatkozás kiindulás(ár)a és feltételeire nézve megegyezni nem tudtak, sok feleselés és személyeskedés után abban állapodtak meg, hogy Szent Mihály nap után való héten Deákiban új zsinatot tartanak; ez azonban elmaradt. Ekkor Veresmarti újra kérte a püspököt, hogy cáfolnák meg legalább csak azt, amit Bellarminból hoz fel ellenük, igazítsák el vallási kétélyeit. Sürgetésére kitűzte Dobronoki a zsinatot 1609. nov. 17-re Komjátiba.¹

A zsinaton csak tizenhatan jelentek meg, felemlíti közülük Dobronoki püspököt, Puha Pál esperest, Suri Mihály, Taksonyi Péter, Patkó Tamás, Nemesnépi Dániel szöllősi lelkészeket, Kanizsai Pálfi János samarjai, Pécselyi Király Imre komáromi rektorokat; mikor köszönteni ment őket - úgymond - feltűnő kedvetlenséggel fogadták, Puha Pál esperes kezét sem fogott vele, s feddődvé kérdezte: „*No mit akarsz immár!? miért hivattál, mit kívánsz tőlünk, miért háborgasz és szerzesz ilyen botránkozást az eklézsiában!?*” Majd összegyűltek a lelkész lakásán, s felhívták a megjelenésre, bátorítva őt, hogy semmitől ne tartson, miután hitlevelet is adtak neki. A vitatkozás azonban most is csak az eddig történtek feletti feleselésből állt, melyben a püspök, Puha Pál, Suri, Taksonyi, Nemesnépi, Pécselyi vettek részt, s mivel eredményre nem juthattak, Surit, Taksonyit és Patkót küldték ki, hogy Veresmarti dolgát vigyék véghez.

Suri Orvos Mihály a teológiai tudomány színvonalán álló tehetséges férfiú volt. 1595-ben Debrecenben tanult,² 1600. április 1-jén a heidelbergi egyetemre iratkozott be,³ s 1602. március 1-jén jött vissza,⁴ ahol a kiválóbb tanárokkal, mint Pareusszal és magyar tanulótársaival, Molnár Alberttel, Taksonyi Péterrel, Thury Györggyel tudományos reményekre jogosító irodalmi érintkezésbe lépett. Mint láttuk, Komjátin volt rektor, majd nagyszombati lelkész volt egy évig, 1606-ban Komjátiba ment, hol meg is nősült Prágai Zsuzsannával,⁵ s

¹ Ipolyi: I. mű. 269-303. 1.

² *Catalogus Omnium Scholae Debrecinae Civium legibus eiusdem ab anno 1588 subscriptorum.* Kézirat, közöltem az Iskolatörténeti Adattár II. k.

³ *Sárospataki Füzetek.* 1862. 501. 1.

⁴ Dézsi: Idézett mű. 128. 1. Közli Molnár Alberthez küldött levelét.

⁵ Ugyanott.

ezen egyházmegyének esperese volt. 1614-ben Sárospatakra ment lelkésznek. Másik kiküldött társa, Taksonyi Péter 1592-ben a wittenbergi egyetemen tanult,¹ s egyike volt azon 25 magyar tanulónak, akik, mivel a reformált egyház hittani álláspontjával ellenkező és a két protestáns egyház teljes elválására vezető Formula Concordiae aláírását megtagadták, Frigyes Vilmos szász választófejedelem 1592. december 2-án kelt s a gyűlölt kálvinisták végkiáltását kimondó rendeletével az egyetemet elhagyni kényszerítették.² 1600. november 26-án a heidelbergi egyetemre iratkozott be,³ hol Pareusszal szorosabb viszonyba lépett, s 1602. aug. 28-án dr. Coppen rektor elnöklete alatt vitatkozást tartott.⁴ Molnár Alberttel benső baráti viszonyba lépett, s buzdította több fennmaradt levelében a magyar biblia kiadására, s mikor 1603 májusban hazajött, az általa kivitt vizsolyi bibliát Molnár részére az egyetemi könyvtárba letette. 1603-ban szenci, 1605-ben nagyszombati rektor volt, 1607-ben jókai, később 1610-ben szerdahelyi lelkész, 1611-ben csallóközi esperes volt. Szijjártó Lukács 1610. július 7-én ezt írja Molnárnak róla,⁵ hogy

„Szerdahelyi lakja,
Borát gyakortább hajtja,
Ki miatt magát is gyakorta elfelejti
És nótában ejti.”

Esperesi tisztét azonban nem sokáig vitte, mert 1613. május 28-án temették el.⁶ Szijjártó jellemzése dacára is igaza van Ipolyinak,⁷ mikor azt írja róla, hogy egyike volt a tudományosan legműveltebb itteni ekkori prédikátoroknak,

¹ Frankl: *Hazai és külföldi iskolázás a XVI. században.* 317. l.

² Ember Pál: *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria.* 330. l.

³ Frankl: Idézett mű. 253. l.

⁴ Címe: *Theses Theologicae. De officio Christi de quibus divino numine adspirante praeside Bartholomeo Coppen, theol. doctore et professore ordinario, in illustri et perantiqua Heidelbergensi academia publice respondebit Petrus R. Taxonius Ungarus ad XXVIII. diem augusti horis et loco consuetis.* Haidelbergae, 1602. Ajánlta Asztalos András nagyszombati tanácsosnak, pártfogójának.

⁵ Dézsi: I. mű. 349. l.

⁶ Fabó: I. mű. 69. l.

⁷ I. mű. 324. l.

és mint ilyen állítottatott Veresmarti ellenébe. Patkó Tamás nagyszombati rektor volt Taksonyi után. 1608-ban Heidelbergbe akarták küldeni, de nem kaptak helyébe mást,¹ s mikor 1609-ben Rátkai Györgyöt Nagyszombatba vitték, Patkó Tamást kibocsátották a deáki prédikátorságra.² Később nagyszombati lelkész lett, s mint ilyen, jelen volt az 1615. évi újlaki zsinaton.³ A kiküldöttek felhívták Veresmartit, adja elő pontonként írásban, röviden azon pontokat és módozatokat, melyeket a vitatkozásban követni akar, s arra ők is közlik vele feltételeiket. Ekkor mind a két rész a feltételek és kikötések hosszú sorával állt elő, melyeket latinul fogalmaztak, s kitűnik belőlük, hogy koruk tudományosságának színvonalán állottak. Veresmarti előbbi feltételeit tíz pontban sorolta elő, melyekre a megbízottak írásban így válaszoltak: *„A te lelki nyavalyádnak megorvoslása kedvéért a mi presbitériumunk rendeléséből im idejöttünk, és az Úristent s az ő szent angyalait hívjuk bizonyságul, hogy valamely gondolat és tudomány mibennünk vagyon, azt készek vagyunk nagy igyekezettel sebed meggyógyítására felajánlani. Mert valamit cselekszik a jó doktor, a beteget meg akarván gyógyítani (nem a beteg kívánsága szerint ugyan, hanem amint az orvossághoz illendő), minden tehetségünk szerint im készek vagyunk megcselekedni, csak meg ne vesd.”* Majd elmondják, hogy oly engedékenységgel viseltetnek iránta, hogy tovább sem hitük, sem tisztük nem engedi. A maguk részéről a következő pontokat terjesztették elő:

I. Hogy céljuk egyedül Isten dicsősége, az anyaszentegyház üdve s az igazság felkeresése legyen. II. A tételek röviden és világosan adassanak elő s magyaráztassanak meg. III. Illendően, nyugodtan vitatkozzanak. IV. Egy kérdést megvitattván, menjenek át a másikra. V. Mindkét fél írásban adja elő tárgyát, azt pecsétjével és aláírásával erősítse meg, és hit alatt fogadja, hogy mindaddig titokban tartja a dolgot, míg a presbitérium, sőt ha a dolog úgy kívánja, a felső-magyarországi Kálvin-felekezeti egyházak zsinatai is ezt megvizsgálják, s ítélnék felette; melyet Veresmarti kifogása után úgy módosítottak,

¹ Asztalos András levele Molnárhoz, 1608. március 6-ról. Idézett mű. 153. l.

² Dézsi: I. mű. 330. l.

³ Fabó: *Codex Diplomaticus*. 131. l.

hogy a közelgő karácsony után két hétig kötelesek titokban tartani. VI. Ha mindenre nem tudnának megfelelni, ez az igazságnak ne legyen kárára, mely alatt a küldöttek azt értették, hogy ők végleges ítéletet maguknak nem tulajdoníthatnak, sem ilyen halandót neki meg nem nevezhetnek, de ha ő ilyet képzeli, kimutatják, hogy csalódik. VII. Az elferdítéstől mindkét rész tartózkodjék, s a kimutatott igazságot előítélet nélkül fogadja el. VIII. Fogadja meg esküvéssel az orvosságot kereső Veresmarti, hogy ezen vitatkozásból nem vesz okot vallása rágalmazására. IX. A szentírás az egyedüli alap, s az igazságot ennek értelmében kell eldönteni. X. A vitatkozók, ahányszor kívántatik, állításukat ezen szavakkal erősítik meg: ezt hisszük, ezt tanítjuk.¹

Veresmarti megírta erre a maga kifogásait, és se hossza, se vége nem volt az írásbeli válasz- és viszonzválaszoknak, éppen ezért írásban megegyezni nem tudtak; de mihelyt szembeálltak egymással, azonnal megkezdték egész formyszerűen a vitát, azonban ez megint csak üres szalmacséplés volt Veresmarti kifogásai miatt, s mivel ezen feltételek szerint Suri egyenes felhívására sem akart velük vitába bocsátkozni, s azt egyszerűen megtagadta, Suri fenyegetően monda: *„No hát efelől senkinek ne merj szólani, püspök uramat pedig ne bánts se szóval, se írással!”* A küldöttek másnap Dobronokihoz siettek Érsekújvárra, hírül vinni a történeteket. Veresmarti egy 1609. december 30-án kelt levéllel mentegeté magát előtte,² s bár még a következő évben tartott zsinatokon is foglalkoztak vele, de a magával és társaival meghasonlott férfiút elkezdett útján fel nem tartóztathatták, 1610. augusztus 15-én Bécsben, a jezsuiták kollégiumában Pázmány Péter kezébe letette a hitvallást.³ Asztalos András 1610. február 20-án Molnár Alberthez küldött levelében így jellemzi őt:⁴ *„Ismerheti kegyelmed Michael Veresmartit; ezelőtt komjáti prédikátor volt, igen megtébolyodott a hitnek dolgában. A prédikátor uraim semmit nem tehettek neki, sem Barsban, sem Komjátin. Inkább hiszem, hogy a bosszúság vitte arra őtet, amiben vagy. Azt akarja, hogy mutassák meg a*

¹ Ipolyi: Idézett mű. 327-332. 1.

² Uo. 347. 1.

³ Uo. 415. 1.

⁴ Dézsi: I. mű: 339. 1.

prédikátorok, hogy ők törvényesen vannak elhíva a szolgálatra. Erre azok megfelelően, azt kérdi, hogy Luther, Zwingli, Kálvin közönségesen vagy rendkívüli módon voltak-e elhíva? Erre is inkább hiszem, hogy megfeleltének, nemcsak ökegyelmük, hanem még ő maga is, míg meg nem tántorodott. Azután kérdezi, hogyan lehet azt bebizonyítani, hogy őket a szentlélek vezeti, mellyel a szentírás magyarázatában dicsekesznek, mert ezt minden vallás követői egyformán követelik maguk számára, egymástól bármily eltérően magyarázzák is a szentírást. Ezután azt állítja, hogy felfordult állapot a tanulatlan s műveletlen hívekre bízni az afelett való ítéletet, vajon a pap, a szentlélek sugallata szerint, helyesen magyarázza-e a szentírást? Még szinte pápistává nem lett, de inkább hiszem, hogy közikbe áll, mert sok ideje, hogy itt vagyon Nagyszombatban és néha-néha oda is elmegyem hozzájuk.”

Szenci Szijjártó Lukács azon év július 7-ről azonban már kedvezőbb híreket közöl vele: „Itt most, hála Istennek, minden helyeken a békesség, sok viszálykodás és háborúság után, virágzik; az eklézsia nyilván, közönségesen támadott haboktól nem hányattatik, noha alattomban szenved. Érsekújvárbán tisztelendő Dobronoki Miklós püspök úr, vénségével tusakodván, jár híven hivataljában, noha ellenben vettetett az ubiquitous Göncz Miklóssal, kit Kollonich sokak ellen erővel tartat benn. Bölcskei István uram a komáromi eklézsiát szép békességben igazgatja.”¹

Mint említettem már, Kanizsai feljegyzése szerint a komáromi eklézsia öregsége idején visszavitte a maga kebelébe Dobronoki Miklós püspököt. Ez 1611-ben, Szent György napkor történt. Hogy nem előbb, onnan tudjuk, miszerint Szenci Lukács 1610. nov. 15-én azt írja Molnár Albertnek, hogy Szenci Csene Péter még a samarjaiakat gyönyörködteti az élet igéjével, Szent György napig (1611. április 24.) lesz ott. Dobronoki Miklós püspök urunk Újvárbán még él,² s ugyanő 1611. augusztus 28-án arról értesíti Molnárt, hogy Csene Péter már az újvári papságot viszi, Dobronoki Miklós püspök pedig Bölcskei Istvánnal Komáromban őrzi a Krisztus seregét,³ melyből kitűnik, hogy Dobronoki Komáromba menetele után lett Csene érsekújvári

¹ Uo. 347. 1.

² Uo. 358., 859. 1.

³ Uo. 370. 1.

lelkésszé, az ő utódja pedig Tolnai Borbély István lett Somorján. Ugyanazon levélben említi, hogy augusztus 23-án zsinatjuk volt Komjatin, Molnár ismerős barátai egészségben vannak és élnek, Suri Mihály Komjatin, Taksonyi Péter Szerdahelyen, akit ezen zsinaton a Csallóközi Traktus esperesévé választottak. Kanizsai Pálfi János a komáromi iskola igazgatásában híven forgolódik, Samarjai János Nagyszombatban szorgalmasan tanítja az ifjúságot. Lengyel Miklós a samarjai iskolát igazgatja, ő maga pedig még mindig Nagymenyeren van.

Jóllehet a Felső-dunamelléki Református Egyházkerület megalakulását a felsorolt adatok alapján 1592-re tehetjük, az egyházmegyékre való beosztásra vonatkozólag nem maradtak fent emlékek. Ismerjük néhány esperes nevét, de sem szolgálati helyük, sem egyházmegyéjük elnevezése nem egyez meg a későbbi időből való emlékekkel, mely világosan tanúsítja, hogy a végleges szervezkedés később történt. Ebből az időből a következő egyházmegyéket, illetőleg espereseket sorolhatjuk elő:

I. Barsi vagy Lévai Egyházmegye: esperese volt miskolci Puha Pál, aki 1568-ban Wittenbergben tanult, s az ottani magyar ifjak társaságának 1570-ben széniora volt, mint váci lelkész 1579-ben egy aranyat küldött a wittenbergi bursának,¹ innen Barsba vitték lelkésznek. Ember Pál öelötte említi Csütörtöki István sallói lelkészt.²

II. Csallóközi Egyházmegye: Ember Pál³ ezen egyházmegye első espereséül *Séllyei Halász Ferenc* mosoni, másodikul *Szenci Szijártó Lukács* samarjai lelkészt említi; az elsőről annyit tudunk, hogy 1589-ben a debreceni főiskolában tanult, s a neve után beírt jegyzet szerint, midőn a wittenbergi egyetemről visszatért, komáromi professzor, azután mosoni lelkész és a somorjai egyházmegye esperese volt, melyet megerősít Perlaki Mártonnak Szilágyi Benjámín István synodáliáiban olvasható feljegyzése,⁴ s midőn 1606 körül az utóbbi tudósítás szerint Ráckevebe költözött, *Szenci*

¹ *Iskolatörténeti Adattár.* II. 19., 20., 37., 38. 1.

² *Historia ecclesiae reformatae.* 570. 1.

³ Uo. 568. 1.

⁴ A Debreceni Ref. Főiskola könyvtárában.

Csene Péter samarjai lelkészt választották esperessé,¹ kinek 1611-ben Érsekújvárra történt költözése alkalmával csak előbb említem, hogy *Taksonyi Pétert* választották utódává, ennek 1615-ben történt halála után pedig *Csatári Gergely* mosoni lelkész volt az esperes, s ezután következett Szijjártó Lukács.

III. *Komjáti Egyházmegye*: Dobronoki Miklós püspök mint komjáti lelkész egyszersmind ezen egyházmegye esperese is volt. Mivel Ipolyi határozottan írja, hogy Suri Mihály komjáti lelkész esperes volt,² ez csak Dobronoki Érsekújvárra költözése után történhetett, sőt valószínű, hogy csak 1611-ben, midőn Komáromba ment.

A Komáromi és Drégelypalánki Egyházmegye akkor még nem alakult ki. Az Ember Pál által említett Bölcskei István ugyan ekkor már komáromi lelkész volt, de mivel másutt sehol nem találok, hogy esperesnek neveznék: ezen tisztét későbbi időre kell helyezni. Ugyanezt mondhatjuk a Drégelypalánki Egyházmegyéről is.

Jóllehet adatok hiánya miatt alig tudjuk megnevezni néhány egyház lelkészét, a máig felkutatott adatok alapján előadottakból mégis azon következtetést vonhatjuk le, hogy a reformáció ezen egész vidéken nagy hódítást végzett, s miután teljesen meggyökeresedett, ennek természetes következménye volt a megalakulás. Hogy mennyire elterjedt (a) Felső-Dunamellékén az evangéliumi tan, alig bizonyíthatnánk hitelesebb feljegyzésből, mint a reformáció egyik esküdt ellenségének, a győri hős báró Pálffy Miklósnak leveleiből, akit 1582. február 21-én Rudolf egyenesen felhívott, hogy intézkedjék, miszerint a pozsonyi vár uradalmaiban levő eretnek hitszónokok helyett, akik a népet a kat. egyháztól elszakítani igyekeznek, mindenütt kat. papok végezzék az istenitiszteleket,³ s mivel ennek, úgy látszik, kevés eredménye lett, a király április 7-én ismételten meghagyta neki, hogy a pozsonyi uradalomban levő eretnek prédikátorokat távolítsa

¹ Dr. Dézsi Lajos: I. mű. 305. l.

² I. mű. 192. l.

³ Jedlicska Pál: *Adatok Erdődi báró Pálffy Miklós, a győri hős élete és korához.* Eger, 1897. 86. l.

el.¹ Pálffy maga írja 1584. november 14-én a pápai nunciusnak, hogy adja tudtára a pápának, miszerint ő minden lehetőt megtesz, ami a kat. vallás előnyére, terjesztésére s fenntartására céloz. Azonban, úgymond, nem régen *Érsekúváron* megfordulván azt tapasztalta, hogy az Újvár közelében levő falvakban nincs kat. lelkész. Azért arra kéri a nunciust, hogy ha már nem neveznek ki esztergomi érseket, legalább oda törekedjék, hogy Újvárra kat. kapitányt nevezzenek ki, akinek buzgalma és közreműködésével majd kat. papokat alkalmazhatnak, mert attól kell tartani, hogy Újvár egész vidékén kárt szenved a vallás ügye.²

Pálffynak ezen levele útban volt már Róma felé, midőn a nuncius is 1584 novemberében kelt levelében magasztalva emlékezik vallásos buzgalmáról, s küldi neki a pápa azon levelét, melyben felhívja, hogy a maga hatáskörében az eretnekség elnyomására törekedjék. Majd kéri, hogy *Komárom városa és vidékéről* az eretnekeket űzze el,³ nagyszámú levelei között azonban egy sincs, amelyben erre vonatkozólag bővebb értesülést nyerhetnénk, s úgy látszik, éppen a protestánsok túlnyomó többsége kényszerítette Pálffyt arra, hogy a lelkészeket ne igen kergesse el. Hiszen tulajdon városából, *Somorjából* Reischel Ábrahám kat. lelkész 1585. december 20-án panaszosan említi, hogy ott kevés katolikus van, alig több, mint amennyi kapuja van Thébének.⁴ Majd 1586. március 16-iki levelében felkéri a plébános Pálffyt, hogy vegye védelmébe a somorjai katolikusok ügyét. „Az eretnekek” – úgymond – „iskoláikba hívják az embereket, s a katolikusok ellen rágalmakat szórván, minket bálványimádóknak neveznek.” Majd tudatja, hogy a magyar rektort eltávolították, és Soós Benedek kamarás egy tudatlan tanítványát vitte be. Ha Pálffy segítségére nem megy, kénytelen lesz Szent Györgykor Somorját elhagyni, mert az eretnekek már a német lakosok között is kezdenek téríteni.⁵

Midőn 1595-ben Esztergomot a magyar sereg a töröktől visszafoglalta, itt kálvinistákat talált, kiknek lelkészük is volt.⁶ A

¹ ² ³ Ugyanott 119. l.

⁴ Uo. 192. l.

⁵ Uo. 221. l.

⁶ Némethy Lajos: *Emléklapok Esztergom múltjából*. Esztergom, 1900. 356. l.

török uralom alatt az érsek káptalanával együtt Nagyszombatban székelvén, a reformált egyház itt megerősödött, mely körülmény igen bántotta Kutassy János esztergomi érseket, azért midőn a várt visszafoglalták, nem akarta, hogy az ő székhelyén tovább is legyen az eretnekeknek gyülekezete. 1599. június 4-én kelt levelében megkérte Mátyás főherceget, hogy mozdíttassa el Esztergomból az eretnek prédikátorokat. Mielőtt ezen ügyben a főherceg az intézkedést megtette volna, megkérdezte Pálffy mint az ottani vár parancsnokát, hogy tudassa vele, kik azok a katonatisztek, akik prédikátorokat tartanak, és honnan nyerik ezek fizetéseiket, s különösen arra kér választ, hogy az érsek kérése a mostani hadjárat alatt zavargás nélkül teljesíthető-e, s ha igen, hogyan lehetne azt foganatosítani.¹

Hogy a prédikátorok eltávolítására nézve micsoda intézkedéseket tett Pálffy Miklós, nincs semmi tudósításunk, de hogy a főherceg felhívásának eredménye nem lett, abból következik, hogy 1599. június 19-én újból rendeletet küldött neki az esztergomi eretnek papok elűzésére nézve, miután, úgymond, az érsek szerfelett panaszkodott, hogy a Vizivárosban és a vár területén az eretnek prédikátorokat eltűrik. Elrendeli azért, hogy működjenek oda, miszerint az érsek kívánsága teljesüljön, s a kat. papság semmi akadályra ne találjon.²

Mivel Mátyás ezen második rendeletének sem lett semmi eredménye, Rudolf király 1599. július 6-án kelt levelében tudatta Pálffyval, hogy mivel ő Magyarországon, különösen az *Esztergomban és Érsekújvárbán* levő eretnek prédikátorokra vonatkozólag több brévét és panaszt kapott, azért emlékezteti azon királyi rendeleteire, amelyeket (az) ezen helyeken lakó eretnekek vallásgyakorlatának megszüntetése végett adott ki. Felhívja, hogy kövessen el mindent arra nézve, miszerint az eretnekség Esztergomban tovább ne terjedjen, mert ott, ahol a kat. egyház annyi századon keresztül virágzott, nem engedheti meg, hogy most az eretnekség megfészkelje magát. Számít azért eddig tanúsított kat. hitbuzgalmára, és reményli, hogy ezen, a keresztyénségre és hazára egyiránt előnyös

¹ Jedlicska: Idézett mű. 678. 1.

² Ugyanott 680. 1.

feladatot megoldja.¹ Ezen rendeletnek sem lett azonban eredménye, mert a prédikátorok tovább is ott maradtak; ezek közül egyiknek Tapolcsányi János volt a neve, aki mint az őrség prédikátora 1602 november havában kérte az udvari kamarát, hogy fizesse ki hátralékban levő 29 frt. fizetését, Némethy ugyan kat. segédlelkésznek tartja őt,² de concionator alatt ref. lelkészt kell annyival is inkább értenünk, mert ha Tapolcsányi kat., akkor közvetlenül Baráthy István jószágkezelőtől, s nem a kamarától kéri azt. Egész 1603 decemberéig ott működtek az eretnek lelkészek, ezen évi december 3-ról ugyanis azt írja Szuhay István püspök gróf Migazzi püspök barátjának, hogy ő saját tekintélyével és vallásos buzgósága által is indítatva, Esztergomból és Révkomáromból személyesen vettette ki az eretnek hitszónokokat; ellentállottak ugyan, de hiába, már nyugosznak.³

Az esztergomi reform, egyház isteni tiszteleti helyére vonatkozólag Némethy közöl egy okmányt,⁴ mely szerint a Vízivárosban szabad téren állítottak fel egy szószéket, mely mellett gerendákból egy harangláb s abban két harangjuk volt. Szuhay István parancsot adott ki ennek a lebontására is, és Althán Mihály várparancsnok ekkor szigorúan meghagyta Schüzleder Mátyás hídmesternek, hogy a szószéket a haranglábbal együtt rombolja szét, melyet mint németül írt jelentése tanúsítja, december havában teljesített is. *„Esztergomban”* - úgymond - *„a vízi-városban 1603 december havában a magyar kálvinisták szószékét a gerendákkal együtt, melyeken két harang függött, melyek szabadtéren nyilvánosan állottak, a magyarok nagy bosszúságára szétverettem. A harangokat átvitettem a rendes templomhoz, hol tornyot építtettem, melybe a harangokat elhelyeztem.”*⁵

A Felső-dunamelléki Kerület zsinatai között Ipolyi említi,⁶ hogy a katolikussá lett Veresmarti, Lósy Imre főesperessel, midőn az egyházakat látogatta, az éppen Ürményben zsinatot

¹ Ugyanott 681. l.

² Idézett mű. 232. l.

³ Közölte Ráczy Károly: *Szabad Egyház*. 1886. évf. 24. sz.

⁴ Idézett mű. 183. l.

⁵ Ugyanott.

⁶ Idézett mű. 458. l.

tartó kálvinisták gyülekezetébe, a templomba bementek. Ez 1612-ben volt. Amint beléptek, köszönté őket fejbőlintással, melyre ki viszont ráintett, ki fejét csóválta. Éppen a felavatandó lelkészek vizsgája folyt. Lengyel Miklós, 1611-ben heidelbergi tanuló¹ tartotta vitatkozását a nem kanonikus Tóbiás, Baruch, Judith könyvének hitelességéről, s ügyesen védelmezte egyháza álláspontját. Az alkalom nagyon kínálkozó volt, hogy ezen könyvek hitelességéről a jelenlévő kat. papok ellenkező tanításukat érvényesítsék, de egy ideig tartózkodtak, majd segítették az ellenérveket felhozót, de akkor Pécselyi Király Imre Lengyel segítségére sietett, s egyszerre három-négy felől is zúgni kezdtek. Ekkor kijelentették, hogy nem akarják a zsinatot háborgatni, nem is vitatkozni jöttek, de Lósynak mint nyitrai főesperesnek a tiszte alatt levő helyeken hivatalos látogatása levén, híveit akarta itt keresni. Majd Veresmarti kezdett szólni, hogy hallják meg az ő két-három szavát, de Suri Mihály határozottan kijelentette, hogy nem hallgatják meg.

A Dunántúli Egyházkerület régi jegyzőkönyvébe Kanizsai az 1613. évi június 19-20-iki komáromi részzsinatról azt jegyezte fel, hogy ezen egyházban a Dobronoki Miklós püspök, Bölcskei István komáromi és Tolnai Barbély István samarjai lelkészek miatt keletkezett nyugtalanság lecsillapított. Ezen zsinaton Pathay István dunántúli püspök is jelen volt, és letette ott alapját azon jó szokásnak, hogy a két szomszéd egyházkerület a Krisztusban való egység bizonyosságául egymás zsinatait meglátogatta, melyet sokáig megtartottak. Ezen évi július 13-án a Győr mellett levő Pataházán, az öreg Szana Máté lelkésznel tartottak egy összejövetelt, magának Máté úrnak és a győri eklézsiának ügyében; annak kedvező elintézésére összegyűltek Dobronoki Miklós püspök, Suri Orvos Mihály, Szenci Csene Péter, Csatári Gergely esperes mosoni, Kanizsai Pálfi János pápai, Varasdi Mihály halászi lelkészek és Pécselyi Király Imre, a komáromi iskola rektora. Egyházi beszédet tartott Csene Péter Máté 5. 20-26. felett. S ajánlották Suri Mihályt, kit a győri eklézsia legjobbjai egyházuknak Isten igéjével való kormányzására meghívtak, de az ostyások ellenzései miatt győri lelkész nem lehetett. Mint jellemző körülményt megemlítem, hogy Pathay István püspök,

¹ *Sárospataki Füzetek*. 1862. 502. 1.

ekkor még szalónoki lelkész, augusztus 1-jén kelt levelében fél évig minden fizetés nélkül való szolgálatát felajánlotta a győri egyháznak csak azért, hogy az ellenkező felekezet lelkészei közül valakit a mi mellőzésünkkel be ne vigyenek, de hiába fáradozott.¹

Dobronoki püspök emlékét még egy zsinat őrzi. Pathay István ugyanis 1614. évi június 11-én azt írja Kanizsainak, hogy Dobronoki tudatta vele, miszerint Keresztelő János ünnepén (június 24.) tartja a zsinatot Örményben. Boldogítsa az Isten.² Ezt a zsinatot azonban, úgy látszik, Komjátin tartották meg, mert Molnár Albert az ó-naptár szerint 1614. június 14-ről azt írja naplójába, hogy ekkor Komjátin volt *Nemesnépi Dániel* lelkésznel; itt ekkor zsinat volt, melyen két püspök (Dobronoki, Pathay) jelent meg, és Samarjai Jánost ezen avatták fel a nagymegyeri papságra. Mivel a zsinat is Molnárt ajánlotta lelkészül a komáromiaknak,³ azt kell következtetnünk, hogy Dobronoki már nagyon elgyengült, megöregedett, s valószínűen még ezen évben vagy a következő év első felében meghalt, mert az 1615. évi komjáti zsinat aktáit már Csene Péter mint püspök, Pécselyi Király Imre mint komáromi lelkész írták alá.⁴

5. EGYHÁZI IRODALMI TÉREN VALÓ MUNKÁLKODÁS

Nyomdák

Ezen fejezetben együtt sorolom fel a két egyházkerületből az egyházi irodalom terén munkálkodott férfiakat, nem azért, mivel számuk nem nagy, hanem azon alapon, mert az írók

¹ Kanizsainak a Dunántúli Református Egyházkerület jegyzőkönyvébe való feljegyzése szerint.

² Fabó: *Codex Diplomaticus*. 139. 1.

³ Dézsi: I. mű. 62. 1.

⁴ Fabó: I. mű. I. 31. 1.

munkáikkal nemcsak saját egyházkerületük, hanem az egész magyar protestáns egyház érdekét óhajtották szolgálni és előmozdítani.

A magyar irodalmat a reformáció teremtette meg és virágoztatta fel. Midőn reformátoraink a keresztyén vallás igazságait a sajtó útján is terjeszteni igyekeztek, fájdalommal látták, hogy először magyar nyelvtant kell adniok, melyben meg kell ismertetniök a nyelvtani alapismereteket, s csak azután adhatják ki a reformáció terjesztésére vonatkozó irodalmi műveiket. Miként Luther bibliafordításával, Kálvin irodalmi műveivel a német, illetőleg a francia irodalmi nyelv megteremtésében úttörők voltak, korszakot alkottak, úgy reformátoraink irodalmi munkálkodását is úgy lehet és kell tekintenünk, mint alapvetőkét, mely megteremtette a magyar irodalmat, és azt saját emlőjén felvirágoztatta. S míg az első 1531-ben, Krakkóban megjelent magyar nyomtatvány Heyden Sebald latin-német-lengyel-magyar nyelvű iskolai könyve, addig Komjáti Benedek *Az zent Pál levelei magyar nyelven* (Krakkó, 1533) című bibliafordításától elkezdve egész sorozatát említhetjük fel azon könyveknek, melyek elsősorban a reformációt szolgálták ugyan, de közvetve a magyar nyelv és irodalom megteremtését mozdították elő. Legyen itt felemlítve Ozorai Imre *A Krisztusról és annak eklézsiájáról* (Krakkó, 1535), Pesti Gábor *Új-testamentum magyar nyelven* ((Bécs, 1536), Gálszécsi István *Énekes könyv* (Krakkó, 1538) és *A keresztyéni tudományról való rövid könyvecske* (Krakkó, 1536) című munkája az úttörők közül.

Irodalmi szemlénket (a) Dunántúl kiváló reformátorának, Dévainak egy vitairatával kezdhethetjük, melyet a Boldog lelkek élet utáni állapotáról írt, s latin nyelven (*Disputatio de statu in quo sint beatorum animae post hanc vitam, ante ultimi iudicii diem*) 1536-ban, Nürnbergben kiadott munkáját Bebek Imre székesfehérvári prépostnak ajánlotta 1535. május 16-ról, Sárvárról, hol már ekkor a másik hírneves reformátor, *Sylvester János* tanító volt, s mint ilyen szükségét érezte a gyermekek számára való magyar nyelvtannak, s miután ura és pártfogója, Nádasdy Tamás, Mátyás király budai könyvnyomdájának megszűnése után az első hazai könyvnyomdát 1539-ben Sárvár mellett, Újszigeten felállította, kiadta még azon évben az első magyar nyelvtant *Grammatica Hungaro Latina in usum puerorum reces* cím

alatt. Sokkal nagyobb fontosságú és a reformáció terjesztésére is nagyobb hatást gyakorló műve volt bibliafordítása: *Új-testamentum magyar nyelven, melyet a görög és deák nyelvből újonnan fordítánk, a magyar népnek keresztyén hitben való épülésére 1541-ben.* A nyomtatást Abádi Benedek eszközölte. Hogy a szentírás alapján álló reformáció mily nagy hasznát vette ennek, azt bizonyítani felesleges, mert egyedüli célja volt, hogy mindenki olvashassa és megérthesse. 1574-ben újabb kiadásban is megjelent Bécsben.

Dévai is írt egy magyar nyelvtani munkát, s Révész Imre¹ annak kiadási évéül (az) 1538. esztendő-t veszi fel, de Szilády Áron minden kétséget kizáróan bebizonyította 1897-ben Dévai hittani kézikönyvének a magyar tudományos akadémia által eszközölt kiadásához csatolt jegyzeteiben, hogy nem magyar nyelvtanát, hanem *A tiz parancsolatnak, a hit ágazatinak, a mi atyánknak, és a hit pecsétinek röviden való magyarázata* című könyvét adta ki Dévai ez évben Krakkóban, melyben az úrvacsorát határozott kálvini értelemben magyarázza, s a tízparancsolatot is Kálvin szerint osztja fel, ami világosan bizonyítja, hogy eme nagynevű reformátorunk 1538-ban már határozottan Kálvint követi. Midőn az *Orthographia Ungarica, azaz igaz irás módgyáról való tudomány* 1549-ben Krakkóban megjelent, Dévai már nem élt, különben a címlapon is ott áll, hogy „*mostan pedig újonnan megigazított és kinyomatott*”, de az első, még Dévai életében megjelent kiadásból egy példányt sem ismerünk.

Heltai Gáspár 1550-ben nyomdát állított fel Kolozsvárt, mely hivatva volt arra, hogy a magyar írók műveit idehaza nyomassák ki, mégis azt látjuk, hogy Sztárai Mihály *Az igaz papság tüköre* című komédiáját ezen évben Krakkóban nyomatta ki. Csak a könyvnyomdák hiányán óhajtott segíteni *Huszár Gál*, midőn 1558-ban Magyaróváron nyomdát állított fel, s hogy földesura meggyőződést meríthessen arról, milyen tudományt hirdet az ő birtokán, még ezen évben kiadta *Az ur Jézus Krisztusnak szent vacsorájáról, kínszenvedéséről és dicsősséges feltámadásáról való predikációk* című, három egyházi beszédét, majd 1559-ben reformátor társának,

¹ *Dévai élete.* Pest, 1863. 99-116. 1.

Sztárainak *Az igaz papság tüköre* című művét újra kiadta, mely után királyi paranccsal tiltatott el a könyvek nyomtatásától. Óvárról 1560-ban Kassára menvén nyomdáját is magával vitte, s mikor innen kiűzetett, Debrecenbe ment, itt *Énekes könyvét* s Méliusz Péternek öt munkáját nyomatta ki; majd midőn Komáromból és Nagyszombatból reformátori munkásságáért elűzetett, s Forgách Imre védőszárnyai alatt Komjatin megvonhatta magát, 1573-ban kinyomatta itt Bornemisza prédikációi első részének felét, és 1574-ben énekeskönyvét *A keresztyéni gyülekezetben való isteni dicséretnek és imádságok* cím alatt, melynek előszavát ezen évi október 6-ról innen keltezi. Nyomdáját fia, Huszár Dávid pápai lelkész örökölte, kiről mindjárt külön lesz szó.

Huszár Gál példáját követte Bornemisza Péter, midőn 1573-ban nyomdát állított fel Semptén, s elkezdte azon nyomtatni saját munkáit, s egymaga elég dolgot adott neki. Íme: *Első része az evangeliomokból és az epistolákból való tanúságoknak, melyeket a keresztyéneknek gyülekezetibe szoktanak prédikálni minden ünnep nap, kit az Úr Jézusnak lelke által az együgyű keresztyéneknek üdvösséges tanúságokra írta Bornemisza Péter Pestífi* (Sempte, 1573) 4-edrétű 460 levél, ajánlta gróf Salm Gyulának s nejének, Bethlenfalvi Thurzó Erzsébetnek. *II. Rész* (Sempte, 1574) 4-edrétű 718 levél, ajánlta Alsólendvai Bánfi László(nak), Zala vármegye főispánjának s nejének, Somi Borbálának. *III. Rész* (Sempte, 1575) 4-edrétű 965 levél, ajánlta Gyarmati Balassa András Nógrád vármegyei főispánnak s nejének, Mérai Annának. *IV. Rész* (Sempte, 1578) 4-edrétű 930 levél, ajánlta Enyingi Török Istvánnak, Hunyad vármegye főispánjának. *V. Rész* (Sempte és Detrekő, 1579) 4-edrétű 679 levél. Ezen öt kötet prédikációjával a felnőtteket tanította Bornemisza, de ő a gyermekekről sem felejtkezett meg; hogy ilyenre is gondja volt, szépen indokolja az Ungnád Máriához intézett ajánlásban: „*Láttam keserűségeteket, ezen napokban, midőn csak igen rövid nap egymás után két tisztos leányzó öcsédet az Úr szemetek előtt magához vette volna. Azonkívül is tudom, a te szerelmes anyádnak mennyi lelki óhajtási legyenek. Megolvastam a te kezű írását is, kibe kértél, hogy tenéked egy jámbor tanítót szereznek, hogy jobban-jobban gyarapodhatnál az Isten akaratjának értelmében, kiből jó reménységet vettem felőled. Im azért én is előbb egy kis*

könyvecskét küldtem a ti megkeseredett sziveteknek vigasztalására, kit ez előtt „Füves kertecskének” is hittak, mert mint a kis orvos kertecskébe a betegnek drága és hasznos füveket szedegetnek, és összetörnek az orvosok, nagy nehéz fájdalmu betegségeknek meggyógyítására, és mint a szép leányzók szép és jó illatozó virágokból ékes koszorúkat kötnek az ő külső ékességükre: így ezen kis könyvecskéből is, mind egészséget, mind szépséget vehetsz lelkedben.” Ebből a célból adta ki: *Négy könyvecske a keresztyéni hitnek tudományáról*: I. Az első könyvecske kicsiny gyermekeskéknek. II. Korosb községnek. III. A prédikátoroknak rövid tanúságukra. IV. Vigasztaló könyvecske. A magyar írás olvasásnak módjával, és szép imádkozásokkal egyetemben. Semptén, 8-adrét. I. Rész 12, II. 52, III. 151, IV. 73 levél. A három elsőt ajánlta Balassa Menyhárt úrfinak, a negyediket Ungnád Máriának. Az evangéliomi magyarázatok negyedik részéből a 647. levéltől kezdve végig, külön címlappal *Ördögi kísértetekről* cím alatt külön kiadást is rendezett Bornemisza. Majd 1578-ban „*Igen szép és szükséges predikáció, az Istennek irgalmasságáról és a mi egymáshoz való irgalmasságunkról*” cím alatt adott ki 4-edrétű 120 levél prédikációt. 1582-ben Detrekő várában énekeskönyvét nyomatta: *Énekek három rendben külön-különb félék* etc. cím alatt 4-edrétű 334 levélen. Végül ugyanitt kezdte el, s Nádasdon végezte be 1584-ben *Predikációk egész esztendő által minden vasárnapra rendeltetett evangéliomból* című, 723 folio levélre terjedő, Gyarmathi Balassa Istvánnak ajánlott munkáját. Bornemisza elmondhatta Pál apostollal, hogy egymaga többet munkálkodott, mint kortársai együttvéve az irodalom terén.

Alsólendvai Kulcsár György, az ugyanitteni egyháznak előbb 1573-ban tanítója, Hoffhalter Rudolf alsólendvai nyomdáján két munkát adott ki: *Az halálra való készületről rövid tanúság, melyben a keresztyén embernek, aki az Isten országát akarja keresni, életének rendi irattatik meg*, 8-adrétű 65 levél, ajánlta Bánfi Miklósnak. Másik műve *Az ördögnek a penitencia tartó bűnössel való vetekedéséről és a kétségbeesés ellen a reménységről való tanúság*, 8-adrétű 48 levél, ajánlta Zrínyi Györgynek, Kristófnak és Miklósnak. 1574-ben Alsólendván ugyancsak Hoffhalter nyomatta *Postilla, azaz evangéliumoknak, melyeket esztendő által keresztyének gyülekezetibe szoktak olvasni és hirdetni*

predikáció szerint való magyarázattya című, 4-edrétű 561 levél munkáját, melyet már mint itteni lelkész írt, miután *Beythe ez évben* Sopronba ment. Szenci Molnár Albert az általa ismert prédikációk között ezeket tartotta legjobbaknak. Kulcsár Alsólendvai Bánfi Miklós Zala vármegyei főispánnak ajánlta ezen prédikációit, melyeket Bártfán 1579- és 1597-ben Gutgesell Dávid újra kinyomatott.

Itt emlékezem meg a pápai nyomdáról, melyet az 1574. évvégén Pápára jött s itt 1575-ben meghalt *Huszár Gáltól* örökölt fia, *Dávid*, ki atyjának a papi széken is utóda lett. *Huszár Dávid* a heidelbergi kátét magyarnyelvre lefordítván, azt 1577-ben saját nyomdájában kinyomatta. Az ezen évi március 20-án kelt ajánlásban mondja, hogy mint Isten igéjének méltatlan sáfára, ki újonnan szólíttatott az ő szőlőjébe, azaz az anyaszentegyházba vincellérül és mívesül, hogy mind a szőlőtőkét és vesszőket egyetemben művelje, ne hivalkodna, hanem amint a talentumot adták, abból híven sáfárkodnék, az ő ereje szerint... hogy ezzel megmutatná, mely igen nagy jóakarata és szándéka van a mi nyomorult egyházunk építésére. A hív olvasóknak írt végszóban pedig ígéri, hogy akiknek nem szunnyadó kedvük van az Istenhez való kiáltásra és könyörgésre, azok jó néven veszik ezen kis munkát, mely után Istennek segítségéből hamar időn mást is bocsát ki. Címe: *A keresztyén hitről való tudományak rövid kérdésekben foglaltatott summája, melyet egész esztendő által minden Úr napjára rendszerint magánvaló részekben rendeltünk. Ugyan ennek a végén mingyártan imádkozó könyvet is nyomtatattunk.* Pápán nyomtatott (1577) 8-adrétű 184 levél. Huszár Dávid ígétét beváltotta, mert még azon évben kinyomatta az 1576. augusztus 16-án, az alsóbaranyai Hercegszöllösön tartott zsinaton kihirdetett kánonok latin szövegét és annak általa eszközölt magyar fordítását. Címeik: *Articuli Consensus Christianarum ecclesiarum, quibus universitas fratrum subscripsit Herczegszöllösini in Barovia. Anno Domini MDLXXVI. Die 16. et 17. augusti. Impressum Papae, 14. Die Augusti Anno 1577. 4-edrétű 12 levél.* A magyaré: *Az Alsó- és Felső-Baranyában való eklézsiáknak articulusi, melyek Herczegszöllösön irattanok negyven prédikátorok jelen voltában, melyeket mindnyájan jóvá hagytanak. Anno Domini 1576. 16. augusti. Pápán nyomtatott 1577. esztendőben, 4-edrétű 12 levél.*

Nagyszabású irodalmi munkásságot fejtett ki *Beythe István*, kiről ugyan fentebb már volt szó, de a teljesség szempontjából mégis felsorolom munkáit: 1. *Köröszyéni tudománynak rövid summája, a tiz parancsolatról, evangéliomról, imádságról, körösztiségről és az Úrvacsorájáról, a gyermekskéknek isteni félelemben való nevedésökért íratott Beythe István prédikátor által.* Nyomtatott Velágosvárat Manliusz Jánostul 1582. 8-adrétű 48 levél, ajánlta Nagyságos ifjúnak, Battyáni Ferencznek. 2. *Miképpen a keresztyéni gyülekezetben a körösztiséget, úrvacsoráját, házasok esküttetését, oldozatot, gyónást etc. szolgáltatassanak az egyházi tanítók, arról íratott könyvecske.* Nyomtatott Gyzzing városában Manliusz Jánostul 1582. 8-adrétű 50 levél, mindkettőről szóltam fentebb. Ezután egyházi beszédeit adta ki, nem azért, hogy más keresztyén szolgálknál nagyobb méltóságúnak ítélne magát, avagy hogy maga felől kérkednék, mert elméje igen rövid, és a tudomány is nem az övé, hanem a kegyelmes Úristené, hanem azért, hogy amit ifjúságától fogva prédikált, afelől bizonyosságot tenne mindenek előtt, hogy a jövő világ megtudná hitét és Istene felől való értelmét. Továbbá, mivel látta, hogy megfogyatkozott a szegény magyar nemzet tanító és gondviselő nélkül, mert némelyek örömet tanulnának, ha volna kitől, hogy azért sokaknak szolgálna munkájával, és ura, Batthyány Boldizsár s neje, Zrínyi Dorottya jótéteményéért ne lenne háládatlan: kiadta munkáit,¹ melyek, mint címeikből is látható, az egyházi évkör minden ünnepét felölelték, s az ezekre rendelt evangéliomokat és leveleket magyarázták, mindannyi 1584-ben jelent meg Németújváron, Manliusz János nyomdájában, mint ő is mondja, Batthyány Boldizsár úrnak segedelmével, s úgy a szerzőre, mint az áldozatkész főúrra szép fényt vetnek. *Az evangéliomok magyarázati, kiket a köröszyéni gyülekezetben esztendő által szoktak prédikálni, rövideden irattanok, az istenfélő embereknek lelkük vigasztalására.* 4-edrétű 311 levél, ajánlta Batthyány Boldizsár királyi asztalnokmesternek. *Esztendő által való vasárnapi epistolák, magyarázatokkal össze.* 4-edrétű 240 levél, ajánlotta az Isten ígéje kegyes szolgálainak. *A szentek főünnepeiről való evangéliomok, magyarázatokkal össze, esztendő által, a szegény együgyü*

¹ A Szentek főünnepeiről való predikációk ajánlásában.

keresztyéneknek értelmére iratott. 4-edrétű 107 levél, ajánlta Zrínyi Dorottyának, Batthyány Boldizsár nejének. Ennek folytatása a *Főnnep napra való episztolák magyarázati, esztendő által*, mert az „élő Istennek szent fiának, az Úr Jézus Krisztusnak” szóló ajánlás, az Úr seregének pásztoraihoz és Battyhány Boldizsárhoz intézett 6-6 soros latin vers, a címlappal s az előző kötet utolsó, számozatlan levelével 6 levélre megy, s ezért kezdődik ez a kötet a 113. levéllel, s végződik 187-tel. Pázmány *Kalauzában* még a következő két, ma egy példányban sem ismeretes munkát tulajdonítja Beythének: *Confessio fidei Németujvári* 1597. és *Encomium ubiquesticum contra Brentianos*. Ugyanott. Végül egy énekeskönyvet is adott ki Beythe, mégpedig dallamokkal, de ennek ma egy példányát sem ismerjük, csekély töredékben megvolt Toldy Ferencnél. Írt Beythe szép latin költeményeket is.

Sibolti Demeternek két kis munkáját ismerjük: *Vigasztaló könyvecske...* 12-edrétű 104 levél, ajánlta Gyarmati Balassa Istvánnak. Három részre van felosztva, s mindegyikben a beteg, bűnös emberhez intézett vigasztaló szó, az elsőben 15, a másodikban 7, a harmadik egy kegyes elmélkedés arról, miképpen lássa magát az ember az Istennél a halál országában; az egészet a halálhoz közelgető keresztyén számára írt imádság zárja be. Másik munkája: *Lelki harcz, a bűnös embernek felette igen nehéz lelki kísértetekről való vetekedése és azoknak Isten igéjéből való meggyőzése.* 12-edrétű 24 levél, mely kérdések és feleletek alakjában van írva, s a bűnös ember lelkiismeretében felmerült kérdésekre, az evangéliom vigasztalásaival ad feleletet röviden, de elég ügyesen.

Egyházszerző munkálkodása ugyan a következő korszakba esik, de 1592-ben kiadott ágendájával méltó elismerést aratott Pathay István: *A sakramentumokról in genere, és kiváltképen az úrvacsorájáról való könyvecske, melyben kérdezkedéseknek és feleleteknek formájában, a keresztyéni tökéletes és igaz vallás, az Úr Krisztusnak teste ételének, és vére italának igaz értelméről befoglaltatik, és minden rendbeli tévelygések ellen, szentírásnak igaz magyarázattal való helyeivel megerősítettik.* 8-adrétű 153 levél. Az úrvacsorátant Kálvin szellemében magyarázó szerzőt Beythe István püspök költeményével üdvözölte. Példányai elfogyván, 1643-ban Gyulafehérvárt új kiadásban jelent meg.

Ez a rövid kép is arról győz meg, hogy az irodalom terén is jelentékeny munkásságot fejtettek ki nálunk, hogy ezen úton is szolgálják a reformáció ügyét.

MÁSODIK KORSZAK

A szervezkedés és a létért való küzdelem korszaka 1612—1734

ELSŐ RÉSZ

A Dunántúli Egyházkerület
szervezkedése és története
a XVII. század első felében

1. PATHAY ISTVÁN PÜSPÖKSÉGE 1612-TŐL 1628-IG

A csepregi hitvitán összekülönbözött dunántúli protestánsoknak Beythe haláláig valami sajátságos helyzete volt. Az elszakadók, mint láttuk, külön szervezkedtek, az egyházak igazgatását espereseik útján intézték, de püspököt nem választottak; a Beythe mellett megmaradt rész pedig csendesen építgette a Krisztus anyaszentegyházát, mégpedig oly csendben, hogy róla úgyszólván alig tudunk valamit. Annál élénkebb képe tárul elénk az egyházi életnek az agg harcos elköltözése után.

Mindjárt a Beythe halálát követő hónapban, 1612. jún. 19-én Körmendre gyűltek össze a dunántúli református lelkészek püspökválasztásra, hol az egybegyülekezettek egyhangú szavazásával Batthyány Ferencnek rohonci udvari papját, *Pathay Istvánt* a Vas, Sopron, Zala, Veszprém és Somogy vármegyékben levő egyházak püspökévé választották, s másnap a jelenlevő esperesek: Alsólendvai Péter vépi, Beythe Imre körmendi, Perlaki Márton, a Vízrendva mellett levő szentgyörgyi, Nagy Gáspár veszprémi, Soós János kiskomáromi lelkészek által feleskettetett és felavattatott.¹

¹ Kanizsai Pálfi János feljegyzése a Dunántúli Ref. Egyházkerületnek az esztergomi hercegprímási főegyházmegyei könyvtár kéziratárában levő eredeti jegyzőkönyvébe.

Az újonnan választott püspök java férfikorában volt már. Mint maga írja 1631. május 16-ról Kanizsainak,¹ 1555. augusztus 5-én született Pápán, hol tanulását is kezdette, melyet a XVI. században méltán híres tolnai iskolában fejezett be, mint ezt Fogtói Máté bizonyítja, aki 1613-ban beszél Dombi Péter tolnai iskolaigazgatóról, s egyúttal arról is megemlékezik, hogy ő Pathay István dunántúli püspökkel ezelőtt negyven évvel, tehát 1573-ban szenteltetett fel lelkésznek.² Hol ismerkedhetett volna meg másutt Fogtói Máté Pathay Istvánnal, mint a tolnai főiskolában, melyben - miután mind a ketten bevégezték tanulmányaikat, és az egyházi szolgálatra meghívást nyertek - együtt fel is avattattak. Tolnán tanulása mellett bizonyít 1615. március 20-án Kanizsaihoz küldött levele is, melyben tudatja vele, hogy fájdalommal értesült Batai János Baranya vármegyei, mányóki lelkésztől arról, hogy már összes ifjúkori barátai és tanuló társai ezen siralom völgyéből az örök nyugalom hazájába vonultak, s csak maga fut még egyedül az élet küzdterén lihegő kebelével.³ Mivel lelkésszé avatásakor Pathay még csak 18 éves volt, minden kétséget kizár, hogy ő az akkori szokás szerint valamelyik külföldi egyetemen is megfordult volna, aminthogy hiába is keresem nevét a külföldön tanultak névsorában.

Pathaynak Tolnán történt lelkésszé avatásában önkénytelenül egy történelmi tény vitatásába kell bocsátkoznom, s ebben kell keresnem hittani álláspontjának határozott kálvini irányát. A dunántúli részeken a reformáció lutheri iránya hódított, már ő maga is lelkész volt, midőn Szegedi Máté püspökké választásakor 1575-ben az ágostai hitvallást ünnepélyesen bevették. Felső-Dunamellékén a lutheri és kálvini irány közt ingadozó Bornemisza Péter volt a püspök. Pápán ekkor Sztárai Mihály volt a lelkész, és így nem alap nélküli azon feltevés, hogy a pápai származású Pathay az ő ajánlatára ment a tolnai iskolába, oda, hol Szegedi Kis Istvántól kezdve kiváló tanítók hirdették folyvást a kálvini reformáció vívmányait, ahol maga Sztárai is lelkészi és püspöki hivatalokat viselt. Magának Tolnának és vidékének a

¹ *Magyar Prot. Egyháztörténelmi Adattár* III.

² Lampe-Ember: *Hist. Eccl. Ref.* 668. 1.

³ Fabó: *Codex Diplomaticus.* 119. 1.

reformáció kálvini irányát követő magatartása, méltán nagyhírű papjai és tanítóinak hallgathatása vonzották a fiatal, tanulni vágyó Pathayt, s neki mint nagyratörő, sokra hivatott ifjúnak éppen olyan előjárókra, iskolára és környezetre volt szüksége, mint amilyet Tolna ezen időbeli képe felmutat. Éppen ezért itteni iskolázás(ár)a és tartózkodására kell visszavezetni kálvini irányának kezdő szálait. A két részre szakadt dunántúli kerület református egyházainak ilyen iskolában felnőtt apostolra volt szüksége, s kétség sem férhet Pathaynak ezen téren szerzett érdemeihez, mert a kálvini irányt nemcsak meggyökerezettette és terjesztette, követőit nemcsak összetartotta, hanem következetesen arra törekedett, hogy a vele egy véleményen levő egyházakat egy szilárd és önálló egyházkerületté alakítsa. Törekvését siker koronázta. Igaz, hogy ezért sok méltatlan rágalom jutott osztályrészéül a lutheri irányt követőktől, de mivel olyan feszült s elkeseredett volt a két félnek egymás iránt való viszonya, hogy a közös nagy cél érdekében az egyesült erővel való munkálkodásra még csak gondolni sem lehetett, éppen ezért a kálvinizmus részéről Pathayt csak elismerés illetheti, hogy buzgó apostolává szegődött, s zászlóját diadalra segítette.

Lelkészi pályáját Rohoncon, Batthyány Boldizsár védszárnyai alatt kezdette, s innen vitték 1585-ben Pápára, mint ez kitűnik a *Sakramentumokról* írt munkája ajánlásának eme szavaiból: „*amióta engemet a fölséges Úristen, ezen pápai anyaszentegyházban való vigyázásra és szolgálatra, a Te Nagyságod akaratjából, Majtényi László uramnak, ki az időben pápai főkapitány vala, törekedése, és a vitéz Huszár Péter uramnak fáradsága által* behozott, kinek immár hét esztendeje vagyon: *sok visszavonást láttam a keresztyéni gyülekezetben.*”¹ Ezen adat kétségtelenné teszi azt, hogy Pathay 1585-ben lett pápai lelkészé, s Tóth Ferencet az *Agenda* megjelenési éve sodorta tévedésbe, mikor azt írta, hogy először rohonci, de már 1592-ben pápai pap volt,² mert íme saját szavaiból bizonyos, hogy 1592-ben pápai lelkésziségének már hetedik esztendejét számlálta.

¹ A Török Istvánhoz írt ajánló levél kelt Pápán, 1592. október 5-én.

² *Túl a dunai püspökök élete*, 64. 1.

Mint a következő zsinat meghívójából látjuk, már a püspökké avatás alkalmával elhatározták, hogy az egyház ügyes-bajos dolgainak elintézése végett újabb zsinat tartassék, melyet Pathay, Szalonokon, 1612. október 12-én kelt levelével, *november 11. és 12. napjára hívott össze a Zala vármegyei Köveskútra*, s felhívta abban az iskolák rektorait és a felavatandókat, hogy hallgatóik közül magukkal viendő tanúkkal jelenjenek meg, jól elkészüljenek a hitcikkekre, tételeiket készítsék el előre, s nyolc tételt jelöl ki a mi Urunk Jézus Krisztus személyéről a vitatkozás tárgyául. Felavattattak: Kanizsai Pálfi János pápai, Nikolaides Simon Zala vármegyei veleméri, Domjáni Mihály martyánci, Szentgyörgyi Gergely pécselyi, Dávid Gergely polyányi, Nárai Gáspár csákányi, Udvarnoki Simon a Veszprém vármegyei vámosi, Deáki Dániel kiscsörbői és Végh János hedrahelyi lelkészek. A zsinaton Szenci Molnár Albert is jelen volt, s miután a felavatottak oklevelét aláírta, bizonyosan részt vett a tételek megvitatásában is, valamint jelen volt a vele levő ifjú belga tudós, Novilius Róbert, Felső-Dunamellékről itt volt Molnár rokona: Szenci Szijjártó Lukács nagymegyeri lelkész. Kanizsai megjegyzi még, hogy Török István és a pápai eklézsia követekül és az ő felavatásának tanúul elküldötte Hatos Bálint lovashadnagyot, Piriti Ambrus vajdát és Nagy János polgárt, s hogy a zsinat első napján ő tartott egyházi beszédet *János 15. 1-10. felett*, másnap pedig Szenci Szijjártó Lukács *Máté 15. 16. felett*. Ugyanezen zsinaton Kanizsait a pápai egyházmegyében levő eklézsiák esperesévé választották.¹

Abba a jegyzőkönyvbe, amelybe Kanizsai a zsinati határozatokat az enyészettől megmenteni óhajtván azokat feljegyezte, és amelyet Esztergomban, a főegyházmegyei könyvtárban megtaláltam, nincsenek bevezetve a köveskúti zsinaton kihirdetett törvények, mivel ez - és bizonyára a többi, Dunántúl alkotottak - egy másik jegyzőkönyvbe voltak beírva, melyben mindenki köteles volt sajátkezűleg aláírni a törvényeket, mely vagy örökre elveszett a küzdelmek között, vagy lappang valahol. Szerencsére megmentette a kánonokat a végmegsemmisüléstől Gál Imre, 1624-től veszprémi lelkész, aki a kerületi levéltárunkban levő, róla nevezett kánontárba

¹ Kanizsai feljegyzése.

gondosan bejegyezte a latin eredetit, mely hű fordításban így van:

AZ 1612. ÉVI KÖVESKÚTI ZSINAT KÁNONAI

A Sopron, Vas, Veszprém, Zala stb. vármegyékben lévő, a helvét hitvallásban az Isten ígéje által egyesített s a keresztyéni szeretet köteléke által egybekapcsolt gyülekezetek törvényei vagy kánonai

Kihirdették Tisztelendő *Pathay István* szuperintendens úr által a köveskúti zsinaton, amely az Úrnak 1612. esztendejében, november 11. napján tartatott.

Mottó: A karthágói 3. zsinat harmadik cikke: *„Határozta a zsinat, hogy a felavatandó püspököknek vagy egyházi férfiaknak felavatóik előbb a zsinatok végzéseit emlékezetükbe véssék, hogy meg ne bánják, ha a zsinat határozatai ellen valamit vétenének.”*

BEVEZETÉS

Mielőtt a mi közmegegyezéssel hozott törvényeinket, amelyek kötelékei az egységnek és jó rendnek, mit Isten az ő egyházában fenn akar tartani mint gyámoszlopot, mindenkinek szeme elé bocsátanak, Istenről való hitünket és vallásunkat akarjuk röviden mindenk előtt feltárni. Egyrészt azért, hogy a mi közmegegyezésünk alapja az igazságszeretők előtt világossá legyen, valamint azok, akik velünk egy testté akarnak egyesülni, megismerjék, hogy az micsoda erős kötelékkel történik. Másrészt, hogy a rágalmazóknak, akik minden jóról rosszat szoktak szólani, betömjük a száját, vagy pedig éppen a saját lelkiismeretüktől megcáfoltatva megszégyenüljenek.

I. Cikk

Hisszük és valljuk tehát, hogy az igaz Isten, aki minden látható és láthatatlan dolgok teremtője, aki magát az Ótestamentomban Jehovának nevezi, természetére és lényegére nézve egy, s rajta kívül nincs más Isten. Hogy pedig ez tényleg három valóságra vagy személyre különül, össze nem elegyítve, sem szét nem osztva, amelyek az Atya, Fiú és

Szentlélek, tulajdonságaik minden összezavarása nélkül a Szentírás alapján állítjuk.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentírás alapján, hogy az Istennek fia, aki az örökkévaló Atyától örök idők előtt származott, nem teremtett, s nem gondolta, hogy az ő Istennel való egyenlősége csak ragadmány, önmagát megüresítve (lefokozva) megalázta s a szeplőtlen szűz Mária lényéből testet vett föl, melyben elszenvedte érettünk a halált, és ezen egyetlenegy áldozatával tökéletesekké tette örökre azokat, akik megszenteltetnek. Harmadnapon halottaiból feltámadott, láthatóan fölment a mennybe, hogy nekünk, akik benne kiválasztattunk, helyet készítsen.

Hisszük, hogy az Atyának jobbján ül, és el fog jönni, hogy ítéljen elevenek és holtak fölött.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentírás alapján, hogy az istenség eme második személye, akit az evangélista logosznak nevez, emberi természetet vett föl a maga személyének egységébe, és ezt elválaszthatatlanul és összezavarhatatlanul egyesítette magában úgy, hogy mindkét természetnek lényeges tulajdonságai megóvatnak, és meg is kell azokat óvni.

Tanítjuk továbbá és hisszük, hogy éppen ez az ő emberi természete nagy és kimagyarázhatlan ajándékokkal volt ékesítve, amennyire saját természetének lényege megengedte, hogy a teremtő és teremtett természete között való különbség örökké megmaradhasson.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentírás alapján, hogy ez az ember Jézus Krisztus, a világ megváltója, az egyedüli közbenjáró Isten és az emberek között.

Hasonlóképpen hisszük, valljuk és tanítjuk, hogy valamiképpen mint Isten tulajdon testében szenvedett és meghalt, úgy ez az ember a saját istenségénél fogva mindenütt jelen van, és az Istent a maga testével összefoglalta a mennyben.

Hisszük, valljuk és tanítjuk a Szentírás alapján, hogy a Szentlélek, mint az istenségben a harmadik személy, természeténél fogva Isten, öröktől fogva származott és származik az Atyától és Fiútól, s vigasztalója, igazgatója és tanítója a Krisztus egyháznak.

Bárki más Istent, vagy ezenkívül másképp ismert, hitt vagy tanított, kijelentjük, hogy ez a mi gyülekezetünkhöz nem

tartozik; és ha a mi gyülekezetünkben volt, egyszeri vagy kétszeri megintés után a mi egyházunkból teljesen eltávolítandónak tartjuk.

II. Melyik az egyetemes egyház?

Igaz és egyetemes egyháznak azt ismerjük, melyet az Isten igéje kormányoz, nem emberi kitalálásokon s az Isten igéjével ellenkező hagyományokra támaszkodik; amelyben az Isten igéje tisztán, a nép által értett nyelven hirdettetik, és a szentségek (sákramentumok) a Megváltó rendelése szerint szolgáltatnak ki; amely egyházban szükséges, hogy mindenek ékesen és szép renddel legyenek. Ezért azt akarjuk, hogy gyülekezeteinkben a tanítóknak meghatározott rendje legyen, akiknek szorgalma és hűsége folytán az Isten igéje híven hirdettessék, s a hallgatók gyülekezete épüljön.

III. A püspök tekintélyéről

A püspök az esperesekkel egyetértve tegyen mindent, fontos ügyeknél semmit ne próbáljon pusztán a maga belátása szerint, kivéven azt, hogy ha lát valamely tiszta életű, alapos készűtségű s kiváló kegyességű férfiút, aki tisztességes meghívásban részesült, ennek, miután a zsinaton való eskü idejéig ünnepélyes fogadalmat tett, szabadságot adhat a gyülekezetben való tanításra engedélylevéllel együtt, amit a fölavatandó az avatás alkalmával adjon vissza.

Apostoli kánon 34. IV. Karthágói zsinat kánona. II. Toledói zsinat 10. kánon. Hercegszöllősi kánonok 3. Váradi zsinat II. cikk. Sopron megyei kánonok 14. 15.

IV. A zsinat összehívásának módjáról és a meghívó levelek visszatartásáról

Zsinatot az esperesekkel egyetértve egyedül a püspök hívhat össze, s az összehívó leveleket társaságunk hivatalos pecsétjével, amit gondosan magánál tartson, és saját aláírásával hitelesítsen. Az esperes urak írják alá nevüket, s így köröztessék az alájuk rendelt lelkipásztorokkal a püspöktől hozzájuk küldött meghívókat. A lelkipásztorok pedig gyorsan és gondosan küldjék át a meghívókat szomszédaikhoz, hogy senki se hozhassa fel ürügyül, hogy hozzá nem jutottak el. S ki-ki jegyezze fel, hogy mely napon kapta meg a hívást. Mert ha valaki nem küldi tovább, és

visszatartja, mindazokért, akik a levél visszatartása miatt elmaradtak, egyenként három forintot fizet.

V. Hányszor hívjon össze zsinatot

A zsinatot minden évben kétszer, vagy ha súlyos kényszerűség gátolja, egyszer hívja össze.

Agathapoliszi zsinat 40. kánon. III. Karthágói zsinat 2. kánon. Milèvei zsinat 9. kánon. Apostoli kánon 32. 38. Antiókhiai zsinat 20. kánon. IV. Toledói zsinat 3. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 8. kánon. I. Niceai zsinat 5. kánon. Hercegszöllősi zsinat 11. cikk. Debreceni zsinat 53. cikk. Váradi zsinat 11. cikk. Sopron megyei kánonok 69. cikk. Zsolnai zsinat 2. cikk.

VI. Az egyházak és lelkipásztorok névjegyzékéről

Az espereseknek vagy egyházi felügyelőknek legyen hiteles jegyzékük vagy katalógusuk az ő hűséges gondozásukra bízott egyházakról s az azokban tanító lelkipásztorokról. Hasonlóképp a püspök is, mint az esperesek közt a legelső, a körüllevő egyházakat gondozza, irányítsa és kormányozza.

Váradi zsinat 20. cikk.

VII. Az egyházlátogatásról és a lelkipásztorok ágendájának és könyveinek megvizsgálásáról

Az esperesek a rájuk bízott gyülekezeteket évenként szorgalmasan meglátogassák, és kérdezzék ki a hallgatókat eskü alatt lelkipásztoruk életéről és erkölcséről. Hasonlóképpen a lelkipásztorokat is lelkiismeretesen a hallgatóik felől: vajon hallgatják-e az Isten igéjét, vajon élnek-e a sákramentomokkal, s vajon illően és haszonnal terjed-e köztük az Isten igéje? Ami az úgynevezett ágendák egyformaságát illeti, amit gyülekezeteinkben komolyan megkívánunk, minden nyelven és tanítási nemből vizsgálják meg, és az Isten igéjét eltorzító iratokat vegyék el. Ha a lelkipásztor és hallgatói közt valami ellenkezések lennének, igazítsák el; vagy ha súlyos lenne az ügy, amit akadály nélkül eligazítani és békésen elintézni nem tudnak, hagyják a zsinatra, ahol egész látogatásukról adjanak számot a püspök előtt.

IV. Toledói zsinat 2. és 35. kánon. II. Brágai zsinat 1. és 23. kánon. IV. Karthágói zsinat 25. kánon. Debreceni zsinat 52. cikk. Hercegszöllősi zsinat 27. Sopron megyei kánonok 71. cikk. Újvári határozat az egyházlátogatásról 1. és 2. cikk. Zsolnai zsinat 2. és 6. cikk.

VIII. Az esperesek ne adjanak szabadságot a tanításra

Az esperesek senkinek se adjanak engedélyt a tanításra, mivel azt akarjuk, hogy ez egyedül a püspök hatalmában álljon; ha mégis valakit elő akarnak léptetni, vezessék a püspökhöz, vagy levélben ajánlják, és ha ettől engedélyt és meghatalmazó levelet kaptak, törvényesen léptessék elő, és ajánlják a gyülekezetnek. Azon polgárok közül pedig, akiknél a lelkipásztort alkalmazni kell, legalább kettő jelenjék meg a püspök előtt azzal, akinek a fölhatalmazás kell, mint meghívatásának és életének tanúja.

A hercegszöllősi zsinat 6. cikke ezzel ellenkezőt rendel, valamint a váradi zsinat 8. cikke is.

IX. Az egyházlátogatókról

Az egyházlátogatókat a gyülekezetek és lelkipásztorok becsülettel fogadják, és lássák el, és ha fogatjuk nem volna, melyen utazniok kellene, szállítsák át a szomszédos gyülekezetekbe.

II. Brágai zsinat 2. kánon. Sopron megyei kánonok 71. cikk.

X. Az esperesek a püspöknek engedelmeskedjenek

Evangéliomi önmegadást vagy engedelmességet kívánunk az egyházi ügyekben. Tehát ahol az esperesek jelenléte kívántatik, a püspöktől hivatva (elkerülhetlen kényszerűség esetét kivéve, amit azonban igazolni tartoznak) semmi se tartsa őket vissza, hanem a püspöktől kitűzött időben és helyen megjelenjenek. És ha valahova a püspök által kiküldettek egyházi ügyben, ellenszegülés és mentegetődés nélkül menjenek el. Ha valakinek éppen távol kell lennie, a püspök megbízása és az egyházi ügyek így követelvéen, a szomszédos lelkipásztorok helyettesítsék őket a sákramentumok kiszolgáltatásában, esketéseknel és az evangéliom hirdetésében. És ha munkájukért valamit adnak nekik abban a gyülekezetben, hagyják azt annak, akit

helyettesítenek, az egyházi törvény büntetésének terhe alatt.

Mainzi zsinat 25. kánon. Sopron megyei kánonok 25. cikk.

XI. A lelkipásztorok engedelmességéről

Ugyanazt határozzuk a többi lelkipásztorokról, hogy ha espereseik által hívatnak, minden vonakodást félretévén engedelmeskedjenek, és megjelenjenek. Az engedetleneket, ha elfogadható módon nem védekeznek, először az egyház közszükségeire fizetendő három tallérra büntetjük. Ha másodszor is ugyanarra vetemednek, kétannyit fizetnek. Ha harmadízben is: hivataluktól megfosztassanak. A szomszédos lelkipásztorok helyettesítsék ezeket úgy, amint az előző szakaszban elmondottuk. A bírságot pedig az esperesek hajtsák be az alájuk rendelt engedetlenkedőktől, s adják át a püspöknek, aki az egyház közszükségeire vagy a tanuló ifjúság segítésére fordítsa.

A karthágói harmadik zsinat 43. kánona; a negyediknek 21., az ötödiknek 10. kánona. II. Arelatei zsinat 17., 18., 19. kánona. Laodiceai zsinat 40. kánona. Kalcedoni zsinat 18. kánona.

XII. A zsinaton jelen nem levőkről

A gyülekezetek lelkipásztorai, akik vakmerően, igaz ok nélkül elmaradtak a zsinatról, és az egyház közügyéből magukat kivonják: az esperesek ugyan hat, a többiek pedig három forint büntetéssel sújtassanak. Ha másodszor vagy harmadszor is ugyanarra vetemednek, azokkal szemben a XI. szakasz értelmében kell eljárni.

Hercegszöllősi zsinat 15. cikk. Sopron megyei kánonok 69. cikk.

XIII. Mennyiben kell a lelkipásztornak helyéről elmennie

Parancsoljuk azonkívül s rendeljük az Úrban, hogy senkit a lelkipásztorok közül, ha más helyre hívják, helyválttatásánál ne vezessen a nagyobb fizetés vagy a haszon reménye, hanem mindig a közbecsülésre legyen figyelemmel. Mert illetlen dolog, hogy valaki jobban törődjék a maga hasznával, mint az egyház építésével. (II. Kor. 2. 4.)

Antiókiai zsinat 16. kánon. Hercegszöllősi zsinat 13. cikk. Sopron megyei kánonok 29. cikk.

XIV. A nép lelkipásztorát az egyházi felsőség beleegyezése nélkül el nem küldheti

Azt is szem előtt tartandónak határozzuk, hogy a nép a lelkipásztorát valamely iránta való gonosz indulatból vagy saját elhatározásából, az egyházi felsőbbség tudta nélkül el ne bocsássa, se mást fel ne fogadjon. Gyakran történik ugyanis, hogy a nép inkább az élősdit, mint a valódi lelkipásztorokban gyönyörködik, s a saját jó tetszése szerint választ magának tanítókat. Ha mégis valami helytelenséget követne el a lelkipásztor, a nép terjessze az ügyet az esperes elé, s az saját kötelessége és buzgalmához képest intézze el a vizályos ügyet. Akik pedig vakmerően elűzik lelkipásztorukat, azok ne kapjanak lelkészt, és senki se szolgáljon azoknak a püspök engedélye nélkül a hivataltól való megfosztás terhe alatt.

Mainzi zsinat 29. kánon. Hercegszöllősi zsinat 17. cikk.

XV. Az esztendei szolgálati idő kitöltéséről

Senki se hagyja el gyülekezetét az ő szolgálatának törvényes határideje előtt, hanem esztendejét kitöltvén az esperes engedélyével távozzék, és változtasson helyet. Egyébiránt azt is komolyan rendeljük az Úrban, hogy a lelkipásztorok a gyülekezeteket hiábavaló beszéddel meg ne csalják, saját szolgálatukat ígéretve nehogy önmagukat és a lelkészi hivatalt gúny tárgyává tegyék. Mert aki életével és tudományával mások tüköre tartozik lenni, rút dolog annak hazudnia, és így könnyelmű hazugsággal gondoskodnia saját hasznáról - a X. szakaszban kijelentett büntetés terhe alatt.

Hercegszöllősi zsinat 19. cikk. Sopron megyei kánonok 30., 31. cikk. Váradi zsinat 19. cikk.

XVI. A bizonyáglevelekről

Senki a lelkipásztorok vagy rektorok közül egyik püspök kerületéből a másik kerületébe át ne menjen, s be ne fogadtassék annak a püspöknek bizonyáglevele nélkül, akitől átmegy. Rektorok az esperesektől kérjenek bizonyítványt, akiknek felügyelete alatt valának. Ezt különösen szigorúan megkívánjuk a hamis tanítók miatt,

hogy azok titkon be ne lopózkodhassanak a hívek gyülekezetébe. Sőt a népet is kötelezzük, hogy senkit fel ne fogadjanak az esperes engedélye nélkül, aki csak úgy fogja ajánlani a gyülekezetnek, ha megismerte annak hűségét. Így őrizzük meg a lelkipásztorság méltóságát is.

VI. Konstantinápolyi zsinat 17. kánon. Antiókhiai zsinat 7. kánon. IV. Karthágói zsinat 27. kánon. Apostoli kánon 33. Laodiceai zsinat 41., 42. kánon. Kalcedoni zsinat 6. kánon. Hercegszöllősi zsinat 24. cikk. Sopron megyei kánonok 32. cikk. Zsolnai zsinat 9. cikk.

XVII. Az előd kielégítéséről

Annak a lelkipásztornak, aki valamely helyről eltávozik, senki a helyére ne menjen, míg az előbbi nincs kielégítve. Ezt pedig a nép az eltávozni készülő lelkipásztortól kapott nyugtatvánnyal bizonyítsa. Ha pedig valaki ennek a helyes intézkedésnek kötelező voltát vakmerően megszegi, büntesse meg az esperes hat forintra, és elődjét a saját fizetéséből elégítse ki.

Váradai zsinat 21. cikk. Sopron megyei kánonok 27. cikk.

XVIII. A táncolás tilos

Az egyházak pásztorainak hivatalvesztés terhe alatt tilalmazzuk a táncolást és bármiféle kartáncot, melyek általában keresztyén embernek meg nem engedhetők, és sok rossznak előidézői és alkalomnyújtói. Sőt rendeljük, hogy hallgatóiknak is tiltsák ezt a csábításhoz hasonló összekeverését a különböző neműeknek.

Ugyanezt tiltjuk az iskolarektoroknak is.

Ambrozius III. könyve a szüzekről. Laodiceai zsinat 53., 54. kánon. Hercegszöllősi zsinat 12. cikk.

XIX. Az egyenlő teherviselésről

A lelkipásztorok a gyülekezetekben egyenlő terhet viseljenek. Ha egy város vagy falu el tudja őket tartani, ne kötelezzék el magukat többeknek fizetés vagy rút nyereség kedvéért. De az egyházi szolgák hiánya miatt megengedjük, hogy egy lelkipásztor két vagy három falu élén álljon. Sőt, kényszerítő szükség esetén másoknak is szolgáljon, nem kalmárkodva az Isten igéjével, hanem gyümölcsöztetve azt

építsék az Úrnak egyházát, hogy így hirdettessék az Isten beszéde. (II. Kor. 4. 2., II. Tess. 3. 1.) Ámde ezt tegyék az esperes vagy püspök tudtával és beleegyezésével.

Váradai zsinat 17. cikk. Hercegszöllősi zsinat 12. cikk. Sopron megyei kánonok 28. cikk.

XX. A részegeskedést kerülni kell

Mivel a részeges és iszákos lelkipásztort az apostol kárhóztatja, valamint az Úr is eltiltja törvényében, azért megújítjuk az apostolok és egyházi atyák törvényeit a lelkipásztorok részegeskedése és tobzódása ellen. Bárki tehát hivatalát részegeskedéssel bemocskolja, s a köznéppel együtt a kocsmában tobzódik, azt először 3 forintra büntetjük. Ha másodízben is rábizonyul, hivatalától megfosztatik. Az iskolarektorokról is ugyanezt határozzuk.

Laodiceai zsinat 24. kánon. III. Karthágói zsinat 27. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 9. kánon. Apostoli kánon 54. Mainczi zsinat 46. kánon. Hercegszöllősi zsinat 14. cikk. Váradai zsinat 27. cikk.

XXI. A perlekedőkről és hamis vádaskodókról

Perlekedések, szóharcok, csúfolódások, indulatoskodások, illetlen egyenetlenkedések a lelkipásztoroktól távol legyenek. Mert a Krisztus minket békességre hívott. És ha valaki a lelkipásztorok közt való békességet gögös elbizakodottsággal megzavarja, az egyházi törvények szerint meg kell büntetni. Ha valami zavar támad a lelkipásztorok között, saját espereseik előtt tárgyalják az ügyet. Tehát lelkiismeretesen kell óvakodni attól, hogy valaki az esperes előtt gyűlöletből, rosszakaratból vagy irigységből vádolja testvérét, hanem mindent szeretetből cselekedjenek. Mert ha valakinél észrevesszük, hogy titkos gyűlöletét méltatlan viaskodással elárulja, ezeket egy vagy két megintés után elkerüljük, mint a keresztyéni egyezés és szeretet megzavaróit.

Apostoli kánon 31. IV. Karthágói zsinat 55., 56. kánon. II. Arles-i zsinat 24. kánon. II. Karthágói zsinat 6. kánon. Melai zsinat 19. kánon. Kalcedoni zsinat 20. kánon.

XXII. A rosszhírű életmódúró jelentést kell tenni

Ha valaki a lelkipásztorok közül látja vagy hallja, hogy szomszédja vagy tisztvársa gyalázatosan él, melyből vagy az egyházra szégyen hárul, vagy a lelkipásztori hivatal rossz hírbe keveredik, és nem vádolja be szeretetből, vagy ha a vétkes a testvéri intést semmibe sem veszi, és tudomással bíró esperesének nem jelenti, ezt mint hozzátartozójának életére leselkedőt társaságunkból kirekesztjük. Mert ha szomszédunknak eltévedt barmát vissza kell vezetnünk, sokkal inkább segítségére kell sietnünk tévelygő testvérünknek.

Sopron megyei kanonok 60. cikk.

XXIII. A ruházatról

Mivel az illetlen öltözet némiképpen a lélek állhatatlanságát árulja el, az egyházi szolgák tisztos közreputat tartsanak a ruházatban és nyiratkozásban, hogy meg lehessen őket különböztetni a zsoldosoktól, kereskedőktől és vargáktól. Parancsoljuk tehát az Úrban, hogy mellőzvé azt a gyalázatos katonai és (tiszteességet legyen mondva) a far eltakarására alig eléggé alkalmas ruházatot, hosszú köntöst, és (amennyire lehet) alakra, színre a hivatalnak megfelelő palástot viseljenek. Kerüljék a katonai szakáll- és hajnyírást, hogy az egész nép előtt nevetség tárgyaivá ne váljanak.

Az iskolarektoroknak és tanuló ifjúságnak azt parancsoljuk, hogy illedelmes és tisztos ruházatba öltözködjének, a kettécsapott süveget és gyűrűs hajzatot hagyják a legénykedőknek.

Feleségeik is szerényen öltözködjének, a fényűzést kerüljék, mert azoknak nem arannyal és értékes drágakövekkel, hanem erényekkel illik ékeskedniök.

VI. Konstantinápolyi zsinat 27. és 96. kánon. IV. Toledói zsinat 40. kánon. IV. Karthágói zsinat 45., 46. kánon. Váradí zsinat 7. cikk. Sopron megyei törvények 62., 63. cikk.

XXIV. A tétlenül élő egyházi szolgákról

A tétlen és hanyag lelkipásztorokat, akik csak vasárnapokon vesznek könyvet a kezükbe, egyéb napokon pedig ivással és kaszálással töltik az időt, és csalárdsággal

forgolódnak az Úrnak munkájában, egy vagy két megintés után, ha meg nem javulnak, hivatalukból le kell tenni. Rendeljük pedig, hogy vasárnapokon mindig két egyházi beszédet tartsanak, a többi napokon pedig hetenként szintén kettőt, vagy a kátét adják elő a délutáni egyházi beszéd helyett, hogy mind maguk előhaladjanak a tudományban, mind a nép hozzászokják a szent beszédekhez.

II. Toledói zsinat 2. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 19. kánon. Agdei zsinat 1. és 39. kánon. II. Orléans-i zsinat 13. kánon. III. Orléans-i zsinat 8. és 44. kánon. I. Toledói zsinat 5. és II. 24. kánon. Apostoli kánon 58. Hercegszöllősi zsinat 18. cikk. Sopron megyei kánonok 38. cikk.

XXV. A tekergőkről

A kóborgókat, akik törvényes meghívás és püspöki engedelem nélkül tanítanak a gyülekezetekben, ha az esperestől megintetve sem hagynak fel ezzel, el kell fogni, és át kell adni a hatóságnak, amely egy évi fogság után úzze el őket területéről. Rendeljük tehát, hogy aki az egyházi szolgálatnak e nagyon szép tisztét magára akarja vállalni, annak határozott meghívója legyen valamely községtől, melynek kegyes háládatosságából három évig szolgáljon, illő tiszteletet és fáradságának jutalmát elvévén attól.

Kalcedoni zsinat 5. kánon. I. Karthágói zsinat 10., II. 11., III. 20. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 20. kánon.

XXVI. A felavatásról

Rendeljük, hogy a felavatás nyilvános helyen, a rendes zsinaton történjék, az egész testület közmegegyezésével és határozatából, és mielőtt a nyilvános vizsgálatra előállanának, az iskolában az iskolarektoroktól latinul megvizsgáltassanak. Azután nyilvánosan a templomban folyjon le azok dolga. A püspök a lelkészek közül rendeljen egyet, aki az ő megbízásából gondoskodik, hogy a vizsgálat illően történjék, s mint egy elnöklő bíró terjessze a püspök és esperesek elé azokról szóló véleményét, neveikkel együtt. Azonkívül a felszentelendők ama lelkipásztorokat, akik az ő kedvükért jönnek össze, saját költségükön tartsák el embereikkel együtt. Lehetetlen ugyanis, hogy mi a felavatás ürügye alatt magunkat másokért gyakran költségekbe keverjük.

II. Toledói zsinat 8. kánon. Hercegszöllősi zsinat 29. cikk. Sopron megyei kánonok 29. cikk.

XXVII. Sarlóját senki más gabonájába ne vágja

Bármely lelkipásztor buzgón és szorgalmasan végezze kötelességét, s aközben őrizkedjék, hogy sarlóját a más gabonájába ne vágja, amint ezt a régi egyházi törvények meghagyják. És a felfogadott lelkipásztor tudta nélkül és akarata ellenére ne tanítson és ne eskessen sehol, hanem azon lelkipásztorának teljes beleegyezésével, hacsak a szükség nem kényszeríti a felfogadott lelkipásztor távolléte miatt. Mert akkor joggal szolgálhat, de akkor is úgy, hogy szolgálatának díját a fölfogadott lelkipásztornak hagyja.

Kalcedoni zsinat 5. kánon. I. Karthágói zsinat 10., II. 11. és III. 20. kánon. VI. Konstantinápolyi zsinat 20. kánon. Apostoli kánon 14. Hercegszöllősi zsinat 14. cikke. Sopron megyei kánonok 26. cikk. Váradai zsinat 18. cikk.

XXVIII. Főbenjáró bűnben leledző egyházi szolgákról

Azok a lelkészek, akik valami főbenjáró bűnben, mint például paráznaságban, gyilkosságban, lopásban stb. rajtakapattak, és az hiteles tanúbizonyossággal rájuk bizonyult, hivatalukból letétessenek, és a világi hatóság kezébe adassanak.

Neocesareai zsinat 1. kánon. Agdei zsinat 31. kánon. II. Orleans-i zsinat 5. kánon. Apostoli kánon 25., 65., 74. Zsolnai zsinat 10. cikk.

XXIX. A hivatalukból elmozdítottakról

Rosshírű lelkészek pedig, és akik gyalázatos életükért hivataluktól megfosztattak és kiközösítették, a gyülekezetben szolgálatot ne végezzenek, kivéve ha az egyházba visszavétettek, és annak kebelébe ismét visszafogadtattak. Akik pedig e rendelet ellenére szolgálatot teljesítenek, örökre kizárassanak. Egyébiránt ahol és amely esperesek parancsából és püspöknek ítélete folytán fosztattak meg hivataluktól, rendeljük, hogy ugyanott és ugyanazon esperes előtt történjék a visszavétel. Viszont azok, akik az egyház ítéletével szemben külső oltalom alá menekülnek, és az egyházzal és annak ítéletével vakmerően szembeszállnak, örökre kizárassanak.

Arlesi-i zsinat I. 16. és III. 30. kánon. Apostoli kánon 28., 32. Antiokhiai zsinat 4., 11., 12. kánon. Karthágói II. zsinat 8., III. 9. és IV. 87. kánon. Agdei zsinat 7. kánon. Orleans-i III. zsinat 8. kánon.

XXX. Az uzsorásokról

Az uzsoráskodó egyházi szolgákat, és akik üzérkedést és piszkos nyereszkedést űznek, először a kicsalt javaktól fosztjuk meg, azután, ha észre nem térnek, hivatalukból elmozdítjuk.

VI. Konstantinápolyi zsinat 10. kánon. Niceai zsinat 18. kánon. Arles-i zsinat 17. kánon. Laodiceai zsinat 5. kánon. Kalcedoni zsinat 3. kánon. III. Karthágói zsinat 16. kánon.

XXXI. A világi foglalatosságot űzőkről

Azok az egyházi szolgák, akik világi üzletekbe - amint az apostol mondja - és törvényes kötelezettségekbe bonyolódnak, amivel magukat mások megvetésének teszik ki, vagy világi perekbe keverednek nem a kényszerűségtől, hanem nyereségvágytól sarkallva, tíz forintra büntettetnek.

Szárdikkai zsinat 8., 9., 10. kánon. I. Karthágói zsinat 6. III. 15. és IV. 18. kánon. Mainzi zsinat 14. kánon. Apostoli kánon 5., 81., 83. II. Toledói zsinat 6. és IV. 30. kánon. A 20. apostoli kánon azt rendeli, hogy ha a pap kereskedésre adja magát, letetessék.

XXXII. Azokról a falvakról, amelyek lelkipásztoraikat megcsalják

Azoknak a falvaknak és városoknak, amelyek lelkipásztoraikat igaz és jogos jövedelmében megrövidítik, nem kell lelkipásztort adni.

XXXIII. A fizetést megkisebbitő egyházi szolgákról

Akik azért, hogy a nép és patrónusok kegyébe jussanak, megengedik, hogy az egyházi jövedelem, amely már régtől fogva a lelkészek számára rendeltetett, kisebbedjék, vagy valami módon megcsorbuljon, vagy teljesen elidegeníttessék, csak hogy megtűrjék őket azon a helyen, mint a közvagyon megrablóit el kell őket kergetni.

XXXIV. A lelkipásztorok vendégeskedéseiről

Az egyházak lelkipásztorainak, ha őket tisztességes lakodalmi vendégségre meghívják, szabad elmenniök, de a köznéppel együtt nyilvános korcsmába ne menjenek, ne pajtáskodjanak, s ne igyanak együtt, hanem józanul és illedelmesen, saját példájukkal buzdítsák vendégtársaikat a kegyességre és istenfélelemre, s igyekezzenek azokat visszatartani a szokott pajkoskodástól és szemérmetlen táncolástól. Mihelyt pedig a többiek kezdenek a bortól fölhevülni, s megjelennek az énekesek és lantosok, hogy az illetlen táncolást lehetővé tegyék, a lelkipásztorok keljenek föl és távozzanak, hogy úgy ne lássék, mintha jelenlétükkel helyeselnék azt a kicsapongást, amit a közönséges istenitiszteleteken is kárhoztatni tartoznak.

Laodiceai zsinat 54. kánon. Agdei zsinat 28. A váradi zsinat 15. cikke ezzel ellenkezőt rendel.

XXXV. A hitehagyottak kerüléséről

Mivel pedig a sátán ravaszkodása folytán gyakran látjuk megtörténni (különösen napjainkban), hogy az igazság ellenségei gonosz szószátyárkodással, bálványimádással és annak rút babonájával beszennyezve a jó és hűséges lelkipásztorokat törbe csalják, hogy gyalázatba keverjék őket a nép előtt való kicsúfolással: tehát rendeljük és meghagyjuk különösen a lelkipásztoroknak, hogy a már ismert és annyiszor megcáfolt tévelygéseket az apostolok meghagyása szerint annyira kerüljék, hogy még szóval se vitatkozzanak azokkal, és ne perlekedjenek, nehogy a velük való vetélkedés folytán az Isten szentséges neve szenvedjen sérelmet. Mert az ilyen magánfeleselgetésből sem az egyház nem épül, sem béke nem származik, sem az igazságot nem varázsolják elő, melynek örve alatt fitogtatják magukat azok, akiket hiábavaló dicsőségvágy ösztökél.

Titusz 3. 9-11. János 8. 10. II. Tim. 4. 15. Hercegszöllősi zsinat 21. cikk. Sopron megyei kánonok 68. cikk. Váradi zsinat 4. cikk.

XXXVI. Az iskolatanítókról

Az iskolarektorok tisztos és kegyes engedelmisséggel függjenek lelkipásztoraiktól, és azokat mások előtt igaztalan vádaskodással hírbe ne hozzák. Ha pedig valaki feljebbvalója

ellen alaptalan háborúságot gerjeszt, az ügy letárgyalása után szégyenszemre fosztassék meg hivatalától, ha vádja hamisnak bizonyul. Azt is megkívánjuk tőlük, hogy kötelességüket szorgalmasan és hűségesen elvégezzék, mind az iskolában való tanítást, mind a templomban, ami az ő kötelességük lesz, azok iránt való szent tisztelettel teljesítvén. Azonkívül hogy a lelkipásztoroktól erejüket túlhaladó fényes ebédeket ne követeljenek, hanem elégedjenek meg azzal, amit a lelkipásztor adhat. Hozzáteesszük azt is, hogy a lelkipásztorok viszont tanítóik iránt tiszteletet tanúsítsanak, és ellátást adjanak, ha a szerződés szerint ezzel tartoznak, ha pedig nem, akkor rendeljük, hogy a tanítók a magukéból gondoskodjanak eledelükről. Azokat, akik a pajkos paraszt ifjúsággal együtt isznak, pajkos dalokban gyönyörködnek, hanyagok, mértéken túl szigorúak, az iskolán kívül igaz ok és becsületes cél nélkül gyakran kóborolnak, részegesek, hivatalukat illetlen táncolással lealacsonyítják, rágalmazók, engedetlenek, paráznák, a vendégségeken illetlenül viselkednek, katonás ruházatukkal és csaknem török módra nyírt hajukkal úgy, hogy bojthoz hasonlónak látszik fejükön a megmaradt haj, hivatalukat gyűlöletessé teszik, az eke szarvához utasítjuk.

II. Gyula és X. Leó alatt tartott lateráni zsinat 7. kánon. Hercegszöllősi zsinat 26. cikk. Sopron megyei kánonok 64., 65. cikk. Várad zsinat 24., 25., 27. cikk.

XXXVII. A tanulókról

A tanulókról és iskolai jótéteményben részesülőkről, kik nem a tanulásért, nem a mennyei tudomány előmozdításáért, nem is a magasabb tudományok tanulmányozásáért lépnek az iskolákba, hanem csak a mások költségén való heverést keresik, hogy annál könnyebben élhessenek herék módjára, és akiknek nincs biztos lakóhelyük és állandó maradásuk, hanem iskoláikat, tanítóikat és tartózkodási helyüket hirtelen, egymás után, csalók módjára változtatják, az előadásokon nem jelennek meg, a vizsgálatokat mint a ragályt kerülik, másoknak akadályul és botránykozásul szolgálnak, rendeljük, hogy a tanulók társaságába föl ne vétessenek, és ha éppen ott volnának, meg ne türessenek. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy senki a rektorok közül ismeretlen új tanulókat ajánlólevél nélkül be ne fogadjon, és ha valakit

befogadott, ez egy éven belül az iskolát el ne hagyja. Ha pedig valamelyik kőborló, részeges, a többieket háborgató s tanítója iránt engedetlen leendő, azt az iskolarektor az iskolai törvények szerint zabolázza.

Váradai zsinat 26. cikk. Sopron megyei kánonok 66., 67. cikk.

XXXVIII. Az egyházból való kirekesztésről

Az egyházi fegyelmet, melyet máskülönben szellemi igazságszolgáltatásnak, vagy az egyházból való kirekesztésnek szoktunk nevezni, egyházunkba ismét behozzuk. Mert szakadatlanul bírta az egyház az oldásnak és kötésnek kulcsait, s bírni fogja, míg ez a világ fennáll. Határozzuk tehát az Isten igéje szerint, amely köt és old, hogy az összes cégyeres bűnösöket, részegeseket, hitszegőket, káromkodókat, tolvajokat, fősvényeket, paráznákat, kurválkodókat és azokat, akik uzsorás nyereszkezdést űznek, és akik a Krisztus egyházának botránykozására szolgálnak, és benn a nyáj között vannak, ezzel a lelki korbáccsal kell féken tartani, hogy akik eszükre térnek, éljenek, az észre nem térők pedig még nagyobb veszedelembé rohanjanak. Azt is hozzátesszük, hogy akik nyilvánosan vétkeztek, az egyházba vissza ne vétessenek, csak ha nyilvánosan megkövetik az eklézsiát.

XXXIX. A lakodalmakról

Megtiltjuk, hogy a mi gyülekezeteinkben lakodalmi ünnepélyek tartassanak vasárnap (amikor még inkább kell igazság után törekedni, még inkább kell a bűnöktől tartózkodni, a keresztyének templomait látogatni s a könyörgésekben elmerülni), mivel akkor a tisztességes lakodalom ürügye alatt főleg saját kicsapongásukra készítenek alkalmat az iszákosak, az Isten igéjét elhanyagolják, és az Urat féktelen kicsapongásaikkal bosszantják. Mert meg vagyon írva: Ne tégy azon semmi dolgot, ami tudniillik megakadályozhatná a szombat megszentelését. A kézfogók tartását sem engedjük meg azon a napon. Szombaton sem engedjük meg az esketést, azon az alapon, hogy az emberek vasárnap a lakodalom miatt bortól égjenek, csak ha ugyanazon a napon feloldozást nyerhetnek.

Ünnep első napján is tiltjuk a lakodalmak tartását, mert megzavarná az Úr napját a bekövetkező lakodalomra való

előkészület. A házastársak összeesketezése is józan fővel és megfelelő helyen történjék.

Laodiceai zsinat 53. kánon. III. Toledói zsinat 22. cikk. Hercegszöllősi zsinat 31. cikk. Sopron megyei kánonok 52. cikk. Váradai zsinat 13., 23. cikk.

XL. A házasulandókról

A házasságra lépők közt az esküt, mivel az nincs az igazság szabálya ellen, gyülekezeteinkben fenntartandónak rendeljük, így az Isten is az ő egyházát, mely az ő jegyesének neveztetik, hittel kapcsolta önmagához (Ezék. 16. 8. Hózs. 2. 19. Malak. 2. 14.). Eljegyezlek téged önmagamnak hűséggel, és megismered a Jehovát, és megesküvém neked, s frigyre léptem veled, azt mondja az Úristen, és lól az enyém.

Hercegszöllősi zsinat 32. cikk.

XLI. Az egyenlőtlen korúakról

Senki a házasulandókat össze ne eskesse, míg mind a két fél szabad voltáról meg nem győződött. Viszont senki össze nem illőket és egyenlőtlen korúakat akár a hatalmaskodóktól való félelméből, akár valakinek a kedvéért össze ne eskessen, akiknél a házasság végcélja feltűnően meggátoltatnék, és az egyik fél megkárosításával járna. 14 éven alul lévő ifjakat ifjabbakkal nem esketünk össze; aki összeesketi, azt hivatalától meg kell fosztani.

Rendeljük továbbá, hogy a lelkipásztorok a házassági ügyekben az Isten igéje és a természet törvénye s a fennálló állami törvények alapján ítéljezenek, nem pedig a pápás törvények szerint, melyek semmit sem érnek.

Debreceni zsinat 22., 23., 24., 25., 26. cikk. Hercegszöllősi zsinat 33., 34. cikk. Váradai zsinat 14. cikk. Sopron megyei kánonok 56. cikk. Samarjai János cikkei III. rész, 55. kánon.

XLII. A titkos eljegyzésekről

Mivel pedig a mindennapi tapasztalat bizonyítja, hogy ama titkos és alattomos eljegyzések igen nagy bajoknak, folytonos veszekedéseknek, hitszegéseknek és gyilkosságoknak okozói, sőt ebből keletkezik az egyháznak és

polgári társaságnak gyalázatos romlása és megháborítása: azért mindezeket a mi egyházunkból kiküszöböljük.

Azt is megtartandónak rendeljük, hogy házasságszerzéseknél kiválasztott öregek, kiválóan derék férfiak szerepeljenek az egyes városokban és falvakban. Az asszonyoknak pedig, akik a házasságot megakadályozhatnák, a házasságszerzést teljesen megtiltjuk. És mielőtt a kérők az ügyet befejeznék, rendeljük, hogy az bejelentessék a lelkipásztornak.

Hercegszöllősi zsinat 35. cikk.

XLIII. A jegyesek elválásáról

Ha két személy, akik közt az eljegyzés és kézfogás megtörtént, egymást kölcsönösen meggyűlölné (mert ez gyakran megtörténik a dologtalan asszonyok istentelen fecsegései miatt), előbb össze ne eskessék őket, míg újra ki nem engesztelődnek. Ha pedig fennforog a gyűlölet és összeférhetetlenség törvényes oka úgy, hogy házasság esetén is elválhatnának, nem kell őket összeesketni. De ha igazságtalan és szenvedélyből eredő ballépés (praesumptio) történt, ha a vádlott személy nem törekszik az egyezésre, fosztassék meg a leendő házasság reményétől; a másik az ő tisztességében és szabadságában sértetlen marad.

Hercegszöllősi zsinat 36. cikk.

XLIV. A jegyesek elrablói

Mások jegyeseinek elrablói az egyházból kirekesztessenek, s a hatóság tiltsa ki őket saját területéről, ha ugyan életüknek megkegyelmeztek. Az elrablott nőt pedig vissza kell adni saját törvényes jegyesének. Aki akár a saját jegyesét szülőinek beleegyezése nélkül elrabolja, rekesztessék ki az egyházból, s ne számíttassék addig a tisztességes emberek közé, míg az egyházat meg nem követi.

Kalcedoni zsinat 26. kánon. Ancyrai zsinat 11. kánon. Apostoli kánon 67.

XLV. A keresztségről

Rendeljük, hogy a keresztségét (ámbár nincs meghatározott helyhez kötve) nyilvános könyörgés idején szolgáltatassák ki az Úr nevében, az atya és a rokonok jelenlétében. Ha pedig előfordul a lelkipásztorok csekély száma miatt, hogy olyan falukon, ahol nincs lelkipásztor, sem az istentiszteletre rendelt nyilvános helyiség, keresztlőre hoznak kisdedeket, ott a lelkipásztor magánházaiban is (kivéve a korcsmaházat) szabadon kereszthet, csak józanon és illendőséggel történjék az.

VI. Konstantinápolyi zsinat 31. és 59. kánon. Hercegszöllősi zsinat 37. kánon. Váradai zsinat 23. kánon. Sopron megyei kánonok 43. cikk.

XLVI. Az asszonyi keresztelésről

Azonkívül az asszonyoknak, miként az apostol elveszi tőlük a gyülekezetben való beszélés és tanítás jogát, úgy a keresztelést föltétlenül megtiltjuk az Úr nevében, még a halál pillanatában is. Mert gonosz és illetlen dolog volna, ha az asszonyok papi tisztet tulajdonítanak maguknak. Hogyha mégis kereszthetnek asszonyok, kereszthetésük érvénytelen, és a keresztlő asszony, ha megintés után is vakmerően kereszthet, az egyházból kirekesztessék. (I. Kor. 14. 34. I. Tim. 2. 12.).

VI. Konstantinápolyi zsinat 70. kánon. IV. Karthágói zsinat 99. és 100. kánon. Hercegszöllősi zsinat 38. cikk.

XLVII. A gyermekágyasok beavatásáról

Az asszonyoknak a szülés után való beavatását, valamint az új asszonyokét a zsidók és az azokat utánzó rómaiak módjára mellőzzük. Nem a negyven vagy nyolcvan napos őrizkedést, hanem csak a természetes tisztességet tanítjuk.

Hercegszöllősi zsinat 7. cikk. A Sopron megyei kánonok 25. cikke ezzel ellenkezőt rendel.

XLVIII. A megkereszteltek és összeeskettek anyakönyvéről

Minden egyes lelkipásztornak legyen egy könyve, amelybe az összes megkeresztelt kisdedek névsorát beírja, megjegyezve mindegyiknél a napot, évet és hónapot, s ezt megőrizze a sok

esetleges szükség miatt, ami a gyülekezetben elő szokott fordulni. S ha máshova költözik, ezt a könyvet adja át utódjának.

Hercegszöllősi zsinat 23. cikk.

XLIX. Az úrvacsora kiszolgáltatásáról

Meghagyjuk továbbá, hogy mindazok, férfiak úgy, mint nők, kik alkalmasok lesznek az úrvacsorájára, járuljanak az Úr testének és vérének sákramentumához. Viszont a lelkipásztoroknak megparancsoljuk, hogy ezt a nép előtt előre kihirdessék, és figyelmeztessék őket, hogy ki-ki annak vételére illően előkészüljön, miként azt a sákramentom célja és méltósága megköveteli.

Arra is figyelemmel legyenek a lelkipásztorok, hogy ha történetesen valamely idegen jövevények lennének a gyülekezetben, ahol az úrvacsoráját kiosztják, akik még a hitvallás tanaiba nincsenek beavatva, azok, ha a sákramentomban részesülni akarnak, menjenek el a lelkipásztorhoz, és az magánlakásán oktassa s hitvallásukról szorgalmasan kikérdezze őket.

Hercegszöllősi zsinat 39. cikk.

L. A kölcsönös meghasonlásról

Mint hogy pedig az ellenségeskedések leginkább elkedvetlenítik az Istent, és különösen ellenkeznek a szentséges végvacsorával, tehát a lelkipásztor tiltsa el attól azokat, akikről nyilván tudja, hogy elvetemedett gonosz indulatból viszálykodnak, míg felhagyván az ellenségeskedéssel (amire a lelkipásztornak gondja legyen) kölcsönösen ki nem békülnek.

II. Toledói zsinat 4. kánon. II. Arles-i zsinat 31. kánon. IV. Karthágói zsinat 93. kánon. Agdei zsinat 27. kánon. Hercegszöllősi zsinat 40. kánon.

LI. Az úrvacsorában kenyérrel kell élni, nem ostyával

Mivel az összes evangélisták és az apostol azt írja, hogy kenyeret vett Krisztus a vacsorában, és ezt a vett kenyeret és poharat adta tanítványainak: mi is rendeljük, hogy a végvacsorát közönséges kenyérrel és közönségesen használt

borral, amelyekkel táplálkozunk, kell kiszolgáltatni gyülekezeteinkben. Azt az áldozatot azonban, amit másképp adománynak vagy felajánlásnak hívnak, mely sem tényleg, sem névleg nem kenyér, átengedjük a miséhez és a római pápa áldozatához, akinek alkotása is, s odaajándékozunk neki és utánczóinak, hogy csak rágják.

Hercegszöllősi zsinat 41. cikk.

LII. Kiket kell az úrvacsorájától távol tartani

Rendeljük, hogy a gyermekeket, kik annak fontosságát megítélni nem tudják, a szent vacsorától távol kell tartani. Mert nem gyermekeknek, hanem azok számára rendeltetett az úrvacsorája, akik alkalmasak a Krisztus testének és vérének megkülönböztetésére és azokra vonatkozólag a saját lelkiismeretük megvizsgálására (ezt pedig gyermekeknél hiába keressük). Miként az apostol meghagyja: Próbálja meg - úgymond - az ember önmagát, és úgy egyék abból a kenyérből, és úgy igyék abból a pohárból; mert aki méltatlanul eszik és iszik stb. (I. Kor. 11. 28., 29.)

Hercegszöllősi zsinat 44. cikk.

LIII. A fülbegyónásról

A lelkeknek ama kínzását a bűnök felsorolásával gyülekezeteinkből teljesen kizárjuk. Mindazáltal az, akinek aggódó lelkiismerete van, fontosabb esetekben, magánosan kérhet tanácsot lelkipásztortól, s lelke számára az Isten ígéje szerint vigasztalást kereshet.

Helvét hitvallás 25. fejezet. Hercegszöllősi zsinat 45. cikk. Sopron megyei kánonok 51. cikk.

LIV. A betegek megvigasztalásáról és az úrvacsora széthordásáról

Mivel a betegek, kiknek életük veszedelemben forog, gyakran megkísértetnek a sátán cselei és ámtásai által, hogy kétségbe essenek: ennek a nagy bajnak elejét kell vennünk. Ennélfogva, hogy az embereket az annyira súlyos veszedelemtől megszabadíthassuk, és a sátán tüzes nyilai ellen fölfegyverezzük: a lelkipásztorok készen legyenek, és kéznél tartsák a vigasztalást az Isten ígéből, hogy azokat a

kísértésektől megszabadítsák, az ígéretekben megerősítsék, és biztos reménységet nyújtsanak a bűnbánóknak Isten irgalmasságáról és az ő jóságáról. Ezt pedig főleg akkor kell tenni, mikor tudva van, hogy a beteg kívánja.

Az úrvacsorának ama tüntető széthordását akár betegekhez, akár a kényeskedőkhöz és a gógös kevélységtől felfuvalkodottakhoz, és azokhoz, akik a hallgatók gyülekezetétől magukat elkülönítik, és semmibe sem veszik Krisztus titokzatos testét, ami nem más, mint az anyaszentegyház, mivel sem az Idvezítő nem rendelte, sem az apostolok példája nem igazolja, átengedjük azoknak, akik a római bálványozást gyakorolják és utánozzák, s azok esztelenségeit követik.

A lelkipásztorok pedig másik vasárnapon is szolgáltatassák ki az úrvacsorát az istenfélő hívők gyülekezetében, hogy részint a hallgatók hozzászokjanak a sákramentom gyakoribb vételéhez, másrészt a sákramentom törvényes élvezését helyreállítsák és megszilárdítsák.

I. Niceai zsinat 12. kánon. Hercegszöllősi zsinat 46. cikk. Sopron megyei kánonok 51. cikk.

LV. A törvényeknek alá kell írni

Rendeljük azonkívül, hogy miután ezeket a törvényeket megvizsgálták és a hitszabályokhoz mérten helyeselték, a lelkipásztorok egyenként írják őket alá, s azután ne merjék azokat vakmerően megsérteni. Ha pedig valaki gógös kevélységtől eltelve megsértené őket, azt mint a hitnek kétségtelen ellenségét s a jó rend felforgatóját és megsértőjét, az egyházi törvénykezés szerint meg kell büntetni.

II. Karthágói zsinat 13. kánon. Efézusi zsinat 6. kánon. II. Orléans-i zsinat 22. és IV. 25. kánon. Hercegszöllősi zsinat 47. cikk. Sopron megyei kánonok utolsó cikke.

-Vége-

Mint az egyes cikkek alatt levő idézetekből látható, Pathay nem csinált titkot abból, hogy hol vette ezen törvényeket. Hivatkozik az 1567-iki debreceni, az 1576-os hercegszöllősi, az 1577-es váradi, az 1610-es zsolnai zsinatok és az 1598-as Sopron megyei ág. hitv. ev. törvények hasonló

tartalmú rendelkezéseire, sőt régibb katolikus zsinatoknak az ő cikkeivel való megegyezésére is. Azon eljárása, hogy több cikket büntető záradékkal látott el, az 1587. évi csepregi zsinaton Beythe által kihirdetett törvényekre emlékeztet. Általános jellemvonása, hogy rendet, pontosságot óhajtott velük teremteni a kerületben, s erre való hivatkozással szervezik később az egyházakat és egyházmegyéket.

Azon rendelkezését, hogy évenként kétszer, de egyszer legalább rendes zsinat tartassék, pontosan megtartották. 1613-ban háromszor is összegyülekeztek, júniusban Körmenden, szeptember 18-án Pápán és november 11-12-én a Vas vármegyei Szécsényben, ahol - miután Pathay hét új lelkészt felavatott - a misés és ostyás német papokkal vitatkoztak, s házassági pereket intéztek el, és elrendelték, hogy az egyház közszükségeinek fedezésére a lelkészek és az iskolák rektorai külön-külön és egyenként kétszeres fizetés büntetésének terhe alatt, évenként 25 forint jövedelem után 50 dénárt, 50 forint után 1 forintot, 100 forint után két forintot, és így tovább, tartoznak fizetni. Továbbá elrendelték, hogy azok, akik a zsinat vége előtt a felsőség engedélye nélkül házaikba visszatérnek, a következő zsinatig a szolgálattól felfüggesztessenek, melyet az 1617. május 1-jén Köveskúton tartott zsinaton úgy módosítottak, hogy 100 forint után 50 dénárt, 50 forint után 25 dénárt fizessenek évenként espereseik kezéhez a maga idejében.

Az 1612. évi köveskúti zsinaton jelen voltak között Szenci Molnár Albertről is volt szó, aki ekkor, engedve a sok hazahívogató kérésnek, augusztusban útra kelt, és miután rokonait a Felső-Dunamelléken meglátogatta, Batthyány Ferenc Vas vármegyei főispán és Pathay István felhívására erre a részre jött, s mint vendég részt vett rajta, és elfogadta a hitbuzgó Batthyány által neki felajánlott szalónaki német papságot. A Vas vármegyei német ajkú lakosok Stájerből költöztek be, midőn a XVI. század végén Frigyes herceg kiadta azon rendeletét, hogy az új hit követői vagy térjenek át a római egyházba, vagy hagyják el az országot. A hitükhöz ragaszkodó s lelkiismeretük szabadságáért hazájukat elhagyni kész lakosok Batthyányhoz folyamodtak ekkor, hogy terjedelmes uradalmaiban telepítse le őket, s jóllehet Rudolf király 1600. évi levelében a befogadás és megtelepítés ellen tiltakozott, Batthyány mégis, földesúri jogai alapján,

befogadta az üldözötteket, telephelyeket adván nekik a Lapincs határfolyó völgyének keleti oldalán, s azonkívül borostyánkői és szalónaki uradalmaiban.¹

A földesúri jog alapján mind Batthyány, mind udvari papja és püspöke az új telepések hovatartozandóságát a saját egyházuk részére kívánták biztosítani, s egyháziilag Pathay püspöki hatósága alá osztották be őket, ezért szükség volt a németül tudó lelkészekre. Szenci Molnár Albert a meghívást elfogadta, és 1613. évi április 28-án családjával együtt Szalonokra költözött, itt szolgált fél évig, s midőn az 1613. november 11-iki szécsényi zsinaton a veszprémi egyház küldöttei, Oroszy István gyalogvajda és Garay Sámuel, a lovasok főhadnagya Pathayt egyházuk lelkészi állomására meghívták, Molnár december 2-án Rohoncra költözött, honnan Batthyány többször elvitte Németújvárba, s egy alkalommal könyvtárát is rendeztette vele.² Azonban bármily jó helyzete volt is itt, nem tudta az ottani állapothoz alkalmaztatni magát, mert amint írja,³ máshova vágyott, s 1614 júliusában már Révkomáromba költözött.⁴

Pathay a szécsényi zsinat engedélyével elfogadta a veszprémi lelkészi állomást, hol ekkor már virágzó egyházunk volt. Ma is meglevő egyik nevezetes emléke Pathay itteni lelkészségének az általa 1614-ben itt elkezdett anyakönyv, melyből látható, mily virágzó volt a XVII. század elején ezen egyház. A nemes és vitézlő sereg azonban nem örömet látta, hogy püspök lelkésze hivatalos dolgai intézése végett többször kénytelen eltávozni a véghelyből. Így június 18-19-én ő maga tartott Pápán zsinatot, innen pedig egyenesen a június 24-25-26-án tartott komjáti zsinatra ment Kanizsai Pálfi Jánossal, s mivel augusztus 24-25-én megint ő tartott zsinatot Köveskúton, elhatározták, hogy a püspök ügyében levéllel keresik meg a veszprémi egyházat. A zsinat nevében az öt esperes - Alsólendvai Péter körmendi,

¹ Lásd *Prot. Szemle* 1903. évf. 299. l., hol a Batthyányokról bővebben írtam.

² Dézsi Lajos: Idézett mű. 62. l. „Gyurka öcsémmel vitettünk Újvárba az úrhoz. Felhántam, kiraktam a bibliothékát.”

³ *Postilla Scultetica* ajánló levél. 7. l.

⁴ Dézsi: I. mű. 63. l.

Beythe Imre németújvári, Kanizsai Pálfi János pápai, Perlaki Márton lendva-szentgyörgyi, Soós János kiskomáromi lelkészek - annak előrebocsátása után, hogy ők maguk is gondolták, de püspökük is jelentette, hogy káros lenne az ő Veszprémből való gyakori kijövele, melyért talán némelyek neheztelnek is őkegyelmére, azért kéri őket fejenként, hogy ne bánják az ő kijövetelét, becsüljék meg az anyaszentegyházat. Lám, ők is eléggé megtisztelték a veszprémieket azzal, hogy mindnyájuk előjáróját engedték nekik tanítóul, mit soha eddig nem cselekedett a gyülekezet, hogy ily messze földre szakadt volna vezérétől, hogy püspökét ilyen véghelybe bocsátotta volna lakni, hová az útnak messze és félelmes volta miatt a Rábán belül levő szegény atyafiak nem igen mehetnek szükségük megjelentésére. Ezután mindazáltal talán püspöküknek is nyugodalmasabb dolga lesz, mint eddig volt, mert nem lesz oly gyakran gyűlésük, mely miatt annyiszor kényszerítettett kijönni, de ha mégis ki kell jönnie, ne nehezteljenek meg reá miatta.

A köveskúti zsinaton alkotott egyházi törvények V. cikkére vonatkozólag ezen zsinaton elhatározták, hogy ezután évenként egy rendes zsinat tartassék, de ha csendesebb idők lesznek, vagy ha valamely fontos ügyek követelik, az V. cikk értelmében évenként két zsinat tartassék; egyszersmind elrendelték, hogy ugyanazon törvény VI. cikke alapján az esperesek a felügyeletük alá helyezett egyházak jegyzékét a püspököknek átadják.

Kanizsai Pálfi János Pápara jövetelétől kezdve egy tenyérnyi vastagságú ívrétű jegyzőkönyvbe elkezdte jegyezgetni a nevezetesebb s megörökítésre általa méltónak tartott dolgokat, zsinati határozatokat, felavatottak neveit, s jóllehet az 1617. május 1-jei köveskúti zsinaton választották meg az *egyházkerület jegyzőjévé*, mégis az ő buzgalmának köszönhetjük, hogy 1612-től, Pathay püspökké választása idejétől kezdve egy teljes hitelt méltó, gazdag kincsesbánya áll rendelkezésünkre, melyből történetünkhöz adatokat meríthetünk.

Jóllehet az egyházak összeírását már az 1612. évi köveskúti zsinat VI. cikke elrendelte, az 1614-iki zsinat megsürgette, mégis csak az 1618. évi november 1-2. és 3-án tartott szentlőrinci zsinat osztotta be az egyházakat egyházmegyékbe. Nem azt akarom mondani ezzel, mintha

állítanám, hogy előbb nem voltak az egyházmegyék határai kijelölve, mert ezt feltételezni sem lehet, hanem csak azt, hogy előbből nincs egy olyan összeírásunk, melyből erre vonatkozólag tájékozást nyerhetnénk, s így annyival inkább értékes a szentlőrinci zsinat beosztása. A jegyzőkönyvben először fel vannak sorolva az egyházak, azután a hozott határozatok, de mivel a jelenvoltak és távollevők névsora is fel van jegyezve, minden egyház lelkésze nevének a közlését is helyén valónak tartom:

Veszprémi Egyházmegye

- Alsóörs, Jakosics Pál
Balatonfőkajár, Solti Brédi János
Battyán
Bedeg, Muraszombati György
5 Berhida, Márkus György
Enying, Szerdahelyi Hegyi Ambrus
Felsőörs, Kőszegi Molnár Mátyás
Fokszabadi, Tallósi György
Füred, Rozgonyi Király György
10 Hidvég, Szentgyörgyi Lethenye Miklós
Ireg, Szokoly Imre
Kádárta, Solti Brédi Benedek
Kenese, Komjáthi János
Kiliti, N. Benedek
15 Nagyberény, Barsi Bálint
Nágocs, Liptai Simon
Nyék, Karácsonfalvai Gergely
Ősi (Tolna megye), Harosi István
Ősi (Veszprém m.), Szondi János
20 Paloznak, Debreczeni János
Pécsely, Szentgyörgyi Gergely
Sóly, Tejedi Márton
Szarberény, Nagy Ambrus
Szentgál, Szerdahelyi Izsák
25 Tótvázsony, Körmendy Benedek
Vámos, Szegedi Márton
Veszprém, Pathay István püspök

Pápai Egyházmegye

- Bánk, Vépi Imre
Csesznek, Fehéregyházi Miklós
Csögle, Erdélyi Búzás Ferenc
Fölpéc, Némethi Mihály
5 Görzsöny, Szálai György Gyimót
Högyész, Szentmártoni Vaska Kristóf
Kenyéri, Pápai Gergely
Kéttornyúlak, Szeli Gergely
10 Kup, Szombathelyi István
Mezőlak, Nemeskéri János
Mezőörs, Nemesnépi Ferenc
Mórichida, Szenczi András
Noszlop, Herczeg Benedek
15 Nyárád, Nemesnépi Ferenc
Padrag, Ladányi György
Pápa, Kanizsai Pálfi János és Miskolczi Péter
Polyány, Thétényi Mihály
Ságh, Győri Péter
20 Szemere, Fejes Pál
Szerecsen, Körmendi György
Szenttamás, Vépi Imre
Takácsi, Herczeg Benedek
Tapolcafő, Vasas Tamás
25 Táp, Budai András
Szentmiklós, Feli Dávid
Tevel, Boldi János
Tét, Krapinai Sztáray Mihály
Vágh, Sarlai Pál

Kiskomáromi Egyházmegye

- Aszaló, Komáromi János
Csokonya, Alattyáni Balázs
Csököly, Nádasdy Dániel
Csurgó, Laskói János
5 Gadács, Bodó Miklós

- Galambok
 Gige, N. Bálint
 Gölle, Bene György
 Györök, Györki Péter
 10 Hetes, Szeremlyeni Tamás
 Juta, Sági Miklós
 Kisgörbő, Tötösy György
 Kiskomár, Nagy Gáspár esperes
 Lápafő, Ács Orbán
 15 Látrány, Tergenyei Pál
 Mérő, Balassa János
 Mocsolád, Samarjai Méhes Miklós
 Nagybajom, Kosztolányi Gy.
 Sámsond, N. János
 20 Segesd, Laskói Máté
 Somodor, Soós György
 Szentmárton, Végh János
 Tab, Erdélyi Lukács
 Tapsony, Deáki Dániel
 25 Újlak, N. György

Németújvári Egyházmegye

- Baksafalva, Mumeniusz Gergely (német)
 Csájling, Székely Fülöp (német)
 Csákány, Náray Gáspár
 Hodász, (üresedésben)
 5 Hidegkút, Tillesius Baltazár (német)
 Keresztúr, Neuburgi Rikárdi Mihály
 Kukmér, Kindlius János
 Németújvár, Beythe Imre esperes
 Pusztaszentmihály, Vismáczi Mátyás
 10 Rábaszentmihály, Körmendi Mihály
 Szentelek, Stansits Péter
 Szentgrót, Homoki Lukács
 Szentimre, N. Péter (német)
 Szentkút, Summerauer Kristóf (német)
 15 Szentmiklós, Szentgyörgyi Tüske Mihály
 Szentpéter, Hodosi Jankó Tamás

*Ezen egyházmegye alá tartoznak
Rohonc és Szalonok vidékéről a következők:*

- Csejte, Kötél Miklós
Csém, Pomperics Mihály
Incéd, Tisinai György
Kethely, (üresedésben)
5 Kicládén, Crusius András
Komját, Sindler Farkas (német)
Nárda, Runics Gergely
Neomark, Summerauer János (német)
Óvár, Sturmius János (német)
10 Ór, Óri Ferenc
Petersdorf, N. Ferenc
Rohonc, Miller Jakab (német)
Rohonc, Vnicsa János (horvát)
Sámfalva, Artner András

Körmendi Egyházmegye

- Acsád, Körmendi János
Bú, Tholnai István
Hollós, Kakas Gergely
Körmend, Alsólendvai Péter esperes
5 Köveskút, Szombathelyi István
Nagyasszonyfalva, Kamondi Gáspár
Polyány, Maráczai Nagy Balázs
Rádóc, Röjtöki János
Szecsőd, Könnye Miklós
10 Szentkirály, Jazkay Péter
Szentlőrinc, Tholnai Mihály Vép

Vízlendvai Egyházmegye

- Hodos, Merkatorisz István
Lak, Sóstarics Mihály
Martyánc, Domjáni Mihály
Muraszombat, Szilágyi István

- 5 Szentbenedek, Permavis Mihály
Szentgyörgyvölgye, Csatár István
Szenttrinitás, Skaricza Gáspár
Szécsisziget, Szentgyörgyvölgyi János
Turnisca, Hidegkúti Szilaveczi András
- 10 Velemér, Kanizsai Szalay Márton
Vizlendva, Bereczky Péter esperes

Eszerint tehát a Veszprémi Egyházmegyében volt 27, a Pápaiban 29, a Kiskomáromiban 26, a Németújváriban, az ide sorozott Szálának- és Rohonc-vidékiekkel együtt 30, a Körmentiben 12, a Vizlendvaiban 11, összesen *a hat egyházmegyében 135 anyaegyház*. Ez az első összeírás azonban nem teljes, az 1618. évi szentlőrinci zsinat előtről, vagyis az első hivatalos összeírás előtti időből 12 egyházat tudunk felsorolni, melyekbe a Dunántúli Kerület zsinatainak lelkészeket avattak, vagy ott a jelen- vagy távollevők között fel vannak említve, úm.:

Az 1612. november 11-iki köveskúti zsinaton Végh János felavattatott a Somogy vármegyei *hedrahelyi* lelkészi állomásra.

Az 1613. november 11-iki szécsényi zsinaton Sallai Pál felavattatott *a Pannonhalma alatt levő szentmártoni* lelkészi állomásra; ugyanekkor Alsólendvai Gál János volt a *szécsényi* egyház lelkésze.

Az 1614. augusztus 24-iki köveskúti zsinaton Csáktornyai Miklós *búcsúi* egyház lelkészévé avattatott fel.

Az 1615. augusztus 10-iki köveskúti zsinaton Harosi István felavattatott a *szóládi* egyház lelkészi állomására; az 1618-as pápai zsinaton nem jelent meg Bodó Miklós szóládi lelkész.

Az 1616. június 8-iki pápai zsinaton Komjáti Jánost a *mámai* egyház lelkészi állomására felavatták, mely egyházunk ezután fennállott. Ugyanitt avatták fel Győri Pétert a *patonai* lelkészi állomásra.

Az 1617. május 1-jei köveskúti zsinaton a Zala vármegyei *tölyvári* egyház lelkészévé Tötösi Györgyöt avatták fel.

Az 1618. január 17-18-iki pápai zsinat jegyzőkönyvében távollevőkül vannak megnevezve Szakonyi Benedek *fülei*, Hencsei János *csepelyi*, Tallósi György *bálványosi*, Horváth Dávid *majsai* lelkészek.

Eszerint tehát a Dunántúli Reform. Egyházkerületben levő anyaegyházak száma 1618-ban 147 volt. Elég tekintélyes szám, melyek hat egyházmegyébe voltak beosztva.

Ugyanezen szentlőrinci zsinat elrendelte, hogy az esperesek segítségére minden egyházmegyében presbiterek választassanak, s ilyenekül azonnal megválasztották:

A Veszprémi Egyházmegyében

Solti Brédi János kajári,
Szentgyörgyi Gergely pécselyi,
Nagy Ambrus szárberényi,
Kőszegi Molnár Mátyás felsőörsi lelkészeket.

A Pápai Egyházmegyében

Budai András tápi,
Vasas Tamás tapolcafői lelkészeket.

A Kiskomáromi Egyházmegyében

Deáky Dániel tapsonyi,
Szeremlény Tamás hetesi,
Komáromi János aszalói,
Tergenyei Pál látrányi lelkészeket.

A Németújvári Egyházmegyében

Miller Jakab rohonci (német),
Pomperics Mihály csémi,
Szentgyörgyi Tüske Mihály Németújvár mellett levő
szentmiklósi,
Náray Gáspár csákányi,
Kötél Miklós csejte lelkészeket.

A Körmendi Egyházmegyében

Tholnai István bűi,
Tholnai Mihály szentlőrinci,
Szombathelyi István köveskúti lelkészeket.

A Vízlendvai Egyházmegyében

Szilágyi István muraszombati,
Hidegkúti András turniscai,
Skaricza Gáspár szenttrinitási,
Domjani Mihály martyánci lelkészeket.

Teendőiket a következő évi pápai zsinaton, 1619. május 1-jén így írták körül: „Tisztük lesz, hogy az eklézsiák gondozásában az esperesnek mintegy örökös szemei, éles fülei és gyors lábai legyenek. Az esperes után az erkölcsökre és a testvérek életére szorgalmasan vigyázzanak; ha valakiben valami megfeddésre méltót láttak, azt testvériesen feddjék meg, figyelmeztessék kötelességére, utasítsák rendre és dorgálják meg, aki nem tér meg, és hajthatatlan marad, jelentsék fel az esperesnél. Egyházlátogatáskor az esperesnek szorgalmas segítőtársai legyenek; ha az esperes valamelyik egyházat nem látogathatná meg, azt látogassák meg. Ha valamely eklézsiában új lelkészválasztásnál a megegyezés az esperes előtt nem történhetné meg, az esperes helyett jelen legyenek, és a megegyezést írásban jelentsék be az esperesnek. Ha valamely eklézsiában valamely baj keletkeznék, most egy, majd kettő gyorsan menjen el, és azt intézzék el. A presbitereknek legfőbb tisztük lesz, hogy mindazokat, amelyeket az esperes a maga felügyelete alá rendelt egyházakban elvégezni és elintézni nem tud, hűségesen elvégezzék és teljesítsék; és ha valamely fontos ügyet nem tudnának elintézni, azt, valamint amit elvégeztek, eljárásuk eredményét írásban vagy élőszóval terjesszék az esperes elé. Ezen tisztükre az egyházkerület előjárói által kiállított, aláírt és pecsétjével ellátott megbízólevelet kapnak, s tisztségük megbecsüléséért elrendeltetett, hogy a presbiterek akár a rendes, akár a rendkívüli zsinatokon, akár a testvérek bármely tisztességes összejövetelén az esperes után az első helyet foglalják el, és első szavuk és szavazatuk legyen. Ha a presbíter a megtsiszteltetés fokán rendetlenül viselné magát, és meg nem javulna, egy vagy kétszeri megintés után gyalázatosan letéttetik.”

Felemlítem még az 1618-i szentlőrinci zsinat határozatai közül, hogy elrendelték, miszerint zsinat idején senki a templomból felsőbbbségének engedélye nélkül el ne távozzék. Ajtónállókul a zsinat által megválasztottak Pomperics István és Kokas Gergely, hogy a templomból kimenőkre szorgalmasan vigyázzanak, s ha valaki a lelkészek közül a templomon kívül ésszerű szükséglet kivéve egy órán túl késedelmeskednék, 25 dénárba büntetettik, melyet az ajtónállók szorgalmasan behajtsanak.

Aki a zsinati titkot (hivatalos titkot) kifecsegi, az egyházkerület kötelékéből kivettetik.

Az esperesek a jövő zsinat helyének és idejének

megállapítása végett évenként egyszer, a püspök megbízásából jöjjenek össze, mégpedig egyik évben a Rábán innen, Mesteriben, a másikban a Rábán túl, Búben.

A rendes évi zsinat aratás előtt tartassék.

Senkit valamely egyház lelkészi szolgálatára felavatni nem lehet, ha legalább „*Syderius kátéját magyar nyelven nem tudja*”.

Az esperesek az általuk felvett ifjú lelkipásztoroktól esküt és sajátkezűleg írt térítvényt vegyenek.

Ha valaki felsőbbségének engedélye nélkül a zsinat vége előtt a testvérek összejövetelét elhagyná, a következő zsinatig hivatalától való felfüggesztéssel büntetetik.

A felszentelendők az ő érdekükben összegyűlt lelkészek ellátására, valamint a püspöknek bizonyítványaik megpecsétléséért egyenként két forintot adjanak; külön a bizonyítványért pedig 35 dénárt.

A sarlóját más vetésébe vágó lelkész három forintra büntetetik.

Senki a lelkészek közül a maga hallgatóiból esperesének tudta és beleegyezése nélkül senkit kiközösíteni ne merészeljen.

Majd az 1619. május 1-jei pápai zsinaton elhatározták, hogy a parókiákhoz tartozó mindennemű ingatlan és ingó javakról és jövedelemről rendes jegyzéket kell készíteni, és azt az egyház jegyzőkönyvébe be kell jegyezni; ugyanitt, miután az esperes mellé választandó presbiterek száma egyházmegyénként négyben állapított meg, a pápai esperes mellé még Fejes Pál szemerei és Szenci Major András kupi lelkész is presbiterekül választattak.

Így léptették életbe lassanként a köveskúti zsinat határozatait, pótolták annak hiányait, vagy büntető záradékkal toldották meg intézkedéseit, de az LI. cikk, mely az úrvacsorát közönséges kenyérrel rendeli kiszolgáltatni, még mindig nem volt életbe léptetve mindenütt. Maga Pathay a *Sákramentumokról* írt munkájában¹ is a bölcs mérsékletet ajánlotta, azt mondván abban az ostyáról, hogy ha a keresztyének gyengék, és nem értik, tűrhető dolog bennük; lelkésztársait pedig figyelmezteti, hogy mindaddig, míg szintén meggyarapodnak az értelemben, afféléket nem árt

¹ *A Sákramentumokról és kiváltképen az úrvacsorájáról*, 128-130. 1.

tejjel táplálni, kik a derék eledelnek befogadására nem alkalmasak, de egyúttal inti is őket, hogy azonközben munkálkodjék a jó lelki tanító, hogy őket igaz értelemre hozván, megnyugossa lelküket az igaz értelemben, mert így kiviheti közülük botránkozás nélkül. Ahol azonban tudós és megrögzött értelmű keresztyének vannak, ott ugyan nem illik szenvedni, hanem a bálványozásnak még a gyökerét is ki kell közülük hányni, hogy az Úrnak tiszta templomai legyenek. Később is így gondolkodott. Kanizsait, aki a délutáni istenitiszteletet lassanként gyertyagyújtás idejéig kinyújtotta, majd gyertyánál tartotta meg, intette, hogy kedves és szükséges dolog ugyan a kegyeseknek Istenhez való buzgó és folytonos imádkozása, de az egyházba új egyházi szertartásoknak magánember által való behozatala, bármily magas- vagy alsórendű pápa vagy püspök legyen az, mindig a többi papok kárhóztatásával és az egyház botránkoztatásával szokott történni, s jó alkalmul kínálkozik az ellenkezőknek arra, hogy abból fegyvert kovácsoljanak. Ily módon hozták be hajdan a pápások is szertartásaik sokaságát, mivel mindenki iparkodott saját buzgalma szerint a bevett szertartáshoz valamit csatolni. De óvatosan jártak el, mert az általuk feltalált szertartást előbb gyűlés elé terjesztették, annak ajánlották, s azután a gyűlés tekintélyével támogatva minden egyháznak szívére kötötték annak teljesítését. Semmit sem szabad, úgymond, az eklézsiában gyorsan, megfontolatlanul, hosszas gondolkodás, az előljárók megkérdezése, a tekintélyes és tiszteletre méltó egyének szándékának tudta nélkül cselekedni.¹

Az ostyáról is így gondolkodott. Midőn 1618. június 24-25-én Kanizsai Pálfi Jánossal a kiskomáromi egyházban püspöki vizsgálatot tartott, s arról győződött meg, hogy Nagy Gáspár ottani lelkész még mindig nem vihette be az ostyások miatt a kenyér használatát, a köveskúti zsinat határozata értelmében elrendelte, hogy az úrvacsorát kenyérrel szolgáltassa ki, s erre vonatkozólag a következő zsinaton jelentést tegyen. S midőn az 1618. november 1-jei szentlőrinci zsinaton megtudakozták volna Nagy Gáspártól, hogy úgy osztogatja-e az úrvacsoráját, amint eleibe adták volt, azt felelte, hogy némely alkalmatlan akadályok miatt azt még

¹ Fabó András: *Codex Diplomaticus*, 145. 1.

mindeddig meg nem cselekedhette, melyet hallván, rossz néven vettek tőle, és késedelmeskedéséért illendő dorgálással megfeddették, s a püspök, az esperesek és az egész zsinat nevében a kiskomáromiakhoz küldött levelében azt írja, hogy meghagyták Nagy Gáspár esperesnek egész gyülekezetül, hogy őkegyelme minden ez ideig való tartózkodásnak békét hagyván némelyek átalkodásával semmit ne gondoljon, hanem mint a Krisztusnak jó lelki vitéze, bátran, a Krisztus rendeléséhez illendőképpen szolgáltatná azt ki. Melyről őket, mint velük a Krisztusban az igaz keresztyén hitnek és szeretetnek kötelével összekötött atyjukfiat mind fejenként, a Krisztus nevében kérik és intik, hogy mint egyéb dolgokban, úgy ebben is az evangéliom igájának engedelmissége alá hajtsa, és az úrvacsorájában a Krisztus rendelése szerint közönséges kenyérrel éljen. Keresztyéni igaz hitük szerint, mely által idvezülni kívánnak, lelkiismeretük szerint, az élő Isten előtt a szent gyülekezetben levén írják azt, hogy az úrvacsorájában a Krisztus rendeléséhez sok ezerszer illendőbb közönséges igaz kenyérrel, mint ostyával élni. És amint már Isten által ebben a püspökségben lévő eklézsiákban jobb részint bevitték az úrvacsorában a közönséges igaz kenyeret, és letették az ostyát: úgy az Isten fiának velük munkálkodó ereje által naponként azon lesznek, hogy amely eklézsiákba még be nem vitethetett, lassan-lassan bevitetessék, és az ostya letétessék.

Ám hogy nem ment könnyen és egyszerre az átmenetel, a dolog természetéből következik. Körmenden Nemesnépi Dániel 1613-ban, Németújváron Kanizsai Pálfi János 1626-ban osztotta először kenyérrel az úrvacsoráját, s még utóbbinak püspöksége alatt is foglalkoztatta ez a kérdés az egyházkerület vezetőit.

Meg kell itt emlékeznem egy nagyon fontos intézményről, s presbitérium felállításáról.

Kanizsai Pálfi János még heidelbergi egyetemi tanuló korában közvetlen meggyőződést szerzett arról, hogy a Kálvin-féle presbitérium felállítása mily áldásos munkát végez az egyházban, melynek tiszte a gyülekezet valláserkölcsei életére való felügyelés volt, s ezenkívül hatáskörébe tartozott a vagyoni ügyek ellátása, egyszóval minden, az egyház külső igazgatására vonatkozó intézkedés. A lelkész mellett egy ilyen tanácsnak a szervezése azonkívül, hogy az egyház

mindennemű ügyeinek jól és ékesen végzésére hathatósan közremunkált, egyszersmind jelentékeny befolyást gyakorolt az érdeklődés felkeltésére is. Hiszen szervezeti szabályuk maga is így fejezi ki egy pontban kötelességeiket: *„valamelyek néznek ezen eklézsiának javára, megmaradására: mindazoknak tehetségük szerint való megcselekedésére; viszont valamelyek miatt az eklézsia kárt és botránkozást szenvedhetne, mindazoknak kigyomlálására és ellenük való állásra igyekezzenek az egyházi tanácsok, úgy mint az Isten fia eklézsiájának vénei, elei és szemei.”* Eszerint nem a lelkész vállain nyugszik egyedül az egyház ügyeinek terhe, hanem a vele együtt munkálkodó, őt minden dolgában segítő presbitériumon.

Kanizsai mint az egyház külső és belső megerősítését egyiránt buzgón óhajtó férfiú mindjárt pápai lelkésszé választása után erős kézzel munkába vette az egyház építését, s a belső szervezés fundamentumát is le akarván rakni, elhatározta, hogy felállítja a presbitériumot. Tervét mindenekelőtt közölte Pathay István püspökkel, aki 1615. november 23-án Veszprémből kelt válaszában azt írta neki, hogy *„amit a presbitérium szervezéséről írsz, a legnagyobb mértékben dicséretemet érdemi, és óhajtom, hogy a kegyes törekvés szerencsés véget érjen. Áldjon meg Téged az Isten, és tiszteletre méltó fáradozásaitokat segítse elő az ő egyházának építésére”*. Majd kéri, hogy menjen el hozzá, s vigye el magával a Pécselyi Király Imre által neki küldött könyvet, mely a heidelbergi presbitérium rendjéről szól, kéri továbbá a komjáti zsinat határozatait, valamint azon iratát, melyet a sárvári vargához akar küldeni.¹ Mindezekről azután egy-két nap tanácskozhatnak, s nézeteiket egymással közölhetik, csak menjen el, mert egyéb közölnivalói is vannak, melyeket nem akar a postára bízni.²

Miután a püspök beleegyezése megvolt a presbitérium szervezéséhez, bemutatta Kanizsai az általa erről írt szabályzatot a város földesurának és főkapitányának, Enyingi Török Istvánnak, ki azt a reávezetett záradék szerint ünnepélyesen jóváhagyta, s halála után örökösei, a Begedi Nyáriak is megerősítették, valamint a vitézlő és városi rend is

¹ Zvonarics Mihály sárvári ev. lelkészt érti.

² Fabó András: *Codex Diplomaticus*, 145. 1.

elfogadta, s megalakult Pápán, 1617-ben, hazánkban az első református presbitérium, mely jóllehet már ismeretes,¹ mégis a teljesség okáért fel kellett azt itt vennem, hogy mint a hazai református egyházak között egyházkerületünkben legelőször meghonosított intézményről, itt a maga helyén kimerítő tájékoztatás legyen.

*A pápai gyülekezet presbitereinek,
avagy egyháztanácsának névjegyzéke*

A vitézlő rendből:

1. Aga Mátyás uram
2. Nagy Márton Vajda uram
3. Győri Mihály uram
4. Gáspár Deák uram
5. Baranyai Gergely uram
6. Pesti János uram

A városi rendből:

1. Csór Gergely uram
2. Demeter Deák uram
3. Felső Balázs uram
4. Gyöke Pál uram
5. Bicsó János uram
6. Varga Mihály uram

A rendes presbitereken kívül:

Városbíró uram
Szij Ferenc uram
Bosnyák Pál Deák uram
Kozma György uram

Egyházfiak:

A vitézlő rendből: Csoroni Péter Deák uram

A városi rendből: Szabó Ferenc uram

¹ *Protestáns Szemle* 1901. évf.

„A PÁPAI GYÜLEKEZETNEK KÜLSŐKÉPPEN VALÓ IGAZGATÁSÁRA
TARTOZÓ REGULÁK, AVAGY ARTICULUSOK

I. A HÁZASSÁGRÓL

1. A menyegzőnek szerzéséről

1. Senki titkon menyegzőt ne szerezzen; se titkon, se részeg korában senki ne házasuljon, kezét házasságra ki ne adja, hanem a tisztességbeli emberek előtt legyen, mikor a házasulni akaró személy józan, és maga eszével bír. (Art. 34. Hercegszöll. Art. 42. Köveskút.)

2. A menyegzőszerzők jól meglássák, kiket szereznek össze, és ha valami kétséges dolog volna benne, addig meg ne szerezzék, míg a tanítónak hírré nem teszik. (Art. 53. Sopron.)

3. Idegenek és jövevények itt nálunk különben megházasodni szabad ne legyen, hanem ha jó nemzetségéről és jámbor életéről leendnek bizonyági, avagy jó módjáról való bizonyáglevele.

4. A szerző emberek tisztességbeli személyek legyenek, kiknek nevüket a tanító, jövendő bizonyságul, arra rendeltetett könyvbe beírja. (Art. 46. Debrecen. Art. 42. Köveskút.)

5. Ifjúnak tizennégy esztendősnél (tizennégy esztendőbe fordult, avagy azt eltöltötte) kisebb leányzót és idős öregasszonyt is, ki az ifjúnak ideje szerint közel anyja lehetne, valamennyire idős férfiúnak tizenhat esztendősnél kisebb leányzót házasságra senki ne szerezzen.

2. A házasulandó személyeknek meghirdetéséről

1. A házasulandó személyek addig össze ne eskettessenek, míg a tanító által a templomban meg nem hirdettetnek. (Art. 13. Várad. Art. 49. Debrecen.)

2. A meghirdetés ne hétköznapokon legyen, hanem vasárnap, a reggeli prédikáció után.

3. Hetedszaki prédikáció avagy imádság után senki meg ne hirdettessék.

4. A házasulandó személyeknek meghirdetése, esküdtetése és menyegzőjük azon egy napon ne legyen, hanem a meghirdetés az esküdtetésnek, a menyegzőnek

előtte legyen legfeljebb tized, legalább harmad-negyed nappal, hogy ha valaki a személyek felől valami oly dolgot tud, a tanítónak megjelentesse.

5. Amely jegybéli leányzót avagy asszonyt mátkája elhagyott, annak bizonyos ideig való várakozás után, ha férjhez menetelre való szabadság engedtetik, a megesküdtetés és menyegző előtt három nevezetes napokon hirdettessék meg a gyülekezetben.

3. A megesküdtetésről

1. A megesküdtetés azon nap legyen, melyen a menyegző.

2. Szombaton, vasárnap, hétfőn senki meg ne esküdtessék.

3. A megesküdtetés ne a háznál, hanem a templomban, ne este, hanem reggel, éhomra a reggeli prédikáció avagy imádság után legyen.

4. Arról, hogy a házasulandó személyek összeesküdtetni kívánnak, a megesküdtetés előtt való napon a tanítónak hír adassék.

5. A vőlegény hivatalos vendégei közül, akik előtt mátkájával meg akar esküdni, azokkal (arra őket az előtte való nap elszólítván) együtt a reggeli prédikáción vagy imádságon jelen legyen, és az elvégeztetvén, ott a templomban megmaradván, azután álljon elő a megesküvésre.

6. A megesküdtetéskor a házasulandó személyek mellett a tanítón kívül bizonyságul legyenek jelen legalább három személyek, ki férfiú, ki asszonyi állat.

7. A szerző emberek a megesküdtetéskor vagy mindenik, vagy csak egyik is jelen legyen, holott azoknak neveik bizonyságul, arra rendeltetett könyvben, a tanítótól le szoktak írattni.

8. A tanító a házasulandókat különben össze ne esküdtesse, hanem ha elébb mind a két félnek szabadsága felől bizonyos leend. (Art. 41. Köveskút. Art. 32. Hercegszöllős. Art. 55. Sopron.)

9. A tanító idővel egyenetlen személyeket senkitől való féltiben össze ne esküdtessen. (Art. 33. Hercegszöll. Art. 14. Várad. Art. 45. Debrecen. Art. 41. Köveskút. Art. 56. Sopron.)

10. Tizennégy esztendőnek alatta való leányzót ifjúval, valamennyire idős férfiút pedig tizenhat esztendőnél kisebb leányzóval meg ne esküdtessen.

11. Valamely házasságra idétlen és idővel egyenetlen személyek azért, hogy a városban őket a tanító meg nem esküdteti, kimennek másuvá, és másutt összeesküdtetik magukat; ha azután ismét be merészlenek jönni a városba, miért hogy az egész gyülekezetnek jó szokása ellen botránkoztatást cselekedtek: az egyházi tanácsoknak igaz ítéletükből származott büntetésük alá vettessenek.

4. A menyegzői lakodalom napjáról

A menyegzői lakodalom, mint szintén a kézfogás is, ne legyen se vasárnap, mert azt Isten magának választotta, se karácsony ünnepében, se kiskarácsony napjában, se Urunk Krisztus szenvedése, halála, feltámadása, mennybe felmenése napján, se pünkösd ünnepében, mert azokat és azokhoz hasonló nagy ünnepeket, melyeknek az apostoli Credóban fundamentuma vagyon, és amelyek e mi gyülekezetünkben megtartatnak, az első eklézsia az Isten igéjének hallgatására és tanulására, nem a testnek ételben-italban való bujálkodására rendelte. Se szombaton ne legyen, se hétfőn, mert az emberek az ő mértékietlen ételükkel s italukkal és a lakodalmaskodáshoz való készüléttel az Úr napja megszentelésére magukat így alkalmatlanokká tennék. (Art. 21. Hercegszöllős. Art. 39. Köveskút. Art. 46. Debrecen. Art. 13. Várad. Art 52. Sopron.)

II. A KERESZTELÉSRŐL

1. A keresztelés, jóllehet bizonyos helyhez nincsen köteleztetve, mindazáltal az Isten szerzésének becsületes voltáért azt akarjuk, hogy a templomban legyen, ahova a keresztyének közönségesen az Isten igéjének hallgatására összegyűlnek. (A keresztelésnek helyéről: Concilium Constantinopolitanum VI. canon 31. et 59. Art. 36. Hercegszöllős. Art. 45. Köveskút. Art. 33. Várad. Art. 43. Várad idejükről.)

2. Ugyanúgy vagyon, hogy a keresztelésnek bizonyos időt is nem szabhatni, de mindazáltal főrendtartásnak okáért

akitől lehet, arra igyekezzék, hogy magzatja reggel, a prédikáció vagy imádság után kereszteltessék meg. A bába a komákat a keresztelésnek napja előtt este elhívja, kik másnap a templomban, a prédikáción avagy az imádságon jelen legyenek. Mert rút és a tanítók nehézségére való dolog az, mikor a komák a templomba a keresztelésre a prédikáció avagy imádság után kullogva jönnek. (Komákról vide: Perkins. Decas, Confer 1., 2. cap. 9. De Baptismo 52. Gratian: decretum de consecratione c. 4. [Vos ante omnia... ibid, ante glossa.] In baptismo qui non est christianus, non offerat puerum, cum hic nobiscum non tenet articulos fidei, qualiter potest esse obses pro puero et qualiter docebit, in his, quae discenda. Vide Sintag. Polan. 55. de baptismo f. 31., 96. Concilium Carthaginense IV. canon 100. Tertullian de velandis Virginibus 76. Ad magnum filium, Epiph. Heres 79. Art. 37. Hercegszöllös. Art. 46. Köveskút.)

3. Ember magzatjának megkeresztelésére komául ne hívjon se gyermeket, se leánykakat, kik azt sem tudják, a komaság mire való legyen, se bálványozó embert, se olyat, bár öreg legyen, s bálványozó ne legyen is, „aki a keresztyén vallásnak fundamentumát, úgymint az Úrtól tanult imádságot, a Credót, és a tíz parancsolatot nem tudja, hanem a komák istenfélő, keresztyéni tudományban alkalmas értelmű, jámbor és tisztességbeli személyek legyenek, kik ha a gyermek felnő, szüleit reá nógassák, hogy őket a keresztyén hitnek fundamentumaira megtanítsák, vagy ha a gyermecske árvaságra marad, mások megtanítsák, és keresztyénül való nevelkedésére gondot viseljenek”.

4. A bába házi keresztséggel ne kereszteljen, mert nem az ő tiszte.

5. A beavatásnak a mi gyülekezetünkben semmi helye nincsen.

III. AZ ÚRVACSORÁJÁNAK KISZOLGÁLTATÁSÁRÓL

1. Ezen mi gyülekezetünkben az Úrvacsorája kiszolgáltassék rendszerint minden harmadik vasárnap. Annak felette úgymint rendkívül Urunknak születése, körülmetélkedése, szenvedése, feltámadása, mennybe felmenése és a Szentléleknek az apostolokra elküldetése napján. (Art. 34. Hercegszöllös. Art. 52. Köveskút.)

2. Az olyan gyermekeskék, kik magukat sem megpróbálni nem tudják, sem az Úrvacsorájában való étel, sem egyéb külső étel között különbséget tenni nem tudnak, az Úr asztalához ne bocsáttassanak. (Confessio Helvetica Cap. 25. Art. 45. Hercegszöll. Art. 54. Köveskút.)

3. Midőn valami keresztyén ember, férfiú avagy asszonyi állat, ki egészségében az Isten igéjének hallgatásában magát gyakorlotta, és az Úrvacsorájával élt, hosszú ideig való betegségben sínylődik, a tanítótól, ha hívátja, meglátogatassék és vigasztaltassék. És ha kívánja az Úrnak vacsoráját, a tanító a vasárnapi tanítás után tegyen emlékezetet felőle, és intse a hallgatókat, hogy akik jó készülettel vannak az Úrvacsorához való járulásra, menjenek annak a betegnek házához, hogy ott legyen a Krisztusnak valami kis gyülekezetecskéje, és a beteg ember a keresztyéneknek hozzá való gyűlésükből és vele való kommunikálásukból vigasztaltassék; és így a tanító ott a beteg ember házában az Úrvacsoráját kiszolgáltathatja. De különben az Úrnak szent sákramentomát házról házra hordozni akárki kedvéért dicstelen és becstelen dolog. (Sintag. Polan Rubric. 6. c. 56. De Coena S. porro administr. 22., 38. Grel. ust Thol. 6. c. De coena. Katas 237. Sadiol. Art. 15. Abiur. et respons. fol. 441.)

IV. A PRÉDIKÁCIÓNAK ÉS A TEMPLOMBAN VALÓ KÖNYÖRGÉSNEK IDEJÉRŐL

1. A prédikáció a templomba való. Azon a vasárnap vagy ünnepnap, melyen az Úrvacsorája kiszolgáltatik, nyáron hét órakor, télen nyolcadfél órakor legyen.

2. Amely vasárnap és ünnepnap pedig az Úrvacsorája nem osztatik ki, a templomba való bemenés nyáron nyolcadfél, télen nyolc órakor legyen.

3. Vasárnap és egyéb ünnepnapokon a déleesti prédikációra a templomba télen, nyáron mindenkor két órakor kell bemenni.

4. A könyörgésre kell bemenni nyáron hat, télen hét avagy nyolcadfél órakor.

5. A hetedszaki prédikációra a templomba való bemenés nyáron hetedfél, télen nyolcadfél órakor legyen.

V. A HALOTT-TEMETESNEK IDEJÉRŐL

1. A halott temetése vasárnap és egyéb ünnepnapokon legyen 12 órakor, hogy miatta az emberek a déleesti prédikációról el ne vonattassanak.

2. Hétfőn vagy kedden, csütörtökön és szombaton a halott temetése legyen vagy délelőtt kilenc avagy tíz órakor, vagy délután egy órakor.

3. Szerdán és pénteken, mivelhogy a szokás szerint reggel a templomban prédikáció leszen, a temetés ebéd előtt nem lehet, hogy a tanító, aki reggel prédikált, a halott-temetésen jelen levén, nem prédikálhatna; hanem legyen ebéd után egy órakor.

4. Aki halottainál prédikáltatni akar, jó reggel, a templomba való bemenés előtt a tanítónak hírré tegye, hogy lehessen ideje a prédikációra való készületre.

VI. A PRESBITEREKNEK VAGY EGYHÁZI TANÁCSOKNAK PRIVILÉGIUMUKRÓL

1. Az egyházi tanácsok közül senki se gyermekének megkereszteltetésétől, se halottai eltemettetésétől a tanítónak kötelesképpen, hanem ha jó akaratjából, semmit se fizessen.

2. Ha valamelyik közülük megbetegül, tartozzanak a többiek szüntelen meglátogatni.

3. Ha az egyházi tanácsok közül valamelyiknek vagy háza népe közül valaki, vagy pedig önnön maga meghal, annak koporsóját ne mások, hanem az egyházi tanácsok fogják, és a temetőhelyre tisztességesen vigyék. Mind a két prédikátor, az oskolamester, az egész deáki sereg és még azonkívül a városban való különb céhbeli jámbor mesteremberek jelen levén, az egyik tanító szép, idvességes prédikációt tegyen, szolgálatjáért való fizetésének megvárása nélkül.

VII. A PRESBITEREKNEK AVAGY EGYHÁZI TANÁCSOKNAK TISZTÜKRŐL

1. Az egyházi tanácsok, amennyire tőlük lehet, szorgalmasan vigyázzanak a tanítókra, kikre sok szem néz, ha maguk híven tanulnak-e, az Istennek igéjét tisztán és igazán hirdetik-e, a szentséges sákramentumokat az Úr

Krisztus rendelése szerint kiszolgáltatják-e, az egész eklézsiának javára és épületére igyekeznek-e, tisztükhöz és tudományukhoz illendő életet követnek-e. Az iskola mestere: ha tisztiben híven eljár-e, ha a keze alatt bízott ifjúságot a szabad mesterségek mellett idvességes, igaz tudományra tanítja-e, és ha azoknak mindenben, tehetsége szerint, javukra és épületükre igyekezik-e. Az iskolabeli ifjakra, ha tanulnak-e, az eklézsiának elemoszunájával méltán élnek-e, és magukat akárhol tisztességesen viselik-e. Kik közül ha valamelyikben valami megszólítást érdemlő dolgot valahol látandnak, mesterüket kell róla megtalálni.

2. Annak felette az kívántatik, hogy az egyházi tanácsok a tanítók cselédinek mind életére, mind magaviseletére szorgalmasan vigyázzanak, hogy valami botránkoztatás a tanítók cseléde miatt egyebekben ne adassék. Ha ezért eszükbe veszik, hogy a tanító cseléde közül valamely nem úgy viselné magát, amint illenék, találják meg a tanítót felőle, és intsék meg, hogy a cselédet egyebeknek megbotránkoztatásától megóvjá. Ha pedig maga a tanító magát nem tiszte és rendi szerint viseli, ne más valami külső embertől, hanem az egyházi tanácsosok közül egyiktől vagy kettőtől szólíttassék meg, először maga szeretetből, azután többektől, azután az egész presbitériumtól, végre ha mindennyi intés sem használ róla annyit, amennyit használni kellene, vádoltassék be a püspök úrnál.

3. Az egyházi tanácsok, úgymint a tanítók mellé választatott személyek tartozzanak azzal, hogy a tanítókat hírükben, nevükben, tisztességükben minden rágalmazók és patvarkodók ellen tehetségük szerint oltalmazzák. Azért ha valamelyik közülük meghallja, hogy valaki a tanítók felől gonoszt szól, őket valami dologban rágalmazza, gyalázza, szidja: mellettük tisztességes szóval való mentéssel kitámadjon, afféle gonosz rágalmazó szókkal a tanítók ellen patvarkodó embereknek fecsegését el ne tűrje, hanem azt megszólítsa, hogy afféle szó nélkül ellegyen. Ha ki egy és két rendbeli intés után száját meg nem zabolázza, végre feddettessék meg az egész presbitérium előtt.

4. Ha a hallgatók a tanítónak vagy magaviseletében és cselekedetiben, vagy tanításában valamit nem kedvelnének, mely miatt a tanító ellen magukban zúgolódnának, hogy abból a tanító magát megjobbíthassa, tartozzanak az egyházi

tanácsok azt a tanítónak megjelenteni.

5. Továbbá az egyházi tanácsoknak még arra is reá kell vigyázniok, ha vannak-e a gyülekezetben valami tévelygő vélekedésűek, Isten igéjének és a sákramentumoknak megutálói, cégéres vétekben heverők, egymás ellen gyűlölködők és dagályos haragvók, botránkoztatóul egyenetlenségben élő házások. És tanácsukat azok felől a tanítóval közölvén, afféle gonosz emberektől származandó botránkoztatásoknak elejét venni aszerint, amint Urunk Krisztus (Máté 18.) élőkbe adta.

6. Az egyházi tanácsoknak legfőbb és kiváltképpen való hírük és akaratjuk nélkül prédikátor és iskolamester ezen itt való gyülekezetbe se be ne jöhessen, se abból el ne mehessen.

7. Iskolabeli tanuló ifjú, deák ugyanazoknak s legkiváltképpen a prédikátoroknak hírük és akaratjuk nélkül ezen mi iskolánkból el ne mehessen.

8. Az egyházi tanácsoknak minden karácsony, kiskarácsony, húsvét, pünkösöd estén gyűléseik legyenek. Azonkívül gyűlésekre rendeltetett nap szombat legyen, hogy midőn oly dolog kívánja, és az egyházfiaktól megszólíttatnak, könyörgés után, akik közülük itthon lesznek, a praeses házához jönni ne restelljenek.

9. Az összegyűléskor a tanító az ő nehézségét, melyek eleibe jöttek, renddel adja elő, hogy azok elintéztessenek. Az egyházi tanácsok közül is, ha valaki a gyülekezetben valami oly botránkoztató dolgot valaki felől látott vagy hallott, szelídségnek lelkével előlbeszélje, és a többiek végezzenek felőle, mit kellessék cselekedni.

10. Akit a tanító valamely oly okból vagy maga, vagy a presbitérium eleibe akar hívatni, az egyházfiak által hívassa.

11. Midőn vagy a Dunántúl, vagy másunnan való oly nevezetes prédikátorok a mi lelki tanítóinkhoz jövendenék, az egyházfiak közül valamelyik hívatatván, tartozzék a tanító házánál jelen lenni, ott becsületesen forgolódni és szolgálni.

12. Senkit a tanító a templomban kinevezésképpen az egyházi tanácsok híre és tanácsa nélkül meg ne prédikáljon.

13. Ha valami az eklézsia javára néző oly közönséges dolgot a prédikáció után a tanító meg akar hirdetni, az egyházi tanácsoknak, ha hirtelen őket mind össze nem hívhatja is, de nagyobb részének, vagy akiket közülük itthon találhat, hírük, tanácsuk és akaratjuk nélkül meg ne

hirdesse.

14. Az ő ítéletükből menjen ki az, melyik vétkes érdemli meg a gyülekezetből való kitiltást; és az is, mely vétkesnek kellessék csak a presbitériumot, és melynek az egész gyülekezetet közönségesen botránkoztató cselekedeteiért magához újból megnyerni, és azt is ők ítéljék meg együtt a tanítókkal, hogy a gyülekezetből kitiltott vétkes embernek mennyi időt kellessék adni a penitenciára.

15. Ha valaki oly vétkes ember találkoznék, akit vétkérel magánúton meg kellene inteni, arra a presbitérium válasszon az intésnek rendi szerint egyet vagy kettőt, kik híven a reájuk bízott dologban eljárván megjelentsék aztán, minemű fogamatja volt intésüknek annál, akihez voltak küldetve.

16. Az egyházi tanácsok minden gyűlésekben valaminemű dolgot szereznek, végeznek, intéznek, nagyobb erősségnek, bizonyágnak, állandóságnak okáért e protokollumban beirattassék.

17. Summa szerint valamelyek néznek ezen itt való eklézsiának javára, megmaradására, mindazoknak tehetségük szerint való megcselekedésére, viszont valamelyek miatt az eklézsia kárt és botránkozást szenvedhetne, mindazoknak kigyomlálására és ellenük való állásra igyekezzenek az egyházi tanácsok úgy, mint az Isten fiának e helyben levő eklézsiájának vénei, elei és szemei, melyre őket segítse a teljes szentháromság egy bizony Isten. Ámen.”

A szabályzat figyelmes elolvasása meggyőzi az olvasót a presbitériumi intézmény nagy fontosságáról, melyet dunántúli egyházainkban időről időre egy és más helyt, különösen a nagyobb gyülekezetekben felállítottak. Pathay püspöksége idejéből van adatunk rá, hogy Pápán kívül Veszprémben, Kiskomáromban, Németújváron volt presbitérium, mely üdvös kezdeményezés mind jobban hódított, és - mint majd látni fogjuk - 1630-ban zsinati törvénnyel rendelték el annak az egyházakban való felállítását.

Visszatérve Pathay István püspök egyházi ténykedéseinek általános jellemzésére, mint már több idézett nyilatkozata is tanúsítja, nagy körültekintéssel, bölcsen kormányozta egyházkerületét. Szép rendet tartott és tartatott, nem volt

fukar az elismerésben, ha dicsérni kellett valamely, az egyház építését előmozdító dolgot, viszont a legszigorúbb fenytéktől sem riadt vissza, ha a megátalkodott bűnöst büntetni kellett. A részegeskedéssel vádolt kövágóörsi lelkész elővezetésére katonákat küldött, s ekkor hallgatói azon ürügy alatt, hogy már feljelentették, pártfogásukba vették papjukat. Azt hiszi, hogy ez a legegzenetlenekebb eb a lutheránusokhoz pártolt. Ha szelídebbek vagyunk, visszaélnek szelidségünkkel, semmivel nem törődnek, ha szigorúbbak leszünk, kitérnek,¹ s méltó felháborodással írja Kanizsainak,² hogy a jó rend fenntartásában mily nagy akadályukra vannak a lutheránus hársiák, mert ezek nem az Isten dicsőségét keresik, hanem csak a maguk kereskedésének a dicsőségét hajhásszák.

Majd ugyanezen ügyről bővebben is nyilatkozik azon évi augusztus 20-iki levelében,³ tudatja, hogy Török István úrral szeretne tanácskozni az egyházi dolgokról, majd így folytatja: *„A papságot és az egyház tekintélyét lassanként megvetik, és ha nem vigyázunk, és serényen útját nem álljuk a gonoszoknak, be fog következni, hogy minden úgy lesz, amint ők akarják, és az eklézsiák, melyeknek az Isten minket élére állított, sokaknak megbotránkozására mint a pásztor nélkül való juhok, úgy maradnak. Tudsz arról, hogy mily igazságtalanul bánt velem Tolnai Mihály, mily vakmerően megvetette még az egész eklézsiának tekintélyét és tilalmát is, akit patrónusai a presbitérium törvényei ellenére oltalmaznak. Mert öméltósága tagja az egyháznak, és patrónusa az orthodox papságnak, neki teljes tehetségével gondot kell viselni a papság fenntartásáról. Ezért óhajtottam tanácskozni vele, nehogy dolgaink nem óhajtott módon haladjanak. Különbén a mi legjobb patrónusunk előttem áll, nem kellett volna az ő tanácsa nélkül ily nagy dologba belemenni. Ha intünk, megvettetünk; erőszakot a patrónusok tanácsa és hatalma nélkül nem tehetünk, és nem is szabad. Nagy Gáspár kiskomáromi lelkész megveti a presbitérium tekintélyét, és feljebbvalóiról ahol csak teheti, mindenütt legrosszabbat beszél. A dörgicsei lelkész nemcsak ellenünk cselekszik,*

¹ Mint ez a Zala vármegyei Kövágóörsön tényleg meg is történt.

² Az 1614. júl. 14-én kelt levelet közli Fabó: *Codex Diplomaticus*, 96. 1.

³ Uo. 98. 1.

hanem a szomszéd lelkipásztorokat, mint Kővágóörsön meg is történt, kitérésre izgatja. Ha hallgatunk, a szerencsétlenek lelkei kezünkől kivétnek, ha valóban szigorúskodunk, megvettünk. Vajha ezeket visszavezethetnénk a rendbe, sokat meggyógyítanánk, és a papság tekintélyét dicsőséggel előbbre vinnénk. Ha pedig esztelenül cselekszünk, vagy hallgatásunkkal a nevezett megátalkodottak vakmerőségét növeljük, mindenki szemét magunkra fordítjuk, és ellenségeinknek gúny tárgyai leszünk, s ezen felül semmi erővel, semmi szorgalommal nem tudjuk begyógyítani az egyházon ütött sebet.”

Az egyházakat szorgalmasan meglátogatta. 1616. július 23-án írja Kanizsainak:¹ „Szeretném, ha dolgaidat úgy elrendeznéd, hogy bármely időben megyek hozzád, hozzáam csatlakozhatnál. Meg kell látogatnunk a Rábán túl levő testvéreket, lelkesíteni kell őket, nehogy vagy azt higgyék, hogy mi megvetjük őket, vagy hogy maguk tőlünk összetört reménnyel elbágyadjanak. Mert tudod, hogy némelyeknek lelke mily különféle, amit az ördög a maga fuvallatával jobban-jobban szorongatni meg nem szűnik.”

A világi hatóságnak az egyházi kormányzásba, a lelkészek fegyelmi ügyeibe való beavatkozását nem tűrte el. Mikor a paráznasággal vádolt Szegedi Márton vámosi lelkészt az alispán elfogatta és bezáratta, lelke egész keserűségével fájlalta a papságra hozott ezen gyalázatot, és tiltakozott ellene. Kanizsainak 1619. október 7-én így ír erről:² „Ismét panaszt fogsz tőlem hallani! Szegedi Márton, kinek botlásának híre, azt hiszem, már a te füleidig is eljutott, a mi papi testületünk nagy szégyenére a legutálatosabb hűtlenségen fogatott, és az alispán elé vezetett. Oh jaj! ti a régieknél erősebb hullámok (mert a közügyeket a magándolgoknak mindig elébe kell helyezni) a mi hivatásunk hajócskáját és öregségünk gyengeségét szétromboljátok. Az ellenséges zavargásoknak és csapongásoknak ezen gyötrelmeiben, melyekkel a mi időnk telve van, íme, mily engesztelhetlenül harcol az ördög a Krisztus eklézsiája ellen. Magából Krisztus környezetéből, hol hűségesebben kellett szolgálni, kiválik Júdás a tanítványok sorából, hogy véres árulást kövessen el jóltevő mestere ellen. Krisztus sorsát érte meg az eklézsia. Aki áll, vigyázzon, hogy el ne essék, mert a mi ellenségünk, az ördög nem aluszik, mint az

¹ Uo. 157. 1.

² Uo. 201. 1.

apostol mondja, hanem gondosan körüljár, keresvén, kit zavarjon ki az ő reménységéből, és kényszerítsen lemenni az örök szenvedésre. Kérdezed talán, hogy mi a véleményem a teendőkre nézve? Inteni és figyelmeztetni kell az alispán urat, hogy őt adja át az illetékes bíró kezébe, amit ha megígér, te a hátralépő Mártont a bilincsekben óvatosan tartsd vissza, nehogy az ellenségeskedők hárpiai a vargák barlangjából odarepüljenek, és elragadják, amint megtörtént Czeglédi György esetében, és engem minden biztonnyal tudósíts, hogy összehíván azokat, kiknek leginkább jelen kell lenni, közönséges ítélettel hivatala méltóságától azt a nyomorultat megfosszuk, és a papság magas lépcsőjéről letaszítsuk, azután ha az alispán úr akarja, vigye és büntesse meg a jog rendje szerint a laikust, s ne az egyház szolgáját.”

Pathay serényen és híven eljárta tisztében, a zsinatokat pontosan megtartotta, öreg kora dacára is személyesen intézett mindent, s ha kellett, ott volt mindenütt, ha egyházunk érdekeinek megóvásáról volt szó. Még 1619-ben azt írta Kanizsainak, hogy nem tudja, mit fog tenni, ha az ő korát eléri.¹ De 1622 őszén súlyos betegségbe esett, s november 7-én kelt levelében tudatta vele, hogy emiatt nem mehet el a november 11-re kitűzött szentlőrinci zsinatra, s ezért arra kéri, hogy köszöntse az ő nevével is a megjelenteket, s ezen egyetlen távollételét mentse ki erőtelen gyengesége, mellyel leverettetett. Boldog emlékü elődje, Beythe István nem egyszer, sem kétszer részint gyengélkedés miatt, részint más indokból nem távozott el házából, tehát nem példátlan az eset; a zsinathoz címzett levelében is kimentetni kéri magát betegsége miatt, tudatja, hogy maga helyett Kanizsai Pálfi János esperest küldi. Ezt a zsinatot azonban nem tarthatták meg. A Rába kiáradása miatt a Rábán inneni részekről Kanizsaiéknak Sárvárról átmenni nem lehetett, s így Szentlőrincre nem mehettek, és ott nem jelenhettek meg.

Milyen lefolyású volt és meddig tartott Pathay betegsége, nem tudjuk, de mivel 1623. augusztus 24-re a rendes évi zsinatot Szentlőrincre összehívta, azt kell következtetnünk, hogy mikor ezt tette, már teljesen felgyógyult. Csakhogy most egy, az előbbinél még fájdalmasabb körülmény miatt nem mehetett el a zsinatra: nevezetesen a 68 éves öregember nem

¹ Uo. 202. 1.

tűrhetvén tovább Zichy Pál kapitány dühöngéseit és haragját, Tállyai György alkapitány, Palothai Ferenc lovashadnagy, Szente István és Etséri Lázár vajdák gyűlölködéseit, kik által már régóta és sokszor üldöztetett, nyugtalanított és gyötörtetett, miután július 25-én Thurzó Szaniszló nádor oltalmához is hiába folyamodott, 1623. augusztus 16-án minden holmijával együtt a veszprémi eklézsiából kimenni kényszerítettén, Pápára költözött.

Mint az 1623. augusztus 24-iki szentlőrinci zsinat jegyzőkönyvéből látjuk, Pathay itt megjelent; neve ugyan a távollevők között legelől van feljegyezve, de ez bizonyára tévedésből történt, mert azonkívül, hogy a jelenvoltak között is fel van véve, Kanizsai azt is feljegyezte, hogy *„püspök úrral együtt voltunk szálláson a nemes Kanczer Mátyásnál és annak vejénél, Kevi Miklósnál”*, mely tagadhatlan bizonyíték jelenléte mellett. De ugyancsak e mellett bizonyít azon körülmény is, hogy a zsinat határozatából Pathay és Kanizsai a rimaszécsi Szécsyekhez küldettek ki Muraszombatba, és a zsinat elvégződven, augusztus 30-án eljártak ezen tisztükben. De Veszprémbe nem tért vissza többé. A zsinat is megbotránkozott a történetek fölött, és kiküldöttein utasította ugyan, hogy tiszteletteljesen köszöntsék a veszprémi eklézsiaát, de adják tudtukra, hogy a püspök személyében mindnyájan és egyenként meggyaláztattak és megszegényítették. Mindazonáltal tudva azt, hogy ezt a jogtalanságot a püspökön nem a veszprémi egyháznak minden egyes tagja, hanem csak néhányan követték el, a gonoszért nem fizetnek gonosszal, hanem a bosszúállást az Úrra hagyják. De a jövőre való óvakodásból elrendelték, hogy az ezutáni lelkészt minden támadások és erőszakoskodások ellen minden erejükkel és tehetségükkel megvédelmezzék, annak fizetését csorbítás nélkül szolgáltassák ki, és őt abban a parókiális házban, melyben a püspök lakott, minden támadástól megoltalmazzák.

A zsinat határozatai között semmi sincs arra vonatkozólag feljegyezve, hogy az eklézsia nélkül maradt püspökkel mi történjék. Valószínűen abban állapodtak meg, hogy ha Nagy Gáspár kiskomáromi lelkész esztendeje kitelik, mivel már előbb is el akart menni onnan, és a várórség is felmondta neki a szolgálatot, menjen át a szentgróti eklézsiaába, s a püspök őutána Kiskomáromba. Ezen egyház

anyakönyvét 1624. november 24-én kezdi el Pathay, de hogy ennél előbb ott volt már, abból bizonyos, hogy az 1624. május 16-ra hirdetett körmendi zsinat meghívóját április 10-ről Kiskomáromból keltezi, s a jelenvoltak között is úgy van megnevezve, mint idevaló lelkész; bizonyos tehát, hogy ezen év elején már itt volt.

Erre vonatkozólag nem igazít teljesen útba az 1623. augusztus 24-iki körmendi zsinat jegyzőkönyve sem. Igaz ugyan, hogy Pathaynak Veszprémből való eltávozását megerősíti azon tény, hogy itt Tolnai István csopaki lelkészt a Veszprémi és Balatoni Egyházmegye esperesévé választották, mely azt jelenti, hogy mivel az eddigi esperes, maga Pathay püspök innen eltávozott, az egyházi közigazgatás ellátására esperest kellett választani, de nem ad feleletet arra, hogy a püspök Pápára vagy Kiskomáromba ment-e. Az tény, hogy a veszprémi egyházból és egyházmegyéből elköltözött. Azon eshetőség bekövetkezése esetén, hogyha a püspök nem lehetne jelen a zsinaton, elrendelték, hogy akkor az esperesek hívják össze a zsinatot, és avassák fel a lelkészeket.

A Veszprémi Egyházmegye új esperese nagy buzgalommal kezdett tisztéhez. Kanizsai az 1623. augusztus 24-iki szentlőrinci zsinat jegyzőkönyve után feljegyezte, hogy Tisztelendő Tolnai István csopaki lelkész és esperes ezen évi október 18-án, Lukács evangélista ünnepén azon Balatonon innen és túl levő lelkészek kedvéért, kik a rendes zsinaton jelen nem lehettek, rendkívüli zsinatot tartott Alsóörsön, hol mintegy 24 lelkész volt jelen. Itt a köveskúti zsinaton alkotott törvényeket újra átnézték és bővítették, melyeknek egykorú XVII. századi másolatát a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában egy gyűjteményben a komjáti és hercegszöllősi kánonok tartalommutatója után bejegyezve megtaláltam, s itt közölni szükségesnek tartottam azon toldalékkal együtt, melynek eredetét meghatározni nem is tudtam, de több gyűjteményben találtam.

„AZ 1623. OKT. 18-ÁN TARTOTT ALSÓÖRSI RÉSZ-ZSINATON ALKOTOTT
EGYHÁZI TÖRVÉNYEK

Következnek más kánonok (ti. a komjáti és hercegszöllősi kánonok Indexe után van ez bejegyezve), melyek kiadattak a

Veszprémi Egyházmegyében levő alsóörsi zsinaton. I. Tim. 3. Szükség a püspöknek feddhetetlennek lenni, egy feleségű férfiúnak, vigyázónak, józannak, gazdálkodónak, a tanításra alkalmasnak, nem bor mellett ülőnek, nem verekedőnek, nem nyereség rútul kívánójának.

A kánonok határozatait mindenki megtartsa, és egyházi ténykedésben és ítékezésben ne a saját nézete, hanem ezeknek végzése által vezettessék.

Kánon 9.

Minden falu avagy város, vagy vagyon prédikátoruk, aki ugyan köteles volna hozzájuk, avagy nincsen, mivelhogy azért nem lehetnek prédikátor nélkül, a vizitátoroknak tartoznak mind tisztességgel, s mind kocsival, ameddig szükség.

Kánon 10.

A gyülekezetben fel nem jötteknek ez artikulusnak kontinenciája szerint való büntetésük, ha egyszer vétkeznek, három tallér, ha másszor, hét tallér, ha harmadszor, deponáltassék, ha az előttük járóknak avagy a szénioruknak nem engednek.

Kánon 11.

Ha valaki a tanítóknak előjárói közül minden igaz ok nélkül elmarad, ha szenior avagy presbiter, hat forinttal büntetetik, ha közönséges prédikátor, három forinttal, harmadszor a 10. artikulus szerint büntetetik.

Kánon 12.

Mivelhogy ez artikulust némelyek nem obszerválják, megparancsoltatik a 11. artikulus szerint való büntetés, hogy senki szeniorja híre nélkül másuvá ne kommandálja magát.

Kánon 13.

Valamely falu valami gonosz indulásból avagy maga tanácsából az eklézsia előtte járóinak híre és akaratja nélkül tanítóját elbocsátja, és mást fogad, tanító nélkül hagyattassék; ha pedig valami villongás támadna köztük, a szenior előtt megbékéljenek, melyet ha meg nem cselekszenek, törvény szerint való büntetéssel megbüntetnek.

Kánon 14.

Minden tanító esztendeje kitöltenek előtte egy hónappal elbúcsúzzék helyéből, vagy akar megmaradni, avagy nem, hogy megismerhesse bizonyosan, ha kedves-e az ő szolgálatja helyében, avagy nem; ha nem kedves, tudja magának gondját viselni, és az egy hónap alatt magát szeniorja által helyre iktatni, és így amely falunak avagy városnak prédikátor kell, a seniortól kérje.

Kánon 15.

Valamely falu avagy város tanítót akar fogadni, püspök vagy szenior híre nélkül ne fogadjon, hogy azok által megpróbáltassék, ha igaz tudományú ember-e, avagy nem, és ha ezen tiszte szerint jól viseli-e életét, avagy nem.

Kánon 16.

Ha valamely tanító ki akar helyéből menni, más tanító addig helyébe ne menjen, míglen az előbbent a község szolgálatjáról meg nem elégíti, és róla bizonyos levelet nem mutathatnak. Ha pedig valamely tanító ezzel nem gondolna, tehát hat forinttal büntettetnék, és az előtte kiment tanítót is azon maga jövődelméből kell megelégtíteni.

Kánon 17.

Az táncos prédikátorok az eklézsia törvénye szerint megbüntettetnek.

Kánon 18.

A szent gyülekezetnek engedelméből az artikulusba hozzáadjuk ezt. Hogyha szomszéd falu avagy város bizonyos okokkal megmutatja azt, hogy nem idegen az Isten igéjétől, hanem a tanítóknak szűk volta miatt szűkölködnek a tanító nélkül, és kívánja szomszéd prédikátornak szolgálatját, bizonyos napok választassanak azoknak szolgálatjukra a törvény szerint való helybeli gyülekezetnek fogyatozása és injúriája nélkül; több munkát vévén magára a prédikátor, ezektől bizonyos fizetést vehet fel a prédikátor, úgymint igaz munkájának bérit.

Kánon 19.

Amely tanító azon tisztit részegséggel meggyalázza, elsőben hat forinttal büntettetik meg, másodszor tisztitül megfosztatik.

Kánon 20.

Egymás ellen való vívást, alattomban való rágalmazást, szemben való versengést a tanítóktul parancsoljuk távol lenni, ha pedig valamiképp illetlen háborúság támadna közöttük: szenior előtt igazíttassanak meg.

Kánon 21.

A tanító ha egy másban valami oly vétket talál, mely miatt az Isten tisztessége megszidalmaztatnék, intsék meg őtet maguk között; aki ellene támadna a jó intésnek, és meg nem jelentené azt a szent gyülekezetnek, kivettessék.

Kánon 22.

Öltözete a tanítónak tisztéhez illendő legyen.

Kánon 23.

Hivalkodó ne legyen a tanító. Itt kívántatik, hogy a tanítónak elegendő fizetése legyen, hogy legyen magát és háza népét mivel táplálni, és így a külső életben való szorgalmatosság miatt tisztiben fogyatkozás ne essék. Másodszor, hogy bizonyos jövödelmét beszolgáltassák, hogy ne kellessék a tanítónak házanként gyalázattal és néha hitegetésekkel várni. Ha pedig mindezek meglévén, mégis a prédikátor telhetetlensége miatt más dologban foglalja magát, avagy gyakorta való vendégeskedéssel és hivalkodással elmulasztja tisztit, amint az artikulus kívánja, a község tartozik a szeniornak megjelenteni, és nem menteni.

Kánon 24.

Ez artikulusnak kontinenciája szerint, amely efféle gyülekezet maga szabadságával vitt tanítót a tanítói szent gyülekezetnek végezése és törvénye ellen meg akarja tartani, és szenior híre nélkül bevinni, tanító nélkül hagyatik, és semmi szükségében nem szolgálnak neki mindaddig, míglen a szent gyülekezetet nem rekonciliálja.

Kánon 25.

Ez artikulusz maga állapotjába marad meg.

Kánon 26.

Ez is hasonlóképpen, amint megíratott.

Kánon 27.

Ez is megmarad.

Kánon 28.

Ez artikulusz szerint a község intendó, hogy gonosz életű és szent gyülekezetből kivettetett tanítót meg ne fogadjon, mert így ők maguk is kivettetnek, úgymint akik nem a jónak, hanem a gonosznak akarnak szolgálni és engedni a gonosz tanítók által.

Kánon 29.

Uzsorás tanítókat kivetjük, ha meg nem jobbulnak.

Kánon 30.

A külső dolgokba elegyített tanítók a szenior által tíz forinttal büntettetnek meg.

Kánon 31.

Amely falu avagy város a tanítónak jövedelmét meg nem adnája, megtalálván azt tanító nélkül hagyjuk. Ugyanottan törvény szerint erős büntetés alatt megparancsoljuk, hogy az olyan helynek a tanítók közül senki semminemű szükségében ne szolgáljon.

Kánon 32.

Amely tanító valamely patrónusnak, avagy pedig a népnek kedvéért régtől fogván az istentisztelethez rendeltetett jövedelmet avagy megkisebbitenéje, avagy eltulajdonítanája, avagy másnak engedné eltulajdonítani csak azért, hogy őtet megtartsák: az olyan tanítót helyéből kivetjük, mint közönséges jónak lopóját.

Kánon 33.

A tanítóknak menyegző lakodalomban való menések megengedtetik.

Kánon 34.

Megolvastatván ez artikulus, becsületesen megtartatott.

Kánon 35. és 36.

Magukban megállnak.

Kánon 37.

Excommunicatio servitur. Itt meg kell hagyni a községnek, mint viselje magát a kitiltott személyhez; a tanítónak is micsoda formulát kell tartani a kitiltásban.

Kánon 38.

Menyegzők Úrnak napján ne szolgáltassanak.

Kánon 39.

A házasok esküvési megtartatik.

Kánon 40.

Azt hozzáadjuk, hogy akik messzünnet jöttek, kik felől kétség lehet, szabadságuk felől, hogy szabad személyek-e avagy nem, addig ne kopuláltassanak, míglen előbbeni helyükből elegendő bizonyságlevelet nem hoznak azon szabadságos jámbor életük felől; ha pedig valakik kezesük akarnának lenni, effélék ne (amint néha szokás) úgy legyenek kezesek, hogy ha valami kívántatnék, a nem szabad személyeknek büntetésüket kötelesek legyenek gondját viselni, ha pedig egyiket sem akarják felvenni a házasulandó személyek, melyek maradjanak el egymástul, mivelhogy némelynek szabados voltával nincsen szabados erősség ezen artikulus ki jegyzett büntetése szerint.

Kánon 41.

Ezt hozzáadjuk, hogy egy avagy két héttel (korábban) a prédikátornak tudására adassék a házasság véghezvitelének napja. És így a prédikátor a prédikáció végében megjelenti a gyülekezetben a házasulandóknak nevüket, nemzetségüket ily okkal: ha tudna valaki valami oly dolgot, mely az igazán

való házasságnak és annak a törvényének ellene való volna, tudniillik ha atyafiúság volna közöttük, avagy kétség volna valamely személynek szabad voltáról, avagy valami gonosz élete tetszett volna ki valamely személynek: Tartozik lelkiismeret szerint a tanítónak megjelenteni, ha valamelyik a másikat nem szeretnéje, azokról is ugyanazont kívánjuk. Ha pedig valamely tanító ezen artikulusnak kontinenciáját általhágja, büntetését el nem távoztathatja. Item, ezen artikulus azoknak is csalárdságuk ellen való, kik azt szokták prétendálni, (hogy) tudja (!), hogy nincs otthon a prédikátor, avagy beteg. És így mind a tanítóknak, s mind pediglen a gyülekezetnek gyalázatjával akarják véghezvinni azon gonoszul elkezdett dolgukat.

Kánon 42.

Ez artikulus magában áll meg.

Kánon 43.

Amely személyek kitiltassanak az eklézsiából, azoknak mind barátságuktól, mind segítségüktől magát megtartóztassa, tisztességes helyen se legyenek együtt, ha ügyükben őket nem oltalmazza, ha pedig valamely falu avagy város efféléknek helyet adna, tanító nélkül hagyattassék.

Kánon 44.

Ez artikulusban kívántatik a kisgyermek-kereszteléskor az atyáknak jelenlétük, hogy (noha mindenkor illik, sőt ugyan szükséges is) azon magzatjukért Istennek könyörögjenek, hogy kiváltképpen akkor, mikor azon magzatjukat az Ur háza népe közé, az Istennek nevének zászlója alá íratják és számlálják, imádkozzanak jelenvaló Istennek szolgájával. Másodszor, hogy megválasztassanak a fattyaktul az igaz házasságbani születettek, és ne legyen olyan szabadságuk a kurváknak az Isten templomában, mint az igaz keresztyéneknek. Harmadszor: hogy a magisztrátus sem mindenkor jár el igazán az Istentől őreája bizattatott tisztben a paráznáknak illendő büntetésükben a megjobbulásra. Illik azért, hogy a fattyak addig meg ne kereszteltessenek, míglen a pásztornak anyjuk kezét, hitit be nem adja arra, hogy mikor a miniszter kívánja, szent és jámbor életre kötelezze magát,

melyet ha nem fogad, senki semmi segítséggel azon betegágyában neki ne legyen, sőt kiűzöttessék a helyiségből (!) is.

Kánon 45.
46.
47. megállnak.
48.
49.

Kánon 50.
51.
52. megállnak.
53.
54.

Kánon 55.

Hogy ilyen módon kellett ezen artikulusokat megőregbítenünk, némelyeket pedig csak magában hagynunk, ne vélje senki azt, hogy a régi szent és Isten tisztességére való buzgóságból bölcsen összerendeltetett artikulusokat avagy böcsületlenül meg akartuk volna kisebbíteni, avagy azokhoz illetlen és azokkal ellenkező dolgokat akartunk volna odaadni, hanem némely helyeknek és tanítóknak segítségükre ítéltük szükségeseknek lenni. Ha pedig a teljes gyülekezetnek avagy mindenestül, avagy valamely része nem tetszendik, és nem kellőnek ítéltetik, mi semmit azon nem törődünk, mostan az alsó-eörsi partikuláris szinódusban helybenhagytuk mindezeket.”

Ezen kánonok mint az 1612. évi köveskúti zsinaton alkotott, illetőleg elfogadott 55 szakaszból álló kánonoknak a kiegészítései: később ismét bővítették ezeket egy évszám nélkül fentmaradt, 9 szakaszból álló kánonnal, mely az alsóörsi szinódus kánonaival együtt maradt reánk. - Íme:

„Kánon 1. -Articulus 27.¹

Minden faluról avagy városról gyűlésben falu avagy város költségével ember legyen a prédikátorral, a tanítónak szolgálatjabeli fizetése nélkül. Mikor pedig vizitáció vagyon, aholott vizitátorok vannak, azok az eklézsiák tartozzanak azoknak étellel és itallal, és nem a tanító; hogyha így nem enged a község, tanító nélkül marad.

Kánon 2. - Idem talis. Articulus 24.

Más püspökség alul jött atyafiát senki püspöknek avagy kompetens szeniornak bizonyságlevele nélkül be ne vegyen, se püspök urunk, se esperes uraimék.

Kánon 3.

Valamely eklézsia a vizitátoroknak nem gazdálkodik, és (ha szükség kívánja) kocsit nem adna, annak az eklézsiának ügyét egyik szenior se vegye fel, avagy végezze a közönséges zsinat nélkül, hanemha tisztitúl megfosztatik.

Kánon 4.

Minden szenior a reá bízattatott eklézsiákat kétszer esztendőben megvizitálja, ha egészsége lészen, és ha magáruul nem lehet, proszéniorjára bízza, és hiteles hűséggel mindeneket feljegyezvén, a gyűlésre behozza. Mert így tanít a (!) Szent Pál apostol: mindenek ékesen és jó renddel legyenek az eklézsiában.

Kánon 5.

Minden tanító köteles legyen arra, hogy a vizitátorok mellett híven szolgáljon, és akiket magukkal együtt el akarnak vinni, elmenjen, ha elmúlhatatlan dolga nincsen, minden versengés nélkül, ha tisztí nélkül nem akar lenni.

Kánon 6.

Minden szenioroktól és vizitátoroktól megkívánjuk, hogy amit titkon és tudva elvégeznek, azt sehol ne hirdessék, hogy az Istennek neve miáltalunk gonoszul ne hallattassék.

¹ Hivatkozás a köveskúti zsinat hasonló tartalmú kánonára.

Kánon 7.

A vizitátoroktól megkívánjuk, hogy egymást értsék, tiszteljék és becsüljék, és az előttük járóktól hallgassanak, amit felelnek közönséges megegyezéssel, azelőtt elvégezvén, hogy minden szavuk helyükben lehessen, ha pedig kívántatik, ugyanazont szóljanak egy szívvel és szájjal.

Kánon 8. - Articulus 34.

Minden násznagyok a házasság dolgában a tanítók híre nélkül a leánykérésbe meg ne induljanak, ha híre nélkül járnak, az után, ami esik a házasok között, senkire ne vessenek.

Kánon 9.

Gyakorta a vígasságos helyen való mulatás ártalmat szerez mind községnek, mind tanítóknak. Annakokáért a prédikátornak a lakodalomban a harmadik tál éteknek felszedése után való mulatást nem hagyjuk mulatni, hanem búcsút vévén menjen házához; valaki pedig megpróbálja, egy avagy két intés után az eklézsiátul való büntetését várja.”

(A Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában, üvegszekrény alatt levő Magyar Codex Nro. 8. 8° jelzésű gyűjteményből.)

Pathaynak Kiskomáromba való költözése után nem volt olyan jó alkalmá meghitt barátjával, Kanizsaival a sűrű levélváltásra, mint Veszprémből, melyekben az egyházi ügyeket megbeszélték, s így ettől kezdve már csak a jegyzőkönyvek adataira szorítkozhatunk elbeszélésünkben. Igaz, hogy azon legfeljebb két és fél évre terjedő idő alatt, míg Pathay Kiskomáromban volt, elég dolga volt ezen egyházunk és a Somogyi Egyházmegye ügyeinek rendezgetésével. Fájdalom! ezekről nem tudunk többet Kanizsai azon rövid feljegyzésénél, hogy 1625. december 10-én Kiskomáromban rendkívüli zsinatot tartott, melyen ő az esőzések miatt ugyan nem jelenhetett meg, de Tolnai István csopaki esperes az övével ott volt, és Székely Péter a lelkészi szolgálatra felavattatott.

A pápai egyházban bekövetkezett lelkészváltások nyomán Pathay 1626. június 6-án, Szentháromság vasárnapja előtt való szombatn kiskomáromi lelkészségét az

ittenivel cserélte fel. Miután ugyanis Miskolczi Péter 1625. január 20-án meghalt, a Dunántúli Egyházkerület ez évi június hó 25-én Pápán tartott zsinatából megkereste Samarjai János felső-dunamelléki püspököt, hogy engedje meg az itteni egyháznak, hadd hozzon az ő kerületéből lelkészt,¹ amikor Czeglédi Pál szerdahelyi lelkészre esett a gyülekezet választása, aki állomását 1626. május 12-én foglalta el. S mivel a Beythe Imre halálával megüresedett németújvári lelkészi állomásra Batthyány Ferenc özvegye Kanizsait vitette el, az ő üresen maradt helyére Pathay Pápára költözött, mely helyen azonban ő is csak rövid ideig maradt, mert egyházából és kerületéből ezután két év múlva eltávozott, mely kérdés tárgyalásával egy alaptalan vád tisztázásába kell bocsátkoznom.

Egyházkerületünknek a maga korában méltán hírneves püspökéről, Pathay Istvánról ugyanis Tóth Ferenc² azon vádat hozta forgalomba, hogy „1629-ben mind az ekléziájától, mind a szuperintendenciától tudva nem lévő, de nagy okokból elszökvén, és papságát és püspökségét elhagyván, Belényesben ment lakni...” Az elszökés vádja tartotta magát, miután Pathay közvetlen püspöki utódjának, Kanizsai Pálfi Jánosnak egy 1631. évből kelt, keserű panasszal és szemrehányással teljes levelére alapította,³ melyből a vádat könnyen ki lehetett kovácsolni. Hiába jelent meg a Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből, az 1629. március 18-iki körmendi püspökválasztó zsinatból a patrónusokhoz küldött öt ajánlólevelél, melyekben az esperesek az egész gyülekezet nevével tudatják, hogy „mivel a mi előbbeni püspökünket, Pathay Istvánt, Bethlen fejedelem ő fensége közölünk elvitette: Batthyány Ádám udvari papját, Kanizsai Pálfi Jánost választottuk püspökké...”,⁴ mert ha vele az elszökés vádját kellő értékére leszállíthatjuk is, még nincsenek teljesen feltárva a távozás főindoka és körülményei, és még csak a minap is azt állították, hogy megszőkött kerületéből.⁵ Mivel azonban erre vonatkozólag is

¹ Közöltem: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. III. évfolyam. 54-55. 1.

² *Túl a dunai református püspökök élete*. Győr, 1808. 65. 1.

³ Rövidítésekkel közölve: *Túl a dunai református püspökök élete*. Győr, 1808. 65-68. 1.

⁴ Révész: *Figyelmező*. 1807. 526-531. 1.

⁵ *Magyar Könyvszemle*. 1901. évf. 70. 1.

hiteles adatokat, illetőleg feljegyzést találunk kerületünknek az Esztergomi Hercegprimási Főegyházmegyei Könyvtár kéziratárában levő eredeti, régi jegyzőkönyvében, amelyek Pathay Belényesbe menetelének okát és idejét teljes világításban felmutatják: lássuk ezen adatokat, hogy minden kétségeskedésnek vége legyen.

Pathay Istvánról Szabó Károly azt írja,¹ hogy 1626-ban névtelenül egy ily című könyvet adott ki: *Amaz Het Feiev es tiz sarw fene bestian ueloe Barsonnyal s Draaga Koeveckel fel ruháztatott parázna Babillónak, melly az oe tisztátalan paráznaságának, arany pohárba toeltoett reszegetoe utálatosságával megrészegétoette ez foeldnec lakozóit mezételenségenek tuekoere cím alatt 12-edrétű 185 levélen. A könyv szerzőjéül azért vette fel Pathayt, mert a Sárospataki Főiskolai Könyvtár példányának címlapjára tett régi jegyzetben ezen névtelen munka írója így van megnevezve: „mellyet ki bocsátott ez világ eleibe Pathay István”. Ezen párbeszéd második kiadása 1671-ben jelent meg Sárospatakon;² Bod Péter csak ezen második kiadást ismerte, s azt írja arról,³ hogy az *Skotodulos és Diofánes beszélgetését* tartalmazza. Sándor István is csak ezen kiadást látta, de tartalmát közelebbről jellemezve azt mondja, hogy az: *Diofánes és Skotodulos beszélgetése a református vallásról.*⁴*

Ezt a névtelenül megjelent könyvet, mint az alábbiakból kitűnik, Pathay István írta, s még 1619-ben kinyomatta. Nem Pápán, mint Pázmány⁵ említi: „minap név nélkül nyomtatának Pápán egy könyvecskét és Parázna Babylon mezítelensége Tükörének nevezék”, s aki után teszi Szabó Károly⁶ is Pápára annak megjelenését, hanem Németújváron, Bemard Mátyásnál, kinek ekkor itt volt könyvnyomdája.

Már rég ismeretes azon levél, amelyet Kanizsai Pálfi Jánoshoz Pathay 1619. május 9-én írt, mely eddig teljesen kikerülte könyvészeink figyelmét, pedig abban az említett névtelen könyv szerzője nyilatkozik meg, s tárgyunkra vonatkozólag ezt mondja: „Ha a könyvnyomtató hozzád

¹ *Régi Magyar Könyvtár.* I. 249. 1.

² Ugyanott. 468. 1.

³ *Magyar Athenas.* Szeben, 1766. 195. 1.

⁴ *Magyar Könyvesház.* Győr, 1803. 247. 1.

⁵ *A Szentírásrul* Bécs, 1626. 4. 1.

⁶ Idézett mű. 249. 1.

menne, vagy valamely alkalommal írhatnál neki, kérd azt, kérlek, hogy ne halogassa sokáig az általam neki átadott könyvnek (*Scotodulos Diofánes*) kinyomatását; és ha nem, hozza le magával a körmendi zsinatra¹ akkor teljesen kielégítem, s gondosan kössön össze 25 példányt, melyeket barátaim és pártfogóim között akarok szétosztani.”² A később felemlítendő adatokon kívül Pathay maga elismeri legbizalmasabb barátjához küldött levelében a névtelen mű szerzőségét, melynek kinyomatásáról még 1619-ben gondoskodott, s ha egyéb bizonyítékunk nem lenne is, ez is minden kétséget kizárólag elég lenne arra, hogy őt annak szerzőjéül tekintsük, hiszen ez volt egyik oka annak, amiért (a) Dunántúlt elhagyta. De 1628. október 17-én még Pápán volt, mert egy ezen napról kelt levelét még innen keltezi, magát püspöknek, Kanizsait németújvári esperesnek mondja, de semmit nem szól benne arról, hogy már indul innen: „*Légy jó egészségben, legkedvesebbem!*”- írja Kanizsainak. - „*Mi ugyan, amennyire a szokott öregségi állapot engedi, hála Isten jól vagyunk, és élünk, amint élhetünk a velem levőkkel együtt, és hogy te tieiddel legboldogabban élj, lelkemből kívánom!*” Majd elmondja, hogy a minap lement Kiskomáromba, de a végvár kapitányát s az ottani református egyház patrónusai, Sárkány urat nem találta otthon, mert a palatinusnál volt; négy napig várakozott megérkezésére, mely alatt ügyes-bajos dolgait elvégezte, de Sárkány uram nem jött ezalatt meg, s végre is búcsúzás nélkül tért vissza onnan; nagyon fél a nádor fenyegetődésétől, s kéri Kanizsait, hogy ha valami bizonyosat hall vagy tud, értesítse róla.³

A református egyház hitágazatait védő könyv bizonyára nem tévesztette el a maga hatását, keresték annak

¹ Megtartották azon évi augusztus 24-én.

² Fabó: *Codex Diplomaticus*. Pest, 1869. 200., 201. 1.

³ A levél keltezése, aláírása és címezése így van: „Datum Papae, Postridie Galli. Anno 1629. Tuus sine dolo Stephanus Pathaynus, *superintendens*.” Kívül: „*Eximiae emditionis laude orantissimo viro domino Ioanni Paulidi Canisaeo, ecclesiae Németújváriensis ministro fidelissimo, et districtus eiusdem ecclesiarum seniori vigilantissimo etc.*” Ezen levél keltezésében az évszám tévedésből van 1629-nek írva, mert az események bizonyítják, hogy 1628 a helyes dátum, mivel 1629 novemberben már Pathay nem püspök, hanem belényesi pap, Kanizsai pedig ekkor már nyolc hónap óta püspök volt. A Dunántúli Reform. Egyházker. Levéltárból.

szerzőjét, a gyanú és nyom Pathayra irányították a figyelmet. Esterházy nádor is így gondolkodott, s Pathayra igen megharagudott. Kanizsait minden ügyes-bajos dolgáról értesíteni szokta Pathay, erről is megemlékezett egy 1628. október 23-iki levelében, melyet annyival inkább fel kell itt említenem, mivel ebben is úgy beszél, mint az említett névtelen munka szerzője: „Már palatinus uram kezéhez juttatták az ártatlan könyvet, Sárkány uramnak, mikor nála volt, meg is mutatta, kétségen kívül Mátyás, az elárusító könyvárus az állásából folyó pénzvágytól elragadtatva szolgáltatva kézhez (Skotodulos Diofánest), eddig fenyegetődött (ezen fenyegetések miatt ment el Belényesbe), reám gyanakodik, mindenféle ürügy alatt vizsgálatot tart. De bízom az Úrban, aki az én oltalmam. Téged kérlek, kedvesem! emlékezzél rólam nagyságos úrnőd előtt,¹ s ha valamit kipuhathatnál, legyen rá gondod, hogy engem arról gyorsan értesíts; azonközben adandó alkalommal tudósítsál arról is, vajon lehet-e még nekem reménységem, vagy teljesen el kell hallgatnom. Élj boldogul, testvér, sokáig kedveseiddel. Imádkozzunk egymásért kölcsönösen.”²

Ezen levélből tehát minden kétséget kizárólag tudomást vehettek, akik olvasták, hogy Pathay említett könyve miatt fél, s mint zárjel között már az egykorú másoló, maga Kanizsai megjegyezte: a nádor haragja elől ment el Belényesbe.

Valószínűen említett kiskomáromi utazása alkalmával terjedt el azon félelmetes hír, hogy Pathay eltűnt, s Gál Imre, a Veszprém mellett levő fejer- vagy fejeskúti egyház³ lelkésze 1628. évi november hó 14-én kelt, Kanizsai Pálfi Jánoshoz küldött levelében Szilágyi Istvánnak fegyverrel való kiűzéséről panaszkodván, valószínűen erre célozott, mikor azt írta, hogy egész konzisztóriumunk ábrázata homályos, és gyászfátyollal van bevonva. Mit cselekedjünk? Levelét Szili János bűi

¹ Batthyány Ferenc özvegyét, Lobkowitz Poppel Évát érti.

² A latin eredetű közölte: *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* III. évf. 63. l.

³ *A Dunántúli Reform. Egyházkerületnek az Esztergomi Hercegprímási Főegyházmegyei Könyvtár kéziratárában levő eredeti jegyzőkönyvében* olvasható a levél, melyet Gál Imre sajátkezűleg írt oda be, s azt így keltezi: Datum Fejéskútini 14. novembris. 1628. Kanizsai pedig feljebb Clarissimus et charissimus noster frater Dominus Emericus Gál *Candidi fontis ecclesiae*-nek írja; a szép fényes forrás most is megvan, az egyház elpusztult, emlékét a *Fejesvölgyben* levő monumentális templom romjai őrzik.

lelkésztől küldötte, aki november 21-én juttatta azt kézhez. Kanizsai, a nem várt hír által indítatva, hogy a valóságról személyesen meggyőződjk, december 4-én Pápára ment: de Pathayt már ekkor nem találta itt. Szomorú szívvel írta be a Dunántúli Reform. Egyházkerület jegyzőkönyvébe az 1628. évi június 27-28-29-én még Pathay elnöklete alatt tartott pápai zsinat aktái után, hogy „ezen búbánattal legteljesebb esztendő november havában öreg Pathay István úr, *ki a mi egyházi társaságunknak püspöki terhét körülbelül 16 éven át dicséretesen hordozta, minket az örvény közepén előljáró nélkül hagyván nem csupán Pápa városából, amely egyháznak lelkésze volt, hanem a mi egész kerületünkől tudtunkon kívül eltávozott. Magát a tőlünk való elköltözési szándékot ugyan ismertük, már régen keblében melengette azt, mert ki tagadhatná, hogy Váradon, Bethlen fejedelemnél fényes állásban levő legidősb fiának, Pathay Máténak láthatása vágyától égett. (Miként Jákob pátriárka, mikor hallotta, hogy az ő fia, József még él, s Faraónál nagy befolyása van, semmit sem tartott fontosabbnak, mint azt, hogy még csak addig élhetne, míg annak elfelejthetetlen arcát megláthatná.)* Azért közvetítő által már régóta értekezett és megegyezett fiával, hogy az a maga bölcsességével és azon tekintélyével, amellyel a fejedelem által felékesítettett, eszközöljön ki valamely előnyös módot, hogy egész családjával és holmicskájával innen Váradra költözhessen. Kétségen kívül igaz, hogy mintegy titokban ragadtatott ki, tudtunkon kívül, megkérdezésünk nélkül és búcsútlanul távozott el, de kénytelen volt így tenni a Magyarország nádorától való félelem miatt, aki valami Diofánes és Skotodulos nevű, 12-edrétben kiadott párbeszédéért felettébb haragudott, és utóbb fenyegetődött.”¹

Ezen egykorú bejegyzés minden kétséget kizárólag tudósít Pathay Belényesbe menetelének indokairól. Elsőnek fia láthatását mondja, s erről állítja, hogy ezen vágyat már régen melengette szívében, s ismerték azon szándékát, hogy el akar költözni innen. A második Skotodulos és Diofánes dialógusa miatt a nádortól való félelem. És jöllehet ez utóbbira már Pathay fentebb idézett levelének egyházkerületi

¹ Kanizsai Pálfi János bejegyzése a Dunántúli Reform. Egyházkerületnek az Esztergomi Hercegprímási Főegyházmegyei Könyvtár kéziratárában levő eredeti jegyzőkönyvébe.

levéltárunkban levő másolata is figyelmeztetett, mégis elfeledték azt, könyvecskéjével együtt.

Elutazása körülményeiről Gál Imre fejeskúti lelkész 1628. december 28-án kelt levelében értesítette Kanizsait.¹ Azzal kezdi, nem kételkedik ugyan arról, hogy nem ismeretlen előtte a bajok által elijesztett, vagy inkább az Alsó-Magyarországban élő kedveseinek láthatási vágyától égő püspökünknek elutazása, mégis értesíti arról, amit erre vonatkozólag hallott közelebb, mikor Bethlen követei a veszprémi kapitánnyal beszéltek. Pathay, amint elkezdett utazását folytatta, Pesten túl, az országúton találkozott Bethlen követével, akik átadták neki a náluk levő leveleket: a Pathaynak szóló, belényesi egyházba meghívó levelet, az oltalomlevelet, a pápai kapitányhoz Pathay és családja szabadon és békességesen leendő elbocsátásáért írt levelet, s a követekkel visszatért Pestre, hol megállapodtak a teendők felől. Pathay innen levelet írt feleségének és Czeglédi Pál lelkésztársának, s ezeket az oltalomlevéllel és a pápai kapitányhoz írt levéllel a követeknek átadta, akik Fehérváron, Palotán át december 16-án estve értek Veszprémbe. Bethlen követei nem titkolták küldetésük célját, sőt azt teljesen feltárták, s az említett vég helyek kapitányaitól is nyert levelekkel a győri őrség generálisához mentek, aki szintén nem gördített semmi akadályt sem a célba vett utazás elé. Így előbb mindent bölcsen elrendezve Pápára jutottak, hol a kapitány és Czeglédi a megmásíthatlan dologba belenyugodtak, s mint a levél után való feljegyzés mondja: *„Tiszteletes Pathay István uram családja négy szekérre felrakott minden poggyászával és házi eszközeivel együtt december hó 29-én Pápa városából kiindult, s innen végképpen elutazott.”*²

Pathay Belényesbe menetele idejének megállapítására nézve hivataltársának, Czeglédi Pál pápai lelkésznek az 1629. március 18-iki körmendi püspökválasztó zsinatra meghívó leveléből hadd álljon itt ez a részlet: *„Krisztusban szerelmes atyánkfiai s szolgatársaim, kik ezen pápai széniorságban az Úrtól néktek engedtetett talentom szerént pásztori vigyázattal az Úrnak nyáját serényen forogjátok, őrizitek és legeltetitek,*

¹ Ugyanott.

² Ugyanott.

tagadhatatlanképpen tudva lehet nálatok, hogy az elmúlt 1628. esztendőben novembernek eleiben, minemű szomorú változás keserítette meg a Dunán innen levő keresztyénséget, különösen pedig és kiváltképpen azt a széniorságot, kibentiteket énvelem az Úrnak atyai intézése és jókedve helyeztetett a számadó munkára, mert Pathay Istvánnak tőlünk való véletlen távozása nemcsak szuperintendens nélkül hagyta, sőt az minékünk fájdalmasabban esék, szenior nélkül is nagy árvaságban marasztalta...”¹

Az előadottakkal Pathay István Belényesbe menetelének oka és ideje egykorú okmányokra való hivatkozással tehát teljesen fel van derítve, s az még 1628 november havában megtörtént. Távozása nem is példátlan. Az 1614. január 19-én tiszántúli püspökké választott Melotai Nyilas István is 1618. június 24-én mint szatmári lelkész letette püspöki hivatalát, és Gyulafehérvárra költözött, mert Bethlen Gábor elvitette a maga udvari papjának.²

Pathay tehát 1628-ban Belényesbe ment lelkésznek, s hivatalát nem tette le. Kitűnik ez egy egykorú kézirati feljegyzésből is, melyet Peuczer Gáspár *Commentarius de praecipuis divinatorium generibus. Servestae 1591* című művének a Kolozsvári Reform. Főiskola Könyvtárában levő példányába jegyzett fel egykorú tulajdonosa, Beökényi Gergely, melyben azt írja, hogy a Bihari Egyházmegye esperese, Deési István 1631. június 15-én meghalván, *Pathay István belényesi lelkész követte az esperesi széken.*³ Aki előbb egy egyházkerület hajóját kormányozta, s aki hányatott élete után nyugalomra vágyott, azt a férfiút élete alkonyán a Bihari Egyházmegye esperességgel tisztelte meg, s ebből bizonyos, hogy lelkészi tisztéről sem mondott le, s mint bihari esperes és belényesi lelkész halt meg késő véniséget érve, 82 éves korában, 1637-ben.⁴

Érdekes világot vet a Pathay elköltözésével bekövetkezett helyzetre, egyszersmind kerületünk akkori állapotára egy 1631. évből való levélváltás, mely az eltávozott püspök leveléből és különösen Kanizsai válaszából látható, mely egy

¹ Czeglédi sajátkezű aláírásával, ugyanott.

² *Irodalomtörténeti Közlemények* II. évf. 1892. 176. l.

³ Révész: *Figyelmező*: 1871. 185. l.

⁴ Siposs Imre: *A belényesi református egyház története*. Nagyvárad, 1883. 34. l.

valóságos korrajz ezen időből, éppen azért méltónak tartottam arra, hogy itt egész terjedelmében felvegyem. Íme, a levél:¹

„Tisztelendő Agg! Kedves Atyám! Téged tieiddel együtt a kegyesek üdve szerzőjével, a Krisztussal sokszor üdvözöllek és köszöntlek!

Amióta Te, a Krisztus ezen Dunántúli Kerület lelki taván járó hajócskájának a főhajósgazda, Krisztus után első evezőse, akit Krisztus azért tett az ő hajócskájának vezénylő kormányzójává, hogy mind magadra, mind a tieidre vigyázz, hogy az evezőlapátokat bátran kifeszítsed, továbbá hogy az evezésben ellankadtakat intsed, lelkesítsed, biztassad, bizonyos szokatlan viharok ellened való támadását előre megérezve tőlünk, testvéreidről társaidnak tudta, tanácsa és köszöntése nélkül úgy magának a hajócskának, valamint saját állapotodnak az örvény közepére jutása idején kevésbé illendően elhagytad, a mi társaságunkból teljesen és végképpen elmentél, kiköltöztél: Tőled, Tisztelendő Atyám! két levelet kaptam, mégpedig az elsőt múlt évi május 28-án, az utóbbit pedig folyó évi június 19-én, Tisztelendő Újhelyi György útján. Ami az elsőt illeti, önkénytelenül bevallom, nem válaszoltam reá novemberben, de nem feledékenységéből vagy a hálátlanság valamely vétkéből kifolyólag nem válaszoltam, ezt lelkiismeretem furdalása nélkül határozottan tagadom. Nekem, az írni akarónak többek között a következő két nehéz és súlyos ok volt utamban. Az első okot szolgálhatta azon hadi zűrzavar, amely köztetek és a mi részünkre levő emberek között dühösen folyt, melynek lefolyásáról nekem hozzád valamit írni bünténynek és gonosztettnek tulajdonítottak volna. A második ok azon hír volt, hogy te elköltöztél az élők társaságából. Hogy te az égi hadsereg gyászöltönyét már magadra vetted, és a boldog halandók hazájába költöztél, nálunk biztosnak és kétségen kívülnek tartatott, mely hír, mennyire alaptalan volt, a te utóbbi leveled és annak kézbesítője engem határozottan meggyőzött. Igen, néked, Tisztelendő Atyám! úgy a te és tieid életéért és jóllétéért, mint dolgaidnak szerencsés előhaladásáért lelkemből igen nagyon örvendek, és ebben nemcsak az Istennek atyai jóvoltát, rólad való különös gondviselését és szeretetét nézegetem, hanem csudálom, aki életednek eme késő

¹ A latin eredetit közöltem a *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* III. évf. 1904. 70-76. lapjain, de ez a fordítás annál bővebb, mivel a közlés után megtaláltam az eredeti fogalmazást kerületi levéltárunkban, s ebbe az ott nem közölt részleteket is felvettem, s a maguk helyére beillesztettem.

alkonyán Téged ezen kerület hullámainak közepéről kiragadott, arra a helyre és állásra kegyesen előléptetett úgy, hogy rólad méltán elmondhatjuk: csakhogy el nem vesztél, csakhogy megvagy! Nekem azonban sokféle bánatom van. Mert hogy arról hallgassak, hogy a te tőlünk való eltávozásod vagy elköltözésed testvéreid között egynek sem okozott több gondot, nehézséget és terhet, mint nekem, szerencsétlennék, mert ha te visszafordultál volna, annyi szomorúságot okozó ősz hajszálaim sem szaporodtak volna meg; mondom, hogy erről hallgassak, azon időtől fogva a balsors mennyi nyilának voltam kitéve, alig tudnám elszámlálni, aláhullatott könnyeimet valamely hamveder sem fogadhatná be.

Azon időtől fogva elsirattam és siratom ma is kedves és hűséges feleségemnek korai halálát, aki 1629. december 10-én a halál végzetes nyilával e mulandó életből kiszakított, utána való szomorú sóvárgásra hátrahagyott engemet; sirattam magamat újra, és az előbbihez kedvességre hasonlót nem találok az asszonyok között. A te nyomdokodba való érkezésem után (később kitűnik, jó jelre tettem-e) a komáromi egyház özvegyei közül Thaly Gergely szolgabíró leányát életem társául választottam. Meggyászoltam kegyuram fiának hitehagyását, ki egy éve, az esztendő elején sokak példája által indítva a pápás hitre áttért. Sirattam a pápai főkapitányságban történt változást, innen van, hogy én az ezen egyházba való visszahelyezést illetőleg mindinkább kétségbe vagyok esve. Az ugyanis, aki most az ügyek élén áll, amennyiben tőle függ, visszatérésemnek már minden reményét zsarnokul letépte. A szentmihályi, nem a péterfalvai, hanem a Rába folyó mellett levő egyház ügyében, melyet a lutheránusok pártoskodó keze nem éppen egyenjogúság alapján tőlünk jogtalanul elragadott, néhányszor folyamodtam a nádori törvényszékhez, mindannyiszor Vas vármegyének velünk szemben kétszínű főispánjával fuldoklásig és könnyekig perlekedni kell. Ezen résznek gyülekezetei ugyanis most sokkal nagyobb hánykódásnak vannak kitéve, mint a te püspökséged idejében. A nádor Őméltósága nekünk azt a hallgatást, melyről leveled szerint értesültél, nem más alkalommal parancsolta meg, mint akkor, midőn a vépi egyház ügyében Őmagasságát Kismartonban felkerestük; mert akkor, ha vissza tudsz reá emlékezni, neked mint püspöknek szigorúan megparancsolta, hogy a felügyeleted alá tartozó lelkipásztoroknak szorgalmasan kötelességévé tedd, hogy egyházi beszédekben a népet építsék, a gyalázkodástól így a maguk igazhitűségének a pápa elsősége és a mise szentsége ellenében magából a

szentírásból való bebizonyítását tanítási szabadságnak nevezik) nyelvüket megtartóztassák, azt a vallást, amelynek őfelsége a császár az ápolója és védelmezője, ne rágalmassák, ugyanazon módon a veszedelmes sértegetést elkerüljék. Ezen parancsot ugyanazon szavakkal a közelebbi nyáron, a tarcsai savanyúvízen, midőn a szentmihályi egyház ügyében személyesen megjelentünk előtte, előttem és a lutheránus püspök, Kis Bertalan előtt megismételte, megújította, újra elmondta. Az én állásom a németújvári egyházban felette szegényes, dolgaimnak illendően alig mehetek végire, némelyeket állandóan nem teljesíthetvén; itt maradásom tehát igen bizonytalan. Mert félek, hogy a kegyúr elszakadása változást hoz és visz be magával a vallásba. Nagyságos Szécsy Mihály úrtól tisztes meghívást nyertem az udvari papságra, melyet a közelebb elmúlt Mennybemenetel ünnepén tartott körmendi közzsinaton közöltem is az enyéimmal, de ezt a meghívást a németújvári egyháznak ily zavaros időben való elhagyásával és veszedelembe juttatásával el nem fogadhatom, és nem követhetem, de a sorsnak bármely fordulására el vagyok készülve, megvárom, mit visz és hoz magával a késő est. És te, kinek szerencséd meg van állapítva, és akinek lábaid kívül vannak a békón és sáron: élj boldogul!

A Muraközben, valamint a lutheránusoknak volt egy egyházuk Légrádon, úgy nekünk is volt egy eklézsiánk Turniscán, de ezt lelkészének, Tisztelendő Hidegkúti Andrásnak elhalálózásával az én úrnőm a maga oltalmába vette, és ő maga volt előmozdítója annak, hogy azt a lutheránus lelkipásztor elfoglalta, és így az egész sziget a pápások és lutheránusok kezébe esett. Még ugyan vannak a hallgatók között, akik a hitettségnek kötelékét, mellyel velünk előbb táplálkoztak, még egészen nem szakították el, de ugyanazon nözsarnokság alatt nyögnek.

Nemes Nádasdy Imre úr, ez a páratlan férfiú, vallásunknak buzgó követője, aki házasságra lépésekor nemes Deli Jánosnak minden vagyonát megnyerte Muraszombatban, és gazdag helyzetbe jutott, múlt évi februárius havában az emberi mulandóság porhüveljét levetette, és a szomorú sírba tért.

A mi Tisztelendő öregünk és kedves lelkésztársunk, Szentgyörgyi János, feleségével, eme kiváló asszonysággal a körmendi egyházban, türhető egészségben él, a veled átélt régi dolgokra szívesen emlékezik vissza. Tisztelendő Domjáni Ferenc úr, akit még a te püspökséged idejében a pápai eklézsia Saáry

István úrral együtt a németországi akadémiákra küldött, és akit visszatérése után a mi tiszteletes presbitériumunk a körmendi iskola első rektorává, majd a szentlőrinci egyház lelkipásztorává mozdított elő, alig töltött el a lelkészi szent szolgálatban egy esztendő, a múlt évben Szent Márton ünnep napja körül meghalt. Tisztelendő Szilágyi István vépi esperes is megvan eklézsiájában, de nem a régi lelkészi lakban, mert amint tudod, azt a főpártfogó a templommal együtt zsarnok módon elfoglalta, hanem egy új, a maga és az isteni tisztelettartásra épített házban lakik, aki most arra törekszik és igyekezik, hogy Isten segítségével ezen nyáron némely dolgainak elvégzésére a nagyságos Perényiekhez Felső-Magyarországba mehessen. Aki míg ezen tervét szövögeti, oly nagy vágygal kíván meglátogatni Tégedet, hogy reményem szerint nem késedelmeskedhetik, hogy hozzád menjen, és a te ősz fejedet fiúi alázatossággal és tisztelettel köszöntse.

Tisztelendő Bereczky Péter esperes úr is Szombathely közelében valami Nárai nevű faluban gyámoltalan özvegyiségben, valami csúfos betegségbe esve él. Fiaid közül a kegyes Pathai Jeremiásról annak szomorú sorsán kívül egyebet nem írhatok. Ez az egészséges ember az elmúlt télen házából, urának megbízásából Bécsbe ment, és míg ott időzött, hirtelen halállal megsemmisített szegény, de hogy micsoda nagy betegség ereje törte meg, arról senki sem tud biztosat mondani. Azt mondják és vélik, hogy Bécsben a pápásokkal vitatkozott a vallásról, és ott bolond fünek poshadt mérgével étették meg, s igen sokat szenvedett. Ő magában olyan csodálatos látványt és az emberi nyomorúságnak oly fájlalendő példáját mutatta, hogy teste Bécsből holtan, paraszt szekéren, száraz szénával fedve, kegyetlen téli fagyban és jégben, teljesen megdermedve és fagyva övéihez hazavitetett; boldogtalan családjá, mely az ő fejét néhány napja egészségben bocsátotta el, midőn a sajnálatra méltó állapotról váratlanul értesült, majd a szomorú látvány által leveretve hogyan viselkedett, könnyebb elmével elgondolni, mint nyelvvel vagy tollal bármily gyorsan ki lehetne fejezni. Így vegyített Isten szomorúságot a te örömeid közé! Ő gyermekségétől fogva tisztelt téged öregségéig. Istennek valóban rettenetes és borzasztó nyilai ezek, de az ő édesatyai kezéből származnak és jönnek, aki az ő fiát, akit szeret, megdorgálja, és az övéit azért szakítja el tőle, nehogy e földön kárhozatba essenek, és el ne vesszenek. Tisztelendő Kötél Miklós, akinél közülünk senki sem lelkipásztorkodott tovább, már az Isten jóvoltából a csöglyei

egyházban futását boldogan bevégezte, és ez életnek siralomvölgyéből az égi hazába vitetett és vétetett fel.

A pápai hírneves eklézsia, dicsőség érte Istennek, a pálma terhe alatt szépen virágzik, mint a pázsit. Magának a városnak élén kétszeres címen, mint főkapitány és földesúr nagyságos Csáky László, róm. kat. vallású úr áll, aki a várban a maga oldala mellett egy Kecskeméthy nevű jezsuitát tart és kedvel, aki azonban ennek az egyháznak tagjai közül még eddig az én tudomásom szerint a maga ravaszságával attól az őszinteségtől, mely a Jézus Krisztusban van, senkit sem tudott elvonni és az ő tévelygéseikre átvezetni. A gyülekezet első lelkészességét, valamint a szomszédos egyházak esperességét mindeddig Tisztelendő Czeglédi Pál úr, a te hajdani hivataltársad viszi, aki mint a pogányok apostola írja Epafroditászról, mint előtted is ismeretes, már egészen elerőtlenedett, és a halál szélén állott, de Isten kegyelmes volt hozzá, de nemcsak öhozzá, hanem mihozzánk is, kiket egyik gyász után a másik gyász ért. Csudálkozással szokta nekünk egynehányszor mondani, mi történik akkor, ha te, a Krisztusnak szolgálója és 70. éven felyüli öreg, a Krisztusnak tett fogadásodért magadba szállasz, visszatérsz, és megjössz, és szembe állsz? Azt a haragot azonban, amelyet ellene bensődben mindeddig gyűjtögetél és forraltál, abban mindeddig megérleled, de ő teellened nem véthetett, ha erről lehetne szó (melyről hogy ő valamit tudna, önérzetesen tagadja), a szeretet leplével sem palástolhatod el, mivel tőlünk való eltávozásodat nem az ő alkalmatlankodása és engedetlensége okozta, hanem isteni gondviselés irányította, amelyet nem tagadhatsz, sőt inkább hozzád minden jó dologban alkalmazkodott, melynek kétségen kívül örvendezel szívedben. József pátriárkát testvéreinek világos irigysége Egyiptomba pénzért eladta, mivel azonban az ő gondviselészerű eladását és eltávozását a pátriárka a maga és övéinek javára fordította: nem ti küldtetek engemet ide stb. - monda, és szívesen megbocsátott nekik. Ha te is, atyám, ezt a példát követed a te véneiddel, a legméltóbb dolgot cselekszed. Czeglédi úr, hogy egyszer már folytassam a pápai egyházzal mondanivalóimat, hivataltársával, Tisztelendő Saáry István úrral együtt munkálkodik. Az iskolát pedig Mosoni István dicséretesen vezeti, kik közül azt és ezt alakjukról jól ismerted. A hallgatók seregéből a halál útján eltávoztak nemzeti Thury György úr, nemes Szecei György császári élelmező mesterúr, nemes Nagy János vajda úr, a becsületes Kolozsvári Péter barbély. Továbbá az érdemes Gyöke Pál úr; a többiek, kiket eltávozásodkor itt hagytál,

még eddig életben vannak. Itt van nemes Tóthi Lengyel Boldizsár úr is, hacsak a kapitányságból és városból akarata ellenére el nem távozik, és előbbeni tartózkodási helyét Győrben el nem foglalja. Az én nagyságos asszonyom sokszor megfordul Pápán, valamint Németújváron és másutt. Most is gyermekágyban fekvő leányánál van, fáradtságot nem ismerő anyai szorgalmatossággal, aki nemrég egy Miklós nevű fiúgyermeket szült. A pápai gyülekezet állapotáról ennyi until elég lehet.

Ami már a veszprémi eklézsiát illeti, csendben és nyugalomban él a viharok után, amelyekkel két éve a dühös ellenség által a templomépítés miatt elborított; most tiszta napfény derült fel és sugárzik felette. Lelkipásztora, a Krisztus dicsőségének szeretete által áthatott férfiú, Gál Imre alesperes úr azt ezen egyház minden tagjainak nagy meglepődésére, hathatós eredménnyel kormányozza.

Tisztelendő agg! Talán óhajtanál valamit hallani Tisztelendő öreg Tolnai (István) úrról is? Befeketíteném barátságodnak szentségére a vele való összeköttetést, ha néked semmit sem írnék róla. Ő most is Csopakon van, új házasságban, mintegy teljes erőben megújnodva él, kedvesen emlékezik reád, és óhajtozik utánad, s üdvözöl.

Szerdahelyi Izsák úr, hajdan, midőn a veszprémi eklézsiát kormányoztad, iskolaigazgatód, a mi időnkben a szemerei lelkipásztor, eltávozott az élők sorából. A halandóságnak ugyanezen sorsa jutott osztályrészéül Váradi János ászári lelkipásztornak is.

Tisztelendő Váczi István tápi lelkésznek és alesperesnek felesége elleni ügye, akit házasságtörés miatt a politikai hatóság előtt itt Pápán, a lelkipásztorságnak elég súlyos intőjelül bevádolt, leginkább a mi vallásunk ellen levő bírák előtt oly szerencsétlenül végződött, hogy vagy kénytelen őt lelkiismeretének állandó terhére és a lelkipásztori tekintély lealacsonyítására magához visszafogadni, vagy saját dolgainak nagy hátrányára kénytelen lesz a mi egyházmegyénkből egyedül kimenni, és a ti részeitekre kíváncsodni. Nekünk ugyanis a királyi főtanács nyilvánosan meghagyta, hogy akár neki, akár más igazságos okot felmutatónak is az elválásra és más házassági fogadás megtételére irányuló szabadságban segédkezet nyújtani nem szabad.

A szentgróti eklézsia kegyura, mindkettőnknek második atyja és közöttünk mindegyikőnknek legjobb akarója, Beregszói Hagymási Kristóf az utálatos feldagasztó vízibetegségnek

gyalázatos szennye által megfojtatván: koporsóba téve palotájában fekszik, de még nem temettetett el. Így fosztatunk meg naponként, néhányat kivéve, legjobb pártfogóinktól, akik itt lételed ideje alatt még mind éltek! Ezt az eklézsiát a kolostorszerű lutheránusokból Krisztus igaz híveivé igyekszik átalakítani Tisztelendő Maráczai Nagy Balázs, kinek munkáját tegye szerencsésé a Szentháromság a mennyből.

A kiskomáromi egyházmegye gyülekezetei már a te Kiskomáromból történt eltávozásod óta bizonyos esperes nélkül voltak; az alesperességre azonban Laskói Sándor nagybajomi lelkipásztor választatott meg a tisztelendő presbitérium által. A kiskomáromi várban levő eklézsiát nemes Sárkány István úr kedves és kiváló pártfogása alatt (akit az Úr Jézus a maga egyházának javára sokáig éltessen) mindeddig Tisztelendő Paksi István úr kormányozza. Azon egyházmegyéből Komáromi János aszalói és Deáki Dániel jádi lelkipásztorok hunytak el. A többiek, atyám! mindnyájan, akiket mint fiaidat hirtelen eltávozásod után itthagytál, a mi hitünk kiváltságos apostolának és főpapjának, Krisztusnak kegyelméből az ő szárnyainak oltalma és árnyéka alatt, jóllehet súlyosabb teher alatt, mégis nagyobb buzgalommal védelmeznek. A mostani bejnek oltalmából biztosabb oltalommal vétetnek körül és védelmeztetnek meg. Élünk, munkálkodunk, harcolunk és győződelmeskedünk. A békességnek Istenét, aki a sátánt a mi lábaink alatt hamar megtörte, és a maga erejét a mi erőtelenségünk által végzi el, szívünkben imádjuk. Atyám - úgymond a zsoltáríró (Zsolt. 36. 10.) - és anyám elhagynak, de az Úr magához vesz engemet.

Ennyit eklézsiánk állapotáról, amelyekről hallani óhajtottál egyet s mást, a rendszertelen elbeszélés fonalát, amennyire tettem, eléggé kiterjesztettem. Elérkeztem már ahhoz, ami a te leveled lényegének és főpontjának látszik.

Azt kívánod tőlem, hogy a kétféle pénzt, tudniüllik a szalonoki ház árát, a pápai seregtől járó két évi fizetésedet küldjem meg néked ezen hűséges kezű (Újhelyi) György által. Ami a szalonoki ház árát illeti, gyakori kéréseim után 1629. évi június 30-án Farkas János úr, a németújvári vár tisztartója átadta nekem Németújváron, de nem nyolcvan forintot, hanem kettővel kevesebbet, vagyis hetvennyolc forintot. Mely pénzt, hogy én miért nem küldhettem el tehozzád, lelkemből őszintén kérlek, hallgasd meg okaimat, és szíveskedjél azokat az igazság mérőserpenyőjébe függeszteni. Emlékezzél rá, Atyám! hogy a Mosoni István úr javára

összegyűjtött harmincöt forint élelmezési pénzt, aki eltávozásod után az Odera mellett levő Frankfurtba ment, Te elvitted magaddal, amelyet presbitériumunk előtt Tisztelendő Czeglédi (Pál) úr kezéd írásával bizonyított. Emlékezzél rá, hogy társaságunk közönséges pecsétjére közadakozásból tizenkét forintot gyűjtöttél; azok, akik püspökké való felavatásodon jelen voltak, nyilvánosan azt beszélték nekünk, hogy te Bécsbe készülve magadhoz vetted azt. Emlékezzél rá, hogy Kiskomáromban Váradi Jánostól körülbelül harminckét forintot kaptál, ezzel az adóssággal elmentél. Emlékezzél rá, hogy nemes és nemzeti Literáti Sándor György úrnak Pápán hat forinttal adósa maradtál. Emlékezzél továbbá arra, hogy atyádfiait te, pásztor a nyáját, mint evezős és kormányos a hajócskát, mint püspök, a különféle viharok által hányatott testvéreket személyedhez méltatlanul és kevésbé illendően elhagytad, melyet valahányszor megfontolsz, nem gondoljuk, hogy lelkiismeretedet úgy eltompítsd, hogy az neked keserű szívfájdalmat ne okozna. Egyedül ez az, atyám (ismerd el, kérlek, ami nekem keserű, de nem visszás vetélykedésből, hanem testvéreim részéről ezt a feltevést veled közlöm), hogy minket, Isten és emberek előtt tetsző, tizenhat évig tartott és védelmezett állásodat messze, más fejedelem fennhatósága alatt titokban elhagytad (így ítélnék rólad az emberek), és annyira dicstelenül hagytad el, hogy azon dolgok közül, amelyeket itt hagytál, úgy egyházi, mint világi ítélet szerint semmit sem követelhetsz és igényelhetsz. Sőt, ha a mi Tisztelendő presbitériumunk a keresztyén szeretetre és a te érdemes öregségedre nem tekintett volna, téged mint egy bűnöst kötelességed véghez vitelére, melyet kislelkűen elhagytál, zsinat elé állíttathatott volna. Azonban keresztyéni szeretetből ehelyett megszánt, megbocsátott, most is megbocsát, és a te emlékezetedet tiszteletteljesen ápolja, nevedet becsben tartja, ezen te párját ritkító cselekedetedet a szeretet palástjával takarja be, és az Isten által kimutatott szerencsés foglalatosságodnak felettébb örvend.

Emlékezzél azután arra, hogy eltávozásoddal mennyi gondot és költséget okoztál nekünk úgy, hogy a mi dunántúli testvéreinket új püspök választására és felavatására tetemes költséggel zsinatunkba átjönni és onnan visszatérni kényszerítetted.

Emlékezzél végül arra, hogy tőlünk való eltávozásod által téged a te öregségednek könyörülő Istene az ő határtalan kegyelmességéből oly előnyös, kiváló és tisztos állapotba emelt fel, hogy azokat, amelyeket te itt hagytál, neked oly bőséges kamattal

fizette vissza, hogy közöttünk, akiket a mindennapi harcban itt hagytál, senki sincs, akit jólét dolgában messze túl ne haladtál volna.

Ezek után tehát minden tettett felháborodás nélkül a mi presbitériumunk ebben a dologban a te pénzedről való sáfárkodást jól teljesítette, hogy tudniillik abból harmincöt forintot az általad elvitt helyett Mosoni István úr előléptetésére kivett; tizenkét forintért hivatalos pecsétet vásárolt, Literáti György úrnak hat forint tartozásodat kifizette, huszonöt forintot a szűkölködő egyházak különféle szükségére fordított; mondom, a mi presbitériumunknak a te említett pénzedről való sáfárkodásába atyailag egyezz és nyugodj bele, irántad való szeretetünket és becsülésünket atyai jóakarattal, keresztyéni megbocsátással növeld és tápláld; azon veszendő, mulandó s általunk, gyermekeid által elköltött, az eklézsiák szükségére és tisztességes hasznára fordított és szétosztott pénzért minket akár egyetemlegesen, akár egyenként haraggal ne illessél, akár nyílt, akár titkos gyűlöléssel kísérsi óvakodjál, újra óvakodjál és ismét óvakodjál, Tisztelendő atyám! Akik között pedig, mint miközöttünk, az összeköttetés és levelezés kedves és kellemes volt, ezzel a kétfelé választással és elszakítással szokás szerint még nehezebb és keserűbb lett. Vajha úgy szakadtál volna el tőlünk, mint Pál apostol az efézusi vénektől, mint ez a Cselekedetek könyve 20. 37-38-ban le van írva. Annak övétől való eltávozását így írja le az evangélista: »Mindnyájan felette igen kezdenek sírni, és Pálnak nyakába esvén, csókolgatják vala őtet, akik megkeseredtek vala kiváltképpen a beszéden, melyet mondott vala, hogy ők többé az ő orcáját nem látnák. És kikísérték őt a hajóra.« Ó, vajha! arcodat nem látva többé e halandó életben, nyakadba borulhattunk volna, tégedet szomorúan csókolgatva, siratva és sóhajtván kísérve, különféle jó kívánságokkal és azzal a sóhajttal, hogy a tőled való elválás lett a mi osztályrészünk. Ó, örökkévaló Isten! ki mondta volna meg ezeket előre, vagy ki sejtette volna! De az emberi elme nem ismeri a sorsnak és végzetnek jövődjét, mint a népköltők királya egyszer megénekelte. Ennyi untig elég házad eladási árára vonatkozólag.

Végre hogy a pápai seregtől járó két évi fizetésedről is megemlékezzem, előbbi leveled vétele után irántad való jóindulatból ezért Pápára menvén, hogy milyen buzgalommal és hűséggel tártam fel a sereg legelőkelőbbjei előtt ezen te ügyedet, bizonyságom reá az Isten, és tanúm saját lelkiismeretem. Felhívásodra történt utánjárásomat nem követte siker. Senki sem

találtatott közöttük, aki ne tagadta volna, hogy neked tartoznék. Sőt mindnyájan azt mondják, hogy ezt a dolgot a saját fizetésük beszéde alkalmával beszolgáltatták. Azonközben különféle változások állottak elő a seregben. A főkapitány, aki neked ezen ügyben nagy segítségedre lehetett volna, állásától elmozdított, aki pedig kétségen kívül ismert tégedet, és a másik, aki helyébe állított, semmi jóakaratot nem tanúsít irányunkban. A zsoldos katonák közül némelyek meghaltak, némelyek pedig különféle okok miatt töröltettek, és helyettük újak vétettek fel s íratlak be. Ezekből kifolyólag az embereknek ily csudálatos elváltozása (semmi sincs változóbb a népnél) mutatkozott irányodban, úgyhogy a te járandóságodnak még megemlítését sem akarták meghallgatni, és senki sincs, aki arra emlékezni merészelne. A felszólítottak azt válaszolták, hogy megszökött szolgának jog szerint semmivel sem tartoznak. Jöjjön hozzánk, mondták, és ha számítás szerint meggyőz minket arról, hogy adócai vagyunk, nem fogunk vonakodni a fizetéstől; különben soha sem fog tőlünk egy fillért sem kapni. Megvallom, gyalázatos és jogtalan ez az eljárás, mégis azt tanácsolom, hogy az volna korodhoz illendő, hogy azon férfiaknál levő fizetésedre soha ne gondold, mintsem mérges gúnyolódással illessenek. Mivel maguk is ritkán fizetnek, a most szolgálatban levő lelkipászorokat még valahogyan csak fizetik, de a te hátralékos fizetéseddel nem gondolnak. Nincs tehát semmi, amelynek tőlük való megnyerését reménylhetnéd; tarsd meg a szokásos igazságot: keveset remélj, magadnak szolgálj, és amit óhajtottál, hagyd el.

Ahol pedig azt juttatod eszembe, és azzal buzdítasz engemet a néked mint távollevőnek esedékes fizetés hűségese behajtására, hogy miként gondoskodtál te az én javamra, átengedvén fizetésedből a következő fizetési részletet, hogy nekem mint pápai lelkipásztornak pontosan eleget tehessen, azért néked semmivel sem maradt adósod arról az évről, engem pedig kielégített. Láthatod, hogy nem elég jól vizsgáltad meg az én innét való eltávozásomat, mert az én eltávozásomnak más oka és módja volt, mint a tiédnek. Mert én a presbitériumnak és így magának az eklézsiá elöljáróinak beleegyezése és határozatából ugyanezen püspökség eklézsiájába bocsáttattam, küldtettem és mozdítottam elő. Te azonban nem így. Mindazonáltal én nem ellenzem, s nem is szegülök ellene, hogy neked szolgálatodért elég tétessék, sőt amennyiben tehetem, és amennyire tekintélyemmel eszközölhetem, minden követ megmozdítok, és hogyha még így sem elégítettél ki, lelküismeretemet megnyugtatom azzal, hogy a te ügyedben nem

ímmel-ámmal és nem kellettlenül jártam el. Mindezekről hallj többet élőszóval ezen levél elvivőjétől, és higgyed bár vagy kételkedj, tudom, bizonyára elfogadod.

Atyám! midőn ezen komoly és törvényes dologban óhajtasod szerint nem járhattam el, nem látom szükségesnek, hogy a jövődöt illetőleg valamely dologban szolgálatomat felajánljam. Mert oly messze vagyunk egymástól, hogy mással nem, legfelebb kölcsönös imádkozással segíthetünk egymáson. Azt az igazán fiúi vonzalmat, melyet Isten már kezdettől fogva teirántad kebelembe zárt, a sírig hűségesen megőrzöm, téged gyermekileg tisztelni foglak, barátságod szent és áldott emlékét megtartom, rólad imádságomban megemlékezem, és ha alkalom kínálkozik arra, hogy biztos levélvivő jelentkezik, nem mulasztom el, hogy téged levelemmel fel ne keresselek, hogy üdvözöljelek és megvigasztaljalak. Örökre emlékezetes családodat szent csókkal üdvözlöm, és lelki-testi éltetek boldogságáért imádkozom, éltesen téged a pásztorok fejedelme, az Úr Jézus vidám és erőteljes öregségben, boldogul és még sokáig, az ő anyaszentegyházának ékességére. Úgy legyen. Kelt Németújváron, (az) 1631. évben. Fiúi tisztelettel párosult szolgatársad az Úrban, Kanizsai Pálfi János.”

2. KANIZSAI PÁLFI JÁNOS PÜSPÖKSÉGE 1629-1641

Pathay István Belényesbe távozásakor a vezér nélkül maradt Dunántúli Egyházkerületet Kanizsai Pálfi János németújvári lelkész és esperes rázta felcsudálkozásából, s ő mint főjegyző is azonnal a dolgok élére állt, s mindent elkövetett, hogy ebből nagyobb baj ne keletkezzék, s a kerület ügyei a maguk rendes medrébe tereltessenek. A gondos és kiválóan pontos férfiúról már többször volt szó ezen lapokon, méltó azért, hogy most már élete egyéb körülményeiről is megemlékezzem, miután a XVII. században egyike volt kerületünk legkiválóbb lelkészeinek, sőt püspökei között is a legelsők közé helyezendő. Születési idejére nézve nem tudok határozott évszámot, mivel ezt sehol feljegyezve nem találtam,

de azon körülmény, hogy iskoláit 1607-ben már bevégezte, azt 1580-1585 közé helyezhetjük. Előnevét születési helyéről vette fel, s annak 1600-ban történt bevétele után 1602/3-ban Kopácsi István rektorsága alatt Fertőszentmiklóson, 1603/4-ben Liptói Andreades Mihály rektorsága alatt Csepregen tanult, honnan a Bocskai-hadjárattól való félelem miatt 1605-ben Kőszegre ment, ahol Sármedgyesi Nagy Benedek tanította. 1607. jún. 6-án elbúcsúzott a kőszegi iskolától, s még azon évi június 15-én a révkomáromi hírneves iskolába ment, Laskói János rektor vesszője alá, ahonnan július 27-én a somorjaiak vitték magukhoz rektornak. Miután itt, ezen állásban két esztendőt eltöltött, 1609. május 12-én Suri Orvos Mihály komjáti és Szenci Csene Péter somorjai lelkészek segítségével és a Szegedi Mártontól nyert kétszáz forinttal Somorjai Máté János (később felső-dunamelléki püspök) és Pécselyi Király Imre (a hírneves énekszerző, később komáromi, majd érsekújvári lelkész) társaságában külföldre indult, s Linzen, Passaun, Regensburgon és Nürnbergben át június 3-án Heidelbergbe érkezett, hol hírneves tanárok: Pauli, Jodok, Paraeus, Reuter, Coppenius előadásait hallgatta, s 1610. máj. 4-én Paraeus Dávid elnöklete alatt nyilvánosan vitatkozott az egyházzal. Majd ezen évi aug. 22-én elindult Szenci Molnár Alberttel, és meglátogatta Frankfurtot, Freiburgot, Giessent, Marburgot, Herbront, és üdvözölte Piscatort, Pasorist, Alstediuszt, s szept. 25-én visszatért Heidelbergbe. Itt okt. 20-án, Reuter elnöklete alatt nyilvánosan vitatkozott a Krisztus személyéről következő magyar tanulótársaival: Szikszai Siderius Istvánnal, Pankotai Bán Istvánnal, Szepsi Szabó Istvánnal és Váradi Jakabbal, kikkel ez évi nov. 1-jén Heidelbergből elindult, s 28-án Somorjára érkezett.¹

A tudományos készültségéről méltán hírneves Kanizsaiért valósággal versenyre keltek egymással egyházaink: Sárvár, Érsekújvár, Nagyszombat, Somorja, Révkomárom² egymással mintegy vetélkedve óhajtották iskoláik rektorául megnyerni, s ez utóbbi meghívását elfogadván, állomását 1611. jan. 21-én

¹ Kanizsai sajátkezű feljegyzéseiből. *Történelmi Tár*. 1880. 191-193. 1.

² Fabó András: *Codex Diplomaticus*. Pest, 1869.: 40. 42. 43. 46. 48. 65. 68. 1.

elfoglalta.¹ honnan 1612. április 27-én Lévára, majd Debrecenbe hívták lelkésznek,² május havában pedig a pápai egyház meghívóját vette, melyben Podari István főbíró az egész tanáccsal és esküdtekkel egyetemben a város földesurának, Enyingi Török Istvánnak, a vitélő rendnek és az egész városnak akarattjából a Szolónakra távozott Pathay István helyébe lelkésznek meghívták.³ Kanizsai a pápai egyház meghívását fogadta el, és saját feljegyzése szerint⁴ 1612. június 16-án Pápára költözködött, ahol jól meg sem pihent, már a június 20-ára Körmendre összehívott püspökválasztó zsinatra sietett, s azzal tette még nagyobb elismerésre méltóvá nevét, hogy ettől kezdve egy nagy ívrétű, vastag jegyzőkönyvbe feljegyezgette röviden az általa emlékezetre méltónak tartott dolgokat, különösen az évenként többször tartott zsinatokon a lelkészi állomásokra felavatottak neveit, később a jelenvoltak s távollevőkét, majd a tárgyalt ügyeket is. Az ő feljegyzéseivel kezdődik egyházkerületünk legrégebbi jegyzőkönyve, mely most a hercegprímási főegyházmegyei könyvtárban van Esztergomban, ahonnan nagy hálaóra lekötelező szívességgel azt felhasználás céljából rendelkezésemre bocsátották, s ebből merítettem egyházkerületünk történetéhez hiteles és legfontosabb adataimat.

Kanizsai, mikor Pápára ment, még nem volt a lelkészi szolgálatra felavatva, mivel az volt a gyakorlat, s az 1612. évi köveskúti zsinat XXVI. cikke törvényté is tette, hogy „*a felavatás nyilvános helyen a rendes zsinaton történjék*”, tehát ő is megjelent az 1612. évi nov. 11. és 12-én tartott köveskúti zsinaton a felavatásra, melynek első napján ő tartotta az egyházi beszédet János 10. 1-10. felett, s Nicolaides Simon veleméri, Szentgyörgyi Gergely pécselyi, Dávid Gergely

¹ *Történelmi Tár*. Idézett évf. 193. 1.

² A meghívókat közöltem *Magyar Prot. Egyháztört. Adattár* IV. évf. 1905.

³ Tóth Ferenc: *Túl a dunai reform. püspökök élete*. Győr, 1808. 85. 1. és Fabó: I. mű 51., 52. 1.

⁴ „*Commigravi ego Joannes Paulides Canisaeus Papan 1612. 16. die Junii hoc est Die illo sabbathi, qui Dominicam sacro sancti Trinitatis antecessit*” - írja a Dunántúli Egyházkerület jegyzőkönyvében maga Kanizsai; mely adattal nem egyezik meg a *Történelmi Tár* idézett helyén közölt június 1. dátum. Közöltem a *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* 1908. évi VII. folyamában.

polyányi, Nárai Gáspár csákányi, Udvarnoki Simon vámosi, Deáki Dániel kis-görbői és Végh János hedrahelyi lelkésztársaival együtt Pathay István püspök által ünnepélyesen felszenteltetett, s egyszersmind a pápai egyházmegyében levő gyülekezetek esperesévé is megválasztott, majd az 1617. május 1-jén, ugyancsak Köveskúton tartott zsinaton az egyházkerületi jegyzői tisztet ruházták reá.¹ Tudtunkkal Kanizsaival kezdődik a Dunántúli Reform. Egyházkerület jegyzőinek díszes névsora, aki tisztét példás pontossággal teljesítette, s feljegyzéseivel hiteles adatokat szolgáltat egyházkerületünk régi fényes múltjának, igen sok elpusztult, de legnagyobb részében ma is meglévő egyházának történetéhez, amennyiben időről időre meg tudjuk nevezni lelkészeinket, nagyobb iskoláink rektorait, fontosabb ügyeiket a jegyzőkönyvből. S ha sikerül még azt a másik jegyzőkönyvet felfedezni, amelyről az 1618. évi szentlőrinci zsinaton jelen volt 57 lelkész előszámlálása után azt mondja, hogy ezek ezen a zsinaton mindannyian sajátkezűleg írtak alá a mi kánonainknak egy másik protokollumban: akkor még nagyobb világításban láthatjuk dicsőséges múltunkat. Ez a feljegyzés egyszersmind igazolja azt, hogy nemcsak megalkották a törvényt, hanem azt alkalmazták is. A köveskúti zsinat LI. cikke is elrendelte, hogy „miután ezeket a törvényeket megvizsgálták és hitünk szabályaihoz mértén helyeselték, a lelkipásztorok egyenként írják alá, s ezután azokat vakmerően megsérteni ne merészeljék. Ha pedig valaki dölyfös kevélységtől eltelve megsértené azt, mint a hitnek nyilvános ellenségét és a jó rendnek felforgatóját s megszegőjét, az egyházi törvényszék által megbüntettetni határozzuk”.

Pápán ekkor virágzó reform. egyház volt, állandóan két lelkészt tartott, s az egyházi ügyek iránt való érdeklődést Kanizsai csak fokozta azzal, hogy a Kálvin-féle presbitériumot, hazánkban először, 12 tagból itt felállította és szervezte, s a fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsítják, hogy a püspök mellett ő volt az egyházkerület ügyeinek mozgató

¹ Az említettem jegyzőkönyv 1612. jún. 20-án kezdődik. Kanizsai legtöbbszörre sajátkezűleg vezette, később a bejegyzéseket a lapszálon levő sajátkezű írásával mintegy hitelesítette, s mikor 1631-ben Czeglédi Pált generális nótáriussá, Kerékgyártó Mihály csöglei lelkészt pedig ennek írnokává választották: a jegyzőkönyv akkor is nála állt.

lelke, vezére, jó szelleme, Pathay mindent az ő tudtával, helyeslésével tett, s minden fontosabb dologban kikérte tanácsát. Innen van, hogy a köztük levő nagy korkülönbség dacára, mondhatni, benső viszony volt Pathay és Kanizsai között. A közös szent cél: az anyaszentegyház igaz érdeke egyé tette a két hű küzdőt; ezért írták oly sűrűen az atyai szeretet bensőségével és a fiúi szeretetteljes ragaszkodással leveleiket egymáshoz. Mikor Pathay 1628. november havában búcsúzás nélkül elköltözött Pápáról, Bethlen Gábor fejedelem felhívására elfogadta a belényesi lelkészi állomást: a Dunántúli Reform. Egyházkerület kormányzó, vezér nélkül maradt. A nádor haragja elől oly hirtelen távozó püspök eljárását saját felei állásához méltatlannak ítélték, a megkérdezésük és tanácsuk nélkül menekülőről azt mondták, hogy a kislelkűek példáját követte, s elfelejtkezett hivatásáról. Ezen óvatos elmenekülésével - mondja a feljegyzés - hogy mily sok botrányt hagyott hátra, nem könnyű elbeszélni. Ellenségeink győzelmüket hirdető felduzzadt pofával, gúnyosan, kihívólag kiáltozzák, hogy a mi püspökünk elfutott.¹ Ezen szomorú hír hallatára Kanizsai 1628. dec. 4-én Pápára ment, s személyesen győződött meg annak igaz voltáról. Itt egyszersmind tanácskozott Tolnai István veszprémi esperessel, Czeglédi Pál pápai és Gál Imre veszprémi alesperesekkel a teendők felől, s abban állapodtak meg, hogy először is tanácsot kérnek a felső-dunamelléki testvérektől, kiket ez érdemben Czeglédi Pál levelével keressen meg, másodsor pedig elhatározták, hogy 1629. jan. 25-én rendkívüli zsinatot kell tartani Körmenten, ahol az esperesek, alesperesek és presbiterek jelenjenek meg, s ezen ügyben ott és akkor véglegesen határoznak. Ezen útja alkalmával, dec. 6-án avatták fel a pápai iskola rektorául a két évvel előbb külföldre, s Leydenből néhány hónappal ezelőtt visszatért hírneves férfiút, Gyöngyösi Sári Istvánt, s ajánlották őt a tanuló ifjúságnak. Kinek kiváló hírét midőn a nagyszombati iskola tanulói: Bereczki Dániel (Bereczki Péter unyomi lelkész és esperes fia), Tolnai Borbély Gergely, Horrai Péter, Komáromi Meszes István, Sári Albert, Teli Zeke Pál, Szenci Kertész Ábrahám és Farnadi Berényi János meghallották, rektoruknak, Kecskeméti Istvánnak vesszője

¹ Kanizsai feljegyzése az 1628. évről a hivatkozott jegyzőkönyvben.

alól a pápai iskolába mentek.¹

Somorjai János felső-dunamelléki püspök még dec. 31-én válaszolt Czeglédi levelére, melyben részvétellel emlékezik meg Pathay távozásáról, kinek visszatéréséhez, mivel felesége is már utánament, s minden holmiját elvitette, semmi remény nincs, tehát a legközelebb tartandó zsinaton az egyházak igazgatására másik püspököt válasszanak.² A veszprémi egyházmegye 1629. január 3-án Balatonfüreden gyűlést tartott, melynek határozatából kifolyólag Tolnai István csopaki lelkész-esperes és Gál Imre veszprémi lelkész arra kérték még a gyűlésből keltezett levelükben Kanizsait mint egyházkerületi jegyzőt, hogy generális szinódust hívjon össze; ugyanezt sürgeti Czeglédi Pál is január 9-iki levelében,³ de semmi nyoma sincs annak, hogy ezt a kérést teljesítette volna, mivel ő a teendők felől való elhatározásra legilletékesebbnek tartotta a január 25-re kitűzött körmendi rendkívüli zsinat megtartását, mely azután határozzon bölcsessége szerint. Mint az alábbiakból kitűnik, Kanizsai nem tartotta magát illetékesnek püspökválasztó zsinat összehívására.

Az esperesek, alesperesek és presbiterek a tervezett összejövetelet nem Körmenden, hanem az 1629. évi január 23-án Nemetújváron tartották meg, melyen teljes részletességgel megállapították a Pathay távozásával üresen maradt püspöki szék miként leendő betöltésére vonatkozó intézkedéseket. Tanácskozásukról egy kimerítő jegyzőkönyvet vettek fel,⁴ melynek ismertetése ím ez: 1. Kell-e generális szinódust tartani? 2. Ki hívja azt össze? 3. Melyik lesz a legalkalmasabb hely a zsinattartásra? 4. Mikor tartásák? 5. Mily módzatokkal? - Mely kérdésekre a következő határozatokat hozták:

I. Mivel Pathay visszatéréséhez semmi remény nincs, a generális szinódust össze kell hívni.

¹ Ugyanaz, ugyanott.

² Somorjai levele ugyanott.

³ Mind a két levél megvan ugyanott.

⁴ „*Questiones et rerum capita, statum ecclesiarum nostrarum concernentia, una cum deliberationibus de iidem factis, in conventu Nemet-Ujvariensi per exiguo 23. die Januarii. Anno 1629.*” Ugyanott.

II. Beythe István halálakor azon eljárást követték, hogy mivel senki sem tartotta magát illetékesnek a generális zsinat összehívására, püspöki székiüresedés esetén pedig az esperesek kötelesek az egyházakat gondozni, tehát az esperesek együttesen hívják azt össze az új püspök megválasztatása céljából, s a meghívóleveleket hivatalos szerint írták alá, először a tiszteletre méltó, öreg Alsó-Lyndvai Péter, azután Nagy Gáspár, s úgy renddel a többiek, s mivel ezt az eljárást leghelyesebbnek tartják, tehát az esperesek együttesen hívják össze a zsinatot, s a meghívókat mindannyian írják alá, először tisztelendő öreg Tolnai István, azután Bereczki Péter, harmadik helyen Kanizsai Pálfi János és végül Szilágyi István.

III. A zsinattartásra Körmendnél alkalmasabb és illetékesebb helyet ezen veszedelmes időben nem találhatnak, mert Pathay Istvánt is itt választották püspökké, itt Batthyány Ferenc özvegyének, Lobkowitz Poppel Évának s fiának, Batthyány Ádámnak oltalma alatt összegyűlhetnek, akik az új püspököt saját védencüknek tekintik és pártfogásukba veszik, s így az ő birtokaikon levő német és horvát lelkészek is püspöküknek ismerik. Mert ha a püspököt másutt, az ő uradalmaikon és területükön kívül választják meg, attól lehet tartani, hogy azt nem ismerik el saját püspöküknek, s ahelyett, hogy elrendelnék a német és horvát ajkú lelkészeknek az új püspök részére leendő megszerzését, szabadkezet engednek azoknak arra, hogy a másik püspökhöz önként átszökjenek. A nagyságos asszony szájából gyakran lehetett hallani, hogy az ő fennhatósága alatt levő lelképásztorok a sárvári püspöktől függjenek, és annak a zsinatát látogassák. Mivel pedig Németújvár sohasem függött Sárvártól, hanem ha szükség volt rá, a saját fennhatóságában püspököt választott, akitől ők függeni tartoztak, tehát, mint már mondva is volt, hogy a leendő püspök nagyobb és jóakarató oltalomban részesüljön, s azoknak szívét Istenhez vezérelje: a generális zsinódust Körmenden az ő oltalmuk alatt kell megtartani.

IV. A zsinat idejéül böjt harmadik vasárnapját - Dominica oculi - tűzzék ki, mely ez évben március 18-ára esett.

V. Az eljárás mikéntjére vonatkozólag a következő határozatokat hozták:

1. Batthyány Ferencnél köteles tisztelettel engedélyt

kell kérni arra, hogy a kitűzött helyen az összejövetelt engedje meg, melynek eszközzésével megbízták Kanizsai Pálfi Jánost.

2. A szomszéd püspököket meghívják a zsinatra. Somorjai Jánost hívják meg együttesen egy levélben az esperesek, és azt az előbb közölt sorrendben írják alá. A ráckevei püspököt, Simándi Mihályt a presbitérium nevében hívja meg Tolnai István esperes és Gál Imre alesperes.

3. Az egyházkerület kötelékében levő lelkipásztorok mindnyájan és egyenként, *gondnokaikkal*¹ együtt minden mentegetődzés nélkül tartoznak megjelenni, hasonlóképpen az iskolák rektorai néhány tanulójukkal.

4. A horvát ajkú lelkészek mindnyájan felhívatnak a megjelenésre, ámde a németek közül csak a hírnevesebbek.

5. Az esperes urak, a felügyeletükre bizottak közül ha némely ellenszegülőt vennének észre, azokat külön meghívóikban, szorgalmasan intsék a megjelenésre, s nekik ok nélkül ne adjanak szabadságot a távolmaradásra. Akinek pedig elfogadható okból az elmaradást megengedik, attól a leendő püspökválasztásra szavazatot kérjenek és követeljenek.

6. A patrónusok (Sárkány István, Hagymási Kristóf, Nádasdy Imre, Polyányi Lőrinc) vagy levélben, vagy küldötteik által szavazataikat küldjék be.

7. A zsinat célját minden lelkipásztor az összeülés előtt levő vasárnapon, a reggeli istentisztelet alkalmával a szószékből nyilvánosan hirdesse ki, és a saját gyülekezetét intse, hogy igyekezetünk szerencsés előhaladásáért imádkozzanak. Ezenfelyül a zsinatra vagy követet küldjenek, aki a püspökválasztáskor a saját szavazatát kinyilvánítja, vagy szavazataikat levélben küldjék el; kiváltképpen pedig a hírnevesebb egyházak, mint Pápa, Veszprém, Kiskomárom, Németújvár. Mert a népet, vagy a világi elemet is meg kell kérdezni, és az egyháziak, különösen pedig a püspök választásánál szavazatukat el lehet fogadni. (Csel. 6.)

¹ Az *aeditus*-t mindenütt gondnoknak fordítom, mert a templomfelügyelő, templomatya elnevezésnél ez jobb, sőt a szótárakban levő *egyházi* jelentésnél is jobb s megfelelőbb.

8. A zsinata Szentlélek segítségével hívásával kezdődik, azután Gál Imre alesperes a zsinat egybehívásának okáról nyilvános beszédet mond.

9. Melynek végződésével a szavazatok összegyűjtése és a választás történjék meg.

10. Ugyanaznap, ha az időből kikerül, a felavatandók vizsgáltsanak meg.

11. Másnap reggel vagy valamelyik püspök, vagy Czeglédi Pál tartson egyházi beszédet.

12. Azután első dolog legyen az új püspök megerősítése s a felszentelendők felavatása, melynek végződtével az Úrnak szent vacsoráját kell kiszolgáltatni.

13. Feloldozás. A népet megáldassál a templomból el kell bocsátani, s azután a mi magánügyeinket magunk között megvitatjuk.

14. A zsinat berekesztése.

Ezenkívül még a következő különös intézkedéseket tették:

A pápai, veszprémi és kiskomáromi egyházmegye meghívóit Tolnai István esperes készítse el saját pecsétje alatt. A kiskomáromi meghívót akár Tolnai, akár Czeglédi Pál, amelyiknek jobban módjában lesz, küldje Kiskomáromba Paksi Istvánhoz, aki inteni fogja a somogyi testvéreket, hogy el ne maradjanak. Somorjai meghívóját is aláírja Tolnai, és küldje Szilágyihoz, vagy valamely biztos követ által Pápáról Halásziba. A pápai egyházmegye meghívóját Czeglédi intézze el.

Maguk az esperesek még az összejövetel napján, január 23-án Németújvárról kelt leveleikben felkérték Somorjai János felső-dunamelléki¹ püspököt, hogy a március 18-án, Körmenden megtartandó püspökválasztó gyűlésre, a felavatási teendők elvégzésére menjen el, s a másokban

¹ Következésképpen így írom mindig és mindenütt. A kezemen megfordult XVII. századi oklevelek között csak egyetlen egyben olvastam: Csallóköz és Mátyusfölde püspöke, de ezen egy irányadó nem lehet akkor, midőn kétszáznál több helyen Trans, vagy Ultra Danubiana elnevezést találtam az általam felső-dunamellékinek nevezett terület megjelölésére akkor, midőn a *dunántúli* kerületet mindig és legalább ugyanennyi helyen mindenütt *Cis Danubiana*-nak írják, s 1612-ben készült, ma is meglévő pecsétünkön is az utóbbi felírás áll. Vagy mert néhány, ugyanezen korból való oklevélben laskói püspökséget olvashatunk, felcseréljük-e vele a *baranyai püspökség* nevét?

meghívják a dunántúli lelkészeket március 17-18-19-ére Körmendre, s intik őket, hogy mindnyájan megjelenjenek. Mindegyik levelet a fent magállapított sorrendben írták alá. Maga Kanizsai, úrnője megbízásából, Varga János bicskei polgár házassága ügyében január 27-én levelet írt Simándi Mihály ráckevei püspöknek, tehát felhasználta ezen alkalmat arra, hogy esperestársainak és az egész presbitériumnak nevével kérje: jöjjön el a márc. 18-iki püspökválasztó zsinatra, mivel már a niceai zsinat elrendelte, hogy az új püspök felavatásán a szomszéd püspökök közül ketten vagy hárman jelen legyenek, elődjének, Monostori Jánosnak példája szerint, aki Samarjai János felavatásán részt vett.¹

Ámde az akkori idő nagyon gonosz volt. Török fennhatóság alól az ausztriai ház alatt levő területre járni nemigen volt tanácsos. Azért a ráckevei bírák és az egész esküdt tanács már február 1-jén kelt levelükben tudatják Tolnai Istvánnal és Gál Imrével, hogy kérelmük teljesíthetésében szeretettel forgódtak, és akiknek illet, főfőgondviselő uraiknak hírré is tették, de semmiképpen arra nem ment a tanács, hogy még csak meg is említené a főuraknak, hogy eleresztenék. Maga Simándi is jelezte február 10-diki levelében, hogy nem mehet, okul adván azt is, hogy ő is zsinatot hirdetett. Majd ugyanezt egy másik, március 8-án kelt levelében megismételte, melyet a gyűlésre már odaérkezett *Mórágyi Mátyás* szentmártoni és *Semptei Király György* vecsei lelkészek is aláírtak. A másik szomszéd püspök, Samarjai János Moson vármegyei, halászi lelkész, a négy dunántúli espereshez címzett, február 20-án kelt levelében készségesen megígérte, hogy ha az Úr akarja, espereseivel együtt elmegy a püspököt választó és felavató zsinatra. Meg kell itt említenem még, hogy egy március 1-jén kelt levélben Kanizsai felhívta leginkább az Ó németújvári egyházmegyéjében levő horvát és német ajkú lelkészeket a megjelenésre. Czeglédi Pál pápai lelkész is, mivel ezen egyházmegyének Pathay István püspök eltávozásával nem volt esperese, a négy esperes által kibocsátott zsinati meghívót egy külön levélben ajánlotta a pápai széniorságban levő szerelmes atyjafiainak, hogy azt érdemlett tisztelettel vegyék, magukat és hallgatóik közül azokat, akik

¹ Mind a három levél megvan az idézett jegyzőkönyvben.

kívántatnak, fogyatkozás nélkül hozzákészítsék, a zsinatra összegyűljenek, s ott egy szívvel, szeretettel, ami fogyatkozás, hasadás vagy repedezés esett volna az Úr eklézsiájának külső falain, azt szentegyházi szolgálatuk szorgalmatosságával helyére orvosolják, az erőteleneket vastagítsák, az eltévelyedetteket hazakeressék, a dűlőfélben levőket szánakozó vállaikkal támogassák, s így számadásuk terhes voltát könnyebbítvén, mindenekben az Úr Krisztus dicsőségét keressék.¹

A zsinati meghívók tovább küldéséről s az ott meg nem jelenő lelkészekről az érvényben levő egyházi törvények elég szigorúan rendelkeztek. Amarra nézve az 1612. évi köveskúti kánonok IV. cikke úgy intézkedett, hogy *„a lelkipásztorok a meghívóleveleket szomszédaikhoz igen hamar és szorgalmasan átküldjék, hogy senki ürügyül ne hozhassa fel, miszerint az hozzá nem jutott el, s ne akarják, hogy egyenként nappal kapják meg. Mert ha valaki tovább nem küldi és visszatartja, az ellenszegülésért a távolmaradók helyett három forintot fizet”*. Ezekre vonatkozólag pedig a XII. cikkben azt olvassuk, hogy *„az egyházaknak azon lelkipásztorai, akik a zsinatokról meggondolatlanul s minden igaz ok nélkül elmaradnak, és az egyház közösségéből magukat elvonják: az esperesek ugyan hat, a többiek pedig három forint pénzbírságra büntetessenek. Ha másodszor is megtennék, kétannyit fizessenek; akik pedig harmadszor is megkísértenék, hivatalukból elmozdítottassanak”*.² Elérkezett végre 1629. március 17-ike, a zsinat határnapja, melyen szép számmal sereglettek össze lelkészek és világiak egyiránt. Névsorukat két indokból tartottam szükségesnek közölni. Egyik az, hogy áttekinthető képet nyújtsak vele a Dunántúli Reform. Egyházkerület azon időbeli kiterjedéséről, egyházmegyékbe való beosztásáról, a másik pedig ebből következik, hogy bizonyítani lehessen vele akkor fennállott egyházainkat, s ezek egyenként megnevezhessék lelkipásztoraikat. Forrásom hiteles, a zsinat eredeti jegyzőkönyve,³ mely szerint jelen voltak:

¹ Mind az öt levél ugyanott.

² Egykorú latin szövegük a Dunántúli Ref. Egyházkerület levéltárában.

³ Esztergomban, a Hercegprímási Főegyházmegyei Könyvtár kéziratárában.

A Felső-dunamelléki Egyházkerületből: *Samarjai Máté János* püspök halászi, *Magyari Ág Jakab* esperes révkomáromi, *Szenci Szijártó Lukács* esperes samarjai lelkészek.

A *Dunántúli Egyházkerület Veszprémi Egyházmegyéjéből*: Tolnai István esperes csopaki, Gál Imre alesperes veszprémi, Kőszegi Molnár Mátyás presbiter pécselyi, Rosos Nagy Ambrus presbiter felsőörsi, Vezekényi Balázs alsóörsi, Váczi András szentgáli, Solti Benedek kajári, Maklári Mátyás monoszlói, Rozgonyi Király György papkeszi, Barsi Gergely -, Karancsi Mihály szárberényi, Szent-Istváni Mihály kádártai, Tejedi Márton berhidai, Székely Péter barnagi lelkészek.

A *Pápai Egyházmegyéből*: Czeglédi Pál pápai lelkész mint az esperességgel megbízott, Váczi B. István alesperes tápi, Kötél Miklós csöglei, Németi Mihály cseszneki, Szálai Balázs csetényi, Sukorói István dudari, Laki Péter lázi, Váradi János ászári, Muraközi Mihály szentmiklósi, Körmendi Péter szerecseni, Boldi János görzsönyi, Körmendi György nyárádi, Rakonovius Mihály nórápi, Herczeg Benedek kupi lelkészek. Gyöngyösi Sári István, a pápai iskola rektora, Szeli György, ugyanazon iskolának kiérdemült rektora, Horrai Péter, a pápai iskola növendéke, Tolnai Borbély Gergely, ugyanazon iskola növendéke. Keresztúri Mihály mezőörsi, Győrvári István mezőlaki, Ludányi György padragi lelkészek.

A *Vépi Egyházmegyéből*: Szilágyi István esperes vépi, Szombathelyi B. István alesperes köveskúti, Szili F. János presbiter búi, Latinidesz Jakab polyányi, Maráczai Nagy Balázs szentlőrinci kiérdemült lelkész és N. N., a búi iskola rektora.

A *Németújvári Egyházmegyéből*: Kanizsai Pálfi János esperes németújvári, Szentgyörgyi János alesperes körmendi lelkészek, Domjáni Ferenc, a körmendi iskola rektora, Muraközi Márton, Alsólendva körül levő szentmiklósi, Domjáni Mihály presbiter martiánci, Korczmaricz Mihály veleméri, Hodosi Tamás presbiter szentpéteri, Lonkai Pál csákányi, Samarjai L. Máté kardon-falvai, Bakos János presbiter szentmihályi, Röjtöki János ivánci, Homoki Lukács szentkirályi, Gyüdi Ventei Jakab felsőöri, Tiszinai György incédi lelkészek, Szeremlei János, a németújvári iskola rektora. *Német lelkészek*: Streimi Graul Ernő, Bemmer Péter szentimrei, Seffler János szentkereszt, Petrasecs Dénes szenteleki, Molnár Mátyás háresdorfi, Schinkler Farkas

kemétei.

A Kiskomáromi Egyházmegyéből: Bereczki Péter esperes nárai, Tötösi György galamboki, Maráczai Nagy Balázs presbiter szentgróti lelkészek.

A jegyzőkönyvben összegezve is van a névsor: Felső-Dunamellékről jelen volt 3 lelkész, a mi egyházkerületünkben 49, továbbá 6 német, 1 horvát ajkú és 5 iskola rektora, de tévedésből 63-ra van összeadva 64 helyett. Ezeken kívül jelen voltak a következő egyházak képviselői: *Veszprémből* Szent István vajda, *Pápáról* Fölső Balázs és Sándor István urak, *Vépről* Horváth György, *Nagyunyomból* Kun Boldizsár úr és Hölgye Imre, *Szentlőrincről* Polyányi Lőrinc, Polyányi Zsigmond, Kanczer Mátyás és Kevi Miklós urak, *Rádócról* Györffi István úr a gondnokkal, *Hollósról* Baranyai János bíró a gondnokkal, a kajdi, büi, polyányi egyházak követei, *Szecsődről* Szecsődi István és Szecsődi János urak, *Németújvárról* Rajki Imre és Falusi Boldizsár urak, *Felsőörből* Tornyos Lénárt úr, *Csákányból* Literáti András a gondnokkal, *Gosztonyból* Kaszás Balázs, *Szentmihályról* Kukkor György gondnok. Összesen 26, tehát egyháziak és világiak együtt 90-en voltak jelen a zsinaton.

De hogy a kép teljes legyen, felsorolom itt a távollevőket és a lelkész nélkül levő egyházakat is. Nem jelentek meg a *Veszprémi Egyházmegyéből:* Mozsonyi Márton vámosi, Borsai Bálint sólyi, Vépi Imre fülei lelkészek. Kajár városon túl, a mai Külső-somogyi Egyházmegyében levő összes lelkészek távol voltak, mivel - mint a jegyzőkönyv mondja - a török hódoltságban lévén nem jelenhettek meg. Ímé itt van a Dunántúli Kerülettől való elválás valódi oka, mely ezután csakhamar, még ezen évben megtörtént.

A Pápai Egyházmegyéből távol voltak: Szerdahelyi Izsák presbiter tapolcafői, Tétényi Mihály polyányi, Teli Dávid szemerei lelkészek. *A Németújvári Egyházmegyéből:* Hidegkúti Mihály turniscai, Dankóczi Miklós bagoni, Bosáni György laki, Hodosi István hodosi, Jobbágy István boldogasszonyfalvai, Nemes Mihály mileji lelkészek. *A Kiskomáromi Egyházmegyéből* a szentgróti és galamboki lelkészekon kívül senki sem jelenhetett meg, éppen azért, hogy Somogyra is nagyobb fény derüljön, hátrább közölni fogok egy teljes kimutatást, mely öt évvel későbből kelt. *A horvát ajkúak* közül nem jelentek meg: Suták Mátyás rohonci,

Veniczei János csémi, Kelcz Mihály nárdai, Szakszó Márton pusztaszentmihályi lelkészek; a német ajkúak a fent megnevezett hatot kivéve mind távol voltak. Lang Farkas rohonci prédikátor levélben mentette ki magát, valamint Iserhoffer Zsigmond kaltempruni is, míg az öreg Lázár (szentmihályi) azt mondta, hogy kálvinisták zsinatán jó lelkiismerettel jelen lenni nem tud, Vinxer Vilmos pedig hidegleléssel mentegette magát. Nem volt lelkészük a *Németújvári Egyházmegyében* a dobronoki, nemtei, szentgyörgyvölgyi, szölcei, gyarmati, szentmiklósi, szentgróti, a *Vépi Egyházmegyében* a szecsődi, hollósi, rádóci, kajdi, dozmati és szentlőrinci egyházaknak. Ez utóbbiak a zsinaton megjelent követeik által mindannyian lelkészt kértek. A Somogyi Egyházmegyét kivéven 89 anyaegyház volt a Dunántúli Egyházkerületben.

A zsinatra összesereglettek a körmendi egyház templomában összegyülekezvén a könyörgés végződtével a bevett szokás szerint az ily alkalommal énekelni szokott „*Jövel szentlélek*” kezdetű himnuszt elénekelték, mely után Tolnai István csopaki lelkész az esperesek nevében beszélni kezdett, s azok megegyezéséből felkérte Gál Imre veszprémi alesperest, hogy mindnyájuk nevében adná elő a zsinat összehívásának okait és célját, aki, miután magát röviden mentegette volna, a szószékbe felment, és ékesszólással előadta, hogy a zsinat összehívására nem csupán azon szabály adott alkalmat, hogy azt évenként legalább egyszer össze kell hívni, hanem azon ok is, hogy Pathay István helyébe püspököt válasszanak, mivel ő kerületünkből végképpen eltávozott, mely munkára kérte a Szentlélek segedelmét, s a szószékből lejött.

Ekkor Tolnai István esperes ismét felállott, s beszédében azon kérdést vetette fel, hogy mivel Pathay István még él, s a kellő formaságok megtartásával püspökségéről nem mondott le, vajon meg kell és meg lehet-e törvény szerint annak utódját választani, s fel lehet-e azt szentelni, minthogy hacsak meg nem halt, vagy törvényesen le nem tétetett, helyébe senki nem léphet?

Ezen kérdést élénk és sokáig tartó vitatkozás követte, melynek végeredménye az lett, hogy az egész gyűlésen az összes jelenvoltak, lelkészek és világiak egyértelemmel a választás megejtése mellett határoztak. S mikor Tolnai

hallható szóval az egész gyűléstől háromszor egymás után megkérdezte, hogy nyilatkozzanak arra nézve, akarják-e mindnyájan és egyenként az új püspököt megválasztani és felszenteltetni, háromszor válaszoltak mindnyájan és egyenként, hogy ezt akarják és kérik.

Az egyértelemmel meghozott határozat után a püspökválasztás módjáról tanácskoztak. A lelkészek közül néhányan a régi zsinatok határozatait, néhányan pedig elődeinknek hasonló alkalommal gyakorolni szokott eljárását és szokását óhajtották megtartani, s figyelmeztettek azokra. Tetszett végül, hogy a négy esperes: Tolnai István, Bereczki Péter, Kanizsai Pálfi János és Szilágyi István a tanácskozás színhelyéről, a templomból küldessék ki, s a négy közül kettő kijelöltetvén, ezek csak a szavazatok összeszámlálása után, a másik kettő pedig azonnal visszatérhet a templomba, szokott helyére. Tolnai és Kanizsai kijelölteknek nyilváníttatván, Bereczkit és Szilágyit a templomba visszahívták, a szavazatok összegyűjtésére pedig két kiváló hírű férfiút, Magyarai Ág Jakab révkomáromi és Szenci Szijjártó Lukács samarjai esperest kérték fel, kik az összes jelenlevőknek a jelöltekre adott szavazatait hűséges készséggel összeszedték. Melynek megtörténte után a jelölteket tiszteletteljesen a templomba hívták, s a mély csöndben Samarjai János felső-dunamelléki püspök egy jól átgondolt beszédben Kanizsai Pálfi Jánost a szavazatok többségével megválasztott püspöknek nyilvánította. Aki annak a hivatalnak nehézségét elhárítani óhajtván, egy nem könnyek nélküli beszédben mentegette magát a gyűlés előtt. Ez a beszéd megérdemelné, hogy szösz szerint való fordításban egészen közöljem, de mivel két ívnél többre nyúlik, csak főbb és érdekesebb pontjait mutatom be.

Beszéde kezdetén a jelenlevők nyíltszívűségére hivatkozott; mindnyájan jól tudják, hogy kicsinyhitű és dadogó beszédű, ilyen küzdtéren nem forgolódott, azért fél! De bízik az Úrban, aki felemeli a szegényt a porból; az Isten az, aki őt már anyjának méhében elválasztotta és kegyelmébe vette, ő az, aki túl a Dunáról, a révkomáromi hírneves iskolából ezen dunáninneri részre, ennek az egyházkerületnek kőfalain belől behozta, mely ha jól emlékszik, ezelőtt tizenhét évvel volt. Tény az, hogy 1612. június 16-án, Szentháromság vasárnapját megelőző

szombaton történt ez. Ezen idő körül történt, hogy a halhatatlan emlékezetű aggastyán, az evangéliomi igazságnak serény és mindhalálig tántoríthatatlan bajnoka, Beythe István úr, a dunántúli egyházaknak püspöke, a németújvári egyházban neki egy közbevetéssel előde, teljes 26 esztendeig folytonosan teljesített püspöki hivatala, a Krisztusért való megszámlálhatatlan munka, kimerítő fáradság s bajvívás után a harc és küzdelem teréről elhivatott, és mennyei karddal ajándékozott meg 1612. május 3-án. Ennek püspöki hivatalába ugyanazon évi június 19-ik napján ezen szent presbitériumnak szavazatával, ebben a templomban választott meg a kiváló tulajdonságokkal felékesített férfiú, Pathay István úr, Batthyány Ferenc udvari papja, kinek felszentelésén jelen volt. Nem egyedül jött, magával hozta a révkomáromi iskolából már amaz égi hazába költözött Angyal (Seraphin) Pált, s azt a pápai iskola rektorává tette. Akkor öt esperese volt ennek az egyházkerületnek: *Alsó Lyndvai Péter* vépi, *Beythe Imre* körmendi, atyja halála után németújvári, *Perlaki Márton*, a Szentgyörgy melletti vízlendvai, *Nagy Gáspár* veszprémi és *Soós János* kiskomáromi lelkész. A lelkészi szent hivatalra Pathay avatta fel ugyanazon évi november hó 12-én Köveskúton 9 más szolgatársával együtt, melyen Molnár Albert, a kiváló hírű holland ifjú: Novilius Róbert s a most is köztük levő Szenci Szijjártó Lukács is jelen volt. Attól kezdve mennyire elváltozott minden, mennyien meghaltak, s mennyien léptek helyükbe! Pathay püspöksége alatt össze volt híva 16 generális és 8 részleges zsinat. A lelkészi hivatalra felavattattak 106-an. Az ő felavatásán részt vett öt esperes a földi hazát már mind égivel cserélte fel, egymás után elköltöztek. Legelőször Perlaki 1616-ban, azután Soós János 1617. szeptember 8-án, Lendvai Péter 1619. június 19-én, Beythe Imre 1624. március 14-én, végre 1627. március 6-án Nagy Gáspár is meghalt Szentgróton. Ezek után reátért azon teendők felsorolására, amelyek a püspöki tisztséggel járnak, szép hasonlatokat sorolt elő, majd felkért mindenkit, esperes társait egyenként és név szerint, hogy nehéz, sok gonddal és fáradsággal járó tisztében segítsék, majd a bibliából vett idézetekkel (Ézsai. 6. 8., II. Móz. 4. 13., Jerem. 1. 5., Máté 26. 39., Csel. 21. 13.) ismét kijelentette, hogy a püspökséget nem kereste, bevégezte beszédét, melyet Samarjaival együtt mindenki csudálkozással hallgatott, s a

megválasztásba beleegyezett. Legyen, amint az Úr akarja, monda, benne veti bizodalját mindenek felett, az Ő fiába, a Jézus Krisztusba és a megáldó s megszentelő Szentlélekbe, mindegyikre négy-négy megfelelő idézetet hozott fel, s magát a szolgálatra felajánlotta.

De feltételei is voltak.

Először is, ha neki valahonnan tisztességes meghívása lesz, és azt el akarja fogadni, a püspöki hivatalról lemond.

Az esperesek törvényesen választassanak, szenteltessenek fel, és hivataluk lelkiismeretes teljesítésére esküvéssel köteleztessenek le.

A lelkészek mindnyájan és egyenként az új esküminta szerint a püspök és az anyaszentegyház iránt leköteltessenek.

A Krisztussal való egyesülésnek jeléül ebben a püspökségben egymás között mind most, mind az ezután következő zsinatokon mindnyájan és egyenként Úrvacsorával élnek.

Végül, hogy a presbitérium, ez a szent tanács, mely 24 tagból áll, állíttassék fel.

Azt hiszem, mondanom sem kell, hogy a zsinat a feltételeket elfogadta, és határozati erőre emelte.

Másnap, vagyis március 18-án, böjt harmadik vasárnapján reggel a templomban Samarjai János I. Timóth. 3. alapján a püspök kötelességeiről egyházi beszédet mondott, az új püspök hivatalba állítását a lelkipásztoroknak és a népnek nagy tetszésnyilvánításai között ritka ünnepélyességgel véghezvitte. Előbb megkérdezte a hallgatóktól, érthető szóval háromszor: vajon akarják-e Kanizsai urat a maguk püspökéül felszenteltetni? Akik egyértelműen háromszor válaszolták: mindnyájan azt akarjuk és kérjük. Ekkor Samarjai János püspök Kanizsai fejére tette kezeit az ő két presbiterével, Magyar Ág Jakab és Szenci Szijjártó Lukács esperesekkel együtt. A felszentelés után úrvacsoraosztás következett, mellyel a lelkészek és hallgatók legnagyobb része élt, s ennek végződtével a templomból a nagy hideg miatt kimentek, s a presbiteri tanácskozást az iskolában folytatták.

Itt először is Tolnai István csopaki, Szilágyi István vépi, Bereczki Péter unyomi lelkész-esperesek nyilvánosan megeskették, és tisztségeikben megerősítették. Majd a

következő alesperesek és presbiterek választottak: A *Veszprémi Egyházmegyében*: Gál Imre alesperes; presbiterek: Nagy Ambrus felső-örsi, Kőszegi Molnár Mátyás pécselyi lelkész. A *Pápai Egyházmegyében*: esperes Czeglédi Pál pápai, alesperes Váczi István tápi; presbiterek: Szerdahelyi Izsák tapolcafői, Pápai Mihály szentmiklósi, Kötél Miklós csöglei lelkész. A *Vépi Egyházmegyében*: esperes Szilágyi István vépi, alesperes Szombathelyi István kövesküti, presbiter Szili János búi lelkész. A *Németújvári Egyházmegyében*: alesperes Szentgyörgyi János körmendi; presbiterek: Domjáni Mihály martiánci, Hodosi Tamás szentpéteri lelkész. A *Kiskomáromi Egyházmegyében* esperes Bereczki Péter unyomi, alesperes Maráczai Balázs szentgróti lelkész. Tiszteletbeli presbiterek: Sári István, a pápai, Domjáni Ferenc, a körmendi iskola rektora. Majd megállapították az esperesek és lelképásztorok esküformáját; az utóbbi így hangzott: *„Én N. N., amely hittet megesküdttem Istennek és az eklézsiának, mikor az egyházi tisztet felvettem: azon hittet fogadom és kezem kiadásával minden tisztességes dolgokban engedelmességemet ajánlom püspök uramnak és senior uraimnak”*, mellyel a jelenlevők azonnal feleskettettek. Végül galántai gr. Esterházy Miklós nádornak, özv. Batthyány Ferencné Lobkowitz Poppel Évának, Batthyány Ádámnak, gr. Nádasdy Pál Vas megyei főispánnak, Alsólendvai Bánffy Kristófnak, Zala vármegye főispánjának és Rimaszécsi Széchy Mihálynak, Torna vármegye főispánjának mint patrónusoknak külön-külön írt levélben az újonnan választott püspököt pártfogásába ajánlották.

Mint láttuk, 26 világi tag volt jelen a zsinaton, akik a püspökválasztásban részt vettek. A meghívókban a patrónusokat és a nagyobb gyülekezeteket felhívták szintén a szavazatadásra. Berencsi Mihály nagyvázsonyi vajda márc. 12-i levelében tudatta a körmendi zsinatra egybegyűltekekkel, hogy püspökválasztó szavazatát Kanizsaira adja. Egy másik patrónus, Hagymási Kristóf Szentgrótról márc. 13-i levelében azt írta, hogy a püspökválasztásra nézve Maráczai Balázs prédikátor át fogja adni üzenetét. Az egyházak közül csupán a németújváriról maradt emlékezet, melynek nevében Farkas János, Beér Benedek és Lusajkovics Dávid márc. 16-i levelükben így írtak a zsinatra: *„Minthogy kegyelmetek azt kívánja, hogy ilyen közönséges jó igyekezetben, Isten tisztességére néző dologban,*

úgy mint a püspökválasztásban, amelyért most legkiváltképpen kegyelmek összegyűlt, az apostolok idejebeli régi dicséretes szokás szerint mi is, hallgató renden valók, a mi tetszésünket jelentsük, és mi is voksot mondjunk, abból a kegyelmek kívánsága minékünk noha igen tetszik, de mint egyéb, lelkünk javára néző dologban, úgy ebben is valakinek személyében ezen szent hivatalra való választására az Isten lelke a kegyelmek szívét hajtogatja és vezérli, mi is azon megnyugszunk, és azt a személyt püspökül bevesszük, böcsülni és hallgatni Isten segítségéből igyekezünk. De mégis mindazáltal, ha ugyan úgy kell lenni, hogy mi is voksot mondjunk: mindnyájunknak, akik a németújvári kicsiny gyülekezetben vagyunk, a mi igaz lelkünk ismeretiből a mi voksunk az, hogy arra a hivatalra a mi lelki tanítónk, János prédikátor urunk választassék meg, melynek, hogy úgy kellettessék lenni, elegendő okait a mi előszámlálásunk nélkül is kegyelmek általérzi és jól tudja.” Majd kéri a zsinatot, hogy Kanizsait tovább is náluk hagyja, s így folytatják: igaz, hogy gyülekezetük nem sok tagból áll, de mindazáltal a Rábán innen a tekintet legkiváltképpen erre van, „*úgy hogy a mi emberi ítéletünk szerint a Rábán belől a mi keresztyén vallásunkon levő gyülekezeteknek nagyobb részint Isten után mind megmaradása, mind romlása ennek megmaradásához látszik köttetettnek lenni, úgy hogy míg az Úr Istennek jóakaratójából kegyelmek gondviselése által a Rábán belől ezen kicsiny gyülekezetben a mi keresztyén vallásunknak az Isten ígéje szerint való prédikálásának zászlója itt fenn lobog: addig az itt körüllevő több eklézsiák is biztathatják magukat, de ha ennek valami bontakozása s lejárása érkezik, a többiek is méltán félhetnek, hogy reájuk is hasonló sors várakozik...*”¹ Szavazatukat a zsinat bizonyára figyelembe vette, hogy Kanizsait továbbra is náluk hagyta.

Az új püspök nagy buzgósággal munkához kezdett. Tisztelői közül Kanizsai Mihály nagyszombati lelkész jún. 7-én kelt levelében üdvözölte, és sok szerencsét kívánt püspöki tisztéhez; valamint Pécselyi Király Imre érsekújvári lelkész, heidelbergi tanuló társa is szeretetteljes melegséggel üdvözölte jún. 10-diki levelében.² S készülődött a június 19-re összehívott pápai zsinatra, melyen (miután nyolc ifjú lelkészt,

¹ Mind a három levél ugyanott.

² Kanizsai és Pécselyi levelei ugyanott.

név szerint Domjáni Ferencet a szentlőrinci, Csók Imrét a tápszentmiklósi, Zárkóczi Sámuelet a szecsődi, Hídvégi Mihályt a hollósi, Csótár Istvánt a szentgyörgyvölgyi, Fejes Istvánt a szerecseni, Hajgató Andrást a gymóti és Sallai Pétert a rádóci egyház lelkészi szolgálatára felavatott), számba vette a felügyeletére bízott gyülekezeteket és iskolákat, mely fényes eredményre vezetett, mert 30-cal emelte az anyaegyházak számát. Az 1629. évi fenti névsor tehát így módosul:

Veszprémi Egyházmegye: Vöröstón lelkész Székely Péter, Vilonyán Szentistváni Mihály, Ósiben Szendi János, Mór-Szentgyörgyön Havasi István, Ladányban Búzás Ferenc, Lepsényben Márkus György. Enyéng. Fokszabadi. Kenesén Szerdahelyi Balázs, Füreden Vas Gergely. Nincs lelkésze Tótvázsonynak és Csajágnak. Az ellenkezőktől elfoglaltatott Nagyvázsony és Curgó. Iskola van Veszprémben, Pécselyen, Vámoson, Kajáron, Berhidán. Lelkész van 26 egyházban, nincs 2-ben. *Pápai Egyházmegye:* Gymóton Hajgató András, Rédén Királyfalvai Mihály, Kéttornyúlakon Körmendi Péter. Lelkész van 21 egyházban, nincs Tamásin, Láziban, Csetényen, Takácsiban. Az ellenkezők által elfoglaltatott Ugod, Patony, Tés, Bánk, Ság, Fölpéc, Gyömöre, Tét, Móríchida, Vaszar, Dobrony-Kerta, Noszlop. Iskola van Pápan és Tápon. A *Vépi Egyházmegyében* nincs változás, iskola van a büi, köveskúti és szentlőrinci egyházban. Lelkész van 8, nincs 3 helyen. A *Németújvári Egyházmegyében* anyaegyház 15, ezeknek lelkészük is van, nincs 5 helyen. *Horvát ajkú* anyaegyház 5: Pusztaszentmihály, Incéd, Csém, Rohonc, Nárda; *német ajkú* 17: Szentjakab, Szentforrás, Szentimre, Szentkereszt, Cajling, Kukmer, Hidegkút, Szentanna, Szentalexius, Szentmihály, Haresdorf, Camete, Kéthel, Kajning, Hodász, Regnic, Purg. Iskola van Németújváron, Körmenden és Szentpéteren. A Mura és a Rába közt nincs lelkész Csesztregen, Szentmiszlón, Kápolnásfalván, Rákoson, Gyarmaton, Szigeten. Az ellenkezőktől elfoglaltatott Nempte, Szemenye, Szölce. Tehát a Belső-somogyi Egyházmegyét ide nem számítva 112 anyaegyház volt akkor a Dunántúli Egyházkerületben.

Ezen időre esik egy régóta húzódó ügynek, a Balatonon alul levő egyházaknak a Veszprémi Egyházmegyéből, illetőleg a Dunántúli Egyházkerület kötelékéből való kiválása s a felsőbaranyai vagy dunamelléki püspökséghez való csatolása, melyből a mai Külső-somogyi Egyházmegye alakult ki.

Tény, hogy ezen egyházaknak több lelkészét meg tudjuk nevezni, akik a mi Dunántúli Kerületünk közgyűlésein, a mi püspökeink által avattattak fel és állítottak be gyülekezeteikbe. Nevezetesen az 1615. aug. 10-i köveskúti zsinaton Tergenyei Pál a *látrányi*, Hárosi István a *szóládi*, Györki Péter a *meszes-györöki*, az 1618. jan. 18-i pápai zsinaton Barsai Bálint a *nagy-berényi*, ugyanazon évi nov. 1-jei szentlőrinci zsinaton Liptai Simon a *nágocsi*, Ács Orbán a *lápafői*, Sági Miklós a Somogy vármegyei *jutasi*, az 1619. máj. 1-jei pápai zsinaton Karácsonyfalvai Gergely a *nyéki*, Keszői Benedek a *kapolyi*, Bors György a *bedegi*, az 1619. aug. 24-i körmendi zsinaton Újkéri Gergely az *iregi*, Bene György a *gelyei*, Bodó Miklós a *szóládi*, Samarjai Méhes Miklós a *kőröshegyi*, az 1622. május 3-i pápai zsinaton Endrédi Gergely az *endrédi*, Jeges István a *bálványosi*, az 1623. aug. 24-i szentlőrinci zsinaton Kálnai András a *hékuti*, az 1624. máj. 16-i körmendi zsinaton Szokoli Gergely a *tabi*, az 1626. jún. 24-i szentlőrinci zsinaton Szakmári Balázs a *nyilasi*, az 1628. jún. 27-i pápai zsinaton Szerdahelyi István a *karádi*, Nagymegyeri Borbély István a *kőröshegyi* egyház lelkészi állására, vagyis a mai Külső-somogyi Egyházmegye 20. egyházába. Tény, hogy jog szerint a Veszprémi Egyházmegyéhez számlálták ezeket az egyházakat; lelkészeik a mi egyházkerületünk gyűléseire jártak, akik jártak. Név szerint felsorolhatjuk, hogy az 1618. jan.-i pápai zsinatról távollevők között említettnek Szokoli Imre *iregi*, Harosi István *ősi*, Liptai Simon *nágocsi*, Muraszombati György *bedegi*, Hencsei János *csepeli*, Bodó Miklós *szóládi*, Méhes Miklós *mocsoládi*, Györki Péter *meszes-györki*, Tallósi György *bálványosi*, Karácsonfalvai György *nyéki*, Horváth Dávid *majsai*, Sági Miklós *lápafői*, Soós György *somodori*, az 1619. máj. 1-jei pápai zsinaton jelen voltak Liptai Simon *nágocsi*, Barsai Bálint *nagyberényi*, távol voltak Bodó Miklós *szóládi*, Ságghi Miklós *lápafői*, Szokoli Imre *iregi*, Körmendi Benedek *bálványosi*, Hárosi István *ősi*, Horváth Dávid *majsai*, Samarjai Méhes Miklós *kőröshegyi*, az 1619. aug. 24-i körmendi zsinaton jelen volt Harosi István *ősi*, távollevők között említettnek Karácsonfalvi Gergely *nyéki*, Bors György *bedegi*, Szokoli Imre *némedi*, Barsai Bálint *nagyberényi*, Körmendi Benedek *bálványosi*, Liptai Simon *nágocsi*, az 1621. júl. 1-jei veszprémi zsinaton jelen voltak: Harosi István

nágocsi, Szondi János *ósi*, Újkéri Gergely *iregi*, Bene György *teleki*, Bodó Miklós *szóládi*, Méhes Miklós *kőröshegyi*, az 1623. aug. 24-i szentlőrinci zsinaton jelen voltak: Kálnai András *hékuti*, Barsai Bálint *nagyberényi*, Szerdahelyi Nagy Ambrus *kiliti*, Ács Orbán *ságvári*, Újkéri Gergely *iregi*, távol voltak: Sepsi István *ósi*, Körmendi György *gadácsi*, Szakonyi Benedek *kőröshegyi*, Vizkeleti István *őszödi*, Rozgonyi Király György *csepeli*, Bodó Miklós *szóládi*, Vas György *endrédi*, Jeges István *bálványosi*, Sági Miklós *jutasi*, Tergenyei Pál *látrányi*, Györki Péter *meszesgyörki*, az 1624. máj. 16-i körmendi zsinaton jelen volt Újkéri Gergely *iregi*, az 1627. máj. 12-i körmendi zsinatról távollevők közt említettnek Megyeri János *nyéki*, Újkéri Gergely *iregi*, Kálnai András *tabi*, Bodó Miklós *csepeli*, Czeglédi György *szóládi*, Méhes Miklós *kapolyi*, Jeges István *bálványosi*, Ács Orbán *ságvári*, Keszei Benedek *gadácsi*, az 1628. jún. 27-i pápai zsinaton jelen volt Tergenyei Pál *látrányi*, távol voltak: Megyeri János *nyéki*, Újkéri Gergely *iregi*, Méhes Miklós *kapolyi*, Jeges István *endrédi*, Kálnai András *tabi*, Liptai Simon *nágocsi*, Bodó Miklós *csepeli*, Czeglédi György *gadácsi*, Endrédi György *ósi* lelkészek, vagyis ismét olyan 11 egyház, melyekbe közvetlenül nem a Dunántúl avattak ugyan lelkészeket, de ide számlálták őket.¹

Valóban különös helyzetben voltak ezzel a 31 egyházzal, ím a majdnem másfél évtizedről felsorolt adatokkal igazolom, hogy a Dunántúli Kerülethez tartoztak, de itt sohasem tudták teljesen számba venni és nyilvántartani őket. Sőt, mikor az 1618. évi szentlőrinci zsinaton az egyházakat egyházmegyékbe beosztották, mondjuk, ezeknek határait kijelölték, csupán 16-ról van szó (Nyék, Ireg, Bedeg, Nágocs, Ósi, Nagyberény, Kiliti, Jutas, Somodor, Gadács, Lápafő, Mocsolád, Tab, Gellye, Meszesgyörök, Látrány), melyek közül hét a veszprémi, a kilenc utóbbi pedig a Kiskomáromi Egyházmegyébe soroztatott.² Gyűlésekre lelkészeik nemigen jártak, csak akkor ismerjük meg őket, mikor valamelyikbe új lelkészt kellett felavatni, s a távollevőket is csak így, közvetve tudták nyilvántartani. Nem csodálhatjuk, hogy ha ily

¹ Az összes adatokat a Dunántúli Ref. Egyházkerület eredeti jegyzőkönyvéből merítettem.

² Ugyanonnan.

viszonyok között itt nem volt rend, a gyülekezetek függést nem ismertek, és az elégedetlenség mind nagyobb erőre emelkedett. Pathay István püspök Veszprémben, majd Kiskomáromban lakott, mindegyik végvár volt, innen nemigen mehetett a hódoltságba, s engedélyt sem kapott rá, hogy az egyházakat meglátogassa, s bennük szabályszerű vizsgálatot tartson.

Bizonyára többször felhívták a Balatonon alul levő egyházakat s lelkészeiket az egyházi törvények pontos megtartására, de ennek semmi eredménye sem lett, s mindenesetre a többszöri figyelmeztetés és intés sikertelensége fölött érzett keserűség adták Kanizsai tolla alá az itteni állapotokról a mindjárt elősorolandó jellemzést. Fájdalmasan említi Simándi Mihályhoz írt levelében¹ az itteni, helytelen magaviseletű lelkészek vakmerőségét, kiket Simándi is méltán nevezett megtestesült ördögöknek, kik az ég és föld közötti repülést megkísérettő Daedalusként a dunamelléki és dunántúli püspökség közt lappanganak, egyikhez sem csatlakoznak, egyik zsinatait sem látogatják, egyik püspöktől sem függenek, kik szörnyű és keresztyén füleknek még hallani is borzasztó botrányokat büntetlenül úznak. Már régen óhajtotta ezeknek megfékezését és isteni korlátok közé szorítását, de karjaik nem nyúlhattak ki ennyire, s az egyházi fegyelem zabolájával ezt nem korlátozhatták. Hányszor sóhajtott fel, és bánta meg könnyek között, midőn hallotta, hogy az egyházi szolgálatra egykor általuk felavatottak a Somogyi Egyházmegyében mennyire elvetemedtek, és vádolta önmagát, hogy miért adta ehhez beleegyezését, és miért tette reájuk kezét. Meg is fogadta, hogy ezután nem egyezik bele olyanok felavatásába, akik olyan helyről jönnek, ahol nem ügyelhet föl reájuk, és nem fenýitheti őket.

Ezt a szigorú ítéletet a példás rendet tartó Kanizsai mondta. Általában sok igazságot mondott vele. A somogyi lelkészek is érezték, hogy ez az állapot nekik is csak hátrányukra szolgál, azért mivel Németújvártól messze is estek, közülük az 1629. évi püspökválasztó zsinatra senki sem ment. De megjelentek közülük 10-en a március 22-én tartott pataji zsinaton, és a Dunamelléki Kerület kötelékébe való felvételüket kérték. Egyelőre nem értek célt, mert azt a

¹ Megvan ugyanott. Lásd még Földváry László: Adalékok I. 102. 1.

választ nyerték, hogy „előbb onnét felyül búcsúzzanak el tisztességesen s majd azután választ adnak ő kegyelmüknek”.¹

Simándi Mihály püspök mindjárt a zsinat végzöttével, 1629. március 24-én Kanizsaihoz írt levelében kérte a kerület határvonalának megállapítását, tudatta vele, hogy a somogyi testvérek közül néhányan azzal a kéréssel mentek pataji zsinatukra, hogy vegyék őket kebelükre. Lássá meg azért ezeknek a nyomorult testvéreknek sorsát, kik ellenséges hatalom, tűz és kard közé helyeztetek, mert csak az ő beleegyezése után teljesítheti kérésüket.²

Mint láttuk, Kanizsai maga is óhajtotta a somogyi egyházak felfordult állapotának rendezését, az 1629. június 19-én tartott pápai zsinat elé terjesztette ezt az ügyet, s ennek határozatai után bejegyzett kelet nélküli levelében³ tudatta Simándi Mihály püspöktársával, hogy a két szomszédos püspökség határának pontos kijelölését maga is már régóta legfőbb szükségnek ismeri, s többször határozottan sürgette is, azért kérését készséggel teljesíti. Miután tehát ezt az ügyet a szent zsinat elé terjesztette, és a Veszprémi Egyházmegyével is közölte, jelzi, hogy ennek úgy tetszett, miszerint Veszprémen alul, a Balaton mellett levő somogyi és fehérvári egyházmegyéhez tartozó, az alábbi jegyzékben elősorolandó egyházakon kívül a többi községekben levők mind Simándi püspöksége alá tartozzanak, tőle függenek, azokat egyházi jegyzékébe vegye föl, az egyházi törvények szigorával zabolázza, és püspöki joggal kormányozza.

Tehát Veszprémen alul, a Veszprémi Egyházmegyében, a dunáninnyi, németújvári püspökség alatt levő egyházak ezek lesznek:

Kádárta	Papkeszi	Ladány
Vilonya	Berhida	Ósi
Sóly	Csajág	Enying
Berény	Kajár	15 Fokszabadi
5 Kenese	10 Lepsény	Mór
	Füle	Szentgyörgy

¹ Földváry: i. m. 95. l.

² A Dunántúli Reform. Egyházker. jegyzőkönyvéből.

³ Megvan ugyanott.

Ezek után ünnepélyesen kijelenti Kanizsai, hogy (a) megnevezett 17 egyházon kívül azokat, amelyek azelőtt az ő püspöksége alá tartoztak, Istennek tetszéséből az egyházkerületi tanács (presbitérium) egyhangú beleegyezésével Simándi Mihály püspök felügyelete és joghatósága alá adja oly kikötéssel, hogy ezen eklézsiák lelkipásztorai, valamint ezeknek utódai azon függés és eskü alól, mellyel eddig neki lekötelezve voltak, ezennel feloldatnak, elbocsátja őket, s ezután tőle nem függenek, hanem a felső-baranyai püspökség alá tartoznak, ennek a zsinatát kell látogatniuk, s ezt törvényes püspöküknek és előljárójuknak kell tekinteniük s nagyrabecsülniök; sohasem lehet nekik a presbitérium iránt való engedelmességet a dunántúli püspökséghez való tartozandóság ürügye alatt felmondani vagy lerázni, egyházaikból feljebbvalóik engedélye és bizonyítványa nélkül ebbe a kerületbe átjönni, valamint az idevalóknak sem szabad az átjönni akarókat befogadni vagy bebocsátani. Nem is akarja tovább a püspöki tisztéből folyó felügyelői és bíraskodási jogát reájuk kiterjeszteni, mert akiknek nem püspöke, azoknak püspöke gyanánt nem kívánja magát tiszteltetni.

Majd kéri Simándit, hogy annál a buzgalomnál fogva, mellyel hitvallásunk apostola és főpapja, a Krisztus az ő Szentlelkével felkente és felruházta, az emberiségnek ama szörnyeit, kiknek kicsapongó élete miatt a Krisztus egyháza eddig a nép gúnyját és haragját kénytelen volt tűrni, kik szerteszéjjel készek voltak mindenféle alávalóságra, kik a tisztas papi szolgálatot istentelenül megszenségtelenítették, bemocskolták és bekeverték, ha az egyházi törvények által nem engednék magukat fékeztetni, akkor a világiaknak, mégpedig a török basáknak, a bégeknek, vajdáknak, rendfőnököknek, adóbérlőknek karhatalmával zabolázza, szelídítse, szúrja, vágja mindaddig, míg meg nem javulnak, vagy mint javíthatatlanoknak végre nyíljék meg nekik a feneketlen sötét mélység.

Kanizsai a júniusi pápai zsinat határozatából megadta fentiekben az engedélyt a Balatonon alul levő egyházaknak a Dunamelléki Kerülethez való csatolására. Az illetékes egyházak lelkészei közül hárman, Hevesiváni Orbán kőröshegyi, Gyarmati Márton fokszabadi és Szikszai András ádándi ekkor személyesen keresték fel Simándit Ráckevén, s

kérték, hogy viselne róluk gondot, és menjen ki közibük az egyházak megvizsgálására. Kérésükre szóval is megmondta, levélben is megadta a választ: Minden kicsinyes dologért nem mehet hozzájuk, azért mindenekelőtt elrendeli és óhajtja, hogy mindenek ékesen és jó renddel legyenek közöttük, mind a tanítói rend, mind a hallgatók között, senki hivalkodásban, részegségben, tobzódásban, szitok-átokban ne éljen, mindenki emlékezzék meg tisztéről, s úgy viselje magát, hogy büntetésbe ne essék, s tisztétől meg ne fosztassék. Mindenekelőtt tehát válasszanak maguk közül egy férfiút, aki addig is, míg rendes esperesük lesz, dolgaikat elintézi. Ha már hozzájuk csatlakoztak, megkívánja a hitet, becsületet, szófogadást, engedelmességet, a vakmerők, tobzódók, engedetlenek megláthatják, hová hajtják le fejüket, mert mint a győzhetetlen császároktól és vezérektől kiadott hitleveleikből kitűnik, a püspök híre és akaratja nélkül sem falu, sem város prédikátort fel nem fogadhat, a prédikátor sem taníthat, míg ő meg nem engedi. Tudatja velük, hogy közöttük szép rendtartás van mindenütt, falukon és városokban, senki sehol törvényeiknek vakmerően ellenszegülni nem mer, mert mindenfelé jól tudják, hogy nekik a hatalmas török vezérektől olyan oltalomleveleik vannak, hogy őket senki ne háborgassa, ha tisztükben forgolódnak. Azért inti őket, hogy ehhez tartsák magukat egyházaikkal együtt, ha közibük akarnak állni; a faluk is mindenféle csavargó, tudatlan, gyermekifjú embereket be ne vegyenek, lelkészeikről gondot viseljenek, fizetésüket jókedvvel megadják, ne átkozódással.¹

A rendszerető Simándi utasítására megtették az első határozott lépést a kibontakozásra, 1629 szeptemberében Iregen összegyűlt 19 egyház lelkésze, s innen keltezett levelükben² tudatják vele, hogy kívánsága szerint választottak egyet maguk közül, aki utánuk való gondviselő lenne, s a Szentlélek útmutatásából a sorsvetés Gyarmati Márton foksabadi lelkészre esett. Kérik, hogy a vezérek leveleivel menjen ki hozzájuk, és erősítse meg őket mind a fejedelmek előtt, mind a község között. Simándi szept. 26-án vette ezt a levelet, s 29-én már örömmel értesítette Kanizsait, hogy a

¹ Földváry L.: i. mű 100. l. közli az eredeti levelet.

² Ugyanaz, ugyanott 101. l.

somogyi egyházak dolgát kölcsönös egyetértéssel elintézhették, s egyben megnyugtatta, hogy nem olyan elvetemült, istentelen emberek ezeknek lelkészei, mint előtte is befeketítették őket, kik csak a számot szaporítják, s az egyház javait pusztítják, ám ő a rendetlenkedőket fenyíteni és büntetni fogja.¹

Mivel a somogyiak által választott gondviselő, Gyarmati Márton Fokszabadin lakott, arra volt még szükség, hogy ennek odacsatolására nézve is engedélyt nyerjenek a veszprémi esperestől. Mikor ezzel óhajításukat közölték, Tholnay István egy Csopakon, 1629. okt. 17-én kelt levelében² arra való hivatkozással, hogy püspöke a somogyi egyházak dolgának elintézését reábizta: megengedi, hogy a fokszabadi eklézsia számláltassék a somogyi eklézsiák közé.

Ezzel elhárítottak most már minden akadályt, mely a Dunántúli Kerület kötelékéhez tartozandóságuk mellett, illetve a ráckevei püspökséghez való csatolásuk ellen még felhozható lett volna, arra kérték azért 1629. nov. 10-én Fokszabadiról kelt levelükben Simándit, hogy ha már a Dunántúlról is az ő gondviselő szárnyai alá engedték őket, hallván és tudván jó gondviselését: fejüket, mint kegyes atyához hajtják, szánja meg nyomorúságukban.³ Simándi nov. 13-iki levelében hálával telve a Mindenható iránt tudomásul vette, hogy intéseit megfogadták, és magukat gondviselése alá adták. Ígéri, hogy elmegy hozzájuk; kéri őket, hogy szorgalmasan tanuljanak, fáradhatatlanul tanítsanak, feddhetetlenül éljenek és vitézkedjenek a Krisztus nyájáért. Tudatja, hogy Gyarmati Mártont hagyja, vallja és ajánlja előttük járójuknak, engedelmeskedjenek neki. Majd nov. 23-án a somogyi eklézsiákban levő igaz híveknek is írt, kérte és intette őket, hogy az Isten evangéliumát mindenütt bevegyék, megbecsüljék, Úrvacsorával éljenek, a tanítót tiszteljék, róla gondot viseljenek, minden nyomorúságtól megoltalmazzák. Míg közibük kimehet, Gyarmatira bízta a dolgokat, hogy helyette járjon el.⁴

¹ Megvan a Dunántúli Egyházker. régi jegyzőkönyvében.

² Az eredetit közöltem: *A Veszprémi Ref. Egyh. tört.* Budapest, 1893. 64., 65. l.

³ Közölte Földváry: i. mű 107. l.

⁴ Mindkét levél közölve uo. 108., 109. l.

Ím, amit Kanizsai is buzgón óhajtott elérni a somogyi egyházakkal, a közelebb levő Simándi szép módjával megvalósította azt.

Kanizsai nagy gonddal örködött egyházkerülete fölött, nem kerülte el figyelmét semmi, bizalmasai értesítették, ha baj volt, s ő ott volt mindjárt tanáccsal, segéllyel, pártfogással, s megtett mindent, amit csak tehetett, hogy egy is a gondjaira bízottak közül el ne vesszen. Mikor arról értesült, hogy a gosztonyiak, jóllehet mint leányegyház tartoztak Rábaszentmihályhoz, hol mindig helv. hitvallású lelkész volt, mégis ők az anyaegyházba minden egyházi fórum mellőzésével a reform. lelkészt meg akarják állomásától fosztani, s ág. evangélikust vittek be vármegyei támogatással: 1629. dec. 1-jén kelt levelében erélyes hangon tiltakozott Vas vármegye törvényhatósága előtt ezen eljárás ellen, de egyúttal szeretetteljes tanácsot is adott: kövessék egyéb elegyes eklézsiák példáját. Mint például a *győri* evangélikus vitézlő sereg között való evangélika eklézsia rész szerint augusztana, rész szerint helvét hitvalláson levő tagokból áll, mindazonáltal, holott az augusztana hitvallás ott előbb való és gyökeresb, a helvétikusok az augusztánusokkal az augusztana hitvalláson levő prédikátortartásban egyetértenek és egyiránt fizetnek, s a prédikációra bejárnak, noha máshova járnak Úrvacsorára. *Pápán is úgy nagyon*, vannak augusztana hitvalláson levő keresztyének, de mivelhogy többen vannak a helvét hitvallásúak, azért a többivel nem vonnak ujjat, hanem a helvétikus tanítónak tartásában egyetértenek, a prédikációra eljárnak, és egyaránt fizetnek, noha máshova járnak az Úrvacsorát felvenni. De szigorú is volt. Mikor arról értesült, hogy Muraközi György kiskomáromi lelkész a szigetvári török agával levelezett, azonnal felkérte Sárkány István kiskomáromi főkapitányt, hogy vettesse börtönbe. Pedig azt kérte a jámbor az agától, hogy a lábodi lelkészt, valami Gálát, másképpen *Szobi Györgyöt*, mivel azt tanítja, hogy a lisztből lett, vas között sült kenyér habja imádandó, hogy Isten legyen, tiltsa ki falujából. Mivel *Heves Iváni Orbán egresi* és *Berthóti Márton szentmiklósi* lelkészek nemcsak maguk nem engedelmeskedtek, hanem másokat is azzal fenyegettek, hogy ha Kanizsai zsinatjaira feljárnak, bevádolják őket a török bégnek; 1632. máj. 16-án tudatta velük, hogy észre térjenek, mert „*találok* - úgymond -

Kiskomáromban olyanokat, akik véletlenül titeket felvegyenek és felhozzanak oly büntetésre, melynek íze szájatokban marad.”¹

A Dunántúli Református Egyházkerület ezen időbeli főpatronusának, Batthyány Ferencnek németújvári udvari papja, Beythe Imre esperes 1624. márc. 14-én meghalván, miután az ottani templomban eltemettetett, az üresen maradt lelkészi és esperesi széket egy minden tekintetben méltó férfiúval óhajtotta betölteni. A vallásos főúr választása Kanizsai Pálfi Jánosra esett, akit az 1625. évi júl. 1-jén Németújváron tartott zsinaton Pathay István püspök jelenlétében előszóval hívott meg az udvari papságra. Azonban, mint a feljegyzés mondja, ezen évi szept. 13-án, szombaton reggel meghalt Szalonokon a tekintetes és nagyságos Batthyány Ferenc úr, pusztulásra hanyatlott országunknak nevezetes főoszlopa, és november 2-án nagy pompával temették el holttestét a németújvári templomban, mely alkalommal szónoklatokat tartottak *Pathay István* püspök, *Kanizsai Mihály* és *János*, *Czeplédi Pál*, *Nagy Gáspár*, *Szilágyi István* esperesek és *Szentgyörgyi János* mezőlaki lelkész. Kanizsai tehát még egyelőre Pápán maradt. Ámde Batthyány özvegye, Lobkowitz Poppel Éva, férje akarátának érvényt óhajtott szerezni, azért 1626. január 5-én Nádasdy Imrét megbízólevelével Pápára küldte, hogy hívná meg Kanizsait a németújvári lelkészi állomásra. A fennálló szabályok szerint azonban erre magától nem vállalkozhatott, mert az 1612. évi kövesküti zsinat XVI. cikke úgy rendelkezett, hogy egy lelkipásztor se változtassa helyét, még ha hívják is, a nagyobb fizetés vagy haszon reményében, s mivel a XV. megtiltotta, hogy senki szolgálatának törvényes határideje előtt egyházát el ne hagyja, hanem ha teljesen kitöltötte esztendejét, esperesének engedelmével hagyja el és változtassa azt: Kanizsai püspöke elé terjesztette az ügyet, aki 1626. február 4-ére az esperesek és egyházkerületi presbiterek konventjét Pápára összehívta, melyen úgy határoztak, hogy Kanizsait a pápai egyház előkelőbb tagjainak beleegyezésével a püspök ajánlatára küldik Batthyánynéhoz, mely határozatról maga Pathay értesítette, midőn február 11-én Rohoncon ezt előszóval tudatta az

¹ Levelei a Dunántúli Egyházker. jegyzőkönyvében.

özvegygel, így azután Kanizsai április 6-án, Nagyhét hétfőjén a pápai egyházból Németújvárra költözött, hova 8-án megérkezvén a következő napon, vagyis Nagycsütörtökön tartotta első egyházi beszédét a lábmosásról. (Ján. 13.) Hol hogy mennyire megnyerte úrnője rokonszenvét, kitűnik az 1627. évi május 12-én, Körmenden tartott zsinat jegyzőkönyvéből. Ákosházi Sárkány István kiskomáromi főkapitány s az ottani várban levő eklézsiának főpártfogója ugyanis meghívta Kanizsait az üresedésben levő lelkészi állomásra, melyről midőn Batthyányné értesült, ő is elküldte megbízottjait, Rajki Imrét, Bozzai Lászlót és Falusi Boldizsárt a zsinatra, és általuk kérette a szent tanácsot, hogy azt a férfiút, akit megkedvelt, aki már elmúlt egy éve, hogy tisztét közmegelegedésre betölti, tovább is hagyja náluk. Itt is hagyta, s itt érte azon tisztesség, hogy 1629. márc. 18-án a Dunántúli Kerület püspökévé avattatott fel, de ugyanitt sok keserűség, méltatlan bántalmazás is jutott osztályrészéül.

Kanizsai mint püspök szükségesnek tartotta, hogy az egyházkerületi közigazgatás szokásban levő formáját közönséges zsinaton törvényesen szabályozza. Azért mindjárt püspöksége második évében, az 1630. év június 18-19. napján tartott pápai zsinaton megalkotta és kihirdette azon törvényeket, melyeket a közegyház érdekeinek szempontjából szükségesnek tartott. Ezen zsinatról jegyzőkönyvünkben fentmaradt Kanizsai meghívója, s a feljegyzés szerint a következő lelkészek avattattak fel: Gyöngyösi Saári István a *pápai*, Perlaki Márkus a *kajári*, Szeremlei János a *felsőörsi*, Sági Tamás a *tihanyi*, Murai György a *dozmati*, Tóth Mihály a *rákosi*, Sajószentpéteri István a *keszi* eklézsiába. Ugyanitt találjuk az egyházmegyei presbiterek következő névsorát:

Veszprémi Egyházmegye

Tolnai István esperes csopaki, Gál Imre alesperes veszprémi, Vezekényi Balázs presbiter alsóörsi, Solti Benedek pécselyi lelkész, Rozsos Ambrus presbiter felsőörsi.

Pápai Egyházmegye

Czeglédi Pál esperes pápai, Váczi István alesperes tápi, Mosoni István, a pápai iskola rektora, Csok Imre szentmiklósi lelkész, Gyöngyösi Saári István pápai lelkész.

Vépi Egyházmegye

Szilágyi István esperes vépi, Szombathelyi István alesperes köveskúti, Szili János bűi lelkész.

Németújvári Egyházmegye

Kanizsai Pálfi János püspök, Szentgyörgyi János alesperes körmendi, Hodosi Tamás szentpéteri lelkész, Domjáni Mihály martiánci lelkész.

Kiskomáromi Egyházmegye

Bereczki Péter esperes nárai, Paksi István kiskomáromi lelkész.

Az itt kihirdetett törvények hét fejezetre osztva szólnak: 1. a presbitériumról vagy az egyházkerületi tanácsról, 2. az esperesekről, kiknek eskümintáját is ismerjük, mely így van:

„Én N. N. esküszöm az igaz élő Istenre, aki Atya, Fiú és Szentlélek, természetiben egy, de személyiben három, hogy én minden érdemem nélkül Istentől az én szolgatársaimnak vokok által a pápai szent társaságban való széniori tisztre választatott levén, jó lelkiismeretem szerint az Isten dicsősége terjesztésének, az anyaszentegyház közönséges javának és az Úr munkájában levő szolgatársaimnak hasznoknak keresésének kívánságából ezen szent hivatalt magamra vállaltam, és az Isten kegyelme, segedelme velem levén, ebben úgy gyakorolom magamat, hogy az Istennek és az ő eklézsiájának az én hivatalomról számot adhassak, és ennek minden részeiben jó lelkiismerettel megfelelhessenek. Valamit a szent társaságnak és abban levő tiszteletes atyafiaknak kárukra következőnek lenni tapasztalok, mindazt teljes tehetségem szerint, Isten megsegítvén, assessorimnak velem együtt való munkálkodása által elfordítani igyekezem; az én szuperintendensemnek az Úrban engedelmes leszek, és a közönséges anyaszentegyházzal minden istenes dolgokban és bevett szent szokásokban megegyezek. Isten engemet úgy segítjen!”¹

3. az alesperesekről, 4. a presbiterekről, 5. a lelkipásztorokról, 6. a zsinatokról, 7. az iskolák rektorairól és

¹ Gál Imre kánontárából, a Dunántúli Ref. Egyházker. levéltárából.

a tanulókról. Kiváló fontosságú azon rendelkezése, hogy az egyház kormányzására minden egyes eklézsiában presbiterek választását rendeli el, és hogy az egyházkerületi tanács teendőit szabályozta. Az egészről Kanizsai rendszerető, az anyaszentegyház ügyeinek előbbviteléért égő lelke szól. A történeti értékű és becsű törvények, íme, így vannak magyar fordításban:

„A Somogy, Veszprém, Zala, Sopron és Vas vármegyékben lévő dunáninnyi orthodox egyházak törvénycikkei, melyek kihirdették Tisztelendő Kanizsai Pálfi János úr, ugyanazon egyházak püspöke által a Pápán, 1630. június 18-19. napjain tartott közzsintonon

I. FEJEZET

A presbitériumról vagy szent tanácsról

Mi ez?

1. Presbitérium vagy szent tanács állittassék föl a mi gyülekezetünkben, és az az erényre buzdító lépcsőnek vagy kitüntetésnek tartassék, valamint a szorgalom és hűség gyakorlásában elsőnek.

Kiket kell a presbitériumba fölvenni?

2. Abba a tanácsba csak feddhetlen életű lelkipásztorok vétessenek föl, hogy azok becsületességgel, józansággal, szerénységgel, alázatossággal és más erényekkel tűnjenek ki többi tisztársaik felett, és legyenek a mi gyülekezetünknek mintegy jóillatú virágai s a kegyességnek élő példái.

Kiket kell onnét eltávolítani?

3. Mindazokat, akik valami kicsapongásukkal magukat bemocskolják, mint pl. a zsugoriakat, bujálkodókat, részegeseket, kéjenceket... stb., s akik azt a kitüntetést hiábavaló kevélykedésre, kérkedésre és szolgatársaik hiú megvetésére használják fel, csúfosan el kell onnét távolítani.

Hány személyből álljon, s kik legyenek a tagjai?

4. Álljon 24 személyből, akik között 25-ik¹ legyen maga a püspök, mint mindannyiuknak elnöke és kormányzója.

5. A szent tanács tagjai legyenek maguk az esperesek alespereseikkel és az ő segédjeikkel együtt (akik általában presbitereknek címeztessenek).

6. A népes pápai iskolának rektora (valamint a körmendié is), ha ugyan akadémiát végzett, szorgalmának erős buzdítására ezen tanácsba okvetlenül fölvetessék.

Köteleztessenek részt venni a köz-zsinaton

7. Bármelyik köz-zsinaton ez a 24 tanácsstag föltétlenül tartozik megjelenni. Ha valaki elfogadható okból elmarad, ahelyett a püspök más érdemes személyt rendelhet saját jótetszése szerint.

8. Az a gyűlés tartassék köz-zsinatnak, amelyiken ez a 24 tanácsstag vagy egytől egyig, vagy kevés híján megjelent.

9. Az erkölcs megítélésénél mindenekelőtt ezen tanács tagjai kerüljenek vizsgálat alá.

10. Az ezen rendből való lelkipásztorok ellen csak akkor fogadtassék el a vád, ha két vagy három tanú jelen van.

11. Ha a vétek rájuk bizonyult, nyilvánosan feddessenek meg, hogy a többiek is féljenek.

12. Akik ennek a szent rendnek életük tisztaságával és erkölcsük nemességével megfeleltek, kettős tiszteletre méltóknak tartassanak.

II. FEJEZET

Az esperesekről

Az esperesek szabályszerűen választassanak

1. Ha valahol esperesekre szükség lesz, szabályszerűen választassanak és szenteltessenek föl.

¹ Tényleg 24-ből állt, 25-ik volt a püspök.

Esküdjenek meg!

2. Esküdjenek is meg erre a háromra(?):

a) hogy ők minden tisztességes, igazságos, megengedett, az Isten dicsőségét s az egyház hasznát célzó dologban a püspöknek kész szolgálói lesznek;

b) hogy a felügyeletükre bízott egyházakban azok hasznát és előmenetelét szívvel-lélekkel munkálják, azokat meglátogatván és rájuk vigyázván.

Az egyházakat szorgalmasan gondozzák és látogassák

3. A felügyeletük alá rendelt egyházaknak biztos névsora a püspöktől kapott jegyzékben mindegyiknél meglegyen, és ha ezek közül valamelyik megüresedik, az esperes szorgalmasan gondoskodik, hogy az ellenség el ne foglalja, és annak a lehetőséghez képest igyekezzék lelkipásztort szerezni. Ha pedig valamely egyházat, mely azelőtt hozzánk tartozott, az ellenség már elfoglalt, becsületes és megengedett úton-módon szorgalmasan igyekezzék ismét visszaszerezni. Ha pedig valamelyik esperes a saját tunyasága miatt valamelyik, az ő felügyelete alá tartozó egyházat elveszti, a püspök a köz-zsinaton a szent tanács előtt emeljen ellene vádat, s az, mint vádlott, vesse alá magát a presbitérium ítéletének.

Egyházaik látogatását az esperesek alespereseikkel és presbitereikkel együtt, felváltva vévén ezeket maguk mellé, a kellő és megszokott időben hűségesen végezzék.

A felügyeletük alá tartozó iskolákra is kiváló gondot fordítsanak, hogy azokban az ifjúság kiskorától kezdve jámborsággal teljék el, s arra jól ráneveltsék.

A püspökhöz kellő időben eljöjjenek

4. A püspököt mindegyik esperes meghatározott rendben, alesperesét és egy vagy két presbiterét maga mellé vévén, évenként meglátogassa és üdvözölje.

*Más egyházkerületbe lelkészt elbocsátani nem áll
hatalmukban*

5. Az esperes valamely lelkészt a saját felügyelete alól egy más püspök kerületébe át nem bocsáthat; hanem ha ezt az ügyet a püspök és a köz-zsinat elé utasítja, egyrészt

kötelességét teljesíti, másrészt érdemes munkát végez.¹

A meghalt lelkipásztor temetésén az esperes jelen legyen, s annak családját oltalmába vegye

6. Ha valamelyik gyülekezet lelkipásztora esetleg meghal, legyen rajta az esperes, hogy vagy maga személyesen, vagy alesperese és presbiterei útján annak temetésén résztvegyen, a hallgatókat komolyan figyelmeztesse, hogy az özvegyet és árvákat becsületesen elégítsék ki, ha valami annak járandóságából még fizetetlen maradt, és hogy az üresedés² ideje alatt valami kőborgót, akit ő nem ajánlott nekik, lelkipásztorukká ne fogadjanak, s be ne bocsássanak. Amennyire tekintélyével képes, rajta legyen, hogy a lelkipásztornak a parókiából távozni akaró özvegye alkalmas menedéket találjon azoknál, akikhez menni szándékozik. A lelkipásztorok maradékait egyenként külön-külön pártfogásába vegye, s ha maradt neki a tanulásra alkalmas árvája, a lelkipásztorok közakaratóból tartozik ajánlani valamelyik iskola rektorának, hogy azt a tisztas tudományokra ingyen oktassa, mint az egyháznak leendő pártfogoltját (alumnus).

Az alumnusok számára adományokról gondoskodjék

7. Ha valakit az egyház Németország valamelyik akadémiáján növendéke gyanánt tartaná, annak a számára a felügyelete alá rendelt egyházakban adományokat gyűjteni kiváló gondja legyen az esperesnek. Ebben tanúsítsa hűségét férfias komolysággal, és munkájának bőséges jutalmát majd elnyeri a pásztorok fejedelmétől, Krisztustól.

Az érdemes tanulókra különös gondja legyen

8. Az érdemes és kiváló reményekre jogosító tanulókra, akik reményt nyújtottak, hogy egykor a Krisztus egyházának

¹ Itt a *Hercegszöllősi kánonok* c. munkában közölt latin szöveg föltétlenül hibás. Így kellene lenni: „*verum ad episcopum vei synodum generalem si reiecerit*”, vagy pedig: „*verum id ad episcopum vei synodum generalem si reiecerit*”.

² Helyes értelmezés szerint itt „*vocatio*” helyett „*vacatio*” szónak kell lenni az eredeti szövegben.

szolgálni fognak, az espereseknek különös gondjuk legyen, azoknak előmenetelén buzgólkodjanak, s őket atyai szeretetükbe és oltalmukba fogadják.

A hozzá folyamodó hitrokonokat emberségesen fogadja

9. Hitrokonait, akik kényszerítő szükségből hozzá folyamodnak, ne mogorva és komor ábrázattal fogadja, hanem emberségesen és a szelídség lelkével, s biztató szóval bocsássa el őket magától.

III. FEJEZET

Az alesperesekről

Az alesperes az ő esperesének engedelmeskedjék

1. Mindegyik esperesnek legyen alesperese, aki neki az egyházi ügyekben hathatósan segédkezzék, úgy azonban, hogy az esperes tudta nélkül semmibe se merjen kezdeni, alárendeltje legyen esperesének, neki, ha hozzáfordul vagy egyházi ügyekben valahova elküldi, készségesen engedelmeskedjék, az esperesnek mintegy szeme vagy jobb keze legyen.

Az alesperes esperese mellett legyen egyházlátogatáskor

2. Az alesperes egyházlátogatás alkalmával folytonosan esperese mellett legyen, a presbiterek közül felváltva majd az egyikkel, majd a másikkal, amint az esperesnek tetszik, és hasznosabbnak látszik.

A félelmes helyeken lévő egyházakat maga látogassa meg

3. A török uralom alatt lévő egyházakat, melyek az ellenség veszedelmes portyázásainak annyira ki vannak téve (ha a félelmes helyen lakó esperes saját életének kétségtelen veszedelme nélkül azok látogatására ki nem mehet), az alesperes látogassa meg egyik vagy másik presbiterrel, és azoknak esetleges ügyeit intézze el, mégpedig esperesének engedélyével és parancsára, akinek látogatása és vizsgálódása eredményét jelenteni tartozik.

4. Azok közül némelyek valósággal alespereseknek, mások pedig a helyi viszonyokhoz képest csak kiküldötteknek tartassanak.

IV. FEJEZET

A presbiterekről

1. Közönségesen az összes lekipásztorokat általában, sajátlag magukat az espereseket, tágabb értelemben pedig az esperesek mellérendeltjeit szoktuk presbitereknek mondani és tartani.

2. Az esperes mellérendeltjei közül a legjelesebbet¹ hívjuk alesperesnek, akiről már szözlottunk.

3. Mivel maguk az esperességek nem egyenlők - mert az egyikben nagyobb a lelkészek száma, mint a másikban - ezért azok nagyságához képest választassanak a presbiterek vagy mellérendeltek azok közül, akik az esperesek felügyelete alá tartoznak, hogy így a tanácstagok gyülekezete vagy száma, melybe maguk (az esperesek) is belefoglalandók, 24-en felül ne emelkedjék.

A presbiterek kötelességei

4. Maguk a mellérendeltek vagy az esperesek presbiterei az alesperesekkel együtt kisebb fontosságú házassági ügyek megvitatásánál (melyek a köz-zsinat döntését nem kívánják) mintegy tiszteletbeli bírák lesznek, akik az egyházak ügyében annak óhajta szerint hívására megjelenni tartoznak, és ha valami botrányos dolgról hallottak, azt alespereseik útján espereseiknek idejében jelenteni és tudtukra adni kötelesek, s azoknak mintegy nyitott fülei és gyors lábai legyenek, éppen espereseik számára.

A közönséges zsinatokon jelen legyenek

5. A közönséges zsinatokon espereseikkel együtt (elkerülhetlen kényszerűség esetét kivéve) okvetlenül megjelenni tartoznak, hacsak tisztségüktől elmozdítottatni nem akarnak.

¹ Helyes értelem szerint a praecipuum szó elöl hiányzik e szó: maxime. A mostani szöveg vagy másolási, vagy sajtóhiba.

V. FEJEZET

A lelkipásztorokról általában

*A lelkipásztor szorgalmas legyen az igehirdetésben,
kátémagyarázásban és a könyörgések tartásában*

1. Mivel Pál apostol azt tanítja, hogy a sáfárban a hűséget keresik, azért mi is a lelkipásztorokban, kiket az apostol az isteni titkok sáfárainak nevez, ugyanezt a hűséget keressük egyenként a legfőbb püspökért, a Krisztusért való munkában, és azt akarjuk, hogy a lelkipásztor a hűségére bízott egyházban egy napot se hagyjon nyilvános istentisztelet nélkül; minden ünnepnapon kétszer menjen a szent gyülekezetbe, reggel ugyan mindig egyházi beszédet tartson, délután pedig vagy kátét magyarázzon, vagy ha úgy tetszik, közönséges könyörgést rendezzen; de kényelemszeretetből se a hétköznapi istentiszteleteket ne hanyagolja el, mindenek közt legkevésbé pedig a reggeli könyörgéseket, amelyekhez okosan még a kátémagyarázat is odacsatolható.

Esti harangozás a könyörgésre

Ha pedig valahol estéli könyörgésre a templomba menni nincs alkalom, azért esti szürkületkor a harangot meg kell húzni, hogy annak szava mint valami intő jel magukban való buzgólkodásra gerjessze a hallgatókat.

2. A szent vacsorát minden hónapban újhold vasárnapján, azonkívül e három főünnepen: az Ur születésének, húsvétnak és pünkösdnek ünnepén nyilvánosan ki kell szolgáltatni, hogy ily módon a hallgatók annak gyakoribb élvezéséhez hozzászokjanak, és annak házról házra való babonás széthordása könnyebben megszüntethető és eltörölhető legyen. A szent jegyeknek ezt a széthordását ugyan sem szabadon nem engedélyezzük, sem elhamarkodott ítélettel meg nem szüntetjük; hanem a hallgatók gyengesége miatt néhol a jobbulás reményében eltűrjük, úgy mindazonáltal, hogy az ilyesféle széthordásnál a lelkipásztor azon legyen, hogy a beteg házában, akinek a szent vacsorát magánosan ki kell szolgáltatni, egy kis gyülekezet legyen, nehogy az emberi babonát az Úrvacsorának ily helytelen magános gyakorlása még jobban növelje.

A visszaélések megváltoztatása és megszüntetése

3. Senki a maga gyülekezetében esperesének tudta és beleegyezése nélkül a nyilvános visszaélésekben valami változást és újítást behozni ne merjen, nehogy a gyenge botránnykozók a javítás fonák buzgalma által lelki szomorúsággal kényszeríttessenek káros eredményt tapasztalni. A műveletlen köznépet kell először azoknak a visszaéléseknek haszontalanságáról az Isten ígéből szorgalmasan megtanítani, így azután az esperes tanácsával és támogatásával és a hallgatóknak, vagy legalább az előkelőknek és befolyásosabbaknak beleegyezésével kell a változtatást és újítást megkezdeni, mozgatni és sikerre vinni.

Az üresedésben lévő egyházat a szomszédos lelkészek meglátogassák

4. Ha esetleg valamelyik gyülekezetet lelkipásztora elhagyja, és üresedésben van, a szomszédos lelkipásztorok esperesük és alesperesük beleegyezésével és jóváhagyásával, még ha nem hívatnak is, oda felváltva elmenni és annak szolgálni tartoznak, nehogy az a hamis testvérek által, akik szemérmetlenül¹ be szoktak férközni és tolakodni, a mi nagy kárunkra elfoglaltassék, és tőlünk elidegeníttessék.

5. Feljebbvalójának tudta és beleegyezése nélkül senki a lelkipásztorok közül annak az egyháznak, amelyben esztendejét kitöltötte, újból való szolgálatát ne ígérje, még ha hallgatói ösztönöznék is, és egyezséget ne kössön, hanem ügyét feljebbvalójához irányítsa, és azon legyen, hogy ha hallgatói az ő szolgálatával tovább akarnak élni, azt illő módon megkeressék, s közöttük maradását attól nyerjék meg; mert magára a lelkipásztorra nézve is illőbb és tisztesebb lesz, ha nyilvános tekintély ajánlja őt újból hallgatóinak, mint ha saját akaratából rájuk köti magát, és így maguk a hallgatók mintegy rákényszeríttetnek, hogy nagyobb becsben tartsák lelkipásztorukat.

A gyülekezetet kormányzó presbiterek választásáról

6. Minden egyes gyülekezetben az esperesek befolyásával, és pedig az egyházlátogatás idején azon hallgatók közül, akik

¹ A latin szövegben *imprudenter* helyett okvetlenül *impudenter* olvasandó.

kegyesség és a Krisztus dicsősége iránt való buzgalom tekintetében mások fölött kitűnni látszanak, néhányan kiválasztatva a lelkész mellé rendeltessenek, hogy éppen abban a gyülekezetben, annak oldala mellett legyenek mintegy egyházi tanácsosok, erkölcsi felvigyázók és az egyházi fegyelem gyakorlásában hűséges segítőtársak, akik az imádkozó Mózes kezeit az amalékiták ellen fenntartják, hogy kifáradva el ne lankadjanak, akiket az esetleges ügyek elintézése végett a lelkész tartozik magához meghívni, s azoknak közös tanácsával magát megszilárdítani s a fegyelmet gyakorolni.

A Szentlélek ellen való káromlás megtiltassék

7. A Szentlélek ellen való ama szörnyű káromlást minden egyes lelkipásztor a saját gyülekezetében Isten igéje szerint buzgón dorgálja, és teljes erővel rajta legyen, hogy e káromlás nyilvános büntetéssel fékeztessék.

Az egymás iránt haragtól égők békességre intessenek. A gyülekezetet kormányzó presbiterek a viszálykodókat békéltessék

8. Nagyobb ünnepek bekövetkeztekor a lelkipásztor nyilvános hirdetésében intse hallgatóit, hogy az egymás iránt kölcsönösen haragtól és gyűlölségtől égők békességre térjenek, egymással ismét megbéküljenek, és így készüljenek alázatosan az ünnepekre. A viszálykodók ilyen megbékéltetése minden egyes gyülekezetben a lelkipásztor után ama kiválasztott és a lelkipásztor személye mellé rendelt férfiaknak lesz a kötelessége, hogy a békesség megszerzésére szorgalmasan törekedjenek és vigyázzanak.

A kiközösítés

9. Esperesének tudta és beleegyezése nélkül senki se merje valamely hallgatóját kiközösíteni vagy a kiközösítettet visszafogadni.

Könyörgés a pártfogókért

10. Az istentiszteletek, kiváltképpen pedig a vasárnap reggeliek ünnepélyes könyörgéssel záródjanak az egyház és az egyházi szolgálat megmaradásáért, az ország békességéért, a pártfogókért és mindazokért, akik magas sorsba helyezettek,

azért, hogy nyugodt életet élhessünk, teljes kegyességben és erkölcsi tisztaságban.

Az egyházi adó

11. Mivel pedig a gyülekezetek egynémely esetleges ügyeinek elintézésére néha költség kell, ezért rendeljük, hogy az egyházi adót minden egyes lelkipásztor fizetésének minden forintjától, köből búzájától és akó borától magyar pénzben hűségesen rója le; s hogy ez a dolog tisztán álljon, hogy ki-ki mennyit tartozik fizetni, szükséges, hogy az esperes úr a felügyelete alatt lévő minden egyes lelkipásztor fizetését gondosan felszámítva s magánál naplóba jegyezve tartsa. S ezt az adót az esperes az alesperes útján, az alesperes pedig a presbiterek vagy mellérendeltek útján a zsinatot összehívó levél kibocsátásának idejéig mindenkitől késedelem nélkül behajtsa, hogy a zsinaton a közköltségre beadhassa; vagy legalább minden lelkipásztor olyan készüllettel menjen a zsinatra, hogy ott azt az adót halogatás nélkül lefizethesse.

VI. FEJEZET

A zsinatokról

1. Évenként két-két zsinat tartassék; az egyik ugyan, a rendes (generális) tavasz vége felé vagy nyár kezdetén, felváltva majd a Rába folyón túl, majd azon innen; a másik pedig, a részleges (parciális) ősszel. És ha a rendes zsinat a Rábán túl tartatik, ugyanazon évben a részleges zsinat a Rábán innen tartandó, amelyen a másik vidék esperesei a püspök rendeletére külön levéllel meghívatra tisztesség okáért megjelenni tartoznak.

Milyen rendben üljenek a zsinaton

2. Rendes zsinaton a püspök az első sorban, az esperesek a másodikban, az alesperesek és presbiterek a harmadikban, a többi lelkipásztorok pedig az után közösen üljenek. Maguk a presbiterek közt pedig az alesperesek után az akadémikusok (rektorok) tiszteltessenek meg az első helyekkel. S ezen ülésen ki-ki a maga helyén ne valami falusias hányavetiséggel, hanem lelkipásztori méltósággal,

mintegy szent tanácsban és mintegy a mindenható Istennek félelmes színe előtt üljön, alázatosan figyeljen arra, amit beszélnek vagy tárgyalnak, a suttogást, nevetést és gyakori felállást óvatosan kerülje.

Engedelem nélkül senki se távozzék

3. Senki a gyűlés helyéről a püspöktől nyert engedély nélkül - még ha a természeti szükség kényszerítené is - ne merjen távozni. Aki a tilalmat átlépi, öt garasra büntetessék. Ha pedig valaki engedelemmel kimenvén ott künn fél órán túl vagy éppen egy egész óráig késlekedik, tüstént fél tallér büntetéssel sújtassék.

A kószálok bűnhődjenek

4. Ha azon idő alatt, míg mások a templomban a zsinati szent dolgokat végzik, valakit az utcákon vagy a piacon kószálni látnak, egy tallérra büntetessék.

A böjtölés ellen vétők büntetése

5. Ha azalatt, míg mások a templomban vannak, és az ételektől tartózkodnak, valaki aközben a templomból bár engedelemmel kimenve (kivéven, ha súlyos betegség kényszeríti) torkának és gyomrának szolgál, öt garasra büntetessék.

Azok büntetése, kik a zsinat vége előtt távoznak

6. Ha valaki a zsinat végét be nem várva engedelem nélkül saját dolgai után megy, egy birodalmi tallérra büntetessék.

Azok büntetése, akik a zsinat titkait kifecsegik

7. Ha valaki a zsinat titkait idegenek előtt kifecsegi, a presbiteri tisztségtől megfosztassék, és mint közönséges testvér a presbitérium ítéletének vettessék alá.

Az egyházi ügyek rendje

8. A lelkipásztorok egyházi ügyei az egyházmegyék rendje szerint vétessenek fel és intéztessenek el.

Az ügyes-bajosok dolgainak előterjesztési módja

9. Az idegen ügyes-bajosok ügyüket kérvény alakjába foglalják, és azt a püspöknek nyújtják át, hogy arra a presbitérium végzését föl lehessen jegyezni, és a jövőben való megóvása végett jegyzőkönyvbe lehessen vezetni.

Az erkölcsök megvizsgálása

10. Az erkölcsök megvizsgálását ily módon és rendben kell intézni:

Először a püspök bocsátja a saját életét testvéreinek vizsgálata alá, és helyéről felkelve, miután tisztét egyik esperesre bízta, távozzék a gyűlésből, hogy annál szabadabban merjen szólani az, aki akar, és akinek van valami mondanivalója. Bevégeződven fölötte a vizsgálat, neki, miután behívták, az egyik esperes habozás nélkül adja elő, ha valami megrovásra méltót találtak benne, s ne féljen haragjától, mert itt nem hiábavaló hízélgés után kell kapkodni, s nem is kegykeresés céljából beszélni, hanem szeretetből a kölcsönös jobbításra kell törekedni, amely javulás alul még maga a püspök sincs kivéve.

Másodszor a püspökről az esperesekre kell térni, akik szintén vessék alá magukat a vizsgálatnak, és akire esik közöttük a sor, keljen föl, és ne szégyeneljen kimenni a gyűlésből; akik közül mindegyikre, hogy miként szól¹ az ítélet, a püspök komolyan adja elő, és mondja meg.

Harmadszor ugyanezen eljárást kell megtartani az alesperesekkel szemben is.

Negyedszer a presbiterek is, nem egyenként ugyan, hanem egy-egy esperességben akár ketten, akár hárman vagy négyen is vannak, az espereségek sorrendje szerint küldessenek ki, és életükről az ugyanazon esperességben lévő lelkipásztorokat kérdezzék meg.

Ötödször, hasonlóképpen az esperesek között tartott sorrendhez képest az esperest, alesperest és presbitereket a püspök eskesse meg az élő Istenre, hogy a szent zsinat előtt lelkiismeretesen adják elő, ha valami rosszat vagy botránkoztatót hallottak a saját esperességük vagy felügyeletük alá tartozó valamelyik ember életéről és

¹ A latin szövegben *feret* helyett valószínűleg *foret* állott. Legalább ez volna a helyesebb.

erkölcséről.

Hatodszor az iskolarektorokról és azok életéről is gondos kutatás és vizsgálódás legyen lelkipásztoraik útján.

A zsinaton a szent vacsorát kiszolgáltassák

11. Az úri szent vacsorát egyrészt a Krisztussal mint fővel, másrészt egymással való közösségünk jeléül minden zsinaton ki kell szolgáltatni.

Hogyan végzödjék a zsinat

12. Minden zsinat énekléssel, hálaadással, a jelenlévők névsorának felolvasásával, a testvérek közös imádságával, áldás- és üdvkívánásával végzödjék és zárödjék.

VII. FEJEZET

Az iskolarektorokról és tanulókról

Az esperes az iskolákat látogassa meg

1. Minden esperes a felügyelete alá tartozó iskolákat szorgalmasan látogassa, és kötelessége szerint gondoskodjék, hogy azok romlásnak ne induljanak.

A kátémagyarázást az iskolákban gyakorolják

2. Minden iskolában a tanulóknak nagy gonddal csepegtessék lelkébe a Heidelbergi kátét; éspedig a nagyobb gyermekeknek Syderius magyar nyelvű kátéját, a kisebbeknek pedig Huszár Gálét. Sőt valamelyik napnak erre a célra kiszabott óráján vitatkozást is rendezzenek abból, és hétköznapi templomi könyörgéseken a gyermekek mondják fel a kátét.

A rektor esküvel köteleztessék hivatására

3. Minden iskolarektora saját lelkipásztora által vagy (ha annak hivatalba lépésekor tisztesség okáért megjelenni méltóztatik) esperese által köteleztessék tisztségének hűséges betöltésére; mégpedig mikor bevezetik az iskolába, bármelyik szabad város (ahol az iskolába rektort kell alkalmazni), mezőváros vagy falu előkelő és tekintélyes polgárainak jelenlétében.

Az elhunyt lelkipásztorok árvái ingyen taníttassanak

4. Az elhunyt lelkipásztorok árváit mint az egyháznak tulajdon növendékeit és fogadott fiait a rektor a tisztes tudományokra tartozik ingyen tanítani, és azoknak előmeneteléről mások előtt szorgalmasan gondoskodni, különösen ha azok dicséretes tehetséget tanúsítanak.

A rendkívül szegények fiai is ingyen képeztessenek

5. A szegények fiait, akik a tandíjat megfizetni nem tudják, a mi iskolánkban ingyen oktassák, nehogy a veszedelmes, lélekrabló jezsuitákhoz való menetelre alkalmuk legyen.

A pápai iskolában gyakran rendezzenek nyilvános vitatkozásokat

6. A pápai iskola rektora gyakran rendezzen felváltva majd teológiai, majd logikai nyilvános vitatkozást; egy hét se múljon el abban az iskolában valamely nyilvános vitatkozás nélkül.

Ennek az iskolának növendékei miként tanúsítsák hálájukat

7. Ennek az iskolának növendékei hálájuk nyilvánítása végett, ha a mi püspökségünkben tisztességes meghívást nyertek, legalább egy évet tartoznak szolgálni az iskolákban az ifjúság nevelése érdekében.

Az esperes tudta nélkül növendékek se be ne fogadtassanak, se el ne bocsáttassanak

8. A rektor ebbe az iskolába az esperes tudta nélkül növendéket se föl ne vegyen, se abból el ne bocsásson.

Ezt az iskolát többszörösen meg kell vizsgálni

9. Ennek az iskolának anyagi szempontból való megvizsgálását meghatározott időszakban a püspök és az esperesek el ne mulasszák, hanem megtartsák.

FÜGGELÉK

A köveskúti és komjáti törvények elfogadtatnak

Az itt följegyzett törvényeken kívül, ha a köveskúti és a túl a dunai testvérek komjáti törvényei között akadhatnak

olyanok, amelyek ezen mi tárgyalásunknak, helyzetünknek és célunknak megfelelnek (amint hogy akadnak is), azokat is elfogadandóknak és hasznunkra fordítandóknak véljük, határozzuk és rendeljük.

VÉGE”

Ezen törvényekkel az egész Dunántúli Református Egyházkerületben életbe léptette Kanizsai azon általa kezdeményezett, lelkészi szolgálata színhelyein, Pápán, Németújváron, Kiskomáromban megalakított, az egyházi élet ébren tartására, a jó rend és igazgatás fenntartására mindenütt hasznosnak bizonyult presbitériumot. Mégpedig hogy ezen fontos intézményt az egyházkormányzásba teljesen beillessze, a püspök mellé az egyházkerületi, az esperesek mellé az egyházmegyei tanácsok szervezéséről gondoskodott, kiket presbitereknek nevezett el. Igaz, hogy tagjai a legkiválóbb lelkészek soraiból kerültek csupán ki, és világiak az egyházmegyei és kerületi közigazgatás ellátására nem választottak, mégis nagyon fontos intézkedést léptetett vele életbe az egyházkormányzásban. Nem a püspök maga, sem az esperesek külön-külön és együttvéve illetékesek az egyház igazgatására, hanem a melléjük választott tanácsokkal együtt alkotják az egyházkormányzói hatalmat, éppen ezért a presbitereknek kötelességük jelen lenni a zsinatokon, és ott az ügyek megvitatásában részt kell venniük. Az egyes egyházakat kormányzó presbiterek választását is elrendelte a törvény, midőn kimondta, hogy minden egyes gyülekezetben az esperesek befolyásával az egyházlátogatás idején azon hallgatók közül, akik kegyesség és a Krisztus dicsősége iránt való buzgalom tekintetében mások felett kitűnni látszanak, néhányan kiválasztatva a lelkész mellé rendeltessenek, hogy abban a gyülekezetben annak oldala mellett legyenek mintegy egyházi tanácsosok, erkölcsi felvigyázók és az egyházi fegyelem gyakorlásában hűséges segítőtársak, akik az imádkozó Mózes kezeit az amalekiták ellen fenntartják, hogy kifáradva el ne lankadjanak, akiket az esetleges ügyek elintézése végett a lelkész tartozik magához meghívni, s

azoknak közös tanácsával magát megszilárdítani, s a fegyelmet gyakorolni. Mint a kiskomáromi és veszprémi egyházak anyakönyveiben való feljegyzések tanúsítják, ezeket a presbitériumokat felállították a gyülekezetekben, Pápán pedig már 1617-től kezdve állandóan megvolt az.

Mivel az egyházkerületi presbitérium tagjainak száma a törvény latin szövegében bizonyára a leíró tévedéséből 34-re van téve, álljon itt az 1633. május 8-iki köveskúti zsinat jegyzőkönyvéből ennek névsora, bizonyoságául annak, hogy tényleg 25 tagból állt, és hogy a törvény intézkedéseit a gyakorlatban érvényesítették.

A huszonöt személyből álló Tisztelendő presbitérium névsora:

- Kanizsai Pálfi János püspök
Czeglédi Pál pápai esperes
Szilágyi István körmendi lelkész, a vépi egyházmegye esperese
Gál Imre veszprémi esperes
5. Mosoni S. István tápi lelkész, alesperes
Szombathelyi István vépi lelkész, alesperes
Laskói Sándor kiskomáromi lelkész, alesperes
Rozsos Nagy Ambrus sólyi lelkész, alesperes
Hodosi Tamás szentpéter-i lelkész, alesperes
10. Saári István pápai lelkész
Szeli Luka György, a pápai iskola rektora
Paksi István, a kiskomáromi várban levő lelkész
Szili János szentlőrinci,
Vezekényi Balázs felsőörsi,
15. Maráczai Nagy Balázs búi,
Kőszegi Molnár Mátyás csopaki,
Domjáni Mihály martyánci,
Bakos János szentmiklósi,
Keresztúri Mihály mezőörsi,
20. Csok Imre vörösberényi,
Latinidesz Jakab kajdi,
Sukorói István dudari,
Szeremléni Tamás hetesi,
Fider Mihály galamboki,
25. Solti Benedek pécselyi lelkészek.

Tiszteletbeli presbiterek:

Perlaki Márkus kajári,

Sallai Péter csákányi,

Mosoni Márton vámosi lelkészek.

Kanizsai nagy buzgalommal és pontossággal teljesítette lelkészi és püspöki állásával együtt járó kötelességeit, s mikor ifjú patrónusát anyagi érdekekért Pázmány Péter 1630-ban a római kat. vallásra áttértette, kétszeres erővel örködött kisdud egyháza és egyházkerülete igaz érdekei fölött. Nem minden keserőség nélkül írta Nádasdy Pál főispánhoz, mikor Rábaszentmihályra erőszakkal ág. hitv. ev. lelkészt vittek be, pedig ott a helvét hitvallásúak kétszáznál többen voltak: *„Vajha most az én idvezült patrónusom, Batthyány Ferenc úr élne, kétség nélkül engem is az én püspökségemben minden jogtalanság ellen kegyesen protezsálna”* (1630. febr. 9.). De magára maradt a küzdelemben, melyet Nádasdy erőszakos foglalásai és hitét elcserélt földesura, Batthyány Ádám ellen kellett folytatnia. Az elsőről, a testvérharcról nem szólok most, úgyszólván megtelek a másodikkal a keserű pohár.

Az 1633. május 8-án Köveskúton tartott zsinaton fájdalommal jelentette Kanizsai, hogy a németújvári templom kulcsát gróf Batthyány Ádám április 13-án a szombathelyi prépost által elvételte, és őket abból kizáratta. A rendkívüli módon meglátogatott kicsiny gyülekezet nem is temploma elvesztésén búsult már, hanem attól rettegett, hogy lelki vezérét máshova helyezi át a zsinat, s akkor egyházuknak vége lesz. Két könyörgő levelet vitt azért az egyház küldöttje, Varga Ferenc városbíró magával, egyiket az idvességük dolgaiban fáradozó szent gyülekezethez, másikat Kanizsaihoz. Amabban ezt írják: *„Mivel reméljük azt, hogy a mi lelki tanítónknak, úgymint püspök urunknak, János prédikátor urunknak mostani zsinatban hivatalja találkozik, kegyelmeteket, mint lelkünknek javára igyekező meghitt, bizodalmas urainkat nagy szeretettel az Istenért kérjük, hogy kegyelmetek ezután is a mi kicsiny gyülekezetünktől atyai gondviselését meg ne vonja, hanem inkább ökegyelmének tovább való megmaradásával is minékünk kedveskedni méltóztassék. Úgy vagy, a mi gyülekezetünk igen kevés tagokból áll, mindazáltal erre vagy a tekintet, és ha most itt közöttünk az Isten igéjének lejárása érkezik, és kegyelmetek*

püspök urunkat ökegyelmét innét másuvá rendeli, soha többé itt mi vallásunkon való lelki tanító nem leszen. Vannak ökegyelmének sok fogyatkozási is, de mi valamit ökegyelmének ígértünk, azt ökegyelmének (s ami hátramaradva volna is) keresztyéni buzgóságbul beszolgáltatjuk. Ha szintén mitőlünk a templomnak kulcsát elvették is, gondot viselünk arra is, ahol ökegyelme az Isten igéje prédikálásának közöttünk való zászlóját fönn lobogtassa, és ökegyelmének házanépivel csendes szállása lehessen.” Kanizsaihoz hasonló szellemben írtak, kérték, maradjon náluk - és ott is maradt.

Mivel azonban Kanizsai az ezen évi szept. 20-án Mezőlakon tartott zsinaton a Tisztelendő presbitériumtól búcsúzott, arról tanácskoztak az atyák, hogy mivel püspök urunknak ökegyelmének a németújvári eklézsiában az ellenkező vallású földesúr miatt nincs biztos megmaradásra való alkalmatossága, sem pedig ebben a mi kerületünkben az ökegyelme becsületes személyéhez oly illendő és alkalmas eklézsia nincs üresedésben, a Dunántúl való Tiszteletes presbitérium pedig pápai uraiméktől és a mi Tiszteletes presbitériumunktól Czeglédi Pál szenior urunkat visszakívánja, avagy ökegyelme helyett Sári urunkat vagy valamely közülünk való becsületes atyánkfiát, ezen okokból püspök urunk a Tiszteletes presbitériumtól búcsúzott, mely dologban a presbitérium így határozott: Püspök urunkat semmiképpen a mi dioecézisünkből ki nem bocsátjuk, hanem minden erőnkkel és tehetségünkkel azon leszünk, hogy ökegyelmének illendő és alkalmas helye és megmaradása legyen. *Sári uram pedig ökegyelme búcsúzzék, és a mosoni vokációnak feleljen meg.* Ugyanezen zsinaton a szentlőrinci egyház meghívta lelkipásztorának, mert jól tudta, hogy nem lehet sokáig maradása Németújváron. Pedig prédikátorával, Szili Jánossal mindenben meg volt elégedve, de mivel a Rábán belül való lelki tanítók nem akarták, hogy a püspök onnan át bocsáttassék, az kész volt más állomásra elmenni, csak megtarthassák Kanizsait maguk között. Azonban ezúttal még megmaradt Németújváron.

Kanizsai 1633. november 2-ára újabb zsinatot hívott össze, a Gyöngyös mellett levő Szentlőrincre, mely alkalommal úgy a zsinattartó szentlőrinci, valamint a köveskúti eklézsia egyiránt óhajtották őt lelkészükül

megnyerni, ha nem maradhatna tovább Németújváron. De mivel a németújvári eklézsia zsinatra küldött képviselője, Csizmadia Ferenc városbíró azt kérte, hogy a szent presbitérium hagyja meg tovább is náluk Kanizsait: hosszas tanácskozás után abban állapodtak meg, hogy a következő télen maradjon még a püspök előbbeni helyén. De egy véletlen eset következtében Németújváron tartózkodásának napjai csakhamar meg voltak számlálva.

Ugyanis 1633. november 13-án Kanizsait leányának Balogh Péterrel való eljegyzési ünnepélyére Sankóházára hívta Sankóháziné egyházi beszéd tartására, melyen Telekesi Török János, Lósi Viczai Ádám, Mankóbüki Horváth Bálint és János, Rátki Miklós, Pethő Miklós s másokon kívül jelen volt Győri István szombathelyi prépost. A beszéd tárgya a Máté 24. 15-28. alatt olvasható evangéliom volt a hamis prófétákról, s a szöveget allegorikusan magára is alkalmazta. Az említett prépost hírül vitte a dolgot Batthyány Ádámnak, s azt Kanizsai ellen oly nagy haragra ingerelte, hogy november 24-én jószágkormányzóját, Farkas Jánost Barasztovics Péter városkapitánnyal Kanizsaihoz küldötte a következő levéllel: *„János prédikátort nem akarom tovább Újvárrott szenvedni, sem másutt az én jószágomban. Mert ha ott találom, rosszul jár, elhiggye igazán. Ebben egyéb ne legyen, mert nem akarom különben.”* A földesúr akaratát nov. 27-én, advent első vasárnapján, a reggeli istentisztelet végződtével tudatta Kanizsai hallgatóival, és elbúcsúzott tőlük. A Rába körüli egyházak lelkészei, mikor hallották a Hiób-hírt, a püspökhöz siettek: Szilágyi István körmendi lelkész és esperes, Hodosi Tamás szentpéteri lelkész alesperes, Sallai Péter csákányi lelkész, kik előtt állapotát nyíltan feltárta, és a teendőkről tanácskozott velük. November 30-án a három megnevezett lelkész a püspök előkelőbb hallgatóival a gróf kormányzójához ment, és azt közbenjárásra kérte, december 2-án Szép Mártont Bécsbe küldték az egyház kérvényével Batthyányhoz: de már mindez hiábavaló fáradozás volt. A Batthyány közelében levők jól voltak értesülve uruknak haragjáról, azért midőn az volt a híre, hogy nemsokára Németújvárra megy, december 15-én Farkas János tiszttartó Boor Benedek főporkolábal és Jobbágy Dániel deákkal Kanizsaihoz ment, s ezt a két dolgot adta őkegyelme elé: először is az újvári parókiális házból a jövő hétfőn Dániel porkoláb uram házába

költözzék ki; másodszor, hogy mikor az úr megjön, akkor itthon ne legyen őkegyelme, hanem háza népe itt maradván, maga menjen ki valahova falura, hogy az úr otthon ne tapasztalja. Még aznap estve Csizmadia Ferenc városbíró is fölkereste Kanizsait, s megmutatta neki Batthyány Ádám válaszát, melyet a december 2-án Szép Mártontól Bécsbe küldött kérvényükre írt, melyben ilyen szók voltak: „*Ennekelötte sem közlöttem veletek tanácsomat. Azért én amit egyszer végeztem, azon kívül nem megyek. Csak az elmenjen mindjára onnét, mert egy varga kurvafi se tanít engem.*” Ez elég érthető hangon volt megírva, és elég volt arra, hogy Kanizsai 1633. december 14-én, az advent harmadik vasárnapja után következő szerdán, azon a napon, amelyen négy évvel előbb felejthetetlen feleségét a németújvári templomba eltemette, nagy esőben, felettébb sáros és sikamlós úttal kiindult azon helyből, ahol hét évig, nyolc hónapig és két hétig a magyar egyház szolgája volt, miután gróf Batthyány Ádám által kiűzetett onnan, s december 18-án, advent negyedik vasárnapján - mint naplójában írja - az Isten atyai gondviseléséből visszatért Pápára, saját tulajdon házába. A fiatal gróf pedig ezután csakhamar, 1634. január 9-én kiadta azon hírhedt rendeletét, hogy az uradalmaiban levő lutheránus és kálvinista lelkipásztorok tizenöt nap alatt kihurcolkodjanak.¹

Azt hitte Kanizsai, hogy Pápán csendesen félrevonhatja magát Batthyány haragja elől a megtartandó közzsinatig, ahol az ő jövő sorsa eldől. De csalódott, mert itt, a saját házában sem hagytak neki nyugodalmat, jóllehet Pápán lelkészi szolgálatot nem teljesített, mert ekkor az egyháznak két lelkésze volt: Czeglédi Pál esperes és Sári István, rektora volt Szeli György, csupán püspöki tisztében járt el, ha valamely dologban intézkedni kellett. Ezek közül legyen itt felemlítve, hogy 1634. január 20-án Muraszombati Nagy Miklóst, aki a Rábán túl levő polyányi egyház rektora volt, miután Hodosi Tamás alesperes szentpéteri, Bakos János szentmiszlói és Domjáni Mihály martiánci lelkészek ajánlották, Takó János és Bölcsföldi Simon Miklós képviselők által pedig az egyház kérte: Czeglédi Pál és Sári István pápai,

¹ Gróf Batthyány Ádám levele Szilágyi Benjámintól Synodaliáiban, a Debreceni Református Főiskolai Könyvtár kéziratgyűjteményében.

Herczegh Benedek kupi lelkészek jelenlétében a bölcsföldi eklézsiába kibocsátotta, neki az Isten igéje hirdetésére és a keresztség sákramentomának kiszolgáltatására szabadságot adott. Mivel a körmendi egyház lelkésze, Szilágyi István esperes 1634. január 20-án szélhűdésben meghalt, ez Bélyei Tamást, az iskola rektorát azon kéréssel küldte Pápára a püspökhöz, hogy mielőtt az eklézsiát a pápások elfoglalnák, küldjön hozzájuk egy lelkészt, név szerint Sári Istvánt, akit február 10-én bizonyos ideig a körmendi egyházba küldött.

Mikor Sári István Körmendre távozott, azt hitte az ellenfél, hogy Kanizsai pápai lelkész akar lenni, ezért még ugyanazon nap, február 10-én a pápás vicekapitány - Hosszutóti György - Krakói Pál, Lengyel Miklós, Hathalmi Sándor és a pápás Somogyi Pál jelenlétében házához hívatta Czeglédi Pál esperes-lelkészt, és megmutatta Csáky László földesúr és generális levelét, melyben arról kér értesítést, hogy Kanizsai Pálfi János püspök úr őkegyelme micsoda célból jött be Pápára, ha csak úgy-e, mint azelőtt szokott volt, avagy hogy ugyan ott benn lakásra való helységet akar magának foglalni, mivelhogy neki, azt mondja, császár urunktul utasításban meghagyatott, hogy vele egy helyben ne lakják, és Pápán ne tűrje meg, mert azelőtt is izgágáskodott, s mostan is arrul gyanús volna. Azért nem akarja Csáky, Kanizsai miatt, a csillagokat rügni, avagy hogy vele a csillagokat rügassák, és addig, míg a püspök Pápán benn lenne, nem akar őnagysága Pápára bejönni. Ezért tudakozódott az alkapitány a püspök Pápára való bejövetelének célja felől Czegléditől. Erről semmi sincs feljegyezve naplójában, melyben napról napra olvashatjuk a fontosabb dolgokat, s mivel sehol nincs arról említés, hogy Pápán valamely egyházi szertartást végzett volna, itteni tartózkodásának nem volt más célja, mint hogy félrevonulva megvárja a zsinat idejét. De nem hagytak neki nyugalommal. Február 18-án megint ráizent az alkapitány Mógor István vajdától Csáky szavaival Kanizsaira, hogy magára gondot viseljen, mert őnagysága semmi úttal nem akarja itt megtűrni. 27-én ismét izent az alkapitány Mógor István vajdától Kanizsainak, a várbeli tisztartó pedig Csáky László szavával megtiltotta, hogy senki a városiak közül a püspök mellett az Úrnak őnagyságának ne szóljon, mert valaki szóland, azzal magával az Úrnak őnagyságának ellene támad.

Ennek lehet tulajdonítani, hogy a pápai református urak is két részre oszoltak, s február 28-án Krakkói Pál uram, mivel igen ellenezte Kanizsainak Pápán való lakását, György deák urammal a püspök dolga miatt egymással megharagudtak, s amaz haraggal ment haza a vacsoráról.

Így állván a dolog, a Dunántúli Egyházkerület presbitériuma nevében és annak könyörgő levelével Gál Imre veszprémi esperes és Mosoni István tápi lelkész, pápai alesperes Csáky Lászlóhoz küldettek Köpcsénybe oly célból, hogy azt kérjék meg, állna el azon szándékától, mellyel püspökük Pápán maradását nem akarja megtűrni, melyre az új földesúr némileg szelidítette haragját, de most meg a Krakkói Pál pártja kerekedett ellene. Mikor Sári István 1634. március 14-én Körmendről visszatért Pápára, mivel szolgálatát megszerette az eklézsia, elhunyt lelkésze helyébe prédikátorul kérte, és írtak felőle levelet a pápai eklézsiának, hogy Sári urat közikbe engednék ideig. De mivel a körmendi egyház levele a vitézlő és a városi rendhez volt címezve, városi uraim nem merték maguktul felszakasztani a levelet; a vitézlő rendből pedig Krakkói Pál, aki ekkor az első lovon ült, a régi püspök ellen való irigységből azt állította, hogy őkegyelme azért óhajtja Sárinak Pápáról való elmenetelét, hogy maga léphessen helyébe, s midőn a városbíró át akarta adni neki a levelet, azt nem fogadta el, hanem fölfordított orral megvetette.

Április 7-én Török János kérésére egy tanulót, Szenci Ásót Istvánt vitt ki Kanizsai Pápáról a szécsényi rektóriára, s ajánlotta azt őkegyelmének, egyszersmind meglátogatta a köveskúti egyház lelkészét, Jókai Jánost. Ezen utazását egyszersmind arra is fel akarta használni, hogy Németújvárt maradt holmiját Pápára szállíttassa. De Batthyány Ádám, mihelyt arról értesült, hogy Kanizsai ott jár, április 13-diki kelettel, tehát mondhatni, azonnal a következő levelet küldte Farkas Jánoshoz, németújvári tisztartójához: *„Amint értettük János prédikátor ott akadoz, mi dolga legyen a mi jószágunkban, nem tudjuk; kegyelmed mondja meg neki, távol járjon onnét, ha egészség kell neki.”* A Krisztus számkivetett szolgája április 15-én írt Batthyánynak Körmendről egy levelet, alázatos enyhítő szókkal: *„...Esék értésemre, hogy Nagyságod megtudván azt, hogy én idejöttem a Nagyságod jószágába, nagy haraggal ellenem felgerjedett és fenyeget is, hogy távol járjak*

innen, ha egészség kell. Úgy vegye azért Nagyságod kegyelmes uram eszébe, hogy én ide a Nagyságod jószágába nem valami vakmerőségből, nem Nagyságoddal való ujjvonásból, sem nem a Nagyságod bosszúságára (távol legyen az) jöttem ide, mivelhogy énnekem, ki egy erőtelen nyomorult prédikátor vagyok, Nagyságoddal, ilyen nagy úrral való ujjvonásra sem akaratom, sem tehetségem nincsen. Hanem minthogy akkor, mikor Újvárról a Nagyságod szárnya alul kibújdostam, a nagy sietséggel való indulás és akkorbeli esős időnek alkalmatlansága miatt, portékámat ami volt, velem el nem vihettem, hanem itt együtt is, másutt is hagyni kényszerítettem: mostanija útnak alkalmatosságával, annak az én partékámnak meglátásáért és innét elvitetéséért jöttem ide a Nagyságod jószágába. És ide jövőn, minthogy naponként haldogálnak, kértének, hogy egynehány napot itt eltöltvén, a halottaknak eltakaríttatásában és a szent innepekben is, ne röstellnék köztük tisztem szerint szolgálni. Ígérték magukat némely emberséges emberek, hogy az ünnepek eltelvén, partékámnak elköltöztetésében segítségül lesznek. És ez, kegyelmes uram, az én ide való jöve telemnek kiváltképpen való célja és oka. Dolgaimat azért elvégezvén, meghiggye nagyságod, hogy itt való akadozásommal meg nem búsítom Nagyságodat. Aminemű úri kegyességgel volt ezelőtt némely időtájbán Nagyságod énhozzám, soha nem reménylettem volna, hogy a Nagyságod szíve énhozzám úgymint ilyen megöszült öreg emberhez így megkeményedhessék, hogy mintha valami nyilvános gonosztévő volnék, csak azért is, ha valami alkalmatosságból Nagyságod jószágában, jóakaróim közé bejövök, Nagyságod ilyen nagy haraggal fenyegetessen. Soha én, valamíg Nagyságod szárnya alatt Újvárott laktam, nemhogy Nagyságodnak, de még Nagyságod szolgálai közül a legkisebbiknek sem vétettem. Sőt Nagyságodat kegyelmes patrónusomnak ismertem tisztem szerint, a Nagyságod boldog hosszú életéért Istennek imádkoztam, ki énnekem ritka kegyelmességű patrónus uram volt. Nemhogy azért Nagyságodnak kegyelmes uram, engemet erőtelen és nyomorult öreg embert fenyegetni kellene, de sőt inkább a Nagyságod Istenben elnyugodott atyjának jó emlékezetét szemei előtt forgatván, azért engemet holtomig Nagyságod kegyes úri patrocíniumja alatt oltalmazni és táplálni méltó volna. Mivelhogy engemet (hogy Nagyságod előtt ugyan bizodalmason, de alázatosan megmondjam) a Batthyány hírneves famíliához való

hívséges indulatom és becsülésem indított ezen nyomorult bujdosó állapotra. Mert ha én ezelőtt nyolc esztendővel, Nagyságtokra való tekintetemből pápai kedves helységemből ki nem bontakoztam volna, emberi mód szerint szólván, megöszült koromban, cselédestől ilyen bujdosó állapotra nem jutottam volna, hogy Pápán dolgom sem kint, sem bent nincsen. Lássá azért Nagyságod, kegyelmes uram, az én szegény megöszült fejemmel mint cselekszik. De Nagyságod felől soha azt el nem hihetem, hogy a Nagyságod úri kegyessége arra bocsátná Nagyságodat, hogy azt, amire Nagyságodat némely fondorlók izgatják, Nagyságod ellenem és rajtam véghez vinné, hogy ilyen együgyű embert, mint én vagyok, Nagyságod valami módon megtréfáltasson. Úgy vagy. Nagyságodtól, ilyen nagy gróf úrtól meglehet az. Én valamíg bujdosom ezen múltó világon, és valamíg a halhatatlan emlékezetű Batthyány Ferenc úrról Nagyságodat, mint önagyságának természet szerint való fiát és minden erényeinek s világi javainak egyetlenegy törvényes örökösét, Isten szegény nemzetünknek és romlásra hanyatlott országunknak javára, virágzó méltóságban sokáig Nagyságodat megtartván, az emberek Batthyány Ádámnak, uruknak jó kedvvel hívni fogják, mindaddig önagysága után Nagyságodat kegyelmes uramnak és patrónusomnak ismerem és tartom, reménylve azt, hogy a jó Isten a Nagyságod szívét még valaha hozzám megnyitja, és szánakodó kegyelemre meghajtja...” Az önérzetes hangon írt levél nem tévesztette el célját, semmi adatunk nincs, hogy Batthyány ezután bántalmazta volna az ősz püspököt.

Kanizsai számkivetésének híre messze földre elment, s mikor arról a híres-neves kecskeméti eklézsia értesült, mivel két év óta közöttük levő lelkipásztorát, Bölcskei Pált az Úristen meglátogatta súlyos betegséggel és vénséggel, szemeiben megfogyatkozott, s tanításra való ereje is megszűnt: a város főbírája, Kamarás Ambrus, esküdt polgáraival együtt 1634. április 8-án kelt levelükben azon célból keresték fel, hogy ha tetszenék eklézsiájuk s maguk személye, tehát ne tartaná meg magát tőlük, hanem lenne őrállójuk és pajzsuk szent Istenük templomában. Szeretettel kéri azért, hogy engedjen meghívásuknak, s bátorítják, hogy náluk nem kell félnie semmiféle üldözéstől, mert városuknak legfőbb s kedvesebb urai mind hitünkön, vallásunkon valók. Egyik Rákóczi György erdélyi fejedelem, másik Barcsai János,

harmadik Petróczy Pál. A fizetésre vonatkozólag azt írják, hogy az is tisztességes városukban. Végül arra kérik, hogy mivel iskolájuk rektorának az ideje is most telik ki, ha olyan tudományú és erkölcsű ifjú lenne Pápán, akivel megalkudhatnék, tehát az is kellene. Az előbbi agg lelkész, Bölcskei Pál is ugyanazon napról kelt levelében tudatja Kanizsaival, hogy mivel az erőtelen vénség és a sok időtől fogva való betegség igen elnyomorította, kénytelen volt az eklézsia gondviseléséről letenni, kéri, hogy fogadja el a kecskeméti meghívását, hol nem kell félnie az üldözéstől, léssen elégséges fizetése, és főgondot viselnek reá fogyatkozás nélkül. Kecskeméti M. István dunapataji lelkész is egy április 9-én kelt levelében kéri Kanizsait a kecskeméti lelkészi állomás elfogadására.

A három levelet április 15-én adta át Körmenden Kanizsainak a kecskeméti két küldötte, melyre még aznap megírta válaszát, hogy nem mehet. Ezt a levelet már csak azért is közlöm kivonatban, mert álláspontjának indokaival nemcsak meggyőz, hanem abból kitűnik Pathay hirtelen való távozását méltán elítélt meggyőződése is, melyhez hasonlóan az adott alkalommal ő nem cselekedhetett. *„A kegyelmetek keresztyéni szeretetből íratott levele”* - mondja a megszólítás után - *„énnekem Batthyány Ádám úr Körmend nevű városában ma, úgymint nagyszombaton érkezek kezemhez, melyből a kegyelmetek énhozzám való istenes indulatját elegendőképpen megértettem, tudniillik hogy kegyelmetek az Úr Krisztusnak kegyelmetek között levő orthodoxa eklézsiajának Isten igéjének prédikálásával való igazgatásának gondját becsületes meghívással énnekem ajánlja, és értvén evangéliomi vallásom mellett reám érkezett bujdosó állapotomat, annak elfogadására engemet kedvesen és kegyesen felkér. Akartam volna, Tisztelendő uraim, ha a kegyelmetek levele más oly nap jutott volna hozzám, melyen a sok foglalatosságtul üresebb levén, választ reá bővebb beszéddel tehettem volna. De ma a húsvéti szent ünnepre való készületen kívül is mennyi foglalatosságim voltak legyen, a kegyelmetek követi jól látta, és tanúbizonyságot is tehet róla. Magamat azért, amennyire ezen mostani alkalmatossággal lehet, a kegyelmetek levelére hangolnám: legelőször a kegyelmetek énhozzám, ismeretlen emberhez Istentől indított jó akaratját elmémnek nagyobb buzgóságával köszönöm, hogysemmint vagy szóval kimondhatnám, vagy ezen*

levelemben megírhatnám. Az Úristen, ki minden jónak kegyelemből bőséges markú megtérítője, kegyelmeteknek ezen mostani, hozzám megmutatott kegyes indulatját idejekorán magától, onnan felyül alászálló ajándékival megfizesse és térítse. Ezenkívül azt írhatom kegyelmeteknek, hogy noha itt, ezen darab földön bizonytalan és bujdosó állapotban vagyok, mindazonáltal nincsen abban semmi mód, hogy még most magam felől kegyelmeteknek derekas választ írhassek. Mivelhogy amely püspöki tiszttel Isten az én atyámfiai között engemet méltatlanságomra felékesített, ahhoz hittal köteles levén, valamíg az én atyám fiaitól illendőképpen el nem búcsúzom, nem cselekedhetem tisztességem kára nélkül, hogy addig idő alatt magamat valahova ígérem. Hanem im Isten segedelméből Pünkösöd havának 15-ik napjára a Marcal nevű folyóvíz mellett Cseglye nevű faluban (mely Pápához Sárvár felől egy mérföld) az én atyámfiaimnak generális szinódust hirdetem. Akkor ők együtt levén, minden bajaimat tisztem szerint kebelökben töltvén tőlük elbúcsúzom, és tisztemet, Isten úgy akarván, nekik visszaadom. Úgy osztán annak a szinódusnak elmúlása után (ha léssen, ki által) kegyelmeteket, elmémnek ezen kegyelmetektől felajánlott meghíváshoz minemű elhatározása legyen, bővebb szóval és nyilvánban bizonyossá tehetem. Akarnám, ha akkor, a mi megnevezett szinódusunk napján és helyén az én atyámfiaimnak színe előtt kegyelmeteknek valamely becsületes követi jelen lennének, akikkel Isten az alkalmat úgy igazgatván vagy az, vagy vizitálni kegyelmetekhez elmennék, vagy az, hogy tetszésem felől kegyelmeteket bőségesben bizonyossá tehetném. Több szóval most kegyelmeteket terhes elfoglaltatásaim miatt nem terhelhetem, sőt még arra sincs időm, hogy az egyházi szent munkában tisztességére megvénhedett és abból immár, amint értem, kifáradott, becsületes Bölcskei Pál uramnak magam írhassek, hanem őkegyelmét ezen kegyelmetekhez írott levelemben atyafiságos szeretettel köszöntöm..”

Leveléből kitűnik, hogy jólesett sok keserűséggel sújtott lelkének a kecskeméti meghívása. De mennyire leverte a pápai vitélő seregtől és városi rendtől ezután öt napra kapott levél, melyet Barcza István és Pápai András vittek utána, s mely öt pecséttel volt lezárva! Rövid szóval értésére adták, hogy ne igyekezzék hozzájuk menni lakni, mert úgy veszik észre, hogy most is, de jövőben is abból nekik sok kellemetlenségeik lehetnek, melyeket el akarván távoztatni, s

óhajtván azt is, hogy a püspök becsülete is helyén maradjon, elhatározták, hogy erről idejében értesítik. Kanizsai még aznap, április 20-án válaszolt. A levél - úgymond - melyben Pápáról kitiltották, s újabb számkivetésre vetették, kezéhez jutott, mely egyrésztől igen megörvendeztette, másrésztől pedig igen megsomorította. Örült azért, hogy apostoli püspöki tisztét ily ékes koronával díszítik, hogy a Krisztus nevéért, a keresztyén vallásért szenvedhet. Nem tartja gyalázatnak, mert nem latorságért szenved, hogy olyan nevezetes városból, mint Pápa, kirekesztett, tudván azt, hogy az emberek, ha valamely világi városból kirekesztik is, a mennyei dicsőségből ki nem rekeszthetik. Ha az Isten fia a hívekért nem szégyenlette azt, hogy a jeruzsálemi kapun halálra kivitték, miért szégyenlené ő azt, ha Pápa városából kitiltották, és annak kapuin, melyeken sok feslett életűek ki- s bejárnak, őt nem bocsátják be. Nem történetből esett ez, mert megjövendölte a Krisztus, mikor ezt mondotta: Lesztek - úgymond - gyűlölségesek az embereknél az én nevemért, a gyülekezetből kirekesztnek titeket. Örül azért ismételtén, s vigad szívében, hogy az Úristen kegyelméből való választásnak jele, a világtól való meggyűlöltetés az ő méltatlan fején naponként megtetszik. De a Megváltó lelkének erősítése vele levén, az ő tisztességéért és keresztyén vallásáért nemcsak Pápáról kirekesztetni, de még nagyobb károkat, sőt ha őfelsége úgy kívánja, halált is szenvedni kész.

De elszomorította a levél, mellyel Pápáról számkivetésre vettették azért, mert nem olyan embertől kapta, akivel ellenkező vallású, hanem azoktól, akik néki azelőtt kedves hallgatói, most pedig püspöki tiszte alatt levő keresztyének, melyet nekik megírni s reáüldeni nem illett. Ha a vele ellenkező vallásúak írták volna, örömmel mondhatná, hogy Pápáról kirekesztették. De valahol bujdosásában azt a levelet előmutatja, abból az ellenkező tűnik ki. Ha soha lelki tanítójuk nem lett volna, s most püspökük nem volna, hanem csak hite miatt oda bujdosott prédikátor volna, igaz keresztyénségüket akkor mutatták volna meg, ha egész seregestül s gyülekezetestül a kegyes Csáky úrnál köztük való megmaradásáért közbenjártak volna. Sokkal inkább meggondolván azt, hogy nekik tizennégy esztendeig jámbor lelki tanítójuk volt, ifjúságának erejét, virágát közöttük

eltöltötte, hol sok nyomorúságot is szenvedett, ha mindezt elgondolták volna, ha együgyű személye nem is, de püspöki tiszte, a pápaiak keresztyén híre megérdemelte volna, hogy köztük saját pusztá házában, asztaluk hulladékával holtáig eltartotta volna, és halálakor a külső temetőbe, ott nyugvó gyermekei mellé hideg testét tisztességesen elkísérte volna. *Lám, a komáromi keresztyén gyülekezet Dobronoki Miklós püspököt, ki ifjúságának virágját köztük töltötte volt el, vénségére Érsekújvárból hazavitte, és noha vénsége miatt már nem szolgálhatott, mégis holtig tisztességesen eltartotta.* De nem azért neheztel rájuk, hogy nincs tehetségük a jó dologra, hanem azért, hogy a halandó emberektől való félelem úgy megnémította őket, hogy felőle s mellette, ahol kellett volna, csak egy szót sem szóltak. Majd szemükre veti: hát ez a keresztyénség? hogy ne merjenek a hívek vallásuk püspöke mellett csak egy szót is szólani? Bizony ezzel igen megutáltatták magukat az ellenkező vallásúak előtt, mert azt gondolják, hogy ha püspökük mellett nem mertek szólani, más, alacsonyabb tanító mellett még úgy sem mernek. Sőt találkozhatnék olyan, ki magát evangélikus keresztyénnek tartja, kinek ha parancsolnának, rávehetnék, hogy mostani lelkipásztorukat házából kivonják, és hátrakötött kezekkel előttük fogságra a várba behajtanák. Ha az ellenkező vallásúaknak valamelyik püspöke olyan próba alá vettetnék, mint ő, gondolnák-e azt, hogy azok püspökük mellett törvényes erővel és eszközökkel nem törekednének? Sokan közülük vele együtt szenvedni és számkivetésbe menni készek lennének.

Kanizsai is azt hitte, hogy ha a nemes vitézlő sereg mellette Csákyhoz egy kérvényt írt volna, hogy legalább addig, míg valahova elmehet, Pápán megtűrte volna, sőt ezen felyül meg is dicsérte volna őket, hogy püspökük mellett szót emelnek. Neki nem volt szándékában állandóan Pápán maradni, mert látta, hogy némelyeknek elméje elidegenedett tőle. De mivel az Isten őt méltatlan létére együgyű atyjafiai között püspökké tette, az volt a szándéka, hogy nekik zsinatot hirdet, s ott szánakozásra méltó bujdosó állapotját azok elé terjeszti, és ha róla tehetnek, s a dologban orvosságot találhatnak, jó, ha pedig nem, püspökségét leteszi, tőlük búcsút vesz, s ezután Isten segítségéből gondot visel magára. Most is ez a szándéka, *mert lelkiismerete nem engedi, hogy*

püspöki tisztét cserbenhagyván, ezen földről szegény Pathay uram után elbújdossék. Ím, mikor Pápáról eljött, a meghívókat kibocsátotta, atyjafiait május 16-17-kére Csöglére zsinatba összehívta, s ha úgy kell meglenni, ott leteszi püspöki tisztét, s mivel sehol sem maradhat, erről a földről elbújdosik. Eddig is csak erre várt, s még csak annyit sem tettek meg, hogy legalább ezt kérték volna Csákytól, hanem ehelyett kibúcsúztatták Pápáról, melyért bocsásson meg nekik az Isten, nem kárhoztatja őket, mert tudja, hogy vannak ott sokan, kik mostani próbáin bánkódnak és szomorkodnak.

Ezek közé tartozott Czeglédi Pál lelkész, aki a püspök számkivetett állapotát őszintén feltárta Ákosházi Sárkány István kiskomáromi főkapitány előtt, melyre ez a vallásos úr április 11-én válaszolt, s tudatta Czeglédivel, hogy mikor a sereget összegyűjtötte, az arra kérte, hogy keresné föl Czeglédit püspök uram felől, akit szeretettel kéretnek és hívnak lelkészükül. Fizetése lenne a seregtől 125 forint, Sárkány Istvántól 20 forint, a vicekapitánytól 16 forint, ezenkívül a stóla. Mivel pedig a választ Czegléditől hiába várta, mert nem volt alkalma a püspök után Körmendre küldeni a levelet, nagy bizonytalanságban maradt. Maga Kanizsai erről a dologról semmit sem tudott. Sárkány István neki is jó patrónus ura volt, bujdosásában hozzá fordult azért, s feltárta előtte szomorú helyzetét, melyből megértette a buzgó úr püspökének változó állapotját, s azon nagyon bánkódott, majd tudatja vele április 28-diki levelében, hogy már előbb, Czeglédi Pálhoz küldött levelében is kérte a kiskomáromi lelkészi állomás elfogadására, de azt nem juttathatták kezéhez, mert a Köveskútról írt leveléből látja, hogy még nem fordult Pápa felé; majd közli vele annak tartalmát, hogy mivel Paksi István lelkészük tőlük elbúcsúzott, azt a püspök állapotjára való tekintetből nem marasztották, s így folytatja: *„A becsületes sereg énáltalam kegyelmedet nagy szeretettel hívatja, az itt való egyházbeli tisztre szívük szerint készek kegyelmedet bevinni. Én eszerint is írtam Czeglédi uramnak. Így levén uram a dolog, kegyelmednek nem szükséges bujdosni, holott a mi kicsiny állapotunk szerint is, itt kegyelmednek tisztességes állapotja megleszen, amellet oltalma is. Azért uram ezek meglévén, azt tartom, hogy kegyelmed a kegyelmedre Istentől bocsáttatott juhait el nem hagyhatja, hanem mellettük megmaradni tartozik, kit ha kegyelmed nem*

cselekednék, talán ugyan nagy számadásában is járna kegyelmednek Isten előtt.” Végül arra kéri, hogy bujdosói szándékának békét hagyjon, és a kiskomáromi becsületes sereg kívánságának engedjen, s fejetlen lábúl reábízott juhait el ne hagyja, hanem minél hamarébb bizonyos választ adjon, de legalábbis olyat, melyen a becsületes sereg megnyugodjék.

Nem ismerjük Kanizsainak ezen levélre küldött válaszát; ha írt, abban is bizonytal a zsinatra halasztott, mint a kecskemétieknek tette.

Közelgetett a csöglei zsinat ideje. Kecskeméti István dunapataji, Bölcskei Pál kecskeméti lelkészek külön-külön, s Borsos Mihály főbíró esküdt polgáraival együtt május 8-án kelt levelükben ismételve hívják a kecskeméti lelkészi állomásra Kanizsait „...nem félvén, sem rettegvén semmit az idegen magisztrátusoktól és azoknak vitézitől, mert oly gondot viselnek reá, hogy senki az ő akaratja ellen házához nem megy, s az üldözéseknek semmi hatalma nincs földükön”. Végül arra is kéri, hogy egy jóindulatú, jámbor és tudós ifjút is szerezzen hozzájuk iskolamesternek a pápai iskolából. S tudatják, hogy a Szentkorona eleibe két esküdt polgártársukat, Kecskeméti Nagy Jánost és Halasi Mihályt felbocsátották.

A zsinat május 16-án összeült Csöglén. Jelen volt a püspökön kívül 58 lelkész, rajtuk kívül név szerint fel van még sorolva 37, akik távol maradtak. Az első nap Kanizsai tartott egyházi beszédet II. Timóth. 2. 8-14. felett, és a felavatandókat vizsgálta meg, kik a Krisztus mindenütt jelenvalóságáról vitatkoztak, Letenyeinek Samarjai János *Magyar Harmoniája* ellen írt kirohanását sok hallgató előtt visszautasították. Az újonnan felavatott lelkészek ezek: Samarjai János Kenesére, Bakó Benedek Kiskomáromhoz közel Sávolyra, Komjáthi István Tésenfára, Oletitz János a bagonyi német egyházba.

Második nap az egész egyházi gyülekezet, az eklézsiák jelenlevő küldöttei és számos jelenvolt hallgatók előtt a csöglei templomban tartott beszédében, gyöngéden megemlékezve különféle üldöztetéseiről ünnepélyesen, nem könnyek nélkül lemondott Kanizsai sokszor megsiratott püspöki tisztéről, és hivatalosan bejelentette, hogy ennek az egyházkerületnek a pecsétjét a gyűlés asztalára letette. Okot adott erre a közelebbi télen Batthyány Ádám által megkísértett üldöztetése, mely miatt nem csupán a németújvári egyházból, hanem mindazokból ki kellett mennie, amelyek azon

uradalomhoz tartoznak. Pápa városából is Csáky László zsarnokoskodása és némely pápai urak hálátlansága miatt kiűzetett, s az egész Dunáninneri Kerületben nincsen illetékes helye, ahol tisztét teljesíthetné, s nem is adhatnak neki. Ezért elfogadja a hírneves kecskeméti eklézsia meghívását, s annak ezen csöglei zsinatra küldött két követével kész útra kelni. Ezután helyéről felkelt, és testvéreitől s az összes hallgatóságtól elbúcsúzott, s mivel ezeknek köréből végképpen elmenni és a templomból kimenni akart: lelkésztársai mindnyájan felállottak, lélekben egész gyülekezetül nagy, buzgó szeretettel nyakába borultak, s nagy esdekléssel, minden igyekezetükkel kérték, hogy őket mint atyjafiait dolgaiknak oly nagy örvényében ne akarja elhagyni. De nem akart maradni a templomban, sőt onnan végképpen eltávozni készült, azonban lelkésztársai kibocsátani nem akarták; végre abban állapotok meg, hogy előbb ünnepélyesen kötelezze magát, hogy ha tiszteletteljesen hívják a határozat meghallgatására, közibük megy, s annak aláveti magát. Ekkor egy szívvel és lélekkel azon határozatot hozták, hogy Kanizsait felkérjük, álljon el szándékától, helyét, ahonnét felkelt és püspöki tisztét, melyről lemondott, az összes jelenlevőknek egyakarató óhajtása, kérése és kívánsága szerint ismét foglalja el. Végre a sok kérésnek és kívánságnak engedett, s helyét sok könnyhullatások között ismét elfoglalta.

A zsinat ezután úgy rendelkezett, hogy a kiskomáromiak kérésére Kanizsait odaengedte lelkésznek, de hogy a kecskeméti kérését is részben teljesíthesse, Paksi Istvánt ajánlotta nekik lelkészül a következő levélben: *„...Illendő tisztelettel és keresztyéni szeretettel vettük a kegyelmetek levelét, és amellet a kegyelmetek becsületes követinek élőbeszédéből is megértettük a kegyelmetek istenes kívánságát aziránt, hogy a mennyei tudománynak kegyelmetek között félbenszakadás nélkül való megmaradására igyekeztvén, a mi istenfélő s kettős tiszteletre méltó és hitünk ellenségeinek kegyetlenkedéseinek habjai között hányattatott püspök urunkat, bujdosó állapotját megértvén, rajta való kegyes szánakodásból közülünk kegyelmetek magának lelki tanítóul elbocsátani kívánná. Mely kegyelmetek jókívánságának, hogy minden részben a magunk akaratját nem vethettük alá, arról a kegyelmetek képmutatás nélkül való keresztyéni kegyességétől bocsánatot várunk. Mert noha úgy vagyon, hogy ökegyelme a mi*

becsületes püspökünk hitünk ellenségitől naponként nem kevés háborgást szenved, mindazonáltal abban sem ökegyelmének, hogy kicsiny seregünket elhagyhassa, sem pedig minékünk, hogy ökegyelmét közülünk kibocsáthassuk, alkalmatosságunk és módunk nincsen. Mivelhogy itt, a mi nyomorult földünkön oly bajos és foglyos harcú a mi állapotunk, hogy előttünk forgódó gyakorlott lelki vezér nélkül annyira nem lehetünk, hogy ha még maga is kegyelmetek a mi szánakodásra méltó különb-különbféle terhes ügyünket meglátná, nemhogy ökegyelmét kimenni, és minket ökegyelmétől megfosztatván, árvaságra és mintegy fejetlen lábságra hagyattatni és jutni kívánna, de sőt inkább ha ott kegyelmetek között volna is, a lelki harcra közinkben elküldvén, amiben lehetne, kegyelmetek bennünket megsegíteni igyekeznék. Mert itt a mi állapotunk olyan, hogy minden emberi védelemtől megfosztottak lévén, vallásunknak kétféle kemény ellenségével kell szüntelen harcolnunk, amelyre való tekintetből országunknak egyik tartományában sem ítéljük szükségesnek lenni a jó, látott, hallott, gyakorlott lelki vezért, mint itt miköztünk. Ha ökegyelme ilyen szorgos és foglyos lelki harcunkban és ügyünkben közülünk valahova kibontakoznék, azzal az ökegyelme kibontakozásával a mi vitézkező seregünk igen megbomlana, ellenkezőinknek pedig mind szívük megvidulna, s mind szájuk a mi megcsúfoltatásunkra megnyittatnék elannyira, hogy azt kezdenék mondani, hogy minket is seregestül, közülünk féltében kifutott püspökünk és vezérünk után rövid nap elfutamtatnak és iramtatnak. Mennyi nagy kárára lenne a mi traktusunknak az ökegyelme közülünk való kimenetele, kegyelmetek eszessége könnyen megítélheti. Melyről mi ezen kerületben levő eklézsiáknak előkelhető tagjaival együtt tanácskozáván, noha eléggé ökegyelme a háborgatásnak habjaitól hányattatik, de semmiképpen magunkat arra nem bírhattuk, hogy szünetlen harcoló seregünknek eloszlására magunk közül kibocsáthassuk, és ökegyelmét is - magában azt jól meghányván-vetvén, az ő Istentől vett tiszte mit kívánjon - az ökegyelme lelkiismerete és istenífélelme semmiképpen arra nem bocsáthatta, hogy ilyen veszedelmes állapotunkban bennünket elhagyhasson, és elhagyván, magát mint valami béresnek lenni megmutassa. Oly bizodal munk vagy on azért nekünk a kegyelmetek hozzánk való szeretetihez, hogy nemhogy kegyelmetek ezen dologbeli fáradságának és költségének haszontalanságban való juttatásáért reánk valami módon neheztelne és tőlünk megidegenedésre vetemednék, sőt inkább

keresztyéni tiszte szerint, Isten előtt való imádkozásában rólunk megemlékezik, hogy ezen lelki bajviadalban az Úrnak jobb keze velünk mnkálkodván, naponként győződelmeskedhessünk. Noha azért ezen kegyelmetek kívánságának beteljesítésében magunk terhes kárával kegyelmeteknek nem kedveskedhettünk, mindazonáltal, hogy a kegyelmetek követinek fáradsága minden részből haszontalan ne lenne, a jó Isten előre való gondviselése úgy igazgatván a dolgot, im küldöttük kegyelmetekhez egy atyánkfiát, úgymint Paksi István urunkat, ki ez ideig egynehány esztendők elforgása alatt a kiskomáromi vitézlő seregnek, kik közé püspök urunkat rendeltük, minemű kedves lelki tanítója volt legyen, kegyelmetek a kiskomáromi főkapitánynak, Sárkány István urunknak felőle írt leveléből, melyet bizonyítvány helyett megtekintés végett kegyelmetekhez elküldöttünk, kegyelmetek elegendőképpen megértheti. Reményijük azt, hogy noha külső tekintetre nézve személye együgyű, mindazonáltal tudományával, amellyel Istentől fel vagyon ékesítettve, kegyelmetek megelégszik, és rajta megnyugszik...”

Kanizsai maga is írt a zsinat harmadik napján a kecskemétieknek egy mentegetődző levelet; pironkodva írja, úgymond, mert nagyon restelli, hogy érette tett fáradságuk és költségük kárba vezett, de nem tehet róla, nem rendelkezhetett szabadon önmagával, megmaradt ezen a nyomorult földön előbbi bajos, harcos és nehéz ügyű püspöki tiszteben, nem a maga akaratjából, hanem hathatós kénytelenítésből és kényszerítésből, reá esett a lelki atyjafiainak szent koronája és a kerületében levő eklézsiák küldötteinek a zsinaton jelenvolt serege. Esedeztek, reménykedtek, hogy ilyen veszedelmes ügyükben és harcukban lelki hadnagyuk levén, ne hagyja el őket farkaskaszára, s annyira rákötötték siránkozó kérésükkel magukat, hogy meggyőzetett általuk, s elgondolta azt, hogy ha ellenségeitől való háborgatás miatt elhagyja őket, megbántja az Istent, megsérti lelkiismeretét, mert okot szolgáltatott arra, hogy az a főszereg, melyet ezideig az Úr erőtelensége által igazgatott, eloszlik, elszéled. Pedig oly félelmes, terhes és együgyű helyre rendeltetett, hogy az a híres-neves Kecskemét mellett csak olyan, mint egy falu. Ha rajta áll, inkább választotta volna magának lakásul Kecskemét városát, hogysémmint a pogány orra előtt levő s mint valami jég hátán építettett Kiskomárt. De másként nem

tehetett. Míg él, hálaadó emlékezettel megtartja a kecskemétieknek iránta tanúsított kegyes jóindulatát.¹

A számkivetett püspök tehát Kiskomáromba költözött a csöglei zsinat határozata szerint, mégpedig mindjárt a zsinat végződésével útra kelt ezen egyház képviselőjével, Koszorús Péter úrral, s már 1634. május 20-án szerencsésen ideérkezett. Másnap, vagyis május 21-én a Mennybemenetel előtti vasárnapon megtartotta első egyházi beszédét János evangélioma 16. részéből vett alapigérő: „*Valamit kértek az atyától az én nevemben, elveszitek.*” Családját aug. 18-án költöztette át végképpen új lakhelyére.

Itt is, mint már 1617-ben Pápán, szervezte az egyház presbitériumát, eleikbe adta tisztüket, s mindezt gondosan feljegyezte az anyakönyvbe. Mint fentebb a pápait, úgy közlöm itt a kiskomáromi egyház presbitériumának névsorát és a Kanizsai által írt szabályzatot, hogy a presbitérium első szervezetére vonatkozó dunántúli intézkedések együtt legyenek. 1634. aug. 26-ról írja a kiskomáromi egyház anyakönyvében,² hogy ennek az eklézsiának igazgatására egyházi tanácsosok állítottak:

1. Szabaton János vajda	6. Pósa vajda
2. Baranyai János vajda	7. Bornemissza György
3. Balassa Benedek vajda	8. Barbély Péter
4. Récsei András vajda	9. Barbély István
5. Koszorús Péter	10. Bocskai András
	11. Túrós Miklós

Egyházfiak: Szálai Pál, Kecskeméti László, György Deák

Ugyanezen napról írja, hogy a templomba az egyházfiak által összehívatta az egyházi tanácsosokat, köztük jelen volt Tóthi Lengyel Farkas alkapitány uram is, és előttük az egyházfiak tisztit renddel felolvasta, és őket tisztükben megerősítette. Ez a szabályzat a következő:

¹ Ugyanott.

² Megvan a Dunántúli Ref. Egyházkerület levéltárában, bemutatta Révész Kálmán a *Prot. Szemlében*.

„Az egyháziaknak a templom, prédikátor, iskola és rektor körül való kötelességei

A templom körül

Szombat napokon és egyéb fő innepnapok estéjén az iskolabeli deákgyermekkel a templomot megsöpörtessék, tisztogattassák. És olyankor vagy mindketten, vagy csak egyik is jelen legyen; pókhálót a falakról letisztítson, és azon legyen, hogy a templom csinosan megsöpörtessék s tisztogattassék, hogy valamely jövevény embernek szeme benne meg ne ütközzék, hogy felőlünk gonosz ítéletet tenne.

Templombeli szertartásoknak idején kívül, hogy a templom ajtai betéve és szegezve legyenek, arra gondot viseljenek.

A templom kulcsa a prédikátornál álljon.

Estvéli könyörgéskor a gyertyát (melyet az alamizsnapénzből kell szerezni) gyertyatartóban a prédikáló székre szép módjával feltenni és (kiváltképpen) onnan levenni s eloltani az egyházi gondja lészen.

A templomra, ha valami épület kívántatik, arra az egyháziak viseljenek gondot, és ők találják meg felőle ne csak a sereg bíráit, hanem még a főgondviselő uraimat is.

Minthogy a keresztelő medencének a templomban kell tartatni, hamikor keresztelés leszen, keresztelni való vizet közülük egyik a medencébe töltsön.

A gyóntatás elvégződven, az asztralról kannát, kelyhet, abroszt és egyéb ahhoz valót jó módjával felszedessen és a prédikátor házához hozasson.

A templomban való székeken ha mit intézni kell, arra gondjuk önekik legyen. Ő hírük és akaratjuk nélkül senki a templomba új széket ne csináltasson, se ki ne vitessen, se egyik helyből másikra ne tehessen.

Székeket a templomból valamely lakodalmas házhoz kivinni szabad ne legyen.

A templomot gyakorta meglátogassák, és ha annak táján valami csinosítást kívánó dolgot látnak, arra híven gondot viseljenek.

A harangkötélre való gondviselés is az ő tisztük lészen.

A prédikátor körül

A hetedszakai prédikáción, avagy reggeli és estvéli könyörgésen ha melyik jelen leszen, ugyanazon templomban a prédikátorral szembe legyen, hogy ha valamit parancsolni akar, neki megjelenhesse.

Ha valakit prédikátor uram valami oly okból maga eleibe akar hívatni, öközülük hol egyik, hol másik által hívassa.

Ha valami oly dolgot tisztviselő uraimnak izenni akar, őáltaluk avagy olykor bíró uraim közül valamelyik által izenjen.

Az egyházi tanácsok, mikor a szükség kívánja, őáltaluk gyűjtessenek egybe.

Ha valaki a halott-temetéstől avagy esketéstől való fizetést sokára halasztaná, prédikátor uram öközülük valamelyik által kéresse meg.

Ha a prédikátor háza táján valami épület kívántatik, önekik adja tudásukra.

Ha a prédikátor zsinatba vagy az eklézsiáknak dolgában odaföl útra akar indulni, kísérok felöl tisztviselő uraimat őáltaluk kell megtalálni, és Isten után az ő forgolódásuk által legyen az útra illendő tisztességes készülése és indulása.

Ha valamely nevezetes prédikátor valahonnan prédikátor uramhoz idejön, mind a két egyházfiú (hívattatván) mindjárt ökegyelméhez eljőjön, és amiben kívántatik, ökegyelme körül forgolódják, hogy az ő forgolódásukkal kedves embere előtt tisztelkedhessék.

Azonkívül ha mi oly illendő dolgokban prédikátor uram az ő szolgaltjukat kívánja: az őmaguk dolgának káros hátramaradása nélkül jóakarattal szolgálni tartozzanak.

Az iskola és iskolamester körül

Az iskolának épületire is ök viseljenek gondot, és ha valami épület hozzákívántatik, ök szorgalmazzák felöle a főtisztviselő uraimat.

Az iskolamester fizetését is a diákgyermek tanításától, ha kik megfizetni vagy nem akarnák, vagy sokára halogatnák, ök az adósuktól megkérjék, és rajtuk megvegyék. Ha pedig ök meg nem vehetnék, úgy azután bíró uraimnak megjelenésük, és azok kapitány uram és a vitézlő sereg erejével az iskolamestert megelégtessék.

Hasonlóképpen a halottpénzt is, ha ki nékie meg nem adná, az egyházfiú, valamelyik, tartozzék az adóstól megkérni.

Némely külső dolgok körül

Ha valamely nevezetes embernek történik ide bejövete, annak szállására mindketten elmenjenek az egyházfiak, és a templom épületire tőle tisztességesen alamizsnát kérjenek.

Ha történik, hogy az itt való gyülekezetbeli valamely alkalmas értékű ember halálos ágyban lévén testamentomot teszen, azt prédikátor uram szavával becsületesen megintsék, hogy a testamentom tételében a szentegyházról se legyen feledékeny, hanem az ő értéke szerint annak is épületire valami picint az ő javaiból szakasszon és hagyjon.

A perselyládácska minden vasárnap és fő ünnepnap a reggeli prédikációkor a belső vár kapujába kitétessék, hogy belé a keresztyének jó akaratjukból alamizsnát hányjanak. Amely alamizsna prédikátor uram gondviselése és sáfársága alatt legyen.

Végül teljes tehetségük szerint, Isten segítségéből az egyházfiak azon igyekezzenek, hogy az ő tisztükben az itt való kicsiny eklézsiának használjanak.

A keresztelésről való regulák

1. Mikor keresztelő leszen, azt a bába vagy azelőtt való nap estve, vagy azon nap reggel templomba menés előtt a tanítónak megjelentse.

2. A keresztelés rendszerint legyen a templomban, rendkívül olykor a parókiális házban.

3. Keresztelésnek rendszerint való ideje: a reggeli könyörgés, avagy prédikáció elvégződése után való idő.

4. A megkeresztelendő gyermek a könyörgésre vagy a prédikáció végére a templomba felhozattassék, hogy a tanítónak sokára reá várakozni ne kellessék.

5. Az egyházfiak közül egyik a medencébe keresztelni való vizet hozattasson.

6. A gyermeknek atyja, ha valahová nem küldetett, nem ment, a keresztelésben jelen legyen, és gyermekére nevet őmaga adjon.

7. Férfiú gyermeknek két férfiú és egy asszony, leányzónak pedig két asszony, egy férfiú komái legyenek.

8. A komák ne gyermekek, hanem ugyan emberszámot tevő keresztyén tisztességbeli személyek legyenek.

9. Magától különböző valláson levő embert senki komaságra el ne szólítson.

10. A megkereszteltetett gyermeknek keresztségének napja, neve, atyjának és komáinak nevük ezen protokollumba beíratassanak.

11. A komák a Mi Atyánkot, a Credót és Tízparancsolatot tudják, és ha a tanító kívánja, el is mondani tartozzanak.

12. A komák a reggeli könyörgésen avagy prédikáción jelen legyenek, és az elvégeződven, ugyanott maradjanak, és őket a bábaasszony a keresztelésnek napja előtt estve a komaságra való hivatal felől tudósítsa.

13. Ha valamelyik komaasszony leány leend, a tanítónak öneki eleibe vetendő kérdésre a Katechizmusból megfelelni tartozzék.

A házasságról

I. Házasságszerzők nem valami vénasszonyok, hanem emberséges, értelmes, sőt ugyan egyháztanácsbeli emberek legyenek.

II. Addig annak megszerzésében el ne induljanak, míg a tanítónak hírré nem teszik, és ha az javallandja, úgy osztán Isten segítségéből indítsák el a dolgot.

III. Valaki titkon menyegzőt szerez, azaz valakit asztalnál való borital közben, részeg korában estve nem bátorságos órákor megházasít, és valakit vagy leányzónak, vagy asszonyállatnak erővel, magától maga azt ki nem adván, kezét kiveszi, és valamely személyhez való házasodásra fenyítéssel, ijesztéssel, szitokkal, fölöttébb való úntatással késztetni (holott a férjhez való menetelnek szabad jóakarattól kell lenni, véghez menni), egyházi büntetés alá vettessék.

IV. Idővel házasságra alkalmatlan leányzót, azaz tizenégy esztendősnak alatta senki férjnek ne szerezzen.

V. Idővel egyenetlen személyeknek összeszerzésében, aki tisztességbeli ember, eszköz ne legyen.

VI. Szombaton, vasárnap, fő innepnapokon, se adventben házasságszerzés ne legyen.

VII. Ismeretlen jövevény idegennek ezen mi helyünkben senki házastársat hasa, torka kedvéért ne szerezzon, hanem az a jövevény a tanító eleibe hívatassék, ki ha kívánja, tartozzék az igaz járatbeli voltáról onnan, ahol azelőtt lakott, pöcsétes bizonyságlevelet hozni.

VIII. A templomban való meghirdetés nélkül a házasulandó személyek meg ne esküdtessenek. A meghirdetés rendszerint legyen a vasárnapi reggeli prédikáció végében, a menyegző előtt legfeljebb tized, legalább harmad avagy negyed nappal.

IX. A megesküdtetés azon napon legyen, amelyen a menyegzői lakodalom. Amely napokon és időben a menyegzőt tartani tilalmas, azon napon és időben az esküdtetés se legyen.

X. Menyegzőt tartani szombaton, vasárnap, hétfőn, Adventben, karácsony, húsvét, pünkösöd hetiben és egyéb fő ilyen innepnapokon legyen tilalmas.

XI. A házasulandó személyeknek megesküdtetése legyen reggeli időn, éhomra, rendszerint a templomban, a könyörgés avagy prédikáció után. Melyről a vendég hívó vagy valamelyik szerző ember vagy az előtte való nap estve felé, vagy azon nap reggel, templomba menés előtt a tanítónak hírt tegyen, hogy ő magát tudja hozzátartani.

XII. Senki az ő leányát idegen valláson levő legénynek el ne házasítsa.

XIII. Az esküdtetésnek napján a prédikáción avagy könyörgésen a házasulandó személyek jelen legyenek mindazokkal, kiket a hivatalos vendégek közül a megesküdtetéskor magukkal jelen lenni kívánnak, kiket a vendég hívó arra, hogy az esküdtetéskor jelen legyenek, elhirdessen.

XIV. A menyasszonyt a nyoszolyóasszonnyal és nyoszolyóleánnyal együtt egynehány tisztességbeli asszonyok becsületesen a templomba a könyörgésre avagy prédikációra bekísérjék és hozzák.

XV. A könyörgés avagy prédikáció elvégződván, a házasulandó személyek velük levőkkel együtt a megesküvésre előálljanak.

XVI. Az esküdtetéskor a szerző emberek vagy mind a ketten, vagy ha valami kénytelenség miatt nem lehet, csak az egyik is jelen legyenek, mivelhogy a házasulandóknak szabad személy voltokról önekik ott, akkor felelniök kelletik.

XVII. Ha a menyasszony leány leend, tehát a megesküdtetésnek napja előtt való napon a tanító eleibe másod- avagy harmadmagával jönni és a Katechizmusban amit és amennyit tud, elmondani tartozzék.

XVIII. A házasulandó személyeknek a megesküdtetés után nevük, megesküdtetésnek napja és a szerző embereknek nevük ezen protokollumba beíratassék.”

Mint érdekes és a valláserkölcsei élet jellemzésére vonatkozó adatokat felemlítem, hogy Kanizsai 1635. július 2-ről ezt írta naplójába:¹ *„Hozta én hozzám Nárdai Mátyás bíró uram az én díjlevelemet, melyen a tisztviselő uraimnak szintén kilencz pecsétjük vagyon. Melyben az itt való eklézsiának külső igazgatására néző ilyen dolgok, az én kívánságom szerint vannak megerősítettvén:*

1. *Hogy a lelkével való káromló szitok megtiltassék s büntetessék.*

2. *Vasárnapokon s egyéb fő innepnapokon a kapun ki s be szekérrel való járás, terehordozás meg ne engedessék.*

3. *Vasárnap, míg a déleesti prédikáció tart, a korcsmán senkinek bort ne adjanak.*

4. *Azonképen egyéb napokon estve nyolcz óra után, bort árulni ne legyen szabad.*

5. *Minden esztendőben két-két egyházfiak, egyik a lovas, másik a gyalog rendből, prédikátor uram mellé választassanak.”*

Saját egyházának példás rendben való tartásán és kormányzásán kívül Kanizsai fő gondoskodását a somogyi egyházak rendbe szedésére fordította. Fájdalommal tapasztalta ugyanis már két évtizeden keresztül, hogy ezek részint a török uralom alatt levő helyzetük miatt, részint más okokból nincsenek úgy odanőve az egyház testéhez, mint kellene, s ennél fogva nincs meg bennük az együvé tartozandóság érzete, hiányzik az a közszellem, mely gyámolítja az erőtelent, pártját fogja az üldözöttek; nincs

¹ Ugyanott.

függés, mely miatt felbomlott a rend. Mindezeknek orvoslása végett 1634. június 7-ikére zsinatot hirdetett Kiskomáromba. Ennek lefolyását már csak azon indokból is bővebben ismertetem, mert Belső-somogyi Egyházmegyénkről ez az első legrégebb rendszeres feljegyzés, s ezért méltó arra, hogy itt közöljem.¹

Jelen volt a zsinaton Kanizsai Pálfi János püspök, kiskomáromi lelkészen kívül 20 somogyi lelkész, név szerint:

- Laskói Sándor alesperes, nagybajomi,
Fider Mihály presbíter, csurgói,
Laskói Máté ötvösi,
Szombati György újlaki,
5 Szomajomi Gergely szomajomi,
Balassa János mérői,
Heves Iváni Orbán hedrahelyi,
Jobbágyi István böhönyei,
Pelsőczy András tapsonyi,
10 Zalátai Péter kisbajomi,
Szántói István szentbenedeki,
Kisvárdai János gigei,
Bakó Benedek sávolyi,
Fábri Pál karosi,
15 Horváth Pál gelsei,
Herczegszöllősi János galamboki, ki a hajdúk által vitetett be
Szeremlei Tamás hetesi,
Doktorics István egresi,
Komáromi Pásztor István aszalói,
20 Sellyei András szentmiklósi lelkész.

Távol voltak:

- Keszői Benedek csoknyai,
Simonfalvai Benedek jádi,
Sági Miklós lábodi,
Visontai Ferenc visontai,
5 Koncz Imre korpádi,

¹ A Dunántúli Egyházkerület jegyzőkönyvéből.

Pápai János sámsondi,
Révkomáromi Mátyás görgetegi lelkészek.

De mint mindjárt látni fogjuk, mégsem 28, hanem 39 volt a somogyi egyházak száma, s itt 11-nek a lelkésze nincs megnevezve.

Már az 1612. évi köveskúti zsinat VI. cikke elrendelte, hogy az esperesek vagy az egyházak felügyelői a hűségük és felügyeletük alá helyezett egyházakról és az azokban tanító lelkipásztorokról bizonyos névjegyzéket készítsenek. Hasonlóképpen a püspök is mint az esperesek között a legelső a körülötte levő egyházakat gondozza, irányítsa és kormányozza. Kanizsai tehát elkészíttette a kiskomáromi esperességhez tartozó egyházak jegyzékét, s azt beíratta ezen gyűlés jegyzőkönyvébe, a legelső helyre, amint következik:

- Kiskomárom várában levő egyház
- Magyarád
- Karos
- Galambok, Récse, Pósfölde
- 5 Kiskomárom városi eklézsia
- Vid
- Tapsony, Szakácsi, Merke
- Inke, Déd, Vése
- Böhönye, Dánod, Kisfalud
- 10 Nagybajom
- Kisbajom, Kutas
- Ötvös, Kóny, Belök, Szob
- Korpád, Szabás
- Lábod, Hosszúfalu
- 15 Újlak, Újnép, Visonta, Aracs
- Szentkirály, Görgeteg
- Csokona, Györgyös
- Csurgó, Nagymarton, Alsok
- Sarkad, Cente
- 20 Szenta, Bolhás
- Segesd, Kismarton
- Csököl, Jákó
- Gige, Ótelek

- Hederhel (!), Hencse, Visnye és Kadarkút
 25 Szentbenedek, Paca, Szelna
 Szomajom, Kisasszond
 Mérő, Újlak, Kecel
 Hetes
 Csoknya
 30 Jád
 Egres, Várda
 Aszaló
 Szomodor, Atád
 Szentmiklós, Mernye, Ecön (!)
 35 Kethel, Must, Sári, Magyaré
 Keresztúr, Berény, Szentgyörgy
 Sámsond
 Marcali, Gomba
 Sávoly, Marót

Ezen jegyzékben az egy sorban levő egyházak egy lelkészi állomást képeztek, de nem feltétlenül az első helyen jelzett egyház volt a székhely. A távollevők között Visontai Ferenc visontai lelkészül van megnevezve, az egyházak jegyzékében pedig ez harmadik helyen áll. Gelse nincs felvéve az anyaegyházak közé, pedig lelkésze jelen volt a zsinaton, s neve után azon jelző áll: „*gyermek*”. Mint mindjárt látni fogjuk, ez azért nem szerepel a jegyzékben, mert ág. hitv. ev. egyház volt. Üresedésben volt a következő nyolc lelkészi állomás: 1. Kiskomárom városi. 2. Vid. 3. Inke, Déd, Vése. 4. Csokona, Györgyös. 5. Szentá, Balhás. 6. Szomodor, Atád. 7. Kethely, Must, Sári, Magyaré. 8. Keresztúr, Berény, Szentgyörgy. Az ágostai evangélikusok által elfoglaltattak: 1. Marcali, Gomba. 2. Segesd. 3. Somogy. 4. Puta. 5. Söjtör. 6. Hahót. 7. Gelse.

Bizony akkor is volt ezen nagy kiterjedésű egyházmegyében elég elintézni való ügy, a felvett jegyzőkönyv nyomán ezekről nyerhetünk tudomást, s láthatjuk meg abból a harmadfél századdal ezelőtt tartott egyházmegyei gyűlés lefolyását.

Egy sávolyi, Magyar Mihály nevű vénember Bakó Benedeket, az ottani prédikátort éktelenül megszidalmazta. A lelkész mellett Orvos Péter, Tóth Mátyás, Tóth János, Nagy Imre, Kós Lukács, Pandúr György sávolyi polgárok bementek

a gyűlésre, valamint a szitkozódó embernek fia anyjával együtt, Sárkány István szolgája, Bolla János mellettük levén. Az ügy tárgyalását elhalasztották, mivel Sárkány István nem volt odahaza, a polgár pedig az ő jobbágya volt. A lelkész felől megkérdezték a hallgatókat, akik semmi rosszat nem tudtak felőle mondani, sőt dicsérték. A prédikátor jelentette, hogy a parókiális ház sároztatlan, földetlen, a kert kerítetlen. A szentegyház földjét kiadatni kívánja. A lélekmondást igen gyakorolják. A lelkész fizetése: mindenki ad tíz-tíz pénzt. Három hold földet háromszor megszántnak, s bevetik. Minden házas ember, kinek igavonós marhája van, ad egy-egy köből búzát. Zsellér, kinek igavonó marhája nincs, fél köblöt. A prédikátor számára elegendő szénát kaszálnak, s behordják. Minden háztól adnak egy-egy kaszást, szénagyűjtőt. Vetését megaratják s behordják. Ezen zsinaton Marót mint leányegyház Sávolyhoz rendeltetett. Miután a lelkészt a következő évre is kérték: odaengedte és ajánlotta a zsinat. A prédikátor azt kérte, hogy a három hold búza mellett egy hold rozsnak való földet is szántsanak. Ígérték, hogy felavatása költségeiből egy tallért megtérítnek neki. Íme, ennyiből állt a XVII. században egy magyar református lelkész fizetése falun, s tisztességesen megélt belőle.

Horváth Pál gelsei lelkésZRől. Ez igen ifjú és gyermek szabású kiskomáromi fiú, Csillag Dávidnak sógora, kit ezen ideig maga helyett Gelsén tartott, és a fizetést maga felszedte. A zsinat Szentára rendelte, és Fider Mihály csurgói lelkészre bízta, hogy ahhoz közel levén, vigyázzon reá. A püspök megengedte neki a prédikálást, de a keresztelekre nem engedett s nem is enged neki szabadságot, míg haját illendőképpen nem neveli.

Pelsőczy András a tapsonyi eklézsiából a somodoriba rendeltetett, Tapsonyba pedig Fábri Pál Karosból; a galamboki egyházba Heves Iváni Orbánt küldték.

Koczkás Györgyöt, a kiskomáromi egyház harangozóját Kanizsai nyilvánosan megintette, hogy a templomi székekkel ne rendezkedjék, és magát oly dologba, mely őt nem illeti, ne ártsa és ne avassa.

Jobbágyi István böhönyei lelkésZRől. Mikor látja, hogy valamelyik hallgatója szőlőjébe, pincéjéhez megyen, utána elballag, melyért neheztelnek reá. Borral, fazékkal, mivel kereskedik. A tanításban, katekizálásban szorgalmatos. A

böhönyeiek emberségtelenek a pásztorukhoz. Fizetés: Böhönyéről és Dávodról 14 forint, 27 köből búza. Minden szőlős ember két-két pint bort ad, három hold szántás, öt szekér széna, egy-egy szekér fa. A parókiális háznak nincs ajtaja, a fala sároztatlan. Képviselők voltak Böhönyéről Illés Balázs, Dávodról Kati Gergely. Megizente a püspök általuk, hogy az ajtót megcsinálják, a ház falát megsározzák.

Balassa János mérői lelkésről. A tanulásban igen tunya, rest, hetetszaka nem tanul, hanem szőlőjében pepecsöl, csak vasárnap reggel kapja elő a könyvet, ütve-vétve olvassa el a beszédet. Haszontalan tanító. Restsége miatt Kecel elszakadott tőle. A mérőiek igen pápistás emberek. A mérői eklézsia képviselője, Dócze Péter nem mondott semmi rosszat a lelkésről. Nincs rosszabb parókiális ház az egész Somogyban, mint a mérőieknél való. A mérőiek elhagyták a pásztornak való szántást. A három falu szántott neki hat holdat.

Kisvárdai János gigei lelkésről. Sebestyén Farkas gigei képviselő megkérdeztetvén a lelkész felől, nem hozott elő mást, mint hogy kevés bortul hamar megrészegedik, és magával nem bír, magát megmértékleni nem tudja. Amiatt, hogy felesége gyanút ébresztőleg munkálkodott, kellett neki Somodorból Gígére költözni. Józan korában jámbor és tisztében szorgalmatos. Ha beleaszhatik a boritalba, azt sem tudja, mi elég, mi nem elég, mígnem kidűl belőle. Inteni kell, hogy hallgatói előtt magát mérsékelje. Mondotta, hogy örömet, ha lehetne, bort nem innék, de nem lehet, nem tartóztathatja meg magát, kiváltképpen ha egyszer vagy kétszer iszik. A püspök atyailag megintette, hogy amennyire csak lehet, magát megjobbítsa. Fizetés: 14 forint, 30 köből búza, 3 hold szántás. A lelkész panaszkodott, hogy a pellengért nem csinálták meg, lölkével igen szitkozódók, a parókiális ház födetlen.

Heves Iváni Orbánról. Megrészegedik, megkábul a bortól, s megszidja az embert. Józan korában tiszta jámbor ember. A pógárt, ha megrészegül, kicsinyre becsüli. Minden eddig való fogyatkozási feledékenységgel eltemettetnek, mivel újonnan most adta magát közinkben; életének megjobbítása felől atyailag megintetett. Annak a hitnek formája szerint, mellyel ki-ki minden az 1629. esztendőben, a körmendi zsinatban püspök urunkhoz és szenior urainkhoz való engedelmisségét

ajánlotta, keze beadása alatt: Heves Iváni Orbán és Kisvárdai János, püspök urunk kezén megesküdtenek kezük beadása alatt.

Pelsőczi András tapsonyi lelkész jól viseli magát, jámbor atyafiú, de mivel szegény és ruhátlan, Szomodorra kell áthelyezni.

Zalátai Péter kisbajomi lelkész, mikor részeg, összevesz a polgárokkal, késhez is kap. Azelőtt evangélikus volt, Csepregen avattatott fel, de Nagybajomban Laskói Sándor prozénior kezén a mi vallásunkra több lelkész és hallgatók jelenlétében megesküdt. A többit most elhallgatva, hadd álljon még itt a Szeremlei Tamás hetesi lelkésztől való feljegyzés:

Magánál alább valót megutál, magánál tudósbát rágalmaz. Egyik minisztert a másik előtt rágalmazza, és közközpölködik. Meg kell szólítani, hogy más minisztert ne rágalmazzon. Nemhogy a prédikátor mellett szólna, de inkább a hallgatót ellene biztatja. Irigy ember. Ha más pásztor dicsérnek, halálra bánja, és haragszik. Azt akarná, hogy mindenek egyedül csak őt dicsérnék. Nem akarja, hogy valaki az ő fárájában, ő otthon nem levén, egyházi beszédet mondjon. Nehezen fizető adós. Zsugori. Ferenc papnak aminemű könyvei nála vannak, Laskói Máténak kiadja, mivel őt illeti, Ferenc papnak atyjafia levén, és annak leányát is ő tartja. Úgy mint, tudniillik: százszor is mondja egy prédikációjában. És, és, és, és, hogy: sokszor mondja. Az olvasásban is akadoz. Ha prédikátor megyen, és a hallgatók közül valaki tisztelet okáért azt köszönteni megy, és a jövevény prédikátor a hallgató előtt a Szentírásból valami szép dolgot előhoz, igen nehezteli, és róla megtorkolja. Úgy kötötte magát a hetesi eklézsiára, mint aki valami száguldó lovon nyereg nélkül csak a szórén ülven, hogy róla le ne essék, annak üstökében igen kapaszkodik. Haszontalan tanító, csak a maga hasznát keresi a hetesi eklézsiában való lakásban, mivelhogy igen marhás ember. Akarták egynéhányszor közülük a hallgatók elbocsátani, de nem lehet. Esztendeig való fizetését is megengedi nekik, csak tűrjék. Nagy kár, hogy jóllehet nevezetesebb eklézsia a Somogyban nincs Hetesnél, olyan haszontalan tanító lakik köztük. Inkább kellene egy eklézsiának, hogysesem egy embernek kedvére járni.

A kiskomáromi zsinat jegyzőkönyvéből való, ezen kivonatból is látható, hogy nagy szükség volt a somogyi egyházak rendezése végett is Kanizsai mindenre kiterjedő figyelmére, az ő gondosságára, rendszeretetére. Látni és tudni akart mindent, hogy aztán mindeneket ékesen és szépen intézhessen el. A nagy kiterjedésű egyházmegyére azért is nehéz volt felvigyázni, mert lelkészei a büntetés elkerülése elől rendszerint átmentek az alsó-baranyai püspökségbe, viszont onnan is feljebbvalóik híre és bizonyítványa nélkül Somogyba menekültek azok, akikre büntetés várákozott, s ott folytatták magukba szállás helyett előbbi botrányos életüket, az egyházi gyűlésekre nem jártak, függést ismerni nem akartak. Hogy ezen bajnak elejét vegye, 1635. október 23-án kelt levelével megkereste *Petri Szűcs György laskói*¹ lelkész alsó-baranyai püspököt, és feltárta előtte ezen visszás helyzetet. A Szigetvár mellett levő patai egyház lelkésze, Jászberényi Mátyás, jóllehet az alsó-baranyai püspökséghez tartozik, mégis hozzá ment. Szathmári János tászári lelkész trigámiában, Debreczeni Pál ropoli (hoboli) lelkész bigámiában él. Újfalucskai István szilvásszentmártoni lelkész nem jelent meg a gyűlésen, valamint a zelnai (zalátai) lelkész sem, de ennek a nevét nem tudja; Szántói István szentbenedeki lelkész és néhányan mások a szili traktusból, kik közül legyen elég a felemlítésre Visontai Ferenc csokonyai lelkész, aki hasonló bűnökben leledzik. De ezúttal nem kíván többről szólni. Végül figyelmezteti püspöktársát, hogy az 1576. évi hercegszöllősi zsinat 24. cikkét kölcsönösen tartsák meg: *„Senki a lelkészek közül a mi egyházkerületünkből a tiétekbe vagy a tiétekből a miénkbe püspökének bizonyítványa és ajánló levele nélkül átmenni ne merészeljen, ha mégis átmenne, senki be ne fogadja.”*

1635. május 8-10-ikére összehívta Kanizsai az évenként tartatni szokott zsinatot a Gyöngyös vize mellett levő Szentlőrincre. A meghívóban kiemelte, hogy az atyák az iskolák rektoraival és hallgatóik közül akár a gondnokokkal,

¹ Mivel *Petri György püspököt* rendszerint *vörösmarti lelkészként* emlegetik, közlöm itt Kanizsai levelének címezését: *Venerabili Viro, eximioque Jesu Christi Domini servo, Domino Georgio Petri Pellionis, ecclesiarum in inferiori Barovia existentium superintendenti vigilantissimo, ecclesiaeque Lascoviensis ministro etc. etc.*

akár egy-két más, jóhírű férfiúval jelenjenek meg. A presbiteri egyházszervezetet hazánkban legelőször életbe léptető Kanizsai a kerületi gyűlésekre is legelőbb bevitte a világi elemet, jóllehet jogkörét nem szabályoztatta. Meghívóiban az egyházak világi képviselőinek jelenlétét majdnem mindenütt sürgeti. A felavatandóknak vitatkozási tételül kitűzte Krisztus testének az Úrvacsorában való jelenlétéről szóló tant. Majd inti az espereseket, hogy a felügyeletük alatt levő egyházakat a zsinatig szorgalmasan vizsgálják meg, az atyákat Bereczki Dániel pápai tanulónak külföldi akadémiákra való kimeneteléhez segélyadásra hívják fel, s évi járulékát mindenki pontosan befizesse.

A zsinatra Laskói Sándor Kiskomárom városi lelkésszel ment el Kanizsai, rajtuk kívül Somogyból más nem volt senki. A Körmendi Egyházmegyéből jelen volt 16 lelkész; nem jelent meg 6, a pápaiból 14, a veszprémiből is 14-en vettek részt. Ezeken kívül jelen voltak még Tolnai Borbély Gergely, a pápai iskola rektora és 9 ifjú lelkész, kiket ezen zsinaton avatott fel Kanizsai az egyházi szent szolgálatra, név szerint Szeli Luka György, előbb a pápai iskola rektora, kit ezen egyház külföldi akadémiákra is küldött, aki utóbb lelkésze, majd a Dunántúli Kerület püspöke lett, itt avattatott fel a köveskúti egyház lelkészi állomására, Bélyei Tamás az iváncai, Ásott István a kisunyomi, Nagyszombati István a rádóci, Nagy Miklós a bécsföldi, Dömötör Péter az inkei, Horváth Pál a szentai, Barsi János a nyárádi, Sellyei Helyes Mihály a nórápi egyházba.

Mivel közelgetett Kanizsainak a kiskomáromi egyházban való egy évi szolgálatidejének betelése, Ákosházi Sárkány István május 5-ről kelt s Czeglédi Pál, Gál Imre és Mosonyi István esperesekhez írt levelében megkereste a Szent Koronát, tudván azt, hogy generális szinódusuk leszen, s tudatta velük, hogy az ottani becsületes sereg elibe ment, és arra kérte, hogy találná meg az espereseket és a szentlőrinci zsinatban együtt levő több jóakaró uraikat püspök uruknak közöttük való megmaradása felől, mivel őkegyelmének mostanában telik esztendeje. Mint jóakaró urait és kedves atyjafiait szeretettel kéri a kiskomáromi becsületes sereggel együtt, hogy püspök uruknak közöttük való maradását erősítse, meggondolván azt, hogy oda alá is Isten által őkegyelmének vagyjon, kikre gondjának kell

lenni. Nincs is sem neki, sem a becsületes seregnek kétsége a Szent Koronának irántuk megmutatandó jóakarata felől, s ezért jó választ várnak tőlük. A zsinat a kiskomáromi vitélő sereg kérését teljesítette, Kanizsait tovább is náluk hagyta, de egyszersmind fizetését felemelte. Úgy látszik, régen is próbálták alább szállítani a lelkészi fizetéseket, de ha az egyházi hatóság ezt megtudta, az ilyen egyházat lelkésztartási jogától megfosztotta, s betöltés esetén a javadalmat régebbi állapotára visszaállította. Jelen esetben így határozott: „1. Amint Pathay uramnak ökegyelmének fizetése volt, abból semmit le ne vonjanak, hanem azt épen, úgymint kétszáz forintot, püspök urunknak ökegyelmének is a kiskomáromi uraink megfizessék. 2. Hogy a majort ígéletük szerint megépítsék. 3. Szénatakarásból, fahordásból és örletésből ökegyelmének fogyatkozás nélkül gondját viseljék.” Ezen gyűlésen Keresztúri Mihály mezőörsi lelkész pápai alesperessé választották. 1635. október 31-én még egy részzsinatot tartott Kanizsai Mezőlakon, melyen a pápai, veszprémi és körmendi egyházmegyéből 40 lelkész jelent meg. Ez a gyűlés Keresztúri Mihály alesperest, mivel a szentlőrinci zsinat határozata szerint nem ment át Mezőörsről Tápra lelkésznek, hanem előbbi helyén megmaradt: négy forintra büntette.

1636. február 27-29-én Kiskomáromban tartotta Kanizsai az egyházmegyei gyűlést, melyen Czeglédi Pál pápai, Gál Imre veszprémi espereseken, Rozsos Nagy Ambrus sólyi, Perlaki Márkus kajári, Foktúti András kádártai és Meszes István balatonfüredi lelkészekon kívül 19 somogyi lelkész volt jelen, a jádi egyházba ekkor felavatott Simonfalvai Pállal együtt. A jegyzőkönyv szerint jelen volt Szakonyi Kóbor János marcali ubiquitousus (ág. hitv. ev.) lelkész is, akit Czeglédi pápai esperes biztatott, hogy térjen át mihozzánk, melyre ha rá nem beszélhette is, de egy ilyen áttérési esetről emlékezik az érdekes bejegyző az ezen gyűlésen történt dolgok elősorolása után, naplószerű bejegyzés formájában: „Április 2-án, Szeremlei Tamás hetesi lelkész püspök urunk eleibe hozta Vodarics Mihályt, aki még fel nem szentelt evangélikus lelkész volt Szelnán, s aki az egresiekkal megegyezett (vele lévén egynehány egresiek) avégre, hogy hozzánk hajol, csak vegye be ökegyelme. Kanizsai másnap, főemberek jelenlétében, a mi vallásunkra hozzánk esküdtette, tőle

térítvényt vett, és szabadságot adott neki, s úgy bocsátotta az egresi eklézsiába.” Ezt, valamint a következő adatot, mely május 16-dikáról van keltezve, valószínűen Kanizsai feljegyzéséből másolták be a jegyzőkönyvbe, mert első személyben szól. „Pünkösdt után való pénteken jövén hozzám (ez a szó keresztül van húzva, és felibe írta ugyanazon kéz: püspök uramhoz) Csurgóról Johannes Pataki, Paulus Horváthtal, s ökegyelmétől elbúcsúzott. Adott ökegyelme neki ajánlólevelet, megengedvén közölünk való kimenetelét, mivelhogy fogadását megszegvén, előbbi mocskolódását elkezdette. Paulus Horváthnak megparancsolta ökegyelme, hogy a csurgói eklézsiára vigyázzon.” Ugyanezen jegyzőkönyv végén a következő feljegyzést olvashatjuk: „Tisztelendő Kanizsai Pálfi János úr, a mi jelenlegi püspökünk, kezdettől fogva idáig bezárólag, kilenc generális szinódust, tizennégy partikulárist, három szemipartikulárist tartott, melyeken 46 lelkészt avatott fel.”

Miért eszközölte ezt az összegezést az eredeti jegyzőkönyv után az érdeemes bejegyző? - ki tudná megmondani? De itt a jegyzőkönyvben is hézag van, mert Csótár István szentgyörgyvölgyi lelkésznek 1636. február 5-én Mosoni István körmendi lelkész és esperes, Lonchaeus Pál szecsődi és Bélyei Tamás ivánci lelkészek jelenlétében kiállított térítvénye után, közvetlenül az 1639. május 25-én Csöglén tartott zsinat jegyzőkönyve következik, tehát sem az 1636-ban tartott generális, sem amiről a kiskomáromi anyakönyvben maga Kanizsai emlékezik, az 1637. jún. 15-iki szecsődi generális szinódusról, valamint az 1638. évben tartotról sincs szó. A kiskomáromi egyház anyakönyvébe bevezetett naplója is 1637. július 8-án megszakad,¹ s erről a két évről semmit sem szólhatnánk, ha Kanizsainak a Dunántúli Reform. Egyházkerület levéltárában őrzött eredeti leveleskönyve útba nem igazítana némileg bennünket.

Kanizsainak a kiskomáromi egyház anyakönyvébe való utolsó bejegyzése 1638. január 10-én kelt,² s ettől kezdve nincs az vezetve 1639 júliusig, amikor Bereczki Dániel esperes, Kanizsai veje és hivatali utódja azt megint vezetni kezdi. Hogy Kanizsai még 1638-ban Kiskomáromban volt,

¹ Közölte Révész Kálmán *Prot. Szemle* 1892. 427-439. 1.

² Megvan a Dunántúli Reform. Egyházkerület levéltárában.

említettem leveleskönyvével igazolható. Ennek 61. levele második lapjára ugyanis sajátkezűleg írta be Pathaynak 1627. február 23-án Pápáról kelt s őhöz intézett azon levelét, melyben tudatja vele, hogy az espereseket a generális szinódus helye és ideje felől való tanácskozásra február 18-ikára, Pápára hívta, s mivel Kanizsainak óhajtott jelenlételét nélkülözniök kellett, értesíti, hogy a zsinatot május 4. vagy 5. napjára Körmendre kihirdeti. A levél végére odaírta, hogy azt azon évi február 26-án kapta meg, s *1638. október 24-én Kiskomárom várában írta be leveleskönyvébe.*¹ Ezenkívül még a 69. levél második lapján Pathay 1627. aug. 28-án kelt levele után szinte ott van: „*Descriptae in arce Kiskomar, 25. octobris Anno 1638.*” és a 70-dik levélen tévedésből 1629-re írt, de valósággal Pápáról 1628. Gál napján (okt. 16.) kelt Pathay-féle levél után: „*descriptae ibidem, eodem die*”, végül a 72. levélen, ugyancsak Pathaynak 1627. márc. 19-én kelt levele végén: „*25. octobris Anno 1638. in arce Kiskomar descriptae.*” Kétségtelen tehát, hogy Kanizsai 1638-ban még mint lelkész Kiskomáromban volt.²

Mint fent látható, Kanizsai május 20-án ért Kiskomáromba, tehát az ő szolgálati esztendeje ekkor telt ki, melyről 1639-ben le is mondott. Sem ő maga, sem a mindjárt említendő jegyzőkönyv nem szól ugyan erről, de mint akkori szóval kifejezni szokták, hogy püspök uram a kiskomáromiaktól búcsúzott, s hivatalát letette, mindjárt ki fog tűnni.

1639. május 25-én rendes évi zsinat volt a Marcal mellett levő Csöglén. A jelen voltak között első helyen van említve: Tisztelendő Kanizsai Pálfi János püspök úr, de lelkészi szolgálati helye nincs megnevezve. A pápai, veszprémi és körmendi egyházmegyéből 63 lelkész jelent meg, a távollevők között név szerint 17-en vannak kimutatva. A jegyzőkönyv első pontja alatt egy május 22-én kelt, az esperesekhez, alesperesekhez, nemkülönben a Krisztusnak Csöglén összegyűlt minden szolgálóihoz címzett levelet olvashatunk, melyben a kiskomáromi sereg kicsinytől fogva nagyig tudatja,

¹ „*26. februarii eodem anno reddiae.*” „*24. die octobris Anno 1638. descriptae in arce Kiskomar.*”

² Közöltem *Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 1904. évf.

hogy becsületes és tisztességes atyjukfiait, Könczöl Mihály és Bodor György uraimékat azért bocsátották fel ezen zsinatra, hogy ezektől megértvén lelki tanító nélkül való fogyatkozott állapotjukat vagy Szeli György uramat, vagy Briccius (Bereczki) Dániel uramat a lelkészi szolgálatra hozzájuk küldené és bocsátaná; jelzik, hogy már idegen vallásúak is férkeztenek Kiskomáromba, s *azonkívül lenne kitől a somogyi atyafiaknak is függeniök, amint ezt püspök uram is eleikbe adta.* Végül kéri, hogy amit az ő nevükben becsületes küldötteik a zsinaton előadnak, helyet és hitelt adjanak szavuknak.

A kiskomáromi sereg leveléből bizonyos az, hogy Kanizsai még él, de ott viselt lelkészi állomásáról lemondott. Mint alább látni fogjuk, ekkor már szélhűdés érte a nagy munkásságú férfiút, s azon tanácsából, mellyel olyan utódot óhajtott maga után, aki a somogyi eklézsiákra felügyeljen, mondjuk, esperes legyen, azt lehet következtetni, hogy püspöki tisztét is le akarta tenni. De minderről a szűkszavú jegyzőkönyv mélyen hallgat. A kiskomáromiak kérvényére sincs feljegyezve semmi határozat, de miután a jegyzőkönyv második pontja alatt a köveskúti egyház azt kérte, hogy Szeli György uram továbbra is náluk maradhasson, s a zsinat az őkegyelmük kívánsága szerint helyben hagyattatta őkegyelmét, mint a kiskomáromi anyakönyv bizonyítja, Bereczki Dániel lett Kanizsai utódja. A csöglei zsinat jegyzőkönyve őt a távollevők között mint a pápai iskolának ez idő szerinti rektorát említi, és sem a kiskomáromiak, sem Kanizsai dolgáról nem mond semmit. Másunnét tudjuk,¹ hogy Bereczki uram Kanizsai Pálfi János Panna nevű leányát vette el feleségül, s minden jel arra mutat, hogy a beteg püspök ezután második nejével, Thaly Katával s kisfiáival, Pállal és Jánossal Pápára, itteni házába költözött. Ügyében az egyházkerület semmit sem határozott, reményelve, hogy majd felgyógyul.

Azonban nem így történt. Elmúlt egy teljes év anélkül, hogy felgyógyult volna, s az 1640. június 19-én Köveskúton tartott zsinatra már el sem mehetett. Ki hívta össze? - nem tudjuk, de megtartották püspök jelenléte nélkül,

¹ A pápai reform. egyház levéltárában levő, 1642. szeptember 4-én kelt okmányból.

határozatokat hoztak, s hét új lelkészt is avattak fel. Mivel ezen zsinat jegyzőkönyvéből 116 egyház létezését és lelkészének nevét bizonyíthatjuk, közlöm a többfelől kért névsort, egyrészt azért, hogy ezen érdeklődők igényeit kielégítsem, másfelől azért, hogy a Kanizsai élete végén sáfárkodott dunántúli lelkészekre s egyházakra több fény derüljön.

Az 1640. jún. 19-iki köveskúti zsinaton jelen voltak: *a Pápai Egyházmegyéből*: Czeglédi Pál esperes pápai, Szili János szerecseni, Fejes István szemerei, Keresztúri Mihály alesperes mezőörsi, Farkasai Dániel presbiter tápi, Újvári Tamás szentmiklósi, Büi Ferenc lázi, Újvári Gergely csetényi, Újvári Jakab nánai, Somogyi István tési, Balassa Pál gymóti, Murai György nyárádi, Hídvégi Mihály alásonyi, Bedó Mihály csöglei, Kocsi Mátyás polyányi, Hajgató András kupi, Komáromi Miklós tevelyi, Adonyi István ászári, Körmendi Péter noszlopi lelkészek. Nem jelentek meg: Vai András takácsi, Győrvári István mezőlaki, Boldi János kéttornyúlaki, Verbói János kapolcsi, Herczeg Benedek tapolcafői. *A Veszprémi Egyházmegyéből* jelen voltak: Gál Imre esperes veszprémi, Rozsos Nagy Ambrus alesperes sólyi, Meszes István füredi, Somorjai János csopaki, Mosoni Horvát Márton tótvázsonyi, Soós István vámosi, Vörösmarti János vöröstói lelkészek. Távol voltak: Vezekényi Balázs felsőörsi, Kőszegi Mátyás polgárdi, Csók Imre vörösberényi, Perlaki Márkus kajári, Vépi Imre kádártai, Tejedi Márton vilonyai, Foktói András berhidai, Szerdahelyi Bazilius ősi, Kardos Balázs ladányi, Déméndi Pál kiskeszi, Csipla György csajági, Székely Péter fülei, Vas Gergely szentgyörgyi, Jeges István enyingi, Laki Péter fokszabadi, Barsi János monoszlói, Királyfalvai Mihály köveskállai, Abaújlaki Ádám aszófői, Paksi István alsóörsi, Sápi Tamás pécselyi, Szálai Ferenc papkeszi, Maklári Mátyás öcsi, Rétei Gergely szentgáli, Szepsi János szentgyörgyi, Marosi Miklós móri, Komjáti István csurgói lelkészek. *A Körmendi Egyházmegyéből* jelen voltak: Mosoni István esperes körmendi, Szeli György köveskúti, Lonchaeus Pál szecsódi, Szálai Péter hollósi; Krassai Tamás rádóci, Jókai János szentlőrinci, Latinides Jakab kajdi, Gombos János kisunyomi, Jagonics György polyányi, Nemeskéri István csákányi, Nagyszombati István ivánci, Bakos János kercai, Domjani Mihály martiánci, Csótár István szentgyörgyvölgyi,

Szeremlei János felsőőri, Muraszombati Miklós bécsvölgyi, Nemes Mihály mileji, Jobbágyi Mihály rákosi, Maráczi Balázs búi, Ásott István vépi lelkészek. A nárai és hodosi egyházakban nincs lelkész. A *Veszprémi Egyházmegyében* levő kenesei egyházba áthelyezett Jagonics György, Csorra Komáromi György, Szentantalfalvára Hidvégi Mihály; új lelkész Kocsi Pál Almáson. A *Kiskomáromi Egyházmegyéből* jelen voltak: Bereczki Dániel esperes kiskomáromi, Laskói Sándor alesperes kéthelyi, Fider Mihály presbiter szentmiklósi, Lósi András csurgói, Dömötör Péter jádi, Jádi Pál egresi, Lukács Gergely szentbenedeki, Bakó Benedek szomajomi, Horváth Pál tászári, Komáromi István aszalói, Sellyei András nagybajomi, Váczi Márton mernyei, Ürményi Miklós csoknyai lelkészek. Távol voltak: Kovács Pál inkei, Pelsőczy András vidi, Zalátai Péter bélyei, Laskói Máté ötvösi, Révkomáromi Mátyás korpádi, Szakmári János lábodi, Heves Iváni Orbán görgetegi, Szombati György újlaki, Doktorics István szomajomi, Balassa János mérői, Herczegszöllősi János balhási, Bélyei Tamás hetesi, Kisvárdai János somodori, Jobbágy István sávolyi lelkészek. A négy utolsónak távolmaradási engedélye volt az esperestől.

A jelen voltak a gyűlést megtartották, s a következő hét új lelkészt avatták fel: Újvári Jakabot a bakonynánai, Révkomáromi Jánost a dudari, Mosoni Gergelyt a lázi, Szécsi-Szigeti Jánost, a körmendi iskolának három, a halászinak egy évig volt rektorát a nárai, Halászi Istvánt a mileji, Meszlényi Istvánt a kajdi, Ürményi Miklóst a csoknyai egyházba. A fentmaradt jegyzőkönyvben 24 ügyről van emlékezet, arról azonban, hogy Kanizsaival mi történt, vagy mi fog történni, semmi sincs feljegyezve.

De ha itt hallgattak is róla, az 1641. évi június 4. és 5-ére Mezőlakra összehívott egyházkerületi gyűléstartásra alkalmat szolgáltató ok előadásával a kérdés teljesen meg van fejtve. A meglevő jegyzőkönyvben ugyanis ezt olvashatjuk:¹

¹ „Anno 1641. die 4. et 5. junii. Celebrata est synodus generalis in oppido Mezőlak. Occasio synodi. Anno 1641. die 9. Aprilis. Post gravissimum morbum apoplexiae, quo conflictatus est annis duobus et quatuor mensibus Reverendae ac sanctae eruditionis vir, Reverendus Dominus Joannes Paulides Canisaeus, tandem anno et die praenotatis, in oppido Papa morte piacida et desiderata anima Christo reddidit, ac 14. aprilis Dominica Misericordiae honesta sepultura tumulatus est.”

„Tisztelendő és tudós Kanizsai Pálfi János úr, azon szélhűdési súlyos betegsége után, mellyel ezelőtt két évvel és négy hónappal leverettetett, végre 1641. április 9-én Pápa városában csendes halállal és kívánczó lélekkel visszatért a Krisztushoz, és április 14-én Misericordia vasárnapján tisztességesen eltemettetett.”

Hiába zárták hát ki a pápaiak, az Úr úgy rendelte el, hogy az ő sok megpróbáltatáson keresztülment hű szolgája azon városban haljon meg, és temetessék el, melyhez ifjúkorának édes emlékei csatolták.

3. CZEGLÉDI PÁL PÜSPÖKSÉGE, 1641-1649

A Kanizsai Pálfi János püspök temetésén jelen voltak, mint forrásom mondja,¹ a gyászos alkalmat felhasználták arra, hogy az esperesek az együtt volt lelkészekkel a teendők felől tanácskozzanak, vajon mit cselekedjenek, amely a Krisztus eklézsiájára nézve legalkalmasabb és legüdvösségesebb lesz. Felvetették azon kérdést is, nem jobb lenne-e a Felső-dunamelléki Egyházkerülettel egyesülni, melynek püspöke, Samarjai János, ekkor éppen a Duna jobb partján, a Moson vármegyei Halászbiban lakott. Végre is abban állapodtak meg, hogy azon legnagyobb szükségben, melyre jutottak, az lesz a leghelyesebb megoldás, ha a dunántúli presbitériumtól, mely legközelebb 1641. május 28-án a Nyitra vármegyei Farkasára tanácskozás végett zsinatra egybegyűl, véleményt kérnek arra vonatkozólag, hogy miként lehetne a két egyházkerületet Samarjai János felvigyázása alatt egyesíteni, s ha nem, új püspököt kelljen-e választaniok. A másik kérdés az volt, hogy ha új püspököt nem lehetne választani, vajon az esperesek együttes munkájával és örökösével kelljen-e püspökétől megfosztott egyházmegyénket kormányozni. Megbízták tehát Czeglédi Pál pápai lelkészt, esperest, hogy Szeli György kövesküti lelkész és esperest maga mellé vévén, menjen el a farkasai zsinatra,

¹ Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyve.

és a szomszédsági jó viszony alapján is kérje gyámolításukat, nyílt és komoly nyilatkozatukat.

A felső-dunamelléki testvérek komoly tanácskozás tárgyává tették a kérést és kérdést, s az 1641. május 30-án Farkasdon tartott zsinatukból Samarjai Máté János püspök, Magyarai Ágh Jakab komáromi, Nemesnépi Dániel komjáti, Szenczi Lukács csallóközi és Perlaki Márton barsi esperes aláírásával ellátott levelükben mindenekelőtt fájó részvétüket nyilvánították a lelki vezérétől megfosztott egyházkerületnek, gyászukban velük éreznek, s a kiváló munkásságú püspök elhunytá felett velük együtt keseregnek, s éppen azért azt határozták, hogy mivel a késelemben gyakran veszedelem rejlik, minél előbb egy alkalmas püspököt válasszanak összejövételük alkalmával, és azt a maga idejében erősítsék meg. Ígérik, hogy a kijelölt helyre és időre átjönnek, és a megválasztott püspök felavatásá(tól) és megerősítésétől nem tartóztatják távol magukat. A zsinat helyét és idejét ugyancsak még a temetés alkalmával megállapították, s Czeglédi Pál május 3-diki meghívójában tudatja az atyákkal, hogy a közönséges zsinatot Pápa szomszédságában, Mezőlakon, június 4. és 5-én fogják megtartani, kéri őket a megjelenésre.

Samarjai június 3-án érkezett Pápára Nagyszombati Szűcs Andrással, 4-én kimentek Mezőlakra, a zsinatra. Bemenvén a templomba, maga a szomszéd püspök, Samarjai prédikált I. Tim. 3. felett, és azután ajánlotta, hogy szegény meghalt püspök, Kanizsai Pálfi János helyébe mást kell választani. Ezután Czeglédi Pál pápai, Gál Imre veszprémi, Mosoni István körmendi esperes-lelkészeket és Szeli György kövesküti lelkész-alesperest választandókul kijelölvén, a kánonok értelmében kérte őket a kimenetelre. Czeglédi Pál nem akart kimenni, erőtelensége s kedvetlensége miatt nevét töröltetni kívánta, de hiába volt, Samarjai egy asztal mellé ült, és nagy alázatosan szedte renddel az atyafiaktól a szavazatokat, melyeket midőn összeszámláltak, jóllehet nem várta, de az Isten igazgatásából a többségé Czeglédi Pálra esett, aki az iránta nyilvánuló bizalom következtében a feljegyzés szerint legelőször Isten ebbeli jó tetszésének, ezután püspök, esperes, alesperes uraimnak és a jelenlevő atyafiak óhajtásának engedelmeskedett, s másnap reggel Samarjai által ünnepélyesen felavattatott. Samarjai ugyanezen

alkalommal nyolc ifjú lelkészt avatott fel, mégpedig Nyikos Jánost, a pápai iskola rektorát Czeglédi Pál püspök segítségére, Németújvári Lusajkovits Andrást, Lusajkovits Dániel gyalogkapitány fiát Gál Imre veszprémi esperes segítségére, Décsi Andrást, a szecsődi rektort a polyányi lelkészi állomásra, Galgóczi János sennyei rektort a bölcsföldi, Hodosi Dánielt a szentpéteri, Hodosi Dávidot a kercai, Kocsi Pált az almási lelkészi állomásra, végül Rákosi Ferencet, akinek szolgálati helye nincs feljegyezve.

Czeglédi Pál születése helyét és idejét nem ismerjük, valószínűen a XVI. század végén Nagykörösről, Kecskemétről és Ceglédről felvidékre menekültekkel együtt jöttek fel a török-tatár hadak dúlásai elől szülei is, s a Czeglédi nevet születési helyéről vette fel, mivel maga Czeglédi S. Pálnak írta nevét, de hogy az S. betű mit jelentsen, nem tudjuk. Iskoláit a nagyszombati, jóhírű iskolában végezte, honnan ennek tanulói magának az egyháznak s főemberének, Asztalos Andrásnak költségén egyenesen a külföldi iskolákra küldettek,¹ majd ennek halála után Mezőszegedi Gáspár volt ezen egyház főembere, a külföldi akadémiákra járók pártfogója. Czeglédi 1613. március 26-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre, Lóvei Szűcs Györggyel, Erdélyi Miklósvári Tamással és Óvári Jánossal,² hol ezen évi július 3-án Coppen teológiai professzor elnöklete alatt *A bűn szerző okáról* vitatkozott,³ s munkáját Szegedi Gáspár nagyszombati polgárnak, Sári Mihály komjáti lelkésznek és Samarjai Máté János nagyszombati rektornak ajánlotta, s miután ez alkalomból Sári Pál, Lóvei György és Szentgyörgyi Bálint verseikkel üdvözölték, ő is egy költeménnyel üdvözölte utóbbit aug. 28-án ugyancsak Heidelbergben, az Isten eklézsiájáról tartott vitatkozása alkalmából.

¹ Ipolyi Arnold: *Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái*. Pest, 1875. 368. l.

² *Sárospataki Füzetek*. 1862. 562. l.

³ „*Theses Theologicae. De causa efficiente peccati. Quas divina adspirante gratia in academia Archii-Palatina quae est Heidelbergae, sub praesidio Domino Bartholomaei Coppen Sacro Sanctae Theologiae doctoris et professoris ordinarii, publice defendet Paulus S. Cegledinus Ungarus. Die 3. Julii. Hora et loco solitis. Heidelbergae.*” 1613. 4-rétű 12 lap.

Külföldről hazajöven, az 1614. június 24-én tartott komjáti zsinaton nagymegyeri lelkésszé avatott Samarjai Máté János¹ megüresült helyét töltötte be a nagyszombati rektorságban, s mint ilyen vett részt lelkészével, Patkó Tamással együtt az 1615. évi június 17-iki újlaki zsinaton, melyen Pálházi Göncz Miklós ev. püspök felhívására a két felekezet között óhajtott egyesülés megkísérlésére jelen voltak Csatári Gergely esperes mosonyi, Samarjai János megyeri, Tolnai Máté samarjai lelkészek és Pécselyi Király Imre komáromi rektor. Az evangélikusok részéről Perina Boldizsár zólyomi, Csáktornyai Péter cseklészi és Laskay Bató István győri esperesek voltak jelen. Azonban semmire sem mehettek. Mind a két fél kifejtette a maga álláspontját, az evangélikusok szorosán ragaszkodtak Luther tanához, az *Ágostai hitvalláshoz*, és ellenvetéseket tettek a helvét hitvallásúak tanfelfogására. Ezek viszont körülárkolták magukat Kálvin, Béza nyilatkozataival, különösen oltalmazták a helvét hitvallásban kifejtett keresztyén tant, s védekeztek azon ellenvetés ellen, mintha tisztán jelképes szertartásnak tartanák az Úrvacsoráját.²

Nagyszombati rektorsága után, valószínűen 1616-ban szerdahelyi lelkész lett Czeglédi, s mint ilyen, és egyszersmind az egyházkerületi presbitérium tagja vett részt a felső-dunamelléki testvérek küldöttjeként Szenci Csene Péter püspökkel, Pécselyi Király Imre komáromi lelkésszel és alesperessel és Eörsi Balázs somorjai rektorral az 1617. május 1-jén tartott köveskúti zsinaton, melyen Pathay Zvonarics Mihály sárvári lelkésszel a hitágazatokban való véleménykülönbség és annak Tolnai István bűi ref. lelkészhez küldött levele miatt vitatkozást akart tartani, s arra Zvonaricsot három levéllel is hívta. S mikor Klaszekovics István dunántúli ág. h. ev. püspök Zvonarics maga mentése után 1617. jan. 1-jén azt írta, hogy ő sem ennek, sem másnak nem ad engedélyt arra, hogy a tervezett vitatkozásra elmenjen, Pathay egy hosszú levélben indokolta a vitatkozás megtartását. Ő azt hitte, úgymond, hogy Zvonarics csak moccanásukat várja, és mindjárt jelen lesz. A vitézek között

¹ Kanizsai Pálfi János feljegyzése a Dunántúli Egyházkerület régi jegyzőkönyvébe.

² Fabó: *Codex Diplomaticus*. 131. l.

olyan szokás van, hogy mikor egy végházbeli vitéz kopját küld a másiknak gyalázatos szóval, gyalázat, ha fel nem veszi, és elő nem áll. Ha pedig az, aki odaküldötte, hátramász, kétszeres gyalázatot vesz magára. S mivel Zvonarics azt írta, hogy *„egész könyvet írhatnék be a ti török mai tudománytokkal, talán ad is Isten módot benne, kiváltképpen ha tovább börzönködtök ti kálvinisták (minket ért ezen nevezettel), hogy bővebben mutathatom meg ezután a juh öltözet alatt elrejtett tudománytokban való farkas körmöket”*, ezért ajánlják magukat igazsággal, menjen el Zvonarics, és mutassa meg azokat, mert ők nem ismerik. Tegyen velük annyi irgalmasságot, hogy ne hagyja őket az általa megismert tévelygésben elveszni; arra kéri azért ezt a kegyes lévitát, hogy ha látja a latrok fegyverétől rajtuk esett sebeket, térjen hozzájuk, és az ő könyörületességének olaját ne vonja meg tőlük. Menjen el a zsinatra, s a köztük levő gyűlölségnek tüzet oltsák el.

A köveskúti zsinatra jövő felső-dunamelléki testvérek április 29-én indultak tovább Pápáról Kanizsaival, s aznap Sitkéig mentek. Másnap reggel Sárvárra értek, itt találkoztak a Veszprémből jövő Pathayval, és ekkor egy Pécselyi Király Imréről, *Czeplédi Pálból*, Komáromi Angyal Pálból, Eörsi Balázsból és Járffás Pálból álló küldöttséget Zvonaricshoz küldöttek, hogy azt tisztelettel köszöntsék, és hívják a zsinatra. A megbízottak a városba mentek, s jelen voltak Zvonarics egyházi beszédén, ki Jézusnak János 16. szerint olvasható azon szavairól prédikált, hogy *„valamit kértek az atyától az én nevemben, megadja néktek”*. És mivel Zvonarics szokása szerint beszédében a mi vallásunkat rágalmazta, az istenitisztelet végződésével a sárvári templom ajtaja előtt ünnepélyesen tiltakoztak a mi követek az azon rágalmak ellen, melyeket Zvonarics a szószerben mondott; azért szemrehányással illették, s azokat férfiasan visszautasították, s azoknak alaptalanságát szeretettel kimutatták; majd magának püspök urunknak nevével emberségesen kérték, hogy menjen el a másnap tartandó köveskúti zsinatra, hol meg akarják cáfolni azon vádakat, melyekkel jó hírünket és vallásunkat Tolnai Istvánhoz küldött levelében bemocskolta. De süket füleknek beszéltek. Mert aki egyszer a szemérem határát átugrotta, mint Cicero mondja, annak tökéletesen arcátlannak kell lenni. Ekkor még egyszer tiltakoztak

Zvonarics rágalmai ellen, azután a zsinat kijelölt helyére, Köveskútra siettek, hova vacsoraidőre érkeztek meg, de mivel Zvonarics nem ment el, a hitvitát nem lehetett megtartani.¹

Az 1619. május 1-jén tartott pápai zsinaton is mint a Felső-dunamelléki Egyházkerület követe volt jelen Czeglédi, Pécselyi Király Imre komáromi és Komáromi Lengyel Miklós nagymegyeri lelkészekkel. Úgy látszik, egyházkerülete jól ismerte az ő sokoldalú kiválóságait, azért tisztelte meg különféle megbízásokkal, s midőn az 1619. szept. 1-jén tartott sóki zsinaton azt határozta, hogy azon egyházi törvényeket, melyekkel a mátyusföldi és csallóközi egyházmegyében levő eklézsiák lelkipásztorai élni tartoznak, mivel eddig hanyagul tartattak meg, újból összeírassanak, és a következő zsinaton újra átnézzessenek, s végül nyomattassanak ki: az összegyűjtés teljesítésére Czeglédi Pál szerdahelyi lelkészt küldötte ki oly utasítással, hogy: 1. a mi előbbeni kánonainkat, melyekkel eddig élni szoktunk, a maga helyén hagyja, mégis azokat, amelyek a mi körülményeinkre nem tartoznak, törölje ki; 2. hogy Carranzából,² a váradi, debreceni és baranyai cikkekből más kánonokat is illesszen be, amelyekre szükség van, végül a kifejezéseknek megtartott tisztaságával az egészet latinul szerkessze.³

Hogyan felelt meg ezen megbízatásának Czeglédi Pál, nem tudjuk, mert eddig az ő törvénygyűjteménye ismeretlen, valamint ismeretlenek azon kánonok is, melyek 1619 előtt voltak érvényben Mátyusföldén. Mokos Gyula⁴ ugyan azt mondja az általa közölt, s *Bars megyei kánonoknak* nevezett, 32 cikkből álló szabályzatról, hogy érvényben lehetett mindaddig, míg a Csallóközzel és Mátyusföldével Bars is elfogadta azokat a kánonokat, *amelyeket az 1619. évi sóki zsinat megbízásából Czeglédi Pál szerdahelyi lelkipásztor nagy körültekintéssel szerkesztett*, de mivel ezeket idézett művében nem közli, jöllehet a Pest megyei, a Reczés-féle és a

¹ Ennek összes aktáit közöltem: *Prot. Egyházt. Adattár* 1908. évf.

² Itt Carranza Bertalan toledói érsek: *Summa Conciliorum et pontificum. Velenice, 1546.* című kánon-gyűjteményére történik a hivatkozás.

³ Kanizsai feljegyzése a Dunántúli Ref. Egyházker. régi jegyzőkönyvébe.

⁴ *A Hercegszöllősi kánonok.* Bpest, 1901. 242. 1.

köveskúti kánonokat a *Hercegszöllősi cikkekkel* való egybevetés végett közli, pedig Czeglédi utasításában világosan ott volt, hogy a baranyai kánonokból mindazt átvegye, amelyek az ő viszonyaikra is alkalmasak, s ennek közlésével eggyel több lett volna azon kánonok száma, melyeket a hercegszöllősi közös forrásra vissza lehet vinni: azt kell következtetnem, hogy ő sem találta fel a Czeglédi gyűjteményét, mely a neki adott utasításból ítélve csakugyan nagy körültekintést tételez fel. Pedig ott volt a szemei előtt. Mert a Czeglédi által összegyűjtött kánonok ugyan azonosak az 1623. évi komjáti zsinaton kihirdetett és elfogadott kánonokkal, dacára annak, hogy Gál Imre kánontárában, aki ekkor már veszprémi lelkész volt, tehát tudósítása a kortárs hitelességével bír, akárhányszor úgy történik erre hivatkozás, mint Samarjai kánonaira.¹

Midőn a pápai egyház agg lelkészét, Miskolczi Pétert sok fáradságai után a pásztoroknak fejedelme e siralomnak völgyéből 1625. január 20-án csendes halál által magához szólította, és az égi hazába átszállította, a Dunántúli Reform. Egyházkerület ezen évi június 25-én, Pápán tartott zsinatából egy levéllel kereste meg Samarjai János felső-dunamelléki püspököt, hogy engedje meg a pápai egyháznak, hadd hozzon az ő egyházkerületéből lelkészt.² Melyre bizonylyan kedvező választ nyertek, mert Kanizsai feljegyzése szerint³ 1626. február 27-én Czeglédi Pál egyházi beszéd tartás és egyezkedés végett Pápára hozattatván, az egyház előkelőivel megállapodásra jutott, s május 12-én Szerdahelyről Pápára költözött, és ezen egyház lelkipásztorságát átvette; mivel pedig az ezen évi április 6-án Németújvárra költözött Kanizsai Pálfi János helyébe június 6-án Pathay István püspököt hozták Pápára, az 1627. május 12-iki körmendi zsinaton Czeglédit a Pápai Egyházmegye alesperesévé választották. Mikor pedig Bethlen Gábor meghívására Pathay 1628 novemberében Belényesre költözött, s Kanizsait az 1629. márc. 18-iki körmendi zsinaton püspökké választották, ugyanekkor Czeglédit az esperesi tisztre emelték, majd az 1631. május

¹ Megvan a Dunántúli Reform. Egyházkerület levéltárában.

² Közöltem a *Magyar Prot. Egyháztörténeti Adattár* III. évf. 54., 55. lapjain.

³ A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

28-iki körmendi zsinaton a Dunántúli Egyházkerület jegyzőjévé választották.

Czeglédi buzgón eljárta püspöki tisztében, a rendes zsinatokat megtartotta, s midőn a fegyverzaj miatt 1644- és 1645-ben azokat össze sem hívhatta, fájdalommal említi ezt föl az 1646. évi zsinati meghívójában, a jó rend és békesség fölött szelíd gonddal örködött, s igyekezett megtartani azon egyházakat, melyek idejében még fennálltak. És mivel ebből a korból sem lelkészeink, sem egyházmegyéink s eklézsiáink nevét, számát nem ismerjük, szükségesnek tartom itt az 1643. évi máj. 19. és 20-án tartott csöglei zsinaton jelen voltak névsorát lehetőleg egyházaik megnevezésével együtt közölni, hogy vele a Dunántúli Egyházkerület akkori történetére magából a zsinatnak hiteles jegyzőkönyvéből az eddigi homályra nagyobb fény derüljön.

A Pápai Egyházmegyéből jelen voltak:

Czeglédi Pál pápai lelk., püspök	Újvári Jakab bakonynánai,
Sári István pápai lelkész	Marosi Simon rédei,
Lendvai Péter pápai rektor	Örsi Márton cseszneki,
Balassa Pál gyimóti,	Komáromi Fábri János sikátori,
Vaji András takácsi,	Révkomáromi Miklós tevelyi,
Szili János szerecseni,	Herczegh Benedek tapolcafői,
Fejes István szemerei,	Bóдай János kéttornyúlaki,
Sukorói István sági,	Paksi István kupi,
Farkasdi Dániel tápi,	Kocsi Mátyás polyányi,
Adonyi István ászári	Pataki János padragi,
Újvári Tamás szentmiklósi,	Verbói János kapolcsi,
Keresztúri Mihály mezőörsi,	Kerékgyártó Bedő Miklós csöglyei,
Mosoni Gergely lázi,	Murai György nyárádi,
Újvári Gergely csetényi,	Győrvári István mezőlaki és
Komáromi János dudari,	Búi Ferenc görzsönyi lelkészek.

Összesen 29.

A Veszprémi Egyházmegyéből jelen voltak:

Gál Imre esperes, veszprémi,	Mosoni Horváth Márton
Rozsos Nagy Ambrus	tótvázsonyi,
alesperes, sólyi,	Rétei Gergely szentgáli,
Kőszeghi Molnár Mátyás	Sós István kádártai,
presbiter, kenesei,	Tejedi Márton vilonyai,
Vezekényi Balázs presbiter,	Komáromi Varga György
felsőörsi,	helynélküli,
Csok Imre presbiter,	Foktői András berhidai,
szentkirályszabadjai,	Szerdahelyi Bazilius ősi,
Perlaki Márkus presb., kajári,	Kardos Balázs ladányi,
Lusajkovits András alsóörsi,	Déméendi Pál kiskeszi,
Samarjai Horváth János	Csipla György csajági,
csopaki,	Jeges István enyingi,
Meszes C. István füredi,	Nemeskéri István lepsényi,
Sághi Tamás pécselyi,	Komjáthi István csurgói,
Abaújlaki Ádám aszófői,	Szepsi János
Hídvégi Mihály antalfalvai,	iszkaszentgyörgyi
Barsi János monoszlói,	Marosi Miklós móri,
Székely Péter köveskállai,	Kocsi Pál mohai,
Maklári Mátyás öcsi,	Szalai Ferenc papkeszi,
Vörösmarti János vöröstói,	Vas Gergely
	mezőszentgyörgyi,

Laki Péter olaszfalui lelkészek.

Összesen 34. Üresedésben levő anyaegyházak: Polgárdi, Alszabadi, Vámos, ez utóbbinak lelkésze, Szenci Madár János elhunyt az Úrban.

A Kiskomáromi Egyházmegyéből

jelen volt lelkészek nevei után nincs följegyezve szolgálati helyük, amennyire hitelesen megállapíthattam az előző és utóbbi zsinatokon jelenvoltak névjegyzékéből, ezeket is közlöm, hogy a rajz teljesebb legyen, Jelen voltak:

Bereczki Dániel esperes,	Lukácsi Gergely
kiskomáromi,	szentbenedeki,
Laskói Sándor kéthelyi,	Sághi Miklós,
Lósi András csurgói,	Ürményi Miklós csoknyai,
	Horváth Pál tászári,

nem jelentek meg:

Dömötör Péter jádi,	Szombati György újlaki,
Körmendi Péter,	Rákos Ferenc szentkirályi,
Fábri Pál inkei,	Fider Mihály gombai,
Sághi János,	Béllyei Tamás hetesi,
Simonfalvai Pál,	Sellyei András nagybajomi,
Kisvárdai János somodori,	Szokolyi Gergely kisbajomi,
Révkomáromi István aszalói,	Váczi Márton mernyei,
Herczegszöllősi János	Pelsőczy András vidi,
balhási,	Jobbágyi István sávolyi,
Szatmári János lábodi,	Ungvári Pál lelkészek.

Összesen 26.

A Körmendi Egyházmegyéből jelen voltak:

Mosonyi István esp.,	Meszlényi István kajdi,
körmendi,	Gombos János búi,
Szeli György alesp.,	Marácz Balázs szentgróti,
köveskúti,	Szeremlei János felsőöri,
Lonkai Pál szecsődi,	Sellyei István csákányi,
Sallai Péter hollósi,	Hajgató András ivánci,
Decsi András polyányi,	Hodosi Dániel szentpéteri
Ásott István kisunyomi,	lelkészek.

Távol voltak:

Krassai Tamás rádóci,	Csótár István
Szécsi Szigeti János nárai,	szentgyörgyvölgyi
Domjáni Mihály martyánci,	Bakos János lenti,
Oletics János	Halászi István kápolnai,
szentsebestyéni,	Galgóczi János bécsvölgyei,
Dravetz Márton laki,	Jókai János szentlőrinci
Dávid Dávid kercai,	lelkészek.
Korczmaricz Mihály veleméri,	

Összesen: 25.

Csalárdul a lengyeli és mileji eklézsiák szolgálatára kötötte magát Muraszombati Miklós nyilvános gonosztevő.

Az elmondottakból tehát az tűnik ki, hogy a négy egyházmegyében volt ekkor 118 anyaegyházunk. Legjobban megfogytak gyülekezeteink Vas vármegyében; a németújvári és vízlendvai egyházmegye megszűnt, a belőle megmaradt egyházak a Körmendi Egyházmegyéhez csatoltattak, ilyenek

Felsőőr, Szentpéter, Csákány, Szentgrót, Ivánc a németújvári-rohongi, és Szentgyörgyvölgye, Velemér, Martyánc, Lak a Vizlendvai Egyházmegyéből. A többi a katolikussá lett földesurak, különösen Batthyány Ádám üldözése miatt legnagyobb részben a feltámadás reménye nélkül elpusztult. Nem találtam adatot reá, hogy száanalomra méltó, siralmas sorsuk és számkivetésük között, egyesülve bár vagy külön-külön folyamodtak volna sérelmeik orvoslásáért, s eszerint könnyen lehet igazolni Fessler tudósítását, aki azt írja, hogy Batthyány maga negyvenezer jobbágyát kényszerítette át a róm. kat. vallásra.¹ S innen van, hogy az 1647. évi országgyűlésen elősorolt sérelmek között is csupán a kiskomáromi, szentgróti és vépi templomok elfoglalásáról van szó, de mindegyik visszakapta, sőt Vépre vonatkozólag elrendeltetett, hogy azon telek, melyről a lelkész elmozdított, állíttassák vissza, iskola és lelkészlakás helyéül pedig Sipos Pál szomszéd telke vétessék meg tartozékaival és mentességeivel együtt.² Miután ugyanezen országgyűlésen fájdalmasan adták elő sérelmeik között a prot. rendek, hogy a győri véghelyben a haza és végvár megtartása érdekében annyit küzdött lakosoknak nem szabad a város falain belől templomot építeniök, melyre azután az ezen évi IX. t.-cikk az újvárosban templom építését, vallásuk szabad gyakorlatát, a lelkésznek a városban lakást és házban való prédikálást megengedte, megalakult az itteni református egyház, eddig az ág. evangélikusokkal közös pataházai templomba jártak isteni tiszteletre. Az 1647. máj. 21-én Szentlőrincen tartott zsinaton Gál Imre veszprémi esperes fiát, az 1645-ben Franekerben tanult Gál Istvánt avatták fel a református egyház első lelkészéül.³

Czeglédi családi viszonyairól annyit tudunk, hogy egy Panna nevű leánya meghalt, s ennek emlékére írta „Krisztushoz készülök, szerelmes szüleim” kezdetű halotti énekét, melynek versfejei ezt az értelmet adják: „Czeglédi Pál édes Pannájáról”. Volt egy István nevű fia, kinek még kicsiny

¹ Fessler J.: *Die Geschichte der Ungarn*. IX. 483. 1.

² Zsilinszky Mihály: *A linczi békekötés*. 409. 1.

³ Lásd bővebben: *Prot. Szemle*. 1905. évf. *A győri református egyház megalakulása* című értekezésemet.

gyermek korában ajánlotta Pécselyi Király Imre többek közül 1630-ban Pápán kiadott *Abeczedarium latino hungaricum* című könyvecskéjét, akiről maga Czeglédi 1647. aug. 1-i levelében azt írja Gál Imrének: „Czeglédi István fiam véletlen érkezett hozzám Patakról, (Szilágyi) Benjámint uram felől egészséges virágzó állapotot hirdet”.¹

Mint Gál Imre zsinati meghívóleveléből s ezt megelőző feljegyzéséből is kitűnik, Czeglédi Pál pápai lelkészségének 23-dik, püspökségének 8-dik évében ennek a nyomorúságnak völgyéből 1649. évi aug. 26-án az égi hazába költözött, és aug. 29-én eltemettetett.²

4. GÁL IMRE PÜSPÖKSÉGE, 1649-1655

A Czeglédi Pál püspök temetésén jelentékeny számban jelen volt lelkészek, élükön Gál Imre veszprémi és Szeli György körmendi esperesekkel abban állapodtak meg, hogy a következő szeptember hava 14. és 15. napjára, az új püspök megválasztása és felavatása céljából a közönséges zsinatot Pápára összehívják, s egyhangúlag felkérik Samarjai János felső-dunamelléki püspököt, hogy a felavatásra és megerősítésre jöjjön el, s megbízták Gál Imrét, hogy ezen határozatukat minél előbb teljesítse. Samarjai 1649. szept. 2-án kelt levelében fájdalommal írja, hogy könnyező szemekkel olvasta a levélből Czeglédi halálát, megértette, hogy a szept. 14-i püspökválasztó zsinaton az ő jelenlétét óhajtják, de ő maga is öreg ember már, s beteges, ezért ne várják, de ha csak lehet, elmegy hozzájuk. Gál Imre és Szeli György esperesek szept. 2-án kelt levelükben hívták az atyákat a zsinatra: Mivel, úgymondanak, Isten Ófelsége előttünk járó vezérünket, tisztelendő püspök urunkat augusztus 26-án e világból kiszólítván vezér nélkül maradtunk, azért közönséges végzésből a temetés alkalmával jelen volt esperesek és egyéb

¹ A Dunántúli Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

² Ugyanott.

atyafiak az összegyülekezésre *szept. 14-dikét* tüzték ki, *melyre minden atyafiak*, elhagyván minden aprólékos dolgukat, **mellettük levő küldöttekkel együtt** *elmúlhatatlanul jelen legyenek*. Ha pedig valamely atyánkfia oly derekas szükséges dolga vagy betegsége miatt jelen nem lehetne, buzgó és áhítatos szóbeli imádságával Istennek könyörögvén választandó püspökünk felől való tetszését leírja, és szomszéd atyjafiának levelébe lezárván, kezébe méltassa. Mivel pedig a túl a Dunán levő püspök urunkat is körünkbe el kelletik hozatnunk, amely nem kicsiny költségünkbe kerül, azért mindenki az ő fizetésének felbecslése szerint a cenzust felküldje és felhozza.

Mivel Samarjai eljövételében nem igen bíztak, kényszerítették mintegy arra, hogy Gál István győri lelkészt küldjék hozzá, hogy ez a presbitérium nevével személyesen kérje az eljövételre, mely kérésnek engedve, végre is rászánta magát az utazásra, s jelen volt a pápai zsinaton, mely a következőképpen folyt le. A Szentlélek segítségül hívása után Sárfői Márton, a pápai iskola rektora prédikált *Lukács 10.* felett, melynek végződtével Samarjai János püspök összeszedte az új püspökre adott szavazatokat, majd az újonnan felszentelendő lelkészek: Sárfői Márton pápai rektor a bűi, Samarjai László János a csöglei, Domjáni Mihály a martyánci eklézsiába kérdeztettek meg a hitcikkekben és Siderius kátéjából. Másnap, *szept. 15-én* következett az új püspök, *Gál Imre* veszprémi lelkész és esperes felavatása, aki előbb hosszas beszéddel mentette magát, emlegette a püspökségre való elégtelenségét, különféle betegségeit hordván fel okúl, míg végre beleegyezett, hogy ne láttassék az Isten ellen cselekedni, s ekkor azután Samarjai az új püspököt a három új lelkésszel együtt felavatta.

Ezen zsinaton a következő alespereseket és presbitereket választották: a Veszprémi Egyházmegyébe Rozsos Ambrus helyébe a Fűzfőn felyül levő részre Kőszegi Mátyás alsóörsi, a Fűzfőn alul levő részre Perlaki Márkus kajári lelkészt, presbiterekké pedig Veresmarti János csopaki, Mester István füredi lelkészeket; a Körmendi Egyházmegyébe pedig Pápai Imre szentpéteri lelkészt. Ugyanitt az elhunyt Czeglédi Pál helyébe a pápai egyháznak a zsinaton jelen volt küldöttei, név szerint a nemesek részéről Jóra Gergely, Pesti János, Acsádi Balázs, az örség részéről Hencz Imre, Gál István győri lelkészt

kérték a zsinattól; Gál Imre püspök Szeli György körmendi lelkészt és esperest ajánlotta, de a követek állhatatosan megmaradtak kívánságuk mellett, melyre azután azon határozatot hozta a presbitérium, hogy ha a változás a győri egyház kára nélkül megtörténhetik, akkor Gál Istvánt elvihetik. A győriek azonban nem eresztették el, s így Szeli György lett a pápai egyház lelkésze.

Gál Imre Alsólendván született 1596-ban, hol atyja, János lelkész volt, s aki Kanizsai feljegyzése szerint¹ ezenkívül Felsőőrön, Somorján, Ekecsen és Szécsényben volt lelkész, s a ritka kegyességű férfiú 1616. nov. 22-én, életének 63., lelkészségének 40. évében Németújváron halt meg, s az 1613. évi szécsényi zsinat jegyzőkönyve is mint itteni lelkészt említi. Az alsólendvai Gál család a maga családtörténetében Gál János atyját jáki lelkésznek írja,² melyet semmi okunk sincs kétségbe vonni, mert ezt Gál Imrének egy feljegyzésével is bizonyíthatjuk, melyből az ő születési éve is megállapítható.³ Tanulását az alsólendvai, jóhírű iskolában kezdte, mely a Bánffy bárók pártfogása mellett, az egyházi beszédeiről méltán nevezetes Kulcsár György vezetése alatt középiskolai színvonalra emelkedett. Tanulmányai folytatására vonatkozólag az előbb említett családtörténeti feljegyzésben azt olvassuk, hogy *„észre vevén némely debreczeni deákok, hogy jó elméje volna, magukkal elvitték, s addig tanúlt, míg nem öreg deákká lett. Ott eltöltvén deáki idejét, onnan akadémiákra ment, honnan alá jövéen, lett veszprémi prédikátorrá”*. Már Tóth Ferenc⁴ rámutatott azon tényre, hogy Gál Imre nem lehetett külföldről való hazatérése után azonnal veszprémi lelkésszé, mert a jegyzetben hivatkozott sajátkezű beírása szerint 1625-ben István nevű fia már 4 éves volt, ő

¹ A Dunántúli Református Egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

² Tóth Ferencnek a Magyar Nemzeti Múzeumban levő *Analectáiban*.

³ *„Patrem post et Avum, sibi grato redditur usu
Sacrum mi Emericus Gal, cui nomen adest.
Faxit Jova meus, Stephanellus scribere possit,
Post Proavos, et Avos, quod suus iste liber.
Veszpremit Anno 1625 octobris 6. die aetatis meae 29, Stephanelli
mei primogeniti quarto scribebam.”* Tóth Ferenc: *Túl a dunai püspökök
élete*. 106. l.

⁴ Ugyanott 107. l.

pedig - miután Pathay István püspök 1623. aug. 16-án Veszprémből távozni kénytelenített, az egyházi felsőség jóváhagyásával azon évi október 8-án lett veszprémi lelkészé¹ - ekkor még csak két évet töltött a püspök-papját elűzött híres városban, tehát két-három évig valahol másutt kellett lelkészkednie, ahol megnősült, s fia is született.

Az új lelkész nagy buzgalommal hozzáfogott a munkához, melynek eredménye azon szép templom, melyet az ottani katonaság számára a várban építtetett, s melyet Kanizsai szentelt föl. Másik kiváló érdeme azon gondosság, hogy egy általa kezdett jegyzőkönyvbe beírta a Dunántúli Egyházkerület régi törvényeit, s több más, XVI. századi egyházi rendszabályt, s gyűjteménye egy valóságos kánontárt képez, s nem egy darabja csak ebben maradt fenn, melyért rendkívül becses, s Gál Imre rendszeretét dicséri.²

Midőn az 1627. évi május 12-én, Körmenden tartott zsinaton elhatározta a Dunántúli Egyházkerület, hogy az esperesek mellé, illetőleg azoknak segítségére alesperesek választassanak, a tisztos öreg Tolnai István csopaki lelkész, veszprémi esperes mellé Gál Imrét alesperessé választották, s midőn Tolnai 1632. november 25-én, midőn a kajdi zsinatra ment volna, Vámos és Felsőörs között útjában hirtelen meghalt, az 1633. évi május 8-iki köveskúti zsinat a Veszprémi Egyházmegyének üresen levő esperesi székébe Gál Imrét ültette, s ugyanott az ő segítségére Rozsos Nagy Ambrus sólyi lelkészt alesperessé választotta. Egyházkerületi jegyzővé választásáról nem tudok biztos adatot felmutatni, de hogy az volt, azon ténnyel bizonyítom, miszerint Czeglédi Pál püspöksége alatt, sőt saját püspöksége első esztendejének jegyzőkönyveit is 1643-tól 1649 végéig sajátkezűleg írogatta be a Dunántúli Kerület régi jegyzőkönyvébe, mint ezt másunnan jól ismert írásából valósággal megállapíthattam, tehát még püspökké választása jegyzőkönyvét is maga jegyezte be. Fájdalom, nem olyan pontosan, mint egykori elődje, Kanizsai; utódai meg még annyit sem tettek, mint ő, mert csak az 1654. évi gyűlésen jelen voltak névsorát

¹ Kanizsainak a Dunántúli Református Egyházkerület régi jkönyvébe való bejegyzése szerint.

² Megvan Egyházkerületünk levéltárában.

jegyzték föl, pedig bizonyos, hogy 1651. évi március 12-én Veszprémben zsinatot tartott, mert innen keresték meg egy levéllel a dunamelléki atyafiakat, fájdalmasan panaszkodván abban, hogy szívüknek nem kicsiny fájdalommal kellett szenvedniök némely eklézsiáknak kemény, megátalkodott állapotjukat azért, hogy jámbor tanítóiknak kegyes és istenes, közöttük való serény fáradságukat meg nem becsülvén, minden illendő ok nélkül megvetik azokat. Többek közül nevezetes a *balatonkajári eklézsia*, mely hűséges lelki tanítójának, Perlaki Márkus atyafinak, alesperesnek 21 évig köztük való serény szolgálatát meg nem becsülte, jóllehet semmi megvetésre való okot nem mondhattak, nagy háladatlanul elbocsátották, a presbitériumnak ellene szegültek, elszakadással fenyegetődztek, hogy a Dunántúli Kerülettől többé nem függenek, hanem máshova folyamodnak. Arra kéri azért a dunamelléki testvéreket, hogy ha oda mennének, kedvük szerint való válaszuk ne legyen.¹

Azon körülmény, hogy a Dunántúli Egyházkerületnek Kanizsai által kezdett régi jegyzőkönyvébe Gál Imre püspöksége idejéből csak az első, 1649. és az utolsó, 1654. évi zsinatok jegyzőkönyvei vannak beírva, s közbe üresen maradt tiszta lapok vannak, nem tudjuk, kinek a mulasztását hirdetik, de a hiányzó jegyzőkönyvek is megvoltak egy másik, negyedréti alakú jegyzőkönyvben, mely a múlt század elején még megvolt, s abból Tóth Ferenc kivonatokat vett, mint a Magyar Nemzeti Múzeumban levő kéziratgyűjteménye igazolja, s azt „*a veszprémi tractus in 4-o, pergamentbe kötött protocolluma*” cím alatt említi. Hogy ezen jegyzőkönyv amannak a folytatása, bizonyítható azon ténnyel, hogy az 1654. évi pápai zsinat meghívóját Tóth Ferenc abból írta ki, mely ezen zsinatról a régi jegyzőkönyvben olvasható bejegyzéssel teljesen megegyez. Ezt a negyedréti alakú jegyzőkönyvet a Veszprémi Egyházmegye 1837-ben az egyházkerületi levéltárnak ajándékozta. Hogy innen hová jutott, s történettudásunk kárára hol lappang most, nem tudom, mert reá semmi nyom nem vezet.

¹ Földváry László: *Adalékok a Dunamelléki Ref. Egyházkerület történetéhez*. Budapest, 1898. I. 154. l.

Gál Imre püspöksége idejéből tehát csak két zsinatról maradt fenn jegyzőkönyv, de adataink vannak, hogy többet is tartott. Így 1650. január 31-én *Szezsödön*, melyen Szeremlei János felsőöri lelkészt esperessé választották a pápai lelkészi állomásra eltávozott Szeli György helyébe; 1651. március 12-én *Veszprémben* tartott zsinatáról csak imént emlékeztem, egy másik adat szerint¹ ez évben *Csöglén* is tartott még egyet. Az 1652. május 23-ra Kajdra hirdetett zsinat s annak a balfi fürdőből keltezett meghívója megvan gyűjteményemben, s hogy ezen zsinatot megtartotta, bizonyítható Tyukodi Márton *A tiszta életű József patriarcha életének* etc. Várad, 1641. kiadott könyve tábláján levő feljegyzéssel, melyre Hodosi P. István lázi lelkész fölírta, hogy ő az 1652. május 24-iki kajdi zsinaton avattatott fel Gál Imre püspök által, hol Szeli György és Szeremlei János esperesek jelen voltak, és amelyen *az Isten előtt való megigazulásunkról* vitatkoztak Kálnai János pápai rektor elnöklete alatt, s Pomotyai Márton balatonfőkajári lelkész volt az ellentétel vitatója, s a lelkészi szent szolgálatra öten avattattak fel, úm. Kálnai János Vépre, Kóródi János Görzsönybe, Körmendi János Bakonyánára, Rakicsányi János Martjánra és a feljegyző Hodosi P. István Láziba. Az 1653. évi zsinatról Szeli György emlékezik, aki február 5-iki levelében azt írja Magasi István ugodi hadnagynak, hogy Gergely napján (március 12-én) gyűlése lészen püspök uramnak *Veszprémben*, s értesíti, hogy a gonosz életű Lósi András prédikátor helyett ekkor majd alkalmas férfiút nyernek.² Mivel ezután mind ritkábban vannak meg jegyzőkönyveink, fogynak eklézsiáink, lelkészeink, hadd álljon itt az 1654. évi június 30-án Pápán tartott zsinaton jelen voltak névsora:

A Pápai Egyházmegyéből:

Szeli György esperes,	Pápai János nyárádi,
Sári István pápai,	Samarjai János csöglei,
Sall Mihály takácsi,	Fejes Pál polyányi,
Kóródi János görzsönyi,	Kocsi Mátyás noszlopi,
5 Gyórvári István mezőlaki,	10 Gombai Mihály kovácsi,

¹ Tóth Ferenc: Idézett mű. 111. l.

² Magyar Nemzeti Múzeum. Fol. Lat. 2077. jelzésű kéziratgyűjteményből.

Herczeg Benedek kupi,
Boldi János laki,
Sümeghi György tevelyi,
Győri Péter gyimóti,
15 Szili János szerecseni,
Beládi Pál szemerei,
Sukorói István sági,
Újvári Tamás pázmándi,
Farkasdi Dániel tápi,

20 Búi Ferenc szentmiklósi,
Hodosi István lázi,
Pápai István dudari,
Körmendi János nánai,
Szecsei János csetényi,
25 Marosi Simon rédei,
Mosoni Gergely ászári,
Keresztúri Mihály
mezőörsi lelkész.

A Veszprémi Egyházmegyéből:

Tisztelendő Gál Imre
püspök,
Gál István (veszprémi),
Rétei Gergely vámosi,
Mozsoni Márton
tótvázsonyi,
5 Barsi János vöröstói,
Székely Péter monoszlói,
Csipla György
szentantalfalvai,
Sápi Tamás pécselyi,
Meszes István füredi,
10 Maklári Mátyás aszófői,
Búi János csopaki,
Komáromi György
alsóórsi,
Veresmarti János felsőórsi
Kun István berényi,
15 Csok Imre
szentkirályszabadjai,
Foktői András rátóti,
Újvári Gergely sólyi,
Vépi Imre vilonyai,
Kocsi Pál papkeszi,

20 Nemeskéri István kenesei,
Komáromi Ferenc
alszabadi,
Ürögdi Sámuel enyengi,
Kőszegi Mátyás alesperes
lepsényi,
Pomotyai János kajári,
25 Sós István csajági,
Jeges István fülei,
Perlaki Márkus polgárdi,
Sellyei János
szentmihályi,
Galgóczi Márton kiskeszi,
30 Palánki János jenői,
Csinder István ősi,
Szalai Ferenc berhidai,
Kardos Balázs ösküi,
Kenesei János csóri,
35 Szepsi János
iszkaszentgyörgyi,
Komjáti István mohai,
Adonyi István keresztesi,
Szebeni János almási,
Újvári Jakab móri lelkész.

A Kiskomáromi Egyházmegyéből:

Tisztelendő Bereczki Dániel esperes kiskomáromi,
Maráczai Balázs kiskomáromi és galamboki,

Szakállasi Gergely csökölyi,
Szabó (Sartoris) Gergely szentbenedeki.
A többiek a törököktől való félelem miatt távol voltak.

Az Őri és Körmendi Egyházmegyéből:

Tiszt. Szeremlei János esperes őri, Németújvári András köveskúti, Kálnai János vépi, Búi János körmendi, 5 Ásott István búi, Rátkai György szentlőrinci, Meszlényi István kajdi, Hajgató András unyomi, Rakicsányi János polyányi, 10 Hodosi István hollósi, Szigeti János szecsődi, Hodosi Miklós rádóci, Pápai Imre szentpéteri,	Batta György rákosi, 15 Szomoróczi György kapolnai, Jobbágy Mihály csesztregi, Muraközi Márton tormaföldi, Szigeti Miklós szemenyei, Csótár István szentgyörgyvölgyi, 20 Korczmaricz Mihály veleméri, Dravecz Márton laki, Habsz János szentsebestyéni, Halászi István kercai, Tárkány Ferenc hodosi lelkész.
--	--

Felavattattak a pápai egyházmegyéből Szecsei János Cseténybe, a veszprémi egyházmegyéből Palánki János Jenőbe.

Az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen a protestáns követek által április 10-én benyújtott sérelmek között egyházkerületünket illetőleg fájdalommal jelentették, hogy a Vas vármegyei Vép községben, jóllehet az 1647:VI. törvénycikk értelmében kiküldött országos bizottság által a templom-, paplakás- és iskolaépítésre kijelölt hely árát a reformátusok megfizették, s az ahhoz tartozó területet néhány év alatt háborítatlanul bírták, mégis gróf Erdődy György, nem tudni, mi okból, az illető helyek elvétele céljából pert indított ellenük, s nagy összeg pénz lefizetésére íteltette őket. Ez ellen is orvoslást kértek, és a hozott XVIII. törvénycikkben nyertek is.¹

¹ Zsilinszky Mihály: *Magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai*. III. 117. lap

Gál Imre ezen országgyűlésre betegsége miatt nem mehetett el, helyette Szeli György pápai esperes ment föl, és egyezett meg az országgyűlési mindkét hitvallású evangélikus követekkel a martyánci templomra vonatkozólag, melyről mindjárt részletesebben is lesz szó. Mivel a Dunántúli Egyházkerület lelkészei 1655. június 1-jén püspökválasztó zsinatra jöttek össze Pápára, melyre a jegyzőkönyv szerint Gál Imre halála adott alkalmat, bizonyos, hogy ezen év első felében meghalt, fiát, a győri reformált egyház első lelkészét, Istvánt hagyván maga után a veszprémi papi széken, aki már 1654-ben beteges atyja mellett szolgált. Rajta kívül még egy derék fia volt, Imre, aki 1666-1668-ban pápai főiskolánk rektora, majd felsőörsi, 1683-ban alsóörsi lelkész volt.

Gál Imre püspöksége idejére esik a martyánci templomper, mely ugyan Szeli György püspöksége alatt ért véget, de itt tárgyalom, mert a perben megkötött egyezés Szeli püspökké választása előtt történt.

A Vas vármegyei Martyáncon a XVI. század végén már rendezett anyaegyházunk volt, mert az 1599. évi szolgabírói összeírásokból bizonyos, hogy ekkor már lelkésze volt, mivel Hertelendy Mihály Vas vármegyei főbíró ezen évben 4 forint 50 dénár adót szedett be az itteni hitszónoktól.¹ Név szerint nem ismerjük ugyan, hogy ki volt ez a lelkész, de a tényen ez semmit sem változtat, annyival inkább nem, mert az 1601. évi összeírás szerint is a martyánci hitszónok két forint adót fizetett,² s mivel ez utóbbi adatból, valamint a Vas vármegyei többi prédikátoroktól beszédett adóösszegeből az tűnik ki, hogy évenként mindegyiknek két forintot kellett fizetnie, ebből az következik, hogy már 1598-ban is rendes lelkipásztora volt.

Az 1612. évi november 11-12-én tartott köveskúti zsinaton, melyen Szenci Molnár Albert is jelen volt, Pathay István dunántúli református püspök Domjáni Mihályt a martyánci lelkészi állomásra avatta föl,³ mely tényből ezen egyház hitfelekezeti hovatartozandóságára vonatkozólag azon következtetést mindenesetre le lehet vonni, hogy református

¹ Az Országos Levéltárban levő szolgabírói összeírásokból. Vö. *Egyháztörténeti Adattár*. 1908. évf.

² Ugyanott.

³ A Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyve szerint.

volt. Az 1618. évi november 1-3-diki szentlőrinci zsinaton, midőn a Dunántúli Református Egyházkerület egyházait az esperességekbe beosztották, Martyáncot a Vízlendvai Egyházmegyébe sorozták, vagyis reformátusnak minősítették. Ugyanez a zsinat az egyházi közigazgatási teendők ellátására az esperesek mellé, illetőleg az ő segítségükre minden egyházmegyébe presbitereket választván, a vízlendvai esperes, Bereczki Péter mellé választott négy presbiter közül az egyik Domjáni Mihály martyánci lelkész volt.¹

Domjáni Mihály hitfelekezeti álláspontjára vonatkozólag az eddig felsoroltakból is könnyen lehetne ugyan az ő református voltát következtetni, mégis, ennek nagyobb bizonyosságára felsorolom itt, hogy a Dunántúli Református Egyházkerület következő zsinatain jelen volt: 1619. augusztus 24-én Körmenden, 1623. aug. 24-én Szentlőrincen, 1624. május 16-án Körmenden, 1627. május 12-én Körmenden, hol ismét presbiterré választották; 1629. márc. 18-án Körmenden, melyen az új püspöknek, Kanizsainak mindnyájan kezük aláírásával kötelezték magukat az engedelmességre, s Domjánt itt ismét presbiterré választották; 1630. június 18-20-án Pápán, 1633. május 8-án Köveskúton, ezen zsinat aktái között fel van sorolva a 25 tagból álló egyházkerületi presbitérium, kik közül egy Domjáni Mihály martyánci lelkész, 1634. május 16-án Csöglén, 1635. május 8-án Szentlőrincen, 1639. május 25-én Csöglén, 1640. június 19-én Köveskúton, 1642. június 25-én Szentlőrincen, míg az 1643. május 19-diki csöglei zsinat jegyzőkönyvében neve az engedéllyel távollevők között fordul elő.² Valószínűen akkorra már elöregedett ez a 30 esztendőnél tovább Martyáncon lelkipásztoroskodott derék férfiú, s talán az ő fia lesz az a Domjáni Mihály, akit az 1649. szeptember 14-dikén Pápán tartott zsinaton az újonnan választott püspök, Gál Imre veszprémi lelkész a martyánci lelkészi állomásra felavatott?³ Aki azonban csak három évig volt itt lelkész, mert Hodossi P. István lázi reform. lelkész feljegyzéséből bizonyos, hogy az 1652. évi május hó 24-én

¹ Ugyanott.

² A hivatkozott zsinatoknak ugyanott levő jegyzőkönyveiből.

³ Ugyanott.

Kajdon tartott zsinaton Rakicsányi Jánost ordinálták Martyáncra,¹ aki midőn 1654-ben a Gyöngyös mellett levő Polyányba költözött,² az ágostai hitvallású atyafiak a templomot önhatalmúlag elfoglalták.

A martyánci egyházra vonatkozó s általam ismert, de eddig nem közölt adatokat azért soroltam részletesen elő, mert velük 1612-1654-ben igazolni lehet azt, hogy lelkészei a Dunántúli Református Egyházkerület zsinataira jártak, felavatásukat ott nyerték, s az rendelte őket ezen egyházba, mégis, a 42 évi jogfolytonosságra hivatkozótól elvették a templomot. Már előbb egyenetlenség támadt a mindkét hitvallású evangélikusok között, úgy látszik, az ág. hitvallásúak nem akarták Rakicsányi Jánost prédikátoruknak elismerni, s a kanizsai török agák elé vitték az ügyet, akiktől a még ma is megszívlelendő és követésre méltó, következő rendeletet vették: *„Mi, Kanizsa végvárának fő-fő agái, ti kik vagytok martyánci polgárok, kicsinytől fogva nagyig, ezen leveleinket látván, azt adjuk tudástokra, hogy ti közületek levő 14-18 falubeli polgárok az egész vármegye pöcsétes levelével jöttek ide, megértettük mindazt, hogy van a levél írva, hogy minden ember a maga hitén megálljon, kálvinista kálvinista prédikátort tartson, lutheránus lutheránust, és mindenik maga prédikátorjának fizessen. Mi kanizsai agák azt helyén hagytuk, ha fejetek kell, egymás hitin megálljatok, egymás között szépen, vesztegségben legyetek, mindkét hiten levő prédikátorok egymás között békével legyetek, avagy éljete. Mert, ha egymás között*

¹ „Anno 1652. Die 24. Maii. Sunt candidati ad officium pastoratus in pago Kajd, Trans Rabum, per Clarissimum Dominum Virum episcopum *Emericum Gál*, et seniores: Dominum Georgium Szeli, Johannem Szeremlyei, aetatis meae 22. Steph. P. Hodosi, minister laziensis. Habuimus examine: De iustificatione nostra coram Deo. Opponens *Martinus Pomotyai*, minister Kajáriensis apud Balaton. Praeses *Johannes Kálnai rector Papensis*. Ordinandi quinque: *Johannes Kálnai* in ecclesiam *Vépiensem*, *Johannes Koródi*, in ecclesiam *Nanaiensem*, *Johannes Rakicsányi* in ecclesiam *Martyáncziensem* et ego Stephanus P. Hodosi in ecclesiam laziensem. Apocalipsis 2:20. Esto fidelis usque ad mortem, et dabo tibi coronam vitae.” Hodosi P. István feljegyzése: *A tiszta életű Joseph patriarcha életének* etc. Tyukodi Márton által írt s Váradon 1641-ben kiadott műve táblájának belső lapjára, mely megvan a Pápai Református Főiskola könyvtárában.

² A hivatkozott eredeti jegyzőkönyv szerint.

háborúság esik, fejetekkel fizetitek. *Lutheránus lutheránusnak fizessen, kálvinista kálvinistának fizessen, ehhez tartsátok magatokat. Ha a prédikátorok török ispaja földit élik, tőle fizessenek, ha fejetek kell. Ehhez tartsátok magatokat. Kelt Kanizsán, 1652. június 29-én.*¹ Ezt a szigorú parancsot azonban csak két évig tartották meg.

Ugyanazon kelettel a martyánci prédikátor is kapott egy parancsot, de hogy ez az egy hónappal előbb ide bocsátott Rakicsányinak szolt-e, vagy az ág. evang. papnak, vita tárgya lehet. Ha az előbbinek szolt, akkor egyedül ennek tapintatlan eljárása és fennhéjázó magaviselete miatt foglalták el a martyánci templomot. Íme, a sokat mondó parancs: „*Én Muszel martyánczi ispaja, adom tudtadra, pap vagy-e, vagy mi ördög vagy? Vagyon híremmé, hogy a polgárokat üzöd, kergeted, magad pedig széllyel ide s tova jársz. Hanem mihelyt ezen levelemet látod, ha az én falumban akarsz lakni, hát megbecsüljed a polgárokat, mert ha úgy cselekszel, mint ekkoráig cselekedtél a polgároknak: az én igaz török hitemre mondom, hogy bizony megbánkozol róla. Az én falumban pedig ne lakjál, mert ha meghallom, hogy ott lakol, bizony mindjárt odamegyek s a házadat meggyujtom.*”² Mint mindjárt látni fogjuk, a martyánci lakosokról a dunántúli ág. hitv. püspök, Musai Gergely is úgy nyilatkozott, hogy kálvinisták: Muszel ispaja parancsa tehát Rakicsányinak szolt, s miatta keletkezett ez a templomfoglalási per, mely földesúri pártfogással a kisebbség javára dőlt el.

Mivel az 1647. évi XIII. törvénycikk alapján az elfoglalt templomok visszaadására kiküldendő biztosok kinevezése késett, a dunáninnyi evangélikus státus kérvényt adott be a nádorhoz, s abban megsürgette a templomok visszaadását. Erre való hivatkozással gróf Pálffy Pál nádor 1651. április 5-én Sopron és Vas vármegyét felhívta, hogy rendeljen arra való bizonyos főembereket, s ami még azon határozatoknak végrehajtásából hátramaradt, azoknak intézkedése szerint vitesse végbe.³ Egyszersmind ugyanazon napról kelt levelében gróf Batthyány Ádámot is intette, hogy ha a törvény

¹ Magyar Nemzeti Múzeumi kézirattár. Fol. Lat. 2077.

² Ugyanott.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum *Collectanea ad historiam ecclesiasticam protestantium in Hungaria* című kézirattgyűjteményéből.
Ugyanott.

rendelkezése szerint a mindkét hitvallású evangélikusoktól elfoglalt templomok ügyének megvizsgálására Vas vármegye részéről kiküldendő vallásügyi biztosok az ország végzésének végrehajtására jószágaiba érnek, munkálkodásukat ne akadályozza s akadályoztassa, s újabb panaszra ne adjon okot.¹ A nádor ezen intézkedésével gondoskodott a törvény végrehajtásáról, s a biztosok az 1647:VI. törvénycikk szerint templom-, paplak- és iskolaépítésre visszaadatták Vépen azt a jobbagytelket, melyből előbb a lelkészt kiűzték, s az 1652. évi kajdi zsinat, mint az előző lapon olvasható 3. alatti jegyzetből kitűnik, Kálnai Jánost ordinálta ide lelkészül. E részben megszűnt tehát a sérelem, de most meg a két protestáns egyház állott egymással szembe, és 1654-ben elfoglalták a martyánci ág. hitv. evangélikusok a reformátusok templomát. Az ilyen esetekre vonatkozólag ugyanazon országgyűlés XIV. törvénycikke úgy rendelkezett, hogy a vármegyék a foglalókat 600 magyar forintra büntessék, s fellebbezés esetért az ügy az országgyűlés elé terjesztendő. És jöllehet az 1647:V. törvénycikk 8. §-a szerint is a vallásfelekezetek között felmerülő vitás ügyek az országgyűlés jogkörébe tartoznak, mégis az történt, hogy a martyánci templomfoglalási ügyben nem az országgyűlés, hanem az itt jelen volt protestáns képviselők ítélkeztek. Megállapodásukat okiratba foglalták és aláírták, melyet mint a két protestáns egyház együttes tanácskozásának első nyomaira vezető okmányt ím itt közlöm:

„Mi, az evangélikus státus, úgymint urak, vármegyék, özvegyek és szabad városoknak ezen jelen való nemes országgyűlésre elküldött követei adjuk emlékezetül, akiknek illik, ezen levelünknek rendiben, hogy miután a martyánci eklézsia végett, mely Vas vármegyében van, ezen jelen való nemes országunk gyűlésében a helvét hitvallású urak részéről panaszképpen kinyilvánított voltna előttünk, miszerint azon martyánci eklézsia ágostai hitvallást követő urai néhány ürügy alatt a templomot nem régen magukénak tulajdonítván, az ágostai hitvalláson levők a helvét hitvallású hallgatókat a martyánci templom tulajdonjogában háborgatták, mely eklézsia miatt maguk között rút és gyűlölséges alkalmatlanságok jöttek közbe, és arról maguk között meg nem egyezhetvén, az

¹ Ugyanott.

evangélikus státus az egymás között levő szeretetnek megerősítésére azon dolognak elintézését jelenlétünkben, ezen nemes országgyűlés alkalmával elhatározta, és közösen megállapította. Melyre nézve a Dunántúl való ágostai eklézsiák püspökét, Musai Gergelyt és a helvét hitvallású eklézsiák esperesét, Szeli Györgyöt az elmúlt április hónap utolsó napjára ide, Pozsonyba felhivatván, ökegyelmük jelenlétében a mindkét részről jelenlevő hallgatókkal először is bizonyos, mind a két részről, úgymint ágostai és helvét hitvalláson levőktől arra rendelt atyánkfiaiinak jelentését meghallgatván, azon vitás kérdés általunk kölcsönösen megállapított, kiegyenlített, és következőképpen intéztetett el: Megbizonyosodván mielőttünk világosan, hogy ember emlékezetétől fogva azon martyánci eklézsia és templom a helvét hitvallású hallgatóké volt, és most is Martyáncon helvét hitvallású hallgatók laknak, és hogy azok is bevádoltattak az ágostai hitvalláson levő leányegyházakban s fárákban kívül lakó hallgatóktól, mely eklézsia és templom a martyánciaknak az 1647:XIV. törvénycikk erejénél fogva odaítéltetett volna. Tehát jelen határozatnak erejénél fogva a megnevezett martyánci anyaeklézsia és templom, mivel azon helyben az egész község, kettőt kivéve (amint a megírt Musai Gergely püspök úr által előttünk felmutatott iratból kitetszett, és megértettük) helvét hitvallásúakból áll, maradjon a helvét hitvallású hallgatók számára minden, az egész parókiával, iskolával és minden azon egyházhoz, nemkülönben a parókiához és iskolához régtől fogva tartozandókkal, valamint a személyi járandóságokkal és jövödelmekkel együtt teljes joggal. És az ágostai hitvallású lelkészt mostantól számított egy hónapon belül tartozzanak kivinni Martyáncon az ágostai hitvallású hallgatók a maguk leányegyházukba az 1647. évi XIV. törvénycikkben írt büntetés terhe alatt. És mivel azon anyaegyháznak többi között két leányegyháza, vagyis fárája van, úgymint Szentsebestyén és Szeszvéta, azon két leányegyház maradjon az ágostai hitvallású azon megyebeli avagy falubeli lakosoknak és hallgatóknak, hasonlóképpen azon leányegyházakhoz tartozó jövödelmekkel és hallgatóknak személyes tartozékaikkal együtt, kik tartozzanak magukat okvetlenül ezen határozatunkhoz mindenekben alkalmazni az 1647. évi XIV. t.-cikkben írt büntetés terhe alatt, és semminemű szín és ürügy alatt ezen végzést egyik részről se merészeljék megsérteni. Ha közülük egyik vagy másik akárminemű szín

vagy ürügy alatt ezen végzés ellen vétene, s meg nem tartaná, akkor ezen végzésnek erejével az 1647. évi XIV. t.-cikkben írt büntetésen felül az illető egyházi fenyítéssel is sújtassék, s a végzést meg nem tartó félnek lelki tanítóját minden isteni szolgálattól püspök és esperes uraimék most és jövőre mindig, az előirt törvényekben feljegyzett módon és lelkiismereti kényszerítésből is mindaddig felfüggeszék, míg a végzésnek megsértője a sértett félnek teljes elégtételt nem adott. Ennek nagyobb és bizonyosabb erejére püspök és esperes uraimék aláírása és pecsétje alatt hasonló módon mind a két félnek adtuk levelünket. Kelt szabad királyi Pozsony városában, 1655. május 1-jén. Musay Gergely, a dunáninnyi ág. hitv. egyházak püspöke. Szeli György pápai lelkész és esperes. Ostrosics Miklós, Ostrosics Mátyás, Mednyánszky Jónás, a felséges erdélyi fejedelem követe. Wittnyédi István, Sopron vármegye követe. Natl Lipót, Sopron város követe. Berényi György, a felséges erdélyi fejedelem követe. Barna György, Abauj vármegye követe. Teöreök Zsigmond, Bars vármegye követe. Dobay András, Sáros vármegye követe. Gombássy Mátyás, Kőszeg városának követe. Zaborszky Gábor, Szepes vármegye követe. Nándori Bene János, Nógrád vármegye követe.”¹

A martyánci templomot tehát a helvét hitvallásúaknak ítélte az országgyűlési protestáns követek együttes bizottsága. Musay Gergely ág. hitv. ev. püspök, tisztében híven eljárni óhajtván, mindjárt Pozsonyból való hazaérése után egy szépen írt levélben közölte a határozatot a martyánciakkal. „Tudva vagyon” - úgymond - „kegyelmeteknél, hogy mind én s mind kegyelmetek a kálvinistákkal a magyarországi evangélikus státus által behívattattunk Pozsonyba a martyánci templom, parókia és a hozzájuk tartozandó jövedelem felől. Hogy azért kegyelmetek megértse, mit végeztek evangélikus uraimék mind a két részről: szükségképpen kellett kegyelmeteknek tisztem szerint megírnom. A kegyelmetek közt való veszekedésnek meghatározása azért e szerint lett: hogy a martyánci templom, parókia, iskola minden hozzájuk való tartozandóságaival együtt a helvét hitvallásúak számára rendeltetett azon okból, mivel Martyáncon inkább mind helvét hitvallásúak laknak, és két lutheránusnál több azon helyben nincs. Szentsebestyént és Mindszentet pedig hozzá való jövedelmeivel a lutheránusok

¹ Magyar Nemzeti Múzeum, Fol. Lat. 2077. kéziratgyűjteményből.

számára rendelték úgy, hogy a martyánci parókiából a mi vallásunkon való prédikátor kimenjen mindjárt ezen jelen való Pünkösöd havában, és azután ne legyen szabad Martyáncon lutheránus prédikátornak lakni, hanem kálvinistának. Szentsebestyént és Mindszenten se legyen szabad kálvinistának, hanem lutheránus prédikátornak lakni. Én azért tisztem szerint hagyom és parancsolom a prédikátornak, hogy a parókiából kiköltözködjék, és a helvét hitvallásúaknak engedje Martyáncot. Mert valaki akármely részről ez ellen cselekszik, a XIV. törvénycikk szerint hatszáz forinttal büntettetik, mely levélre mind az evangélikus státusnak, s mind minékünk egyházi rendeknek kezünk írását kellett tennünk mind a két részről. Énnekem azért ezen végzéshez kell magamat tartanom.”¹

A martyánciak azonban tudni sem akartak a templom átadásáról, megkeresték azért a földesurat, venné őket védelmébe. Nem is csalódtak benne. A református vallásban született, a grófi rangért Pázmány által katolikus vallásra térített Batthyány Ádám 1655. jún. 6-ról így válaszolt nekik: „Megértettük leveletekből, mit írjatok a martyánci templomnak elígérése felől, mely lett volna itt Pozsonyban a lutheránus szuperintendens által a kálvinistáknak, mind a földesurak, mind a hallgatók akarátja ellen. Írhatjuk azért, hogy a lutheránus szuperintendens amit cselekedett, sem az ország előtt, sem a földesurak előtt nem jelentette meg, amint hogy értjük, hogy néktek sem volt híretek. Azért atyámfiai a szuperintendens parancsoljon rendet a maga sajátjából, mi nem engedjük a mi földesúri méltóságunkat senkinek. Kálvinista uraim legyenek a határukban: ha ti nem akartok kálvinistát bevenni, nem köthetik erővel reátok magukat. Ha pedig ezen kívül cselekesztek a mi hírünk nélkül, lássátok, de mi a kálvinistáknak nem engedjük az anyaeklézsiát.”²

Földesurukat tehát teljesen megnyerték az evangélikusok, s hatalmas pártfogójuk oltalma alatt a köteles engedelmisséget sem tanúsították többé egyházi felsőségük iránt, és semmit nem adva püspökük levelére, sem az országgyűlésen jelen volt mindkét hitvallású evangélikus követek határozatára, mint az egyházi közigazgatásban eddig ismeretlen hatóságra: belekapaszkodtak Batthyány levelének

¹ A Nemeskérrel 1655. máj. 8-án kelt levél ugyanott.

² Ugyanott.

azon pontjába, hogy a protestáns követek együttes megállapodása semmit sem ér, mert arról az országgyűlés és a földesurak nem tudnak semmit, és fellebbeztek a püspök által nekik adott utasítás ellen az 1655. évi június 9-én tartott szakonyi zsinatra.

„Az egész martyánci lutheránus hallgatóság” nevében beadott fellebbezésben elmondják, hogy nemrégiben a püspök prédikátorukra reáírt, és megparancsolta neki, hogy nagy sietséggel a fārahāzból kihordozóskodjék, s azt űresen hagyja. Hogy miért, nem tudják. Ők eddig az igaz āgostai hitvalláson voltak, s nem adtak okot és alkalmat arra, hogy lelkipāsztoruktól megfosztassanak, hogy a püspök miért adta templomukat a kālvinistāknak, nem tudják, de bizonyos az, hogy űk jobbāgyok, a fundus nem az ű tulajdonuk, hanem a földesűrē, űk nem rendelkezhetnek azzal, s földesuruk akarátja ellen senkinek űrökös fundust nem adhatnak. Igaz, hogy az egész templom a farāval egyűtt az űvėkė volt, de a fundus nem; avagy nem nagy botrānykozās-e, kėrdezik, hogy minden igaz ok nėlkűl megfosztatvān űseik temetűhelyėtől és templomuktól, hanyatt-homlok a tėvelygėsre romoljanak, megtiltvān attól, hogy a lutherānusnak semmi kűze, sem temetűhelye ne lehessen ott! Ez ellen protestálnak, űk nem okai semminek sem, nem is lesznek, de földesuraik akarátja nėlkűl templomukat senkinek nem engedik. Fontolják jűl meg, hogy egy lėlek elvesztėse mit jelent. Arra kėrik azėrt a szakonyi zsinatra egybegyűlt lelkiatyāikat, hogy lelkűk sėrelmėt meggondolvān ne bāntsā addig lelkitanıtűjukat, mıg az ország gyűlėse vėghez nem megy, és a vallāsűgyi biztosok ki nem mennek.¹ Mint Musay Gergelynek egy mindjārt emlıtendű levelėbűl kitűnik, a Dunāntűli Āg. Hitv. Egyhāzkerűlet szakonyi kűzgyűlėse ezen kėrelmet elutasıtotta, s a martyānci templom- és lelkėszkėrdėsbēn a protestāns kűvetek egyűttes hatārozatāban foglalt állāspontra helyezkedett.

A martyānci āg. ev. lelkės a földesűrra és nėhāny hallgatűjāra tāmāszkodva tovābb is ellenāllt, és kűzvetlen egyhāzi hatűsāga hatārozatānak sem engedelmeskedett, és sem a templomot nem adta āt a reformātusok által e vėgre kınevezett kűldűtteknek, sem a parűkiābűl nem ment ki. S

¹ Ugyanott.

mivel ezen küldöttség jelentéséből világosan kitűnt, hogy a lelkész makacsságán és engedetlenségén tört meg a végzés véghezvitele, tehát az 1655. augusztus 20-án Kajdon tartott rész-zsinat nevében és megbízásából a jún. 2-án püspökké választott Szeli György, továbbá Szeremlei János esperes felsőörsi, Bői János körmendi és Pápai Dávid Imre szentpéteri lelkészek tudatták ezt Musay Gergely ev. püspökkel, és elégtételt kértek. Figyelmeztették arra, hogy az országgyűlés folyása alatt az evangélikus státusok egymás között kölcsönös megegyezéssel megegyeztek ugyan a martyánci eklézsia felől, s abba ő is beleegyezett, és hitfelekezete részéről alá is írt, ők is ahhoz alkalmaztatták magukat, kellő időben bizonyos személyeket elküldöttek, hogy az eklézsia kezükhöz visszaadassék. De nem tudják, micsoda esztelen féltékenységből az ottani evangélikus lelkész a maga részére megnyert hallgatókkal a pozsonyi végzésre mit sem adva, küldötteiket nem bocsátották be, sőt kemény és gyalázatos fenyegetésekkel ellentálltak, mely cselekedetük nekik nagyon fáj, mert bizony az meggondolatlan és jogtalan is volt egyszersmind. Arra kéri azért Musayt, hogy tartsa magát a végzéshez, hogy ezen dologban ne kelljen ismét fellépniök, s a martyánci eklézsiát barátságosan és csendben bocsássa kezükhöz. Tudják, hogy a község makacsságának megzabolázására nincs hatalma, de arra van, hogy az alatta levő lelkészt az ottani szolgálattól eltiltsa, és püspöki hatalmával onnan eltávolítsa, és ezáltal a végzést véghezvigye, hogy több zűrzavarra ok ne adassék, és a harmadik félnek kacagásra út ne nyitassék, s más illetlen egyenetlenségek is ne következessenek.¹

A dunántúli evang. püspököt is bosszantotta ez a dolog, s az engedetlen lelkész ellen egész eréllyel lépett föl. Nem érti - írja Krisán Tamás muraszombati espereshez² -, hogy a martyánci fráter ilyen vakmerőségre veti magát, hogy sem az ő parancsolatának, sem a közelebbi szakonyi zsinat konzisztóriumának rendeletéhez, sem esperese tiszte szerint való intésének helyt nem ad, hanem még mindig a parókiában van. Tudatja vele, hogy a helvét hitvallásúak püspöke, espereseivel együtt, augusztus 20-diki kajdi

¹ Levelük ugyanott.

² Musay Gergelynek 1655. szept. 24-én Nemeskéről kelt levele ugyanott.

részgyűlésükből megkereste, s azt írja, hogy a pozsonyi végzés szerint saját hitvallású atyafiakat küldött Martyáncra, de az ott való fráter a maga mellé vett hallgatókkal kemény és gyalázatos fenyegetésekkel fogadta őket. Mivel - úgymond - a nyakas községgel nem bír, mint a szakonyi generális gyűlésben is konzisztorialiter megparancsolták, hogy a lelkész kimenjen a parókiából, most is a szerint meghagyja és parancsolja, mert ezen dologban másként nem tehet, különben ha ki nem megy, tisztétől megfosztják. Végül arra kéri az esperest, járjon utána, mi lehet annak az oka, hogy a martyánci lelkész parancsolatuknak eddig is nem engedett, és ha ezután sem akarna engedni, arról őt mielőbb értesítse, hogy ő is kimentesse magát a helvét hitvallásúak előtt. S ha a fráterre vagy valakire másra háramlik a törvénycikk szerint a hatszáz forintban való elmarasztalás, annak ő nem lesz az oka.

Mint Musay püspöknek egy későbbi leveléből látjuk, az ág. hitv. ev. lelkész ekkor elment a martyánci parókiából, s ha eddig ő szította a földesurakban az ellenállás tüzét, most a lelkész nélkül maradt egyház állt ki a küzdőterre, és a „*martyánci ág. hitvallású hallgatóság*” nevében tiltakozott a templom átadása s a lelkész elmozdítása ellen. Igaz, hogy a Musay püspökhöz küldött levélben felhozott okok nem egyeznek meg teljesen a történeti igazsággal, de mint jellemző és egyházunk XVII. századi belső életére jelentékeny fényt vető okirat méltán felhívja érdeklődésünket, annyival is inkább, mert ennek tartalmából kifolyólag a Dunántúli Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület még ezen évben egy elvi jelentőségű végzést hozott, mely tudtommal ma sincs hatályon kívül helyezve, ezért bő kivonatban ismertetem azt.¹ Mint lelki atyjuknak ajánlják alázatos szolgálatukat Musaynak. Megértették - úgymondanak -, hogy mit írt esperesüknek, Krisánnak és prédikátoruknak mind a martyánci templom felől, mind prédikátoruknak tisztitől való megfosztásáról, ha Martyáncról ki nem menne, és nagy siránkozva, fájdalmasan érezték, hogy most már mintegy oktalan állat módjára kell élniök, és nem tudják, hogy miért. Mert azon végzésnek, amelyre püspökük a pozsonyi elmúlt országgyűlés alatt

¹ Az 1655. okt. 31-ről kelt s Musay ág. h. ev. püspökhöz címzett felterjesztés ugyanott.

reállt, semmi alapja nincs, nemcsak azért, mert *a végzést hozóknak nem adott sehol a nemes ország arra való hatalmat*, hogy elvegye egyik féltől a templomot, és másnak adja, hanem azért is, mert nem igaz, hogy emberemlékezetétől fogva a martyánci templom a kálvinistáké lett volna, mert sohasem volt csak a Martyáncon lakóké, hanem a lutheránusoké is volt; és az sem igaz, hogy azon templomban emberemlékezetétől fogva helvét hitvallású lelkipásztor lett volna; az sem áll, hogy az 1647:XIV. t.-cikk alapján ítéltetett volna oda azon templom a martyánciaknak, mert akkor nem is volt róla kérdés a nemes ország előtt, nem is szól azon törvénycikk az ágostai és helvét hitvallású hallgatók között keletkezett ellenkezések kiegyenlítéséről, hanem a római katolikus és evangélikus státust illeti; nem is volt Martyáncon valami templomfoglalás, mert ők emberemlékezetétől fogva mindig békességes használatában és birtoklásában voltak azon templomnak és ekléziának, s kezüknél is úgy maradt, mint törvényes birtokosoknál és utódoknál. *Jóllehet néhai Domján prédikátor is lakott azon ekléziában*, de őelőtte és őutána is voltak mások, akik nem voltak olyan színezők, mint ő, tettevén magát lutheránusnak, de alattomban helvét hitvallású volt. Az egész hallgatóság jól tudja, mit tanított, mit nem, és ha kálvinistaságát világosságra vitte volna, sem akkori jó emlékezetű földesuraik, sem ők el nem szenvedték volna. De meg mi az oka, hogy mindnyájan nem lehettek kálvinistákká, holott akkor *Domjánin kívül nem volt más egyházi emberük*, és őkegyelméhez gyóntak, *s úgy gyóntatott, mint lutheránus miniszter*. Mindezeket megbizonyították volna Pozsonyban, de Nádasdy Boldizsár alispán odaküldött követeket a népek joga ellenére szidta, gyalázta, fenyegette, melyet őkegyelme nem cselekedhetett volna, hanem mind a két félt meg kellett volna hallgatni. Az egy Istenért kéri azért Musayt mint lelkiatyjukat, hogy ne háborgassa őket igaz vallásukban és lelkiismeretükben, s ne fossza meg lelki tanítójuktól. Ám ők protestálnak egyáltalában, a lelkészt közölük ki nem eresztik, és kálvinistát nem engednek bevinni. Kéri Musayt, hogy mindezekről jól gondoskodják, s válaszát várják, mert a lelkész nem szolgál.

Ebben a levélben különösen három dolog vonja magára figyelmünket. Egyik az, hogy a marasztalt fél legelsőben is az országgyűlésen jelen volt protestáns követek együttes

tanácskozási, illetőleg a vitás ügyek fölött való határozathozatali jogát tagadja, s egyszerűen utal arra, hogy az ország sohasem adott nekik ilyen hatalmat. Pedig az a martyánci ügyben hozott végzés mint kezdeményező éppen azon célból volt fontos, hogy a két protestáns egyház között fölmerült sűrűlódásokat és vitás ügyeket nem akarta az országgyűlés elé vinni, hogy ott csakugyan a harmadik, a mindkettőjükénél sokszorta erősebb fél kárörvendjen egymással való veszekedéseik miatt. Azt hitték, hogy ha az országgyűlésen a kat. klérussal és ezeknek befolyása alatt levő kat. képviselőkkel szemben a protestánsok sérelmeit úgy, ahogy lehetett, orvosolhatták, akkor a saját egyházaik között dülő viszályt illetékes egyházi tisztviselőik meghallgatásával, ha országgyűlésen kívül elintézik, a harmadik félnek fölöttük való méltó kárörömét nemcsak elkerülik, hanem együttes tanácskozásaikkal, kölcsönös megegyezéseikkel a két prot. egyház tagjai között a testvéri szeretetet is élesztik. S íme, a martyánci templomperben hozott végzésük ellen éppen a sérelmet okozó fél nem nyugszik meg, pedig éppen azért intézték el a prot. követek maguk között ezt az ügyet, hogy ne kerüljön az az országgyűlés s onnan a vármegye elé, s rajtuk templomfoglalásért hatszáz forint bírságot ne hajtsanak be. De íme, a foglalók felyülkerekedtek, s vakmerően még azt is emlegetik, hogy az 1647:XIV. törvénycikk, mely a templomfoglalókat büntetni rendeli, reájuk nem alkalmazható.

A másik dolog természetesen következett az előbbiekből, a lelkészt nem eresztik ki a parókiából, a templomot nem adják át, mert mindig az övéké volt. Ezen állításuk fölött csak csudálkozni lehet. Hisz maga a püspök, Musay sem számította őket az ágostai evangélikusok közé, s hogy nem is Martyáncon, hanem ennek filiáiban voltak ők leginkább többségben, a jelentés azon szavaival bizonyítható, mikor az ottani templomról azt mondják, hogy az nemcsak a martyánciaké volt, hanem az övéké is.

Végül legjellemzőbb, amit a harminc évnél tovább közöttük volt Domjáni igehirdetéséről s Úrvacsora-szolgáltatásáról mondanak, melyet, mivel ostyával osztott ki, azt következtették belőle, hogy az ág. h. ev. volt, holott csak azt bizonyították vele, miszerint Martyáncon, úgy látszik, legtovább éltek az Úrvacsorában ostyával a dunántúli

reformátusok. Pathay és Kanizsai püspökök a XVII. század első felében nemegyszer utasították lelkészeiket, hogy az Úrvacsorát kenyérrel szolgáltassák ki, s csak az öregebbeknek engedték meg, hogy a hitben gyengék kedvéért ostyát oszthassanak, de azért egyikük sem tartotta magát ágostai hitvallásúnak.

Mikor a Dunántúli Ágostai Hitv. Egyházkerület 1655. nov. 25-re Gencsen zsinatra egybegyűlt, melyen a pestis miatt ugyan sokan nem jelenhettek meg, de Musay püspökön kívül jelen voltak mégis Régeni Márton, Szentmiklósi János, Semptei Benedek, Mód Benedek és Fistrovics György esperesek s néhányan a lelkészek közül, mely alkalommal a lelkészi szolgálatra felavatták Vislicenus Györgyöt a Sopron vármegyei Petersdorfra, Kőszegi Pintér Andrást a Vas vármegyei Ratisdorfra, Turnisczai Basiliust a Győr vármegyei Fölpécre, Nagy Andrást a Veszprém vármegyei Vaszarra, Tarnóczi Jánost a Vas vármegyei Szenttamásra, Nagy Istvánt ugyanazon vármegyei Szentbenedekre és Rusanics Mihályt a Sopron vármegyei Vágra: a martyánci ügyről is tanácskoztak, s ha a parókia és templom átadása, valamint a szolgálatot már nem teljesítő, az eklézsiából ki is költözött lelkész ügyében nem határoztak is, másnap a következő elvi jelentőségű végzést hozták:¹ *„Ezen zsinaton, nov. 26-án elhatározatott, hogy ezután a testvérek közül mindenki a saját illetékes esperesénél, évenként egyszer az Úrnak szent vacsorájával éljen; vagy ha a szomszéd testvérek valamelyikénél élne, tartozzék tisztársától sajátkezüleg írt bizonyítványt kivenni, és saját esperesének büntetés alatt átadni, amit ha valaki elmulasztana, súlyosabb büntetés éri.*

¹ *„In hac synodo 26. Novembris constitutum est, ut post haec, quilibet fratrum, apud suum competentein seniorem, singulis annis utatur sancti Domini coena; vei si uteretur apud aliquem vicinorum fratrum, teneatur chirographum a confratre eximere, et suo seniori transmittere, sub poena, gravioris animadversionis, si quis neglexerit. Constitutio haec ideo facta, quia nonnulli ex Calvinianis soliti sunt sub specie augustanae confessionis helveticam confessionem inseminare, et auditores adversa religione inficere, uti hactenus compertum est in ecclesia Cassoviensia Petro Alvinczy, et in comitatu Castriferrei in ecclesia Martyanczensi a Michaele Domjan, qui semet ipsos venditarunt augustanae confessionis ministros sinceros, ast sub hoc titulo disseminarunt zizania Calvinisticae confessionis cum magno scandalo, et animarum dispendio.”*

Ezen intézkedés azért tétetett, mivel a kálvinisták közül némelyek ágostai hitvallás színe alatt helvét hitvallás magvát szokták elhinteni, és hallgatóikat ellenkező vallással megfertőztetni, mint mostanában rábizonyosodott a kassai egyházban Alvinczy Péterre és a Vas vármegyei martyánci eklézsiában Domjáni Mihályra,¹ akik az ágostai hitvallás igaz szolgálóinak mutogatták magukat, és ezen ürügy alatt lelkeiknek kárával a kálvinista hitvallás konkolyait nagy botránnnyal széjjelhintették.”

Musay Gergelynek 1656. márc. 24-ről Szeli György dunántúli reform. püspökhöz küldött leveléből megtudjuk a martyánci eklézsia későbbi dolgát: Mikor - úgymond - Pozsonyból megérkezett, levelét Martyáncra, a muraszombati alesperes által Szentháromság vasárnapján² beküldötte, melynek azonnal ellentmondtak, és a postával Pozsonyba a földesurakhoz mentek, s kérésükre gróf Batthyány Ádám, Széchyné, Forgáchné asszonyok Önagyságaik, Meszlényi Benedek és Tipits Márton uraimék mind pártjukat fogták, ezért mikor a kajdi gyűlésből hozzáküldött levelet vette, s a martyánciaknak megírta, hogy a lelkészt tőlük elveszi, azonnal ellentálltak, és azt írták neki, hogy kicsoda az, aki hatalommal kálvinistát tukmál rájuk, bizony futva szalad, akárki lesz. Az esperes ugyan azt írta, hogy a fráter kiment a parókiából, és fél esztendőnél tovább lakott egy faluban, ahonnan kálvinista részről való céhmesterek vitték vissza a parókiába. Ő most már ennél tovább nem mehet, a hatalmasokkal ujjat nem húzhat.³

Tehát a martyánci templom, parókia a földesúri pártfogással az ág. hitv. evangélikusok kezén maradt. A református egyház itt, mint annyi sok más helyen Dunántúl, teljesen megszűnt. Még az 1656. jún. 21-22-i bódi egyházkerületi gyűlés jegyzőkönyvében fordul elő, mint amelyben a lelkészi állás üresedésben van, mely soha többé református részről be nem töltetett.

Martyánc mai neve Mártonhely, lakosai nagyobb részben vendek. A XVII. századbéli magyar kálvinistákra nem volt

¹ A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyvében mindig és mindenütt Domjáninak van írva, azért én is így írom.

² Mely ez évben május 23-ra esett.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum *Collectanea ad historiam ecclesiasticam protestantium in Hungaria* című kéziratgyűjteményéből.

szükségük az ausztriai befolyás alatt levő földesuraknak, akik egyházuk horvát neve dacára magyarok voltak: ma magyar a helység elnevezése, de a lakosai nem azok.

Szomorú tanúság, de fájdalom, igaz.

5. SZELI LUKA GYÖRGY PÜSPÖKSÉGE, 1655-1665

Gál István veszprémi lelkész, atyja, Gál Imre halála után, 1655. június 1-re püspökválasztó zsinatra hívta össze a dunántúli kerület atyáit Pápára. Ez az összehívó levél ugyan nem maradt fenn, de a zsinat lefolyásáról szóló feljegyzés ennek megemlítésén kívül arról is értesít, hogy a Felső-dunamelléki Egyházkerületből Nyikos János püspök érsekújvári és Nógrádi István révkomáromi lelkészek jelen voltak; a miénkből pedig az egyházaknak csaknem minden lelkészei, esperesei és presbiterei a kiválóbb egyházaknak küldötteivel együtt megjelentek. A kiskomáromi egyházmegyéből azonban, a törököktől való félelem miatt csupán néhány küldött, ti. Marácz Balázs kiskomáromi és Lévai Márton galamboki lelkészek jöhettek el testvéreik szavazatával az új püspök megválasztására.

A zsinat első napján Nyikos János püspök mindenekelőtt ünnepélyesen és nagy alázatossággal segítségül hívta a Szentlelket, azután az új püspök megválasztására adott szavazatokat összeszedte, s azokból kitűnt, hogy csaknem minden szavazat Szeli Györgyre esett. Még az napon a felavatandó lelkészeket vizsgálták meg a hitcikkekből és Syderius kátéjából, s miután erkölcsi magukviseléséről megfelelő bizonyítványt mutattak föl, akik alkalmasoknak találtattak, azokat a lelkipásztorságra fölvelték, és a következő eklézsiákba rendelték: Alistáli Jakabot Szentgálra, Alistáli Istvánt Kádártára, Halászi Gergelyt a Vas vármegyei Nárába, Palánki Jánost Jenőbe, Ráczevi Jánost Mezőszentgyörgyre, Feli Istvánt Csajágra, Szecsei Jánost Cseténybe, Szentmártoni Jánost Kupra.

Másnap következett a megválasztott püspök, Szeli György megerősítése és felavatása, melyet Nyikos János felső-

dunamelléki püspök teljesített, s az előbb megnevezett új lelkészek is ekkor avattattak föl.

Az újonnan választott püspök születési helyéről, idejéről és előtanulmányairól nincsenek közelebbi adataink, vele először az 1629. márc. 18-iki körmendi püspökválasztó zsinaton találkozunk, melynek jegyzőkönyve *Szeli Györgyöt mint kiérdemült pápai rektort említi*. Mivel pedig 1627 júliusában még Mosoni István, 1629-ben pedig Gyöngyösi Sári István volt a pápai iskola rektora,¹ Szeli rektorsága az 1628. évre esik. Valószínűen Pápán tanult, s erről a vidékről való volt, mert külföldi iskolázása költségeihez a pápai egyház is hozzájárult, s később úgy említik, mint ezen eklézsia által segélyezett tanulót, s ő maga is hálával nyilatkozik erről.² Czeglédi Pál pápai lelkész 1629. okt. 9-iki levelében arról értesíti Kanizsait, hogy Szeli György aug. 13-án Nagyszombatból az Odera melletti frankfurti egyetemre ment, s Samarjai János és Magyarai Jakab Mosoni Istvánt akarják megbízni a nagyszombati iskola vezetésével, melyből az következik, hogy ebben az évben külföldre menetelég itteni rektor volt Szeli. Külföldön három esztendő telt, s 1632-ben tanulmányai bizonyosságául Amesius és Mackovius tanárok elnöklete alatt a franekeri akadémián két teológiai vitatkozást tartott; az elsőt³ Kutasi Mihály cseszneki, Tóti Lengyel Miklós és Krakkói Pál pápai, Hathalmi Sándor tihanyi várkapitányoknak, Vízkeleti János Veszprém vármegyei táblabíróknak, Vásárhelyi András Veszprém vármegyei jegyzőnek, Bottka Ferenc és Hatos István pápai nemeseknek, Kanizsai Pálfi János püspök németújvári, Tolnai István csopaki, Bereczki Péter unyomi, Szilágyi István vépi és Szentgyörgyi János körmendi lelkészeknek, valamint a pápai

¹ Lásd: *A pápai ref. főiskola rektorai* című közl.-t az 1903-1904. évi *Értesítőben*.

² Leveleik a Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

³ *Disputatio Theologica De Veris, Visibilis Christi Ecclesiae Notis*. Quam Divina adiutus gratia sub praesidio Reverendi, ac Clarissimi Theologi, domino Giulielmi Amesii in illustri academia Franekerana S. S. Theologiae doctoris, eiusdemque facultatis ibidem professoris celeberrimi. Publico examini subiecit *Georgius L. Szelinus*, Ungarus. Franeker, 1632. 4-r. 16 lap.

gyalogórség 11 hadnagyának ajánlotta. A másodikat¹ pedig Felső Balázs és Sándor István pártfogóinak, Czeglédi Pál esperes pápai, Gál Imre veszprémi, Sári István pápai lelkészeknek, Pápa város tanácsának, atyjának, Luka Istvánnak és rokonának, Szabó Pálnak ajánlta. Ha a Dunántúli Egyházkerület régi jegyzőkönyvében is meg nem örökítették volna, ezen ajánlásból is kitűnnék, hogy családi neve *Luka* volt; ő maga kinyomatott két értekezésén Szeli L. Györgynek, később a fent maradt leveleiben csupán Szeli Györgynek írta nevét, míg jegyzőkönyveinkben többször Szeli Luka György név alatt szerepel.

Külföldi tanulmányútjáról való hazatérése után ismét a pápai iskola rektori székén találjuk. Az 1632. évi jún. 22-24-én tartott pápai zsinaton Mosoni István itteni rektort lelkésszé avatták, akit az 1633. május 8-i köveskúti zsinat jegyzőkönyve már úgy említ, mint tápi lelkészt és pápai alesperest, ugyanebben Szeliről mint a pápai iskola rektoráról van szó, amiből az következik, hogy midőn Mosoni az 1632. év őszén Patonai Lőrinc helyébe Tápra ment lelkésznek, tőle a pápai iskola igazgatását Szeli György vette át, akit ugyanezen zsinaton érdemei elismeréséül az egyházkerületi presbitérium tagjául választottak. Szeli ezen alkalommal három évig volt a pápai iskola élén, az 1634., 1635. évi zsinatok jegyzőkönyve még mint pápai rektort említi, s az utóbbin, melyet május 8-án Szentlőrincen tartottak, a köveskúti egyház lelkészi állomására avatta föl Kanizsai, hol Jókai János volt az elődje, akit ekkor Szentlőrincre vittek.

Az 1639. évi máj. 25-én tartott csöglei zsinatra küldött levelében a püspököt, espereseket s az egész gyülekezetet kérte a köveskúti eklézsia, hogy Szeli Györgyöt továbbra is hagyja náluk, őt magát már megkérték erre, de a zsinat híre nélkül nem ígérte magát, azért ezt buzgóságosan kérik, hagyja meg közöttük, mivel vele jó egyetértésben élnek, mely kérést a zsinat is méltányolván, Szelit állomásán meghagyta.

¹ *Disputatio Theologica, de ecclesia, quam auspice Christo summo unicoque ecclesiae capite, in inclita et illustri academia Franekerana praeside Nobillissimo, Clarissimo, Doctissimoque orio, Domino Joanne Mackovio Sacro Sanctae Theologiae doctore eiusdemque facultatis ibidem professore ordinario. Piblice examinandum, ventilandumque proponit, et defendendum suscipit Georgius Szely, Ungarus. Franeker, 1632. 4.-rétű 24 lap.*

A következő évben Köveskúton tartották a zsinatot, ennek jegyzőkönyve Szelit a Körmendi Egyházmegye alespereseként említi, s midőn ez alkalommal helyét bizonyos körülmények miatt változtatni akarta, de mivel neki megfelelő alkalmas helyet nem tudtak ajánlani, úgy határoztak, hogy ezúttal maradjon Köveskúton, de hátralékos fizetését azonnal megadják.

Mivel a törvény szerint legalább három évig egy helyen kellett a lelkészeknek szolgálniok, azután, mint ekkor mondták, búcsúztak, Szeli Györgyöt nem akarták a köveskútiak búcsúztatni, azért az 1643. május 19-i csöglei zsinatra küldött képviselőjük, Varga Márton útján, s levelükben a nemesek és a többi hívek is azt kérték, hogy tovább is náluk maradjon. Itt is maradt egész 1646-ig, de miután Mosoni István körmendi lelkész és esperes ekkor meghalt, s a május 1-jén tartott mezőlaki zsinat Szelit a Körmendi Egyházmegye espereséül választotta, s az itteni egyház lelkészi állomására előmozdította, elbúcsúzott köveskúti híveitől, s Körmendre költözött.

Új állomásán is általános szeretetnek örvendett Szeli György, de nem sokáig maradhatott itt, mert a Czeglédi Pál püspöknek halálával megüresedett pápai lelkészi állomást kellett elfogadnia, mely egyháznak egykor jótékonyágát élvezte, mert előde levelének bizonyítása szerint¹ a pápai eklézsia az 1629. esztendőben Szeli uramat ennek a gyülekezetnek szolgálatára taníttatta. Ezen ok miatt Szeli nem térhetett ki a pápai egyház meghívása elől, de mivel némelyek másként akarták, ideköltözése némi akadályokba ütközött. Nevezetesen:

Az 1649. évi szept. 14-i pápai zsinaton, midőn Gál Imre veszprémi lelkészt püspökké választották, a pápai egyház küldöttei, a nemesek részéről Jóra Gergely, az őrség részéről Pesti János, Acsádi Balázs, a város nevében Hentz Imre azt kérték, hogy elhunyt lelkészük, Czeglédi Pál püspök helyébe a győri egyház lelkészét, Gál Istvánt vihessék el. Jóllehet az új püspök nem fiát, hanem Szeli György esperes körmendi lelkészt ajánlotta, mégis, mint Samarjai János felső-dunamelléki püspök leveléből kitűnik, úgy határozott a zsinat, hogy ha a változás a győri egyház kára nélkül

¹ Megvan régi jegyzőkönyvünkben.

megtörténhetik, akkor elvihetik Gál Istvánt. A győriek azonban nem eresztették el ifjú papjukat, s míg ezek a maguk igazai mellett érveltek a püspöknél, a pápaiaknál, addig ez utóbbiak mást gondoltak, s a győri egyház azon törekvését, hogy lelkészüket megtarthassák, elősegítették azáltal, hogy 1649. okt. 3-án kelt, Gál Imre püspökhöz küldött levelükben Gál Istvánról lemondtak, s Szeli Györgyöt kérték lelkészül.¹ Ezen levél indokolásában elmondják, hogy sok gondolkodás után kényszerítették kérni a püspököt, hogy Istenben elnyugodott Czeglédi Pál után ki lehetne Sári István uram mellett a lelkipásztoruk. Igaz, hogy a közelebbi zsinat alkalmával Gál Istvánt kérték, *de nem Bottka Ferenc uram házánál egyező értelemmel hozott tanácsból*; minélfogva a levél kelte napján a gyülekezetben levő három rend, ti. a nemesi, vitézli és városi rend együtt lévén, először az iskola dolgát intézték el olyformán, hogy az új rektort, Kálnai Jánost másnap hivatalba állítják. Ami pedig Gál István személyét és tudományát illeti, mindegyikkel meg volnának elégedve, csak hogy ha mostani állapotukat és a győrit tekintetbe veszik, és ennek az ifjú állapotban levő eklézsiának gyöngeségét megtekintik, melyért mind a zsinaton, mind most is kérvényeznek győri uraim, s csak azt hajtják, hogy Gál Istvánt helyéből ki ne mozdítsák, mert amennyi egyenetlenséget mind a más vallású lelkésztől, mind egyebektől is fölvelt és elszenvedett, azt másnak csak megtanulni vagy ahhoz alkalmazkodni is sok idő kívántatnék, de míg az meg lenne is, egy kis szikrából mi következhetnék, azt csak az Isten tudja. *De mivel az ő beleegyezésükkel és javallásukkal ment Gál István Győrbe, belenyugosznak ottmaradásába*, nehogy olyanoknak láttassanak, hogy amit egyik kezükkel építettek, azt a másikkal elrontják. Nem tartják szükségesnek, hogy ügyeiket előszámlálják, mert azokat a püspök úgyis jól ismeri, s tudja, hogy Gál István ifjúságának gyengesége mit eredményezne a másik lelkész, Sári uram mellett. Arra kérik azért közönséges akaratból, hogy írna Gál Istvánnak Győrbe, hogy elkezdett dolgában tovább is buzgólkodják, a pápaiakra való neheztelés nélkül, mert ha eljöveteleivel valami fogyatkozása lenne az Isten oda

¹ Lásd *A győri református egyház megalakulása* című közleményemet Prot. Szemle, 1905. évf.

beplántált kicsiny seregének, vajon megtörténhetnék-e ez a püspök, a pápaiak és az egész presbitérium, ti. az egyházkerületi tanács szívfájdalma nélkül? Kéri továbbá, hogy Szeli Györgynek is írjon Körmendre, ne vesse meg a pápaiak meghívását, tudván azt, hogy ez a nyomorult hely az ő emlékezetüktől fogva *a Dunán innen való keresztyén eklézsiáknak mintegy metropolisa és anyaekléziája lévén* úgy takargatták, igazgatták tanításukkal, erkölcsükkel, maguk viselésével, hogy még eddig nemcsak ezeknek a Dunán innen levő kicsiny eklézsiáknak, hanem még a Dunán túl valóknak is saját kebeléből kibocsátott virágokkal tündöklött. Ezekért és egyéb okokért is méltó erről gondot viselni, és oly érett erkölcsű, tudományában, forgolódásában élemedett embert kell iderendelni, aki ezeket ismét teljesíthesse. Ehhez járul az is, hogy a püspök lakása is távol van, minden ügyes-bajosok nem mehetnek hozzá, s az ő könnyebbségéért is szükséges, hogy Pápán esperes legyen a lelkész.¹

Mint fentebb már említettem, Gál Imre maga sem akarta a zsinaton, hogy fia Győrből Pápára menjen, de ez a levél mégsem szerzett neki örömet, s nem ok nélkül vetette szemükre 1649. okt. 6-án küldött válaszában, hogy a közelebbi pápai zsinaton a nevükben megjelent követek nem az ő akaratukat tolmácsolták akkor, midőn Gál Istvánt kérték lelkészül, és visszásan viselték a követséget, mert íme, most azt kérik, hogy írjon Szeli Györgynek, ne vesse meg meghívásukat. Mindezt örömet megtenné, úgymond, de hogyan bontsa ő fel egymaga a közhatározatot? A zsinat a pápai követek kérésére Gál Istvánt Pápára rendelte, ennek a helyébe pedig Győrbe Sárfői Mártont. S íme, most azt várják, hogy a zsinat rendelkezését a püspök bontsa fel, Szelit rendelje Pápára, Gál István maradjon helységében, de hogy Körmendre kit rendeljen, s akit rendel, elfogadják-e, Sárfőinek is honnan rendeljen illendő helyet, ezekről, azt mondja, a pápaiak semmit nem írnak, s talán mindezt figyelembe sem vették. Szóval tudatja velük, hogy tiszte és ereje fölött való dologra erőltetik. Ő a maga részéről, mivel a közhatározatban úgysem nyugodtak meg, nem áll útjukba, tegyenek úgy, amint legjobbnak gondolják. Győrbe izenják meg Gál Istvánnak, hogy Pápára ne bízzék, viseljen magára

¹ A Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

gondot, Szeli uramat pedig hívják meg, s az ő helyébe állíttassák alkalmas tanító. Ne gondolják, hogy ő bánná vagy nem akarná s ellenezné Szeli Györgynek Pápára való költözését, sőt ezt szíve szerint akarja és óhajtja, csak hogy elvitelét az ő tisztének és az eklézsiáknak sérelme nélkül vigyék véghez.

A püspöki engedéllyel kezükben azonnal követeket küldöttek a pápaiak Körmendre, s meghívták Szeli Györgyöt lelkészüknek, aki október 11-én már válaszol. Elmondja ebben, hogy a pápaiak hiteles követitől küldött levelet illendő becsülettel vette, de elméjének nem kevés felháborodásával olvasta. A pápai egyháznak vele cselekedett jótéteményeiért való kötelességét mindenkor bizonyítja, érte élete fogytáig háládatos lesz, s ezt minden hozzá illő dologban nyilvánítani fogja. De hogy mostani kívánságukat teljesíthesse, hátrahagyván egyéb akadályokat, melyek mintegy felhők állnak előtte, ennek módját nem látja, sem pedig arra való erőt s tehetséget nem érez. Nem látja módját azért, mert a zsinat, melynek Isten után engedelmességet fogadott, mikor az egyházi súlyos tisztet felvette, a saját kívánságuk szerint rendelt nekik egy tudománnyal ékes, erkölccsel dicséretes és közöttük az isteni szolgálatra alkalmas tanítót Gál István személyében, őt pedig a körmendiek küldötteinek, Katafalvai Andrásnak és Kis Mihálynak kérésére a további szolgálatra ott hagyta. A pápai eklézsia állapotját megtekintvén s arról jól gondolkodván, jó lelkiismerettel vallja, hogy ennek szolgálatára s a felőle való reménység betöltésére elégtelen és alkalmatlan. Mert hogy egyéb fogyatkozásairól, melyeket Isten lát, s ő maga tud, ne szóljon, elég, ha tudatja, hogy beteges és erőtlen ember. Arra kéri azért őket, hogy ezért ne haragudjanak meg rá, s ne tartsák háládatlannak, hogy kívánságuk szerint nem cselekedhetett. Egyebekben kéri őket, hogy mindenkor alázatos szolgáljuknak ismerjék, és minden hozzá illendő dologban bátran parancsoljanak vele.¹ Mint a következőkből kitűnik, Szeli Györggyel csak a túlszerénység mondathatta, hogy ő a pápai egyház szolgálatára elégtelen.

¹ A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

Midőn a pápai egyház küldöttei Körmendről meghozták a kitérő választ, azonnal gyűlést tartottak, s annak határozatát tudatták okt. 13-án a püspökkel. Jóllehet, úgymondnak, a szüret miatt nem gyűlhettek össze számosan, de mivel a távollevők is egyetértének velük, mert Szeli meghívását mindnyájan helyeselték, most, hogy némely erőteljes okokkal mentegeti magát, ők arra nem felelhetnek mást, mint azt, hogy ők Szelit akarják lelkészükül, és arra kérik a püspököt, hogy ne engedje sokáig halogatni ezt a dolgot, nehogy valami nagyobb baj származzék belőle.¹ A püspök azonban ezúttal, úgy látszik, semmit sem tanácsolt, várakozó álláspontra helyezkedett, s Bereczki Péter esperes leveléből azt következtetem, hogy mind ennek, mind a presbitériumnak a véleményét kérte ezen dologban. Míg ezekre várt, okt. 20-án a körmendi lovas és gyalogsereg is egy levéllel kereste meg, melyben a pápai zsinat határozatára való hivatkozással kérte, hogy lelkészüket, Szeli Györgyöt legalább egy évig ne rendelje el tőlük Pápára, miután az volt a határozat, hogy még esztendeig meghagyja, s másuva nem rendeli lelkipásztorukat. Ők ehhez tartják magukat, s egy évig lelkészüket el nem bocsátják; jól tudja a püspök is állapotukat, ha Szeli másutt volna is, Körmendre kellene vinni.² Ugyanazon keletről Frantsits Gáspár körmendi kapitány is szeretettel kéri a püspököt, hogy Szeli György Pápára vitelével ne búsítsa meg seregüket, hanem ha tovább nem is, a zsinat határozata szerint legalább esztendeig hagyja meg náluk prédikátorukat, de ha egy esztendő előtt azt mégis elvinnék tőlük, úgy ők az ellen tiltakoznak; kijelenti, hogy mást el sem fogadnak, hanem másképpen viselnek magukra gondot.³

Igaza volt a püspöknek, hogy sok bűt és gondot okozott neki a pápai egyház, mikor az ő tanácsa ellenére a zsinattól Gál Istvánt kérte, s most a határozat ellenére Szeli Györgyöt akarja, kit hogy magukhoz vihessenek, újabb meg újabb kérvénnyel keresték fel. Így nov. 20-án újabban sürgetik, hogy ne halogassa a dolgukat. Tudatják, hogy Szeli György tudja a pápaiak iránt való kötelességét, melyet a püspök is jól

¹ Ugyanonnan.

^{2 3} Ugyanott.

ismer, s tudja, hogy ide nagyobb kötelessége van, mint a körmendiekhez, ígerte is magát az eljövételre, ha a püspök beleegyezik a presbitériummal, és Körmendre utódját kirendelik, szeretné ugyan, ha addig elhalasztaná ezt, míg esztendeje kitelik. Arra kéri azért, hogy ne halassa eddig, hanem egyezze bele, hadd vigyék még a karácsonyi ünnepek előtt magukhoz. Fölemlítik, hogy Czeglédi temetésekor ő is Szelit ajánlotta nekik, s azt mondják, attól fogva minden föltett céljuk az volt, hogy őt kérjék. Lám, a presbitériumnak is ott járt az elméje, ahol a püspöké, hogy ti. Szeli uram lenne alkalmas a pápai egyház gondviselésére, miért volna azért arra szükség, hogy ezt a presbitérium előtt kérdésbe tegyék, miért kellene azért őket messze földről összefárasztani? Majd példákra hivatkoznak, hogy szükség idején úgy az elhunyt püspök, mint az előtte valók is még a kisebb egyházak kéréseit is teljesítették, végül határozott választ kérnek, hogy beleegyezik-e vagy nem a püspök abba, hogy Szelit Pápára vigyék, s az utóbbi esetben megfenyegetik előre, mert - úgymondnak - ennek ízet nemcsak ők fogják megérezni, hanem még a Dunán innen való eklézsiák is megismerik a maguk kárán. Élhetek volna ők is az érsekújváriak példájával, de fiúi engedelmségük nem engedte.¹

Mi volt ez a példa, nem tudjuk határozottan, de valószínűen Nyikos János lelkész odavitelére céloznak, akit a presbitérium 1641-ben mint pápai rektort Czeglédi Pál segítségére lelkésszé avatott, de azután nemsokára elment innen, mert a rektorságnál jobb falatot nyert.²

A pápai egyház hosszúra nyúlt lelkészváltozási ügyében még egy fontos levél maradt fent Gál Imrétől, melyben mind a körmendiek, mind a pápaiak fenyegetését kellő értékére leszállítja; nincs értelme, hogy mint Homeruson a régiek, Ilonán a görögök és trójaiak, úgy Szeli György uramon a két eklézsia háborog, és egyebek elméjét is háborítja. Személyesen akarta volna ezt az ügyet elintézni, de betegsége miatt nem tehet, pedig az volt szándéka, hogy Pápára megy, az egyház dolgát megvizsgálja, s innen elmegy a körmendi és Rábán belül levő egyházak lecsendesítésére, és ha lehetséges, Körmendre egy alkalmas lelkitanítót ajánl, Szeli Györgyöt a

¹ Ugyanott.

Pápára való menetelre szabadítja, melyhez az alesperesek, több lelkész és egyéb keresztyén tagjaink hozzájárultak. Az utazásra már el is készült, de betegsége miatt szándékáról le kellett mondani. Nem mulaszthatja el azonban, hogy vissza ne utasítsa azon gyanút, mintha neki az lett volna szándéka, hogy fiát, Gál Istvánt juttassa Pápára, legyen az bizonyága, aki a szíveket látja, hogy sem alattomban, sem nyilván, sem maga, sem más által, sem Hencz Imrének, sem Jórának, sem a nemes, sem a vitézlő, sem a városi rend közül fiát még csak egy gyermeknek sem ajánlotta. Mikor meghallotta, hogy meghívják, nem helyeselte, Szeli uramat fiának soha utána nem tette, hanem igaz lelkiismerettel most is azt mondja, hogy a pápai egyház igazgatására alkalmasabb tanítót, ha szintén a Dunákon mind a Tiszáig jár-kei is követük, de Szeli Györgyöt csak hármat sem talál egy bokorban, aki egyházuk állapotjához úgy tudná magát alkalmaztatni.¹

Azon körülmény, hogy Szeremlei János felsőőri lelkész 1650. dec. 28-án kelt levelében 1651. január 31-re egyházmegyei gyűlést hív össze Egyházasrádócra, aki a Veszprémi Egyházmegye Gál Imre idejébéli jegyzőkönyvében levő feljegyzés szerint, 1650. január 30-án Szecsődön tartott egyházkerületi gyűlésen esperessé választatott,² mindenesetre azért következett be, mivel a pápai egyház kívánsága szerint Szeli György még az 1649. év karácsony ünnepe előtt elfoglalta itteni lelkészi állomását, s bizonyára őt is az 1650. évi szecsődi gyűlésen a Pápai Egyházmegye espereséül választották, mint ezt a pápai egyház fentebbi levele is hangsúlyozta, hogy a közérdek szempontjából neki olyan lelkészt kell választani, aki az egyházmegyének esperese is legyen. Mivel pedig Sári István, az egyház másik lelkésze nem volt esperes, mint Tóth Ferenc állította, s nem halt meg 1652-ben,³ mert az 1654. június 30-i pápai zsinaton mint itteni lelkész jelen volt, Szeliről pedig mint a Pápai Egyházmegye espereséről emlékezik a jegyzőkönyv,⁴ ha esperessé választását okmánnyal nem igazolhatjuk is, bizonyos, hogy idejövetele után mindjárt az lett. S midőn az 1655 júniusi

¹ Ugyanott.

² Tóth Ferenc: *Túl a dunai református püspökök élete*, 115. l.

³ Ugyanott: 116. l.

⁴ A Dunántúli Református Egyházkerület régi jkőnyve.

zsinaton püspökké választották, az időközben meghalt Sári István helyébe pedig a pápai egyház Bereczki Dániel kiskomáromi esperest vitte magához másik lelkésznek, mint ezt az ezen évi nov. 30-án tartott Pápai egyházmegyei gyűlés jegyzőkönyve tanúsítja,¹ hogy a püspökön is segítsenek, Bereczkit az 1656. évi bódi gyűlésen a Pápai Egyházmegye espereséül választották, a somogyi eklézsiák élére pedig ugyanitt Rátkai György kiskomáromi lelkészt esperessé emelték.

Szeli György pápai lelkésziségének és püspökségének ideje már a küzdelmes időkre esik, kezdődik a protestánsok elleni üldözés az egész vonalon. Nádasdy Ferenc országbíró a Dunán túli és inneni vármegyékben a királyok diplomái ellenére negyvennél több helyről elűzette az evangélikus lelkészeket, és egyházaikat elfoglalta. Ezt azután számos katolikus főúrak követték, a jezsuitákkal az evangélikusok több templomait elfoglalták, kiváló lelkipásztoraikat elkergették.²

De mielőtt erről megemlékeznék, annak bizonyításául, hogy még mindig tekintélyes számban vannak lelkészeink és gyülekezeteink, álljon itt az 1657. május 24-25-én tartott pápai zsinat jegyzőkönyvéből egy kimutatás. Jelen voltak

A Pápai Egyházmegyéből:

Szeli György püspök pápai,	Szili János szerecseni,
Bereczki Dániel pápai,	Beládi Pál szemerei,
Pápai Mihály takácsi,	15 Sall Mihály tápi,
Kóródi János görzsönyi,	Keresztúri Mihály mező-
5 Gyórvári István mezőlaki,	örsi,
Vai András nyárádi,	Újvári Tamás pázmándi,
Samarjai János csöglei,	Búi Ferenc szentmiklósi,
Fejes Pál polyányi,	Újvári Mihály lázi,
Gombai Mihály kovácsi,	20 Mosoni Gergely ászári,
10 Kocsi Mátyás padragi,	Pápai István dudari,
Herczeg Benedek laki,	Szecsei János csetényi,
Alistáli Péter tevelyi,	Apáti György rédei,
	Tatai András nánai lel-
	készek.

¹ Ugyanott.

² Ember Pál: *Historia eccl. reformatae*, 427. 1.

Üresedésben vannak: Ság, Noszlop, Kup, Pér, Kisbér, Csesznek, Sikátor, Kismegyer, Gyimót.

Az Őrségi Egyházmegyéből:

Szeremlei János esperes óri,	Rakicsányi János polyányi,
Büi János alesperes kör- mendi,	Hajgató András unyomi,
Marosi István büi,	10 Hodosi Miklós rádóci,
Pápai János köveskúti,	Hodosi István hollósi,
5 Kálnai János vépi,	Szigeti János szecsódi,
Meszlényi István kajdi,	Halászi Gergely nárai,
Ásott István szentlőrinci,	Jobbágy Mihály csákányi,

A Rábán túlról:

15 Némai Márton ivánci,	Szigeti Miklós szemenei,
Dániel Imre szentpéteri,	Csótár István szentgyörgy- völgyi,
Balla György rákosi,	Korcsmarics Mihály vele- méri,
Szomoróczi György kápol- nai,	25 Dravecz Márton laki,
Habsz János csesztregi,	Halászi István kercai lel- készek.
20 Nagy Miklós iványi,	Hodos üresedésben van.
Muraközi Márton torna- földi,	

A Veszprémi Egyházmegyéből:

Gál István esperes, vesz- prémi,	Erdélyi György magyaral- mási,
Csindar István kádártai,	Veresmarti János ösküi,
Fogtúi András rátóti,	Csene István polgárdi,
Csopaki Imre sólyi,	Kenesei János ősi,
5 Köveskúti György vilonyai,	15 Feli István csajági,
Ráczkevi János papkeszi,	Pomotyai János presbiter, kajári,
Helyes István berhidai,	Komáromi Ferenc lepszé- nyi,
Komjáti István mohai,	Ürögi Sámuel enyingi,
Szepsi János iszkaszent- györgyi,	Kun István presbiter, ke- nesei,
10 Komjáti István ifj., móri,	

20 Nemeskéri István felsőör-
si,
Komáromi György presbi-
ter, alsóörsi,
Búi János csopaki,

Meszes István alesperes,
füredi,
Alistáli István vöröstói,
25 Alistáli Jakab szentgáli,
Szalai Ferenc lódi lelkészek.

Távol voltak:

Kálnai András kiskeszi,
Sellyei János szentmiklósi,
Palánki János mezőszent-
györgyi,
30 Kocsi Pál fokszabadi,
Vépi Imre sz.-kir.-szabadjai,

Rétei Gergely vámosi,
Székely Péter henyei,
Maklári Mátyás aszófői,
35 Csipla György tótvázsonyi
lelkészek.

Üresedésben vannak: Kenese, Ladány, Csór,
Keresztesmajorja, Füle, Pécsely, Szentantalfalva.

Felavattattak:

Újvári Pál Kenesére,
Komjáti György Fülére,
Lasztóczi István Pécselyre,

40 Vépi János Szentantal-
falvára

A Kiskomáromi Egyházmegyéből:

Lévai Márton alesperes, Szakállasi Gergely csököli
galamboki,

Távol voltak:

Rátkai György esperes, kiskomáromi, Eőri Jakab csurgói, 5 Károlyi Ferenc újudvari, Herczegszöllősi János szentai, Váczi István inkei, Révkomáromi Gergely ne- mesdédi, Búi Péter vidi,	10 Szigethi István marcali, Kisvárdai János böhönyei, Révkomáromi János ku- tasi, Bódi István gigei, Szabó Gergely szent- benedeki, 15 Lukácsi Gergely szoma- jomi, Csepregi János kapos- mérői, Sághi János jádi,
---	---

Tatai János hetesi, Révkomáromi Mátyás egresi,
Csepreghi Mihály csok- Galgóczi János szabási,
nyai, Szöllősi János segedi
20 Szentlőrinczi János szent- lelkeszek.
miklósi,
Váczi Márton somodori,

Üresedésben vannak: Nagybajom, Tapsony, Komárom, Récse, Lábod, Aszaló, Szabás.¹

Eszerint tehát a Dunántúli Református Egyházkerület 1657-ben még 132 anyaegyházat számlált, melyek egy darabig ugyan még kitartottak, de ezután az üldözést el nem kerülhették, és számuk egymás után alább szállt.

Pápan már 1650-ben azt híresztelte Esterházy Pál földesúr, hogy királyi parancsot kapott arra nézve, miszerint az itteni várórség evangélikus tagjait mint lázadókat fékezze meg. Erről ugyan gróf Esterházy János azon évi május 15-én kelt, s Bottka Ferenchez küldött levelében azt írta,² hogy ilyen rendeletről semmit sem tud, mégis megtörtént, hogy az egyik prédikátor házát erőszakkal elvették, mely helyett Hegyi István református polgár 1658. február 1-jén a saját házát ajándékozta az egyháznak.³ A parókia elfoglalásával kezdte el Esterházy Pál a reformált egyház pusztítását, melyet megtorlandók, 1659. május 27-én ellentmondó nyilatkozatot adtak be Wesselényi Ferenc nádorhoz a gróf azon szándéka ellen, miszerint nem várva be a törvényes vizsgálat eredményét, fegyverrel akarja az evang. várórséget megtámadni, s midőn a gróf és az egyház között fennforgó viszály ügyében május 28-án megtartott vizsgálat nem sikerült, azon templomukat, melyet a reformációtól fogva szabadon bírtak, és 1610-ben újraépítettek, Devecserből hozatott német katonasággal iskolájukkal együtt elfoglalta, lelkészeiket száműzte, a tanuló ifjúságot szétverte.⁴

¹ Az eredeti jegyzőkönyvből.

² Liszkay József: *A pápai reform. egyház levéltára*. Pápa, 1875. 20. l.

³ Ugyanott: 21. l.

⁴ Ugyanott: 23. l.

Ezen esetet mint sérelmet felterjesztették az 1662. évi országgyűlésre, hol részletesen elő vannak számlálva Esterházy üldözései. ímé: pápai jobbágyságai közül 25 előkelőbbet és korosabbat elfogatott és bebörtönöztetett, s őket mindaddig fogva tartotta, míg római katolikusokká nem lettek, s mivel veszprémi Szabó György nem akarta hitét elhagyni, s lófarkhoz kötéssel is hiába ijesztette, lábait, kezeit összekötözve lakompaki várába vitette, ott addig kínoztatta, míg reform. vallásáról le nem mondott. Sőt még megélemedett asszonyokat is fogatott el, azokat undok börtönbe vettette, s különféle ijesztgetésekkel kényszerítette a római katolikus vallás felvételére, s mivel üldözéseivel nem hagyott fel, *hatszáznál több szabados és mesterember, lelkiismeretét, hitbéli meggyőződését feláldozni nem akarván, Pápáról elköltözött.* Csór Mihály nemes özvegyét, mivel nem tért át, bezáratta, s nem engedte meg, hogy hozzátartozói a börtönbe ételt vihessenek neki, s mikor semmiféle fenyegetéssel és kínzásokkal nem tudták hite elhagyására kényszeríteni, Esterházy a vár tövében elterülő tapon át előbb becsületében megsértve kutyahitűnek nevezte, a tóba fullasztással ijesztette, csónakon a túlsó partra szállíttatta, s koldusbotot adva kezébe minden birtokából gyalázatosan kivetette és száműzte. Bogács György özvegyével is ugyanezt cselekedte. A várbeli mesterembereket protestáns vallásuk miatt mesterségük gyakorlásától eltiltotta, s régi céhszabályaikba vallásukkal ellenkező cikkeket toldatott. Azon jobbágyságokkal, kiket a gróf református vallásuktól erőszakkal és különféle módon eltántorított, folyamodványt iratott, melyben a reformátusok templomát ezek maguk számára kérték őtől mint földesúrtól, aki azt a temetővel, tornyokkal, harangokkal együtt éjjel elfoglaltatta s a katolikusoknak adatta. A református lelkészlakáshoz tartozó két malmot erőhatalommal elvette. A város lakosai közül sokat elfogatott, másokat esküvel, s csaknem mindnyájukat különféle ijesztéssel a római katolikus vallásra kényszerítette. Mások megijesztésére a templomhoz sok botot vitetett a gróf, s azzal fenyegetődött, hogy ha katolikusokká nem lesznek, birtokaik és ingóságai elkobzása után koldusbottal száműzetésbe mehetnek. Tisztartójától nemes Molnár Mártonnak egy botot küldött azon üzenettel, hogy ha reformált vallásához ragaszkodik, és nem marad meg feleségével együtt a

fogságában elfogadott római katolikus vallásban, akkor azon bottal fogja minden birtokából számúzni. Molnár a lelkiismeretére hallgatva nejével együtt elment Pápáról, minden birtoka és ingóságai pedig a gróf részére elkoboztattak.¹

Esterházy ezen erőszakos pusztításának idejét pontosan nem tudjuk meghatározni, de azon tény, hogy herceg Gonzága Alajos győri várparancsnok 1660. április 12-én arról értesíti a pápai várórség református vitézeit, hogy kérelmük folytán értekezett gróf Esterházy Pállal, s utasítja őket, hogy vallási ügyekben ezután egyenesen a fejedelemhez folyamodjanak, kinél ő is szót emel mellettük, és azon körülmény, hogy ugyanazon évi június 8-án a pápai várórség vitézei már arról értesítik Gonzága Alajost, hogy utasítása szerint vallásügyi sérelmeikkel a fejedelemhez folyamodtak, és jöllehet a kancellár által a törvény útjára utasítottak, mégis gróf Esterházy Pál a kormány intézkedései ellenére zsoldosaival templomukat, iskolájukat elfoglaltatta, lelkészeiket számúzta, a tanuló ifjúságot szétverte,² azt bizonyítja, hogy a templomfoglalás 1660. április 12-ike és június 8-ika között történt. Mint Tóth Ferenc emlékezetben hagyta,³ ezen alkalommal a református tanulók közül némelyek a toronyba fölmentek, akik közül egyet valami Vratarics nevű hadnagy onnan ledobott.

De ez még nem volt elég. Mert midőn a gróf hajdúi némely üldözőbe vett, de a református iskolába menekült, vallásukhoz ragaszkodó egyháztagokat el akartak fogni, az iskolának fejszével betört ajtaján benyomult hajdúk egyike, midőn fegyverét kilőtte, egyik társát véletlenül megsebesítette. Ezen erőszakos betörés híre elterjedvén a várban, a reformátusok a papjaik lakásai és az iskola elfoglalásától féltek, azért vallásszabadságuk védelmére, de semmi rosszat el nem követve összesereglettek. Ezt a gróf önmaga mint főkapitány ellen való lázadásnak tekintette, s ezért a pápai várórség református vallású vitézei közül 112-t a győri

¹ Bruynincx Henrik: *Historia Diplomatica* 313. 1.

² Pápai ref. egyház levéltára 40. sz. okmány.

³ Pápai ref. egyház históriája 25. 1.

katonai törvényszék elé idéztetett.¹ A megidézettek 1660. augusztus 29-én híven előadták gróf Esterházy Pálnak a reformátusok ellen való ingerültségét, s tiltakoztak lázadással való vádoltatásuk ellen, s kijelentették, hogy ők a vallásszabadság őrei s tántoríthatlan bajnokai, s mint ilyenek részrehajlatlan igazságszolgáltatást kérnek.² Úgy látszik azonban, hogy hiába volt minden buzgó törekvésük, mert az uralkodóhoz 1661-ben benyújtott kérvényükben is fájdalmasan panaszolják Esterházy erőszakoskodásait, aki minden eszközt felhasznál megtérítésükre, börtönnel, kibecsléssel fenyegeti őket, irántuk semmi kíméletet nem ismer, s úgy tesz, mintha kiirtásukra törne, mert midőn egy éjjel templomukat, iskolájukat, harangjukat, temetőjüket elfoglalta, másnap a veszprémi püspök jelenlétében misét tartatott benne, és a prédikátorok eltartására jövödelmező malmaikat is elvette, s tudatta velük azt is, hogy ha szépségesen ki nem mennek a parókiából, rövid úton kihányatja őket.³

Pápán már 1617-ben szervezte Kanizsai a presbitériumot, mely attól kezdve itt mindig fennállott, s áldásos munkáját teljesítette. Egy fennmaradt feljegyzés szerint 1660. november 8-án a presbitériumot újraszervezték, teendőit körülírták, hogy Esterházy erőszakos üldözésével szemben az egyház igazait ezek megvédjék. Íme, az érdekes okmány:

„Anno 1660 die 8. Novembris.

Mi, a pápai evangélika eklésiának patronusi, tanítói, nemes és vitézlő rendből álló tagjai, felessen összegyűlvén közönséges akarattól a felyül megnevezett napon, hogy az Isten eklésiája nemcsak megmaradt ezen helyben, hanem jobban gyarapodnék és minden jó dolgok rendessen follyanak s az emberek az isteni tudományban s a szent életben tapasztalhatóképpen épüljenek, rendeltünk Isten igazgatásából, egyező értelemmel oly megpróbált erkölcsű, keresztyén életű férfiakat, a nemesség, lovas- és gyalogsereg közül, kik a prédikátorokkal edgyütt, az Istennek eklésiájára, nagy szorgalmatossággal vigyázzanak, gondot viseljenek. Mi

¹ Bruynincx Henrik: *Historia Diplomatica* 312. 1. Zsilinszky: *Magyar országgyűlések*. III. 212. lap.

² iPápai ref. egyház levéltára 41. sz. okmány.

³ iUgyanott 44. sz.

is fejenként kik azokat ez Istenes munkára választottuk és konfirmáltuk, minden Isten tisztességére néző, szolgáló dolgokban, jó akaratumkat és becsületeknek s tisztességeknek megtartását, adását ajánljuk s ígérjük és valamikor kívántatik az eklésia dolgaiban, mint atyánkfiainak segítségével leszünk.

Ez pedig a designatusoknak nevük szerént való rendek:

Itt benn:

A nemesek közül: Oroszi Ádám, Bogáts Ferencz, Péchi Péter Uraink.

A Lovasok közül: Fekete Imre, K. Szabó János, Ihárosi (pénzes) Mihály Uraink.

A gyalogok közül: Nyiri Miklós, Szüts Gergely, Lakatjártó Márton Uraink.

A majorokban kívül:

Az fölsőben: Böröllyei György, Herbat Imre, Sidmond Mihály Uraink.

Az alsóban: Berindi Márton, Rusa György, Horvát Balás Uraink.

Amely dolgokat pedig ezen megnevezett s consequenter következendő gondviselő atyánkfiainak eleikbe tartanánk a naponként folyó s jöttön-jövő alkalmatosságok inkább megtaníják, hogy nem valaki leírhatná; mindaz által a mihez kötelessek ez időben magokat tartaniok, kevés szóval meg jelenthetni. A többi közt

1. Az Isten szerént való tudományban és szent életben úgy tündököljenek, hogy egyebek mind itthon s mind kívül kegyességükre gyanánt tarthassák őket. Kívántatik azért, hogy igen serények s buzgók legyenek a mindennapi közönséges isteni szolgálatban s tiszteletben, s azonképen házuknál és házukon kívül, mindenök előtt igyekezzenek oly keresztyéni tiszta szívből való kegyességet mutatni, mellyet mindnyájan Szentlélek munkájának ismerhessünk bennük.

2. Igen összekapcsolódott s fogódzott szívvel, akarattal, kézzel cselekedjenek mindeneket, valamelyek az eklésia javára szükségesek. Aki legalsóbbnak állíthatatnék is azokáért, csak feleljen meg hivataljának istenessen, méltó becsületben legyen, hogy a jó és egy közönséges igassághoz előmehessen. Ehez képest

illendőnek látszik, hogy minden két hétben legalább, bizonyos napon, bizonyos helyre összegyűljenek, hogy ha ki valami ilyenén helyre való dolgot vehetne észébe, akár javára, akár ártalmára valót az Isten eklésiájának, vagy ad futurum miképpen kellessék valamit intézni, mondja meg, melyet közönségesen pie per suffragia libera disentiallyanak s felőle bizonyossan végezzenek. Ha valaki maga dolga végett kimaradna, jelentené meg valakinek az atyafiak közül, hogy visszavonónak ne íteltetnék. Amit pedig végeznek ő kegyelmek, ha egyebekkel nem közölhető, igen maguk között tartásák s időnek előtte ki ne nyilatkoztassák.

3. Számosan azért választatnak az eklésiától több helyes végek között, hogy a hozzánk tartozóknak életükre, cselekedetükre igen vigyázzanak. Ha mi botránkoztató vétket azokban bizonyosan eszükbe vésznek, úgymint rút szitkot, kordéba való s hamis esküvést, haragoskodást, trágárságot, részegeskedést s több efféléket; magán vagy egy társ jelenlétében szent együgyűséggel időt és helyet választván hozzá, megintsék, egynehányszor is, ha szót nem akar fogadni, de nem kell kinyilatkoztatni, valamíg reménség lehet felőle, Istentől várván. Idő múlva aztán a prédikátoroknak megjelentethni s egyebeknek is, ha szükség léssen. Itt azonközben igen vigyázzanak a vigyázók, hogy arcczal ne forduljon reájok más ember, s ne mondhassa, magadat gyógyítsd elsőben e nyavalyából, azután mást. Orvos, gyógyítsd meg magadat!

4. Akármiféle legatum, aequisitum s költségbeli java, akárhol legyen a megnevezett eklésiának, ő kegyelmük hűségessen viseljének gondot róla. Úgy hogy az eklésia ládája és akármilyen névvel nevezendő házi java, legyen tiszteletes Szeli György püspök úr szállásán, mint közhelyen, s ő kegyelmek közül négyen ad minimum tiszteletes püspök urunkkal együtt mindeneket tudjanak, s úgy takargassák, mint Istenét, s mint illik, öregbítsék is; ahová szükséges s egyebünnen nem lehet, abból költsenek, amelyekről azután esztendőnként patrónus uraink és több saját társuk előtt, ha úgy kívántatnék, számot adjanak.

5. A prédikatori házakra (ha Istentől léssen, a templom az első) scholará s azok közül lévő minden szükséges építésre, igazításra egyenlő gondjuk legyen, egymásra való nézés nélkül. Maguk dolgának tűrhető elhaladásával is azért néha, ezekre viseljének nagy gondot, mint az eklésiának jó gazdái, szemei. Senki nem fogja neheztelleni, ha minden héten megszentelik s kerülük ezeket, mert az eklésia ő kegyelmükre bizta ez iránt a gondviselést.

6. Ezen eklésia majorja minden épületivel edgyütt, barma, szölei, rétái és bármi efféle lehet, ő kegyelmük keze alatt legyenek (a malmok is), amelyekre kiváltképpen való gondviselésüket maguk közül Tiszteletes püspök urammal egyetértvén, úgy rendeljenek, hogy nevelkedést tapasztaljon a külső jókban is az eklésia. Amit azután azokból vagy azoknak hasznukból hová kelletik szakasztani, fordítani, Isten igazgatásából az alkalmatosság megmutatja.

7. A prédikátorok, scholamesterek, deákok fizetésére, táplálásukra és arra, hogy azok szorgalmasan tisztüket tegyék, ő kegyelmüknek nagy gondjuk legyen, sőt mikor szükség, t. i. ha bennük valami remissiót látnak, az eklésiának kárával, szabadon kérjék s intsék őket mint közönséges jó dologra rendeltetett személyek.

8. Ha az idősök az ifjabbak által, de mint társak által visznek véghez valamit, se ezek kisebbségnek ne véllýék, se amazok ezeken való hatalmaskodásnak, hanem szent egyességből legyen minden.

November 23-án.

Egybe gyűlvén ezen becsületes személyek, talán kettei hijával, tiszteletes Szeli György püspök uram bőven elikben adta cum singulari attestacione tisztüket, a melyekre való készségüket jó szívvvel minden magok mentegetése nélkül kezükbe adásával (ubi manus ibi fideli fides) ajánlották s az eklésiának ebbeli gondviselését magukra vállalták, a felyüliert nemesek, és tisztos férfiak.

Vidd véghez Isten a te dolgot itt és másutt is. Amen!

Ismét diakonusságra és egyházfiséagra választattak s kézbe vétellel s adással konfirmáltattak gondviselő urainkal egyszersmind:

Szabó Ferencz és Csizmadia Ádám atyánkífiái és Uraink.

Ezeknek tisztük ezek a többi közt:

1. Minden dolguk és gondjuk előtt és felett való legyen az Isten és lelkek javának keresése, mint az Istennek választott szolgálóhoz illik.

2. Az eklésiának gondviselőivel minden közönséges jó dolgokban egyetértsenek és ha valamire ő kegyelmek közt forgolódásuk kívántatik, meg ne fogják, sőt ha valamelyikben restséget érzenének az eklésia közönséges javára, tisztességesen kérhetik s inthetik.

3. Tiszteletes Szeli György püspök uram körül forogjanak, ha egyiktül nem lehet, másik hogy legyen, aki által szükséges közönséges dolgait naponként véghez vihessen. Tartoznak ezzel is, hogy a prédikátorok, mesterek, deákok élődésükre, szükségükre

gondot tartsanak, ha mi kívántatik, s maguktól nem lehet, az eklésia gondviselőivel közöljék s együtt végezzenek.

4. Ha valahol nehéz beteget vesznek eszékbe, a prédikátoroknak megjelentsék, s ha szükséges, el is híják. Ha halott esik, ők legyenek a hirtévők és efféléktől való accidentiakra mind a parochiaks mind a schola számára gondot tartók. Helyes dolog léssen arra venni az eklésia tagjait, ha kinek efféle szolgálat kívántatik, hogy ami rendelésből a munkáért jár, előre megadják, minden felé könnyebb léssen, mivel a halasztás el is felejteti és nehezen fizettet az emberrel.

5. Vasárnapokon az eklésia ládácskáinak kihozatásuk s helyre való vitetésük ő kegyelmekre tartozik; azonképpen a közönséges gyülekezet helyének gyermekek által való megtisztogattatása és az Ur szent asztalának elkészítése amikor kívántatik, ő kegyelmüket illeti.

Végül igen szükségesnek látszik ez, hogy a mi feleink közöl való, ha a halandókra kiváltképpen való gondviselők rendeltessenek, hogy ne akárki által s akármelly formán, hanem szép rendel menjen a dolog véghez.”¹

A külső erőszak és fékevesztett üldözési düh ellenében így akarták építeni a belső egyházat, ha a főkapitány mindenüktől megfosztja is őket, legalább hitüket, lelkiismereti szabadságukat egyesült erővel megvédelmezhesék. És erre nagy szükség is volt, mert templomuk, iskolájuk, temetőjük elfoglalásával Esterházy nem elégedett meg: a parókiális házak elvételére vonatkozó fenyegetését is végre akarta hajtani, s mindent megpróbált, hogy a reformált egyházat megsemmisíthesse. 1662. január 2-án a semptei úriszék elé idéztette Szeli György püspök lelkészt, a másik lelkészt, Laki Mártont pedig a városi törvényszék elé, mivel nem engedték meg, hogy a városbíró iskoláik növendékeit lajstromba vegye, ezek azonban az idézésre nem jelentek meg.² A várórség legérdemesebb református vitézeit vallásuk miatt állásuktól megfosztotta, helyükbe érdemetlen katolikusokat nevezett ki, azért 1662. márc. 21-én küldötteket bocsátottak a főhadparancsnoksághoz, hogy bevádolják gróf Esterházy

¹ A pápai ref. egyház levéltárában levő eredetiről, eltérésekkel közölte Liszkay idézett művében.

² Ugyanott.

Ferenc főkapitányt, aki a reformált egyház százados jogait megsemmisíti, a prédikátorok, tanítók, tanulók ellen úriszéke és a városi hatóság által szigorú, lealázó s becstelenítő ítéletet hozat, és pártfogást kérjenek az úriszéktől és egyéb hatóságoktól kierőszakolt ítéletek végrehajtásának felfüggesztésére vonatkozólag.¹

De hiába volt ez is. Hiába hallgattak ki 1662. január 8-án Veszprémi István és Bolleraki György veszprémi gyalogvajdák 13 tanút arra nézve, hogy azon ház, amelyben Sári István s azelőtt Czeglédi Pál és Kanizsai Pálfi János lelkészek 1612-től 1652-ig laktak, a reformált egyház tulajdona volt,² hiába tiltakozott a nemesi rend nevében Karácson Péter főbíró és Szili Gergely esküdt: Esterházy Ferenc 1662. április 1-jén a reformált egyház azon parókiális házát, melyben akkor Laki Márton lelkész lakott, karhatalommal elfoglaltatta.³ Előbb Tholdy Márton gyalog- és Uki Ferenc lovassági vajdát a lelkészlakra küldötte, hogy írják fel azon katonákat, akiket ott találnak, akik megbízatásukban eljárván, jelentették, hogy ott nem volt senki. Ekkor ismét elküldötte őket, mely alkalommal már az ajtót beszegezve találták, s a plébánus, jóllehet semmi ok nem volt reá, a prédikátort ilyen gyalázatos szókkal illette: „vagy kimarsz, vagy kimarlak”, melyet midőn a reformátusok hallottak volna, igen megbotránkoztak, s azért mentek azon házhoz. S mivel Esterházy egy nyilatkozatot íratott alá, melyben - úgy hallják - az van, hogy a reformált egyház megbízásából a házat neki átadják: most ezen új nyilatkozatukban kijelentik, hogy nem tudták, mit írnak alá, mert Tholdy Mártonnál nem volt kéznél szemüvege, Uki Ferenc pedig együgyű olvasó, s a gróf szolgája azt olvasta, amit akart, s ők olvasás nélkül aláírták.⁴ Ez a lelkészlakás a mai róm. kat. népiskola és plébániaház között levő területen feküdt.

Az 1662. évi országgyűlésen a protestáns követek emlékiratuknak mintegy bizonyítékául elősorolták 1647 óta szenvedett sérelmeiket vármegyénként, mely szerint:

Vas vármegyében, *Vépen* gróf Erdődy György a paplakot elfoglalta, a lelkészt szolgálival elűzette, az (1647. évi)

¹ Ugyanott 48. számú okmány.

² Ugyanott 47. sz.

³ Ugyanott 50. sz.

⁴ Az eredeti nyilatkozat ugyanott.

országgyűlési biztosok által a reformátusok számára kijelölt templom- és iskolahelyet, melyet pénzen vettek meg, némi törvénytelen becslés után elfoglalta, a lelkésznek minden bútorát az utcára hordatta, s a lakosok házaiba behordani nem engedte, s kénytelen volt azt hideg, fagyos télben három nap és éjjel őrizni, végre máshova szállítani. A lakosok javait pedig összeíratta, s megüzente nekik, hogy ha róm. kat. vallásra nem térnek, valamennyi vagyonukért egyenként négy forinttal kárpótolja, s koldusbottal elúzi őket. Midőn ezen fenyegetésre sem tértek át, birtokain katonaféle oláhokat szedett össze, s azokat beszállásolás ürügye alatt, de tulajdonképpen különféle zaklatás és nyomorgatás végett vépi jobbágyaira küldte. De még ezzel sem elégedett meg, hanem nemi különbség nélkül csaknem minden jobbágyát kastélyába rendelte, és őket vallásuk elhagyására sokféleképpen kényszerítette, némelyeket, mint Szekér Jánost, különben is öreg embert keményen megbotoztatott, s félholtan börtönbe vettetett; másokat pedig, míg vallásukat el nem hagyták, a tömlőcből ki nem bocsátott.¹

Szentgróton a templom, paplakás és az ahhoz tartozó jövedelmek hasonlóan elvették. *Csákányban* Kisfaludi Balázs ottani kapitány a lelkészt elkergette, és a templomot elfoglalta.²

Maga Lipót a *veszprémi* várórság hadnagyává Gyalody Istvánt, a hadügyekben eléggé jártas és képzett egyént nevezte ki, de mivel ez reformált vallását elhagyni nem akarta, egy róm. kat. vallású szabómestert tettek hadnaggyá. Fájdalmasan említik, hogy az evangélikusoknak, legyenek azok bármily érdeemesek, a kevésbé képzett róm. katolikusok mindig elibük tétetnek a hivatali fokozatokban, és ha az evangélikusok valamely hivatalt kérnek, előbb mindegyiknek vallását vetik a szemére, pedig a hazai törvények szerint a hivatalokat valláskülönbség nélkül kellene arra érdeemes egyéneknek osztogatni.

Esterházy Pál gróf a *nyárádi, nagygyimóti* és *szerecseni* ref. lelkészeket tisztjeivel kiűzette, a parókiákat és templomokat a róm. katolikusok részére lefoglaltatta, a községek lakosait pedig vallásuk elhagyására kényszeríti.

¹ *Historia Diplomatica* 109. 1. és Zsilinszky i. mű. III. 205. 1.

² Uo. 110. 1. és 206. 1.

Borsosgyőr, Pápához tartozó leányegyház reformált lakosait Esterházy Pál vallásuk gyakorlásától bizonyos bírság alatt eltiltotta, mégis Esterházy Ferenc közülük néhányat engedetlenség terhe alatt a pápai várba hívatott, s különféle ijesztgetéssel róm. kat. vallásra kényszerített. Azokat pedig, akik áttérni nem akartak, arccal a föld felé fordítva kalodába záratta, s abban éjjel-nappal több ideig tartotta; szabadon bocsátásuk után pedig minden házból egy-egy személyt negyven forint büntetés alatt a pápai várba beparancsoltatott, s azokat ott különféle módon kényszerítette a róm. kat. vallásra. *Ugodon* ugyancsak Esterházy Ferenc tisztjei a templomot és paplakot a róm. kat. részre elfoglalták, és az ottani összes lakosokat reform. vallásuk elhagyására különféle módon kényszerítették.¹

Mindezen erőszakoskodások az országgyűlésen nem orvosoltattak, s ezután mindig szomorúbb napok következtek, melyekből még adataink is mind elvesztek, s ez az oka annak is, hogy Szeli György püspök életének végét is homály fedi.

Tóth Ferenc ugyan azt írja,² hogy Szeli György 1662-ben, püspökségének hetedik esztendejében meghalt, s állítását püspöki utódjának, Gál Istvánnak aláírásával ellátott, Csok Mózes szentkirályszabadjai lelkész részére kiállított, *1663. június 17-éről* Kajdról keltezett lelkészi oklevélre alapítja, melyet hitelesség szempontjából közöl is,³ de mivel a pápai egyház levéltárában fentmaradt egy, *Szeli György sajátkezű aláírásával ellátott* s az itteni reformált egyház vagyoni állapotára vonatkozó *feljegyzés 1663. szept. 8-áról keltezve*, melyben részletesen elősorolja az egyház pénzeit, arany- és ezüstneműit, és azt, hogy nagyobb biztonság okáért melyik kinél és hol van elhelyezve, melyből világosan kitűnik, hogy még ekkor élt, mert reá vonatkozólag ezt olvassuk abban: „*Itthon, magam gondviselése alatt, Kutassiné asszonyom ezüst míve közül: Egy szerecsen dió aranyos pohár födelestül. Egy kis aranyos pohár födelestül stb. Vagyon készpénz magamnál ötven forint. Magamnál egy aranyos kelyh tányérostul, kit a régi óbül csináltattam meg; két abrosz, négy keszkenő a szakramentumhoz való*”, *kétségtelen tehát, hogy*

¹ Ugyanott 114. l. és 214., 215. l.

² Idézett mű 116. l.

³ Ugyanott 119. l.

ekkor még élt. Ám a feljegyzés berekesztéséből: „Ezen eklézsiánknak kevés javai, amelyeket ez ideig takargattam és tehetségem szerint hűséggel őriztem, azután a kegyelmetek gondviselése legyen rajtuk, hogy kára ne következzen kegyelmeteknek. Ezen kívül ami kezemhez jött, hűségesen irt lajstromaim vannak, mind pedig amit hova költöttünk, mind épületre, mind egyéb szükségünkre: mindazok föl vannak írva jó hittel és tiszta lelkiismerettel”¹ - lehetne talán azt következtetni, hogy lemondott, de mivel előbbi helyen okát adja annak, miért helyezték el más-más helyen és egyénnél az egyház javait, arról meg nem szól, hogy a nála levőt kinek adja át, mivel pecsétjével és sajátkezű aláírásával ellátott okmánnyal igazolhatjuk életben lételet, a Tóth Ferenc által közölt lelkészi oklevél nem kelhetett 1663-ban. Fájdalom! egyházkerületünk levéltárában ennek az oklevélnek csak egy hiteles másolata van meg, melyből 1663. jún. 17. világosan kitűnik; de ez csak akkor lehet helyes, ha Szeli már *nem él, vagy a püspökségről előbb lemondott volna*; mivel pedig ezekre vonatkozólag útbaigazítást sehonnan sem nyerünk, Szeli György püspökségét tovább terjedőnek kell tartanunk, és a Csok Mózes oklevelének keltezését 1665-re kell tennünk.

Az említett lelkészi oklevelet Gál Istvánon kívül *Szeremlei János felsőöri lelkész és esperes, továbbá Rátkai György esperes, körmendi lelkész írták alá* Tóth Ferenc közlése és a levéltárunkban levő hiteles másolat szerint. A feljebb közölt azon hiteles jegyzőkönyv nyomán, melyből az 1657. évi pápai zsinaton jelenvoltak névsorát közöltem, látjuk, hogy *Szeremlei János az öri vagy örségi egyházmegye esperese volt, Rátkai György pedig a kiskomáromi*; Felsőőr és Körmend az említett névsor tükrében is, de köztudomás szerint is egy egyházmegyében vannak, tehát *egy egyházmegyének nem lehetett egy időben két esperese*; végre a kiskomáromi anyakönyv szerint *Rátkai György még 1664-ben is ezen egyháznak volt a lelkésze*, mint ez sajátkezű bejegyzéséből kitűnik. Szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy Körmendet olvasott volna Tóth Ferenc Kiskomárom helyett, s nemcsak ugyanazon okmány keltezését, hanem még az aláírását is

¹ Megvan a pápai református egyház levéltárában.

elnézte volna, de Rátkainak kétségbevonhatlan 1664-diki kiskomáromi papságából is az következik, hogy Csok Mózes lelkészi oklevele nem kelhetett előbb 1665-nél, tehát Szeli György halála idejét is e körül kell keresnünk.

6. GÁL ISTVÁN PÜSPÖKSÉGÉRŐL

A Dunántúli Kerület nyolcadik püspökét, Gál Istvánt minden valószínűség szerint azon az 1665. évi kajdi zsinaton választották meg, melyről nem maradt reánk más emlék, mint azon papi oklevél, melynek keltezéséről éppen most volt szó, s melyet ő mint püspök írt alá.¹ Négy teljes esztendőre terjedő püspöksége idejéből kerületünkre vonatkozólag semmi adattal sem rendelkezünk, de hogy tényleg püspök volt, az említett oklevél aláírásából bizonyos.

Gál István született 1621-ben,² atyja, Imre, veszprémi lelkész, később esperes és püspök volt. Tanulását a veszprémi iskolában kezdte, s valószínűen a pápaiban végezte be, honnan ezen egyház segítségével is külföldi akadémiákra ment, melyet igazolhatunk azon vitatkozásával, melyet 1645-ben Copenburg elnöklete alatt Franekerben tartott, melyet atyjának, Gál Imre esperes veszprémi lelkésznek és Szilágyi Benjámín Istvánnak, a váradi iskola rektorának ajánlott.³ Külföldről való hazatérése után a pápai iskola rektora volt 1647. május 21-ig, amikor a Dunántúli Egyházkerület szentlőrinci zsinatán a győri református egyház lelkészévé avatta fel Czeglédi Pál püspök. Itteni hitsorsosaink ugyanis ezen évben az ág. hitvallásúaktól különváltak, és megalapították a reform. egyházat, melynek Gál István volt az

¹ Tóth Ferenc: Idézett mű 119. 1.

² Bizonyos ez apja ezen feljegyzéséből: „Veszpremini anno 1625 octobris 6. die aetatis meae 29. *Stephanelli mei primogeniti quarto scribebam.*” Tehát ha 1625-ben négyéves volt, 1621-ben kellett születnie.

³ *Loci de Creatione disputatio IV. De operibus dierum II. III. et IV. Quam favente numine trinuno, praeside Johanne Clappenburgio sacro sanctae theologiae doctore et professore primario in illustri frisiorum academia, publico examini subiicit* Stephanus Gál ungarus. Franekerae, 1645.

első lelkésze. Az említett zsinat jegyzőkönyvéből világosan olvassuk, hogy ott a győri lelkészi állomásra Gál Istvánt avatták fel, de ezenkívül Czeglédi Pál püspöknek 1647. aug. 1-jén kelt leveléből is találunk erre vonatkozólag útbaigazítást, aki tudatta Gál Imrével, hogy Sárközi Márton leveléből úgy értette, miszerint Szilágyi Benjámint Istvánnak a pataki reménység nem kedvesen felel meg, úgy ítéli abból, hogy meghívásuknak nem mond ellent, kész lesz az ide való jövésre, amely felette igen szükséges *Gál István fiunknak közülünk való költözése miatt, mivel Samarjai uram a győriek gondviselését teljességgel letette.* Rasoris¹ uram, ha szintén nem Gadarenus is, de igen Rubenista, nagyobb gondja vagon hitvány dög barmaira, hogynem a Krisztus nyájára. Ezt vévén eszébe Agh Jakab Komáromban, Kanizsai Mihály Nagyszombatban, intődnek levelükben, hogy örök gyalázatunk eltávoztatására, számadásunknak is könnyebbítésére *siessünk segítségére a győri fiatal eklézsiának, Gál Istvánnak közikbe való bocsátásával.* Kéri Gál Imrét, hogy ezen dologban ne ellenkezzék, hanem inkább egyezzen bele, és biztassa Gál Istvánt jövőendő szolgálatjára, oktassa, ágendázza, és teljes feloldással bocsássa hozzá Pápára, hogy innen Győrbe átmehessen, és tisztéhez istenesen kezdhesse.²

Az új lelkész még 1647-ben elfoglalta állomását Győrben, s mint az országgyűlési küldöttek előtt az itteni két prot. egyház között kötött szerződésből kitűnik,³ míg a ház elkészül, a helvét prédikátornak Bognár György evang. prédikátor urammal együtt lészen lakása. És jóllehet a második pontban szépen körülírták, hogy prédikátor uraimék vasárnap, ünnepen és köznapokon *egyik reggel, másik délyest* szolgáljanak úgy, hogy *egyike a másikat* illetlen cselekedettel vagy a prédikálásban, vagy szóval valamely alkalommal ne illesse, hanem istenesen szeressék egymást, mégis az történt, hogy az 1648. évi május 12-iki mezőlaki zsinaton már azon panaszukat terjesztették elő a győri helvét

¹ Tolnai Barbély Gergely esperest érti.

² A Dunántúli Református Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

³ Liskai József: *A nagygyőri református egyház múltja és jelene.* Győr, 1868. 13. l.

hitvallásúak, hogy a lutheránusoktól, kiváltképpen pedig azoknak lelkipásztorától, Bognár Györgytől sok méltatlanságot és jogtalanságot kell elszenvedniök. Megbízta azért a zsinat Szeli György körmendi esperest, hogy menjen el az evangélikusoknak legközelebb Acsádon tartandó gyűlésébe, és ott kérje a püspököt s espereseket, hogy ne bánjanak olyan embertelenül a mieinkkel.

Midőn az 1649. szept. 14-iki pápai zsinaton Gál Imre veszprémi lelkészt püspökké választották, a pápai egyház képviselői elhunyt püspök-lelkészük, Czeglédi Pál helyébe Gál István győri lelkészt kérték a zsinattól. És jöllehet a püspök is fia helyett Szeli György körmendi esperest ajánlotta, a pápai egyház kérésére mégis úgy határozott a presbitérium, hogy ha a változás a győri egyház kára nélkül megtörténhetik, akkor elvihetik Gál Istvánt. Szeli György életrajzában előadtam már, hogy a határozat ellenére, mivel a pápaiak is lemondtak Gál Istvánról, Szeli lett a pápai lelkész, itt amannak igazolására föl kell sorolnom a győriek marasztását, akik nem eresztették el ifjú papjukat, s ezek érvei előtt hajoltak meg a pápaiak is. Ez a marasztás azonban nem ment olyan könnyen, hiszen közhatározatba ütközött, azért előbb el kellett hárítani az akadályokat. Az első közbenjáró maga az agg püspök, Samarjai János volt, aki, midőn Pápáról, a püspökavatásról való hazautazása alkalmával Győrön ment keresztül, onnan 1649. szept. 17-én a következő levelet írta Gál Imre veszprémi püspöknek:

A győri, vallásunkon levő kicsiny szent gyülekezet megértvén, hogy a közelebbi zsinat Gál István prédikátorjukat feltételesen megengedte a pápai eklézsiának, a feltétel pedig az, ha tudniillik kára nélkül lehetne az itt való eklézsiának, azért tudtára adja püspöktársának, hogy szemlátomást való romlására lenne Gál István uramnak Győrből való mostani kibontakozása, azért semmiképpen el nem bocsátják őkegyelmét még mostanában, legalább annyi ideig nem, míg állandóképpen véghezvihetik az itt való eklézsiának állapotját. Még mostanában Gál István uram helyett nem akarnak más prédikátort elfogadni, aki semmit nem tud az itt való állapothoz. Arra kéri azért, intse püspöki méltóságával pápai uraimékat, hogy legyenek csendességben, és ne tegyenek kárt a győri kicsiny eklézsiának; rabul és örökösen nem akarják a győriek Gál Istvánt tartani, de ilyen hirtelenséggel el nem

bocsátják, s a kapun nem eresztik ki. Értesíti azért jó idején erről a dolgról, mert Pápáról megtérven a győriek feltartóztatták, és gyülekezetükbe bevitték, hogy lássa és hallja az ellenkezőknek szándékukat, és megértse állapotjukat, s arról igazat tudjon írni.¹

Míg Samarjai levele útban volt Veszprém felé, vette Gál István győri lelkész püspök atyjának a pápai zsinat határozatát tudató levelét, melyre már 1649. szeptember 22-én válaszolt. Ebből a levélből látjuk, hogy a pápai egyház azért ragaszkodott hozzá, mert külföldi iskolázása idején a neki adott segély címén jogot formált hozzá, de ő felmentetni kérte magát ezen kitüntetés alól, meggondolván a pápai eklézsiában való szolgálatra elégtelenségét, és sok más bekövetkező akadályokat is megfontolván, inkább maradt volna - úgymond - Győrött. De ha a pápai ekléziának, melynek sok és meghálálhatlan javaival élt, úgy tetszett, hogy az ő szolgálatát kívánja, s a zsinat is így határozott: jó, ő engedelmeskedni fog, győri uraimnak tudtára adja a dolgot, s távozása esetén talán Sárközi Márton pápai volt rektort elfogadják.²

A győri egyház azonban semmit sem akart tudni lelkésze eltávozásáról, s midőn a püspök tudatta velük a zsinat azon határozatát, hogy lelkészüket, Gál Istvánt Pápára, annak helyébe, Győrbe pedig Sárközi Mártont rendelte: *a nagygyőri, helvét hitvalláson levő evangélikus keresztyének* 1649. október 9-én kelt s a püspökhöz írt levelükben Gál Istvánnak náluk hagyásáért esedeztek, melyből álljon itt ez a részlet: mindenekelőtt megemlítik, hogy a minap is megkeresték már püspöküket, amikor Samarjai írt az ő nevükben Gál István ott maradása felől, de nem írták azt olyan kemény értelemmel, mint a válaszból annak magyarázatát olvassák, mert nem akarják lelkészüket mint egy börtönben ott tartani, a szent eklézia végzésének sem akarják magukat vakmerően ellene szegezni, mert csak az volt a szándékuk, hogy a püspök és a szent gyülekezet végzéséből lelkészük még tovább is közöttük lehetne. Jól értették, úgymondanak, mind püspök uruktól, mind követüktől, Mátyóki Györgytől, hogy a

¹ A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

² Az eredeti levél ugyanott.

pápai gyülekezet követei Gál Istvánnak hozzájuk vitelét kérték. De megfontolván jól a dolgot, akárki is meggyőződhetik róla, hogy sokkal szükségesebb annak Győrben maradása, mint Pápára való elvitele. Ami pedig Sárközi Márton irántuk való rendelését illeti, a szent gyülekezet ebbeli, irántuk való jó indulatját háládatosan köszönik. Sárköziit, személyét, tudományát becsülettel elfogadnák, de állapotukat meggondolván látják, hogy a gyakori változásból csak az ő káruk következnek, mivel az egyenetlen szomszédok miatt az új lelkésznek hozzájuk való alkalmazkodása is hosszabb időt kívánna. Más részről a két protestáns egyház egymás között való egyenetlenségének is, melyet Gál István alapjától kezdve ismer, Isten segítségével rövid időn jó kimenetelét várnák, mivel a következő november havában, Szent Márton nap körül lesz Pozsonyban derekas dolgoknak elegyengetése, melyen a fejedelem követi megint jelen lesznek, s Gál István nélkül ott semmit nem érne a dolguk. Arra kérik azért a püspököt, hogy hadd maradjon lelkészük továbbra is közöttük.¹

Mivel ott maradásába a pápaiak is beleegyeztek, 1654-ig Győrben maradt Gál István, de az ezen évi pápai zsinat jegyzőkönyvében az állomási hely megnevezése nélkül apja, Gál Imre püspök, veszprémi lelkész neve után a Veszprémi Egyházmegyéből jelen volt lelkészek között fordul elő neve, s bizonyára ettől kezdve már beteges atyja mellett szolgált, kinek 1655-ben történt halála után előbb a veszprémi lelkészi és esperesi, 1665-ben a püspöki székből is utódja lett, ezen tisztségét azonban nem sokáig viselte, mert az 1669. év elején, 48 éves korában meghalt. A győri lelkészi állomáson a gályarab Komáromi István lett a közvetlen utódja Gál Istvánnak, mint ez kitűnik a Lavater számára írt emlékjegyzeteiből, mert azt mondja abban, hogy 18 évi lelkészsége után, 1671. augusztus 4-én üzte ki onnan az iskola rektorával, családjával s az ágostai ev. lelkésszel együtt Széchényi György kalocsai érsek, amikor Mezőörsre menekült, s kilenc hónapi itteni tartózkodása után, tehát

¹ Az eredeti levél ugyanott.

1672 májusában az ácsi egyház vitte magához lelkésznek.¹

Tóth Ferenc azt írja,² hogy Gál István 1668-ban halt meg, melyet a Sellyei István felett elmondott halotti beszédből következtet, amelyben azt olvassuk, hogy „*Sellyei az egyházi társaságnak majd 24 esztendőől fogva való generális inspektora volt*”, pedig ebből is bizonyos, hogy nem volt teljes 24 évig püspök Sellyei. Gál István halála évére vonatkozólag különben a veszprémi reform. egyháznak általa is vezetett anyakönyve útbaigazít bennünket, melybe 1668. február 28-ról írja, hogy Péter nevű fia meghalt.³ Ezután már hiányosan vannak vezetve az anyakönyvek, valószínűen betegeskedése miatt, s utolsó beírása 1669. április 10-ről kelt, mely után valószínűen nem sokára meghalt.

Adatok hiánya miatt, fájdalom! alig tudunk valamit püspöksége idejéből többet felemlíteni. Hadd álljon azért itt Ahmed Olay simontornyai basának egy 1669-ből való vallásügyi rendelete, mely még egy keresztyén uralkodónak is nagy dicséretére válnék:

„I. Az esküdt ember istenfélő legyen, az Isten templomába járjon, otthon létében prédikációt és könyörgést el ne mulasson, hogy így mind magának, mind alatta valóknak jó példa adásával lelküket Istennek megnyerhesse. Ha pedig azon kívül cselekszik, az esküdtségre sem méltó, sem illendő.

II. Azon igyekezzék, hogy a hazugságot eltávoztassa; józan és tiszta életű, igazmondó és tökéletes, állhatatos beszédű legyen.

III. Az ünneptörést, a lopást, a tolvajságot, árulást, vérontást, szitkozódást, személyválogatást, lélekmondást, ördögteremtette, ördöglelkű és hitű stb. undok szitkozódást, paráznaságot, latornak pártfogását, barátságos atyafiságot, hízelkedést, ajándékra való nézést, törvényekhez való engedetlenséget el ne kövessen. Aki pedig a megnevezett bűnök közül valamelyiket cselekszi, azon kívül, melyeknek az Isten könyvében nyilván való büntetése leirattatott, melyek szerint ő is büntetődjék, a pellengerbe tétessék, és ott egy kevésse tartassék, akár férfiú, akár asszonyi állat, akár gazda, akár szolga legyen, és azután üssenek hatot a farán. Ha ocsmány és trágár beszédű, a gyülekezetben erősen

¹ Sárospataki Füzetek, 1863. 253. 1.

² Idézett mű 120. 1.

³ A veszprémi reform. egyház 1614. éven kezdődő anyakönyve 377. 1.

megpirongattassék, ha pedig a gonoszságban megátalkodván mégis azokat szüntelen cselekszi, és e felyül megírt gonoszságokban tapasztaltatik, állandó és erős bizonyosságokkal reá bizonyodván a dolog, nagy gyalázatosan a közönséges helyen az eklézsiából kiűzöttessék, mint arra nem méltó személy.

IV. Minden szombaton, ha lehet, az esküdtek összegyűljenek a főbíró akaratjából, és akkor mindenekről tehetségük szerint igazságot szolgáltatassanak. Ha kártételre való kimenetel kívántatik, minden maguk vonogatása nélkül annak megbecsülésére kimenjenek kicsinynek, nagyak, szegénynek, gazdagnak. Vasárnap pedig semmiféle külső dolgokról való gyűlés ne legyen, hanem azon napon mindnyájan az Isten szolgálatjában legyenek foglalatosak.

V. A panaszt mindenektől igazán meghallgassák; akinek mi büntetése következik a fejére, azt közönségesen egyaránt szolgáltatassák ki, vagy külső büntetést érdemel, vagy belsőt, templombelit.

VI. Az esküdtek maguk között egymásnak s mind alattuk valóknak érdemlett tisztességet tegyenek, hogy egyesek lévén egymás között, minden jóban nevelkedhessenek. Tanítójuknak pedig mint lelkipásztoruknak fejet hajtsanak, s annak jó gondviselői s becsülői legyenek, és minden jóban neki engedjenek.

VII. Ha valaki a prédikációt elmulatja, és vasárnap csak otthon hever, másik vasárnap a prédikáció előtt a pellengérbe tetettessék, és mind a prédikáció végéiglen benne tartassék; annakutána üssenek négyet a farán, és bocsáttassék békével. Hasonlóképpen valaki dolga végbenvitelére kimegyen, ha nem kénytelen vele, avagy szombaton megyen el, és vasárnap korcsoláz (hordót szállít; bér munkát végez. A szerk.), azzal is úgy cselekedjenek, mint a prédikáció elmúlatójával. És aki csak azon a mezőn, teleken, szőlőhegyen korcsolázni és nyulászni, madarászni megyén prédikáció előtt: azt is el ne szenvedjék az esküdt bírák büntetetlen, mint afféle Isten napjának megrontóját megbüntessék.

VIII. Aki kórságosságot, dühödtet elmondja, égütöttet, köütöttet, szinte mint a lélekmondókat úgy megbüntessék; ha pedig valaki másra gonoszságot költ és kiált, melyet meg nem bizonyíthat, aminemű büntetést érdemlett volna a meggyalázott személy, azt a meggyalázó személy szenvedje.

IX. Aki az esküdt bírákat meghamisítja, és végzésüket semminek tartja és megkáromolja, az olyatén vasárnapon jó reggel a pellengérbe tétessék, és uzsonnakorig mind ott tartassék; azután pedig ütögessék jól meg, és bocsássák békével. Amely esküdt ember pedig a büntetést nem javallja szívesen, erősen, afféle büntetésénél nem fogván, és hátra mászván a dologban: akit így büntetnének a bűnért, a bűnös mellé szólván: a bűnöst bocsássák el, és a bűnös mellett szólót, annak pártfogóját, akárki legyen, azt büntessék meg, hogy így a lator mellé senki ne merészeljen szólani és támadni.

X. A gyűlésbeli valami oly titkos dolgoknak eligazításának idején senki se menjen hívatlan, még a prédikátor is, hanem ha hívatatik, úgy illik jelen lenni.

XI. Asszonyok a gyűlésbe magukat ne avassák, pattogni oda ne menjenek, akik pedig az ellen cselekesznek, a pellengérben legyen helyek.

XII. Ha az asszonyok egymást megkurvássák, szidalmazsák, rútítják, egymást gyalássák, férfinak tisztességet nem tesznek, előttük fel nem kelnek, avagy nekik tiszteletlenül szólnak: efféle cselekedetükért a pellengérben megverettessenek.

XIII. Ha valaki megátalkodik a gonoszságban, a templomba nem jár, sem prédikáció hallgatására, sem hetedszaki könyörgésekre, és aki a szent sákramentummal nem él, akár férfiú, akár asszony, és akármi rendben legyen, a prédikátor és még az istenes hívek is olyan emberre szorgalmatosan reá vigyázzanak, és az olyaténak a tanító semmiben ne szolgáljon; sőt ha meghal is, az olyatén halálának emlékezetére ne harangozzanak, a község közül senki feléje ne menjen, se sirató, se koporsócsináló, se sírásó, hanem temesse el a maga háza népe, amint tudja, de ne a közönséges temetőhelybe, hanem egyéb magános helyen, s még távol a közönséges temetőhelytől, a maga gyalázatjára.

XIV. Ha a tanító mindezekre és ezeknek végbevételére nem vigyáz, és sem az esküdteket, sem a közönséget jóra nem kényszeríti, hanem minden latorságban élnek a polgárok: a prédikátort vastag büntetéssel megbüntetjük, az esküdteket meggyalázzuk és megbírságozzuk, hogy így minden latorság megszűnjék, minden jámborság és tiszta élet megmaradhasson.

A prédikátor e parancsolatinkat és kiadott törvényeinket a

templomban a község előtt gyakorta elolvassa, hogy ezután valami gonoszság ne essék, és senki azt ne mondhassa, hogy nem volt hírével, és előbb meg nem mondták neki. Ha valakin pedig ezek szerint valami esik, és nehéz lesz neki, jöjjön panaszolni, és ha onnan hazul fél terével jött, Isten úgy segéljen, bizonyosan elhiggye, hogy egész terével bocsátjuk. írtuk Simontornyán, 1669. Ahmed Olay Bég.¹

¹ Tóth Ferenc: *Magyar- és erdélyországi prot. eklésiák históriája.* Komárom, 1808 151-157. l.

MÁSODIK KORSZAK

MÁSODIK RÉSZ

A Felső-dunamelléki
Egyházkerület szervezkedése
és története
a XVII. század első felében

1. SZENCI CSENE PÉTER PÜSPÖKSÉGE 1615-TŐL 1622-IG

Dobronoki Miklós halála után, 1614 végén vagy 1615 elején Szenci Csene Péter érsekújvári lelkészt választották a Felső-dunamelléki Egyházkerület püspökévé, de megválasztásának sem idejét, sem helyét adat hiányában nem tudjuk meghatározni. Annyi bizonyos, hogy a Pálházi Göncz Miklós által 1615. jún. 17-én tartott újlaki zsinaton, melyen ő az ágostai és helvét hitvallásúak között a hittani eltérésekre, különösen az Úrvacsora-tanra vonatkozólag óhajtott kölcsönös megegyezésre jutni, a felső-dunamelléki reformátusok képviselői között nem találjuk az egyházkerület püspökének nevét; Csatári Gergely esperes mosoni, Patkó Tamás nagyszombati, Tolnai Máté somorjai, Samarjai János nagymegyeri lelkészek, Pécselyi Király Imre révkomáromi és Czeglédi Pál nagyszombati rektorok voltak itt jelen, s miután az ág. hitv. evangélikusok bizottsága szigorúan ragaszkodott Luther álláspontjához, s ellenvetéseket tettek Kálvin tanára, Csatáriék pedig ezekhez hasonlóan a helvét hitvallás álláspontjára helyezkedtek, és tagadták azoknak azon ellenvetését, mintha ők csupán jelképes szertartásnak tekintenék az Úr vacsoráját: az egyezés nem sikerült, azért abban állapodtak meg, hogy a helvét atyafiak ez évi szept. 9-én tartandó komjáti zsinatára az egyezkedés eszközésére megbízottakat küldenek ki. Az ág. hitv. ev. részről jelen voltak: Marikius Miklós esperes lévai, Perina Boldizsár esperes semptei, Udvardy Miklós jegyző remetei, Hollósy Miklós galgóci, Lipelinus Kristóf galóntai, Csepregi István

vajki lelkészek és Csajka Mihály szenci, Simpliczius János galgóci rektorok.¹ Pathay István aug. 30-iki levelében tudatta Kanizsaival, hogy jóllehet abban állapotok meg, miszerint szept. 2-án hozzá megy, s Pápáról együtt mennek a komjáti zsinatra, de közbejött gátló körülmények miatt 5-ike előtt nem mehet, azért 6-án Győrbe, 7-én Komáromba érnek, és 8-án könnyen eljuthatnak a megállapított helyre, hova 9-ére vannak híva, s így felső-dunamelléki testvéreik óhajtásának eleget tehetnek.² Kanizsai feljegyzése szerint³ a Dunántúlról őrajta kívül jelen voltak Pathay István püspök és Beythe Imre esperes, és ezen a zsinaton avattatott fel a komáromi egyház lelkészi állomására Pécselyi Király Imre. Kanizsai ezenkívül emlékezetben hagyta, hogy a Göncz Miklós küldötteiként jelen volt 8 ev. lelkésszel, különösen ezeknek vezérével, Udvardy Miklóssal egész nap vitatkoztak, s végre az Úrvacsora-tanra vonatkozólag megegyezésre jutottak, s miután a négy pontból álló határozatot közli, jelzi, hogy az evangélikusok részéről Marikius, Perina és Udvardy írták azt alá. Ez a szöveg teljesen megegyezik azzal, melyet Fabó közölt⁴ azon különbséggel, hogy ezt Csene Péter és Pathay István püspökök írták alá, ezenkívül ugyanezen egyezményről az Országos Levéltárban a következő magyar szövegű okmány maradt fel:⁵

„Az ágostai és helvécziai valláson való prédikátorok az Úrvacsorája dolgában Komjatin 8. septembris Anno 1615. im ez czikkeleken egyesültének meg:

1. *Hogy az Úrvacsorájának minden igéi, tulajdon azon értelemben vétessenek, valamint az igék az Úrvacsorájában zönögnek.*

2. *Hogy a Krisztusnak szent teste és vére, az Úrvacsorájának igazán való szolgáltatásában, valahol szolgáltatik, bizonyosan ott legyen; de mindazáltal nem hely szerint, sem a természetnek rendi és folyása szerint, hanem a sákramentomi mód és rend szerint.*

3. *Hogy a sákramentomnak igéje néha-néha csak az éltető állatokért (pro ipsis elementis), úgymint a kenyérért és borért*

¹ Fabó András: *Codex Diplomaticus*, 134. 1.

² Ugyanott 139. 1.

³ A Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

⁴ Idézett mű 136. 1.

⁵ Országos Levéltár: *Actor. Publ. Fasc. 38. Nro 43.*

vétessék; néha-néha is még az egész végvacsorának állatjáért (*pro toto mysterio*), azaz a jegyért és a jegyeztetett állatért (*re signata*).

4. *Hogy az Úrvacsorának állatját (substantiam) el sem rontja, nem is álltatja (ponit) az Úrvacsorájához járó embernek hitetlensége, sem hite.”*

Ugyanezen magyar szövegű egyezményre föl van jegyezve a latin szöveg is, melyet Szenci Csene Péter, mint a dunáninneri részeken levő helvét hitvallású testvérek püspöke és Pathay István püspök írtak alá, kétségtelen tehát, hogy ekkor már püspök volt, azért püspökségét innen számítjuk.

Csene Péter 1570 körül született Szencen, amelytől kora szokása szerint előnevét is vette, s tanulását is kezdette. Hol fejezte be, nem tudjuk, Ő maga erre vonatkozólag azt írja, hogy Szenci Molnár Albertnek hajdan tanuló- és asztaltársa volt,¹ bizonyára még Szencen, mert nevét a debreceni főiskola tanulói között sem találjuk. Lelkészségére vonatkozólag ugyanazon levelében tudósítja Molnárt, melyet az ő samarjai iskolájának növendékétől, Laskói György fiától, Laskói Istvántól küld, aki Vekhelius Andrással felső-németországi útra készül, akit nem akart elbocsátani anélkül, hogy barátját állapotáról ne értesítené, mert háládatlan lenne, ha róla elfelejtkeznek. Tudatja tehát vele, hogy már hat éve teljesíti a *hitszónoki* tisztet. Isten így igazgatta dolgait: *három évig volt Jókán*, itt pedig, ahol most él, *Somorjában*, a *harmadik évét tölti ki*, van három fia és egy leánya, feljebb való urainak határozatából és akaratából *ennek a csallóközi szigetnek esperese*, Istené legyen a hála, tűrhető családi állapotban van. Majd tudatja vele, hogy ismerősei, Csatári Gergely uram mosoni, Taksonyi Péter jókai, Suri Mihály komjáti lelkészek élnek, atyjafia, Szijjártó Lukács pedig megyeri prédikátor.

Ezen levélből Csene életrajzára vonatkozólag tehát megállapítható, hogy 1603-tól kezdve jókai, 1606 óta somorjai lelkész volt, s ezután csallóközi esperessé választották, s négy gyermeke volt. Somorján volt 1611. ápr. 24-ig, midőn a Révkomáromba költözött Dobronoki Miklós helyébe Érsekújvárra vitték lelkésznek, mint ez Szijjártó

¹ Az 1609. márc. 20-ról kelt latin levelet közli Dr. Dézsi Lajos: *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Bpest, 1898. 305. l.

Lukács leveléből kitűnik,¹ aki azt írta Molnár Albertnek, hogy Csene Péter úr még a somorjaiakat gyönyörködteti az élet igéjével, Isten kegyelméből még György napig lesz ott, s ugyanő 1611. aug. 28-ról írja Molnárnak, hogy Csene uram az újvári papságot viszi,² akinek Somorján az a Tolnai Borbély István lett az utódja, aki 1568-ban Debrecenben Molnár Albert tanítója volt,³ kiről Szilágyi Benjámín István azt hagyta emlékezetben,⁴ hogy tolnai, azután somorjai, végre szőnyi lelkész volt, s atyja volt annak a Tolnai Borbély Gergelynek, aki 1598-ban Debrecenben tanult, s aki - miután külföldön is megfordult - előbb pápai, azután komáromi rektor volt, s azután mosoni lelkész lett.

A szapi egyház régi anyakönyvében Csene Péterről azt olvassuk, hogy érsekújvári lelkész, 1615 körül püspök és reformátor volt. Pozsony, Győr, Komárom vármegyékben ő szilárdította meg a kálvini reformációt, mivel faluról falura járt, vitatkozott, az evangéliumot prédikálta, akik őt hallgatták, mindnyájukat reformálta. A reformáltak a pápásoktól kérdeztetvén: „*Miért lettél eretnekké?*” így válaszoltak: „*Mert a nagy atya, jó Csene Péter mondotta.*” Az anyakönyv neki tulajdonítja, hogy ő állított először a szapi, ballonyi, radványi eklézsiába az Isten igéje hirdetésére lelkészt Jó Tamás személyében 1619-ben, aki után 1624-ben Tóth András következett.

Mint érsekújvári lelkész hozzáfogott a Bullinger által írt második helvét hitvallás fordításához, melyet a svájci helvét egyházak 1566-ban, a magyarországiak 1567-ben elfogadtak, mely hitvallásról ama híres francia katolikus püspök, Bossuet, ily nyilatkozatot tett:⁵ „*Tartozom azzal a bizonyágtétellel a zwingliánusoknak, hogy az ő vallástételük legtermészetesebb és legegyszerűbb minden hitvallások között, nemcsak az Úrvacsoráról szóló tanra, hanem egyebekre nézve is. Egyszóval mindazon hitvallások között, amelyeket a protestánsoknál láttam, minden hibái mellett is az 1566-dik évből való az, amely amit akar, legtisztábban kimondja*”, mely

¹ Uo. 358. 1. Közli az 1610. okt. 10-én kelt latin levelet.

² Uo. 370. 1.

³ Uo. 64. 1.

⁴ Synodaliában a Debreceni Ref. Főiskola könyvtárában.

⁵ *Histoire les variations des Eglises protestantes*. II. 116.

hitvallás, dacára annak, hogy nálunk is rég elfogadták már, s az iskolákban tanították, magyar nyelven mindeddig nem jelent meg. Ezen hiányon kívánt segíteni Csene Péter, s miután a fordítással elkészült, azt kinyomatás végett Szenci Molnár Albert barátjához kiküldötte Oppenheimbe az éppen külföldi akadémiákra induló Kanizsai Mihálytól, aki máj. 13-án érkezett meg a kézirattal,¹ s miután 1616. május 18-án a heidelbergi egyetemre beiratkozott,² Komáromi Angyal Pál és Velikinus István Magyarországra hazakészülő akadémikus barátait kérte fel a nyomatosban való segédkezésre, kik, mint Molnár Albert *Naplójában* emlékezetben hagyta,³ már május 20-án hozzávitték a kinyomtatni elkezdett hitvallást, melynek címe ím ez:

„Confessio Helvetica: azaz A keresztyéni igaz hitről való vallástétel, melyet elsőben Helvéziában irtanak és bévettenek, annak utánna 1567. esztendőben Magyarországon is javallottanak és bévettenek és mindez ideig sok eklézsiákban megtartottanak. Magyarul fordított az együgyűeknek épületekre és javukra Szenci Csene Péter által. 1. Pét. 3:15. Legyetek pedig készek mindenkoron megfelelni nagy alázatossággal és böcsülettel azoknak, akik számot akarnak venni a ti bennetek való reménységről. MDCXVI. Oppenheimben nyomtatta Galler Hieronymus.” 8-ad rétű 192 lap. Szükségesnek tartom, hogy szimbolikus könyvünk ezen első kiadásáról részletesebben is megemlékezzem.

Az ajánlásban ezt írja a nagyérdemű fordító: „A Krisztus Jézus eklézsiájának, mely Magyar- és Erdélyországban vagyon, mint kegyes anyjának kegyelmet és békességet kíván! Megmondotta a te fejed az Úr jézus Krisztus, kegyes és szentséges anyám, hogy szidalmaznak tégedet a te lelki ellenségeid, háborgatnak és minden gonosz hazugságot mondanak te ellened ő érette. Hogy azért a magyar nemzet, ki még ez ideig nagy részre nem tudta és nem olvasta ezt a hitvallást, megértené világosan és megtudná, hogy nekünk azokkal az eretnekekkel semmi közünk nincsen, kiket az Istennek igéjéből kárhoztattak a régi szent emberek: ezen Confessiót magyarul fordítottam az együgyűekért. Irám

¹ Dr. Dézsi L.: I. mű 76. l.

² Sárospataki Füzetek. 1862. évf. 562. l.

³ Dr. Dézsi: i. mű. 76. l.

Érsekujvárbán, Szent György havának tizenkilencedik napján ezerhatszáztizenhat esztendőben, kegyességednek alázatos fia és szolgálja Szenczi Csene Péter.”

Majd megemlékezik ezen hitvallás magyarországi bevételéről:

„A magyarországi eklézsiák javallása:

Krisztus Urunk születése után MDLVII. esztendőben Debreczenben zsinat lön, hová begyülének a Tiszántúl és innen való tanítók, tizenhét széniorság alatt valók, és az ekléziának szép articulusi között ezen Confessióról ilyen módon végeznének: A több confessiók közül bevettük ezt a helvécziai confessiót, melyet irtanak Helvécziaiban 1566. esztendőben és kezünkkel alája is irtunk, amelynek a genevaiak is alája irtanak.

A szeniorságok ezek: Váradi, Érmelleyéki, Máramarosi, Makói, Debreczeni, Szatmári, Beregi, Szilágyi, Nyiri, Beszerményi, Nagybányai, Ugocsai, Thuri, Károlyi, Zempléni, Újvári, Borsodi.

Ezen vallástételt a Dunántúl és innen és a török birodalma alatt való eklézsiák is nagy részre javallották.”

Majd a 17. laptól kezdve üdvözlő versek következnek, Bézától latinul, melyet Molnár Albert magyar fordításban közöl, ezután következik Pécselyi Király Imre, majd Komáromi Angyal Pál, Velechinus István és Kanizsai Mihály költeménye; közülük hadd álljon itt az utolsó:

„A helvécziai vallást olvasni kívánod?

E könyvet tenni, te magadévá siesd.

Tudni ha kívánod, mit értsenek a hit ágáról,

Akik e vallást tartják és óvják hiven,

Szépen eszedbe vehedd, s nyilván megtudhadd im innen,

Az idvességről, mint tanítsanak ők is.

E vallást magyarul csak azért nyomtatták egészen,

Hogy a híveknek a tudására legyen.

Ezt ha cselekeszed, sokaknak káromló beszédek,

Hidjed ki tetszenek, ennek utánna szépen.

Azért e könyvet, melyet fordíta deákból

Csene Péter, magyar olvasó lásd meg igen.”

Maga az igaz hitről és keresztyéni tudományról való vallástétel és rövid magyarázat a 21. lapon kezdődik, és a

XXX. Részben a 183. lapon végződik. A 184-192. lapokon A *kegyes olvasónak* közli a Symbolum Nicenum, Symbolum Constantinopolitanum, Symbolum Ephesinum és a Symbolum Sancti Athanasii-t.¹

Ugyancsak 1616-ban megjelent Debrecenben a Csene által magyarra fordított helvét hitvallás párhuzamos latin szöveggel is, melyet az itteni nyomdász, Lipsiai Pál, Rhédey Ferenc Bihar megyei főispánnak, Bethlen Gábor tanácsosának ajánlott.

Jóllehet fentebb 1615-ből, okmányokra való hivatkozással tudjuk igazolni Szenci Csene Péter püspökségét, 1617. május 1-jén is úgy jelent meg a dunántúli testvérek kövesküti zsinatán, mint felső-dunamelléki püspök, mégis, Kanizsainak ezen most említett zsinat jegyzőkönyve utáni feljegyzéséből azt látjuk, hogy csak az *1617. szept. 12-iki komjáti zsinaton avattatott fel a püspökségre*. Ennek okát minden valószínűség szerint azon körülményben kell keresnünk, hogy Dobronoki még élt, de öregsége miatt már nem szolgálhatott, megválasztották tehát utódját, aki az egyházakra való felügyeletet és igazgatást teljesítette, de nem volt fölszentelve azon kánoni elvnel fogva, hogy egy megyében csak egy püspök lehet. Megengedem, hogy talán más körülmény miatt nem történt ez meg, de tény, hogy Csenét 1617-ben avatták föl. Íme az egykorú tudósítás: *„1617. szeptember 12-én volt a felső-dunamelléki testvérek zsinata Komjatin, melyen Tisztelendő Szenci Csene Péter úr már ezelőtt püspökké választatván, a presbitérium által kézfeltétellel megerősítettett, kinek tisztességtételén a mi püspök urunk, Pathay István a pápai iskola rektorával, Angyal Pállal jelen volt, és a felső-dunamelléki testvérek presbitériumát ünnepélyes kérelemmel kerületünk nevében arra bírta, hogy amiért ő püspökük megerősítésén jelen volt, ha valamikor a mi presbitériumunk (a Dunántúli Kerület) is hasonló szükségben az ő jelenlételüket követeli, példának okáért a püspöknek hasonló választásánál és megerősítésénél (mert egynek meg kell halni, hogy más valakit helyébe lehessen állítani), s akkor a felső-dunamelléki püspök egy esperessel a mi presbitériumunkban jelen lenni ne terheltezzék. A püspökválasztás és megerősítés*

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum példányát használtam.

presbitériumunkban törvényes és erős legyen, melyen a dunántúli testvérek püspöke vagy küldöttei jelen legyenek.”¹

A két egyházkerület között levő testvéri jó viszony eddig is megvolt, egymás zsinataira jártak, követeket küldöttek, a fontosabb kérdésekben egyik kerület kikérte a másik véleményét, így Csene Péter maga is többször jelen volt a dunántúliak zsinatán, legközelebb 1617. máj. 1-jén Köveskúton, 1618. január 17-18-án Pápán, s ezen szokatlan időben való zsinattartásra éppen ő kérte föl a dunántúliakat. Melotai István tiszántúli püspök ugyanis 1617. nov. 27-én Szatmárról kelt levelében a maga és lelkésztársai nevében arra kérte Csene Pétert, hogy az 1618. márciusi pozsonyi országgyűlésre vallásunk ügyében képviselőket küldenének, akik az alsó-magyarországi egyházak megbízó leveleit és az eklézsiák sérelmeinek jegyzékét a vármegyék követeinek átadják, mivel ez idő szerint arról a részről nemigen jelenhetnek meg az országgyűlésen. Tetszett azért a Tasnádon 1617. nov. 19-én, tizenkét vármegyéből összesereglettek zsinatának, hogy erre Csene Pétert megkérnék. Ugyanezt kérték 1617. dec. 1-jén kelt levelükben Thardy György abaúj-tornai, Tihemeri Máté zempléni, Nagytállyai F. Tamás borsodgömöri, Tolnai Balogh János ungvári esperesek, kik sérelmeiket is összeírták. Csene Péter méltányolván a kérelmet, hogy amint II. Mátyás megkoronázásakor Sári Mihály az egyházak képviselőjeként megjelent az országgyűlésen, úgy most is szükségesnek tartotta, hogy az egyházak sérelmei ügyében való képviseltetésről gondoskodás történjék, Komjatin zsinatot tartott, s ott a pozsonyi országgyűlésre küldendő követekül megválasztották Magyarai Ág Jakab, Csatári Gergely, Nemesnépi Dániel, Beregi András és Rátkay György lelkészeket, akiket a dunántúliak említett 1618. évi pápai zsinatukban a maguk követeiül is elismertek, mint a feljegyzés tanúsítja: *„Mivel azok a követek, akiket a felső-dunamelléki testvérek Pozsonyba küldenek, már megválasztottak és kinevezettek, nincs ok arra, hogy némelyek a dunántúli kerületből is választassanak, nehogy a követek sokasága miatt azoknak elégséges költségét ne biztosíthassák, éppen azért csak azt kéri, hogy képviselőiket,*

¹ Kanizsai feljegyzése a Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

akik az egyházak közös ügyeit szorgalmazzák, valami költséggel a dunántúliak is támogassák. Hogy ehhez hozzájáruljanak, határozta a zsinat, hogy a kerületben levő minden egyes lekipásztor március 1-re, amely napon az országgyűlés elkezdődik, saját esperesénél 25 pénzt tegyen le, mely összeget minden esperes küldjön Pápára, Kanizsai János esperes uram pedig hűségesen átküldi Komáromba Ág Jakab esperes uramhoz.”¹

Az országgyűlést márc. 4-ére összehívta Mátyás Pozsonyba, a protestáns követek eleget sürgették a vallási sérelmek tárgyalását s azoknak orvoslását, de Pázmány Péter s a vele tartó kat. követek hallani sem akartak ezekről, mert úgy mondták, a protestánsoknak a bécsi békekötés szerint csak olyan szabad vallásgyakorlat jár, ami a katolikus vallás sérelme nélkül eszközölhető. Hadd álljon azért itt azon vallásügyi sérelmek jegyzékéből az a részlet, melyet Kanizsai a Dunántúli Kerület jegyzőkönyvébe följegyzett:

„Az egyházak sérelmeinek jegyzéke:

Tekintetes és Nagyságos és becsületes nemes uraink, nekünk Isten után kegyes patronusink, ezekért könyörgünk Nagyságtoknak és kegyelmeteknek:

1. A helvét hitvallás sok helyeken majd el kezd nyomattatni, nevezet szerint Zemplén vármegyében Varannón, Torna vármegyében Tornán, azért könyörgünk az egész eklézsia nevével, Nagyságtok és Kegyelmetek gondoskodják, hogy efféle visszaélések kiigazíttassanak.

2. Bizonyos örökségek erőszakosan elvetettének, amint a nemes vármegyé tudja: úgymint Zemplén vármegyében Liszkán a káplánság háza helye szántóföldével és rétével; Varannón minden egyházi jövődelem tempomával és parokhiájával egyetemben, a helvét hitvallásuak feljelentése szerint, a prédikátor is gyalázatosan ki hányattatott. Torna vármegyében Tornán, minden jövődelem hasonlóképen elvétetett a tornai uraimtól, mely felől a nemes vármegyék együtt értvén, a nemes vármegyének végzése és ígérete szerint, emeljenek nyilvános panaszt és az elrablott dolgok visszaállítását követeljék.

3. A prédikátorok szent székkal való erőltetésének hagyjanak békét a pápás püspökök, mert abból a patronusoknak sok kellemetlenségeik következhetnek, és a vallás szabadsága is

¹ Ugyanaz, ugyanott.

megsértetik. Mert a vallás szabadsága az egyházi tannal együtt jár.

4. Ha az eklézsia a nemes vármegye tetszéséből felbuzdító követeket bocsát az országgyűlésre, azoknak Nagyságtok és ti kegyelmek követei oltalmazói legyenek és ajánlják az oda fel való követeknek is, és az uraknak ő nagyságuknak.

5. A becsületes vármegyének követei az ország gyűlésében, ha az eklézsia szüksége úgy kívánja és az összeegyesült provinciáknak követeit keressék meg és azokkal együtt kérvényezzenek ő Felsége a mi kegyelmes urunk császáruk és a nemes ország előtt, hogy a hitvallásnak, az egyházi törvényszéknek és azokhoz tartozó dolgoknak országul bevett szabadsága, minden fogyatkozás nélkül megmaradjon.

6. Mind pápista, mind lutheránus, mind helvét hitvallású tartsa határában magát, egyik a másikat, se hitvallásában, se egyházi törvénykezésében, se templomában, se parokhiájában, se iskolájában, se jövődelmében, se személyében ne háborgassa, parancsoljon ő Felsége a nemes ország kérvényére, a bécsi békekötés és az ő Felsége koronázásakor kihirdetett első törvényczikk szerint.”

Az országgyűlés azonban a királyválasztás után feloszlott anélkül, hogy a sérelmek orvoslásáról gondoskodott volna. De hagyjuk a fájó emlékeket, s ezek helyett menjünk el az 1619. szept. 1-jén tartott sóki zsinatra, melynek határozatait az itt jelenvolt, s gondját minden hasznos dologra kiterjesztő Kanizsai szépen feljegyezte a Dunántúli Egyházkerület jegyzőkönyvébe.

Az 1619. évi szept. 1-jén Sókon, Nyitra vármegyében, a Vág folyó mellett tartott zsinat határozatai közül az iskolára vonatkozó vonja magára különösen figyelmünket, melyből kitűnik, hogy felső-dunamellékén ekkor *nyolc nagyobb iskolánk volt, melyek közül háromban teológiát is tanítottak.* Az iskolák reformációjáról és azoknak megvizsgálásáról szóló határozat először általánosságban elrendeli, hogy nem kell a tantárgyak sokaságával a tanítók és tanulók elméjét túlterhelni, mert ez a módszer hiábavaló, és nem vezet eredményre. Az iskolákban tanítandó tantárgyakat tehát a következőképp írta elő a zsinat:

„I. A komjátí iskolában Grammatika, Syntaxis és Poetika taníttassék, mégpedig folytonosan minél több gyakorlat kíséretében, és ezeken felyül a hejdelbergi káté anyanyelven magyaráztassék.

II. Nagyszombatban a Rhetorika és Logika adassék elő, bizonyos napokon pedig a szent theologia titkai fejtegettesenek.

III. Bars-ban Grammatikálék taníttassanak és a hejdelbergi káté latin nyelven.

IV. Léván Syntaxis és Poetika taníttassék és a hejdelbergi káté magyaráltassék.

V. Komáromban Logika, Theologia az ellenkezők tételeinek nyilvános megvitatásával és Rhetorica szónoklati gyakorlatok kíséretében taníttassék.

VI. Érsekújvárbán Rhetorika és Logika taníttassék, vasárnapokon pedig röviden a theologia magyaráltassék.

VII. Halászában Grammatika és Syntaxis taníttassék.

VIII. Somorján Syntaxis és Poetika taníttassék, úgy mindazonáltal, hogy a nyelvtan elemei se hanyagoltassanak el.”

Ezen iskolák felügyelőivé megválasztattak: Nemesnépi Dániel esperes komjáti, Patkó Tamás nagyszombati, Pécselyi Király Imre alesperes komáromi, Somorjai Máté János halászi lelkészek. Aki magát ezek vizsgálatának alá nem veti, száműzöttessék.

Elrendelte továbbá a zsinat, hogy a tudományokat a naponként tartandó gyakorlatokkal minden évben be kell végezni. A stílus levén a tanítás legjobb mestere és teremtője, a vasárnapot kivéve mindennap tartassanak fogalmazási gyakorlatok. A *Heidelbergi kátét* hétköznapokon a reggeli órákon mindennap könyv nélkül el kell mondani. Vasárnap és ünnepeken pedig a tanítók ugyanazon kátét magyar nyelven magyarázzák. A nagyobb tanulók soron kívül is gyakorolják magukat az egyházi beszédek előadásában.

Ugyanezen zsinat rendelte el, hogy a csallóközi és mátyusföldi egyházmegyék régi kánonait Czeglédi Pál szerdahelyi lelkész gyűjtse össze; továbbá, hogy készíttessék egy könyv, melyben az egyházi szertartásoknak az itteni szokások szerint való leírása körvonalaztassék, szóval egy jó kézi Agenda készíttessék, végül elhatározták, hogy ezután a zsinatok alkalmával az Úrvacsoráját kiszolgáltadják.

Ezen zsinaton hívta meg a *füleki* egyház Lengyel Miklós nagymegyeri lelkészt, aki ide Komáromi Angyal Pál után ment lelkésznek.

Meg kell itt még emlékeznem az 1619. évi pozsonyi országgyűlésről, melyen Kanizsai feljegyzése szerint Csene Péter is jelen volt kerülete képviselőjében esperesével, hogy

az egyházi ügyekre nézve is az óhajtott állapot létre jövetelén munkálódjanak, melyre vonatkozólag Kanizsai hivatkozott emlékiratából teljes tájékozást meríthetünk.

Miután megemlékezett volna arról, hogy ezen népes országgyűlésen leginkább a dunántúli vármegyék és Felső-Magyarország követei jelentek meg, mert a dunáninneniekből, mint például Sopron, Veszprém, Győr, Zala, Vas vármegyéből a németek szomszédsága miatt való félelemből nem jelentek meg, melyen arról sokat és sokáig tárgyaltak, hogy Ferdinánd letételével Bethlen Magyarország királyává koronáztassék. A Karoknak és Rendeknek ezen akarata oly hatalmas erővel ragadta magához a lelkeket, hogy mindenki reménylette Bethlennek néhány nap alatt leendő megkoronázását, és ehelyett mindenkinek nagy csudálkozására fegyverszünetet kötött Ferdinánddal. Valóban reményelni lehetett, hogy az új király - és hazája szabadságának védője - az elnyomott eklézsiákat a pápás papság zsarnoksága alól Isten segedelmével a békés állam óhajtott révpartjára helyezi. Éppen azért a tiszántúli és -inneneki eklézsiák igazhitű lelkipásztorai megbízó levelekkel ellátott követeket küldöttek, hogy azok az ország Karai és Rendei előtt az egyházak ügyeit és szükségait előterjesztenék. A követek ezek voltak:

Alvinczi Péter kassai lelkész,

Böszörményi Péter,

Somosi Fáber Mihály kassa-újfalusi lelkész.

Az ezen részen levő Dunántúli Egyházkerületből való testvérek sem hiányoztak az egyházi ügyek tárgyalásánál, kiknek követe volt Szenci Csene Péter érsekújvári lelkész és püspök a maga espereseivel.

Ami pedig a Dunáninneneki (mai Dunántúli) Egyházkerületet illeti, hogy ne láttassanak, úgymond Kanizsai, az eklézsiákat közösen érdeklő ügyek elől magukat kivonni, ő Pápáról dec. 10-ére Pozsonyba ment, és Csene Péter püspököt s *Rátkai György lévai lelkész-esperest* már ott találta, akik és többi társaik szívesen fogadták, de ezek december 18-án a közelgető karácsonyi ünnepek miatt egyházaikba visszatértek. Ő azonban részint Alvinczi kérésére, aki a fejedelem beleegyezésével az ünnepek alatt leendő egyházi beszédtartásra felhívta, részint Csene és Rátkai tanácsából Pozsonyban maradt, nehogy úgy járjanak, ha a Karok és Rendek az egyházak kívánalmainak

előterjesztésére kihallgatást adnának, s esetleg Alvinczinak is társaival együtt a legszükségesebb időben el kellene menni, közülük se legyen jelen senki.

Csene és Rátkai eltávozása után, december 23-án az ország Karai és Rendei nekik a kihallgatásra engedélyt adván, a pozsonyi prépostnak a Szent Márton temploma mellett levő házában, ahol Forgách Zsigmond nádor áttért, Alvinczi, Böszörményi, Somosi és Kanizsai az ország Karait és Rendeit magyar beszéddel üdvözölték, melyet emlékezet okáért jegyzőkönyvünkben megörökített, s közlését itt szükségesnek tartom:

1619. december 23-án a pozsonyi gyűlésben a nemes ország előtt elmondott beszéd

Mivelhogy Tekintetes, Nagyságos, Nemzetes és Nemes, Bölcs és Tanácsos uraink Patronusink! Mivelhogy mondom e világot teremtő és fáradhatatlan gondviselő nagy Úristentől vannak minden jó gondviselések, kinek hire és akaratja nélkül csak hajunk szála sem eshetik el, hisszük bizonynyal, hogy Nagyságtoknak, és ti kegyelmeteknek is mostani országos indulatja és gyűlése Ő szent felségének igazgatásából indított és függ. Annak okáért először és mindenek előtt Ő szent felségéhez fohászzkodván, buzgó imádságunkkal esedezzünk, hogy e nemes ország gyűlésében önnön maga elnököljön, Nagyságtoknak és ti kegyelmeteknek elméjét úgy igazgassa, hogy ő szent Istenségének ezen csudálatos mostani meglátogatását Nagyságtok és ti kegyelmetek ismerhesse meg, és minden igyekezetivel, tanácskozással az ő szent akaratjának, szent kívánságának, szegény nemzetünk megmaradásával szolgálhasson.

Továbbá Tekintetes és Nagyságos uraink, Patronusink! Mi általunk, kik e nemes ország előtt mostan jelen vagyunk, egész alsó és felső, a Tátrán túl és innen levő magyarországi püspökségekben és esperességekben levő magyar evangélikus tanítók, Nagyságtoknak és ti kegyelmeteknek is, sőt ezen általános országgyűlésnek örvendetes kimeneteléért is egy szívvel esedeznek, Nagyságtoknak és ti kegyelmeteknek alázatos szolgálatjukat ajánlják, és kérik, hogy mi általunk ezen teljes felhatalmazás mellett beadandó kívánalmakra, tekintsenek kegyesen.

Kívántatnék tudjuk ezen nemes ország előtt ékes és művészi

szorgalommal kidolgozott beszéd, melyben Nagyságtok és ti kegyelmetek eleibe adhatnák az evangélikusoknak, kiváltképpen az egyházi szolgálóknak siralmas és meggyászolhatatlan sorsukat, a klérus és ennek felingerléséből némely római katolikus patronusok miatt siralmas és meggyászolhatatlan sorsukat. Felhalmozhatnánk a mi keresztyéni hitünk és igaz isteni szolgálatunk ellen való káromkodó beszédeket, midőn prédikációinkat ebugatásnak, számárrivásnak minek mondják lenni. Előhozhatnák az Antoniusz, Dioklecziánusz, vagy hitehagyott Julius idejében lett kegyetlen üldözésnél kegyetlenebben való gerjedéseket is, hangoló szókkal költött fenyegetődzéseket is, melyet még az ellenük fordult állapotban is zörgetnek, mondván: jó Istennek, úgymond, hogy így lett, mert különben bántunk volna mi ti veletek. Megboszulhatnók, ha siralom és zokogás nélkül lehetne, templomainknak, parokhiáinknak, iskoláinknak, sok helyeken elfoglaltatását; panaszképpen előszámlálhatnák az együgyű község lelkiismeretének birsággal, fogsággal, fenyegetődzéssel való kényszerítettését, melyek nemcsak az egyházrendeknek, hanem minden isteni igazságot követőknek szívüket is annyira keresztüljárta és elkeserítette, hogy a keserűség és sopánkodás miatt csaknem teljességgel megepedtenek.

De mi szükség Nagyságtokat és ti kegyelmeteket is sok szóval ilyen nagy dolgokban tartóztatnunk, holott tudván vagyon, hogy sokan Nagyságtok és ti kegyelmetek közül, ezen keserves állapotnak minden aloesnél keserűbb izét érzették. Hanem Nagyságtok és ti kegyelmeteknek magunk és a mi előttünk járóink nevében alázatosan könyörgünk, hogy Nagyságtok és ti kegyelmetek az Istentől csudálatosan mutatott alkalmatossággal, példát vévén a dicséretes szövetkezett Cseh uraimtól, kik az ilyen alkalmatossággal az evangéliomnak szabadságát és országuknak igazságos szabadságát helyreállították, ezen jó alkalmatossággal mondom, ilyen és eddig való elviselhetetlen igánkat eltávolítván, ezen jelenvaló kívánalmainkra figyelmezzén. Sőt a Nagyságtok és ti kegyelmetek bölcsessége szerint, ha mit mi együgyű tanítók kívánni nem tudtunk, azzal is kegyességét hozzánk öregbítse.

Melyet ha Nagyságtok és ti kegyelmetek megcselekedik, még maradékinak maradéki is itt a földön a jók előtt emlékezetben lesznek, állandó csendes békességben állnak, az Isten igazinak szabados folyásában gyönyörködnek, és így egyenként az örök

boldogságnak hajlékiba költöznek.

Melyre Nagyságtokat és ti kegyelmeteket a nagy Isten az ő maga bensősségéért segítse. Amen.”

Ugyancsak Kanizsai feljegyzése szerint a felsőmagyarországi helvét hitvallású egyházak lelkészei benyújtották ezen országgyűléshez kívánalmaikat, amint következik:

„1. Valamint hajdan a kegyes hatóságok, az Isten népére áradt bajok elhárítása végett, közbűnbánatot, könyörgéseket és böjtöt szoktak elrendelni: úgy most a közbűnbánatnak ezt a kegyes gyakorlását, az Istennek a mi bűneink miatt való haragja elfordítása és eltávolítása végett, a Karoknak és Rendeknek, az Isten egyházának nyilvános tekintélyével, melegen óhajtjuk ajánlani. És miként egykor Konstantinus és Leo császárok, a mennyei felségnek szentelt ünnepnapokat, mint a vasárnapot, s más ünnepeket megtartani rendelték, hogy azok semminemű dologgal és szolgálai munkával meg ne rontassanak: úgy ma is parancsoltassék meg az ünnepnapoknak áhítatos érzelemmel való megtartása, és azoknak már erősen lábra kapott vakmerő megrontása akadályoztassék meg.

2. Alázatosan kérjük, hogy az ország Tekintetes Karai és Rendei, a nagyszombati kollégiumot akadémiává változtassák, és azt a professzorok, tanítók és bizonyos számú növendékek fentartására, ő felsége kegyes beleegyezésével, elégséges jövedelemmel ellássák.

3. A II. Mátyás király koronázása alkalmával kihirdetett, és saját keze aláírásával megerősített, a vallás szabad gyakorlatáról szóló első törvényczikk, az ország Tekintetes Karai és Rendei által is erősítették meg.

4. Az egyházfegyelem, a bevett törvények szerint, a püspökök és esperesek által szabadon gyakoroltathassék, és annak szabad gyakorlatában, senki által ne gátoltassanak és akadályoztassanak.

5. A felséges fejedelem Bocskai István által, a tiszántúli és inneni püspökök, esperesek és lelkészek részére sajátkezűleg kiállított diploma (melyben a lelkészek gyermekeit fíról-fira nemeseknek nyilvánítja) a felsőmagyarországi püspökök, esperesek, és lelkipásztorokra is, ő felsége jóváhagyásával, kegyesen átruháztassék és megerősítették.

6. A mindkét hitvallás követői között rég óhajtott egyetértés az ország Tekintetes Karai és Rendei által létrehozassék, és az

hűségeseen ápoltatni parancsoltassék, és annak megzavarói, igazságos büntetéssel sújtassanak.

7. Az ősök által adományozott, de jogtalanul eltulajdonított egyházi javak, mint például szőlők, szántóföldek, rétek, erdők, és más egyebek, ugyiszinte parokhiák, templomok és erőszakkal elvétellett jövödelmeik, milyenek voltak a negyed, tizenhatod stb. az ország Tekintetes Karai és Rendei által visszaadassanak; ezen felyül az egyháziak javainak tizenhatodolását, - melyet eddig az egyházi sérthetetlenség előítéletével szoktak bitorolni, - megakadályoztatni, és teljesen eltöröltetni kérjük.

8. Mivel a véghelyeken levő evangélikus lelkészek régtől fogva nekik rendelt alapítványoktól megfosztattak, melyeket azelőtt senki más, csak bizonyos lovasok és gyalogok élveztek, kik fizetésükből némely helyeken már több év óta tanítókat tartottak, és ezen alapítványok a róm. kath. lelkész és tanító részére visszatartattak, melyeket a véghelyek lelkipásztoraik részére visszaállítani kérjük. És mivel a véghelyek lelkipásztorai sem tizedet, sem tizenhatodot nem kapnak, mivel maguk a katonák is fel vannak mentve a tized alól, alázatosan kérünk részükre valamely gondoskodást a máshonnét összeadott tizedből.

9. Boldog emlékezetű nemes és nemzetes Starsics, másként Kis Farkas győri alkapitány, Isten tisztelete iránt való kegyes indulatból, tanulók számára kétezer forintot hagyott, mely pénzösszeg nemzetes Bay Mihály urnál volt letéve. Az a halállal való küzdelmében, nemcsak a Kis Farkas által letett pénzről emlékezett meg, hanem a magáéból is kétezer forintot tett le ugyanazon célra. Mely pénzösszeget Nagyságos Keglevics Miklós úr elsajátította, és jóllehet néhányszor már felszólíttatott, visszaállítani nem akarja: kérjük tehát visszafizettetni.

10. Az evangélikus lelkészeknek szőlői, vagy ősi javai, vagy saját szerzeményei, eddig semmi tized, vagy kilenczed alá nem voltak vetve. Erre nézve is kérjük az ország Tekintetes Karai és Rendeinek kegyes felmentését.

11. A sződéni két templomhoz tartozó néhány hold szántóföldet és szőlőt, a sződéni plébános, az ugyanazon őrhelyen lakó evangélikus lelkész nem csekély kárára, kézzel fogható igazságtalansággal magához ragadta. Azért a plébános és lelkipásztor között, a földek és szőlők egyenlően osztassanak fel, hogy igazságtalanság egyiken se történjék.”

Bizony méltó volt a megszívlelésre ez a 11 pont.

A Felső-dunamelléki Egyházkerületben történt

üldözésekről részletesen azon összeírásból értesülünk, melyet a protestáns rendek 1619. július 15-én nyújtottak be az országgyűlésnek, melyből kitűnik, hogy Sellyéről, Nagysallóból, Farnád, Ölved, Kuraly, Udvard, Martos, Bálványszakállas és Mocsról még az elhunyt Forgách érsek kiűzette a református lelkészeket. Ugyanő Ölveden több református polgárt elfogatott, s 180 forint bírságot hajtatott be rajtuk, s az iskola rektorát kényszerítette, hogy az iskolát zárja be. Garamszentgyörgyön a református lelkésznek nemcsak parókiális földjein termő gabonáját, hanem pincéjében levő borát is megtizedelik az érsek tisztjei. Pálffy István ismételve kiűzte Somorjáról a református lelkészt, a piac közepén akasztófát állíttatott fel, és azzal fenyegetődött, hogy ha még egyszer visszatér, egyenesen arra fogja felhúztatni. A szentmártoni apát Deákiból, az óvári kapitány Óvárról és Rajkáról, Vörös Mátyás soproni keresztes lovag Bű helységből űzték ki a református lelkészeket. Wolfgang érsekújvári lelkész útközben a martosi református lelkészt és tanítót gorombán megtámadta, öklével és botjával verte. A komáromiakat a király nevében eltiltották a templomépítéstől,¹ de mindezek orvoslás nélkül maradtak, és csak a Bethlen által tartott pozsonyi országgyűlés változtatott a szomorú helyzeten.

Az országgyűlés határozatai között ezen kívánalmakra vonatkozólag határozott végzést nem találunk, de vele több pontban egyezik Sepsi Laczkó Máté krónikája, mely szerint² a helvét eklézsiák tanítóinak ezen országgyűlésre beadott kívánságai legnagyobb részben teljesítették, s az V. törvénycikk elrendelte, mivel bizonyos, hogy a rendeknek sokszorosan ismételt panaszai és sérelmei dacára a róm. kat. rend sok templomot vett el erővel az evangélikusoktól, azért határoztatik, hogy az ily templomok összesen és egyenként előbbeni tartozékaikkal együtt az alispán, szolgabíró és a biztosok által visszaadassanak. Nagyszombat városában a Szent Miklós-féle parókiális templom a róm. katolikusoknak, a Szent János-templom pedig a kollégiummal, a szegények házával és a város területén levő egyéb hozzátartozandókkal

¹ *Acta Dietalia Anno 1619.* Buda, 1790. 340-342. 1.

² Gróf Mikó Imre: *Erdélyi Történeti Adatok* III. 238-241. 1.

együtt az evangélikus magyaroknak adassék.¹

Bethlen Gábor igazságszeretetét, a felekezetiességen való felyülemelkedését híven tanúsítja azon rendelete, melyet ezen törvénycikk alapján Pozsonyból 1619. december 20-án küldött, melyben Nagyszombat város tanácsának megparancsolja, hogy miután az országgyűlési határozatok szerint a főtemplom minden helységben a nagyobb számban levő hitfelekezetűeket illeti, mivel ez idő szerint a római katolikusok többségben vannak Nagyszombatban, tehát a Szent Miklós temploma (székesegyház) a helvét hitvallású evangélikusoktól vétessék vissza, s azoknak ehelyett a jezsuiták birtokában levő s Keresztelő Szent Jánosról nevezett templom adassék át.²

A felső-magyarországi lelkészek azon kívánalmát, hogy a nagyszombati iskola akadémiává alakíttassék, s fenntartásáról gondoskodás történjék, Bethlen Gábor teljesítette; 1620. április 14-én Kassáról kelt rendeletében meghagyta a nagyszombati tanácsnak, hogy a Pázmány Péter által ezen hatóságnál hagyott hatszáz forint felét a helvét hitvallásúak templomának felépítésére szolgáltassa ki, háromszáz forint pedig a Bethlen által Nagyszombatban alapított iskola tanulói között osztassék fel.³ Láttuk már fentebb, hogy 1605 óta állandóan volt itt iskola, melyről Ember Pál is azt írja, hogy a nagyszombati református iskolát Csúzi János, Bicskei Gergely, Kanizsai Mihály külföldi akadémiákról való visszatérésük után igazgatták, s ezt a névsort kiegészíthetjük Samarjai Jánossal, aki 1611-ben volt itt rektor, honnan a tanulók a németországi és hollandi egyetemekre jártak. Ugyancsak Ember Pál - Milotai István után - beszéli, hogy dicsőséges emlékezetű Bethlen Gábor fejedelem 1621-ben megalapította a nagyszombati, hírneves református iskolát, s abban huszonnégy növendék állandó eltartásáról gondoskodott, kiknek évi tartására 300 magyar forintot, 300 köből búzát és 100 akó bort rendelt; mely

¹ Magyar Törvénytár.

² Stelczer: Geschichtliche Darstellung - Tyrnau in Ungarn. A 131. lap közli az okmányt.

³ Ugyanott 132. l.

iskolát később Kassára helyezte át,¹ ezt az áthelyezést azonban csak a javadalomra kell értenünk, mert a nagyszombati iskola tovább is fennállott és virágzott.

Ezen időben Patkó Tamás volt a lelkész, akiről Rhédey Ferenc, midőn Bethlennel Magyarországon táborozott, s halálát közeledni érezte, Nagyszombatban, 1621. március 25-én kelt végrendelésében mint igen fő prédikátorról és igen tudós emberről emlékezett meg.²

Visszatérve az 1619. évi pozsonyi országgyűléssel kapcsolatos dolgok rajzolására, legyen itt Kanizsai Pálfi János után följegyezve,³ hogy december 26-án a felséges fejedelem és az ország Karai és Rendei előtt a parókiális templomban a *Zsidókhöz írt levél* 2. 16., 17., 18. alapján Krisztus emberi természetének igazságáról és annak az istenivel való egyesüléséről egyházi beszédet tartott, és az Úrvacsoráját a fejedelem testvérének, Bethlen Istvánnak, Rhédey Pálnak, Rákóczi Zsigmondnak, Kassay Istvánnak, Rákóczi Jánosnak, Strucz Ferencnek, Chernel Istvánnak és Szikszay Istvánnak és sok másoknak jelenlétében közönséges kovászos kenyérral kiszolgáltatta. Az ostyás Alvinczy karácsony első napján, az Úrvacsora kiszolgáltatása alkalmával fölrakta a maga ostyáit, de csak 17 résztvevője volt, míg Kanizsaién ötszörte is többen voltak. Szenci Csene Péter püspök és Magyarai Ágh Jakab csallóközi esperes egy 1620. január 16-án, Pozsonyban kelt bizonyítványukban híven tanúsítják, hogy Kanizsai az országgyűlésen az egyházak ügyében serényen és szorgalmasan eljárta, s a fejedelem jelenlétében egyházi beszédet tartott.⁴

Hiába állítják katolikus írók,⁵ hogy Bethlen hadjárata

¹ *Historia ecclesiae reformatae*. 572. 1. A *Sárospataki Füzetek* 1862. évfolyam 449. lapján közölt okmány szerint is elrendeli Bethlen, hogy „amely hatszáz magyar forintot Pázmány Péter hagyott volt maga bizonyos szükségére kezeteknél, mivel annak három százát a Szent-János-templomára, mely már az ott levő orthodoxa religiön való status számára építtetik, három százát pedig azoknak a deákoknak deputáltuk, akiknek eltartására évenként háromszáz forintot rendeltünk...”

² *Magyar Könyvszemle*, 1883. évf. 46. 1. Komáromy András közleménye.

³ A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

⁴ Megvan ugyanott.

⁵ Ipolyi: Idézett mű.

idején a reformált egyház felső-dunamellékén a katolikusoktól több templomot elfoglalt, mert csak a törvény biztosította jogával élt, mikor tagjai számarányának megfelelően az illető helyeken a nagyobb vagy a kisebb templomokat követelte, tehát azt, amelyik törvényesen megillette; a fejedelmi oltalom mellett mégis azt látjuk, hogy bizony ezután is szenvedtek a mi egyházaink eleget. Csatári Gergely mosonyi lelkész 1621. július 9-iki levelében¹ fájdalmasan panaszolja Kanizsai Pálfi Jánosnak, hogy azon a részen mennyire háborgatják hivatalaikban a császári csapatok a református lelkészeket, azokból ki is űzik őket, s általában nagyon szorongatják az egyházat. *„A mi sorsunk”* - írja tovább - *„veszélyes; a múlt télen a német katonáktól minden vagyonomból kifosztattam, most pedig az új kapitány mindnyájunkat, kik Moson vármegyében vagyunk, lakhelyeinkből kizavar; a kiköltözködésre csak nyolc napot engedett, ez már elmúlt, s most egyre fenyegetődzik. Ha nem gondoskodunk magunkról, végünk van. Ha Isten meg nem fékezi kicsapongásaikat, könnyű elgondolni, mi lesz a többi református gyülekezetből is. De reméljük a jobbat. Tudjuk, hogy ott kezdődik az isteni, ahol elfogyott az emberi segedelem. Most is vész fenyeget bennünket mindenfelől... Szentgyörgyi urat, az óvári gyülekezet lelkészét tisztársával, a német pappal már száműzték; most családjával Kimle nevű faluban él. Samarjai úr meg én itthon lappangunk még.”* Egyházukat a kóborló német és magyar katonák kifosztották, feldúlták, híveik elszéledtek, azért arra kéri, hogy a kapitánynál megsanyargatott egyházuk ügyében lépjen közbe. Samarjai János halászi lelkész is ugyanazon évi július 22-én kelt levelében panaszodik Kanizsainak, hogy a katonák szigorúan hajtják be az adót, s kéri, hogy járjon közbe érdekükben, ne zaklassák őket, mihelyt tehetik, fizetnek.² Csene Péter püspök sem írhat valami jó híreket 1622. január 5-én Kanizsainak; leveléből hadd álljon itt ez a részlet:³

„A poklok mélységéből egy embertelen és kegyetlen nemzetség furakodott elő Trencsén vármegyében, a nemeseknek és jobbágyoknak nagy átkára és alkalmatlanságára; mit tesz velük, mint vezeti őket a fejedelem, ő lássa meg; azt mondják,

¹ Közöltem a *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 1904. III. évf.

² Ugyanott.

³ Ugyanott.

van ok a félelemre, mert sokan lesznek. Nemesnépi Dániel minden javaiból kifosztatván kesereg. Naponként hallunk itt könyörgő szegény embereket, akiknek minden javaikat elrabolták. Isten, a könyörületességnek atyja könyörüljön a mi országunkon, és segítse oda a vezető férfiak szívét, hogy egyszer már lélegzethez juthassunk... Hitegetnek bizonyos békével, de a pokolbeliek megérkezése és ezeknek az embereknek gyors előnyomulása kételkedőkké tesz bennünket. Él az Isten, s ha minden szív nyugtalankodik is, ő helyrehozza a mi dolgainkat.”

Még egy levelét ismerjük Csene Péternek 1622. február 22-ről, melyben a nagyszombati iskola volt rektorát, Sári Istvánt a pápai egyház lelkészének, Kanizsainak ajánlotta. Megemlékezik ebben arról is, hogy állomását, Érsekújvárt szeretné elcserélni, jöllehet Ferdinánd főkapitánya, Koháry Péter nálunk van, és szolgálatát följánlotta. Nem tudja magát elhatározni, mit tegyen, nem fél ugyan a jövőtől, de látja, hogy mily sok szükséget szenvedtek a mi katonáink, s emiatt neki fizetni sem tudnak. Majd irodalmi ügyekre tér át, és azon óhajtását fejezi ki, hogy jó lenne, ha közülük valaki a pápák életéről az eredeti szerzők nyomán írna egy könyvet, melyre buzdítja is Kanizsait. Tudatja, hogy maga is foglalkozott ezzel a kérdéssel, sokat jegyezgetett Platinából, Sabellikóból, Tiliusból, Máriusból, Zarabellából és másokból, s mivel az első néhány pápát igazán csudálatos színben tüntet fel, minden reájuk vonatkozót felkutatott, mely munkáját midőn Imre úrnak² megmutatta és fölolvasta, annak a tetszését is megnyerte. Bizonyos Genebrandus jezsuita ötven egymás után következő pápáról azt mondja, hogy nem az ajtón, hanem a ház hátsó részén jutottak be, kik 150 esztendeig éltek, ezek életét is megkísérli leírni, ha lesz rá nyugodt ideje, különösen ha Nagyszombatból megkapja Onufrius Pauviniust és Citavellát. Van egy könyve 24 pápa szakadásáról is.³

Csene Péter tervezgetéseit nem válthatta be, mert nem sokkal ezután, 1622. június 14-én meghalt;⁴ halálakor három fia volt, mint Pécselyi Király Imre búcsúztatójából látjuk: Gergely, István és János.

¹ Komjáti lelkész.

² Pécselyi Király Imrét érti.

³ *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár* 1904. évf.

⁴ Kanizsai feljegyzése a Dunántúli Egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

2. SAMARJAI JÁNOS PÜSPÖKSÉGE, 1622-1652

A Felső-dunamelléki Egyházkerületből Csene Péter püspök, érsekújvári lelkész temetésén jelen volt nyolcvankét lelkész a temetés után való napon a teendők felől még Érsekújváron tanácskozott, s abban állapodtak meg, hogy 1622. szeptember 14-én Komjátiban rendes zsinat tartassék, arra Magyar Ágh Jakab komáromi lelkész és esperes hívja meg Pathay István dunántúli püspököt és Kanizsai Pálfi Jánost, hogy az új püspök megválasztásán és megerősítésén jelen legyenek; ezután Nemesnépi Dániel komjáti és Samarjai János halászi lelkészek szavazás útján megválasztandókul kijelöltettek, hogy közülük egyikre szavazatot adjanak, végül hogy Ágh Jakab a mondott helyre és időre a zsinatot hívja össze.

A püspökválasztás előzményeit így jegyezte föl Kanizsai Pálfi János,¹ és így írták ezt le Pécselyi Király Imre és Magyar Ágh Jakab Kanizsaihoz küldött levelükben;² s utóbbi megbízatása szerint hívta is Pathayt és Kanizsait a zsinatra, de ezek elkerülhetetlen akadályok miatt nem jelenhettek meg Komjátin, hol - Kanizsai szavai szerint³ - a dunántúli testvérek a kiváló tehetségű és nagyreményű ifjút, *Samarjai Máté János halászi lelkészt püspökké választották* és megerősítették, akit Monostori János kevi püspök avatott fel. Ugyanezen alkalommal az ige hirdetésre kibocsáttattak, illetőleg Samarjai által fölavattattak Darnai György, Soadi Péter, Komáromi Sz. Péter ifjú lelkészek.

Samarjai János 1585. február 21-én született Galgócon, hol atyja, Máté a reformált egyház lelkésze volt; róla írta ő maga is, mások is nevét Samarjai Máté Jánosnak. Tanulását a nagyszombati iskolában Taksonyi Péter és Samarjai Patkó Tamás rektorok alatt bevégezvén, 1608-ban a szenci iskola vezetésére ment, s kérésükre egy esztendeig tanított itt, amikor Asztalos András nagyszombati jómódú polgár segítségével tanulmányai öregbítése végett külföldre ment, magával vivén Szenci Molnár Benedek ajánlólevelét, aki

¹ A Dunántúli Református Egyházkerület régi jegyzőkönyvében.

² Megvannak ugyanott.

³ Ugyanott.

testvérének, a zsoltárfordító és Marburgban lakó Molnár Albertnek ajánlotta: „Ím mostan oda fölmegyén a Szenci iskolamester a (Samarjai,) János deák, kinek az atyja is jóakaró bizott urunk volt, a Máté prédikátor. Azért igen kérem kegyelmedet, légy jóakarója abban az idegen országban, mert az én fiamat is tanította két kántorig, melyre semmit nem adhattam ő kegyelmének.”¹ Samarjai 1609. május 30-án iratkozott be a heidelbergi egyetemre Kanizsai Pálfi Jánossal és Pécselyi Király Imrével,² kikkel együtt is indult el a hazából, s akik mind a hárman református egyházkerületeink vezető férfijai lettek, s a tanulótársak között megkötött barátság életük végéig tartott. Rajtuk kívül még tíz magyar ifjú volt ez évben a heidelbergi egyetemen, de Keserői Dajka János emlékét sem sértem meg, ha állítom, hogy az egy napon beiratkozott három jó barát nagyon kivált és kiemelkedett külföldön együtt tanult társaik közül. Az akkori jó szokás szerint Samarjai is tartott három teológiai vitatkozást, s azokat ki is nyomatta.³ Samarjai 1611. március 8-án kelt levele szerint még Heidelbergben volt, s ebben magasztalván Rem Györgyöt vele szemben tanúsított jóindulatáért tudatja vele, hogy pártfogói, Asztalos András és Bornemisza János hívására haza készül.⁴ Heidelbergben kiváló előszeretettel hallgatta Pareus Dávid előadásait, s ennek a német reformált és ágostai egyházak egyesítésére való törekvéseit helyeselte, és később irodalmi téren maga is megpróbálta a jónak vallott uniót a hazában megvalósítani, melyről mindjárt bővebben lesz szó.

Makai Máté nagyszombati rektor 1609 végén történt kiűzetése után, jöllehet 1610 januárjában Nagyszombatba visszamehettek, s neki Asztalos András házában biztos menhelye volt,⁵ nem akarta tovább hordozni a Krisztus keresztjét; mint lelkésze, Rátkai György írja,⁶ a tanítóságról

¹ Dr. Dézsi Lajos: Idézett mű 309. l.

² *Sárospataki Füzetek*, 1862. évf. 562. l. Az anyakönyv is Samarjai Máté Jánosnak írja.

³ *De beatitudine*. Heidelberg, 1609. *De sacramento eucharistiae*, 1610. *Theses de Scriptura*, 1610.

⁴ Dr. Dézsi L.: Idézett mű 368. l.

⁵ Ugyanott 336. és 467. l.

⁶ Ugyanott 367. l.

lemondott, és Losoncra ment vámszedőnek. Helyébe, mint ugyanott olvassuk,¹ a Krisztusban nyugvó Soós István, volt komjáti lelkésznek hasonnevű fiát állították, aki iskolájukat egy évig igazgatta, és akit a Heidelbergből hazajött Samarjai János váltott föl 1611-ben. Szenci Szijjártó Lukács nagymegyeri lelkész ezen évi augusztus 28-án kelt levelében azt írja Molnár Albertnek, hogy Samarjai János Nagyszombatban szorgalmasan tanítja az ifjúságot,² kik között felsőbb iskolai tanulók is voltak; Czeglédi Pál, Lővei Szűcs György ezen iskolából, Samarjai keze alól mentek, és iratkoztak be 1613. március 26-án a heidelbergi egyetemre,³ s Czeglédi tanítványi hálából ajánlotta neki ezen évi július 3-án Heidelbergben, Coppen Bertalan elnöklete alatt a bűn szerző okáról tartott teológiai vitatkozását. Midőn Samarjai a három évi rektorságot Nagyszombatban kitöltötte, Czeglédi Pál lett az utódja, őt pedig az 1614. évi június 24-26-án tartott komjáti zsinaton a Jókára távozott Szenci Szijjártó Lukács helyébe Kanizsai feljegyzése szerint a nagymegyeri lelkészi állomásra avatta fel Csene Péter püspök,⁴ és neki már mint itteni lelkésznek ajánlotta Komáromi Angyal Pál 1615-ben, Heidelbergben az egyházi szolgák elhívásáról, hivatalba lépéséről és felavatásáról tartott teológiai vitatkozását, valamint Velechinus István is ugyanitt, ugyanez évben Krisztus igaz eklézsiájáról tartott vitatkozását.⁵ Samarjai 1616-ban Nagymegyerről a Moson vármegyei Halásziba ment lelkésznek, hol Varasdi Mihály volt az elődje, aki egyházkerülete képviselőjében jelen volt az 1614. évi köveskúti zsinaton; aki valószínűen itt meghalt, Nagymegyeren pedig Komáromi Lengyel Miklós, előbb somorjai rektor, lett az utódja.⁶ Péli István heidelbergi tanuló *A Jézus Krisztusnak, közbenjárónknak és megtartónknak személyéről* 1617-ben tartott teológiai vitatkozását Samarjainak már mint halászi lelkésznek ajánlotta. Ebben a ma teljesen róm. kat. községben hirdette ettől kezdve egész életén, egy emberöltőn keresztül a békesség evangéliomát

¹ 1611. február 22-ről, Nagyszombatból kelt levele ugyanott.

² Ugyanott 370. l.

³ *Sárospataki Füzetek*, 1862. évf. 562. l.

⁴ A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyve.

⁵ Szabó Károly és Hellebrandt Árpád: *Régi Magyar Könyvtár* 340-341. l.

⁶ A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyve.

nagy haszonnal, itt írta ma is számottevő két nagyobb munkáját, itt érte java férfi korában kerületének megtisztelő bizalma, mellyel a felső-dunamelléki püspöki tisztre elhívta, s innen igazgatta féltékenyen őriző gonddal három évtizeden keresztül a gondjaira bízott gyülekezeteket. Fájdalom! az üldözések megsemmisítették alkotásainak nagy részét, őt magát is elfeledték, róla téves adatokat hoztak forgalomba, 1632-ből már Tolnai Borbély István somorjai lelkészt emlegették utódjaként a püspöki széken Ember Páltól kezdve¹ - Tóth Ferencig² és Szentkúti Kiss Károlyig,³ mikor ő ezen időtől számítva majdnem húsz évig még élt. Ezen körülmény okát abban kell keresnünk, hogy Samarjai püspöksége hosszú idejéből alig maradt ránk valami adat.

Fentebb Czeglédi Pál dunántúli püspök munkásságáról szólva megemlítettem, hogy őt az 1619. évi sóki zsinat a régi, de még mindig érvényben levő kánonok összegyűjtésével megbízta, s azon utasítást adta neki, hogy Carranzából, a váradi, debreceni és baranyai cikkekből más, olyan kánonokat is illesszen be, amelyekre szükség van, s azok kifejezésének tisztaságát megtartva az egészet latinul szerkessze.⁴ Czeglédi a megbízatás szerint munkáját elkészítette, s azt az *1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinat* elé terjesztette, mely azt elfogadta, s 1625-ben Bernhard Máténál Pápán kinyomatta. A komjáti kánonokról éppen úgy, mint a többi kánonokról azon nézet volt elterjedve, hogy azt a zsinaton elnöklő s azt kihirdető püspök, vagyis Samarjai János írta. Ember Pál,⁵ s az ő nyomain Tóth Ferenc⁶ azt mondják, hogy kik által készítették ezen kánonok, a régi zsinatok végzéseiből kik látták el olyan ékes idézetekkel, kik rendezték el olyan szorgalommal, és hogy kik voltak jelen ama komjáti zsinaton, melyen az őt részbe foglalt kánonok kihirdették, és kik voltak ezen eklézsiáknak

¹ Lampe-Ember: *Hist. eccl. reformatae* 568. 1.

² *Magyar- és erdélyországi prot. eklézsiák története.* Komárom, 1808. 281., 282. lap.

³ *Monográfiái vázlatok a barsi ref. egyházmegye múltja és jelenéből.* Pápa, 1877.

⁴ Kanizsai feljegyzése a Dunántúli Ref. Egyházkerület régi jegyzőkönyvében. *Vö. ezen mű 340-341. lapjával.*

⁵ Idézett mű 362-363. 1.

⁶ Idézett mű 334-335. 1.

előjárói vagy lelki vezérei, éppen nem könnyű sejteni, mivel sem a kánonok előszavában, sem pedig másutt megnevezve nincsenek, az arról való eredeti jegyzések elveszvéen. Csak annyi bizonyos, hogy a kánonok címlapján megnevezett Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád vármegyékben és a véghelyeken levő eklézsiák és azoknak lelkészei egy püspökséghez tartoztak. Ezen vármegyék püspöki székhelye néha Somorja, néha Komárom, majd Óvár avagy Halászi volt. Az ezen vármegyék által alkotott egyházkerület lelki vezéreinek neveit, akik még 1632 január havában éltek, így találjuk följegyezve a Zempléni Egyházmegye jegyző- vagy anyakönyvében: *Samarjai János* püspök, halászi lelkész Moson vármegyében, *Nemesnépi Dániel* komjáti lelkész, az Érsekújvári Egyházmegye esperese, *Magyari Ágh Jakab* komáromi lelkész és esperes, *Szenci Szijjártó Lukács* somorjai lelkész és mosoni esperes, *Csepregi Mátyás* drégelypalánki lelkész, nógrádi esperes, *Győri Bálint* Bars megyei, endrédi lelkész-esperes és a közzsinat jegyzője. Ezek mindnyájan jelen voltak a komjáti zsinaton 1623-ban, nem sok idő telvén el attól 1632-ig, és teljesen valószínű, hogy részük volt a kánonok megalkotásában. Ember Pál ezen előadása mint későbbi feljegyzés nem egyez meg mindenben a történeti valósággal, Győri Bálintra vonatkozólag legalább nem; mert Kanizsai Pálfi Jánosnak fentebb, a pozsonyi országgyűlésről való feljegyzése szerint 1619-ben Rátkai György lévai lelkész volt a Barsi Egyházmegye esperese, aki még *1625-ben* is élt, mert Miskolci Puha Pál akadémikus neki mint lévai papnak és *Garam melléki esperesnek* ajánlotta Franekerben kiadott teológiai vitatkozását.¹ Győri Bálint tehát csak *1625 után lehetett barsi esperes*, s mint ilyen, nem volt még ekkor a zsinat jegyzője sem, ha a zsinat idején már lelkészkedett; mint lelkész jelen lehetett azon, de én az előzményekből azt következtetem, hogy a kánonokat összegyűjtő Czeglédi Pál volt a zsinat jegyzője.

Ami annyiszor ismétlődött már a világ- és egyháztörténelemben, ugyanazt látjuk a *Komjáti kánonok* összeállítója esetében is: Samarjai János püspök hirdette ki, tehát az ő nevéhez fűződött a kánonok összeállításának legalább is oroszlánrésze. Tagadhatatlan, hogy Samarjainak,

¹ *De ecclesia triumphante* etc. Franeker, 1625.

valamint a zsinaton jelen volt többi előszámláltaknak, része volt a kánonok meghozatalában és elfogadásában, mert a címlapon is azt olvassuk, hogy az *1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinatban összegyűlt Isten szolgálóinak közhelyeslésével, mondjuk, köztetszéséből nyomattak azok ki: mégis állítom, hogy mindenütt fölismerhető a Komjáti kánonokon azon utasítás, melyet az 1619. évi sóki zsinat Czeglédi Pálnak adott. Ennek az Ember Pál által is kiemelt azon kiváló tulajdonságát, hogy egyes kánonok a régi zsinatok végzéseiből vett ékes idézetekkel vannak ellátva, utasítása szerint szépen összeállította Czeglédi, Carranza Bertalan toledói érseknek kánon-gyűjteményéből,*¹ melybe a komjáti kánonokban idézett apostoli kánonok, a karthágói, ankürai, neocaesareai, niceai, arelatei, gangrai, antiókhiai, szardikkai, syrmiai, laódiceai, konstantinápolyi, toledói, milévumi vagy milévei, efézusi, agathai vagy agde-i, khalcedóni, orléans-i, bracarai vagy brágai stb. zsinatok kánonai össze vannak gyűjtve, tehát a régi egyház határozatait ebben föltalálta, s megtartva ennek eredeti kifejezéseit, beillesztette azokat a Felső-Dunamelléken érvényben volt kánonokba, hogy velük törvényeik kánonszerűségét igazolja. *Ez az eljárás teljesen a Czeglédi Pálnak adott utasításra vall, és ezért őt tartom a Komjáti kánonok szerkesztőjének vagy összeállítójának.* A szerény munkás örömmel ment munkájával az 1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinatra, mely fáradozásait azon elismeréssel honorálta, hogy gyűjteményét törvényerőre emelte. Ő, a Samarjai hálás tanítványa, tudtommal sehol egy feljegyzést nem tett, mely a komjáti zsinaton elnöklő püspök nevéhez fűzött kánonok összeállítójára vagy gyűjtőjére vonatkozólag útba igazított volna; elég jutalma volt neki öntudata s a zsinat elismerése, *de a történeti igazságszolgáltatás, ha elkésve, majdnem három század múlva is, ímé, megáll Czeglédi dicső emlékénel, és őt a legújabb időig érvényben volt Komjáti kánonok szerzőjeként üdvözli.*

Jóllehet a komjáti zsinat idejét a kánonok első kiadása címlapján mindenki olvashatta, mégis arról Ember Pál² azon téves véleményyt hozta forgalomba, hogy *1626-ban tartották, s*

¹ Barthalom. Carranza: Summa Conciliorum et Pontificum. Velence, 1546.

² Idézett mű 361. és 363. l.

alig van egyháztörténeti vagy egyházjogi könyv, mely ne ezt az esztendőt venné fel a zsinattartás, mondjuk, a kánonok kihirdetése idejéül, és így a köztudatba is ez az évszám ment át, mert még olyan íróval is, mint Tóth Ferenc, aki minden adatának jól végére szokott járni, megtörtént, hogy míg egy helyen,¹ midőn a püspök választásáról szól, egész helyesen azt írja, hogy a *Komjáti kánonok* 1623-ban készültek, addig másutt, midőn a zsinatok idejéről részletesen tárgyal, már a téves véleményt terjeszti: „1626-ban, szeptember 13-dikán tartotta a samariai vagy csallóközi superintendia a maga zsinatját Komjáton, hol az öt szakaszokra avagy részekre osztatott kánonok készültek”,² s utána azután ezt az évszámot írták és tanították a zsinat és a kánonok kihirdetése idejéül, pedig ezeknek első kiadása is 1625-ben jelent meg,³ mint annak címlapja tanúsítja. Ezeket a kánonokat a Dunántúli Egyházkerület is elfogadta, és kötelező erejűeknek ismerte, valamint később a Dunamelléki is elfogadta, és 1642-ben Váradon latin és magyar nyelven kinyomatta. Ugyancsak latin és magyar szöveggel, a váradi kiadás szoros követésével megjelent Pesten, 1805-ben Trattner Mátyás betűivel és költségén harmadik és 1867-ben, Pápán, egyházkerületünk kiadásában latin szöveggel negyedik kiadásban. A két és fél századon keresztül érvényben volt kánonokat tartalmukért és történelmi értékükért a teljesség szempontjából közlöm itt magyar fordításban:

¹ Idézett mű 247. l.

² Ugyanott 333. l.

³ *Canones ecclesiastici in quinque classes distributi, quibus ecclesiae helveticam confessionem amplexae, in comitatibus Mosoniensi, Posoniensi, Comaromiensi, Nitriensi, Barsiensi, Hontensi et Neogradiensi et finitimis praesidiis, a superioribus reguntur. Editi communi suffragio ministrorum Dei in synodo Comiathina congregatorum anno 1623. die 13. septembris. Papae. Typis Matthaei Bernhardi, anno MDCXXV. salutis.* Megvan Egyházker. levéltárában.

„ÖT RÉSZBE ELRENDEZETT EGYHÁZI TÖRVÉNYEK,

**melyekkel a Mosott, Pozsony, Komárom, Nyitra,
Bars, Hont és Nógrád vármegyékben,
valamint a véghelyeken levő helvét hitvallású
egyházak a felsőbbek által igazgattatnak**

Kiadattak az 1623. évi szeptember 13-diki komjáti zsinatban összegyűlt Isten szolgáinak határozatából Pápán, Bernhard Máté betűivel az üdv 1625-dik esztendejében.

BEVEZETÉS

Amit Kálvin *A keresztyén vallás alapvonalai* IV. könyv, X. rész, 27. fejezetében az anyaszentegyház áldásos igazgatásáról meghagyott, azt mi örömet magunkévá tesszük. „Ha”- úgymond ő - „*azt látjuk, hogy minden emberi társaságban kell valami szervezetnek lenni, amely a közbékesség és egyetértés megőrzésére szolgál: akkor a véghez viendő dolgok teljesítésére mindig bizonyos rendtartás szükséges, amelyet a közönséges tisztességért és az emberiségért nem kell elvetni. Különösen az eklézsiákban kell ezt megtartani, amelyeket legjobban fel lehet tartani minden dolgaiknak jól elrendezésével, mert egyetértés nélkül teljességgel semmik. Amiért, ha az eklézsia épségének külső formáját nagyon óhajtjuk, teljes vigyázással kell gondoskodnunk, mint Pál rendel (I. Kor. 14. 40.), hogy közöttünk mindenek ékesen és jó renddel legyenek. (I. Kor. 14. 40.) És mivel az emberek erkölcsükben oly nagyon eltérők, elméjükben annyira különbözők, ítéletükben és értelmükben annyira ellenkezők: semmi rendtartás sem elég erős, hacsak bizonyos törvényekkel meg nincs erősítve, és egy megállapított szervezet sem tartható fenn valamely szabályzat nélkül. Ezért az ezeket szabályozó törvényeket nemcsak nem kárhozzátjuk, hanem azt állítjuk, hogy ha ezeket eltörlük, az anyaszentegyház erejét elveszti, teljesen eltörpül és elszéled. Mert másként nem tehetjük, amit Pál apostol megkíván, hogy mindenek ékesen és jó renddel legyenek, hacsak bizonyos szabályrendelettel, mint valamely kötelékkel maga a rend és tisztesség meg nem állapítja.*” Ezen indokból összeírtuk és egyházainknak közönséges szavazatával megerősítettük és komolyan megtartatni határoztuk a következő kánonokat:

ELSŐ RÉSZ

Az igaz hit megtartásáról és a püspökök felavatásáról s kötelességeikről

I. KÁNON

Az igaz hitnek erős megtartásáról

Legelőször hisszük és valljuk, hogy az az igaz Isten, akit hajdan a szent próféták és apostolok megismertek, hirdettek és vallásosan imádtak, akinek nevében mi keresztyének mindnyájan megkereszteltettünk, ti. Atya, Fiú és Szentlélek, aki örök istensége természetére, felségére, dicsőségére, munkáira és tiszteletére nézve ugyan egy, de személyére nézve három, s azoknak tulajdonságaira nézve valóban megkülönböztetett, amint a közönséges hitet nemcsak a Szentháromságról, hanem a keresztyén vallás egyéb fő ágazatairól is az Apostoli Hitforma, a szent Athanasius és a niceai zsinat világosan előadják.

Valaki azért a gyülekezetben ettől különböző Istent merészkedik hirdetni, és az előbb érintett hitformákban előadott s megmagyarázott közönséges hittal ellenkezőt kezdene megátalkodottan vallani, azt már hajdan, Pál apostol által elátkozottnak tartjuk, aki azt mondja: *„Bárha mi vagy a mennyei angyal hirdetne is néktek valamit azon kívül, amelyet mi hirdettünk tinéktek, átok legyen.”* (Galat. 1. 8.)

Az Apostoli hitforma, melynek szerzői, hisszük, hogy maguk az apostolok voltak, ez: *„Hiszek a mindenható Atya Istenben, mennynek és földnek teremtőjében”* stb.

Szent Athanasius hitvallása pedig ez: *„Valaki üdvözülni akar, mindenekelőtt szükséges, hogy a közönséges hitet kövesse, melyet ha valaki épen és sértetlenül meg nem tart, kétségkívül örökre elvesz. A közönséges hit pedig ez, hogy a Háromságban egy Istent s az egységben Háromságot tisztelünk, sem össze nem zavarván a személyeket, sem a lényeket külön nem választván. Mert más az Atya, más a Fiú, más a Szentlélek személye. De az Atyának és a Fiúnak, és a Szentléleknek egy az Istensége, egyenlő a dicsősége, felsége egyformán örökkévaló. Amilyen az Atya, olyan a Fiú, olyan a Szentlélek. Nem teremtetett az Atya, nem teremtetett a Fiú, nem teremtetett a Szentlélek. Megmérhetetlen az Atya, mérhetetlen a Fiú, mérhetetlen a Szentlélek. Örökkévaló az Atya, örökkévaló a Fiú, örökkévaló a*

Szentlélek. És mindazonáltal nem három az örökkévaló, hanem egy az örökkévaló. Valamint nem három nemteremtett, és nem három a megmérhetetlen, hanem egy a nemteremtett, és egy a megmérhetetlen. Hasonlóan mindenható az Atya, mindenható a Fiú, mindenható a Szentlélek, és mindazonáltal nem három a mindenható, hanem egy a mindenható. Éppen így Isten az Atya, Isten a Fiú, Isten a Szentlélek: mindazonáltal nincs három Isten, hanem egy az Isten. Így Úr az Atya, Úr a Fiú, Úr a Szentlélek: és mindazonáltal nem három az Úr, hanem egy az Úr. Mert valamint a keresztyén igazság által kényszerítettünk, hogy külön-külön mindegyik személyt Istennek és Úrnak valljuk: úgy a közönséges vallás tiltja, hogy három Istent vagy három Urat mondjunk. Az Atya senkitől sem lett, sem nem teremtett, sem nem született. A Fiú egyedül az Atyától van, nem lett, nem teremtett, hanem született. A Szentlélek az Atyától és a Fiútól nem lett, nem teremtett, nem született, hanem származik. Egy tehát az Atya, és nem három, egy a Fiú, és nem három, egy a Szentlélek, és nem három Szentlélek. És ezen háromságban semmi sincs elsőbb vagy utolsóbb, semmi sincs nagyobb vagy kisebb, hanem egészben a három személy együtt örökkévaló és egyenlő. Úgy, hogy mint már fentebb mondatott, egyáltalában mind a Háromság az egységben, mind az egység a Háromságban tisztelendő. Aki tehát üdvözülni akar, ily értelemben legyen a Szentháromságról. De szükséges az örök üdvösségre, hogy a mi Urunk Jézus Krisztus megtestesülését is hűségesen elhiggye. Az igaz hit tehát az, hogy higgyük és valljuk, miszerint a mi Urunk Jézus Krisztus Istennek fia, Isten és ember. Isten az Atyának lényegéből öröktől fogva létrehozva, s ember anyjának lényegéből és időben születve. Tökéletes Isten, tökéletes ember, okos lélekből és emberi testből állván. Egyenlő az Atyával istenségére nézve, kisebb az Atyánál emberségénél fogva; aki jóllehet Isten és ember, mindazáltal nem kettő, hanem egy Krisztus. Egy pedig nem az istenségnek testté változása, hanem az emberi természetnek Istenbe felvétele által. Egy igenis, nem lényegének összeelegyedése, hanem személyének egysége által. Mert valamint az okos lélek és a test egy ember: úgy Isten és ember egy Krisztus. Aki szenvedett a mi üdvösségünkért, leszállt a poklokra, harmadnapon föltámadott a halálból; felment a mennybe, ül a mindenható Atya Istennek jobbján, onnan jön el ítélni élőket és holtakat. Akinek eljövetelekor minden embernek fel kell támadni testestől, és számolni kell tulajdon cselekedeteiről.

És akik jót cselekedtek, az örök életre mennek, akik pedig rosszat, az örök tűzre. Ez a közönséges hit, melyet ha valaki hűségesen és erősen nem hisz, nem üdvözülhet.”

A niceai zsinat hitvallása így van: „Hiszünk egy Istenben, mindenható Atyában, mennynek és földnek, minden látható és láthatatlan dolgoknak teremtőjében, és az egy Úr Jézus Krisztusban, Istennek egyszülött Fiában, és az Atyától öröktől fogva születettben; aki Istenből való Isten, világosságból való világosság, igaz Istenből való igaz Isten, aki született, nem lett, egylényegű az Atyával, aki által lett minden. Aki érettünk emberekért és a mi üdvösségünkért leszállt a mennyből, és testet vett fel a Szentlélek által Szűz Máriától, és emberré lett. Meg is feszítettett miérettünk Pontius Pilátus alatt, szenvedett és eltemettetett, és az írás szerint harmadnapon feltámadott, s felment a mennybe: ül az Atyának jobbján, és ismét eljő dicsőségben, ítélni élőket és holtakat, kinek országának nem lesz vége. És a Szentlélekben. Azokat pedig, akik állítják, hogy volt, midőn nem volt, vagy nem volt, midőn lett, és mivel nem létezőkből lett, vagy más anyagú, vagy más lényegű; azokat, akik állítják, hogy vagy teremtett, vagy Istennek átváltozható Fia: az ilyeneket átokkal sújtja a közönséges és apostoli anyaszentegyház.”

II. KÁNON

Az egyházi rendről

Mivel Pál apostol bizonyos fokozatban sorolja elő azon férfiakat, akik az egyházak igazgatására és kormányzására vannak kötelezve, mondván: „És ő adott némelyeket apostolokat, némelyeket pedig prófétákat, némelyeket pedig evangyélisztákat, némelyeket pedig pásztorokat és tanítókat a szenteknek egy testbe való kötöttetésekre, a szolgálatnak munkájára, a Krisztus testének építésére” stb. (Eféz. 4. 11., 12.), és ugyanazon apostol más helyen püspökökről és presbiterekről emlékezik (I. Tim. 3., Tit. 1.): ezen rendeket s fokozatokat egyházainkban mi is elismerjük úgy, hogy vannak bizonyos püspökeink, s kitüntetőleg úgynevezett véneink (presbitereink) vagy espereseink avégre, hogy ezek Istennek többi szolgáit, kik a Szentírás szavai szerint az egyházak lelkipásztorainak neveztetnek, bizonyos törvények szerint igazgassák.

III. KÁNON

Milyen férfiút kell püspökké választani

Milyen kiváló tulajdonságok kívántatnak meg azon férfiúban, akit püspökké kell választani, részletesen elősorolja az apostol, mondván: „Szükség a püspöknek feddhetetlennek, egy feleségű férfiúnak, vigyázónak, józannak, megékesítettnek, tiszta életűnek, gazdálkodónak, a tanításra alkalmasnak lenni” (I. Tim. 3. 2. Tit. 1. 6.), melyeknek igaz értelme, úgymond Kálvin, általában véve ez: egyedül olyanokat kell választani, akik igaz tudományúak, szent életűek, valamely bűnnel meg nem bélyegzettek, ami mind az ő tekintélyüket elvenné, mind szolgálatukra gyalázatot hozna. Azért az ide vonatkozó egyházi rendelkezésekben igaz hitünk sérelme nélkül javalljuk ugyan a régi zsinatok egyező értelmét, melyeknek kánonait így olvassuk, mint írva találjuk, de azoknak számos, nálunk szokatlan elnevezéseit, milyenek: egyházi rendi, világi rendi, főpap, áldozár, metropolita, csupán békességgel tűrjük, saját egyházainkban azonban használni nem akarjuk, megelégedvén a szentírás szokott kifejezéseivel.

Különösen helyeseljük a karthágói negyedik zsinat első kánonát, mely így szól: a püspökké avatandó előbb megvizsgáltassék, vajon természettől okos, tanulékony, szelíd erkölcsű, tiszta életű, józan, mindenkor saját dolgairól gondoskodó, alázatos, nyájas, könyörülő, tudományos, az Úr törvényében jártas, az írások értelmezésében biztos, a hitcikkekben gyakorlott-e, s mindenek felett pedig, vajon őszinte szavakkal vallja-e a hit tanúbizonyságait, az Atyát, Fiút és a Szentlelket.

IV. KÁNON

A püspökválasztás módja

Ami a püspökök valóban szabályszerű és törvényes választását illeti, a szent apostolok kegyes példája szerint, „kik előállítanak kettőt azon férfiúk közül, kik velük egy gyülekezetben voltak, mindaddig, míg az Úr Jézus az ő tisztiben járt ő közöttük és imádkozván, mondának: Te uram, ki mindeneknek szívüket ismered, jelentsd meg, melyiket választottad e kettő közül, hogy részes legyen a szolgálatban és apostolságban, melytől eltévelyedék Júdás, és sorsot vétenek azokra, és esett a sors Mátyásra” (Csel. 1.): mi is

törvényesen zsinatba egybegyülekezve, isteni félelemmel böjtölve, és a Szentlelket, ki mindenek szívét igazgatja, nagy állhatatossággal segítségül hívja és imádván presbitertársaink közül kettőt kijelölünk, kik felől sorsvetés helyett szabadon nyilatkozunk vagy szavazunk, kizárván minden kedvezést, személyválogatást, eltávolítva minden versengést, haragot, gyűlölséget, meghasonlást, villongást, civakodást, tekintetbe vévén a nép beleegyezését is. Ha pedig némelyek ellenmondának, ezen esetben a niceai zsinat hatodik kánona szerint a papok többségének szavazata áll meg. Így adja ezt elő Kálvin is: *„Az volt a régiek véleménye, hogy az választassék meg, akit a papság és a nép, vagy a nagyobb rész kíván.”* (A keresztyén vallás alapvonalai IV. könyv, 4. fejezet.)

V. KÁNON

A nép joga az egyházi személyek választásánál

Hogy a népnek vagy a világiaknak is befolyást kell engedni az egyházi hivatalnokok választásánál, kitűnik az apostolok cselekedeteiről írott könyvből: *„Mert a tizenkét apostol, a tanítványoknak sokaságát egybegyűjtván, mondának: válasszatok atyámfiái magatok közül hét férfit, kiknek jó bizonyosságuk legyen, kik szentlélekkel teljesek legyenek és bölcsességgel, kikre bízunk ezt a dolgot, tudniillik a szolgálat dolgát. És tetszett ez a beszéd a jelenvaló egész sokaságnak, és választók Istvánt stb. és állítók ezeket az apostolok eleibe.”* (Csel. 6.)

Javalljuk ezen részben is a régi zsinatok egyező kánonait, milyen az antiókhiai zsinat 23-dik kánona: *„A püspöknek még halála esetére sem szabad maga helyébe mást utódul rendelni, s ha mégis valami ilyes történnék, ezen rendelkezés érvénytelen legyen; tartsa meg tehát az egyház törvényét, hogy ezen tárgyban egyedül a felügyelők zsinata határoz, kik az elhunyt halála után jogosítva vannak előléptetni azt, aki arra érdemes.”*

Az orléans-i V. zsinat 4. és 5-dik kánonaiban azt olvassuk, hogy: *„Mint a régi zsinatok elvégezték, senki erőszakkal püspökké ne tétessék, sem a hatalmasok nyomása által - mit mondani is vétek - a polgárok vagy egyháziak a beleegyezésre ne kényszeríttessenek. Ami ha megtörténnék, azon püspök, ki inkább erőszakkal, mint törvényes határozat folytán avattatik fel, megkezdett püspöki tisztétől örökre megfosztassék. Viszont míg a püspök él, addig fölibe más*

püspök ne tétessék, kivéve ha főbenjáró bűn miatt veszítette volna el hivatalát.”

Theodoretus említi ugyan IV. könyve 20-dik fejezetében, hogy Athanasius kinevezte utódjává Pétert, de mindjárt utánateszi, hogy ezen intézkedést a papi rend megerősítette, az előljáróság, a főemberek és az egész közönség felkiáltásával jóváhagyta.

VI. KÁNON

A felavatandó püspök az egyházi törvényeket magáénak ismerje el

Ez is régen megállapított a karthágói III. zsinat 3-dik kánonában, mely így szól: *„Végeztetett, hogy a felavatandó püspököknek, vagy papoknak felavatóik által a zsinatok határozatai előbb világosan értésükre adassanak, nehogy a zsinati határozatok ellen valami megbánásra való dolgot cselekedjenek.”*

VII. KÁNON

A felavatandó püspöknek fel kell esküdni

Az egyházi rend és a nép szavazata által ekképpen törvényesen megválasztott püspök felavattatása alkalmával kezébe vévén a teljes szentírást, a helvét hitvallást és az egyházi törvényeket, a zsinat színe előtt térdet hajtva, fennhangon esküvéssel fogadja, és hittel szorosán kötelezze magát a felügyelete alatt levő egyházak hűséges igazgatására, a keresztyén hitnek tiszta szívből való áhítatos oltalmazására, az egyházi törvényeknek szoros és hűséges megtartására, végre életének kegyesen, az egyház botránkoztatása nélkül való elrendezésére.

Javalljuk itt a toledói XI. zsinat 10. kánonát, mely így szól: *„A püspökök és az egyházak igazgatói felavattatásuk alkalmával mindnyájan fogadást tegyenek, hogy a közönséges hitet tiszta szívbéli buzgósággal oltalmazván szentül és kegyesen élnek, és felsőbbjeiknek tisztelettel engedelmeskednek.”*

VIII. KÁNON

A használandó esküformáról

Én, az Isten szolgáinak és a helvét hitvallást követő egyházaknak törvényesen választott püspöke fogadom az

Isten, a Jézus Krisztus és a választott angyalok színe előtt és ezen zsinaton jelenlevők előtt, hogy püspöki tisztemben sem nyilván, sem titkon semmi más tudományt nem tanítok azon kívül, mint amelyet a szent apostolok és próféták kanonikus könyveikben megírtak; mely tudományt és igaz hitet, hogy a felügyeletem alatt levő esperesek és a többi egyházi szolgák is tanítsák, szorgalmasan és komolyan felvigyázom. Továbbá, hogy egyházainknak és azok felügyelőinek előttük járni és használni akarok; hogy az egyházi törvényeket mind magam megtartom, mind másokkal megtartatom; végre hogy életemet tehetségem szerint kegyesen rendelni törekszem, s amint mindezeket Istentől nekem adatott kegyelem mértéke szerint, amennyire az emberi természet erőtelensége megengedi, híven cselekedni akarom: a teljes Szentháromság egy örök Isten engemet úgy segéljen, és úgy legyen nekem kegyelmes az Atya, Fiú és Szentlélek. Ámen.

IX. KÁNON

A felszentelési szertartásról

Mivel szent Mátyás apostol felavattatásakor, továbbá Pál és Barnabás elválasztatásakor több próféták és tanítók jelen voltak, akik böjtölvén és imádkozván, kezeiknek reájuk vetésével szentelték föl azokat (Csel. 1. és 13.): mi is legjobban javalljuk minél több püspök jelenlételét és áldását. Mivel pedig Timotheus felől megíratott: *„Meg ne vesd az ajándékot, mely tebenned vagy, mely adatott néked a prófétálásra a tanítók kezeinek reád való vettetése által, és felgerjeszd Istennek ajándékát, mely tebenned vagy, az én kezeimnek reád tétele által”* (I. Tim. 4.14.): azért ha a szükség úgy kívánja, ezen példa szerint megelégszünk kevesebb avagy csak egy püspöknek és a presbitereknek vagy espereseknek a felavatásával, felszentelésével és áldásaival is, melyeket egyenként nagy buzgósággal és a régiek szokása szerint kezeiknek reávetésével mondjanak.

X. KÁNON

A püspöknek kiváltképpen való teendői

Az így felavatott és felszentelt püspök jól megértse, hogy nem hivalkodást, hanem jó munkát nyert (I. Tim. 3. 1.), hivatalából kifolyó kötelessége tehát, hogy a reábízott egyházat Istennek tiszta igéjével és a sákramentumokkal

legeltesse, a vétkeket egyházi fenyíték alatt tartsa, életének ártatlanságával mindenek előtt tündököljék; nemkülönben a püspöksége alatt levő többi egyházak felett éber szemekkel őrkdjék, hogy azokban az igaz hit tisztasága megmaradjon, szakadások és eretnekségek ne támadjanak, a mellette levő esperesek hivatalukban serényen eljárjanak s feddhetetlenül éljenek, a nép a tudományban és az erkölcsben gyarapodjék. Hasonlóképpen az egyházakat néha soron kívül személyesen meglátogassa, az esperesekkel pedig évenként rendszeren meglátogattassa; egyházlátogatás alkalmával pedig szigorú vizsgálatot tartson a lelkipásztoroknak, valamint a hallgatóknak tudománya és erkölcsfelett, vajon épülnek-e a hitágazatokban, az evangéliom szerint élnek-e; a templomok, lelkészi lakások, iskolák építéséről vagy megújításáról gondoskodnak-e; lelkipásztoraiknak a megígért fizetést megadják-e, a templomok és parókiák jövödelmét a polgárok vagy földesurak beszolgáltatják-e; a szántóföldeket, réteket, szőlőket, malmokat, amelyek régtől fogva az egyházak számára rendeltettek, nem maguk használják-e, mely esetben azok visszaállítását sürgetni és erélyesen szorgalmazni tartozik. Köteles ezenfelyül a püspök az egyházak lelkipásztorait és az iskolák tanítóit a megírt törvények értelmében minden méltatlanság ellen megvédelmezni, a rendtartások és szertartások egyformaságot elrendelni, a lelkészi szolgálatra törvényesen elhívott jelölteket az esperesek közreműködésével az egyházi rendbe felvenni, a magánvizsgálat folytán alkalmasaknak talált hivatalos és felesküdt egyéneknek a következő zsinat idejéig az igehirdetésre szabadságot adni, az elébe terjesztett ügyekben a szent presbitériummal együtt ítéletet hozni; a rendetlen életűeket hivataluktól egy időre felfüggeszteni vagy végképpen letenni, a gonosztevőket tisztüktől való megfosztás után a világi hatóságnak megbüntetés végett átadni, és több effélékre pontosan felügyelni, hogy mindenek ékesen és jó renddel legyenek; egyszóval tartozik a kerületében levő összes egyházakra gondot viselni.

XI. KÁNON

A püspök egymaga senkit felavatni ne merészeljen

A karthágói negyedik zsinaton egybegyűlt atyák e tárgyban a 22-dik kánont alkották, mely így szól: „A püspök a

hatósága alatt levő pásztorok gyűlése nélkül a papokat fel ne avassa, úgyannyira, hogy a közönség beleegyezését, jóváhagyását és bizonyágtételét megnyerni igyekezzenek.”

XII. KÁNON

A püspök más kerületében senkit fel ne avasson

Mivel az egyházkerületek bizonyos határokkal el vannak választva egymástól, mindegyik püspök maradjon a maga határai között, a maga alatt levőket avassa fel, és sarlóját a más gabonájába ne vágja, melyre vonatkozólag az antiókhiai zsinat 13-dik kánona így szól: *„Egy püspök se merészkedjék egyik tartományból a másikba átmenni, s valakit az egyházi szolgálatra a gyülekezetekben felavatni, habár ebbe némelyek beleegyezni látszanának is, kivéve ha a metropolitának (amilyen püspököt mi nem ismerünk) és a mellette levő többi püspököknek levelével hívattnak, és így hozzájárulna a felavatás munkájához. Ha pedig minden felhívás nélkül, rendellenesen elhirtelenkedve avatkoznék némely felavatásokba és a reá nem tartozó egyházi ügyek elintézésébe: minden intézkedései érvénytelenek legyenek, maga pedig helytelen fellépéséért s oktalan vakmerőségéért már ezen zsinati határozat által kárhoztattatván, büntetés alá essék.”*

XIII. KÁNON

Nem szabad a püspöknek a maga kerületében sem olyat felavatni, aki más hatósága alá tartozik

Helyeseljük ezen ügyben a szardikkai zsinat 19-dik kánonát, mely így van: *„Osius püspök monda: ezt is egyetemesen elhatároztuk, hogy bárki valamely más gyülekezetben idegen egyházi szolgát akarna felavatni az illető püspök beleegyezése és akarata nélkül, ezen felavatás érvénytelen legyen; valaki pedig ilyen törvényteleniséget követne el, atyánkfiaitól s püspöktársainktól megintessék, és rendre utasíttassék.”*

XIV. KÁNON

A püspök másnak a községeit el ne foglalja

Helyeseljük a karthágói első zsinatnak ezen tárgyban alkotott 10-dik kánonát, mely így szól: *„Felix bajaei püspök monda: senki tisztársán sérelmet el ne kövessen, mert sokan túlmennek saját határukon, és másokét azok akarata ellenére*

elfoglalják. Grátusz püspök is azt mondja: senki sem tagadja, hogy minden gonosznak gyökere a haszonlesés (I. Tim. 6.), nem kell azért megengedni, hogy valaki más vidékét elfoglalja, vagy püspöktársára áttörjön, vagy más községének ügyeibe avatkozzék annak engedelmé nélkül, mivel minden egyéb gonosz innen származik. És mindnyájan mondták: *Helyes, helyes.*”

XV. KÁNON

A hely nélkül való püspökökről

Ezekről az antiókhiai zsinat 16-dik kánona így szól: *„Ha valamely hely nélkül való püspök valami megüresült egyházba beront, és annak székét zsinati tárgyalás és végleges határozat nélkül elfoglalja, az ilyen elmozdítottassék, habár az egész község, melyet magához ragadott, meg akarná is tartani.*”

XVI. KÁNON

Az olyan püspökről, aki pénzért teljesíti a felavatást

Szent gyülekezetünk helyesli ezen részben ama kalcedoni nagy zsinatnak ezen ügyben alkotott 2-dik kánonát, mely így hangzik: *„Ha valamely püspök pénzért teljesítené a felavatást, és áruba bocsátaná a Szentlélek kegyelmét, mely el nem adathatik, és pénzért avatna fel presbiteri vagy diakónust stb.: akire ilyen merénylet rábizonyulna, saját méltóságát veszítse; a felavatott pedig ezen üzérkedéssel szerzett felavatásának vagy előléptetésének semmi hasznát ne vegye, hanem mozdítottassék el azon méltóságtól vagy hivataltól, melyet pénzért szerzett. Az pedig, amit az általunk felavatottak felavattatásuk alkalmával fizetnek, nem a felvett szent rend ára, hanem az egyház közszükségére elfogadott némi önkéntes és hálás adomány, melyet nem kell visszautasítani.*”

XVII. KÁNON

A püspök nem saját hasznáért, hanem csak az egyház érdekében változtathatja helyét

Ezen határozat ama karthágói negyedik zsinaton kelt, melynek 27-dik kánona így van: *„Sem püspök, sem valamely alsóbb rendű pap kisebb helyről nagyobb helyre nagyraavagyásból ne menjen. Ha pedig a szükség úgy kívánná, a papoknak és világiaknak erről való határozata a püspökökkel közöltetvén, a zsinaton helyeztessék által, helyébe azonban*

más püspök állíttassék.” Összhangzik ezzel a szárdikai zsinat első kánona, mely így szól: „Osius püspök monda: Ezen szintoly gonosz szokás, mint veszedelmes romlottság végképp kiirtassék, és egy püspöknek se legyen szabad a maga városából más városba átmenni, mert nyilvánvaló az ok, amiért törekednek, mivel egy püspök sem találkozott, aki nagyobb városból kisebb városba ment volna, ahonnan kitűnik, hogy a haszonlesés és a nagyravágyás vezérli őket, és csak uraságot hajhásznak. Ha tehát mindenek helyeslik, az ilyen gonoszság keményen és szigorúan megbüntettessék úgy, hogy az ilyen még a világiak társaságából is kirekesztessék. Mindnyájan azt felelték: Helyes.”

XVIII. KÁNON

A püspök a fontosabb ügyeket csak esperestársainak jelenlétében hallgassa meg

A karthágói negyedik zsinat 23-dik kánonában ezen ügyről azt olvassuk, hogy: *„A püspök senki ügyét se hallgassa meg a hatósága alá tartozó papok jelenléte nélkül; különben a püspök ítélete érvénytelen lesz, hacsak a papok jelenléte által meg nem erősítetik. Azonban az espereseknek írásban kiadott beleegyezése a püspök ítéletét megerősíti.”*

XIX. KÁNON

A püspök igazságtalan ítéletéről

Ugyanazon karthágói negyedik zsinat 28-dik kánona ezen ügyben így szól: *„A püspök igazságtalan ítélete érvénytelen, s azért a zsinat által visszavonható; tehát a püspök ítélete ellen a zsinatra való fellebbezésnek van helye.”*

XX. KÁNON

A püspök maga nem foszthatja meg hivatalától a lelkipásztort

Jónak látszott e tárgyban is határozott rendszabályt alkotni, hogy a püspök ne tulajdonítson magának nagyobb hatalmat, mint amelyet a szent presbitérium ruházott reá, azért a sevillai második zsinat 6-dik kánonát szabjuk elébe, mely így szól: *„Zsinati végzéssel elhatároztuk, hogy senki közülünk a zsinat megkérdezése nélkül a presbiteri vagy diakónust tisztétől megfosztani ne merészelje.”*

XXI. KÁNON

A püspök az egyenetlenkedőket megbékéltetni törekedjék

Üdvös határozata ez is a karthágói negyedik zsinatnak, melynek 26-dik kánona így szól: „*A püspökök az egyenetlenkedő atyafiakat, akár papok, akár világiak legyenek, inkább békességre, mint törvénykezésre serkentsék.*” Helyeseljük ugyanazon zsinat 25-dik kánonát: „*Az egyenetlenkedő püspököket, ha az isteni félelem nem, a zsinat összebékéltesse*”, valamint az 59-dik kánont: „*A viszálykodó papokat a püspök vagy szép módjával, vagy felsőségi hatalmával egyezsége bírja, az engedetlenkedőket pedig a zsinat kihallgatás után megbüntesse.*”

XXII. KÁNON

A hanyag püspök megintéséről vagy letételéről

Ezen tárgyban maguk az Ur apostolai mutattak nekünk példát, különösen Pál, ki az ő Timótheusát így intette: „*Meg ne vesd az ajándékot, mely tebenned vagyon*” (I. Tim. 4.). Éppen így: „*Intlek tégedet, hogy felgerjeszd az Istennek ajándékát, mely tebenned vagyon, az én kezeimnek reád való vettetése által.*” (II. Tim. 1.) Aki Péter apostolt nemcsak intette, hanem neki szemtől szembe ellene is állott. (Galat. 2.) Az efézusi püspököket pedig buzdította: „*Vigyázzatok magatokra és az egész nyájra.*” (Csel. 20.) Hasonlóképpen serkentette Péter is az ő presbitertársait, mondván: „*Legeltessétek az Isten seregét, mely a ti gondviseléstek alatt van, nem kényszerítésből*” stb. Ha pedig a püspök az egyházak nagy kárával többszöri megintés után is előbbeni hanyagságában megmaradna, letétesék. Hasonló ítélet alá esik, ha az eretnokség kiirtásában különös hanyagságot tanúsítana.

XXIII. KÁNON

A makacs püspökről

Az antiókhiai zsinat 17-dik kánona ezen ügyben így szól: „*Ha valamely püspök kézzátétel által a püspökséget felvette, és a népnek kormányára állítatván a szolgálatba lépést elmulasztja, és a reábízott egyházban helyét elfoglalni vonakodnék, az ilyen mindaddig ki legyen zárva a gyülekezetből, amíg tisztét kénytelenségből is fel nem veszi, vagy míg az ugyanazon tartománybeli papok zsinata órála valamit nem határozott.*”

XXIV. KÁNON

Azon püspökökről, akik a más által kirekesztettet felveszik

Az orange-i első zsinat atyái a 10-dik kánonban ezt határozták: *„Vád alá esik az a püspök, aki valakinek az egyházból való kirekesztetése felől értesítettvén, azt befogadni mereszi, mielőtt kibékült volna azzal, aki kirekesztette.”*

XXV. KÁNON

A hivatalától felfüggesztett püspökről

Helyeseljük ez ügyben az arles-i második zsinat 30-dik kánonát, mely így szól: *„A vének (esperesek) határozata szerint, ha a papi közönség a püspököt méltóságától megfosztja, nem csupán az egyháziak, hanem az egész nép társaságából is kizárassék mindaddig, míg magába szállván, észére térni nem siet.”*

XXVI. KÁNON

A püspök ügyében egymással ellenkező ítéletekről

Ha valamely püspök perbe fogatván bizonyos vétkek miatt elítéltetik, és úgy történik, hogy felőle a rendes vagy ugyanazon kerületbeli bírák egymással ellenkező véleményben vannak, midőn némelyek a törvénybe idézett püspököt mint ártatlant felmentendőnek, mások pedig mint bűnöst érdem szerint elmarasztalandónak vélik: ezen kétség elosztatására más kerületből rendkívüli bírák hívassanak össze, hogy ezek és a kerületbeliek együtt igazságos ítéletet hozhassanak. De ha a perbe fogottat a kerületében levő bírák mindnyájan, egyhangúlag felmentendőnek vagy elmarasztalandónak ítélnék, azoknak összhangzó ítélete megáll, és más kívül levőkhöz való fellebbezésnek nincs helye.

XXVII. KÁNON

A püspök a megtérő lelkészeket eskü alatt fogadja vissza

Hogy a megtértek visszavételénél se a püspök meg ne csalattassék, se szent gyülekezetünk ki ne játszassék: akik Megváltónk kegyelme által egyházunk kebelébe visszatérni kívánnak, magukat nemcsak vizsgálat alá vetni, hanem a püspök előtt élőszóval és írásban esküt tenni is tartoznak így, vagy ilyenformán: *„Én, miután magamban hosszas megfontolás után isteni kegyelem által segítettvén és mennyei*

világosság fénye által megvilágosítottván a tévelygések töreit, melyekben eddig fogva tartattam, nyilván megismertem: most azokat önként és készséges akarattal kárhoztatván és megvetvén, a helvét hitvallást követő, igazhitű egyház kebelébe visszatérek. Hogy pedig ezen visszatérésem tisztátalan szándékból és képmutatásból eredetinek ne láttassék: tisztem elvesztése és kiátkozás kötelezettsége alatt fogadom és ígérem, s nemcsak egyszerűen fogadom, hanem esküszöm a Szentháromságra, hogy én a ti egyházatok kebelében mindvégig megmaradok, és az előbbi tévelygésekhez, melyeket szóval és írásban most és mindenkor kárhoztatok, soha vissza nem térek. Hogyha pedig, ami távol legyen, ezen egyháztól ismét elszakadnék, a hitszegés vétkébe esvén érdemlett büntetés alá vettessem, és a szakadás szerzőjével együtt vegyem el a jövő életben osztályrészemet. Mely vallástételem és fogadásom nagyobb hitelül adom néked, Tisztelendő püspök uram, ezen saját kezemmel írt és tulajdon pecséttemmel ellátott leveletem, ez ezen helyen, évben és napon. Én ezen vallástételemnek és fogadásomnak sajátkezűleg aláírtam.”

MÁSODIK RÉSZ

Az esperesekről

I. KÁNON

Az esperesek méltóságáról

Mivel a presbiterek vagy esperesek a szentírás több helyén püspököknek nevezetnek, oly méltósággal, befolyással és hatalommal ruházzuk fel őket, hogy mint az egyház atyjai és tanácsosai azt üdvös tanáccsal és az egyházi törvények szerint a püspökkel együtt buzgón közreműködve igazgassák és kormányozzák. Mert az apostol püspököknek nevezte az efézusi presbitereket, mondván: „*Vigyázzatok magatokra és az egész nyájra, melyben a Szentlélek titeket püspökökké tett az Isten anyaszentegyházának igazgatására és legeltetésére.*” (Csel. 20. 17., 28.) Ugyanő püspöki címmel ékesítette fel a Titus által beállítandó presbitereket, mondván: „*Azért hagytalak téged Krétában, hogy azokat, amelyek hátra vannak, eligazítsd, és rendelj városonként presbitereket, ha*

valaki feddhetetlen stb., mert a püspöknek feddhetetlennek kell lenni.” (Tit. 1. 5., 6., 7.) Ugyanő a kézrátétel hatalmát a presbiterekre ruházta, midőn az ő Timótheusának ezt írta: „Meg ne vesd az ajándékot, mely tebenned van, mely adatott néked a prófétálásra, a presbiterek kezeinek rád tételével.” (I. Tim. 4. 14.) Ugyanő azt mondja, hogy „azon presbiterek, kik tisztükben jól forgolódnak, kettős tisztességre méltóztassanak”. (I. Tim. 5.17.) Sőt, maguk Péter és János apostolok is presbitereknek vagy espereseknek nevezték magukat. (I. Péter V., II. János 1.) Méltó meghallgatni erről szent Hieronymus véleményét is, aki így szól: „Mielőtt az ördög izgatásából pártok keletkeztek volna a vallásban, az egyházak a presbiterek közgyűlése által igazgattak; de miután mindenki azokat, akiket megkeresztelt, a magáéinak, és nem a Krisztuséinak tartotta, végeztetett, hogy egy a presbiterek közül kiválasztatván, a többiek fölé emeltessék, akit illessen az egyház minden gondja és a szakadások magvának kiirtása. És valamint a presbiterek tudják, hogy ők az egyházi szokás szerint annak, aki előljárójukká választatott, alatta állanak: úgy a püspökök is jól megértsék, hogy inkább szokásból, mint az Ur valóságos rendeléséből fellebb valók a presbitereknél, és az egyházat azokkal együtt kell igazgatniok.”

II. KÁNON

Az esperesek ünnepélyes felavatásáról

Minthogy tehát oly nagy a Tisztelendő esperesek méltósága, tekintélye és hatalma, hogy egyenként több egyház kormányzására vannak rendelve, szükséges, hogy ők is éppúgy, mint a püspök, a szent zsinat által törvényesen választva, elhivatva, felavatva és fölesketve állíttassanak bizonyos egyházmegye törvényes kormányzásának élére.

III. KÁNON

Minden esperes a maga egyházmegyéjével elégedjék meg, és egyedül senkit fel ne avasson

Helyes, és az egyetértés fenntartására nézve igen hasznos, hogy mindegyik esperes csupán a saját felügyelete alatt levő egyházakat kormányozza, és azoknak vezetésével és igazgatásával megelégedjék; egyházmegyéje határait mások sérelmével át ne lépje, senkit magától, feljebbvaló

püspökének engedélye nélkül valamely rész-zsinaton fölvatni ne merészeljen.

IV. KÁNON

Az esperesek a püspök mellőzésével külön gyülekezéseket ne tartsanak

Jól ismerjük az egyetértés üdvös és a vizálykodás szerfölött káros voltát, eme közönségesen ismeretes jeles mondások szerint: *„Egyetértéssel a kicsiny dolgok megnövekednek, vizálykodással a nagyok is elpusztulnak. Minden ország, mely magában meghasonlik, elpusztul. És minden város vagy háznép is, mely meghasonlik magában, meg nem állhat.”* (Máté 12. 25.) Amiért elvégeztük, hogy minden esperes az ő hatósága alatt levő lelkipásztorokat valamely rész-zsinatba bizonyos ügyek elintézése végett saját hatalmánál fogva összegyűjtheti, de az egyetemes zsinattól szakadás módjára elszakasztani semmiképpen ne merészelje. Ezen ügyről az antiókhiai zsinat 5-dik kánonában ezt olvassuk: *„Ha valamely presbiter vagy diakónus saját püspökét megvetve az egyháztól elszakadna, és különválva oltárt építene, s a püspök megintése után sem nyugodnék meg, és annak ismételt felhívására sem akarna megegyezni és engedelmeskedni, az ilyen minden módon kárhoztattassék, s orvoslást többé ne nyerjen, mert méltóságát többé vissza nem veheti. Ha pedig az egyházat háborgatni és nyugtalanítani meg nem szünnék, mint pártütő a világi hatóság által elhallgattassék.”*

V. KÁNON

Az esperesek eskü alatt szabadságot adhatnak a prédikálásra

Az Isten igéjében jártas és feddhetetlen erkölcsű férfiaknak, ha az egyházak által törvényesen meghívottak, az esperesek saját hatalmuknál fogva, a püspök megkérdezése nélkül is adhatnak szabadságot a prédikálásra a zsinat idejéig, térítvény mellett, kényszerítő szükség esetében; úgy azonban, ha előző magánvizsgálat folytán alkalmasoknak találtatván, föleskettettek.

VI. KÁNON

Az esperesek az üresedésben levő egyházakba lelkipásztorokat rendeljenek

Minden esperes a maga egyházmegyéjében levő egyházakra kiváló gondot tartson, azokat a kegyesség és isteni tisztelet kárára sokáig üresedésben ne hagyja, hanem alkalmas egyházi szolgákról gondoskodják, ezeket saját hatalmával és tekintélyével gyülekezetenként rendelje és helyezze el, akik mindazonáltal elődeik után törvényesen következzenek.

VII. KÁNON

Az esperes szükség esetén egyik egyházból a másikba áthelyezheti a lelkipásztort

Néha megtörténik, hogy az egyház az ő lelkipásztorától megfosztatván súlyos veszedelembé jut, ha idejekorán gondot nem viselnek róla. Mivel az ilyen szükségben a hosszas halogatás legveszedelmesebb, az esperesek a kisebb egyházakban levő lelkipásztorokat a nagyobbakba áthelyezni szorgalmasan igyekezzenek, minden zavar nélkül, nem kényszerítésből, hanem a nép beleegyezésével, és ha lehet, a püspök tudtával.

VIII. KÁNON

Az esperesek bíraskodási hatalma

Az esperesek a maguk rész-gyűlésein a lelkipásztorok és hallgatóik között fölmerült kisebb ügyeket és ellentéteket vagy a hivataltársak között keletkezett és támasztott viszálykodást, az új vagy régi házastársak között előforduló házassági pereket saját hatalmuknál fogva, az egyházi törvények szerint bíróilag elítélni és kiegyenlíteni tartoznak, hogy az egyetemes zsinat sok és gyakran csekély fontosságú ügyekkel s bajokkal ne terheltessék; mindazáltal a házassági válóperek ügyében hozandó határozat az Isten segedelméből évenként összejövő zsinatnak tartassék fenn, kivéve ha valamely kényszerítő körülmény az egyetemes zsinat bevárását gátolná.

IX. KÁNON

A fellebbezésről

Ha valamely elfogult vagy felfuvalkodott perlekedő saját esperese ítéletét megvetné, megengedettik ugyan neki a

fellebbezés vagy a püspökre való hivatkozás, ettől pedig az egyetemes zsinatra, de ha az esperes vagy püspök ítélete igazságosnak találtatnék, az a hivalkodó és kevélyen fellebbező vétke minősége szerint megaláztassék, hogy a saját kárával tanulja meg, hogy az igazságos ítéletet nem kell megvetni, és annak tekintélyét nem szabad erőteljesíteni.

X. KÁNON

Az esperesek maguk mellett tanácsbírákat tartsanak

A Szentírásból tudjuk, hogy az izraeliták tanácsülése hajdan több vénekből állt: mi azonban a mi egyházi tanácsunkban megelégszünk az isteni kegyelem által az egyházjogban jártasságot szerzett húsz férfúval, kik készek és képesek legyenek véleményeiknek bizonyos rendben való előadására. Az esperesek tehát egyenként, mind az öt egyházmegyében külön-külön, három-három tanácsost válasszanak maguk mellé az alattuk levők közül, akik mindnyájan és egyenként különös gonddal és szorgalommal tanulmányozzák az egyházi törvényeket, hogy a világiaknak és egyháziaknak a zsinatokon tárgyalt minden pörei ezen tanács által könnyen, törvényesen és úgy intéztethessenek el, hogy az ítélet mindenki tetszését, beleegyezését és hozzájárulását megnyerje.

XI. KÁNON

A vélemények előadásában követendő rend

Midőn valamely ügy ezen egyházi tanács elé terjesztetik, mivel véleményeiket együtt és egyszerre mindnyájan elő nem adhatják a méltóság és tekintély minden sérelme nélkül, ezt a rendet kívánjuk megtartani, hogy a végzéseknél és határozatoknál először az esperesek adják elő véleményeiket a mellettük levő tanácsbírákkal együtt. Majd mindezeknek szavazatai összeszedetvén, a püspök terjessze elő a magáét, de csak nagy fontosságú tárgyakban és perekben, a kisebb megítélésénél pedig az mondjon érvényes határozatot, aki erre a püspök által fölhívatott. Így adja ezt elő Kálvin is, mondván: *„Amily része van az államtanácsban az elnöknek, hogy tudniillik a tárgyakat előterjeszti, véleményt kér, tanácsával, intésével és buzdításával a többieket vezeti, tekintélyével az egész tanácskozást igazgatja, és a közhatározatot végrehajtja: ugyanezen hatáskör illeti a püspököt a vének gyülekezetében.”*

(A keresztyén vallás alapvonalai. IV. könyv, 4. fejezet, 2. rész.)

XII. KÁNON

Az esperesek egyházlátogatásáról

Amint feljebb a rendkívüli egyházlátogatásra fontosabb és ritkán előforduló ügyekben felhatalmazás adatott a püspöknek: úgy az esperesek kötelesek évenként a közgyűlést megelőzőleg rendes egyházlátogatást tartani azon formában, mely a püspöknek elébe íratott. Ha tehát közülük valaki a saját egyházmegyéjét elmulasztaná meglátogatni, a betegség által való akadályoztatás esetét kivéve, mely esetben a hatósága alatt levők közül valakit kiküldhet, mulasztásának a szent presbitérium előtt okát adni köteles.

XIII. KÁNON

A vádakat hogyan hallgassák meg az esperesek

Az esperesek egyházlátogatásaik alkalmával a lelkipásztorok ellen emelt vádakat másképpen el ne fogadják, hanem mint az apostol mondja, csak két vagy három tanú bizonyítására. A bizonyítani nem tudó hamis vádaskodókra pedig ilyen büntetést olvasunk a brágai második zsinat 8-dik kánonában: *„Ha valaki valamely papot paráznasággal vádolna, attól Pál apostol parancsa szerint két vagy három tanúbizonyosság követeltessék; ha pedig állítását tanúkkal bizonyítani nem tudná, a vádlott helyett a vádló zárassék ki az egyházból.”* Mi pedig a világi hatóság segélyéhez folyamodunk, hogy az ilyen rágalmozó a polgári törvény szerint büntetessék, ha azt egyházi fenytékkal nem sújthatnánk.

HARMADIK RÉSZ

A közönségesen úgynevezett presbiterekről vagy az egyházak lelkipásztorairól

I. KÁNON

A lelkipásztorok hivatásáról

Senki meggondolatlanul s elhirtelenkedve az egyházi szolgálat szent tisztére ne lépjen, hanem várja meg a belső hivatást Istentől, amely szívünk jó bizonyágtétele afelől, hogy nem nagyravágyásból, sem haszonlesésből vagy valamely más mellékérdekből, hanem tisztán istenifélelemből és az anyaszentegyház építésére irányuló buzgóságból lépünk a felajánlott tisztségre - a külsőt pedig az egyháztól, mint szent Mátyás, Titusz és Timótheus, hogy küldetlen futónak ne láttassék. Mivel pedig némelyek alázatosság és kegyesség színe alatt a nyilvános igehirdetésre maguknak szabadságot vesznek, holott az apostol azt mondja: hogyan hirdethetik az igét, ha nem küldettek? - mindazok, akik eltiltatván vagy küldve nem lévén a püspöktől vagy az esperesektől vett felhatalmazás vagy szabadság nélkül a nyilvános igehirdetésnek és a szentségek kiszolgáltatásának tisztét bitorolni merészlik, a gyülekezetből kizárassanak, és ha megintés után sem szünnének meg, más megfelelő büntetéssel büntetessenek.

II. KÁNON

A lelkipásztorok felavatása

Az egyházi szolgálatra elhívottak addig semmiféle szolgálatot ne tegyenek se a tanítás, se a szentségek kiszolgáltatása körül, míg erre föl nem hatalmaztattak, vagy a zsinaton a püspök és az esperesek által meg nem vizsgáltattak, s föl nem avattattak. Mert hivatalos állásuk így lesz törvényes.

III. KÁNON

Hogyan kell a felhatalmazást kiadni

Aki az egyházi szolgálat teljesítésére meghívattatik, a községtől vagy követek által kijelentett, vagy írásban kiadott bizonyítványa legyen; a püspök vagy saját esperese előtt vizsgálatot tegyen, és így az igehirdetésre, de nem

egszersmind a szentségek kiszolgáltatására a zsinat idejéig fölhatalmazzassék, és arról szabályszerű engedélyt nyerjen.

IV. KÁNON

Kiket kell fölavatni

Az egyházi szolgálatra senkit sem kell fölavatni, hacsak nyilvános vizsgálat után az igaz hitágazatoknak a mi helvét hitvallásunk szerint való középszerű ismeretéről bizonytságot nem tett, ezenkívül a községtől vagy a lelkipásztoroktól tisztességes magaviseletéről és jó erkölcséről bizonyítványa nincs, nehogy teljesen műveletlenek, tudatlanok és rossz hírűek vétetvén föl a szent szolgálatra, az anyaszentegyháznak inkább gyalázatára, mint díszére legyenek. A karthágói harmadik zsinat 22-dik kánona ezen ügyben így szól: *„Senki se avattassék pappá püspöki vizsgálat és községi bizonyítvány nélkül.”*

V. KÁNON

A felavatandok ismerjék az egyházi törvényeket

Szabályszerűnek láttuk elrendelni azt is, hogy mielőtt valaki az egyházi rendbe fölvétnék, azon egyházi törvényeket, melyekhez alkalmazkodni tartozik, előre megismerje, nehogy azok ellen való vétkezés esetén azok nem ismerésével menthesse magát. Mely ügyben az orléans-i negyedik zsinat 5-dik kánona ezt írja: *„A gyülekezeti papok az egyházi törvényeknek magukat illető rendszabályait elolvasás céljából főpapjaiktól átvegyék, nehogy ők maguk vagy a hívek az ő javukra alkotott rendeletek nem tudásával menthessék magukat.”* A karthágói harmadik zsinat 3-dik kánona pedig így szól: *„Végeztetett, hogy a felavatandó püspököknek vagy papoknak felavatóik által a zsinatok határozatai előbb világosan értésükre adassanak, nehogy a zsinati határozatok ellen valami megbánásra való dolgot cselekedjenek.”*

VI. KÁNON

A felavatandóknak szertartási könyvecskéjük legyen

A felavatandóknak szertartási könyvvel ellátva kell a szent szolgálat méltóságába lépni, hogy később a gyakorlatban, a szentségek kiszolgáltatásában és az istenitisztelet teljesítésében illetlenül félre ne beszéljenek. Mely óvatosságot a toledói zsinat előrelátó atyái a 25-dik

kánonba így állították be: „Midőn a presbiterek a gyülekezetekbe kibocsáttatnak, főpapjaiktól szertartási könyvecskét vegyenek, hogy a számukra kijelölt egyházakba kellő készülettel menjenek, nehogy tudatlanságból még a szentségek kiszolgáltatásában is vétkezzenek a Krisztus ellen.”

VII. KÁNON

A felavatandóknak fel kell esküdni

Méltó joggal követeli az esküt a felavatandóktól a szent presbitérium, hogy akik a szent szolgálatot elnyerik, tisztükben annál hívebben és nagyobb buzgósággal járjanak el, megemlékezvén arról, amit Istennek és az anyaszentegyháznak kegyes buzgósággal fogadtak. Amelyre vonatkozólag már hajdan egy értelemben voltak velünk a toledói tizenegyedik zsinat atyái a 10-dik kánon szerint, mely így szól: „A főpapok és az egyházak igazgatói felavatásuk alkalmával mindnyájan eskü alatt fogadják, hogy a közönséges hitet tiszta szívbeli buzgósággal oltalmazván, szentül és kegyesen élnek, és felsőbbjeiknek tisztelettel engedelmeskednek.”

VIII. KÁNON

Az esküforma

Az általunk használandó esküforma ez vagy ehhez hasonló lehet: „Én N. N. esküszöm az élő Isten előtt, aki Atya, Fiú és Szentlélek, és az ő szent angyalai előtt s ezen zsinaton jelenlevők előtt, hogy ezen szent szolgálat viselésében, melyet most tőletek, Istennek szolgáitól és az ő titkainak hűségessé sáfáraitól a legnagyobb tisztelettel fölveszek: a közönséges hitet, mely a próféták és apostolok kanonikus könyveiben foglaltatik, egyedül helvét hitvallásunk magyarázata szerint hirdetem, az egyházi törvényeket híven megtartom, a püspöknek és espereseknek mint felsőbbjeimnek kötelesség szerint engedelmeskedem, végre hivatalomat életemnek feddhetetlenségével ékesítem, s rossz erkölcsömmel senkit meg nem botránkoztatok. Mindezeket az Istentől nekem adatott erő és kegyelem mértéke szerint teljesíteni igyekezem. Az Atya, Fiú, Szentlélek egy Isten engemet úgy segítjen. Ámen.”

IX. KÁNON

A lelkipásztorok felavatási módja

Az ősegyház szertartása kitűnik a Szentírásból, mint a Csel. 13. részében olvassuk: *„Mikor azok szolgálnának az Úrnak és böjtölnének, monda a Szentlélek: válasszátok el nékem Saulust és Barnabást azon munkára, melyre őket elhívtam; akkor azért midőn böjtöltek és imádkoztak és az ő kezeiket rájuk vetették volna: elbocsátok őket.”* Ugyanazon apostolokról ezt olvassuk Csel. 14. 23-ban: *„És midőn gyülekezetenként választottak volna presbitereket és imádkoztak volna böjtölésekkel együtt stb.”* Hasonlóképpen I. Tim. 4. 14-ben: *„Meg ne vedd az ajándékot, mely tebenned van, mely adatott néked a prófétálásra, a presbiterek kezeinek rád való vettetése által.”* Ugyanezen szokást tehát mi is megtartván rendeljük, hogy a püspök, akár csak egymaga, akár midőn jelen lehetnek többen, és az esperesek kezeiket egymás után a felavatandók fejére tévén nagy buzgósággal mondják a felszentelés szavait, mialatt az egész gyülekezet böjtölgön, imádkozzék és énekeljen.

X. KÁNON

A felavatás vagy megáldás formája

A lelkipásztorok felavatásánál ezt a formát vagy ehhez hasonlót lehet használnunk: *„A mi Urunk Jézus Krisztus nevében, ki hajdan az ő apostolait a Szentlélek ajándékaival felruházván az evangéliom hirdetésére, a szentségek kiszolgáltatására, a kulcsok hatalmának vagy az egyházi fenytéknek gyakorlására az egész világra elküldötte, ezen szent presbitérium méltóságánál fogva hatalmat adok neked az Isten igéjének hirdetésére, az ő szentségeinek kiszolgáltatására, a bűnbánóknak vétkeik kötelékeiből való feloldozására, azoknak pedig, akik bűneiket meg nem bánják, megkötözésére. Az Atya Isten az ő fiának, a Jézus Krisztusnak érdeméért árassza ki az ő lelkét minden testre, hogy prófétáljanak a mi fiaink. Ama Szentlélek a maga sokféle kegyelmét adja tenéked, világosítsa meg elmédet, gerjessze föl szívedet az ő mennyei tudományának megismerésére és szeretetére, vezéreljen el téged minden igazságra az ő szentséges nevének dicsőségéért és anyaszentegyházának építéséért. Amen.”*

XI. KÁNON

A felavatottak bizonyítványa

A már felavatott és felszentelt lelkipásztorok a szent hivatallal való törvényes felhatalmazás felől a püspök és esperesek nevében kiállított, a felavatok által sajátkezűleg aláírt és testületünk pecsétjével ellátott oklevelet nyerjenek, hogy annak erejével a felavatott lelkészek az egyházaknak még inkább ajánltassanak, és azokat nagyobb tekintéllyel igazgathassák. Régi ez a szokás, amint kitűnik ez a milévei zsinat 14-dik kánonából, mely így szól: *„Elvégeztetett, hogy akik ezután a püspökök által felavattatnak, felavatóiktól ezek által sajátkezűleg aláírt oklevelet nyerjenek a nap és évszám kivételével, hogy az utóbbiak vagy előbb valók felől semmi versengés ne keletkezzék.”*

XII. KÁNON

Kiket kell eltávolítani a szent rendből

Mindazok, akik a keresztyén tudományban vastag tudatlanságot tanúsítanak, képtelenek lévén másokat tanítani, vagy valamely vétek által megbélyegeztettek, akikről nem lehet elmondani az Úrnak ama szavait: *„Ti vagytok a világ világossága”* (Mát. 5. 14.), hacsak a publikánus Mátéval és az Isten anyaszentegyházát üldöző Saulussal (Csel. 9.), akik megtértek, bűnbánólag a kegyelmes Istenhez meg nem térnek, méltatlanoknak ítéltetnek a szent hivatalra, Pál apostol emez utasítása szerint: *„Rendelj városonként presbitereket, ha valaki vétek nélkül való.”* A niceai első zsinat 9-dik kánona is így szól: *„Ha némelyek talán megvizsgálás nélkül vétettek fel a presbiterségre, és azután megvizsgáltatván vétkeiket bevallanak, s ezekre azon vallomás után a szabályellenesen eljáró emberek kezeiket vakmerően rájuk vetnék, az ilyeneket az egyházi rend be ne fogadja, mert mindenben, ami feddhetetlen, azt védelmezi az anyaszentegyház.”*

XIII. KÁNON

A házasságtörő asszony férje méltatlan a szent szolgálatra

Ezt a szabályt alkották a neocezáreai zsinat atyái a 8-dik kánonban, ahol ezt olvassuk: *„Azon férfiú, kinek nejére, midőn még világi rendű volna, házasságtörés bizonyult be, az egyházi szolgálatra nem bocsátható; vagy ha a házasságtörés*

már az egyházi rendbe való felvételése után követtetett el, nejét válólevéllel magától elbocsátani tartozik. Ha pedig azzal tovább is együtt élni akarna, a felvett szolgálatot nem viselheti.”

XIV. KÁNON

Senkit sem kell felavatni, ha nincs egyháza

Ezen intézmény régisége kitűnik a kalcedoni zsinat 6-dik kánonából, mely így szól: *„Rendeljük, hogy senki, sem presbiter, sem diakónus, sem bármely egyházi rendű férfiú feltétlenül fel ne avattassék, hanem világosan csak az ő városában vagy birtokában levő egyházba stb.; aki így avattatik fel, felavatása rendesnek és nyilvánosnak tekintessék; azokra nézve pedig, akik feltétlenül avattatnak fel, a szent zsinat határozata szerint a kézrátétel semmis legyen, és az ilyen eljárás annak sérelmével, aki őket felavatta, érvénnyel ne bírjon.”*

XV. KÁNON

A lelkipásztorok kötelességeiről s nagy buzgalmáról

Mivel a Szentlélek átkot kiált azokra, akik az Úr dolgában csalárdul járnak el: az egyházak lelkipásztorai megemlékezzenek arról, hogy nem tunya henyélésre, sem külső gazdálkodásra, hanem az Úr aratására és szőlőjébe hívattak el, azért kötelesek tisztüket nagy buzgósággal teljesíteni, azaz az evangéliumot hirdetni, a szentségeket kiszolgáltatni, és nem mindig csak az úrnapi evangéliumokat, hanem a próféták és apostolok írásait is magyarázni a népnek, hogy a jóban naponként gyarapodjanak, és a mennyei tudomány ismeretében növekedjenek, így a toledói negyedik zsinat atyái a 24-dik kánonban elrendelték, hogy *„a tudatlanság, amely minden tévelygésnek szülőanyja, főképpen az Isten szolgáinak köréből, akik a nép előtt a tanítói tisztet teljesítik, eltávolíttassék”*. Mert hogy a papok a Szentírást olvassák, gyakran sűrgeti Pál apostol, mondván: *„Légy figyelmes az olvasásban és az intésben”* stb. (I. Tim. 4.) jártasok legyenek tehát a papok a Szentírásban, elmélkedjenek az egyházi törvények fölött, minden munkájuk a könyörgésben és az isteni tudományban álljon, és a hittudományban, valamint a jó cselekedetekben mindeneket

építsenek. Amiért azokat, akik nem tanulnak, a szent dolgokban előre nem haladnak, és a reájuk bizott egyházak tanítását elhanyagolják, mint haszontalan béreseket eltávolítandóknak, az egyházakból kivetendőknak és tisztüktől megfosztandóknak ítéljük, mint ez már hajdan az orléans-i második zsinat 13-dik kánonában elrendeltetett, mely így szól: „Azon papok, akik kötelességüket nem teljesítik, vagy soruk szerint a templomba menni vonakodnak, tisztüktől megfosztassanak.”

XVI. KÁNON

A káté tanítását nem kell elhanyagolni

A káté tanítását nem kell az egyházakban elmellőzni, sőt szorgalmasan oktatni kell az ifjúságot a keresztyén hit alapelveiben, hogy miután tejnek italával megelégtettek, a keményebb eledelt is bevehessek. Minden egyházban pedig egy és ugyanazon kátét kell tanítani, nehogy a lelkipásztorok változásával a hallgatók nyilvános kárával a tudomány és tanítás alakja is változzék.

XVII. KÁNON

Hol, mikor és kiknek kell a szentségeket kiszolgáltatni

A szentségeket szükség esetét kivéve egyedül nyilvános helyen, délelőtt, a gyülekezet jelenlétében kell kiszolgáltatni, mégpedig nem csupán az Úrvacsoráját, hanem a keresztséget is, melyet azért kívánunk meg, mivel a keresztség szentségével vétetünk be az egyház kebelébe, továbbá azért is, hogy a szentségek méltósága le ne alacsonyíttassék. Szolgáltassák tehát ki a lelkipásztorok a keresztséget a keresztyének kisdedeinek, és ha kívántatik, a felnőtteknek is, de csak a keresztyén vallástudományban való előleges, alapos oktatás és kikérdezés után; az Úrvacsoráját pedig azon szertartás szerint, mellyel, mint tudjuk, az Úr és az apostolok éltek.

XVIII. KÁNON

A keresztség kiszolgáltatása az asszonyoknak nem engedtetik meg

A keresztség kiszolgáltatása az asszonyoknak semmi módon, még ha a halálos szükség kényszerítene is, nem

engedettik meg, mert az asszonyoknak az egyházban való szolgálat nincs megengedve; hanem akiket illet a tanítás, ugyanazokat illeti a szentségek kiszolgáltatása is: a pápások által teljesített keresztségét mindazonáltal nem kell ismételni.

XIX. KÁNON

A diakónusok, egyháziak nem szolgáltatathatják ki az Úrvacsorát

A niceai első zsinat atyái ezen ügyben a 14-dik kánonban ezt adták ki: *„Értésére esett a szent zsinatnak, hogy némely helységeken s városokban a presbitereknek a diakónusok nyújtják oda a szentségeket, holott sem törvényben, sem szokásban nem gyökeredzik, hogy azok, akik nem áldozhatnak, Krisztus testét nyújtsák azoknak, akik áldoznak.”* Hasonló végzést hozott a laodiceai zsinat a 25-dik kánonban, mely így szól: *„A diakónus sem a kenyeret nem oszthatja, sem a kelyhet meg nem áldhatja.”*

XX. KÁNON

A szentségek kiszolgáltatásáért semmi díjt nem kell követelni

Helyeseljük a brágai második zsinat 7-dik kánonát, melyben ezt olvassuk: *„Minden püspök egyházanként meghagyja, hogy azok, akik kisdedeiket keresztségre viszik, ha önként, saját jószántukból ajánlanak valamit, tőlük elfogadtassék, de azoktól, akiknek szegénységük miatt nincs mit adniok, erőszakkal a papok semmi díjat ne vegyenek. Ugyanezt végezzük az Úrvacsora kiosztására vonatkozólag, hogy azért semmi díjat nem kell követelni, tudván, hogy az Istennek ajándéka pénzért el nem adható; az önkéntes adományokat azonban nem tartjuk visszautasítandóknak.”*

XXI. KÁNON

Kiket kell a szentségektől eltiltani

Akik Isten igéjét megvetik, a keresztyén vallás alapigazságait, sőt még az Úri imádságot és az apostoli hitformát sem tudják, az Istent nem félik, mint a közönségesen úgynevezett cigányok, és hasonlóképp az isteni szolgálatba be nem avatottak: az ilyenektől, mint akik a keresztyén hittől idegenek, a keresztség és Úrvacsora szentségét is megtagadni rendeljük, sőt, ha meghalnak,

tisztességes temetésben sem kell őket részesíteni: „*Mert ami szent, nem kell az ebeknek adni, sem a drágagyöngyöt a disznók elé hányni.*” (Máté 7.) Eltiltandók még az Úrvacsora szentségétől a gyermekek, akik a keresztyén hit alapigazságait nem tudván, magukat meg nem próbálhatják, s a szent és szentségtelen között semmi különbséget nem ismernek.

XXII. KÁNON

Arról, aki az Úr vacsora jóban elvett kenyeret meg nem eszi

Helyeseljük a toledói első zsinat negyedik kánonát, mely így szól: „*Ha valaki az Úrvacsorájában a paptól elvett kenyeret meg nem eszi, mint szentségtörő elűzettessék.*”

XXIII. KÁNON

A szertartásokról

Azon szertartások, amelyek a jó rendtartás okáért szereztettek, és a keresztyén hit s kegyesség gyakorlására valamennyire hasznosak, megtartassanak: csakhogy ne gondoljuk, mintha azokkal Istent tisztelnénk, vagy előtte érdemet szerezni, vagy hogy azok szükségesek volnának; mert bizonyára több időt kell az Isten igéjének tanítására, hallgatására fordítani, mint a szertartásokra.

XXIV. KÁNON

Az ünnepnapokról

A szentek ünnepeit, melyeknek megtartása a szentek segítségül hívásával egy forrásból származott, semmiképpen sem kell megtartani, hanem egyedül a vasárnapot, Urunk fogantatása, születése, körülmetéltetése, szenvedése, feltámadása, mennybemenetele s pünkösdi ünnepeit, az azokhoz tartozó ünnepnapokkal együtt.

XXV. KÁNON

Vasárnap nem szabad dolgozni

Mivel a vasárnap az isteniszteletre rendeltetett nap, minden helyen teljességgel megtiltjuk a kézi munkát. A lelkipásztorok tiszte lesz tehát örködni afelett, hogy a keresztyén szombat megsértői a hatóság által példásan megbüntettessenek; ha pedig a hatóság kötelességét nem

teljesítené, Isten igéjének hallgatásától és a szentségektől tiltassanak el. A mainzi zsinat ezen ügyben már hajdan a 37-dik kánont alkotta, mely így szól: „*Rendeljük, hogy minden vasárnap a legteljesebb tisztelettel megtartassák, és azon minden kézi munka és adás-vevés szüneteljen; sőt azt sem helyeseljük, hogy akkor valaki halálra vagy büntetésre ítéltesék.*”

XXVI. KÁNON

Mindenki saját egyházát igazgassa

Elegendő, ha valaki azon kört, melyet nyert, díszesen betöltheti, azaz ha azon egyháznak, melybe Istentől rendeltetett, híven szolgálhat: senki azért nyereségvágyból egyszerre két vagy három egyháznak ne szolgáljon, hacsak régtől fogva úgy nem rendeltetett volna, mert gyakran egy egyházhoz mint anyához két vagy három leányegház van csatolva: máskülönben állomása egy évi jövödelmétől fossza meg az esperes, hacsak egyházi szolgák hiányában a szükség mást nem parancsol.

XXVII. KÁNON

Egyik egyházmegyéből a másikba esperese híre nélkül senki ne menjen

Az Isten szolgája saját egyházának törvényszerű elhagyása esetén más egyháznak magát le nem kötelezheti mindkét esperes megkérdezése és tudta nélkül, akinek ti. alá volt vetve, és akinek alávetve lesz; a másként cselekvő hivatalától egy évre fosztassék meg.

XXVIII. KÁNON

Senki csalárdul vagy erőszakosan az egyházba be ne tolakodjék

Senki azon egyházba, melyre vágyódik, álutakon s az illető lelkipásztor kizorításával bejutni ne igyekezzék, nem várva meghívást, s nem elégedve meg tulajdon gyülekezetével; különben az ilyen gyülekezetétől egy évre megfosztatik. Ugyanezt végezzük azokról is, kik a hatalmasok pártfogásában bizakodva, a nép ellenére a szent szolgálat nagy gyalázatával s az Isten igéjének megvetésével mintegy erőszakkal betolakodnak. Ugyanezt olvassuk ama niceai első

nagy zsinat 15. és 16-dik kánonaiban, melyek így szólnak: „A gyakran előforduló számos háborúságok, zavarok s egyenetlenségek miatt teljesen eltöröltetni kívánjuk azon szokást, mely szabály ellen van, hogy ti. akár püspök, akár presbiter, akár diakónus egyik városból a másikba átmehessen, ha pedig valaki ezen szent zsinat határozata után valamely ilyenféle dolgot próbálna cselekedni, ezen kísérlete mindenképp megghiúsíttassék, s visszahelyeztessék tulajdon egyházába, amelyre felavattatott. Ha pedig némelyek az isteni félelemre nem tekintve s az egyházi rendszabályokat meg nem tartva egyházukat elhagynák, akár presbiteri, akár diakónusi vagy bármely más egyházi fokozaton levők legyenek, más egyházba be ne fogadtassanak, hanem mindenképpen kényszeríttessenek, hogy térjenek vissza saját egyházukba.”

XXIX. KÁNON

Hogyan lehet más egyház lelkipásztori tisztségét elfogadni

Senki magát valamely egyháznak le nem kötelezheti, hacsak hallgatóitól búcsút nem vett, és az, akinek helyébe lépni akar, tisztességesen el nem bocsáttatott, s szolgálataért teljesen ki nem elégítettett, különben meghívása s belépése érvénytelen lesz, sőt még előbbi állomásáról is elmozdítatik.

XXX. KÁNON

Az egyházmegyéket csak bizonyítványok felmutatásával lehet cserélgetni

A helyüket cserélgetni s más esperes egyházmegyéjébe átlépni szándékozó lelkipásztorok azon esperestől, akitől előbb függöttek, tisztességes magukviselete felől bizonyítványt tartoznak kivenni, amelyet azon másik esperes előtt, akitől ezután fognak függeni, kötelesek felmutatni. A másként cselekvők be nem vétetnek, vagy ha már bevétettek volna, elmozdítatnak. Legtöbben ugyanis valamely bűn elkövetése miatt vonják félre magukat, s költöznek máshová, hogy így az érdemlett büntetést elkerüljék. A konstantinápolyi hatodik egyetemes zsinat 17-dik kánona e tárgyban így rendelkezett: „Rendeljük, hogy egy pap se írattassék be más egyház névjegyzékébe tulajdon püspökének elbocsátó levele nélkül; a másként cselekvő letétessék.”

XXXI. KÁNON

A szent szolgálatban nem kell a haszonra tekinteni

Krisztus juhainak azon pásztorai, akik olyan nagyobb egyházak igazgatására rendeltettek, melyek több lelkészt szoktak tartani, minden igyekezetüket s szorgalmukat arra fordítsák, hogy azon helyben a rend visszaállíttassák, és a lelkipásztor tisztársának hivatalát magához ne ragadja, s két jövödelmet ne húzzon; különben a tisztársát illető jövödelemtől megfosztatik. Úgyszintén ahol az Isten szolgálói egyébként hallgatóik előtt nagy kedvességben levén, a nép által nekik fizetett díjjal megelégedhetnek, helyüket gyakran ne változtassák, nehogy inkább a saját hasznukat, mint az anyaszentegyház építését keresni láttassanak. Az egyházak gyakori változtatásának ezen rossz szokása hajdan még a püspököknek is zsinati végzéssel tiltatott, mint a szárdikai zsinat első kánonában olvasható. (Lásd fentebb első rész XVII. kánon.)

XXXII. KÁNON

Mikor kell a községet lelkipásztorától megfosztani

Mivel Isten törvénye, a Krisztus és az apostolok tanítása szerint méltó a munkás az ő jutalmára, az olyan háládatlan hallgatókat, akik lelkipásztoraikat jogos és törvényes jövedelmükben megkárosítják, valamint akik csekély sérelemért, vagy éppen mivel a dorgálást nem szenvedhetik, a tudós és kegyes életű lelkipásztorokon kiadnak, az ilyen hallgatókat lelkipásztoruktól mindaddig méltó joggal megfosztandóknak ítéljük, míg a zsinat előtt cselekedetüknek elegendő okát nem adják. Hasonlóképpen hangzik a mainzi zsinat 29-dik kánona, „*hogy a világiak a papokat az eklézsiából ki ne tegyék, se be ne állítsák püspökeik jóváhagyása nélkül*”.

XXXIII. KÁNON

Az egyházaknak a lelkészeik számára rendelt javadalmat kisebbiteni vagy a szolgálmányt elhanyagolni nem szabad

Minden hív lelkipásztor mint jó munkás méltó az ő jutalmára, nem vétkezik, midőn fizetést és minden egyéb szükséges dolgot a maga és családja tisztesség

fenntartására elfogad. (I. Kor. 9., I. Tim. 5.) Mert az apostol megmutatja, hogy törvény szerint adja ezeket az egyház, s fogadják el a lelkipásztorok. Sőt akkor sem vétkeznek, ha híveik számának növekedése esetén vagy drágaság idején, vagy ha a lelkipásztorok családja megszaporodik, vagy ha ők maguk szegénységre s nagy szükségbe jutnak, a régebbi fizetést emeltetni kívánják, hogy az élelem s ruházkodás aggasztó gondjai által el nem vonatva, hivatalukban annál jobban eljárhassanak. Ellenben pedig mindazokat, akik a nép vagy pártfogók kedvéért a lelkipásztorok számára már régtől fogva megrendelt jövedelem kisebbitését vagy bármi módon való csorbítását megengedik, csak hogy ők ott eltűressenek, helyükből mint a közvagyon tolvajai elmozdítottassanak. Aki pedig a lelkipásztorok jövedelméhez tartozó szőlőket vagy szántóföldeket elhanyagolná s műveletlenül hagyná, az általa okozott kárt igazságos becsű szerint megtérítse, és addig, míg eleget nem tett, mint az oltárnak és utódainak kifosztója el ne bocsáttassék. Mert úgy rendelte az Úr, hogy akik az oltár körül forgódnak, az oltárról éljenek.

XXXIV. KÁNON

Az egyházból való kiközösítés joga

Mivel a súlyos bűnökben leledző emberek a fenytést többnyire nem tűrik, és a megátalkodottságban annyira mennek, hogy Isten igéjének hallgatásáról és a szentségekkel való élésről lemondanak, és az egyházak lelkipásztorai iránt örökös ellenségeskedést táplálnak: az ilyenek Krisztus parancsolatai szerint egyszer s másszor megintessenek; azután pedig ha meg nem térnének, nyilvánosan megdorgáltassanak, végre ha mindezek semmit sem használnának, a gyülekezetből kiközösítettessenek, mégpedig úgy, hogy nemcsak életükben, de halálukban is mind tőlük, mind az ő nyomdokaikat követő hozzátartozóiktól végképp megvonassék az egyházi szolgálat, és még a közönséges temetőhelyből is kizárassanak, hogy Krisztus utasítása szerint a halottak temessék el az ő halottaikat. (Máté 8. 22.)

XXXV. KÁNON

Csekély ok miatt senki ki ne közösítsék

Valamely igazhitű embert csekély és jelentéktelen ok miatt egy lelkipásztor se közösítsen ki a gyülekezetből, hanem ha oly vétket követne el, melyért a régi atyák parancsolták a kitiltást.

XXXVI. KÁNON

A kiközösítettekkel nem kell társalkodni

A kiközösítettektől mindaddig, míg köteles bűnbánat által az Istennel és az anyaszentegyházzal ki nem békültek, mindenkinek, mind egyháziaknak, mind világiaknak távol kell magukat tartani, valamint azoktól is, kikről az apostol emlékezik, mondván: *„azokkal még csak ne is egyetek”*. Valaki tehát a törvények félretételével a kiközösítettekkel tudva együtt énekel házában, vagy beszél vagy imádkozik vagy eszik, mint azokkal egy bűnben leledző és a kulcsoknak Istentől adott hatalmát megvető az egyház kebeléből szintén kizárassék. Ugyanezt határozta a karthágói második zsinat 7-dik kánona, mely így szól: *„Rendeljük, hogy ha az egyházból bűneik megérdemlett büntetéseért kitiltottakat valamely püspök vagy presbiter vagy bármely egyházi férfiú befogadná, maga is ugyanazon büntetés alá vettessék.”*

XXXVII. KÁNON

A megtérő hitehagyottak visszavételéről

Azokat, akik hitüket elhagyják, és mielőtt magukat az egyháznál jelentenék, bűnbánatot igyekeznek tartani, majd betegségbe esvén az egyház kebelébe való felvételükért könyörögnek, felvétetni kívánjuk, ha fogadást tesznek, hogy előbbi egészségük visszanyerésével a bűnbánathoz méltó gyümölcsöket fognak teremni.

XXXVIII. KÁNON

A haragtartókról

Némelyek nyilvánosan, másoknak nagy botránkoztatására sokáig haragot és gyűlölséget táplálnak egymás ellen; azért atyafiúi szeretetből többször intessenek s feddessenek, hogy egymással kibékülni siessenek, mely idő alatt az egyházi gyülekezetben eltűrendők. De ha a

jövendőbeli békességre semmi reményt nem nyújtanának, s megátalkodva magukat teljességgel engesztelhetetleneknek mutatnák, ismételt nyilvános figyelmeztetés után a gyülekezetből kiközösíttessenek.

XXXIX. KÁNON

Az esküszegőkről

Aki szinte az örültséggel határos, heves haragjában meggondolatlanul, esküvéssel megfogadná, hogy peres felével soha ki nem békül, de utóbb istenfélelemből gyakori dorgálásra felebarátjával megbékülne, esküszegési vétségéért bűnbánatot tartani s Istent nagy buzgósággal megengesztelni tartozik.

XL. KÁNON

A hívek leányai a hitetlenekkel össze ne adassanak

Tudjuk a Szentírásból, hogy Isten hajdan az ilyen egyenetlen házasságokat megtiltotta, nehogy valamely igaz vallású egyén megrontassék, és istentelenségre s hitetlenségre csábíttassék; azért rendeljük, hogy a keresztyén leányok sem elátkozott eretnekekkel, sem zsidókkal, sem pogányokkal össze ne adassanak, nehogy a hitetlenekkel egy igát vonjunk. Ha pedig a szülők tudva s szántszándékkal ezen tilalom ellenére cselekednének, szigorú egyházi büntetés alá vettessenek.

XLI. KÁNON

Az eljegyzés felbontói

Ha a szülők minden igaz ok nélkül, csupán állhatatlanságból vagy jobb szerencse reményéből az eljegyzésre vonatkozólag adott ígéretet megszegik, a hatóság által testileg vagy pénzbírsággal büntetessenek. Ha pedig a vőlegény vagy menyasszony találatnék ezen vétekben, mentesek lesznek ugyan a velük egyet nem értő szülők, de azok vagy a hatóságnak adassanak át megbüntetés végett, vagy bizonyos ideig új házasságra ne bocsáttassanak.

XIII. KÁNON

A kiközösített haldoklókról

Ezeknek az Úrvacsora szentségében való részesítésénél különös gonddal és okossággal járjanak el a lelkészek.

XLIII. KÁNON

A bűnbánók visszavételének módja

A laodiceai zsinat 2-dik kánonában ezt olvassuk: *„Azoknak, akik különféle bűnökbe esvén könnyörgésükkel, vallástételükkel és bűneiknek megbánásával tökéletes megtérést tanúsítanak, az Isten könnyörülő jóvoltáért vétkük minőségéhez képest a bűnbánatra időt kell hagyni: tehát az ilyenek az egyház kebelébe visszavezéreltessenek, és befogadtassanak.”*

XLIV. KÁNON

A lelkipásztor világi dolgokba ne avatkozzék

Az egyházak lelkipásztorai az apostol utasítása szerint idegen és világi dolgokba, úgymint polgári ügyekbe, tizedek szedésébe s több effélékbe semmiképpen ne avatkozzanak: különben az esperes által érdemük szerint fognak büntettetni. A táborba és végvárakba rendelt lelkipásztorok is az igehirdetésben és egyéb istenes dolgokban forgolódjanak, a közkatonákkal pedig kirohanást ne tegyenek, fegyvert ne hordozzanak, az ellenséggel ne csatározzanak, embervért ne ontsanak, mert az Úr Péterrel is hüvelyébe tétette kardját, és az apostol is azt mondja, hogy a mi vitézkedésünk fegyverei nem testiek. Mózes is hajdan Amálek ellen nem fegyverrel, hanem könnyörgéssel harcolt.

XLV. KÁNON

Az uzsora tilalmáról

Senki azok közül, aki az Úrnak szolgál, ne uzsoráskodjék, ne üzérkedjék, ne nyerészkedjék, pénztől, borától, gabonájától felebarátja nyilvános kárával kamatot ne vegyen: akik pedig uzsoráskodásban s üzérkedésben tapasztaltatnának, első ízben kiadott és bevett javaiktól megfosztassanak, azután pedig, ha meg nem térnek, végképpen elmozdítottassanak. Hasonlóan határozott ezen ügyben ama niceai zsinat a 18-dik kánonban, ahol ezt olvassuk: *„Mivel a papok közül számosan haszonlesésből*

undok nyereséget hajhászván, megfelejtkeznek Isten parancsolatáról, mely szerint megmondattott, senki az ő pénzét kamatra ki ne adja, és uzsoráskodván kamatot követelnek, ezen szent zsinat elhatározta, hogy ha valakire ezen végzés után bebizonyul, hogy uzsorát vesz, vagy bármely ilyen dologgal undok nyerészkedést űz, vagy gabonaneműeket hétannyira ad ki, mindenki, aki ilyen üzérkedésre vetemedik, a papságtól megfosztassék, és az egyházi méltóságtól idegennek tekintessék.”

XLVI. KÁNON

A gonosztevő lelkipásztorok megbüntetéséről

Az egyházak lelkipásztorainak azon kell igyekezni, hogy feddhetetlen életűek legyenek, akik pedig valamely bűntényben, úgymint gyilkosságban, lopásban, házasságtörésben s más ezekhez hasonlóknak tapasztaltatnának, hivataluktól megfosztatván, büntetés végett a polgári hatóságnak átadandók.

XLVII. KÁNON

Az iszákos lelkipásztorokról

Akik részegséggel vádoltatnak, egyszer-kétszer intessenek meg, és ha életüket megjobbítani nem akarják, hivataluktól fosztassanak meg. Ugyanezen határozat áll a verekedőkre, trágár beszédűekre és azokra, akik mások nagy botránkozására és a szent szolgálat kisebbitésére nyilvánosan, szidalmak és mocskolódások között civakodnak.

XLVIII. KÁNON

A hivataluktól megfosztottak a szolgálattól tartózkodjanak

Az egyházaknak lelkipásztorai, akik valamely rút gyalázzal megbélyegeztettek, és ezért hivatalaikról letétettek vagy kiközösítették, semmi módon nem szolgálhatnak, hacsak az egyházzal ki nem békültek; a másként cselekvők végképpen elmozdítassanak.

XLIX. KÁNON

A hivatalukból letétettek mások által fel ne vétessenek

A letett és hivataluktól megfosztott lelkipásztorok semmi módon fel ne vétessenek, hacsak az egyházzal ki nem

békültek. Ugyanezt olvassuk a karthágói második zsinat 7-dik kánonában: *„Rendeljük, hogy ha a gyülekezetből bűneik érdemlett büntetéséül kitiltottakat valamely püspök vagy presbiter vagy pap az egyház kebelébe visszafogadná, maga is ugyanazon büntetés alá vettessék. Erről szól az orange-i zsinat 10-dik kánona is.”*

L. KÁNON

Azon hivatalukról letett lelkipásztorokról, akik a világi hatalomhoz folyamodnak

Akik valamely bűnben találtatván s az egyház által megérdemlett büntetéssel büntetettvén a hatalmasokhoz és külső védelemhez folyamodnak, az egyháznak és az egyházi ítéletnek makacsul ellene szegülvén: az ilyenek mint rothadt tagok a kegyelem minden reménye nélkül örökre elmozdítottassanak és számkivettessenek.

LI. KÁNON

Az egyháziak öltözetéről

Az apostol meghagyása szerint az Isten szolgáinak családja is olyan legyen, amilyeneknek maguknak is kell lenni, s lehetőleg eltávoztassák a fényűzést, a költséges ruházkodást, a szokatlan viseletet mind maguktól, mind feleségeiktől, hogy nagyobb gondot ne láttassanak fordítani a külső, mint a belső ékességre, s tisztükhöz és személyük méltóságához illő ruházatban járjanak. A karthágói negyedik zsinat 45-dik kánona is így szól: *„A pap hivatali állását mind öltözetében, mind járásában kimutassa, s azért sem ruházatában, sem lábbelijében fényt ne keressen.”*

LII. KÁNON

Az egyháziak vadászebeket ne tartsanak

Az agde-i zsinat 35-dik kánonában ezt olvassuk: *„A püspöknek, presbiternek vagy diakónusnak vadászebeket vagy sólymokat vagy más ilyenfélét tartani nem szabad, ha pedig valaki ezen személyek közül többször ilyen multságban tapasztaltatnék, ha püspök, három hónapig az egyházi közösségtől felfüggesztessék, ha presbiter, két hónapra hivatalától felfüggesztessék.”*

LIII. KÁNON

Az egyházukból ünnepnapokon távollevő lelkipásztorokról

Ha valaki a szent rendbe állítottak közül ünnepnapokon, azaz vasárnap, Urunk születése, feltámadása és pünkösd ünnepén gyülekezetétől távol volna, és inkább saját haszna, mint az Úr szolgálata mellett buzgólkodnék, illő, hogy az egyházi közösségtől három hónapra felfüggesztessék; hasonló büntetés alá esik, ha három hétig távol volna gyülekezetétől.

LIV. KÁNON

Az egyháziaknak nem szabad táncolni

Akár köz-, akár magánhelyen az Isten szolgálóinak, ezek feleségeinek és leányaiknak, valamint az iskolák rektorainak és tanulóinak a táncot egyáltalában megtiltjuk, és ezen tilalom áthágóit szigorúan megbüntetni rendeljük. Sőt a világiakat is komolyan intjük, hogy ezen pogány eszelősködéssel hagyjanak már fel valahára.

LV. KÁNON

Kiket nem lehet összeesketni

Az elhagyott személyek szabályszerű egyházi vizsgálat és az elbocsátó vagy válólevél felmutatása nélkül, továbbá az egyenlőtlen korú jegyesek, valamint a 14 éven alul levő hajadonok össze nem eskethetők; mely tilalom ellen vétők első ízben tizennégy forintra büntetnek, többszöri ismétlés esetén pedig hivataluktól megfosztatnak.

LVI. KÁNON

A házasságszerzőkről

Mivel az egyenlőtlen korú házasságból igen gyakran nagy viszálykodások s perlekedések támadnak, midőn az eszem-izsomot kereső vén banyák és asszonyok a maguk gyomráért, csak hogy ők pompásan vendégeskedhessenek, össze nem illő személyeket házasságra erőltetnek, az Isten szolgálói hallgatóikkal együtt azon igyekezzenek, hogy minden városban és faluban bizonyos jó hírű-nevű kérők mint násznagyok állíttassanak, kiknek közbenjárásával alkalmas és összeillő személyek adassanak össze.

LVII. KÁNON

Más egyházbeli hallgatóknak csak az illetékes lelkipásztor kérésére kell szolgálni

Ha valamely szomszéd lelkipásztornak hallgatói keresztelésre vagy esküdtetésre kérnék fel a szomszéd lelkipásztort, semmiképpen ne szolgáljon nekik, hacsak hiteles tanúkat nem állítanak saját lelkipásztoruk távolléte vagy betegsége felől, mert ezen úton gyakran tisztátalan, illetlen vagy nem szabad személyeket szoktak összeadni. A másként cselekvők szigorú egyházi fenyíték alá esnek.

LVIII. KÁNON

Az újházások kihirdetéséről

A botrányok kikerülhetése végett, nehogy valami módon tévedésből össze nem illő vagy nem szabad személyek köttessenek össze, a házasságilag összekötendő személyek a menyegzői ünnepély és esküvés előtt a hívek népes gyülekezetében kihirdettessenek a hallgatóknak azon komoly figyelmeztetésével, hogy ha közöttük valami házassággátló körülményt tudnának, arról a lelkipásztort jókor értesítsék.

LIX. KÁNON

Vasárnapokon lakodalmat nem lehet tartani

Vasárnapokon a lakodalmak tartása meg nem engedhető, mivel azon napok nem vendégeskedésre vagy dőzsölésre, hanem az Isten igéjének hallgatására és a szent gyülekezetek látogatására rendeltettek. Akik ez ellen vétének, ítélet alá esnek.

LX. KÁNON

Az újházásokat nem kell beavatni

Az újházásoknak úgynevezett beavatását mint pápás szokást mellőzzük. A gyermekágyból fölkelt asszonyoknak beavatása azonban, mivel nem bárányok és madarak áldozásával történik, sem a hajdan kiszabott napok megtartásával, hanem az asszonyok tanításával és vigasztalásával, továbbá hálaadással és könyörgéssel, melyek nemcsak az izraeliták sajátjai, hanem mindenütt, minden keresztyénnel közősek, nem ugyan feltétlen szükségből, de keresztyéni szabadságból megtartható.

LXI. KÁNON

Az asszonyok éjszakai vendégeskedései megtiltatnak

Az asszonyok éjszakai dorbézolásai, vendégeskedései, pajkoskodásai keresztelői lakomák és farsangi tivornyázások alkalmával végképpen megszűnjenek, az ellenszegülők pedig az Isten igéje szerint komolyan megdorgáltassanak, s végre ha megtérni s magukba szállani nem akarnának, a szent szolgálattól eltiltassanak.

LXII. KÁNON

Az espereseiknek nem engedelmeskedő lelkipásztorokról

Akik az esperes által sürgős egyházi ügyekben hívattatván meg nem jelennek, és saját magándolgaikat a közügynek elébe helyezik, először egy, másodszor három forintra büntetessenek, harmadszor pedig mint makacsok és engedetlenek elmozdítottassanak.

LXIII. KÁNON

A nép önkéntes adakozásának fokozásáról

A három főbb ünnepen, tudniillik Urunk születése, húsvét és pünkösd ünnepén a lelkipásztorok évenként mindenütt, minden egyházunkban szorgalmasan buzdítsák a keresztyén népet az anyaszentegyház javára fordítandó önkéntes adakozásra. Ha pedig a lelkészek az egyházlátogatók által mulasztásban tapasztaltatnának, saját jövődelmeik megrövidítésével büntetessenek. Aki pedig az Úr ezen dolgában csalárdul járna el, átkozott legyen, mint Anániás és Szafira. Az arles-i második zsinat 28-dik kánonában ezen ügyről azt olvashatjuk: „*A vazói zsinat határozata szerint, aki a hívek adományait elsikkasztja vagy eltagadja, azon egyházból, melyben a csalást elkövette, kizárassék.*” Egy egyházi atya pedig ezt mondotta: „*Barátunktól valamit elragadni: lopás, az egyházat megcsalni: szentségtörés.*”

LXIV. KÁNON

A haldoklók serkentessenek, hogy javaikból az egyháznak hagyományozzanak

A lelkipásztorok a betegségben sínlődő s boldogul kimúlni óhajtó híveket kegyesen intsek, hogy végrendeletükben ne egyedül örökösöikre szándékozzanak hagyni minden vagyonukat, hanem az egyház sokféle szükségeire is jószántukból valamit kijelölni szíveskedjenek, mely kegyes szokás, mint több zsinat határozatából olvasható, eleitől fogva gyakorlatban volt.

LXV. KÁNON

A lelkipásztorok is hagyományozzanak valamit az eklézsiának

Az egyházi végzésekkel megegyezőnek tartjuk azt is, hogy a lelkipásztorok, valamint az iskolamesterek is haláluk esetére, ha örökösök vannak is, javaikból legalább valamicskét, pénzt, könyvet vagy bármi mást, amijük van, végrendeletükben hagyjanak az eklézsiának, ha pedig örökösök nincsenek, minden vagyonukat az egyház szükségeire hagyományozzák. Erre vonatkozólag az agde-i zsinat 14-dik kánona így szól: *„Azon püspök, kinek fiai vagy unokái nincsenek, az egyházon kívül senki mást ne rendeljen örökösévé.”*

LXVI. KÁNON

Az egyházi javak különféle használatáról

A hívek adományait nem szabad idegen vagy magánszükségekre elkölteni, hanem az anyaszentegyház építésére kell őket felhasználni. Ezen adományokat tehát a tudományok pártfogóinak megfogyása esetén részint akadémiára menő tanulók segélyezésére, részint felsőbb iskolák fenntartására, részint könyvek kiadására, részint az üldöztetések miatt számkivetésben levő szegény lelkipáztortársaink felsegítésére, részint hivatali elődeink mint szolgatársaink nagy szükségben levő, hátrahagyott özvegyeire és árváira fogjuk fordítani. Ezen és más szükséges kiadások megtételére pedig az idő és körülmények meg fognak bennünket tanítani.

LXVII. KÁNON

A lelkipásztorok a törvényszéken esküvésre ne kényszeríttessenek

A felsőbbjei engedelmeivel megidézett lelkipásztor a törvényszéken esküvésre ne kényszeríttessék, hanem esküvés helyett fölavatásukról kérdeztessenek meg: mert a papok csekély ok miatt nem kötelesek megesküdni, mivel az Úr az evangéliumban azt mondja tanítványainak: *„Teljességgel ne esküdjete stb., ami pedig ezen felyül van, a gonosztól származik.”* (Máté 5.)

LXVIII. KÁNON

A hit felvételére senkit sem kell kényszeríteni

Szorosan ragaszkodva az íráshoz, a keresztyén hit nem emberi erőtől származik, mivel a hús és vér azt nekünk ki nem nyilatkoztatja, hanem a mennyei Atya, kinek ha irgalmát vesszük, csak úgy leszünk hívek, ennél fogva úgy vélekedünk, hogy a Megváltó parancsolata és a szent apostolok példája szerint az evangéliom hirdetésével kell az embereket meggyőzni, nem pedig üldözéssel kényszeríteni a hit felvételére.

LXIX. KÁNON

A lelkipásztorok megzabolázásáról

A fejtelnek, akik fő nélkül vannak, és sem püspök alatt mint egyháziak, sem valamely polgári hatóság alatt mint világiak nem élnek, hanem mint a hitregebeli mesés lények sem lovak, sem emberek, senkitől nem félve, kényük-kedvük szerint szabadon féktelenkednek, az ilyenek bárhol találtatnának, kóborolni ne engedtessenek, hanem az Úr szolgálatára szoríttassanak, ha pedig engedelmeskedni nem akarnának, letétessenek.

NEGYEDIK RÉSZ

Az iskolákról

I. KÁNON

A lelkipásztorok milyen tanítókat állítsanak az iskolákba

Mivel az iskolák az egyházak veteményes kertjei, kötelességük a lelkipásztoroknak, hogy az iskolákra különös gondot fordítsanak, s mindenütt olyan iskolatanítókat állítsanak, kik a gyermekeket s ifjakat a vallási tantárgyakban s az egyetemes emberi műveltséget előmozdító tudományokban szorgalmasan oktassák s képezzék. Eszerint nemcsak a világi tudományokat, hanem a vallásra tartozókat is kötelesek tanítani, milyenek a tízparancsolat, a hit ágazatai, a katekizmus, a Szentírás rövid kivonata, a szent énekek és zsoltárok; sőt ünnepnapokon semmi másra nem taníthatják tanítványaikat, mint egyedül azokra, amelyek a vallásra és jó erkölcsökre tartoznak, melyekben őket oktatni, inteni s amennyire lehet, kényszeríteni is kötelességüknek ismerjék, hogy a könyörgéseket, az istenitiszteleteket, az egyházi szónoklatok hallgatását el ne mulasszák, és semmi olyat ne olvassanak, ami a jó erkölcsökkel ellenkeznék, vagy vallástalanságra csábítana.

II. KÁNON

A tanítók tanítványaikkal együtt lelkipásztoraiknak engedelmeskedni tartoznak

Az iskolák tanítói rendszerint a lelkészek által hívattatnak és állíttatnak hivatalukba, tehát azok iránt minden istenes és tisztességes dolgokban tanítványaikkal együtt köteles engedelmességet tanúsítsanak, ellenkező esetben felhatalmaztatnak a lelkészek, hogy az engedetlen és ellenszegülő tanítókat és tanulókat az esetnek az eszeressel történt előleges közlése után az iskolából elutasíthatják.

III. KÁNON

Az iskolatanítók lelkiismeretes szorgalmáról

Valamint a tanítók jogosan megkívánják a néptől azt, ami az övéké, úgy viszont ők is az igazság általános szabálya

szerint kötelességeik teljesítésében lelkiismeretesen eljárjanak az iskolai ifjúság tanításánál, ne annyira magántanulmányokkal foglalkozzanak, s ne is annyira saját hasznukat, mint tanítványaik előmenetelét tekintsék, s ezért azok felfogásához s értelméhez úgy alkalmazkodjanak, hogy az egyszer megkezdett leckéket az egy bölcsészettanon kívül, melynek előadására két év engedtetik, ha egy év alatt lelkiismeretesen be nem végzik, mint haszontalan béresek és herék minden fizetésüktől s évi járulékaiktól megfosztassanak. Akik pedig, mint sok falusi és feleséges tanítók, nem tanulnak és nem tanítanak, elmozdítottassanak.

IV. KÁNON

Az egyházi tiszt megvetői be ne vétessenek

Az iskolák igazgatására és más egyházi szolgálattételre, úgymint segédlelkészségre, kántorságra könnyelműleg minden herék és a keresztyén egyezségtől teljesen idegenek, valamint az egyházi tisztségtől irtózók föl ne vétessenek, hanem csupán olyanok, kik felől jó reménység van, sőt akik kötelezik magukat, hogy ha hívattatnak, szolgálatukat az egyháznak szentelendik, nehogy a fiak kenyerét az oltárról ellopván, méltatlanul egyék.

V. KÁNON

Az iskolatanítók erkölcséről s öltözetéről

Nem illik az iskolatanítókhoz a világias élet s világias öltözet, hanem kegyes, tisztességes élet és egyházas öltözet: ne szabják azért magukat a világhoz, se tivornyázó és dorbézoló ifjakkal ne társalkodjanak, nehogy az iskolák korcsmákká váljanak. Ha a tanítók menyegzői vendégségekbe hívatnak, nem szabad nekik részegségig s hányásig versenyt inni, sem a szent hivatal gyalázatára kiszemelt hajadonokkal kényük-kedvük szerint ugrándozni, s úgynevezett körtáncot lejteni; akik pedig lelkipásztoraik megvetésével ilyent cselekedni merészelnének, mint az egyházi szabályok megsértői s a mi tisztas állásunknak s a szent rendnek bemocskolói, mint elvetemült fiak az iskolákból elutasítottassanak.

VI. KÁNON

Az iskolatanítók kalandozásairól

Némely torkuknak és hasuknak élő tanítók lakmározás és tivornyázás végett szomszédaikat gyakran látogatják úgy, hogy két, három vagy néha több napig is távol vannak iskoláiktól, mégpedig lelkészeik híre nélkül, kiket megvetvén, azoktól engedelmet nem kérnek. Ezen vétkes féktelenséget határozottan megtiltjuk, s komolyan megparancsoljuk, hogy felsőbbje híre nélkül senki csak egy napra is eltávozni ne merészeljen; vagy ha valamely sürgető szükség hosszabb távollétre kényszerítené is őket, lelkipásztoraik engedelmeivel legyen szabadságuk a távozásra.

VII. KÁNON

A szerelmeskedők és a szerelmi dalok kiküszöböléséről

Némely kicsapongó tanítók és tanulóifjak, mivel nincs jó lelkiismeretük, és sem Istent nem félik, sem az embereket nem tisztelik, nemcsak szerelmes dalokban gyönyörködnek gyalázatosan, hanem szeretőket is szereztvén éjjel-nappal azok házához járnak: Istentől az egyházak üdvös igazgatására vett hatalmunknál fogva komolyan megparancsoljuk azért, hogy a szerelmi dalok tűzbe vettetvén végképp megsemmisíttessenek, s mind a tanítók, mind a tanulók tisztességes életet igyekezzenek élni, különben az ilyen, minden emberi szeméremből kivetkőzött ifjak, ha egyszer az iskolából kitiltattak, mint becstelének az egyházi szent szolgálatra később sem léphetnek, sem ifjúságukban más iskolák vezetésére nem bocsáttatnak, mint a világ szemetei s az egyház megrothadt tagjai.

VIII. KÁNON

A tanulók erkölcséről s öltözetéről

Mivel az iskolák az egyház veteményes kertjei, melyekből Isten az ő aratására a munkásokat időnként elhívja, szükség, hogy a tanulók is, akik az iskolákban a hasznos tudományok szorgalmas tanulásával foglalkoznak, ne csak erkölcsükben, hanem külső magukviselésében is kegyességet s különös szerénységet tanúsítsanak, és ezen rendhez illő ruházatot és lábbelit viseljenek. Akik pedig katonaruhát, hasított süveget,

piros vagy a feketén kívül bármi más világos színű csizmát, török módra nyírt haját s más effélét viselnek, szükségtelenül is fegyvert hordoznak, s éjjelenként garázdálkodnak, akár tanítók, akár tanulók legyenek, az iskolából kitiltassanak.

IX. KÁNON

A tanítók gyakorolják magukat a szent szolgálatban

A lelkipásztorok távolléte, betegsége vagy néha szerfeletti elfoglaltatása esetében az iskolatanítók illendő öltözetben szoktassák magukat a nyilvános templomi könyörgések és szónoklatok tartásához, mégpedig inkább önmaguk gyakorlásáért, mint lelkipásztoraikon való könnyebbítésért, nehogy midőn a szent rendbe fölvétetnek, teljesen tapasztalatlanok s gyakorlatlanok legyenek.

X. KÁNON

Az iskolatanítóságra három év engedtetik

Az érettebb korúak három évig taníthatják az ifjúságot, de a legnagyobb szorgalommal; a hanyagoknak azonban két év sem engedtetik, ha helyükbe másokat lehet állítani. A feleséges tanítóknak pedig a tanulóifjúság kárára tovább az iskolákban rejtőzködni meg ne engedtessek; kivéve, ha talán szorgalmuk semmit sem hanyatlik.

XI. KÁNON

Az iskolatanítók egymásnak sérelmet ne okozzanak

Nem ritka eset, hogy a tanítvány anélkül, hogy a tandíjat saját tanítójának megfizette volna, önként vagy más tanító csalogatására más iskolába megy; hasonlóképpen a nagyobb tanulók is tanítóik sérelmével gyakran változtatják az iskolákat, mégpedig az év vége előtt. Senki azért az iskolatanítók közül más tanítványát magához ne csalogassa, vagy ha önként jönne is, be ne fogadja, hacsak előbbi tanítójának vagy mesterének a tandíjt meg nem fizette; a nagyobb tanulót se vegye föl ajánlólevél nélkül iskolájába, nehogy gonosz verseny támadjon a szomszéd tanítók között. A különben cselekvők elöljáróik ítélete alá esnek.

XII. KÁNON

A vétkes tanítók pártfogói megintessenek

Ha valaki a rendetlen életű s a felsőbbek ezen határozatait semmibe vevő iskolatanítókat az egyház botránkozására és a szent presbitérium sérelmére védelme alá venné: az ilyen védelmezők s a gonoszság pártfogói az esperesek által komolyan megintessenek, hogy az egyházi hatóság ellen föl ne keljenek, hanem mint engedelmes fiak, magukat a felsőbbek minden végzésének a legnagyobb alázattal alá vessék.

XIII. KÁNON

A kántorok a rendetlen énekléstől tartózkodj anak

Régi a Trullumban tartott hatodik közönséges zsinat 75-dik kánona, mely így szól: *„Meghagyjuk, hogy azok, akik a gyülekezetekben kántori tisztre lépnek, rendetlen s erőltetett kiabálást ne űzzenek, és semmi olyat, ami a templomhoz nem illenék, ne műveljenek, hanem nagy buzgósággal s törődelemmel ajánlják fel énekeiket Istennek, ki a titkokat szemléli.”*

XIV. KÁNON

Mit kell a templomban énekelni vagy olvasni

A laodiceai zsinat 59-dik kánona e tárgyban így szól: *„Nem szabad a templomban az avatatlanok által szerzett és világi énekeket énekelni, sem a kánonba föl nem vett, hanem csupán az ó- és újszövetségi kanonikus könyveket olvasni.”*

XV. KÁNON

Az iskolatanítók felesküdtetéséről

Mivel eddig nagy lelki fájdalommal tapasztaltuk, hogy némely zabolátlan iskolatanítók kényük-kedvük szerint törvényellenesen éltek: illendőnek tartjuk és határozzuk, hogy az iskolatanítók mindnyájan és egyenként akár nagyobbak, akár kisebbek, lelkipásztoraik által ezen előirt törvények megtartására az iskolába való beiktatásuk alkalmával az illető községi, városi vagy falusi bírák, előljárók és tekintélyesebb polgárok jelenlétében esküvéssel köteleztessenek, hogy ha már önként nem, legalább ezen ünnepélyes eskü által kényszerítve szentül és feddhetlenül élve, kötelességükben pontosabban eljárni igyekezzenek.

XVI. KÁNON

Az akadémiára elősegítettek engedelmességet fogadjanak előjáróiknak

Amit hajdan a költő énekelt: így ti nem magatoknak húzzátok az ekét, ökrök, gyűjtitek a mézet, méhek, eddig mi többször fájdalmasan tapasztaltuk, midőn hazánk fiait nagy munkával kiképeztük, akadémiára segítettük, és midőn már az egyháznak haszonnal szolgálhattak volna, hazánkból kiköltözni megengedtük, költségünket, fáradságunkat elvesztettük. Amiért jövőre ezen elővigyázati rendszabályt állapítottuk meg, hogy: az akadémiára segítendő iskolatanítók sajátkezűleg írt kötelezvényvel bizonyítsák azon jó lelkiismerettel tett fogadásukat, hogy presbitériumunk iránt engedelmességgel fognak viseltetni, hazájuk iránt való hálájukat tettel is megmutatják, és szent gyülekezetünket el nem hagyják. Különben ha valaki fennhéjzásból vagy nagyobb jövődelemért hazáját megvetni nem restellne, mindenesetre a reája tett egész költségnek megtérítésére köteleztessék.

ÖTÖDIK RÉSZ

A gyűlésekről

I. KÁNON

A zsinat összehívásának okairól

Bizonyára régtől fogva s mindjárt az apostolok idejétől kezdve korunkig többféle okokból szoktak gyűléseket tartani az egyházban, tudniillik hogy vagy némely felavatások eszközöltessenek, vagy az egyháziak s világiak élete és erkölcsé az egyházlátogatók tapasztalatai folytán egyházi bírálat alá vétessék. Úgyszinte, hogy a versengések megszüntettessenek, a viták kiegyenlítettessenek, az egyházi törvényszék elé tartozó sok és különféle ügyek elintéztessenek, a rendetlen életűek érdemük szerint megfenyítettessenek, törvények alkottassanak, a hitvallás kihirdettessék.

Ezen okokból tartattak hajdan amaz ismeretes nagy zsinatok, tudniillik a közönséges hit kijelentésére, védelmezésére s megerősítésére, az eretnekség fejeinek

kárhoztatására, mint az első niceai Ariusnak, a konstantinápolyi Macedoniusnak, az efézusi Nestoriusnak, a kalcedoni pedig Eütükhésznek átok alá vetésére gyűlt egybe az igazhitű anyaszentegyház nagy hasznával.

II. KÁNON

A zsinatot a püspöknek kell kihirdetni

A püspök az esperesekkel egyetértve formaszzerű levéllel hívja össze a zsinatot, mely levelet vévén az esperesek s a magukéhoz csatolván mindegyik saját egyházmegyéjében az egyházak sorrendje szerint az alattuk levőkkel közöljék, mégpedig kellő időben a zsinat előtt; s ezen levelekre mindenkinek gondja legyen, hogy azok el ne vesszenek, vagy soká egy helyen ne heverjenek.

III. KÁNON

Minden évben kell zsinatot tartani

A niceai első zsinat 5-dik kánona így szól: „*Jó rendelés az, hogy minden tartományban évenként kétszer püspöki gyűlés tartassék*”, mely végzést természetesen a lehetőség feltevése mellett kell érteni; különben a számos akadályozó okok miatt, ha évenként egyszer, tavasszal vagy ősszel jöhetnénk is össze, az egy gyűléssel is megelégszünk. De ha valamely fontos vagy elkerülhetetlen szükség kényszerítene, másodszor is össze kell jönnünk.

IV. KÁNON

A zsinaton meg nem jelenőkről

Ha valaki a zsinaton meg nem jelenik, hacsak valamely fontos és elháríthatatlan akadály nem gátolja, melyről a szomszéd lelkipásztort vagy esperesét értesíteni tartozik, a gyűlés határozata szerint fog büntettetni.

V. KÁNON

Az iskolatanítók, valamint a tanulók is kötelesek szorgalmasan látogatni a gyűléseket

Az iskolatanítók és képzetesebb tanulók nemcsak a szent presbitérium iránt tartozott engedelmességük tanúsításáért, de különösen okulásvágyból s előjáróik követése céljából és a

szent dolgokban teendő előmenetel iránt való heves és kegyes buzgalomból a szent gyűléseken lelkészeikkel együtt megjelenni szinte kötelességüknek ismerjék, s tudományos képzettségüknek és kegyességüknek nyilvános jeleit adni igyekezzenek, hogy így az egyház szeretetét s jóakarátát megnyervén, későbbi előléptetésüket reménylhessék.

VI. KÁNON

Senki se bátorkodjék eltávozni a zsinat bezárása előtt

Ez az arles-i második zsinat 19-dik kánona, mely így szól: *„Ha valaki a megjelenést elmulasztaná, vagy az atyafiak seregét a gyűlés feloszlása előtt elhagyná: idegennek ismerje magát az atyafiak társaságától, s vissza sem vétethetik, hacsak a következő zsinat fel nem menti.”*

VII. KÁNON

Hogyan kell viselkedni a gyűlésen

Mint egyebüttl, úgy a gyűlés helyén is mindenkinek józanon és kegyesen kell élni, s tisztességes helyekre kell szállni, hogy mások vétkei reánk szégyent ne hozzanak. Akik pedig részegen kurjongatni, háborúságot indítani, szitkozódni, káromkodni tapasztaltatnának, az egész zsinatot földre borulva kövessék meg.

VIII. KÁNON

A gyűléseken való rendtartásról

Amint a harangszót halljuk, azonnal mindnyájan egybegyülekezve, seregesen az Úr házába megyünk, s alázattal leborulva magunkban imádjuk az Úr Istent; majd fölemelkedve a Szentlelket, ki a gyűléseket igazgatja, a néppel együtt fennhangon, anyanyelvünkön segítségül hívjuk, és ezen órához alkalmazott rövid egyházi beszéd maghallgatása után ismét ugyanazon Szentlelket buzgón segítségül hívjuk és imádjuk. Azután pedig a lelkipásztor-jelölteket a hit ágazataiból kikérdezzük, tudományos képzettségüket s erkölcsi magaviseletüket megvizsgáljuk, s nyilvános szigorlat s kinek-kinek lelkiismeretes bizonyoságtétele után a szent szolgálatra méltóknak ítéltet a vének (presbitérium)

kezeinek reájuk tételével, áldások kíséretében a szent hivatalra fölavatjuk. Végre a házassági vagy más, az egyház állapotára s épületére tartozó ügyeket tárgyalás alá vesszük, a távollevőkről tudomást szerzünk; mindezeket pedig áhítatosan s böjtölve igyekezünk cselekedni, a szent apostolok példája szerint, kikről olvassuk: „*mikor azok böjtölnének és szolgálnának az Úrnak*” stb. (Csel. 13.)

IX. KÁNON

A zsinat ünnepélyes folytatásáról

Valamint áhítattal s népes, nagy gyülekezettel kezdődött a zsinat, úgy kell azt folytatni is, mert dísztelen s rendetlen, ha elején forr, közepén lágymeleg, végre pedig egészen meghűl. Kötelessége azért mindenkinek végeztéig a zsinat helyén megmaradni, az ide s tova futkosást gondosan kerülni, melyre nézve a szent gyülekezetből ki- s bejárás, a kívül való tétlenül sétálgatás, egymással való beszélgetés a betegek s gyengélkedők kivételével senkinek sem engedtetik meg. A naponként való gyűlés pedig, ha fontos ügyek nem gátolnák, délután két vagy három óra körül oszlik el, mégpedig rövid hálaadással és könyörgéssel.

X. KÁNON

A felavatandók vizsgájáról

Helvét hitvallásunk bizonyos fejezete a püspök által megvitatásra kitűzetvén, azon tárgyból és a hit más főbb ágazataiból a tanítók s a vallástudományban képzetebb tanulók kérdezzék ki a jelölteket, nem keverve a vallási tárgyak közé bölcsészetiakat, melyek az iskolába, s nem a templomba valók. Ezen vitatkozásokat pedig a püspök és esperesek, vagy más, ezen alkalomra kinevezett tudós lelkipásztorok elnöklete alatt a hallgatók épületére latin és anyanyelven kell tartani. A jelöltek továbbá egyházi beszédek tartására is készen legyenek, s ez alól semmi szín alatt föl ne mentessenek.

XI. KÁNON

A lelkipásztorok kellő készülettel menjenek a zsinatra

Mivel a zsinaton tanítanunk és tanulnunk, a tárgyalásoknál vagy az ügyek elintézésénél döntő vagy véleményező javaslatot kell mondanunk: ezért

mindnyájunknak tudománnyal s könyvekkel fölkészülve kell egybegyűlnünk, hogy mindenki, mint a költő énekelte, mind a dalban egyenlő, mind a feleletre kész lehessen. Ily módon mindenkinek nemcsak a szent dolgokban való előmenetele lesz nyilvánvalóvá, hanem az igazhitű egyetértés és a helyreigazítandó magánvélemények is feltárulnak.

XII. KÁNON

Minden kérdés és felelet jó lelkiismeretből legyen

A szent zsinaton a szíveket vizsgáló Szentlélek vezérlete alatt a kérdések és feleletek tiszta, jó lelkiismeretből, minden gyűlölség, fitogtatási vágy, kötekedési viszketeg, mások fölött való diadalmaskodás vagy egyebek zavarba hozatalának szándéka nélkül, egyedül és kizárólag az igazság kinyomozására irányzott szent törekvésből legyenek. Így kétségen kívül a Jézus Krisztus által megígért ama Szentlélek elvezérel bennünket minden igazságra.

XIII. KÁNON

Az öregebbeknek tisztelet adassék

Az ifjabbak, akik fiatal koruknál fogva többnyire hevesek, az öregebbek tisztos ősz feje iránt tisztelettel s fiúi engedelmességgel viseltessenek, azok közül senkit meg ne vessenek vagy ki ne csúfoljanak, nehogy Khám átka szálljon rájuk, és a szent presbitérium színe előtt érdemük szerint méltó dorgálásban részesüljenek.

XIV. KÁNON

Az egyházlátogatásról a zsinaton számot kell adni

Az esperesek egyházlátogatásukról számot adjanak, hogy tudniillik milyeneknek, vajon feddésre vagy letételre méltóknak találták-e az egyházak lelkipásztorait, mert a lelkipásztorok között illendő fegyelemnek kell lenni: azért a lelkipásztorok élete és tudománya a zsinatokon szigorú bírálat alá vétessék, a vétkesek az esperesek által megfeddessenek, s ha még gyógyíthatók, a jó útra visszavezéreltessenek, vagy ha javíthatlanok, letétesse, s az igaz pásztorok által mint farkasok az Úr nyája mellől elűztesse. (Helvét hitvallás, 18. fejezet.)

XV. KÁNON

A begyűlt kegyes adományok lelkiismeretes beszolgáltatásáról

A zsinatot megelőző vagy követő napon a lelkipásztorok mindnyájan és egyenként egyházaik adományait mint Istennek nyújtott ajándékot espereseiknek híven és minden csalárdság nélkül átadják; és a zsinat eloszlása után egyházaikba visszatérvén, a népnek azon buzgó adakozásért a presbitérium nevében szíves köszönetet mondjanak. A begyűlt pénz pedig megszámláltatván, őrzés végett a hajdan úgynevezett arkhidiakónusnak (főesperesnek) adassék át, ki az előjárók rendeletére teendő minden kiadásról a zsinaton számot adjon.

XVI. KÁNON

Az önkéntes adományokat nem kell visszautasítani

Ha a szent presbitérium elé elintézés végett házassági ügyeket terjesztő felek ítélethozatal után emberségből és hálából valami pénzecskét vagy más ajándékot önként s jószándékukból ajánlnának, annyi fáradságunk tekintetbe vételével szentségárulás vádja nélkül, jó lelkiismerettel elfogadhatónak tartjuk, mert tudjuk, hogy a nyomtató ökor száját nem kell bekötni. (I. Kor. 9.)

XVII. KÁNON

Ezen törvényeket mindenkinek alá kell írni

Ezen közmegegyezéssel elfogadott s megerősített egyházi törvényeket Istennek minden egyes, úgy a jelenlegi, mint az ezután következő szolgálói szent engedelmességük kijelentésére sajátkezűleg kötelesek aláírni, az ezeket megvetők és ellenszegülők pedig társaságunkból és egyházi közösségünkben mint eretnekek kizáratnak.

Vége

A XVII. század közepén, mint alább részletesen látni fogjuk, anyaegyházaink száma másfél százra ment a Felső-Dunamelléken, melyekhez több vagy kevesebb leányegyház is tartozott, s azt nevezték a lelkész lakhelyéről egy megyének. Az Idvezítő szava - bizony az aratásra váró gabona sok, de az arató kevés - visszhangzott ekkor is, és az egyházi felsőség bármiként óhajtotta, nem tudott mindenüvé lelkészt rendelni, s ez maga intézkedett úgy, hogy a lelkésztartó helyek körül levő apróbb gyülekezetek tagjai is oda járjanak istenitiszteletra, esetleg ezekből járjanak ki a lelkészek a leányegyházakba, mely ellen az anyaegyházak néha panaszt emeltek. Egy ilyen panaszt intéz el, s az egyházak helyzetére vet világosságot Samarjainak a turiszakállasiakhoz küldött következő levele:

„A békességnek Istene adjon kegyelmeteknek közibe egyességet, és igaz atyafiúi szeretetet! Elvettem a kegyelmetek levelét Tisztelendő uraim, melyből megértettem, hogy még sem szállott le a kegyelmetek megyéjében való sok zűrzavar, egyenetlenség, viszálykodás, irigység s több e féle fogyatkozások mégsem szűntek meg. Bizonyára maguknak kárt, nekünk pedig szomorúságot és búsulást szerzett kegyelmetek e féle engedetlenséggel. Egyéb eklézsiákban több faluk is vannak, mégis megtudnak alkudni a tanítónak szolgálatjában. A szerdahelyi gyülekezet áll 16 faluból, a magyar talán hatból, az egyházfalvai tizenháromból, ha igazán eszembe jutna, mégis semmi háborúság nincsen ezek között, csak kegyelmetek nyughatatlankodnak, más eklézsiáknak nagy csudájukra. Egyéb megyékben is, im nem minden falukba járhat a tanító, hanem a holott nagyobb gyülekezet vagyon, oda kell menni a prédikátornak. Hiszen könnyebb egynéhány embernek a nagy sereghez menni, hogy sem viszontag a nagyobb gyülekezetnek tanítás nélkül maradni, avagy egynéhány ember után járni. Ez okáért elvégeztük egyszer és méltó okból megítéltük, hogy egy eklézsia legyen az, és többé kétfelé ne szakadozzon, és csak egy tanító legyen, kettőt ezután nem adunk, csak viseljen kegyelmetek gondot az egyre panasz nélkül, és azt is elrendeltük, mi módon legyen rendszerint való szolgálatja a tanítónak, amint a Samarjából írt levelemből megérthette kegyelmetek. Azért rendeltük pedig olyanformán, mivel az Ekecs, Felsőszakálással együtt fél megyét teszen, és talán felényi fizetést is adnak, de annyira volt tekintetünk a fizetésre,

mint a hallgatóknak számos voltára. Micsoda injuriájuk lehet hát a többi filiális eklézsiáknak, holott a mater ekléziában minden vasárnap, vagy reggel, vagy délyest, megleszen ordinarie az isteni szolgálát, és ott hallgathatják, ha nem restellik, az evangéliomot. Bizony méltó a filiális eklézsiáknak befáradni a mater ekléziába, és méltóbb s hasznosabb dolog is a tanítót oda rendelni, a holott többen hallgatják az Istennek igéjét. Mi nem adományért, sem ígéretért, sem barátságért, hanem jó lelkiismeretből tettük ezt a rendelést. Azért ha kegyelmetek maguktól zürzavar nélkül jobb rendelést tehet, nem ellenezzük, de mi azon állunk meg, amint ennek előtte is megírtuk kegyelmeteknek. E dologról azért immár kegyelmetek minket se búsítson, még más válasza is leszen kegyelmeteknek, sőt ha avagy a mi végzésünket tartja meg kegyelmetek, vagy az egész megyének akaratjából jobbat tud kegyelmetek rendelni, ugyan emlékezetbe méltó pecsétes levélben kelletik betennünk, mikor Isten Ő felsége gyűlésünket adja érnünk, hogy a kegyelmetek maradékai is ahhoz tartsák magukat és ne legyen ennek utánna semmi változás, Isten éltesse kegyelmeteket nagy jó egészséggel. Kelt Halászin, die 29. julii, 1625. Kegyelmeteknek jóakarója Samarjai János Halászin prédikátor.”¹

A felső-dunamelléki egyházi viszonyokról, fájdalom, nem lehet olyan tájékoztató rajzot írni, melyből a Kerület egyházaira és egyes kiválóbb lelkészeire vonatkozólag bővebb értesítést nyerhetnénk, mert az erre vonatkozó adatok vagy az ismeretlenség homályában lappanganak még valahol, vagy örökre megsemmisültek egyháztörténet-írásunk nagy kárára. Azért ilyen hézagos előterjesztésünk, és töredékes a kép, melyet felmutathatunk, de ha az egyes adatokból az egészre következtetést teszünk, előttünk áll az egyházkerület virágzó élete, íme, néhány vonás:

Samarjai János püspök a Moson vármegyei *Halászin* hirdette az élet igéjét, innen igazgatta mindenre felvigyázó éber gonddal szélesen kiterjedő egyházkerületét, és itt írta ma is számottevő munkáit: a két protestáns egyház egyező hittani értelméről szóló s az uniót megvalósítani célzó *Magyar Harmóniáját* (1628) és *Az egyházi szertartások és rendtartásokról* (1636) írt munkáit, melyekről alább bővebben lesz szó. *Csatári Gergely*, a század elejétől mosoni lelkész, a

¹ A lakszakállasi egyház levelei közül.

somorjainak vagy csallóközinek is nevezett egyházmegye esperese, még 1628-ban élt, halála után, mivel a püspök is Moson vármegyében lakott, a Csallóközből választottak esperest, a papi széken pedig 1632-ben *Körmendi Thaba Tamás* volt az utódja, míg az esperességben az 1624-ben Jókáról *Somorjába* ment *Szenci Szijjártó Lukács* követte, ki a század közepén túl még mint itteni lelkész és esperes élt. *Nagyszombatban*, midőn 1621-ben Rhédey Ferencnek tett ígérete szerint annak holttestét *Samarjai Patkó Tamás* lelkész Szentjóra kísérte, s a végrendelet értelmében ott maradt prédikátornak,¹ 1616-ban a heidelbergi egyetemen járt, s azután 1619-ben Révkomáromban rektoroskodott, *Kanizsai Mihály* lett a lelkész.

Somorján Tolnai Borbély István volt a lelkész, aki 1598-ban a tolnai iskolának rektora, majd az 1607-i ráckevei zsinaton történt felavatása után ezen híres eklézsiának papja volt, honnan 1611-ben ideköltözött, 1624 körül *Szőnybe* ment, s ott is halt meg 1631-ben,² atyja volt *Barbély Gergelynek*, aki később, 1669-ben szőnyi pap és esperes volt. A későbbi püspök, *Szenci Száki János* 1632-ben csütörtöki lelkész volt Pozsony megyében, *Szerdahelyen Czeplédi Pál* hirdette nagy haszonnal az ígét, aki, midőn 1626-ban Pápára ment, helyét előbb a nagyszombati iskola rektorával, *Csúzi Cseh Jánossal* töltötték be, akinek mint itteni lelkésznek ajánlotta 1632-ben Séllyei Ferenc Franekerben kinyomatott teológiai vitatkozását, melyből egyszersmind azt is megtudjuk, hogy *Szőnyben* ekkor előbb az érsekújvári iskola rektora, majd 1625-ben nagymagyarai pap *Darnai György* volt a lelkész, és hogy *Révkomáromban Magyarai Ágh Jakab* esperes mellett, aki már 1614 óta itteni lelkész volt, ekkor *Marosi János* volt a másik prédikátor, miután *Pécselyi Király Imre*, előbb az iskolának hírneves rektora, majd 1615-1621-ig papja, *Érsekújvárra* költözött. Ugyancsak Séllyei Ferenc még *Kecskeméti István* császári és *Farkasdi P. Dániel* megyeri és *Felistáli András alistáli* lelkészeknek ajánlotta vitatkozását, s így könyvecskéjéből még három egyházunkra, illetőleg lelkészére derül fény. Midőn Séllyei Halász Ferenc külföldről visszatért, előbb komáromi rektor, azután mosoni lelkész lett. Ezt a rajzot

¹ *Magyar Könyvszemle.* 1883. 46. 1.

² Ember Pál: *Historia Hungariae reformatae*, 669. 1.

folytathatjuk még: *Rátkai György* 1619-1625-ig lévai lelkész, a Barsi vagy Garam-mellékinek is nevezett Egyházmegye esperese volt; a Bars megyei *Damásdon Sárjai Pál* volt a lelkész 1617-ben, Péli István ajánlta neki teológiai vitatkozását. Sőt, Érsekújvár költő-papjának, Pécselyi Király Imrének Pápan, 1630-ban kiadott latin-magyar *Abéczéje*, vagy *A latin és a magyar nyelv elemei* című könyvecskéje ajánlásából ezen kor hírnevesebb lelkészeinek fiairól is értesülünk, miután azt *Kanizsai Pálfi János* püspök *András* fiának, *Samarjai János* püspök *János*, *Nemesnépi Dániel* esperes *Mátyás*, *Czeplédi Pál* pápai lelkész és esperes *István* fiának, *Magyari Ágh Jakab* komáromi lelkész és esperes unokájának, *Farkasai Pálnak*, *Szenci Szijjártó Lukács* somorjai lelkész és esperes *István*, *Kanizsai Mihály* nagyszombati lelkész *György*, *Bernhard Máté* pápai könyvnyomdász *Mihály* és saját fiának, *Pécselyi Király Mihálynak* ajánlotta. Szilágyi Benjámint István feljegyzése¹ szerint pedig *Marosi István* mocsai, *Esztergomi Miklós* előbb *váci*, majd *turizsakállasi*, továbbá *Kórósi István* ürményi és *Kemenczei Gergely* oroszfalvai lelkész, komjáti esperes híres költők, míg az elmondottakon kívül 1628-ban *Körmendi Thaba Tamás* komáromi, *Bicskei Gergely* nagyszombati, *Felistáli András* samarjai rektorok voltak. Ezen iskolákból kikerült ifjak *Kanizsai Pálfi János*, *Pécselyi Király Imre*, *Samarjai János*, *Czeplédi Pál*, *Velichinus István*, *Kanizsai Mihály*, *Péli István*, *Darnai László György*, *Csúzi Cseh János*, *Miskolczi Puha Pál*, *Körmendi Thaba Tamás*, *Kecskeméti N. István*, *Séllyei Halász Ferenc* a heidelbergi, franekeri vagy leideni akadémiákat ismereteik öregbítése végett meglátogatták, ott tanáraik jelenlétében teológiai vitatkozásokat tartottak, s azokat kinyomatván pártfogóiknak, a fent idézett lelkészeknek és egyházaknak ajánlották, melyek közül *Pécselyi*, *Kecskeméti* a komáromit, *Körmendi Thaba* a szőnyit, *Czeplédi* és *Péli* a nagyszombatit emlegetik.

Ám ha a nagyobb egyházak lelkészeit, rektorait meg tudjuk is nevezni, ha az elmondottakból az egész egyházkerületre vonatkozólag azt következtetjük, hogy elég virágzó egyházi élet volt abban, nem kerülhették el az üldözést, hiszen közvetlen közelében voltak annak a Pázmány Péter esztergomi érseknek, aki tollal és tettel a protestánsok

¹ *Synodáliáiból*, a Debreceni Református Főiskolai Könyvtárból.

kiirtását tűzte maga elé, akinek katolikus történetírók mindig nagy hazafiúi érdemeit emlegetik, de hogy milyen érdem volt ez, jellemzi híres mondása: „*Jobb, ha farkasok és rókák lakják az országot, mintsem eretnekek.*” Ilyen magyar hazafi volt a fölmagasztalt érsek, a szeretet vallásának első katolikus papja az országban, akit örökre elhomályosít a legnagyobb magyar jelszava: „*Olyan kevesen vagyunk, hogy még az apagyilkosnak is meg kellene bocsátani*”; Pázmány azoknak sem bocsátott meg, pedig magyarok voltak, akik másként imádták az Istent, mint ő, s ezért halálig üldöztette őket, sérelmeiket a nádorral egyetértve az országgyűlésen tárgyalni nem engedte.

Az 1634. évi soproni országgyűlésen emiatt a protestáns követek érzékenyen panaszkodtak a sérelmi bizottságban, elmondták, hogy a törvény ellenére a katolikus földesurak, a Thurzók, Batthyány Ádám, Forgách Zsigmond özvegye folyvást háborgatják jobbágyaikat vallásuk gyakorlásában, s birtokaikról a protestáns lelkészeket elűzik, a templomokat elfoglalják, de a katolikus követek hallani sem akartak azoknak orvoslásáról, s élén a nádorral vitatta, hogy az 1625. és 1630. évi országgyűlések példája szerint álljanak el a sérelmek tárgyalásától. De a protestáns követek utasításuk szerint követeléseikhez ragaszkodtak, 1635. január 1-re sérelmeiket összeírták, s végre valahára azok megszüntetését követelték, melyből álljanak itt a tárgyunkra vonatkozók.

A *nagyszombati* reformátusok, midőn fából épült és az idő viszontagságai miatt elkorhadt imaházuk javításához kezdtek, melyben 1610 óta isteniszteleteiket szabadon gyakorolták, és azt kő alapra téglafallal meg akarták újítani, munkájukban a katolikusok megakadályozták őket, mert szerintük ez valóságos templomépítés, holott csak imaház volt nekik megengedve. A protestáns rendek felhozták ezt az ügyet a sérelmek között, és követelték, hogy nagyszombati hitsorsosaik imaházuknak téglával és kővel való felépítésében ne akadályoztassanak. Jóllehet ezen kívánalom egész természetes volt, miatta mégis több napi vitát idéztek elő a főpapok, de végre mégis abban állapodtak meg, hogy a nagyszombati reformátusok fából való imaházukat téglával és kővel újra építhetik, s a város követeinek hozzájárulásával a helyszínére egy tégláégető mester is kiküldetik. Majd a kat. püspökök erőszakoskodásait sorolták elő, melyek közül

jellemzésül fölemlítem Pázmánynak a pozsonyi tanács kérelmére adott válaszát. „*Tudják meg*” - úgymond - „*hogy az én óhajításom az, bár ha egy prédikátoruk sem lenne. Igaz ugyan, hogy az ország törvényei a prédikátorok és a más hitűek kizárását tiltják, de ha hatalmamban állna, megyémben csak katolikust tűrnék.*” Komárom vármegyében rendszeres üldözés folyt. *Bajcsról, Bálványszakállasról, Hetényből, Mocsárról* az érsekújvári tiszttartó a református lelkészeket kiűzte. A pozsonyi apácák *Apácaszakállason* elfoglalták a reformátusok templomát, melyet az ottani jobbágyok saját költségükön építettek. Kollonich komáromi főkapitány *Komáromból* és *Szentpéterről*, Balogh István tatai főkapitány pedig *Tatából* űzte el a református lelkészeket. Mivel a sérelmekre II. Ferdinánd azt válaszolta, hogy hagyjanak föl a rendek ily magánügyekkel, és idejüket az ország közügyeinek elintézésére fordítsák, mely ellen a protestánsok tiltakoztak, és február 7-én egy küldöttséget menesztettek a nádorhoz, mely több kívánalmak között *a nagyszombati reformátusokra vonatkozólag azt kívánta kimondani, hogy rozzant imaházuk helyett nagyobb terjedelmű, magas imaházat, vagyis templomot építhessenek, melyre, miután a többi tanácsosokkal értekezett, másnap azt jelentette a nádor, hogy Őfelsége a nagyszombati reformátusoknak egy tetszésük szerint való magas templom építését megengedte,*¹ február 9-én pedig tudatta a nagyszombati tanáccsal, hogy az ottani kálvinistáknak imaházuk építésére vonatkozó kérvényére az országgyűlés az ő közbevetésével úgy határozott, hogy azt az előbbi helyen a régi formájára megnagyobbíthatják, és számukra egy téglaegető kemencéhez szükséges fundust jelöljenek ki.² Megvolt tehát az engedély, de a jezsuita ármány ezt is kijátszotta.

Midőn ugyanis a nagyszombati reformátusok a nyert engedély alapján templomuk építéséhez kezdtek, és az a rendes lakóházak szokott magasságán felül emelkedett, kifogást tettek ellene, s az építés beszüntetésére királyi parancsot eszközöltek ki. Az egyedül üdvözítő egyház

¹ *Történelmi Tár* 1885. évf. Zsilinszky Mihály: *Magyar országgyűlések* II. 357-359. l.

² Stelczer: *Geschichtliche Darstellung* 134. l. 45. szám alatt közli az okiratot.

érdekeit, és nem az ország törvényeit s az igazságot szem előtt tartó király 1636. márc. 31-én tudatta a városi tanács útján a semmi rosszat nem gyanító reformátusokkal, hogy miután a kiküldött királyi biztos, gróf Pálffy Pál jelentéséből arról értesült, miszerint a nagyszombati helvét hitv. evangélikusok templomuk építésénél az előírt alakot nem tartották be, s azt túllépni merészelték, továbbá hogy a katolikus vallást becstelenítő könyvecskéket terjesztenek, melyért közülük kettőt be is fogtak, s ezek egyikét csak kétszáz forint bírság lefizetése után bocsátották szabadon, megparancsolja, hogy az ilyen egyének nem pénz-, hanem törvény szerint való szigorú büntetéssel fenyítendőek, a templom építését pedig karhatalommal be kell szüntetni.¹

Be sem várva a városi tanács intézkedését, az esztergomi főkáptalan a nagyszombati városi ügyész folyamodására egy bizottságot küldött ki, hogy az építeni elkezdett templom helyének és alakjának ügyében tartson vizsgálatot arra vonatkozólag, hogy vajon Őfelsége parancsolatja ellenére az ottani reformátusok a templomépítést szakadatlanul folytatják-e, melyre a kálvinistáktól azon választ nyerték, hogy annak építésétől nem akarnak elállani, mert az építésre az országgyűléstől és a nádortól engedélyük van, és azért sem, mivel ezt az engedélyt maga Őfelsége sem tagadhatja, mely nyilatkozat ellen a városi ügyész ünnepélyes tiltakozást adott be a tanácsnak, s arról az említett főkáptalan bizonyítványt állított ki.²

Hogy a felsőség iránt való engedelmességét megmutassa, a nagyszombati városi tanács 1636. április 16-án a királyi parancs értelmében a kálvinistákat templomuk elkezdett építésében akadályozta, ezek mindazonáltal attól nem akartak elállani, és az építést vonakodtak abbahagyni; engedetlenségükről még aznap értesítette a tanács gróf Pálffy Pált és Pázmány Péter érseket.³ A káptalan még aznap kiállította arról szóló bizonyítványát, hogy Nagyszombat város tanácsa a kálvinistákat templomuk tovább építésétől eltiltotta, amelynek Paksy István a helvét hitvallású egyház nevében ellentmondott, és kijelentette, hogy húsz év óta

¹ *Ugyanott* a 135. lapon, 46. szám alatt pedig közli az eredeti okiratot.

² Az eredeti okiratot 47. szám alatt közli *ugyanott*.

³ *Ugyanott* 136. l.

békességben bírt telkükön a soproni országgyűlés és a nádor engedélyével kezdett templomépítést nem szüntetik be, ezenkívül kijelentette, hogy a reformátusok vallásügyi dolgokban nincsenek alávetve a polgári hatóságnak; a királyi parancs különben sem illeti őket, mert nem közvetlenül hozzájuk vitték, melyről a káptalan hiteles kiadványban szintén bizonyítványt adott.¹ 1636. ápr. 11-ről az Esztergomi Főkáptalan egy másik bizonyítványt is adott ki arról, hogy Cheródy Lőrinc városi ügyész a nagyszombati tanács nevében a kálvinisták által építeni kezdett imaház helye és alakja ügyében barátságos vizsgálódást tartott, melyre Bordács György kanonok és Széchényi György tornai főesperes küldettek ki, és megkérdezték őket, vajon Őfelsége parancsolata ellenére is tovább haladnak-e az építésben, melyre a nagyszombati kálvinisták nevében nemes Bedy István azt felelte, hogy *erre az építkezésre* az országgyűlés és a nádor nekik engedélyt adott; arról kölcsönösen tárgyaltak, s az építkezést nem akarják félbehagyni, mivel vallásügyben nekik Őfelsége nem parancsol. A városi ügyész ez ellen tiltakozott, és azokat a további építkezéstől visszatartóztatta.²

A nagyszombati reform. egyház tagjainak vallásukhoz való ragaszkodását, hithűségét, az igazság diadalába vetett hitüket szépen visszatükröztető ezen erélyes tiltakozásuk azonban nem menthette neg őket sem a további zaklatástól, sem templomuk építésének békességes befejezésétől. 1637. április 24-én a királyi kamara arra vonatkozólag kér felvilágosítást a várostól, vajon folytatják-e a kálvinisták imaházuknak egyszer már betiltott építését, mert neki erről értesítenie kell Őfelségét. Mely felhívásra a városi tanács az Esztergomi Káptalannak egy arról kiadott hiteles bizonyítványával felelt, hogy jóllehet a nagyszombati városi ügyész a helvét hitvallásúaknak azon helyen és formára való templom építkezése ellen ünnepélyesen tiltakozott, és a kőműveseket és a kézműveseket is felhívta a munka beszüntetésére, de a helvét hitvallásúak részéről Váczy Miklós kijelentette, hogy mivel nekik az országgyűléstől és a nádortól imádságház építésére engedélyük van, annak építéséről

¹ Az eredeti okiratot 49. szám alatt közli *ugyanott.* 137. 1.

² A káptalan bizonyítványa közölve *ugyanott.*

semmiképpen le nem mondanak, hanem azt tovább is folytatni akarják.¹ Nemes törekvésükben azonban minden kigondolható módon akadályozták őket a jezsuiták által felbujtott, különben is főpapjaik kegyét kereső városi tanács és katolikus polgárok; mint mindjárt látni fogjuk, imaházukat erőhatalommal lebontották, és azután elfoglalták.

Igazságuk tudatában, jogos önvédelemért az 1637. szeptember 21-re összehívott országgyűlés protestáns követeihez fordultak, akik, miután utasításuk is az volt, hogy addig semmiféle más tárgyalásokba ne kezdjenek, míg a vallási sérelmek nem orvosoltatnak, a nádor ellenkezése dacára is összeírták azokat, és ezek között különösen kiemelték a nagyszombatiakét, hol a katolikusok nem engednek a reformátusoknak a városban templomot építeni. December 4-én készek voltak a sérelmek összeírásával, s midőn annak egy példányát átadták Esterházy nádornak, heves szóváltás támadt a küldöttség és a nádor között, aki a templomfoglalásokat helyeselte, melyre a protestáns követek kijelentették, hogy készek inkább meghalni, mintsem utasításaikból engedjenek. Erre azután másnap tudatta velük a nádor, hogy a nagyszombati kálvinistáknak megengedik a templomépítést.²

Hadd álljon itt a királynak december 15-én átadott sérelmek jegyzékéből a minket illető részlet. Fájdalommal említik fel abban a protestáns követek, hogy *Bars vármegyében* a szent-benedeki apát a *szemléri* lakosokat annyi bánattal, bírsággal és börtönözéssel zaklatta, hogy lelkészüket kénytelenek voltak elbocsátani, és ma sem szabad sehol vallásukat bántatlanul gyakorolni. A *garamszentgyörgyi, nagysarlói, farnadi, ölvedi* református lelkészek hasonlóképpen elűzettek. Léván a lelkészeket illető minden járulékok, a tizenhatod, föld, szőlő s malombeli jövedelmek elvételtek, a helvét hitvallásúaknak romokban levő templomukat nem szabad felépíteni.

Komárom vármegyében az evangélikus lelkészek a katolikus szentszék elé idéztettek, s tizenhatodaik elvételnek. Az *apácaszakállasi* templomot, mely az ottani lakosok

¹ Ugyanott. 138. l.

² Zsilinszky: Idézett mű 376. l.

költségén épült, a pozsonyi apácák elfoglalták. A hetényi, bajcsi, érsekújvári református lelkészek Literáti Tamás érseki biztos által a lakosok akarata ellenére elűzettek; a *bálványszakállasi* templom pedig, mely szintén az ottani lakosok költségén készült, ugyanazon érseki biztos által elvételre, a lelkész pedig elűzetett. Kollonich komáromi kapitány a szentpéteri ref. lelkészt elűzte, a lakosokat pedig bírság terhe alatt a katolikus vallásra való áttérésre kényszerítette. Hasonló módon járt el Balogh István tatai kapitány, aki az ottani ref. lelkészt elűzte, és a protestáns katonaságot erőszakkal és börtönnel kényszerítette a katolikus vallásra. A *nagymegyeri* és *izsapi* nemesség és jobbágyok által, saját költségükön emelt templomot Nagy Mihályné jogtalanul és erőhatalommal elfoglaltatta, és a katolikus plébánosnak adta. *Komáromban* elfoglalták a Szent András-templomot, melynek temetőjében katolikusok és evangélikusok, magyarok és németek voltak, de miután Gál Péter azon időbeli alkapitány annak a templomnak pusztá tetejét befödte, azon időtől fogva ama sírkertbe való temetkezéstől eltiltattak. Mivel az ugyanottani városi templomot Reifenberg komáromi főkapitány 1621-ben a parókiával és iskolával együtt lebontatta, akkor a véghely lakosai annak a templomnak a helyére fából egy másikat építettek, mely összedült templomot midőn a véghely lakosai kőfallal megújítani akarták, Spáczai Márton alkapitány által akadályoztattak.

Győr vármegyében a győri várban levő protestáns katonaság sem a városban, sem azon kívül templomhelyet nem kaphat; azon templomukat pedig, amelyet Pataházán közösen építettek, erőhatalommal elvették, és a jezsuitáknak adták. Ezenkívül a prot. lelkészek a városba való meneteltől és szent hivatásuk teljesítésétől eltiltatnak. Ha pedig valamely prot. egyén meghalt, csak a legszigorúbb őrizet alatt szabad nekik temetésre a városon keresztül menniök. A Győri Káptalan pedig a város összes lakosainak, nemeseknek és jobbágyoknak 12 forint büntetés terhe alatt megtiltotta, hogy a keresztelésnél, esketésnél vagy bármely egyházi szertartásnál evangélikus papot vegyenek igénybe. A püspök hasonlóképpen két nemesi kiváltságos telket *Pataházán*, melyet annak törvényes birtokosai végrendeletileg az evangélikus vallás céljára adományoztak, szomszédi jog

ürügye alatt elvenni és a szabad vallásgyakorlatot megakadályozni akarja, a *győrszigeti* és *révfalui* protestáns lakosoknak pedig tényleg betiltotta vallásuk gyakorlását.

Pozsony vármegyében a *nagyszombati* reformátusok, jóllehet az ország törvénye értelmében nemcsak templomjavítási szabadsággal bírtak, hanem erre nézve a legújabb soproni országgyűlésen külön határozatot is nyertek, mégis, római katolikus polgártársaink részéről az említett törvények mellőzésével templomuk kijavításában akadályoztatnak, és a kőműveseket büntetéssel fenyegetik és ijesztik, hogy álljanak el a munkától. Hasonlóan bánnak el az evangélikusokkal másutt is, midőn a vallásukon levő mesterembereket akarataik ellenére a katolikus körmeneteken való részvételre kényszerítik, az engedetleneket pedig egy- vagy kétszeri megintés után megbírságozzák, azután pedig a céhekből kizárják, s így mesterségük gyakorlásában megakadályozzák. Mivel pedig az ilyen tények nyilvános botrányt képeznek, az ország törvényeit és szabadságát sértik, az evangélikus rendek alázatosan kérik Őfelségét, hogy a törvényeknek ilyen nyilvános áthágóit mások példájául szigorúan megbüntetni méltóztassék. Mindenki tudja, hogy *Nyitra vármegyében* is mily üldöztetést szenvednek, Pálffy Katalin a *komjáti* templomot elvette, a református lelkészt földönfutóvá tette.¹

Mindennek semmi foganatja sem lett; s mikor az országgyűlés színhelyétől nem messze levő *nagyszombatiak* erről értesültek, közvetlenül magához az országgyűléshez akartak folyamodni, hogy a rajtuk esett sérelemért ott keressenek elégtételt, ahol az építkezésre engedélyt nyertek. Ennek elejét veendő, 1638. márc. 18-án a nagyszombatiak országgyűlési képviselői, Bogdanóczy György és Bene Gergely jelentik a városi tanácsnak, hogy az ottani kálvinisták lerombolt imaházuk anyagának erőszakos elvétele miatt panaszt akartak az országgyűlésre beadni, ennek elhárítása végett azonban ők különböző vármegyék követeivel közbeléptek, s hogy Nagyszombat város követei kegyvesztettek ne legyenek, megígérték a kálvinistáknak, hogy az elvett anyagok helyett 35 000 téglát kapnak oly

¹ Ugyanott: 386-389. 1. és *Historia Diplomatica Appendix* 16-20., 21., 24. 1.

feltétel alatt, hogy a vásárolt ház becsárát megfizetik. Ezen pontot az országgyűlési előterjesztések között az Esztergomi Káptalan által megvett ház miatt az országgyűlés tegnap tárgyalta, és ma ismét megemlékezett róla, jelzik, hogy az ügy alig a káptalan tetszésére lesz elintézve.¹ Végre ez hatott, s felépítették a templomukat.

De az ilyen engedmények csak rövid ideig tartó békességet eredményeztek, és egyházainknak folytonosan a katolikus papok üldözésétől kellett tartaniok. Ezekkel szemben vette pártfogásába Bethlen a nagyszombati egyházat és iskolát, és mindezt jól tudva küldte meg I. Rákóczi György a nagyobb egyházaknak, ezek között a somorjainak, a Keserői Dajka János és Geleji Katona István által szerkesztett, 1636-ban kiadott énekeskönyvet, az *Öreg Graduált*, melyet a későbbi üldözések idején ezen egyház a debreceni főiskolai könyvtárba adott át megőrzés végett, hol mai napig is megvan. Ezért küldte az anyaszentegyháza ügyeiért minden áldozatra kész nemes fejedelem adományait az ezen a részen elpusztult templomok újjáépítésére; sőt még az innen külföldi akadémiákra ment ifjak taníttatásáról is gondoskodott, hogy tudós lelkipásztorokban se legyen hiány. Mindezt híven feltünteti a *mátyusföldi eklézsiáknak* 1639. július 5-én Rákóczi György erdélyi fejedelemhez küldött levele:

„Méltóságos Fejedelem!

Nagyságos Úr, nekünk legkegyelmesebb jóltevőnk!

Nagyságodnak hosszú életéért, birodalmának öregbüléseért, országunknak békességes megmaradásáért, minden ellenségein való győzedelméért, Isten előtt való gyakori és buzgó imádságunkat ajánljuk Nagyságodnak, mint Istentől mutatott kegyes és kegyelmes, rajtunk atyai indulattal könyörülő urunknak, nagy patronusunknak.

Keseredett sziveinknek áhítatosságából kérjük Istenünket, hogy Nagyságodat lelki-testi áldásival megáldja, hozzánk, emberi segítségtől megfosztott keresztyénekhez megmutatott nagy jótéteményiért, mivel Nagyságod nemcsak elpusztult templomainknak épületükre nyújtotta bőséges adományát, nemcsak a csudálatos szép betűkkel kinyomattatott Gradualékkal

¹ Stelczer: *Geschichtliche Darstellung*, 138. 1.

segítette szűkölködő és árvaságra jutott eklézsiánkat, hanem a mi tanulóifjainkat is, Tornai Györgyöt, ki immár a nagyszombati iskolánkban mester, és Nyikos Jánost, ki immár pápai iskolamester, Nagyságod méltóztatta elegendő költséggel megtaníttatni idegen országban, a mi eklézsiáinknak előmentükre. *Legyen nagyságodnak ennyi jótéteménye és alamizsnálkodása, Istennek előtte való áldozat. A mi evangélika eklézsiáink csak nyögéssel szenvedik, amit a hatalmas emberek rajtunk cselekesznek, de a reánk vigyázó Istennek oltalma legyen velünk, minket az emberek ide nem oltalmaznak, inkább minden jogtalansággal illetnek az evangeliomi vallásért, melynek szabadsága meg nem tartatik. Lássza az Úristen és ítélje meg az embereket. Mi mégis, ennyi bánátinkban, keserőséginkben, Nagyságodnak hozzánk megmutatott irgalmasságával megörvendeztetvén, bizalommal folyamodunk könyörgésünk által Nagyságodnak, mint kegyelmes urunknak atyai jó akaratjához, hogy ennek utánna is ilyen nagy inségünkben, méltóztassék tehetsége szerint való segítséggel lenni a mi tanuló ifjainknak, hogy ennél is jobban meg ne fogyatkozzanak a mi nyomorult eklézsiáink. Az irgalmas Úristen, mint szemünk fényét, Nagyságodat mindenek ellen oltalmazza, életét hosszabbítsa. Amen.*

Nagyságodért, mint kegyes Urunkért, nagy patronusunkért, Istent imádnak

az evangélika eklézsiák.”¹

Bizony nagy szükségünk volt az erdélyi fejedelem pártfogására, jóakarátára, mert hogy még több méltatlanságot

¹ *Kívül:* Illustrissimo ac celsissimo Principi Domino, Domino Georgio Rákóczy, Dei gratia Transylvaniae Principi, Partium Regni Hungariae domino sicularum comiti: ecclesiarum Dei per Hungariam et Transylvaniam sparsarum refugio unico, nutritio benignissimo etc. Domino nobis clementissimo. 5. die Julii. Az épen megmaradt pecsét körirata: „*(S(igillum) Senioratus Matiusföldensis.*” Az Országos Levéltár kamarai osztályából.

Ezen oklevél 1639-1640-ben kelt. Nyikos János 1638-ban adta ki Groningenben itt tartott teológiai vitatkozását, melyért tanulótársa, Tornai György egy költeményével üdvözölte. A pápai iskolának 1639. máj. 25-én még Bereczky Dániel volt a rektora, de az ekkor tartott csöglei zsinat Kiskomáromba rendelte lelkésznek, s júliusban az itteni anyakönyv tanúsága szerint már itt is volt. *Nyikos 1639-ben lett pápai rektor*, mivel a levél úgy említi: *immár itt van*; a keltezést ezért tettem 1639-re, de 1640-nél semmi esetre sem későbbi.

és sérelmet nem követtek el rajtuk a pápás papok, azt Isten után egyedül annak köszönhatték, mert ellenségeik is jól tudták róla, hogy híven örökösök az elődei által, a bécsi, nikolsburgi békekötésekben biztosított lelkiismereti szabadság megtartása felett. S mikor a haza szabadsága veszélyben volt, és nem tűrhette tovább üldözött hitsorsosai szenvedéseit, kénytelen volt fegyverrel vívni ki hazája és vallása szabadságát, és az 1645. dec. 16-iki linzi békében diadalra juttatta ama keresztyén elvet: „senki szabad vallásgyakorlatában senki által, semmi módon és semmi ürügy alatt ne háborgattassék és ne akadályoztassék.” És jóllehet a békekötés negyedik pontjában ott volt, hogy *templomfoglalások pedig többé ne történjenek; azon templomok, melyek ezen zavaros időben mindkét részről elfoglaltattak, azonnal visszaadassanak*, mégis az történt, hogy midőn az 1646. aug. 24-re összehívott országgyűlésen a templomaik visszaadását követelték, a pápások mindenféle üres kifogásokat kerestek, s azokat visszaadni nem akarták.

Azon összeírásban, melyet a protestáns rendek 1647. január 16-án az 1608 óta elfoglalt, tehát visszaadandó templomaikról készítettek, 169-et sorolnak föl; e szerint követelték vissza a mi egyházkerületünkből a következő 29 helyen. *Bars vármegyében*: Nagysarló, Garamszentgyörgy. *Esztergom vármegyében*: Farnád, Ölved. *Nyitra vármegyében*: Komjáti, Sellye, Negyed, Deáki. *Komárom vármegyében*: Nagymegyer, Udvard, Apácaszakállas, Bálványszakállas, Imely, Hetény, Martos, Bajcs, Perbete. *Pozsony vármegyében*: Szenc, Szerdahely. *Moson vármegyében*: Óváron. A katolikusok mindössze 68-at akartak visszaadni, majd felmentek 84-ig, február 12-én 90-ig, ezt azután a protestánsok is elfogadták, a reánk vonatkozó következő észrevétellel: a *komjáti* templomhoz adassék a paplak és iskola a templom megnevezésével, *Deákinál* jegyeztessék meg, hogy templom, a kolostoron kívül. *Szerdahelyen* templom, iskola és paplak építéséhez, valamint a temetőhöz is alkalmas hely jelöltessék ki az azokhoz tartozandó kiváltságokkal együtt. *Szencen* hasonlóképpen a város közepén levő torony mellett jelöltessék ki hely templomépítésre, temetőhely pedig a városon kívül; paplak és iskola számára pedig két jobbágytelek és Verbói János árváinak jobbágytelke a földesúr által fizetendő árért adassék. *Óvárnál* a kisebb

templomhoz tétessék az, hogy mind a két, ti. német és magyar nemzetiség számára. Majd február 14-én a következőket követelték:

A nagyszombati evangélikusoknak templom-, paplak- és iskolatelkeik mindenféle adózástól mentesek legyenek, mint ezt a templomok előjoga is követeli. Mivel az itteni plébános a város pénztárából fizetést kap, tehát az evangélikus hitvallású hitszónokoknak vagy lelkipászoroknak is adassék ugyanonnan megfelelő rész az igazság és egyenlőség elve szerint. A Nagyszombatban vagy másutt tartózkodó, de a céhekbe tartozó evangélikus mesteremberek vallásukkal ellenkező szertartásokra, körmenetekre s több effélére ne kényszeríttessenek.

Könnyes szemekkel említik a győri végvárban levő evangélikusok sorsát, akik a haza és e véghely megtartása érdekében éjjel-nappal annyit küzdöttek, annyi vért ontottak, és Győr város falain belől, tehát saját hazájukban mindeddig vallásukat gyakorolniok vagy templomot építeniök nem volt szabad, a vallásukhoz tartozó lelkésznek a városba még bemenni sem szabad. A véghely lakosai, *míg a pataházi templomot tőlük el nem foglalták*, kénytelenek voltak Isten igéjének hallgatása végett életveszéllyel járni át a Dunán, s nemcsak hajótöréstől, hanem a törökök beütéseitől is rettegniök kellett. Mivel pedig a bécsi békekötésben, valamint az országos törvényekben a véghelyeken levő magyar katonák szabad vallásgyakorlata biztosított: ennél fogva a győri, lévai, tihanyi, révkomáromi végvárakban levőknek is szabad legyen a védfalakon belől templomokat, paplakokat, iskolákat építeni, hitfelekezetükhöz tartozó lelkipászorokat tartani, vallásukat szabadon gyakorolni. Ezután előadták azon kívánalmaikat, hogy oly helyeken, ahol templomaikat a katolikusok számára elvették, vallásuk gyakorolhatása végett mindenütt új templomot, parókiát, iskolát építhessenek, s erre a célra a földesurak tartozzanak alkalmas helyet kijelölni. Mindenki csakis saját lelkészének fizessen. A visszaadni rendelt templomok még az országgyűlés alatt az ország rendei közül választandó biztosok közbejöttével visszaadassanak. A templomfoglalók ezer magyar forintra büntetessenek.¹

¹ *Historia Diplomatica*, 39-46. l. Zsilinszky: *Linczi békekötés*, 409-413. l.

Végre hosszas alkudozás után megegyeztek, és a linzi békekötés pontjai, valamint megállapodásaik az 1647:V-XIII. törvénycikkbe vétettek fel, mely szerint senki szabad vallásgyakorlatában senki által, semmi módon, semmi ürügy alatt ne háborgattassék, ne akadályoztassék; a polgárok vallásukat mindenütt szabadon gyakorolhatják, s azzal ellenkező szertartások végbevételére ne kényszeríttessenek; elűzött papjaikat szabadon visszavihetik. A kilencven templom közül kerületünkben visszaadattak: *Füzesgyarmat, Zseliz, Farnád, Ölved; Komjátin* a reformátusoknak egy, a városon kívül fekvő, Szent Péterről nevezett templom, a városban pedig paplak- és iskolaépítésre elegendő és alkalmas hely adassék. *Negyeden, Deákin, Nagymegyeren, Apácaszakállason, Bálványszakállason, Szerdahelyen* ugyan a katolikusoknak jutott a templom, azért a reformátusoknak paplak- és iskolaépítésre Megyeri János és Borbély István telkei és azon elhagyott telek jelöltetnek ki, mely Enyedi György nevén zálogban van minden hozzátartozandókkal, tehermentességgel, valamint Kalló Máté telkének is egy része. *Óváron* a kisebb templom a magyar és német lakosságnak, paplaknak és iskolának pedig a kiküldendő biztosok által alkalmas és elegendő hely adassék. (VI. cikk.)

Nagyszombatban a reformátusoknak a templom, a paplak és az iskola telkei minden városi adózástól és fizetéstől megszabadíttassanak, és menteknek tartassanak; az itt és máshol tartózkodó céhbeli mesteremberek és kézművesek vallásukkal ellenkező szertartásokra ne kényszeríttessenek. (VIII. cikk.) *A győri végvárban* az újvároson templom építése, a vallás szabad gyakorlása pedig mind ama végvár bástyáin belül, mind azokon kívül meg van engedve, valamint az is, hogy a mondott véghely bástyáin belül evangélikus hitvallású lelkész lakhassék, és a házban is tarthasson hitszónoklatot. *Léván, Révkomáromban* is építhetnek templomot, vallásukat szabadon gyakorolhatják. (IX. cikk.)

Még az országgyűlés folyama alatt kiküldött vallásügyi biztosok a kijelölt templomokat visszaadatták, így április 12-én a *Szencen* alkalmas helyet a templom, paplakás és iskola számára, mint kívánták volt, április 15-én a *deáki* templomot parókiával, iskolával és minden azokhoz tartozó járulékokkal együtt - valamint ugyanazon nap a *negyedit* hasonlóképpen minden hozzá tartozandókkal együtt, - 16-án *Komjátiba*

mentek a biztosok, a templomot átadatták, parókia és iskola számára pedig alkalmas helyet jelöltek ki; a *füzesgyarmatit* április 28-án a hozzá tartozó 30 hold szántófölddel, egy réttel, erdővel, két szőlővel, négy szőlő tizedelési jogával együtt; a *zsemleřit* parókiával, iskolával, szántóföldjeivel, rétével minden, a parókiához és templomhoz tartozó járandóságokkal együtt; május 6-án a *farnadit* és *ölvedit* a parókiákkal, iskolákkal, szőlőkkel, szántóföldekkel, réteikkel, a farnadi prédikátornak járó több szőlőtől való tizeddel együtt; május 7-én a *bálvány-szakállasit*, 8-án a *lak-turiszakállasit* és *nagymegyerit* minden hozzá tartozókkal együtt.¹ Az *óvárít* május 2-án adatták vissza az evangélikusoknak a parókiális házzal és minden ahhoz tartozókkal együtt. *Szerdahelyen* pedig május 26-án jelölték ki a törvényben megnevezetteket.²

Azonban fájdalom, azok a jogosult szép remények, melyeket a linzi békéhez és az azt becikkelyező 1647. évi törvényekhez fűztek, melyektől minden elfogulatlanul gondolkodó egyén egy jobb jövő biztos zálogát várta hazára és egyházra, nem következtek be. Mert hiába iktatták be az ország törvénykönyvébe, hogy „*a katolikus papságnak és bármely más világi uraknak ellentmondása akadályul nem szolgálnak, sőt azok örökre érvénytelenek maradnak*”, mert alighogy Rákóczi György lehunyta szemeit (1648. okt. 11.), azonnal elkezdtek a jezsuiták Lippay György esztergomi érsekkel az élükön a törvény kijátszását, a templomok elfoglalását, vagy ami azzal egyenlő, a protestánsok üldözését.

Lippay 1648. december 2-án a jezsuitákat az egyházi rend törvényes tagjaivá avatta. Ezek hálából azonnal az eretnekek üldözéséhez láttak, Sellyén 1648. december 10-én rátörtek Borbély Gergely református lelkészre, és meghagyták neki, hogy harmadnapra kimenjen a városból, 11-én, szombaton letiltották, hogy másnap, vagyis vasárnap se prédikációt, se könyörgést ne tartson, s mivel ezen tilalom ellenére is megtartotta az istenitiszteletet, a templomot azonnal szétszórták, és 15-én a lelkészt a parókiából kihordták, mint ezt *Kórósi István* ürményi lelkésznek s a

¹ A biztosok jelentéséből: *Historia Diplomatica*, 83-86. 1.

² Révész Imre: *Figyelmező*, 1877. 160. 1.

Komjáti Egyházmegye esperesének a Drégelypalánki Egyházmegye espereséhez, Kemenczei Gergely nagyoroszfalvai lelkészhez küldött leveléből olvassuk, melyet nem annyira szomorúan érdekes voltáért, hanem történeti értékéért egész terjedelmében közölni jónak láttam:

„Szerencséltesse Isten kegyelmednek, és a kegyelmed kedves házanépének ez új esztendőnek minden részeit. Úgy tetszett némely ide fel való főfő evangélikus uraiméknak, hogy irnék kegyelmednek is egy hirt, és Hont, Nógrád, Pest, Pilis, Solt, Heves és azon alul Gömör, Borsod, Sáros, Zemplén és más vármegyékben is, valamint Nyitra és Bars vármegyékben is az országos sérelmek közé csináltatná a sellyei hallatlan esetet, mely ilyen: hogy december 10-én Nyitra vármegyéből kiment Séllyére alispán urunk és a jezsuiták vitatkozására terelte a dolgot, hogy az V. törvényczikk csak olyan helyekről szolgálna, ahol a templom a katolikusoktól elfoglaltatott volna, Pexa uram volt prókátoruk. Ez lőn kimenetele: Templom-, parokhia-, iskola-építésre hely nem adatik, a vallás szabad gyakorlata megengedtetik. Másnap elment egy sereg az ajtó eleibe, azokkal hét káptalanbeli papok és az ott való plébános. Pexa uram így szólott, hogy harmadnap kimenjen a prédikátor, mivel az urak olyan haszontalan embert nem tűrnek meg. Szombaton megparancsolták az urak, hogy se prédikáció, se könyörgést ne tegyen vasárnap, mégis ezen tilalom alatt is prédikált, melyen a jezsuiták igazgatója haragra lobbant, mindjárt elküldött bizonyos számú pápista embereket a hadnaggal együtt és az imaházat levágattatta, úgy hogy a földjén felmegyek és a fedele jégverem módjára. A vallásnak micsoda szabados állapota lehet ott, ahol sem prédikátor, sem prédikáció, sem könyörgés, sem templom, sem imaház nem engedtetik. Mindjárt utánna való kedden, a jezsuiták negyvenöt muskatérost hoztanak Érsekújvárból, érsek urunk káplánja velük levén, fölrakodtatták a prédikátort, mint a nyíltan való latrot, dobszóval, nagy zenezúgással »haj! haj! Kálvin! ki a városból« a mieinknek pedig nagy sírásukkal, jajgatásukkal kísérték ki, a Hetmény felől való kapura, és most is Hetményt nyomorgó. Hallatlan dolog, prédikátort dobszóval, gyalázatosan, idegen nemzettel kivinni. Édes esperes uram kérem kegyelmedet, legyen foglalatos minden késedelem nélkül ezeknek az oda alá való vármegyékben leendő elpanaszlásában, míg az országgyűlésre választott követek, helységükből meg nem indulnak, mert szent

*Pál fordulása napján kezdődik az ország gyűlése. Isten tartsa kegyelmedet békével, és éltesse sokáig jó egészségben. Kelt Örményből, 1648 december 29-ik napján. Kórósi István.*¹

A sellyei eset nem egyedüli volt. Perlaki Márton barsi esperes is 1649. január 2-án Léváról kelt levelében, midőn arra kéri Várady Gábor uramat, hogy levelét szolgáltassa kezéhez annak, akinek szól, Gömör, Borsod, Sáros, Zemplén és több oda alá való vármegyék alispánjának jelentse meg ezt a dolgot, és kérje őket, hogy értvén a sellyei esetet, adják utasításul követeknek, hogy ennek az országgyűlésen leendő orvoslásáról gondoskodjanak. Kéri, hogy beszéljen ezen ügyben Dóri István Gömör vármegyei jegyzővel, jelentse meg Zákány András és Barna György uraimnak, sőt ha lehetne, Szemere Pál uramnak is, egyúttal arra is kéri, hogy értesítse őket arról is, miszerint *ide fel az érseki jószágban a prédikátoroktól a tizenhatodból való jövödelmet az elmúlt országgyűlés határozata ellenére mindenütt elvették azon ürügy alatt, hogy az a plébánosokat, és nem a prédikátorokat illeti.*²

Ez a figyelmes körültekintés eredményezte azután azt, hogy az 1649. évi országgyűlés a XI. törvénycikkben kimondotta, hogy *„Sellye városában a helvét hitvallás gyakorlására a Hermin utcában levő Farkas Mihály-féle telek mentesség mellett azon város helvét hitvallású lakosaié maradjon, és azok vallásukban ezentúl ne háborgattassanak”*.

Említettem fentebb, hogy Gál Imre dunántúli püspököt Samarjai János avatta föl 1649. szeptember 15-én, és a győri egyház ügyében szeptember 17-én levelet írt az új püspöknek, kétségtelen tehát, hogy életben volt. De életben volt még tovább is, mint azt a következő okokkal valóban hitelt érdemlően bizonyíthatjuk.

Perlaki Könczöl Márton lévai lelkész, barsi esperes a magyar protestáns egyháztörténet megírásához adatokat gyűjtő Szilágyi Benjámin Istvánhoz a Dunántúli Kerületre

¹ Kivül: *„Admodum Venerabili aequae ac Clarissimo Domino, Reverendo Domino Gregorio Kemenczei ecclesiae Nagy-Oroszfalvaiensis ministro fideli ac dioeceseos seniori gravissimo, domino conseniori morando, cito, cito, citissime exhibeantur. Ürményino.”* Szilágyi Benjámin Istvánnak a Debreceni Reform. Főiskolai Könyvtárban levő synodáliáiban levő eredetiről.

² Perlaki eredeti levele ugyanott.

vonatkozólag több történeti adattal teljes levelet írt, megemlékezett azokban a kiválóbb lelkészekről, rektorokról, az egykor protestáns főúri családokról. Gyűjteményét, mint tudjuk, Ember Pál használta, értékesítette. Megvan ebben Perlakinak egy *1650. június 24-én kelt* értékes levele, fájdalom, csonkán, amennyiben az elejéből egy levél, vagyis két lap a történetírás nagy kárára hiányzik, és amelyben közli Szilágyival a Felső-dunamelléki Egyházkerületben levő egyházak lajstromát, egyházmegyénként elkülönítve lelkészeik neveivel együtt. *A levelet Debreczeni Ember Pál használta*, egyháztörténetében teljesen aszerint írt sorrendben sorolta elő az egyházakat¹ azzal a különbséggel, hogy a lelkészek neveit nem közli. Mivel Perlaki levelében azt látjuk, hogy az egyházmegyék egyházai közül legelső helyen mindig az esperes egyházát s utána annak nevét írta, s e tekintetben még saját egyházmegyéjére nézve sem tett kivételt: azt kell következtetnünk, hogy az Ember Pál által közölt lajstrom szerint az élő püspök, Samarjai János egyházával kezdte el a Felső-dunamelléki Egyházkerület gyülekezeteinek s lelkészeinek előszámlálását. Itt Perlaki is azt a bevett rendes szokást követte, amelyet a Dunántúli Egyházkerület jegyzőkönyvében levő lajstromokban 1617-1657-ig és azután később is látunk. *Perlaki leveléből tehát azt következtetem, hogy Samarjai János még ekkor élt.* De van erre még egy másik bizonyítékom is.

Kanizsai Mihály nagyszombati lelkész 1652. szeptember 12-én kelt körlevelében, október 15- és 16-ra püspökválasztó zsinatra hívja lelkésztársait Farkasára; azt írja abban ennek okául, hogy ezt azért kell megtartani, „*mivel a nagykegyelmességű Istennek örök végzéséből úgy tetszett, hogy ezt a mi tiszteletes presbitériumunkat mind törvényesen választott püspökétől, mind annak helyettesétől megfossza, és előljáróinktól ebben a végzetes esztendőben mindnyájunkat elszakasszon*”. Ez a törvényesen választott püspök Samarjai volt, helyettese pedig *Magyari Ágh Jakab* komáromi esperes. A többi esperesek, hivataluk szerint *Perlaki Márton* barsi, *Kórosi István* komjáti, *Varsányi Kovács Mátyás* drégelypalánki mindnyájan életben voltak 1652 szeptemberében, így ez a meghalt püspökhelyettes csak

¹ *Historia ecclesiae reformatae.* 565-567. 1.

Magyari lehetett. Szenci Szijjártó Lukács samarjai lelkész és ezen egyházközség esperese még előbb meghalt, mert 1648-ban már Szenci Nagy János az itteni lelkész; helyét, úgy látszik, nem töltötték be, mert Kanizsai Mihály alesperes volt 1652-ben is. Szilágyi synodáliáiban van egy összeírás a felső-dunamelléki püspökökről, esperesekről és kiválóbb lelkészekről, melynek összeállítását 1645-50-re tehetjük; tudjuk azt, hogy ez az első adatgyűjtőnk egyháztörténet-írásunk nagy kárára fiatalon, 36 éves korában, 1652-ben már meghalt. Szilágyi azt írta ebben Magyari neve után, hogy 70 éves, tehát idősebb volt Samarjainál legalább 4-6 évvel, s így ő sem élt sokáig kortársa halála után. Van ugyan egy adat, melyben a Dunamelléki Egyházkerületnek 1652. július 8-án, Földváron tartott zsinatából megkeresik a szomszéd atyafiakat arra nézve, hogy ha tőlük valami engedetlen papok hozzájuk folyamodnak, kedvük szerint való válaszuk ne legyen, s ezen levelüket *Magyari Ágh Jakabnak, a felső-magyarországi, igaz hittel egybefoglalt eklézsiák püspökének* címezték,¹ miből az következne, hogy Magyari ekkor itt püspök volt, de hát a címezésben nálunk sohasem voltak fukarok az emberek, és tudok felemlíteni hasonló példát arra vonatkozólag, midőn az esperest püspöknek címezték. Szathmárnémeti Mihály 1666-ban Franekerben tartott és kiadott teológiai vitatkozását *Tartsali Pál lizskai papnak*, a Zempléni Egyházmegyében levő gyülekezetek püspökének ajánlotta,² de hogy itt a

¹ Földváry László: *Adalékok a Dunamelléki Református Egyházkerület történetéhez*. Budapest, 1898. 177. lap. *Venerandissimo et Clarissimo Domino Jacobo Ágh Magyarino*, in superiori Pannoniae parte orthodoxam fidem amplectentium ecclesiarum episcopo. etc.

² „*Theologia Philosophiae Domina seu Disputatio Theologica ostendens, Philosophiam non posse esse Scripturae Sacrae interpretem. Quam Deo Opt. Max. Duce sub praesidio plurimum Reverendi, Clariss. longeque Celeberr. Viri Domini Nicolai Arnoldi, SS. Theol. Doctor. eiusdemque Facultatis in Illustri Frisorum Academia (quae est Franekeruae) Professoris ordinarii Doctissimi; nec non ibidem concionatoris disertissimi; Praeceptoris sui honore debito maxime venerandi. Ad piam szünéthészin proponit Michael Sz.-Németi, Ungarus. Franekeruae, 1666. 4-r. A-B=8. számozatlan levél. Ajánlja: Domino Paulo Tartsali lizskai lelkésznek, Dioeceseos ecclesiarum Zempliniensis superattendenti vigilantissimo, a sárospataki iskola gondnokának, Voetius Gisbert utrechti tanárnak, Sepsi András sárospataki, Nicolai János toronyai, Budai István tállyai, Tétsi Miklós szécsi lelkészeknek, Eszéki István, Weszprémi István, Sárfői Mihály, Szathmári András ifjakkak. Egyetlen példánya a Pápai Reform. Főiskola könyvtárában.*

superintendenst nem a mai értelemben vett *püspök* szóval, hanem annak megfelelő magyar jelentésével, a *felügyelő* kifejezéssel kell fordítanunk, mindenki jól tudja, mert a zempléni egyházaknak 1734-ig nem volt mai értelemben vett püspökük. De így kell azt fordítanunk Magyar címezésénél is, nemcsak azért, mert tényleg a nagy kiterjedésű Komáromi Egyházmegyének már 1615 óta *esperese volt, hanem azért is, mert ő, a legrégebb esperes volt az öreg püspöknek a helyettese*, és mint ilyen a távollevő Samarjai helyett lehetett a Nyitra vármegyei Sók-Szelőcén tartott zsinaton felügyelő,¹ s mindaddig, míg akár Samarjai halála idejéről, akár Magyar püspökké választásáról egykorú feljegyzést felmutatni nem tudunk, Kanizsai Mihály levelének más értelmezést adni nem lehet, mint hogy ez a két derék férfiú egész 1652-ig vezette a Felső-dunamelléki Egyházkerület kormányzását, s mind a ketten ezen évben haltak meg.

A Samarjai püspökségéről szóló rajz záradékául bemutatom Perlaki Márton levelének töredékét, melyben 102 felső-dunamelléki egyház s lelkész nevét, illetőleg emlékezetét mentette meg az enyészettől, hadd tűnjék ki egysorjában, hány egyházunk volt 1650-ben. Perlaki levele *Nagymegyerrrel kezdődik*, kiegészítem tehát az egyházak jegyzékét Ember Pál egyháztörténetéből, a figyelmes olvasó azután, ha innen összeveti a kettőt egymással, azonnal észreveszi, hogy Ember is innen merített. A Dunáninnen Egyházkerületben hajdan öt egyházmegye volt, úm.: 1. A *samarjai*, Pozsony vármegyében. 2. *Komáromi*. 3. *Komjáti*, Nyitra vármegyében. 4. *Barsi* vagy *lévai*. 5. *Nógrádi* vagy *drégelypalánki*.

I. A Somorjai Egyházmegye hajdan, 1650 körül egész 1668-ig ezeket a virágzó református egyházakat foglalta magában:

1. Halászi, város	3. Szenc, város
2. Nagyszombat, szabad királyi város	4. Moson, város

¹ Az érsekújvári ferencrendi zárda könyvtárában Thurzó Mihály bibliája belső lapján ezt olvassuk: „*Jacobus Magyar de Ágh erat superintendens in Synodo Sook-Szelőtzeniense in Comitatu Nitriense*”; de mikor, nincs megemlítve.

5. Somorja, város	17. Csiliztó
6. Óvár, város	18. Kiliti
7. Csütörtök, város	19. Fekete-Erdő
8. Jéel (?) (Fél. A szerk.)	20. Kálnok, a Duna szigetén
van erdeje, rétje, földje
9. Egyházfalva	21. Nyárád
10. Nagymagyar	22. Radvány
11. Ivány	23. Szentmihályfalva
12. Saáp	24. Szerdahely, város
13. Réte	25. Alistály
14. Tarcsa	26. Mecsér
15. Szap	27. Kemlye (Kimle)
16. Jóka	

Mint hitelre méltó lelkésztől hallottam, a Szigetközben volt hajdan 19 református falu, mely ezen egyházmegyéhez tartozott.

II. Komáromi Egyházmegye:

Révkomárom, királyi város
Tata, város, várral¹
Nagymegyer: lelkész Endrédi Péter
Füs: Szakmáry Lukács
Csicsó: Szűcs János öreg ember
Tany: Halászi Pál
Nagykeszi: Magyarbólyi András
Aranyos: Dénesdi Máté
Ekel
Megyerics: Farnadi György
Thurizsakállas: Samarjai Miklós
Ekecs
Rétköz-Szakállas: Eörségi Ferenc
Gönyü: Tornai Pál
Ács: Kissallai János
Bana
Császár: Verestói Pál
Igmánd: Újvári János
Szend: Tapolcsányi János
Dad

¹ Eddig Ember Pál sorozata, s itt kezdődik Perlakié.

Kocs: Marosi P. János
Környe: Füssi György
Bánhida
Bajna
Csanak
Süttő
Neszmély
Szomód
Baj: Alistáli György
Naszály: Oroszi Tamás
Mocsa: Megyeri János
Szőny: Körmendi István
Izsa vagy Patt: Nagyszombati Balázs
Radvány: Szúcs András
Mocs
Marczelháza: Galantai Mihály
Hetény: Patay György
Martos: Újváry János
Bagota: Oldgyai János
Szentpéter: Oroszi P. Dániel
Madar: Alistáli János
Bucsu
Bátorkeszi: Sáffár István
Kisújfalu: Farnadi Hencz András
Almás
Lábatlan

III. **A Komjáti Egyházmegyében van 29 egyház.**

Ürmény, város. Lelkész: Kőrösi István főesperes
Udvard, város. Lelkész: Köveskúti György alesperes
Érsekújvár, erődítmény. Lelkészek: Nyikos János és Tolnai Tamás
Séllye, város. Lelkész: Barbély Gergely
Deáki: Szenczi János
Farkasa: Nagy-Magyari János
Kamocsa: Barsi János
Sóok: Komáromi Miklós
Cabaj: Ürményi István
Bajcs

Perbete: Komáromi András
Csúz: Csáktornyai János
Szögyény, erődítmény: Nagy Sárói András
Mező-Ölved: Felekessy János
Farnád: Halászi György
Jászfalu
Szemere: Búcsi János
Csehi
Lóoth: Losonczi János
Óhaj
Für: Budakeszi György
Baracska: Damásdi János
Töhöly
Eözdöge: Komáromi István
Nagymánya
Szentmihály Ur: Csütörtöki János
Komjáti, város: Erdélyi János
Belád: Németh János
Kolon: Ujváry István

IV. A Lévai Egyházmegyében van 30 egyház.

Léva, erődítmény. Lelkész: Perlaki Könczöl Márton
főesperes

Bars, város. Lelkész: Ürményi Nagy Balázs,
alesperes

Kiskoszmály: Iványi György
Mohi: Kis-Sallai János
Nived: Izsapi András
Sötétkut: Barsi Ukró Márton
Lök: Koloni Lőrinc
Alsó-Pél: Szenczi Lőrinc
Nagy-Endréd: Endrédy István
Nagy-Salló, város: Ladányi András
Málas: Gálos Pál
Ágó: Zselizsi István
Garam-Vezekény: Kolozsváry György
Zseliz: Máté Miklós
Szódó: Kocsis János
Nagy-Sáró: Harsányi György
Felső-Várad: Nagy Sallói Balázs

Nagy-Kálna: Oroszi Tamás
Kis-Szecse: Szanyi Márton
Nagyod: Csornai Balázs
Szent-György: Goda Bálint
Ladány: Nehéz Balázs
Varsány: Muraközi Máté
Csank: Váczi István
Kiskér: Nehéz Pál
Füzes-Gyarmat: Tali András
Fegyvernek: Nagy Sarói János
Nemes-Oroszi: Negyedi János
Feszek: Pencz János
Kis-Salló: Kiskálnai János

V. A Palánkai Egyházmegyében van 21 egyház.

*Szokolya,*¹ ennek lelkésze Varsányi Kovács Mátyás
Palánk, erődítmény: Barsi Mihály
Balassa-Gyarmat, erődítmény: Turai Máté
Szécsény, erődítmény: Zágorhidai György
Fülek, erődítmény: Tasnádi György
Losoncz, város: Mezőlaki Kis István
Maros, város: Oroszi Máté
Nógrád, erődítmény: Malassi Gergely
Jenő: Mezei János
Nagy-Oroszfalu, város: Sütő Pál
Peröcsény: Búcsi Máté
Rétság
Nőtécs: Laskói Miklós
Verőcze: Szenczi András
Pettyen: Marosi István
(Pilis) Marót: Marosi István
Szob: Marosi Máté
Helemba: Peröcsényi János
Kövesd: Marosi György
Pásztoha
Bél

¹ 1648-ban Búcsi Máté volt itt a lelkész. Szokolai István ajánlta neki Leidenben tartott teológiai vitatkozását.

„És így a mi egész püspökségünkben van 146 anyaegyház, melyeknek Isten kegyelméből több leányegyházai vannak. Írtam Léván, 1650. évi június 24-én. Perlaki Könczöl Márton, a lévai egyház lelkésze.”¹

Az Ember Pál által közölt sorozatban 155 egyház van a Felső-Dunamellékéről kimutatva, mely eszerint a Perlaki összegezésénél kilenccel több. Mivel a *komáromi*, *barsi*, vagy *lévai* és *palánki* egyházmegyékben mind a két lajstrom teljesen azonos sorrendben, ugyanazon egyházakat sorolja elő, valamint a *Komjáti* Egyházmegyénél is egymással teljesen egyező sorrendet tartanak egész a 29-dikig, Ember Pálnál azonban itt a 29. után még kettő szerepel, úm. *Szered* város és *Szokolca* szabad királyi város Nyitra vármegyében, a Morava folyó partján, azon megjegyzéssel, hogy „*az üldözések alkalmával elnyomatott, de a református egyház itt csak a minap felállítatván, ez is előszámláltatik*”, világos, hogy ezeket azért vette föl, mert az elsőről maga is mondja, hogy Bornemisza püspök ide való lelkész volt, a másodikat pedig, mert ezt az 1687:XXVI. t.-cikk új életre hívta. Eszerint a Samarjai Egyházmegye gyülekezeteinek Ember Pálnál olvasható előszámlálásában hét egyházzal van több felvéve, mint Perlakinál, pedig ha ennek az idejében már csak húsz egyházunk volt, a Lipót alatti üldözés alatt itt majdnem minden egyházunk elpusztult, és Ember Pál azért sorolt elő mégis héttel többet, mert az országgyűlésekre fölterjesztett sérelmi iratokban azokat feljegyezve találta, holott tényleg, műve bevezéskor (1708) is alig volt 4-5 egyházunk az egész egyházmegyében.

¹ Kívül: „*In gratiam Clarissimi Doctissimi Reverendissimique viri Domini Stephani Benjamin Szilágyi orthodoxi ministri Tholczvensis.*” Szilágyi Benjámín István Synodáliáiból, a Debreceni Református Főiskolai Könyvtár kéziratárából.

3. NYIKOS JÁNOS PÜSPÖKSÉGE, 1652-1655

Samarjai Jánosnak és Magyarai Ágh Jakabnak egymás után való elköltözése után a Felső-dunamelléki Egyházkerület püspöki széke üresen maradt: az esperesek határozatából tehát Kanizsai Mihály somorjai alesperes a következő körlevéllel hívta az atyákat a püspökválasztó zsinatra, Farkasára:

„Az Atya Istentől a Jézus Krisztus által kegyelmet és a Szentlélektől való megszenteltetést lélekből kívánunk! Tiszteletes urak és szeretett testvérek az Úrban! Miután a nagy kegyelmességű Istennek örök végzése folytán úgy tetszett, hogy a mi tiszteletes presbitériumunkat mind törvényesen választott püspökétől, mind annak helyettesétől megfossa, s elöljáróinktól ebben a végzetes esztendőben minket mindnyájunkat elszakasszon, a tiszteletes espereseknek és alespereseknek úgy tetszett, hogy közönséges zsinatot hívjunk egybe, és abban összegyülekezvén, a Szentlélek segítségével az apostol parancsolata szerint (I. Tim. 3. 1-3. és Tit. 1. 7.) gondoskodjunk valamely becsületes, istenfélő és alkalmas személy választásáról. Ezt a zsinatot október 15. és 16-ik napjára Farkasdra kihirdetjük, ahol 14-dikén estvefelé összeseregelvén, a mondott napokon, 15. és 16-ikán jó Istenünk segítségével egyházi ügyeink felől tanácskozzunk. Mely istenes munkánkban a Szentlélek a maga kegyelmével minket megsegéljen. Ámen.

A vitatkozásnak ez a két kérdés lesz a tárgya:

- 1. Vajon Krisztus teste mindenütt jelen van-e? Tagadjuk.*
- 2. Vajon ugyanaz a test az úrvacsorai kenyérben és borban a maga testi valóságában jelen van-e, és ott szájjal vétetik-e? Tagadjuk.*

Nagyszombat, 1652. évi szeptember 12-én. Szolgatársuk: Kanizsai Sz. Mihály, alesperes.”¹

A zsinat lefolyásáról semmi feljegyzés nem maradt fenn, de bizonyára itt választották püspökké *Nyikos János érsekújvári lelkészt*, aki a pápai főiskolában, Bereczki Dániel rektorsága alatt tanulói pályáját bevégezvén, a Dunántúli

¹ Latin eredetije a Felső-dunamelléki Egyházkerületnek a Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában levő jegyzőkönyvében.

Egyházkerület segélyével is külföldi akadémiákra ment, s 1638 február havában Groningenben, Alting professzor elnöklete alatt teológiai vitatkozást tartott a keresztségről, melyet ugyanott kinyomatván munkáját jóltevőjének, I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek ajánlotta,¹ bizonyára azon köteles hálaérzetből, hogy őt tanulmányai öregbítésében segítette, melyről fentebb már volt szó. Külföldről hazajövén, miután a pápai iskola rektorát, Bereczki Dánielt az 1639. május 25-dikén tartott csöglei zsinaton a kiskomáromi egyház lelkészi állomására rendelték, a távozásával megüresedett rektori székre Nyikos Jánost ültették, s mint ilyent, az 1641. évi június 4-én Mezőlakon tartott zsinaton a lelkészi szolgálatra felavatták, hogy addig is, míg rektorságának ideje kitelik, az ekkor püspökké választott Czeglédi Pál pápai lelkésznek segítségére legyen. Pécselyi Király Imre halálával üresen maradt az érsekújvári lelkészi állomás, melyre midőn Nyikos Jánost 1642 elején meghívták, nem vonogatta magát, hanem elment az ezen végvárban levő reformált egyház prédikátorságára. Távozásával magára haragította a Dunántúli Egyházkerületet, azért ez az 1642. évi június 25-én tartott szentlőrinci zsinaton úgy határozott, hogy mivel a pápai rektorságnál jobb falatot kapott, és titkon elköltözött, ha visszatérni vonakodnék, fizesse vissza teljesen azon 126 tallért, melyet a presbitérium közpénzéből elköltött.² Ezt a pénzt tanulmányainak külföldön folytathatására adták neki, de mivel nemcsak rektorsága idejét töltötte ki, hanem feljebbvalói megkérdezése nélkül időközben titokban elköltözött, tehát a Dunántúli Kerületet nem szolgálja, fizesse vissza a nyert összeget, hogy olyannak adhassák, aki majd itt marad.

Nyikos János, mint láttuk, Rákóczi György segélyét is élvezte külföldön, sőt mint érsekújvári lelkész is állandóan élt több felső-dunamelléki lelkésszel együtt a nemes fejedelem

¹ *Disputatio Theologica De Baptismo. In Illustri Groningae et Omlandiae Academia Praeside Henrico Alting S. Theol. Doct. ac Professore publice proposita a joanne Nyikos, Hungaro. Ad diem... Febr. horis locoque consuetis. Groningae. Typis, Johannis Sas, Ordanum et Academiae Typographi. Anno 1638. 4° 16 lap. Ajánlta I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek. Költeményekkel üdvözölték Vásárhelyi János és Toronyi György.*

² A Dunántúli Reform. Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből.

évjárulékával, akinek áldott emlékezetét fennkölt lelkű neje, Lorántffy Zsuzsanna ezen gyülekezetekben azáltal is kívánta fenntartani, hogy nekik adományokat küldött. Az 1662-diki országgyűlésen beterjesztett sérelmek elősorolásából értesülünk arról, hogy az özvegy fejedelemné a nagyszombati iskolára 300 birodalmi tallért adott a Felső-dunamelléki Kerületnek.¹ A magyarországi szegény eklézsiák mint kegyes jóltevő anyjukhoz folyamodtak hozzá szükségükben, egyszer közvetlenül, másszor közvetítéssel, és a jótékonyágban el nem fáradó nagyasszony állandóan segítette őket. Egy ilyen segélyt kérő levél maradt fent, melyben az érsekújvári egyház patrónusai ajánlják egyházukat és a többi mátyusföldi eklézsiákat Klobusiczky András jószágigazgató útján pártfogó szeretetébe, mely ugyan már ismeretes, de mint történetünkre szép fényt vető emléknek közlését itt fel kellett vennünk. íme a levél:

„Nemzetes jóltevő és kegyes patrónus Urunk! Üdvöt és kész szolgálatunknak ajánlását! Ez új esztendőnek minden részeit tegye az Úristen kegyelmednek szerencséssé, és adjon sok örvendetes új esztendőt minden kedveseivel együtt érní. Hogy kegyelmedet levelünk által terheljük, kegyelmedet kérjük szeretettel, megbocsásson, de ezt a kénytelenség cselekedtetí velünk, s főképpen szegény eklézsiánkhoz tapasztalt kegyelmed jóakarátja, amelyet Veröczy urunknak ő kegyelmének egynehány rendbeli leveleiből, s kegyelmed maga leveléből eszünkbe vettük. Minemű fogyatkozott állapottal legyen szegény eklézsiánk, azt kegyelmednek sok szóval kellene megírunk, de avval kegyelmedet nem terheljük, hanem hozzánk megmutatott jóakarátját ne hagyja kegyelmed megcsökkenni, folytassa tovább is. Mi mindennapi fogyatkozott állapotunkban is és szükségünkben, még eddig azon voltunk teljes igyekezettel, hogy lelki tanítóinkban meg ne fogyatkozzunk, mert ha valahol, a mi eklézsiánkban kívántatik az isteni szolgálat, tehát itt kívántatik leginkább, mert a többi eklézsiák is ebben romolhatnak meg, s ebben tartathatnak meg is; mivel a többi eklézsiák ehhez erötelenek megukban, s csak városi és falusi községből állnak inkább, de ez, dicsértessék a jó Istennek szent neve, mind vitézlő rendből áll, s ha ebben valami hiba vagy fogyatkozás talál lenni, elhiggye kegyelmed, a többi is igen meg

¹ *Historia Diplomatica*, 119., 120. lap.

fog erőtelenedni, mivel a mátyusföldi eklézsiáknak ez székvárosa, s ide vagy on szegényeknek minden reménységük. Úgy vagy on, hogy lelki tanítóinkat még eddig, mindennyi fogyatkozott állapotunkban is megtartottuk s azon vagy on most is minden erőnkkel, hogy megtartsuk őkegyelmüket, de ha kegyelmes asszonyunk őnagysága előbbeni kegyelmességét tovább is nem folytatja szegény eklézsiánkhoz, féltő, hogy meg ne fogyatkozzunk, mert a jó Isten eklézsiáknak kegyes patronusait, kiket pestis, fegyver és más halálnak nemével igen elszedett közülünk, s annyira jutottunk már, hogy majd láttatunk megszökönni ezen jó igyekezetünkben. Kegyelmedet azért, mint becsületes jóakaró pártfogónkat s patrónus urunkat kérjük szeretettel, ne legyen kegyelmednek megbántódására, járjon közbe asszonyunknál, őnagyságánál, hogy a minemű jótéteményt kegyelmes urunk őnagysága holta után a mi felföldi eklézsiánkhoz kegyelmesen ajánlt őnagysága, és immár egynehány eklézsiáknak - amint a kegyelmed Verőczi urunknak tett előterjesztéséből is megértettük, - meg is adott kegyelmed, legyen azon minden tehetségével s igyekezetével kegyelmed, hogy minékünk is minél hamarább lehet, szerezz meg, és tudósítván kegyelmed bennünket felőle, tudhatnánk, mikor és hova embereinket kegyelmedhez küldeni érte. Ebbeli hozzánk megmutatandó jóakaróját, s eklézsiánkhoz való szeretetét, ha mi meg nem tudnánk szolgálni kegyelmednek, az Úristen - aki kegyelmedet erre a méltóságos állapotra s becsületre emelte, szegény eklézsiánk javára s megmaradására, - fizesse meg, és tartsa meg édes kedvesivel együtt sok esztendőig szerencsésen. Kelt az újvári várban, 1651. évi január 13-án. Nemzetes uraságnak készsleges szolgálói az újvári orthodox egyház patrónusai.”¹

Mint Szathmári Istvánnak egy későbbi leveléből látni fogjuk, ez a jótétemény az érsekújvári eklézsiának rendesen kijárt csakügy, mint több másnak. A nagy fejedelemasszony azonban nemcsak a mindennapi szükségről óhajtott gondoskodni, hanem minden időre szerette volna biztosítani az itteni egyházak és iskolák fentmaradását, melyre vonatkozólag álljon itt következő adománylevele:

„Lorántffy Zsuzsanna, felséges erdélyi fejedelem Rákóczi Györgynek, Magyarország kapcsolt részei urának és a székelyek

¹ Révész Imre: *Figyelmező*, 1875. 44. 1.

grófjának hátrahagyott özvegye, adja emlékezetül jelen levelünknek rendiben mindenkinek, akiket illet, hogy az elmúlt esztendőknben látván a Felföldön levő némely eklézsiáknak fogyatkozott állapotjukat, keresztyéni indulatunkból viseltetvén bizonyos összeg pénzt összegyűjtöttünk nekik, hogy azt vagy valami külső jószágnak vagy szőlőörökségnek vételére, vagy pedig bizonyos kamatra kiadván, annak hasznát és jövödelmét esztendőnként prédikátorok, de legkiváltképpen iskolamesterek és iskolák tartására fordítsák. Hogy azért azon összeg pénz, mind azelőtti s mind mostani adományunkból összegyűjtött jótéteménynek avagy azon szerzett és ezután szerzendő külső jószágnak vagy szőlőörökségnek haszna vagy kamatja máshová ne fordítottassék: értésükre adjuk a felföldi eklézsiák püspökinek és esperes uraiméknak, több prédikátorokkal együtt intvén kegyelmesen ökegyelmüket, hogy ökegyelmük esztendőnként azon eklézsiákbeli gondviselőktől számot vegyenek zsinatjukban és közönségesen, hová mit költöttek s költenek azon összegnek hasznából, mert nem akarjuk, hogy azon összeg más egyébre, hanem egyedül csak a feljebb megírt szükségre fordítottassék. Melynek nagyobb bizonyosságára ezen kezünk írásával s pecsétünkkel megerősített levelünket adtuk azon püspök és esperes uraiméknak. Kelt a mi újhelyi kúriánkban, 1654. szeptember 23. Lorántffy Zsuzsanna.”¹

Bizony nagy szükség volt ezen a részen az ilyen kegyes jóltevőkre. Mint másutt, az 1650. évről olvassuk:² „Nemzetes és nagyságos Apaffy István urunk önagysága küld minden esztendőnként a nagyszombati eklézsiára huszonnégy erdélyi forintot, teszen itt való pénzt 20 forintot”, mert így a mindenfelől reájuk zúduló üldözések között is ragaszkodtak hitükhöz, látva a felemelő áldozatkészséget, s magukat is hasonló áldozatkészségre sarkallták. Lelkészek, tanítók, gyülekezet együtt építették a Krisztus anyaszentegyházát, nem riadtak vissza semmi áldozattól, csak megküzdhessenek a hatalmas ellenséggel. Mindnyájan adakoztak a közcélokra, amelyet tehetséges ifjak külföldi iskoláztatására és a nagyszombati, érsekújvári, komáromi, somorjai, tatai iskolák fenntartására

¹ A Felső-dunamelléki Egyházkerületnek a Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában levő jegyzőkönyvéből.

² A nagyszombati ref. eklézsia Örökös könyvében levő feljegyzés szerint. A Debreceni Reform. Főiskola Könyvtárából.

fordítottak, mely célokra maguk a lelkészek is megadóztatták magukat, szívük az írás szavai szerint önként hajolt az adásra. Ilyen munkás hit kellett ahhoz a küzdelemhez, melyet Pázmány utódai és a jezsuiták ellen vívtak, ilyen előrelátásra volt szükségük, hogy lélekben és hitben erős nemzedéket nevelhessenek, melyet semmi üldözés el ne tántorítson a Krisztustól, az egyszer megismert igazságtól. Mivel az egyházépítés ezen nagy munkája, mely a Felső-Dunamellékén folyt, adatok hiányában mással, mint néhány, a zsinati meghívóban levővel nem igazolható, egész terjedelmükben közlöm ezeket, hadd lássuk, hogyan rakogatták az ősök Sionuk falait.

Nyikos János püspök 1654. március 28-án a következő levéllel hívta az atyákat a farkasai zsinatra:

„Kegyelmet, békességet, isteni áldást, az egész életen keresztül állandó boldogságot, a dolgokban és igyekezetekben jó sikert kívánok az Atya Istentől a mi Urunk Jézus Krisztus által.

Tiszteletre méltó és tudós férfiak! Az egyházak sok szüksége és különböző szerencsétlen esetek fenyegetnek, amelyeknek komoly közös tanácskozással és egyesült erővel elejét kell venni; ezt pedig nem lehet jobban elintézni, mint az Isten szolgáinak nyilvános és rendes zsinatán. Tehát hogy a szükséges dolgokban minden vélemény és segítség bőven legyen, a következő egyetemes zsinatot összehívom folyó 1654. évi május 13. és 14-ik napjára a szokott helyre, Farkasára úgy, hogy 12-én mindenki, különösen pedig a tisztelendő esperes urak megjelenjenek, hogy a tárgyalandó dolgokról, azoknak sorozatáról tanácskozáskor könnyebben határozhassunk; a következő napokon pedig: tudniillik 13-án és 14-én, s ha a szükség úgy kívánja, 15-én a fennforgó ügyeket tárgyaljuk. A felszentelendők vizsgájára vitatkozási tárgyal kijelölöm az apostoli hitformát, Isten segítségével megszabadítani óhajtván azt azon hamis és rossz magyarázattól, amelyet Pázmány Péter az ő közönségesen úgynevezett Kalauza ötödik könyvében, a tantételt rosszul értelmezve és csekély jelentőségűnek magyarázva föllállított, és a mi szerzőink értelmét kiforgatni, s azt nekünk tulajdonítani törekedett. Azt az egész hitformát pedig ezen egy alkalommal megvizsgálni nem lehet, akadályoznak abban bennünket időnk rövidsége és az ügyek sokasága; mégis az első hitcikkről az első és második részben írottakat annak rendje szerint tárgyalni kell, amennyire az alkalom és az idő

megengedi. Akarom, hogy a rendes elnökök más, kiválóan alkalmasoknak ki nem zárásával a nagyérdemű, híres és tisztelendő akadémikus urak legyenek. A nagyobb iskolák igazgatói pedig, tudniillik: a komáromi, nagyszombati, érsekújvári és másoké rövid megnyitó-beszéddel ellenállók legyenek. A többi tisztelendő lelkész urak is legyenek készen, hogy bizonyítékok felállítására vagy megcáfolására felhivatván, tisztüket mentegetődzés nélkül teljesíthessék. Hitszónokokul kinevezem tisztelendő Miskolczi Mihály füleki és tisztelendő Komáromi István győri lelkész urakat, egyházaiknak hűséges előjáróit, akik az ő tudós értekezéseikkel a közönséget építeni igyekezzenek. A tisztelendő esperes urak pedig akár maguk, akár helyetteseik által személyválogatás nélkül úgy intézkedjenek, hogy mind az egyházakat, valamint a nagyobb és kisebb iskolákat meglátogassák, hogy az egyházak vagy iskolák ügyeiről az egyházi férfiak s az iskolaigazgatók életéről, erkölcséről és tetteiről megkérdeztetvén - híven eltávolítva a dolog nem tudásának mellőzését - jó lelkiismerettel megfelelhessenek. Ha némelyek a nyilvános megrovásra méltóknak találtnak, azokat az egyetemes zsinat elé idézzék, azok ügyében köteles tisztelettel, de teljes hűséggel és szelíd lélekkel nyomozzanak, és alkalmas időben nyilvánosságra hozzák, hogy tettüknek méltó büntetését elvegyék. A tisztelendő esperes urak pedig igyekezzenek a közpénzekről pontos számadást benyújtani, úgy arról, amit a hallgatók szoktak följánlani, amelyet közönségesen gyűjteléknek neveznek, valamint a múlt és a jelen évre vonatkozólag arról, melyet az egyházak lelkészei a múlt zsinaton az iskolák számára felajánlottak. A többi elintézendő dolgokra nézve az idő, a hely és az alkalom megtanítanak bennünket. Az Úrnak lelke legyen mindnyájunkkal, hogy az Isten nevének dicsőségére, Isten egyházának építésére mindent híven elvégezhessünk. Ámen. Kelt Újvárbán, az Úrnak és váltságunknak 1654. évi március 28-án. Tisztelendő uraságtoknak legalázatosabb szolgálja, Nyikos János.”¹

A zsinat lefolyásáról egy szűkszavú feljegyzés így értesít bennünket:²

¹ Latin eredetije a Felső-dunamelléki Egyházkerületnek a Dunántúli Ref. Egyházkerület Levéltárában levő jegyzőkönyvében.

² Ugyanott.

„1654. évi május hó 14-én, Farkasdon tartott közönséges gyűlésünkben minemű dolgokról lett egyező akarattól határozatunk, pontonként így következnek:

1. A részegségben meghalt embereknek számár temetésük legyen, és a közönséges temetőhelytől is az olyanok eltiltatnak, és a nép is ne kísérje ki őket. (Jerem. 23. 19., Ézsaiás 22. 18.)

2. A betegekhez nem kell vinni az Úrvacsoráját, hanem minden hónapban szolgáltatassék ki, és akkor akinek jó lelkibuzgósága vagy on, egészségében élhet vele; ha pedig oly hosszú ideig való beteg találtatik, ki erőtelensége miatt a templomba nem mehetne, a prédikátor a templomban való közönséges Úrvacsorát vigye az olyan betegnek a házához, és a község ott úrvacsoráljon, és ha a beteg vigasztalást kíván, a prédikátor elmenjen vigasztalni, de ne úrvacsoráztassa. (Jakab 5. 14.)

3. Minden személyválogatás nélkül a nyilvánvaló cégéres bűnben tapasztaltatott emberek ellen az egyházi fenyíték megtartassék, nem lévén tekintet senkinek személyére, ha szintén a világi hatóság megkegyelmez is neki. (Ján. 7. 25., I. Kor. 5. 5.) Hozzáadatik ez is: ama rút szitkokkal szidalmazóknak is, akik ördögteremtéssel és más ilyenekkel szitkozódznak vagy káromkodnak, azon büntetésük leszen. (III. Móz. 24. 16.)

4. A szentek ünnepeinek mivolta függőben hagyatik a nemes ország gyűléséig.

Ami pedig magát illeti a révkomáromi keresztyén eklézsiának állapotját, az őkegyelmük kívánságára ez a válasz:

1. Ha mindketten kimennek prédikátor uraimék a temetésre, a fizetés kétszereztessek.

2. A fekete ládák jövödelme a három sátoros ünnepekben ez:

Első napon a szent presbitériumé;¹ a másodikon a prédikátoroké; harmadikon az eklézsiáé, aminthogy esztendőnként is minden vasárnap a gyülekezeté.

Nyikos János, püspök

Perlaki Márton esperes, lévai lelkész

Körös István esperes, ürményi lelkész

Varsányi Mátyás esperes, szokolyai lelkész

Száki János esperes, szenci lelkész

¹ Az egyházkerületi közpénztaré; ez az úgynevezett gyűjtelek (collecta) pénz.

Súri Lőrinc *esperes, komáromi lelkész*
Mányoki Mihály *esperes, tatai lelkész*¹

Az itt hozott határozatokat eszerint hat esperes írta alá, és mivel arra vonatkozólag, hogy a nagy kiterjedésű Komáromi Egyházmegyét mikor osztották föl az egyházak a Duna jobb- és balparti fekvése szerint két részre, sehonnan nem értesülünk; emez megtartván a régi nevét, amaz pedig az esperes lakhelyéről Tatainak neveztetett, itt, midőn Mányoki esperes nevével először találkozunk, azt kell következtetnünk, hogy Nyikos János püspökké választása alkalmával, vagyis *1652-ben alakult meg, különválván a komáromtól a mai Tatai Egyházmegye, és Mányoki volt annak az első esperese.*

Szükség is volt arra, hogy az egyházak közelebb megtalálják előljáróikat, akik a mindenfelől ostromlottakat időnként meglátogassák, s nekik mindenben segítségükre legyenek, mert mint az 1655. évi pozsonyi országgyűlésen a protestáns rendek által április 10-én benyújtott sérelmek előterjesztéséből látjuk, az egyházaink elleni üldözés egyre nagyobb mérvet öltött, és nemcsak az 1647:X. törvénycikkben biztosított joguk szerinti templom-, paplakás-, iskolaépítésre helyeket nem jelöltek ki, hanem azokat is elvették, amelyek azon törvény erejével visszaadattak. Íme:

Pozsony vármegyében Szencen vallásukkal ellenkező szertartások és ünnepnapok megtartására kényszerítettnek a plébános által, és az 1647:VIII. és X. törvénycikk ellenére a harangok használatában akadályoztatnak. *Nagyszombatban* az Esztergomi Káptalan akadályozza őket harangjaik használatában. Midőn *Deákiban* a reformátusok, a lelkészüknek járó tizenhatod lefoglalása miatt a Pozsony megyei alispánhoz folyamodtak, ez nemcsak elégtételt nem adott nekik, hanem őket méltatlanul elkergette. Midőn Szabó Márton terménye tizenhatodát a deáki református lelkész kertjébe akarta vinni, ebben őt a katolikus lelkész és a Szentmártoni Apátság jószágigazgatója megakadályozta, s úgy ezen egyház, valamint a hozzá tartozó leányegyházak: *Pered, Zsigárd, Palóc, Nyárasd* és *Hetmény* tizenhatodát, mely régi időktől fogva a református lelkészt illette, erőszakkal

¹ A Kerületünk levéltárában levő jegyzőkönyvből.

lefoglalta. A szentmártoni apát szolgája, Deák Péter erőszakkal bement a távollevő református lelkész lakására, és az ott csendességben levő papnét szerelmével megostromolta és megkínozta, és midőn ezen gonoszságért az alispánnál bevádolták, az a bécsi béke első cikke és az 1647:XIV. törvénycikk ellenére nem büntette meg. Ugyanazon apát, nem lévén Deákiban bíró, vallási ügyben Győrbe idézte a református lakosokat, és ott a saját bíróságával íteltette oda a katolikus papnak azt a fizetési részt, melyet eddig a református lelkész élvezett. Ugyancsak Deákiban 17 katolikus jövevénynek van saját háza, s ezektől és a saját plébániájához tartozó jövedelmekből, szántóföldekből és legelőkből a plébánosnak elég jövedelme van, de az 1647:XII. törvénycikk értelmében sem követelhet a reformátusoktól személyi fizetést. Ugyanott a múlt országgyűlés által kiküldött biztosok a tizenhatodot a paplakhoz és iskolához tartozó összes jövedelmekkel együtt a reformátusoknak adták, ezt mindenki tudja, mégis, azt a katolikus lelkész ma is lefoglalva tartja. Ugyancsak Deákiban a kat. plébános akadályt gördít a reform. lelkész elé a személyi fizetést illetőleg, és nem akarja engedni, hogy a reform. hívek saját papjuknak rendes fizetésén felyül valamit adhassanak, és a lelkészt a fajárandóságában és erdőhasználatában akadályozza. Ugyancsak a deáki plébános negyven forint bírság mellett megtiltotta, hogy valaki a reform. lelkésznek földet adhasson el, és még stóla-jövedelmébe is beavatkozik. A reformátusokat az istenitisztelek tartásában akadályozza, amennyiben a harangok használatát csak akkor engedi meg, ha 9-10 óráig szándékosan elhúzott miséjét befejezte. Ez is ellenkezik a bécsi békekötés 1., a királyi hitlevél 6., az 1647:V., VI., X., XIV. törvénycikkeivel. Vízkereszt napján a plébános körjáratot tart a faluban, és ilyenkor a lakosokat vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríti az 1647:X. t.-cikk ellenére. Az is megtörtént, hogy midőn egy reform. vallású asszony elhunyt leányát lelkészével eltemettetni akarta, a plébános annak férjét elzáratta. Ugyanazon plébános csak azért, mivel a reform. szülők gyermekei énekelni jártak, azokat és szülőiket börtönbe vettette. A református vallású ifjakkal úgy szokott elbánni, hogy azokat különféle ürügy alatt magához hivatja, és akkor letartóztatja, s mindaddig nem ereszti el, míg a maga vallására nem téríti őket. A katolikusok közül némelyek

gorombán káromolják a reformátusokat, ördög- és kutyahitűeknek mondják őket, ezért hiába mennek panaszra a plébánoshoz, ez nem bünteti a káromlókat, sőt, lelkészüket is goromba levelekkel zaklatja. *Somorján* a templom Pálffy Pál nádor személyes befolyásával és bizonyos szerződés szerint a katolikusoké lett. Most tehát azt kívánják a protestánsok, hogy ezen szerződésnek minden pontját tartsák meg, vagy a régi templomot adják vissza.

Nyitra vármegyében Érsekújváron a reform. vallást követő mesteremberek és katonák és a szomszéd községi szegény nép vallásukkal ellenkező szertartásokra, jelesül körmenetek, kat. ünnepek megtartására kényszerítettnek. *Sellyén* a temetkezés körül merültek fel törvényellenességek, és a harangok használására vonatkozólag a kat. pap nehézségeket tesz, a jezsuiták pedig akadályozzák a reformátusokat a házak megvételében. A reform. mesterembereket csak oly feltétellel veszik fel a céhekbe, ha katolikusokká lesznek; sőt a jezsuiták arra is vetemedtek, hogy az ő rendeleteiknek nem engedelmeskedő és a kat. körmenetekben részt venni nem akaró református iparosokat a céhekből kizárják, és a református híveket katolikus oltári szolgálatra szorítják. A sellyei református templom tere olyan szűk és alkalmatlan, hogy az oda épített paplak és iskola miatt veszély idején alig lehet hozzáférni. Az ehhez tartozó földeket még mindig nem hasították ki. A jezsuiták a reformátusoktól két házat elvettek; a református templom építésénél az építészeket eltiltották, helyettük másokat nem eresztenek be, az annak tetejéhez készített épületfát elszedték. A kat. tanító a reformátusok templomát ócsárolja; annak ajtajait és küszöbét bemocskolják anélkül, hogy valaki ezért megbüntetné őket. Ez a kat. tanító tanítványaival együtt éjjel fegyveresen megtámadta a reform. lelkész lakását, ki csak futással menthette meg életét, míg otthon maradt nejét oly kegyetlenül megkínózták, hogy emiatt egy hónapon keresztül súlyos betegségben sínylődött. A jezsuiták a református lelkésznek még a saját szőlőjében termelt borát sem engedik bevinni, s nem engedik meg neki, hogy pénzért földet vásárolhasson. Aki a lelkészen elkövetett ilyen méltatlanságok ellen panaszt emel, azt a jezsuiták azonnal pellengérré állítják. A katolikus tanulók gyakran betörnek a református iskolába,

és ott rabolnak. A kat. vallásról a reformátusra tért nemeseket és jobbágyokat a jezsuiták kiűzik a városból. Nincs káromlás és gyalázat, melyet a katolikusok az evangéliumi vallás ellen ne mondanának. A séllyei plébános személyi fizetés címén számtalanszor idéztette a református lelkészt az esztergomi szentszék elé. A református templom, paplakás és iskola építéséhez a séllyei katolikusok semmiféle segéllyel nem járultak, mégis, midőn a kat. templom épült, a kat. bíró őket is fizetésre és közmunkára kényszerítette. A harangozó fizetése körül is fordult elő szabálytalanság. Ha valaki a református egyházra végrendeletileg valamit hagyományoz, azt a katolikusok erőszakkal elveszik. Olyan kat. halottakat, kiktől a tisztességes temetést megtagadták, a reformátusok temetőjébe temetik. *Szokolcán*, midőn az evang. lelkész egy haldokló nőhöz az Úrvacsorát vitte, az utcán fegyverrel megtámadták, és megakadályozták a vallási szertartás gyakorlásában.

Révkomáromban és a szomszéd helységekben a reformátusok bírsággal kényszerítettek vallásukkal ellenkező szertartásokra. Sok baj származott abból, hogy Szeghy János alispán az országos törvényben magállapított kötelességét elmulasztva, nem jelölte ki az *udvardi* templom, paplak és iskola számára való helyet. Midőn ugyanis a reformátusok lelkészük számára saját pénzükön egy kis házat vettek, az újvári érseki kormányzó a lakosok közül néhányat elfogatott, és ezeket csak akkor bocsátotta szabadon, midőn megígérték, hogy az illető lelkészt abból a házból kizárják. Az alispán hanyagsága miatt több helyen, jelesen *Martoson*, *Perbetén*, *Imelyen*, *Bajcson*, *Szentpéteren* sem jelöltetett ki templom, iskola és paplakás építésére alkalmas hely. A szenttamási prépost 1650-ben néhány katonával *Izsára* ment, és ott le akarta rontani a református templomot, iskolát, a lelkészt el akarta üzni, híveit megzaklatta. És jöllehet a megyegyűlésen panaszt emeltek ez ellen, s annak jegyzőkönyvbe való vételét követelték, mégis, a törvények nem csekély sérelmére elintézetlenül maradt a dolog. Az *udvardi* katolikus templomhoz a törvény ellenére a reformátusoknak is fizetniök kell. *Martos*, *Bajcs*, *Kamocsa* helységekben nincs katolikus pap, mégis a reformátusokat arra kényszerítik, hogy annak is fizessenek.

Nagymegyeren Zichy István a református lelkész fizetésének felét a kat. plébános számára lefoglalta. A Komárom vármegyei tanács elé megidézett református lelkészt, mivel nem jelent meg, száz forintra büntették.

Ólveden, Farnadon s *Esztergom* vármegye más helységeiben a református lelkészeket az őket jogosan megillető tizenhatodaiktól megfosztották.

Nagysarlóban a református templomhelyet kijelölték ugyan, de az esztergomi érsek tisztjei nem engedik felépíteni a templomot. A *ladányi* paplakáshoz tartozó tizedet már három év óta lefoglalták a lévai vár számára; a tizenhatodot is elszedik az érsek tisztjei, és a protestáns lakosokat kat. szertartásokra kényszerítik. A *füzesgyarmati* egyházhoz tartozó *szántói* templom és parókia földjeit a kancellár tisztjeivel elvétette; a tizenhatodot megtagadták tőle, s a híveket kat. szertartásokra kényszerítik.¹

Mint ezen előterjesztésből kitűnik, olyan állandó bosszantásokkal akarták híveinket elkedvetleníteni, amelyeket megunva vagy áttérnek, vagy lakhelyükről elköltöznek, és a törvény kijátszása volt a fődolguk, s a vármegyék ebben legtöbb helyen segítségükre jártak, mely állandónak mondható bántalmaztatásuk ellen egyedül a vallás vigasztalásaiban kerestek menedéket, s hitük igazságának diadalában bízva fölvtették a harcot hatalmas ellenségeikkel.

Nyikos János püspök 1655. április 27-én kelt levelében az együtt munkálkodásban és egyetértésben levő hatalmas erőre való hivatkozással, hogy az egyházi dolgokban jól és törvényesen intézkedhessenek, június 16. és 17. napjára, ha a szükség úgy hozza magával, 18-ára is *a szokott helyre, Farkasdra* a zsinatot összehívja oly utasítással, hogy már 15-én mindenki megjelenjék az ügyeket előkészítő tanácskozáson. A felavatandók vizsgájára vitatkozási tárggyul az apostoli hitformát jelölte ki, ezen szavaktól kezdve: „*És a Jézus Krisztusba, Istennek egyszülött fiába*”, egész addig, hogy „*szálla alá poklokra*”, melynek helyes értelmét Pázmánynak *Kalauzában* felállított magyarázatával szemben

¹ Zsilinszky: i. mű III. 111-116. l. Vö. az *Acta Diactalia 1655.* naplót a M. N. Múzeumban.

meg kell oltalmazni. Ellenkezők lesznek a hírnevesebb iskolák igazgatói és nagyobb tanulói, a vitatkozást más alkalmasok ki nem zárásával az esperesi kar elnöklete alatt tartják; a vitatkozóknak segíteni fog *Szilvási Márton*, a révkomáromi iskola rektora. Egyházi beszédet tartanak az első napon *Verestói Pál császári*, és második nap *Losonczy György losonci* lelkészek. Kéri, hogy a lelkészek egyenként és összesen legyenek készen, hogy akár egyházi beszéd tartására, akár ellenkező bizonyítékok előadására hívatnak föl, magukat ne kelljen mentetgetniök. Kéri az espereseket, hogy az egyházak lelkészeinek és az iskolák rektorainak a törvény (*Komjáti kánon* V. rész 5., 6., 7. kánon) értelmében komolyan kötelességükké tegyék, hogy *a zsinaton egy vagy két tisztességesebb életmódú hallgatóikkal együtt jelen legyenek*. Végül figyelmezteti az espereseket az egyházak és iskolák szorgalmas meglátogatására, a gyűjtelékpenz és *a lelkészek által az iskolák számára felajánlt összegekről* való elszámolásra.¹

Itt, Felső-Dunamelléken látjuk az első nyomát annak, hogy világiak *az egyházkormányzásban való résztvevésre meghívottak*, és mint ezen századból még fentmaradt néhány zsinati meghívóból kitűnik, ettől kezdve a világiak állandóan meghívottak a zsinatokra, és részt is vettek azokon, mint a somorjai egyházban fentmaradt feljegyzésből is kitűnik: „1658. máj. 28-án egyházi gyűlésünkbe menvén (*Farkasdra*), a város követje, *Losonczy János* a gyűjtelékből költött magunkra 2 frt. 70 dénárt.”

Az esperesek egyházlátogatásáról is maradt fent ezen időből egy emlékün, Barsból, a gondos *Perlaki Márton* feljegyzése 1655. május 7-ről, mely szerint ekkor 29 anyaegyházunk volt itt, és amelybe a lelkészek fizetése is ki van tüntetve. Álljon itt belőle az egyházak és lelkészeik névsora:²

1. *Léva*: *Perlaki Márton* esperes
2. *Bars*: *Ürményi Balázs* alesperes
3. *Kiskoszmály*: *Ürményi János*
4. *Mohi*: *Kissallai János*

¹ A meghívó latin eredetije a Felső-dunamelléki Egyházkerület jegyzőkönyvében.

² A Barsi Református Egyházmegye levéltárában levő eredetiről.

5. *Nived*: Nehéz Balázs
6. *Kálna*: Oroszi Tamás
7. *Lök*: Nehéz Pál
8. *Setétkút*: Veres István
9. *Alsópél*: üresedésben, a lelkészi díjlevél közölve van
10. *Nagyendréd*: Ukró Márton
11. *Nagysalló*: Csontó András
12. *Málas*: Gálos Pál
13. *Ágó*: most lelkészétől megfosztatott
14. *Vezekény*: Kolozsvári György
15. *Zselíz*: üresedésben
16. *Szódó*: Szenczi András
17. *Nagysáró*: Harsányi György
18. *Várad*: Nagy-Sallói Balázs
19. *Kisszecse*: Barsi György
20. *Nagyod*: Negyedi János
21. *Szentgyörgy*: Szenczi Lőrinc
22. *Ladány*: üresedésben
23. *Varsány*: Lévai István
24. *Csank*: Zselizi István
25. *Füzesgyarmat*: Tali András
26. *Alsófegyvernek*: Sárói János
27. *Nemesoroszi*: Váczi István
28. *Feszek*: Karancsy Gáspár
29. *Kissalló*: Kiskálnai János

Nyikos János püspökről annyit tudunk még, hogy a Dunántúli Egyházkerület 1655. június 1-3-án Pápán tartott zsinatán jelen volt *Nógrádi István révkomáromi* lelkésszel együtt, s itt az újonnan választott püspököt, Szeli Györgyöt állásába beiktatta, de ezen évi október 13-a előtt már meghalt, mert az ezen napon, Farkasdon tartott zsinaton utódja megválasztására vonatkozólag határozatot hoztak.

Az érsekújvári egyházban állandóan két lelkész volt; Nyikos János, úgy látszik, Lorántffy Zsuzsannától nyerte fizetése nagyrésztét, mert utódja, Szatmári Ötvös István azt írja, hogy őt az özvegy fejedelemnő rendelte oda, aki úgy látszik, az egyházkormányzásra vonatkozó puritán álláspontját pártfogoltjai útján ezen a részen is igyekezett érvényre juttatni. Hogy milyen érdeklődést tanúsított egyházaink igaz érdekei, az általa segélyezett lelkészek

erkölcsi jó magaviselete felől, annak feltűntetésére álljon itt Szatmári Istvánnak egy, a fejedelemnőhöz küldött levele, mely történelmi vonatkozásaiért is méltó arra, hogy itt helyet foglaljon. Íme:

„A felséges Mindenható Istentől kegyelmet, békességet és minden idvességes áldásokat az ő dicsőséges tiszteletéhez továbbá is, lélekben gerjedezést és édes hazánknek örömeire tovább terjedő egészséges életet kívánok Nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyomnak.

Kegyelmes asszonyom! Nagyságodnak levele mind Váczi István¹ uramnak szóló levéllel együtt jutott kezemhez, ezen kilencedik hónap, kit Szent Mihály havának neveznek, tizedik napján, midőn győri utamról, hova annak az eklézsiának szemlélésére mentem vala, hazajutottam volna, mely Nagyságodnak levelét és abban való kegyelmes parancsolatját s intését és némely dolgoknak tudtomra adását alázatosan és engedelmesen, de nagy becsülettel vettem. Azon nap viszont Tiszteletes Váczi uram estve érkezvén hozzánk a gyűlésre való útában,² hol a szent tisztre felavattatnék, őkegyelmének a Nagyságod levelét megadtam, melyet őkegyelme is nagy becsülettel vett, engedelmeskedvén őkegyelmők is alázatosan a Nagyságod méltóságos parancsolatjának.

Kegyelmes Asszonyom! Méltán nagy neheztelése és bánkódása lehetne Nagyságodnak rajta, ha mint írja Nagyságod, mégis engedetlen volnék annyi kegyelmességéhez illetendő jóakarátja szerint hozzám mutatott intéséhez: de énnekem nem szükség abban menteni magamat, megment engemet az én kezem alá egy részről bízott eklézsia, ha szinte rendre szavazna is; hanem annak a hírmondónak hihető, hogy volt eszében, hogy idejöttömnek elein nemzetes patrónus uraimék mint csak egyedül valót hívtak ebédre, vacsorára, tudván egyedül és gyámoltalan voltomat, el is mentem, leggyakrabban pedig Tiszteletes Tolnai Tamás kolléga úrral, kit őkegyelme is tud, nála nélkül ritkán, sőt tudok egynehányat, hogy őkegyelme el nem menvén, én sem mentem el, sőt, amit tudnak hallgatóim, úgy megtartóztattam magamat abbeli társalkodástól, hogy sem torban, sem lakodalomban még nem vihettek, s ezután is annál inkább nem visznek. Oltalmazzon a felséges Isten engemet, hogy

¹ Lévai lelkész.

² Ekecsen tartották szeptember 13-án.

ezen szent és méltóságos tisztet ilyen ellenkezők között, Istentől és olyan méltóságos személytől ide küldetvén, magam viseletlenségével mocskolnám, annál is inkább, hogy már az Isten mutatott keresztyén, istenfélő házastársat, kinek nagyhírű tudós férjének én is utódja lettem.

Mindazáltal, Kegyelmes Asszonyom! valamint legyen az a Nagyságod kegyelmes intése, nálam bizony foganatos volt, az is léssen, sőt megbecsülöm ebben is Nagyságod kegyelmességét, hogy Istennek seregéhez való buzgóságból indíttatván, akarja Nagyságod elmémet a tudományt ékesítő szent és józan életre felébreszteni. Áldja meg az Úr érette Nagyságodat, és ha mi ennekutána is volna, kitől az Úr oltalmazzon, Nagyságod aszerint cselekedjék, mint keresztyéni tiszte szerint tartozik is vele.

Örültünk szívünk szerint, hogy a felséges Isten immár annak a boldogtalan villongásnak végét adta. Azt a csendességet és békességet az Úr tartsa és erősítse meg az ő dicsőségére és anyaszentegyházának épületire. Arról való határozatnak mását, Tiszteletes Kaposi István rimaszombati prédikátor úrtól mi is vettük, melyet elolvassván javallottuk, szép és istenes eljárás, sőt ökegyelme azt is írta nekünk, hogy az ott való esperesség azt végezte, hogy az esperesség ne halálíg tartó, hanem mind esztendőnként külön-külön személyek szerint változó legyen. Ebben egyeztek meg jól is és dicséretesen, lenne úgy bátor egyebütt is, és annál közelebb lenne azután a papi uraság romlásához. A Tiszántúl való atyafiaknak, ha csak némelyeknek is, mert elhiszem, hogy sokan a jó református atyafiak közül elfogadták, ezen határozat mint tetszett, még nem értettük, tudom, Nagyságodnak hírével vagyon, kérem alázatosan Nagyságodat, adja tudtunkra ezt is kegyelmesen.

Csudálkoztunk továbbá Zebegnyei uramnak keménységén, mit hozzon fel mentség gyanánt ökegyelme, és meddig mehet elő benne, lássa; egy ember csak magában ha beleegyezett, a nemes vármegye és több tudós lelkitanítók egyeztek, ökegyelme magában egy ember levén, sem most, sem ezután a jót el nem ronthatja, ha keresztül láttatik is benne állani valami két vagy három társaival együtt.

Mostan itt a mi eklézsiánk békével vagyon, áldassék az Úrnak neve. Templomunkat mostan újítottuk meg, de az embereknek keménysége és régi szokásunk követelése miatt az oltárt mégis nem hordhattuk ki, noha bizony mind közönséges helyen, mind magánosan rajta eleget voltunk, és az oltár ellen

szóltunk, hanem várunk Istentől, ki naponként az ő híveinek szemeiket jobban megnyitja, és elméjüket jobban megvilágosítja, vele járván a mi együgyű forgolódásunk és tanításunk is.

Nagyságodtól pediglen igen nagy becsülettel veszem, hogy kegyelmes ígéretéről emlékeztvén, jóakaróját tovább is teljesíteni akarja, én is mindenekben alázatos engedelmségemet ígérem azzal együtt, hogy semmiben - az Úr segedelme erőtlenségemet segítvén - Nagyságodat meg nem szomorítom, hanem hűséges engedelmséggel leszek, el nem mulatván, valamikor adatik alkalmatosság, a Nagyságodhoz való írást. Ezen hosszú írásról pedig alázatosan bocsánatot kérek, és az Úr lelkének igazgatása alá ajánlom nagyságodat, ajánlván továbbá ezen nyomorult füzesgyarmati eklézsiának levelét Nagyságod kegyelmessége alá. Kelt Érsekújvár várában, 1656. szeptember 25-én. Nagyságodnak mint kegyelmes asszonyomnak alázatos híve: Szatmári István, az érsekújvári igazhitű eklézsiának egyik tanítója.”¹

Révkomáromban állandóan két lelkész volt. A hosszú ideig lelkészkedett Magyarai Ágh Jakab mellett előbb Csúzi János, majd Sári Lőrinc hivataloskodtak, aki Ágh halála után a Komáromi Egyházmegye esperese volt, s mellette 1655-ben Nógrádi István volt az egyház másik lelkésze; ugyanezen évben, mint Nyikos János zsinati meghívójából értesülünk, az iskola rektori tisztét Szilvási Márton vitte, és ezen egyház, jóllehet ez sem volt ment az üldözéstől, szépen fejlődött, s akkor is az elsők között volt.

Nagyszombatban 1621 óta Kanizsai Mihály volt a lelkész, aki - miután 1616-ban Heidelbergben ismereteit öregbítette - 1618-tól Nagyszombatba menetelég révkomáromi rektor volt. A magyar Rómában levő református egyház ugyan szakadatlan harcban állt a gazdag katolikus papság kegyét kereső városi tanáccsal s magával a hatalmában elbizakodott papsággal: de élt, sőt virágzott. A nagyszombati református

¹ Kivül: *Illustrissimae ac Celsissimae Principi Dominae, Dominae Susannae Lorántfi, Illustrissimi quodam ac Celsissimi Domini, Domini Gerorgii Rákóczi Dei gratia Transylvaniae Principis nec non partium Regni Hungariae Domini et Sicolorum comitis relictæ viduæ, Dominae meæ Clementissimæ gratiosæ, ecclesiæ Dei nutrici dignissimæ. (P.H.)* Eredetije az Országos Levéltár kamarai osztályában.

egyház Örökös könyvében levő feljegyzés szerint¹ 1650-ben két lelkészük volt: Kanizsai Mihály és Szilágyi István, 1652-ben Kanizsai és Komáromi János. Az egyház német iskolát is tartott fenn, s Brue Mihály német mesternek 1651-ben fizetett 80 forint készpénzt, 16 mérce búzát, 8 szekér fát; de csak fél évig szolgált, szeptember végén elbúcsúzott. Volt az egyháznak mai számítás szerint legalább húsz magyar hold szántóföldje, szőlője, dézsmajoga, háza, s mindezekből szép évi jövedelme. Ezért tartott két lelkészt. Iskolája szinte virágzott, abban felsőbb, teológiai tudományokat is tanítottak.

Álljon itt végül egyházunk erkölcsi életének mértékéül egy egyházi rendszabály, melyet ugyan a Veszprémi Egyházmegyében alkottak, de a nagyszombati egyház jegyzőkönyve mentett meg, s Felső-Dunamellékén is bevették, amint következik:

„Egyházi rendszabály

A faluknak avagy helységeknek, abban a prédikátorok, bírák és esküdtek, sőt az egész község tisztiról és magukviselésekről írott törvények és rendelkezések, melyeket bevettünk, és minden keresztyén eklézsiákban ki is bocsátottunk egész traktusunknak szent gyülekezetben akarattjából Polgárdi nevű faluból. Anno salutis 1649. Én, Csene István, Polgárdi nevű eklézsiának prédikátora, prédikátori szent társaságunknak s helyeknek alesperese, hogy minden helyekben leíratassék, és a templomban a gyülekezet hallatára elolvastassék. Most pedig, 1652-ben megerősítettett.

1. TÖRVÉNY

A bíró és esküdt tanácsbeli személyek, tisztviselő ember istenfélő legyen, az Isten templomába feljárjon szorgalmatosan, otthon létében prédikációt és könyörgést el ne mulasszon, hogy így mind magának s mind alattvalóknak jó példa adásával lelkét Istennek megnyerhesse, ha pedig ekívül cselekszik, az esküdtségre sem méltó, sem illendő.

¹ Megvan a Debreceni Református Főiskola kéziratárában.

2. TÖRVÉNY

Azon igyekezzék, hogy a hazugságot eltávoztassa, józan és tiszta életű, igazmondó és állhatatos beszédű legyen.

3. TÖRVÉNY

Az ünneptörést, lopást, tolvajlást, emberárulást, vérontást, szitkozódást, lélekmondást, ördöglelkű, ördögadta, ebhitű, eblelkű, ördögteremtette és több efféle undok káromkodást, személyválogatást, paráznaságot, latroknak pártfogását, barátságát, atyafiúságát, hízelkedést és ajándékra való nézést, törvényhez való engedetlenséget el ne kövessen, aki pedig e megnevezett bűnök közül valamelyiket cselekszi, és ezenkívül is, melyeknek az Isten törvényében nyilvánvaló büntetések leíratott (melyek szerint ő is bűnhődjék), a pellengérben tétessék, és ideiglenesen tartassék, akár férfiú, akár asszonyi állat, akár gazda, akár szolga legyen, és azután üssenek hatot a farán, avagy eklézsiát kövessen. Ha ocsmány és trágár beszédű, a gyülekezetben erőssen megpirongattassék. Ha pedig a gonoszságban megátalkodván, mégis azokat szüntelen cselekszi, és felül megírt gonoszságban tapasztaltatik, állandó és erős bizonyosságokkal reábizonyosodván a dolog, nagy gyalázatosan közönséges helyen az eklézsiából kiűzettessék, mint oda illetlen személy.

4. TÖRVÉNY

Minden szombaton (ha lehet) az esküdtek összegyűljenek a főbíró akaratiából, és mindenekről tehetségek szerint igazságot szolgáltatassanak. Ha kárlátni való kimenetel kívántatik, minden magavonogatás nélkül megbecsültessék, kimenjenek kicsinynek, nagynak, szegénynek, gazdagnak. Vasárnap pedig semmi külső dologról való gyűlés ne legyen, hanem azon a napon mindnyájan isteni szolgálatban legyenek foglalatosak. (Jer. 4. 2.)

5. TÖRVÉNY

A panaszt mindenektől igazán meghallgassák, akinek büntetése következik, fejére egyaránt közönségesen kiszolgáltassák, vagy külső büntetést érdemel, vagy belsőt, ti. templombelit.

6. TÖRVÉNY

Az esküdtek maguk között egymásnak s mind alatta valóknak érdemlett tisztességet tegyenek, hogy egyik

legyenek egymás között, és minden jóban nevelkedhessenek. Tanítójuknak, és pedig mint lelkipásztoruknak fejet hajtsanak, annak jó gondviselője, böcsülői legyenek, és minden jóban neki engedjenek.

7. TÖRVÉNY

Ha valaki a prédikációt elmulasztja, akárki legyen, és vasárnapon csak otthon vagy, avagy hever, más vasárnapon prédikáció előtt a pellengérbe tétessék, és mind a prédikáció végéig benne tartassék, annakutána üssenek négyet a farán, eresszék békével. Aki pedig valami dolga végett vidékre kimégyen, hanemha kénytelen vele (akkor is pedig a prédikátor hírével) vagy szombaton megyen el, és vasárnap jön haza, azzal is úgy cselekedjenek, és aki csak mezőn, teleken, szőlőhegyen korcsolyáz, avagy nyulászni, madarászni, halászni megyen vasárnapon, azt is el ne szenvedjék a bírák, hanem pellengérral büntessék meg, mint Isten napjának megrontóját.

8. TÖRVÉNY

Aki a kórságossát, dühödtet, égütöttet, küütöttet, tartattat, parancsoltat, szerzettet elmondja, szintén mint a lélekmondókat megbüntessék. Aki pedig másra valakire gyalázatos hírt, nevet költ, és ezt meg nem bizonyíthatja, aminemű büntetést érdemlett volna az a meggyaláztatott fél, a meggyalázó személy állja ki.

9. TÖRVÉNY

Aki az esküdt bírákat meghamisítja, és végzéseket semminek tartja és megkáromolja, az olyan vasárnapon jó reggel a pellengérbe tétessék, és estvéli prédikációig ott tartassék. Azután verjék meg jól a farát, és bocsássák el. Amely esküdt ember a büntetést nem javallja, szívesen, erősen effélének büntetését nem fogja, hátramászván a dologban, akit így büntetnek a bűnért, a bűnös mellé szólván, a bűnöst bocsássák el, és annak pártfogóját, mellette való szólót, akárki legyen az, büntessék meg, hogy azután a lator mellett senki ne szóljon, se támadjon.

10. TÖRVÉNY

A gyűlésben való valamely oly titkos dolognak eligazításának idején senki az esküdtek közibe ne menjen hivatlan (még a prédikátor is), ha nem hívattatik.

11. TÖRVÉNY

Az asszonyi állatok a gyűlésbe magokat ne avassák, oda ne menjenek, ott ne pattogjanak, akik pedig ez ellen cselekesznek, pellengérbe tétessenek.

12. TÖRVÉNY

Ha az asszonyok egymást megkurvássák, szidalmazták, rútítják, egymást meggyalássák, férfiaknak ha tisztességet nem tesznek, ülésekből előttök fel nem kelnek, vagy nekik tiszteletlenül szólnak, efféle cselekedetekért a pellengérbe tétessenek, megbüntettessenek.

13. TÖRVÉNY

Ha valaki megátalkodik a gonoszságban, a templomba nem jár, sem prédikációhallgatásra, sem hetedszakai könyörgésekre, és aki az Úrnak szent vacsorájával nem él, akár férfiú, akár asszonyi állat, akármi rendbeli legyen az, a prédikátor és az istenes hívek az olyanra szorgalmasan reája vigyázzanak, és az olyannak a tanító semmiben ne szolgáljon, sőt ha meghal is, halálának emlékezetére ne harangozzanak; a község közül senki feléje se menjen, se sírásni, se koporsócsinálni, hanem temesse el a maga háza népe, amint tudja; de nem a közönséges temetőhelyen, hanem azon kívül, távol földön, hogy ekképpen számártemetése legyen.

14. TÖRVÉNY

Ha a tanító mindezekre és mindezeknek végbevitelére serényen nem vigyáz, és sem az esküdteket, sem a községet tisztí szerint nem kényszeríti a jóra, hanem minden latorságban élnek a falukban az emberek: panasz jövén a prédikátorra, erős büntetéssel megbüntetjük, az esküdteket pedig megbírságozzuk, hogy ekképpen minden latorság megszűnjék, és minden jámborság és tiszta szent élet nevelkedjék, gyarapodhassék.

Záradék

A prédikátor ezen parancsolatunkat és kiadott törvényünket a templomban a szent gyülekezet előtt gyakorta elolvassa, hogy azután valami gonoszság ne essék, és senki azt ne mondhassa, hogy ő nem tudta, nem hallotta. Ha valakin pedig ezek szerint valami büntetés esik, és nehezen szenved, és

jöjjön mihozzánk panaszkodni, és ha félterhel jött onnan házul, bizonyosan elhiggye, egész terhel bocsátjuk.”¹

4. SZENCI SZÁKI JÁNOS PÜSPÖKSÉGE, 1656-1674

Nyikos János püspök hirtelen halála után, 1655. október 13-án rendkívüli gyűlést tartott a Felső-dunamelléki Egyházkerület Farkasdon, melyen megbízták Szenci Száki János somorjai esperes szenci lelkészt, hogy amikor legalkalmasabbnak gondolja, hívja össze püspökválasztásra a szent zsinatot. A nyert megbízás alapján 1656. március 27-én, Szencen kelt levelében május 17-18-ára *a szokott helyre, Farkasdra* egyetemes zsinatra hívta Száki János a felső-dunamelléki atyákat, mégpedig oly utasítással, hogy már május 16-án dél körül vagy délután megjelenjenek, hogy a következő két napi tanácskozásokat elő lehessen készíteni, kiváltképpen az új püspök megválasztását, mely éppen főtárgya lesz a zsinatnak. Kéri tehát őket, hogy az iskolák rektoraival és némely előkelőbb hallgatóikkal együtt jelen legyenek. A fölszentelendő lelkészek vizsgájára vitatkozási tárgyal kijelölte az elhunyt püspök által ilyen alkalmakkor elkezdett szokás szerint az apostoli hitformának 3., 4. és 5. cikkeit, hogy azokat a Pázmány *Kalauza* ötödik könyvének 4., 5., 6. részeiben foglaltak ellen védelmezzék meg. Ezen vitatkozás elnökévé *Tolnai Tamás érsekújvári* lelkészt nevezte ki, ellenkezőkül pedig a nagyobb iskolák rektorait és tanulóit jelölte ki. Majd tudatta, hogy a zsinat első napján *Szathmári István érsekújvári*, a másodikon pedig *Komáromi János turiszakállasi* lelkészek fognak egyházi beszédet tartani. Végül kéri az espereseket, hogy az egyházak és iskolák látogatását el ne hanyagolják, hanem azt szokott buzgósággal elvégezzék,

¹ A nagyszombati helv. konf. eklézsia *Örökös könyvéből*, a Debreceni Főiskolai Könyvtár kéziratából.

és az iskolák számára adni szokott gyűjtelékpenzt beszedjék, arról pontos számadást készítsenek.¹

Erről a zsinatról a meghívón kívül más adatunk nem maradt fenn; de hogy itt választották püspökké Száki Jánost, bizonyos abból, hogy már 1656. augusztus 24-én Szencről kelt levelében rendkívüli zsinatra hívja szeptember 13-ára az espereseket Ekecsre némely ügyes-bajos dolgok elintézése végett, melyek közül csak azt említi fel, hogy néhány lelkészt kell felavatni, és néhány eklézsiának mostani nyomorult állapotja kényszerítette arra, hogy ezt a zsinatot összehívja. A meghívónak ezen bevezető soraiból bizonyos, hogy a májusi farkasdi zsinaton már püspökké választották. Majd arra kéri esperestársait, hogy már 12-én estve néhány maguk mellé vett lelkésztársaikkal együtt megjelenjenek, hogy másnap már az ügyeket tárgyalni lehessen. Vitatkozási tárgyul az apostoli hitforma VI., VII., VIII. cikkeit tüzi ki, hogy amennyire az idő rövidsége engedi, annak Pázmány *Kalauza* ötödik könyve 7. fejezetében foglalt Kálvin-ellenes magyarázatát kellő értékére leszállítsák.² Mik voltak a tárgyai ezen zsinatnak, nincs feljegyezve.

1658-ban ugyancsak a szokott helyre, Farkasdra hívta össze Száki János március 25-ről, Szencről kelt levelével a zsinatot május 29- és 30-ra, melyben intette az espereseket és az egyházak lelkészeit egyenként és összesen, *hogy az iskolák rektoraival és kiválasztott hallgatóikkal együtt a jól kezdett szokás szerint minden mentegetődés nélkül jelen legyenek*. Mint a testvér Dunántúli Kerületnek, úgy ennek zsinatain is állandóan részt vettek az egyházak képviselői. A meghívó szerint ezen zsinaton a Szentírás tekintélyéről és tökéletességéről, valamint arról folyt a vitatkozás, hogy a hitnek és erkölcsnek egyedüli szabályozója-e a Szentírás. Ellenzők voltak a nagyobb iskolák rektorai és tanulói, a mi igaz értelmezésünket *Váczi István lévői lelkész* védelmezte. A vitatkozás végződtével *Szathmári István érsekújvári lelkész* a helvét hitvallás első fejezetéből tart vizsgát, egyházi beszédet tartottak *Csúzi udvardi* és *Marosi István aranyosi lelkészek*.³

¹ A meghívó megvan a Felső-Dunamelléki Egyházkerületnek a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában levő jegyzőkönyvében.

² A meghívó megvan ugyanott.

³ Ez is ugyanott olvasható.

Vegyünk itt még fel az 1659. június 8-án, Farkasdon tartott zsinat meghívójából néhány adatot, hiszen úgyis csak halovány képét adhatjuk vissza a Felső-dunamelléki Egyházkerület ekkori életének. Száki János, midőn az espereseket és lelkészeket felhívta levelében a megjelenésre, a lelkészképesítő vizsgálatot tevőkkel tartandó vitatkozás tárgyául a *Helvét Hitvallás* II. fejezetét tűzte ki, mely a szentírás magyarázásáról és annak szükségességéről tárgyal. Ellenzőkül kijelölte a nagyobb és kisebb iskolák rektorait tanulóikkal együtt, de nem zárta ki ezzel az egyházak lelkészeit.

A mi igaz értelmezésünket a külföldi akadémiákról csak a minap visszatért *Losonczy Farkas János nagyszombati lelkész* fogja megvédelmezni. A vitatkozás végzöttével *Tolnai Tamás érsekújvári lelkész* a kitűzött fejezetből kérdéseket tesz föl, és vizsgát tart. Egyházi beszédekert mondtak *Losonczy János* első nap, *Körmendi György* csicsói lelkész második nap. A gyűlés egyéb tárgyairól, különösen az iskolákról való gondoskodásról a következő feljegyzés maradt reánk:

A külföldi akadémiákra való kimenetel alkalmával az iskolák rektorainak adni szokott segélyre nézve azt határozták, hogy ne a következő évi osztassék fel, mint ezelőtt tették, hanem abból az osztálytanítókra is fordítsanak valamit. A segédtanítók fizetéséhez való hozzájárulásra kijelölték a *Komáromi*, *Tatai* és *Palánki* Egyházmegyék gyülekezeteit a *komáromi iskolához*, és felhívták a lelkipásztorokat, hogy buzdítsák hallgatóikat pénz-, termény- és más hasznos adományok szolgáltatására, melyeket az esperesek hűségesen tartsanak maguknál, és a legalkalmasabb időben fordítsák azoknak szükségletére, akiknek gyűjtettek. Az *érsekújvári iskolára* két egyházmegye gyűjtsön, a *Barsi* és az *Ürményi*, a *nagyszombati iskolára* pedig egy, a *Mosoni* vagy *Somorjai* Egyházmegye. Ugyanebben a gyűlésben végeztetett, hogy amely eklézsia kocsit és költséget nem akar adni a közzsínatra menő prédikátornak, megtiltassák közöttük az egyházi szent szolgálat.¹

Tatai János nemesócsai lelkész, midőn 1711-ben a Felső-dunamelléki Egyházkerület régi jegyzőkönyvéből az általa kezdett újba leírta, s így az enyészettől megmentette ezt a

¹ Az egyházkerületi levéltárban levő eredetiről.

néhány zsinati meghívót, ezen 1659-iki után ezt a jegyzetet tette: „*Gondolkodjék erről minden, hogy az 1663. esztendő után soha nem volna gyűlés Farkasdon, de ezen 1663. esztendőbeli, mely megesett május 2-4. napjain, a legutolsó volt.*” Nem kell sokat gondolkodnunk rajta, hogy miért maradtak el a farkasdi gyűlések, most mindjárt látni fogjuk.

Az 1662. évi országgyűlésen Lipót királyhoz benyújtott emlékiratukban fájdalmas hangon emlékeznek meg a protestáns követek arról az áldatlan harcról, melyet az ország törvényei ellenére a főpapok és főurak folytatnak a protestánsok ellen, és jöllehet az 1655. évi országgyűlésen az 1647 óta felmerült vallássérelmek orvoslásául a XVIII. törvénycikk kimondotta, hogy azok el fognak intéztetni, és nemcsak hogy mindez nem történt meg, de ezenkívül mindent elkövetnek evangéliomi vallásuk elnyomására. A részletesen előszámlált sérelmek közül álljon itt a tárgyunkra vonatkozó (anyag. A szerk.).

Győr vármegyében, Radványban Lippay János és György tisztjei nem engednek a lakosoknak saját vallásukon való lelkészt tartani; a pozsonyi apácák pedig Radványtól mint anyaegyháztól a patasiakat nagy fenyegetésekkel eltiltották, s akarataik ellenére a bösi plébános alá rendelték. *Győrött* az evang. mesterembereket vallásgyűlöletből a céhbe nem fogadják be. A szabók közül némelyeket Gorup Ferenc novi püspök magához hívatott, és egy hónapon túl nem bocsátotta őket szabadon, a céhszabályokat magához vette, és a szabók gyakori sürgetésére azon az okmány végére odaírt sérelmes záradékkal és feltétel alatt adta ki, hogy 40 forint büntetés terhe alatt egy győri evang. szabót se merjenek a céhbe befogadni. Régi céhszabályaikat mindeddig nem adta vissza.

Komárom vármegyében Lippay György esztergomi érsek Bálványszakállasból kiűzette az evangélikus jobbágyokat, mert nem akartak római katolikusokká lenni, s helyükbe római katolikusokat szállíttatott. A pozsonyi apácák az *apácaszakállasiakat* lelkészük egyházi beszédeinek hallgatásától és vallásuk gyakorlásától súlyos büntetés terhe alatt eltiltották. Az *izsaiakat* vallásuk szabad gyakorlatában földesuruk háborgatja. Puchaim gróf a lelkészt Szentpéterről kiűzte.

Száki János püspök egyházán is hallatlan kegyetlenséget követtek el. Nevezetesen Esterházy Pál és Ferenc *Szencen* s

más uradalmaikban az evang. népet katonák beszállásolásával s azoknak hallatlan garázdálkodásaival zaklattatták. A templomok elfoglalása után ugyanis a katonák iszonyú kegyetlenkedése arra kényszerítette a vallásukhoz állhatatosan ragaszkodó lakosokat, hogy javaik elhagyásával, pusztá kézzel vándoroltak ki, a gyarlóbbakat pedig, kik a zaklatást megunták, és sorsukon segíteni igyekeztek, a róm. kat. vallásra való áttérésre szorították. A lelkészeknek sem kedveztek, mert a lakásaikba küldött katonák a szükségesen felyül is kicsikart élelmiszereket fölemésztették vagy hasztalanul elpazarolták, a bútorokat felprédálták; pincéiket fölverték, abból a bort elvitték, magukat a lelkészeket pedig rút szavakkal illették, mindenben, kivált az egyik lelkész pincéjének feltörésében és a szüreti edények elfoglalásában Sánta Tamás, Esterházy tisztartója vezérkedvén megkárosították, mígnem a napról napra növekedő fosztogatásaikat látva kénytelenek voltak javaik nagy kárával a paplakokat elhagyni. Ismételt vizsgálatok után pedig, melyeken azt akarták kifürkészni, vajon csakugyan megváltoztatták-e vallásukat a lakosok, néhány nemesnek és kiváltságos ház tulajdonosának bútorait és birtokait, nem gondolva a nemesség szabadságával, elfoglalták, azután kidoboltatták, hogy annak a papnak, aki *Szencre* menni merészel, vele levő holmiját elkobozzák, őt magát a semptei várba fogságba vetik, végre a hitükben megmaradt nemeseket a városból kitiltották. Midőn pedig a sápi lelkész, a tilalomról nem lévén tán tudomása, a szenci szőlőhegyen termett boráért odament, Lendvai Márton, Esterházy jószágigazgatója minden törvényes ok nélkül fegyveres kézzel megtámadta, s csak az isteni gondviselés mentette meg a haláltól. Egy szenci jobbágyot, aki vallását nem akarta elhagyni, s ezért a gróf elűzette, mivel ekkor a városon időzött, Lendvai elfogatta, mindenétől megfosztotta, s oly kegyetlenül megverette, hogy a fájdalmakba belehalt. Azon ürügy alatt, hogy a kelyhet és az úrasztali készleteket nem szolgáltatta át neki a lelkész, annak saját szőlőjét és 11 akó borát elvétette; a város közepén levő templomot pedig, mely leginkább Rákóczi György fejedelem s más felvidéki prot. nemesek költségén építettett, egy másik imaházzal együtt, melyeket most is róm. katolikusok bírnak, elfoglaltatta.

Szelepcsényi csallóközi birtokainak kormányzója Csütörtökön a templom ajtaját kováccsal feltörette, azt az odavitt katonákkal elfoglaltatta, a lelkészeket elűzette, a lakosokat fenyegetésekkel, békókkal, veretésekkkel és büntetésekkel róm. katolikus vallásra kényszerítette.

Nagyszombatban a jezsuiták tanítványai a protestánsokon méltatlanságokat követnek el; iskoláikba behatolnak, tanulóikat megverik, templomaikat kövekkel dobálják, ablakait beverik, a lelkészt prédikálás közben szidalmazzák. Ugyancsak a nagyszombati jezsuiták Szerdahelyen a templomot, paplakást, iskolát karhatalommal elvették, a lelkészt, kinek neje súlyos beteg volt, anélkül, hogy neki három napot vagy a paplakon vagy a községben csak egy éjjel is meghálni engedték volna, kiűzték.

Forgách Ádám *Galgócon* a magyar (= református) templomot elfoglalta, a törvény szerint kiharított telken épített szlovák templomot lerontatta, a lelkészeket, elvevén tőlük saját házaikat és javaikat, kiűzette, a paplakokat és az iskolákat az azokhoz tartozó jövödelmekkel együtt birtokában tartja. Ugyanez a földesúr *Komjátiban* a templomot, lelkészlakást, iskolát elfoglalta, papját kiűzette.

Placidus András pannonhalmi apát *Deákiban* a templomot, lelkészlakást, iskolát, az egyháznak minden jövödelmeit elfoglalta, a papot előbb megverette, majd szakállánál, kezénél s lábainál fogva hurcoltatta, a paplakból kidobatta, a népet pedig bírságokkal kényszerítette vallásával ellenkező szertartásokra.

Ürményben a templomot, paplakást, iskolát, az egyház jövödelmeit a református közbirtokosok jogsérelmével Szelepcsényi elfoglalta, a lelkészt, Rasoris Istvánt javaiban nagyon megkárosítva kiűzte. Ugyanő *Negyeden* és *Farkasdon* a templomokat, paplakokat, iskolákat elfoglalta, a lelkészeket kiűzte, *a farkasdit el is fogatta, és fogva tartja.*

A nagyszombati jezsuiták az 1659-iki országgyűlés után zászlóval, dobokkal és fegyveresekkel *Séllyére* mentek, a reform. lelkészt mint valami gonosztevőt lakásából kidobatták, ingóságait szekerekre rakatták, s ezeken vele együtt a határból kivitték. Ez még nem volt elég, a reformátusok költségén épült templomot földig lerontották. Majd száz katonát küldtek a lakosokra, kikkel ezeket sokféleképp kínoztatták, vallásukkal ellenkező szertartásokra

láncokkal, békókkal s javaik felprédálásával kényszerítették, s majdnem mindenükből kifosztották. *Végre azon háromszáz birodalmi tallért, melyet Lorántffy Zsuzsanna, Rákóczi György özvegye az egyháznak ajándékozott, mely azóta 980 forintra szaporodott, a séllyei plébános Rasoris György ürményi lelkésztől kicsikarta, és most is magánál tartja, azonfelyül bizonyos ellopott ló árát rajta vétette meg. De a jezsuiták ezekkel még nem elégedtek meg, a reformátusokat erővel megeskették, hogy a róm. kat. vallástól soha el nem pártolnak; a megesküdni vonakodókat pedig bebörtönözték, éhen és szomjan addig kínozták, míg esküvel meg nem ígérték, hogy róm. katolikusokká lesznek.*¹

Mindez csak egy kis részlet azon megszámlálhatatlan sérelemből, melyet mindenfelé elkövettek a protestánsokon, de ebből is látható a cél: a legjobb és legerősebb helyeken kell vallásuk szabad gyakorlatától megfosztani őket. Ám hiába küzdöttek az országgyűlésen azok a dicső férfiak, akik mindenek előtt és mindenek felett a lelkiismereti szabadság biztosítását követelték. Nem hallgattak meg! Öt ízben álltak elő törvényen nyugvó jogos követeléseikkel, mind hiábavaló volt. Mikor látták, hogy ki akarják őket játszani, elhatározták, hogy az országgyűlést elhagyják. Utolsó összejövetelük alkalmával *Losonczy Farkas János nagyszombati*, ezúttal úgy, mint országgyűlési lelkész, a Szentírásból merített példákkal buzdította őket búcsúbeszédében, remegő hangon és zokogva áldotta az egymástól szintén könnyezve búcsúzó bajnokokat.²

A pozsonyi országgyűlésről egymástól könnyek között búcsúzó követek megható jelenete szomorú előhírnöke volt az egyházunkra következő nagymérvű üldözésnek. Nincsenek ugyan erről kimerítő adataink, hogy esetről esetre bizonyíthatnánk velük a kiállott küzdelmek nagyságát s veszteségeinket, de a szapi egyház régi anyakönyvében olvasható egykorú bejegyzésből fogalmat alkothatunk arról a nagy pusztulásról, mely számos gyülekezetünket megfosztotta lelkészetől, mert itt *„néha tizenkét prédikátorok is bújkálnak, mert Szapon soha senkitől nem háborgattatott az eklézsia, s minthogy nem is keresték őket Szapon, itt sok ideig*

¹ *Hist. Diplom. Appendix* 104-123. Zsilinszky im. III. 205-226. 1.

² Ugyanott 264. 1.

bátorságban múlattanak. Nemes Hamar Pál Abdiás volt, ez mindennap nekik renddel főzetett, amint ezt Osvald Balázs ekkori szapi lelkész írásban hagyta”.¹ A halálra keresett lelkészek kénytelenek voltak üldözőik elől menekülni, rejtekhelyeken tartózkodni, mialatt volt hallgatóikat erőszakkal misehallgatásra hajtották, s vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszerítették. A sok bujdosó lelkész között maga Száki János püspök is kiűzetett Szencről, és 1665-ben Somorjára vitték lelkésznek,² mely hely még egy darabig küzdött lételéért, s az előbb idézett szapi anyakönyv szerint itt még 1673. febr. 3-án közönséges zsinatot tartottak. De csakhamar elpusztult ez is, sok más egyházunkkal együtt.

A gyülekezetét ért romlást helyreállítani óhajtó barsi lelkésznek és ezen *egyházmegye esperesének, Ladányi Andrásnak* segélyt kérő levele legyen itt záradékul, amint következik:

„A mi Urunk Jézus Krisztusnak kegyelmét, az Istennek szerelmét és a Szentléleknek közöltetését, jó lelkiismerettel mindenben való békességet, a hitben megmozdulhatatlan állhatatosságot, nyomorodott hazánknak siralminak lecsendesedését és vigasztalását, kívánatos jó egészséget, az élet után hervadhatlan dicsőséges koronát kívánok keresztyén szeretettel mindenkben, akik kegyesen látják, olvassák és hallják kérő levelünket.

Mi, elpusztult és épülgetni kezdett Bars városának bírója, Sallai János, becsületes mellette levő, Isten kegyelméből megmaradón tanácsbeli személyek és a gyülekezetnek tagjai, helvetikai konfesszió levő személyek és keresztyének, bocsátottuk ki ezen alázatos levelünket előmutató, hitelre méltó követinket, Krakó Jánost és Kulcsár Albertet a ti kegyességtek eleibe, mivel az elmúlt és eléggé meg nem siratható, pusztulással, rablással teljes esztendőinknek folyásában mi is a hatalmas Istennek igazságos ítélete alá rekesztettünk (kit a kegyelmetek kegyessége tud); a kegyetlen török és tatár országunkat prédálván, minket is minden javainktól megfosztván, hagyott csak veszedelemnek és

¹ A Magyar Nemzeti Múzeumban, Tóth Ferenc kéziratgyűjteményéből.

² A somorjai reform. egyház ingóságairól való jegyzék. „Anno 1665. 5 die novembris. Böcsületes püspök urunkat Isten öfelsége közinkbe plántálván, adtuk ökegyelme gondviselése alá a templomhoz való eszközeit.”

éhenhalásnak tárgyául és célul. Mindazáltal ezeknél súlyosabb és keservesebb kára a mi lelkünknek az Istennek szent templomának helyünkben levő elpusztulása, szentelt edényeknek és eszközöknek tűz és kegyetlenek által tőlünk elidegenítése, melyeket a mi kegyes eleink minden kicsinytől fogva nagyig Isten dicsőségéhez való indulattal eklézsiánkban szerzettének, kiknek kegyes nyomdokukat az Isten dicsőségére igyekeztvén ájtatos félelemmel követni, az Istennek városunkban levő megpusztult templomát egyéb eszközökkel helyreállítani, felépíteni keresztyén hűségünkben kényszerítettünk; de mivel világi javainkból a veszedelmes időkben kimerítettünk, kényszerítettünk a ti kegyelmességtekhez folyamodnunk, kérünk azért alázatosan minden rendbeli nagy és alacsonyabb méltóságban és állapotban helyheztetett uraimékat, Nagyságos, Méltóságos, Nemes rendeket, városi és falusi bírákat, és kiváltképpen a Krisztus anyaszentegyházának hűséges lelkipásztorait, kik a szent munkában az Istennek dicsőségétől és szerelmétől vezéreltetvén Istentől vett javaikból a keresztyéneknek szíveskedjenek, jóra alamizsnálkodjanak, hogy a szent munkában a kegyes alamizsna által felsegítsünk; megcselekedvén azt a ti szent kegyességtek velünk, az Isten dicsőségét munkálkodván ingyen kegyelméből való jutalmát el nem veszti, dajkálkodván az Úrnak megpusztult templomával. Mi is keresztyéni szeretetből származó fohászokadásunkban Istennek előtte a kegyességért nem szűnünk megjelenni törekedni. Ím bocsátottuk a felyül megírt s nevezett követinket ezen kérő levelünkkel, bizonyítványunkat megerősítvén városunk szokott pecsétjével. Istennek gondviselése legyen a ti kegyességteken. Kelt Barson, 1668. évi november 26-án.

Ladányi András,
a Bars vármegyei evangélikus
ekléziák esperese¹

Kiskomáromi R. János,
az Úr szent gyülekezetének
együgyű,
méltatlan lelkipásztora

Ez legalább még az egyházépítéshez tartozik; ami ezután

¹ Az Ószönyi Ref. Egyház levéltárából. Ezen oklevelet a többi eredetiben közlöttem együtt azért vettem föl egész terjedelmében, mert megbízatásom úgy szólt, hogy a fontosabbakat illesszem be munkám keretébe.

következik, az úgylis a pusztulás, romlás képét mutatja. Mindenfélől a vészkiáltás hangzik, az üldözés harci zaja közt a mi két dunai egyházkerületünk egygké lett a szenvedésben, s együtt vívta meg a nagy élet-halál harcot, s hamvaiból egy egyházkerületbe egyesülve támadt fel.

Az I. Lipót uralkodása alatt hazánkra és egyházunkra következett gyászos időszak, a felekezeti vakbuzgóság és olthatatlan gyűlölet nagyon szomorú állapotot teremtett különösen egyházkerületünkben, s csak az isteni gondviselés őrző kegyelme mentette meg ezt a teljes megsemmisüléstől.

Tartalom

Ajánlás (<i>Dr. Márkus Mihály</i>)	7
Thury Etele (<i>Szalayné Gubricza Emese és Mezei Zsolt</i>)	8
Benevolo lectori salutem! (<i>Dr. Erdélyi Géza</i>)	15

* * *

ELŐSZÓ	17
BEVEZETÉS	
<i>A Dunántúli Kerület határai s történetének felosztása</i>	19

ELSŐ KORSZAK

A REFORMÁCIÓ ELTERJEDÉSÉNEK ÉS MEGSZILÁRDULÁSÁNAK KORA 1612-IG

1. A Dunántúl reformációja	23
2. A Felső-Dunamellék reformációja	53
3. A dunántúli protestánsok szervezkedése	80
Az 1587. március 12-dikén tartott csepregi zsinat kánonai	87
Az 1591. június 2-án tartott csepregi hitvita jegyzőkönyve	96
4. Felső-dunamelléki egyházi viszonyok	
Sibolti és Dobronoki püspöksége alatt	123
5. Egyházi irodalmi téren való munkálkodás	
<i>Nyomdák</i>	158

**A SZERVEZKEDÉS
ÉS A LÉTÉRT VALÓ KÜZDELEM KORSZAKA
1612-1734**

ELSŐ RÉSZ

A Dunántúli Egyházkerület szervezkedése és története
a XVII. század első felében

1. PATHAY ISTVÁN PÜSPÖKSÉGE 1612-TŐL 1628-IG	169
Az 1612. évi kövesküti zsinat kánonai	173
A Sopron, Vas, Veszprém, Zala stb. vármegyékben lévő, a helvét hitvallásban az Isten ígéje által egyesített s a keresztyéni szeretet köteléke által egybekapcsolt gyülekezetek törvényei vagy kánonai	
Bevezetés	173
I. Cikk	173
II. Melyik az egyetemes egyház?	175
III. A püspök tekintélyéről	175
IV. A zsinat összehívásának módjáról és a meghívó levelek visszatartásáról	175
V. Hányszor hívjon össze zsinatot	176
VI. Az egyházak és lelkipásztorok névjegyzékéről	176
VII. Az egyházlátogatásról és a lelkipásztorok ágendájának és könyveinek megvizsgálásáról	176
VIII. Az esperesek ne adjanak szabadságot a tanításra	177
IX. Az egyházlátogatókról	177
X. Az esperesek a püspöknek engedelmeskedjenek	177
XI. A lelkipásztorok engedelmességéről	178
XII. A zsinaton jelen nem levőkről	178
XIII. Mennyiben kell a lelkipásztornak helyéről elmennie	178
XIV. A nép lelkipásztorát az egyházi felsőség beleegyezése nélkül el nem küldheti	179

XV. Az esztendei szolgálati idő kitöltéséről	179
XVI. A bizonyáglevelekről	179
XVII. Az előd kielégítéséről	180
XVIII. A táncolás tilos	180
XIX. Az egyenlő teherviselésről	180
XX. A részegeskedést kerülni kell	181
XXI. A perlekedőkről és hamis vádaskodókról	181
XXII. A rosszhírű életmódúró jelentést kell tenni	182
XXIII. A ruházatról	182
XXIV. A tétlenül élő egyházi szolgákról	182
XXV. A tekergőkről	183
XXVI. A felavatásról	183
XXVII. Sarlóját senki más gabonájába ne vágja	184
XXVIII. Főbenjáró bűnben leledző egyházi szolgákról	184
XXIX. A hivatalukból elmozdítottokról	184
XXX. Az uzsorásokról	185
XXXI. A világi foglalatosságot űzőkről	185
XXXII. Azokról a falvokról, amelyek lelkipásztoraikat megcsalják	185
XXXIII. A fizetést megkisebbitő egyházi szolgákról	185
XXXIV. A lelkipásztorok vendégeskedéseiről	186
XXXV. A hitehagyottak kerüléséről	186
XXXVI. Az iskolatanítókról	186
XXXVII. A tanulókról	187
XXXVIII. Az egyházból való kirekesztésről	188
XXXIX. A lakodalmakról	188
XL. A házasulandókról	189
XLI. Az egyenlőtlen korúakról	189
XLII. A titkos eljegyzésekről	189
XLIII. A jegyesek elválásáról	190
XLIV. A jegyesek elrablóirol	190
XLV. A keresztségről	191
XLVI. Az asszonyi kereszteleésről	191
XLVII. A gyermekágyasok beavatásáról	191
XLVIII. A megkereszteltek és összeeskettek anyakönyvéről	191
XLIX. Az úrvacsora kiszolgáltálásáról	192
L. A kölcsönös meghasonlásról	192
LI. Az úrvacsorában kenyérral kell élni, nem ostyával	192

LII. Kiket kell az úrvacsorájától távol tartani	193
LIII. A fülbegyónásról	193
LIV. A betegek megvigasztalásáról és az úrvacsora széthordásáról	194
LV. A törvényeknek alá kell írni	194
A pápai gyülekezetnek külsőképpen való igazgatására	
tartozó Regulák, avagy Articulusok	210
I. A házasságról	210
II. A keresztelésről	212
III. Az Úrvacsorájának kiszolgáltatásáról	213
IV. A prédikációnak és a templomban való könyörgésnek idejéről	214
V. A halott-temetésnek idejéről	215
VI. A presbitereknek vagy egyházi tanácsoknak privilégiumukról	215
VII. A presbitereknek avagy egyházi tanácsoknak tisztükről	215
Az 1623. okt. 18-án tartott alsóörsi rész-zsinaton alkotott egyházi törvények	
	223
2. KANIZSAI PÁLFI JÁNOS PÜSPÖKSÉGE, 1629-1641	250
Az 1630. június 18-19. napjain Pápán tartott köz-zsinat törvénycikkei	
	281
<i>A Somogy, Veszprém, Zala, Sopron és Vas vármegyékben lévő dunáninni orthodox egyházak törvénycikkei, melyek kihirdették Tisztelendő Kanizsai Pálfi János úr, ugyanazon egyházak püspöke által a Pápán, 1630. június 18-19. napjain tartott köz-zsinaton</i>	
I. Fejezet: A presbitériumról vagy szent tanácsról	281
II. Fejezet: Az esperesekről	282
III. Fejezet: Az alesperesekről	285
IV. Fejezet: A presbiterekről	286
V. Fejezet: A lelkipásztorokról általában	287
VI. Fejezet: A zsinatokról	290
VII. Fejezet: Az iskolarektorokról és tanulókról	293
Függelék	294

Az egyháziaknak a templom, prédikátor, iskola és rektor körül való kötelességei	315
3. CZEGLÉDI PÁL PÜSPÖKSÉGE, 1641-1649	335
4. GÁL IMRE PÜSPÖKSÉGE, 1649-1655	346
5. SZELI LUKA GYÖRGY PÜSPÖKSÉGE, 1655-1665	369
6. GÁL ISTVÁN PÜSPÖKSÉGÉRŐL	394

MÁSODIK KORSZAK

MÁSODIK RÉSZ
A Felső-Dunamelléki Egyházkerület
szervezkedése és története
a XVII. század első felében

1. SZENCI CSENE PÉTER PÜSPÖKSÉGE 1615-től 1622-ig	405
2. SAMARJAI JÁNOS PÜSPÖKSÉGE, 1622-1652	426

Öt részbe elrendezett egyházi törvények, melyekkel a Moson, Pozsony, Komárom, Nyitra, Bars, Hont és Nógrád vármegyékben, valamint a véghelyeken levő helvét hitvallású egyházak a felsőbbek által igazgattatnak

Bevezetés	433
Első rész: Az igaz hit megtartásáról és a püspökök felavatásáról s kötelességeikről	434
Második rész: Az esperesekről	447
Harmadik rész: A közönségesen úgynevezett presbiterekről vagy az egyházak lelkipásztorairól	453
Negyedik rész: Az iskolákról	476
Ötödik rész: A gyűlésekről	481

3. NYIKOS JÁNOS PÜSPÖKSÉGE, 1652-1655	514
Egyházi rendszabály	532
4. SZENCI SZÁKI JÁNOS PÜSPÖKSÉGE, 1656-1674	536

Szép Sándor
S.-Udvarhely, 2012